

SOPRONI SZEMLE

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 50. ÉVFORDULÓJÁRA

XXIII. ÉVFOLYAM

1969.

I. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
Kocsis József: Az ötvenéves Tanácsköztársaság története és a Soproni Szemle	1
Környei Attila: Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918 november—1919 március)	3
Merényi László: Háborúellenes mozgalom Sopron megyében 1918 január és október között	15
Papp István: Az első magyar proletárhatalom és a Sopronba került Bányászati és Erdészeti Főiskola 1919-ben	26
Koch Ödön: Ifjúkommunista mozgalom Sopronban 1918—1919-ben	38
Csatkai Endre: Pozsgay Géza, a forradalmár és író	48
Hünner László: A soproni Munkásbiztosító 1919-ben (Adatközlés)	58
Schaffer Antal: Élményeim 1918/19-ben	69
Környei Attila: A forradalmak vázlatos soproni eseménynaptára	79

Helytörténeti adattár

Kovács József László: Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban	84
--	----

Sopron kulturális élete

Domonkos Ottó: Jelentés a soproni múzeum 1967. évi munkájáról	90
---	----

Megemlékezések

R. F.: Mihalovits János 1894—1968	94
Szendrey István: Proszk János 1892—1968	95

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5 ív) - 69.8415 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron

Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM

1968

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

A GYÖR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKOS GYÖRGY, DOMONKOS OTTO, ERDELY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LÖRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHALY, GYULAY ZOLTAN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVAN, HORVATH JÓZSEF, HORVATH ZOLTAN, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTER FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZARAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék

Tanulmányok:

<i>Csenár János</i> : Bokor Nándor gazdasági gép- és eszköztára	307
<i>Emresz Károly</i> : A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolútizmus korában. 1803-1867.	20
<i>Fekete Ferenc</i> : Sopron textiliparának fejlesztési lehetőségei	97
<i>Hárs József</i> : A soproni idegenforgalom fejlődése 1945-től napjainkig	1
<i>Holl Imre</i> : Sopron városfalai	289
<i>Környei Attila</i> : A brennbergi bánya és a munkásmozgalom története	143
<i>Mihalik Sándor</i> : Stingl Vince, „sopronyi nemtelen plebejus”, a herendi gyár alapítója	323
<i>Mikó Sándor</i> : Jobbágysors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században	10. 122
<i>Mollay Károly</i> : Többnyelvűség a középkori Sopronban. A latin nyelv	37. 130
<i>Simkóczy Gyula</i> : A soproni szociáldemokrácia ideológiájáról	113. 243
<i>Török László</i> : A historizmus korának építészete Sopronban	230
<i>Winkler Gábor</i> : Sopron építészete a 19. században	339

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez:	
<i>Csatkai Endre</i>	59
<i>Kovács L. Ferencné</i>	253
<i>László Ernő</i>	250
<i>Oreg soproni</i>	251

Helytörténeti adattár

<i>Balogh Jolán</i> : Mátyás király arcképe Sopronban	151
<i>Boronkai Pál</i> : A Fertő megmentése	61
<i>Csatkai Endre</i> : Adalékok a soproni barokk művészethez	64. 253
<i>Csatkai Endre</i> : Új adatok a soproni hívatásos színészet megindulásának történetéhez a 18. században	178
<i>Csenár János</i> : Széchenyi cenki kastélyának gázvilágítása	172
<i>Deme Zoltán</i> : 25 év után ismét színpadon Pap Károly Mózes	170
<i>Fenyő József</i> : Mi történt Balfon 1945. március 31-én?	372
<i>Fried István</i> : A Vörösmarty-levelek néhány soproni vonatkozása	263
<i>Gáspárdy Sándor</i> : A soproni képzőművészeti élet alakulása	177
<i>Hegyi Ferenc</i> : Legújabbban előkerült házjegyek a bécsi külvárosban	73
<i>Hiller István</i> : Vándor Sándor emléke Sopronban	164
<i>Horváth Mária</i> : A Batthyány család soproni vonatkozású irataiból	159
<i>Izes Mihály</i> : A Sopron-környéki hátkosár	79
<i>Kelényi Ferenc</i> : A soproni óvónőképzés kezdetei	75
<i>Koondor Viktória</i> : Pákh Albert emlékei a M. T. Akadémia birtokában	273
<i>Kovács József László</i> : A Kultúra folyóirat	81
<i>Kovács József László</i> : Pethő János levele Szigetvár és Gyula elestéről 1566-ból	275
<i>Lehelvári Vilmos</i> : A nyelvoktatás helyzete Sopronban 1967 végén	380
<i>Moess Jenő</i> : A bécsi műépítésszek szerepe Sopronban a 19. század második felében	168
<i>Pröhle Jenő</i> : Balassa János és Sopron	265
<i>Réthly Antal</i> : Villámcsapás 1812. május 15-én Sopronban	276
<i>Reuter Camillo</i> : Hasfalva	278
<i>Smidt Lajos</i> : Liszt Ferenc dedikált arcképe	171
<i>Szalatnai Rezső</i> : Martin Kukucsin soproni éve	268
<i>Szita Szabolcs</i> : A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872/73-ból	70
<i>Szita Szabolcs</i> : A soproni kéményseprő ipar múltjából	376
<i>Takács Jenő</i> : Bartók Béla két ismeretlen levele Takács Jenőhöz	181
<i>Varga Imréné</i> : Adalékok a Sopronban és Sopron megyében megjelent magyar nyelvű újságok történetéhez	155

Sopron kulturális élete

<i>Domonkos Ottó</i> : A soproni múzeum 1966. évi jelentése	81
<i>Friedrich Károly</i> : Művelődési események Sopronban (1966)	183

Megemlékezések

Fabricius Endre 1880-1968 (Csatkai Endre)	281
Geleji Sándor 1898-1967 (Kiss Ervin)	87
Rozsondai Károly 1901-1967 (Kelényi Ferenc)	382
Ruhmann Jenőné 1889-1966 (Csatkai Endre)	186
Steiner Antal 1898-1966 (Csatkai Endre)	187
Wosinszky Kázmér 1895-1967 (Becht Rezső)	188

Az olvasó kérdez — az olvasó közül

<i>Semmelweis Károly</i> : A középkori Rovo (Roj, Rov) várának fekvése Sopron megyében	90
<i>Ruppeldt Fedor</i> : Sopron a villamos vasút első idejében	91
<i>Szabó Jenő</i> : Heimler Károly egy elfeledett akciója az idegenforgalom érdekében	92
<i>Mosokovszky Éva</i> : Festmények soproni részletekkel a bécsi Dorotheum árverésén	93
<i>Házi Jenő</i> : Válasz Semmelweis cikkére	282
<i>Berczeller Richárd</i> : Berczeller Adolf munkásvezér szerepéről	282

Soproni könyvespolc

Békés István: Magyar ponyva Pitaval (Ism. Cs. E.)	94
Arrabona. VIII. kötet, 1966 (Ism. L. E.)	94
Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár IX. kötet (Ism. Mollay Károly)	95
Hetes Tibor: Stromfeld Aurél (Ism. Fogarassy László)	191
Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó oklevéltár. X. kötet. (Ism. Mollay Károly)	192
Lindeck: Pozza: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Oedenburg und Eisenburg Band. II. (Ism. Mollay Károly)	284
Zimmermann Bernhard: Grillparzer und der Protestantismus (Ism. Fried István)	284
A Magyarországi Ovónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei. V. évf. 1967. (Ism. L. E.)	285
Buócz Teréz: Savaria topográfiája (Ism. Kőhegyi Mihály)	285
Gutkas, Karl: Geschichte des Landes Niederösterreich. II. (Ism. Mollay Károly)	286
Szapudi András: Osök és utódok (Ism. Cs. E.)	288

Képek

1. Soproni részletek

Az egykori Peck kávéház	69	Hátsó kapu	3. 322
Rózsa utca 10.	73	Lenin körút (elbombázott házak)	327
A48-as kaszárnya 1900 k.	93	Lenin körút	53. 331
Pamutipar	102	Széchenyi tér	342
Ruhagyár	103	Széchenyi palota	342
Fésűsfonó	104	Utcakeresztszettek	345
Selyemipar	105	Irgalmas nővérek temploma	447
A hajdani Roth ház	229	Zsinagógák	349
Színház u.	33. 233	Lenin körút	79. 355
Lenin körút (elbombázott házak)	327	Széchenyi tér	19. 355
Orsolyita templom	238. 239. 343. 447	A Zeneiskola	355
Lenck villa (Múzeum)	241	Színház u. 11.	356
Royal kávéház	272	Lenin körút 98.	358
Várfalak	293. 296. 292	Nyíláskeretezések	359

2. Környékbeli részletek

Nemeskér. Ev. templom	19. 36	Nagyecnk. Bokor ház	305
Fertőrákos. Kastély	86	Temető	319
Kápolna	70. 71. 72	Balf. Vértanú emlék	375
Nagyecnk. Gázfejlesztő	175		

3. Németországi várfalak

Nürnberg	295	Worms	294
--------------------	-----	-----------------	-----

4. Arcképek

Geleji Sándor	87	Ruhmann Jenőné	186
Wajáts Béla, Berczeller Adolf,		Steiner Antal	188
Ferenczi J.	115	Wosinszky Kázmér	189
Mátyás király	153. 154	Balassa János	265
Vándor Sándor	166	Fabriczius Endre	281
Liszt Ferenc	172	Stingl Vince	325
Bokor Nándor	330	Rozsondai Károly	302

5. Kézírások

Ziegler János feljegyzései	38	Harmincadjegyzék 1483-9	45
Gugelweit János aláírása	40	Laindel Bernát bejegyzése	51
Raidinger Tamás kézjegye	43		

6. Nyomtatványok

Vizjegy	27	Lackner Kristóf doktori értekezése	13
Historia Lombardicae	50	Kéményseprő köszöntők	378. 379
Sermones dormi secure	52	Régi soproni képeslapok	249. 287. 288
Temesvári: Pomerium	55		

7. Emlékérmek

Renner: Diáknapok 1967	165	Bokor Nándor érmei	315
Renner: Vándor Sándor	166		

8. Események

Háborús tüntetés	96	Emlékmű avatás Balfon	375
----------------------------	----	---------------------------------	-----

9. Képzőművészet, iparművészet

Ism. festő: Madonna (Konvent)	65	Schaller: Szt. Vendel	254
Fritsch: Mária koronázása	66	Dorfmeister: Szent Angela	256
Altomonte M.: Mária koronázása	67	Schaller: Szt. Angela	257
Altomonte A.: Krisztus keresztelője	68	Dorfmeister: I. Endre	258
Lackner: 3 embléma	131. 133. 135	Dorfmeister: Jankovichné	260
Ism. festő: Mátyás király	153	Rokokó asztalka	377
Mantegna után: Mátyás király	154		

10. Emléktáblák

Vándor Sándor	166	Kukucsin Márton	268
KIMSZ	167		

11. Fertő

Vizállás 1901-ben és 1963-ban	62
---	----

12. Néprajz

Hátkosaros asszony	80
------------------------------	----

13. Brennbérgbányára vonatkozó képek

196. 198. 200. 204—206. 209—213. 216—218. 222.

14. Tervrajzok, grafikonok

Soproniak külföldi útjai	141	A Hátsókapu I. építési tervei	291. 292
------------------------------------	-----	---	----------

15. Gazdasági gépek

Eke, vetőgép	306—309. 311. 313.
------------------------	--------------------

16. Pecsétek

Hinttner Márton	162	Brennbérgi bányagondnokság	196
---------------------------	-----	--------------------------------------	-----

Agoston Ernő † rajzolta a fejléceket a 61. 94. 151. 191. 253. 283 és 372. lapon. A többi fejléceket, záródíszet és a címlapot Sterbenz Károly rajzolta.

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXIII. ÉVFOLYAM

1969

1. SZÁM

Az ötvenéves Tanácsköztársaság története és a Soproni Szemle

Írta: Kocsis József

A magyar Tanácsköztársaság 50 éves jubileumát ünnepeljük 1969 márciusában. Ilyen nevezetes évfordulókkor magunkba mélyedünk és fokozottabb figyelemmel vizsgáljuk az ünnepelt időszak eseményeit. A történetírásnak ilyenkor nagy és hálás szerepe nyílik. Azonban épp a Tanácsköztársaság ideje az, amely nagy adósságot is jelent a magyar történetírásnak, mely 1919-től 1945-ig, azaz a Horthy-korszakban kénytelen volt a Tanácsköztársaságról hallgatni, sőt tűrnie kellett, hogy e néhány hónapos időszakra minden gyalázatot rákenjenek, jóllehet történelmünk dicső korszakai közé tartozik, melynek tragikus elbukása után az elnyomatás sötét évtizedei következtek. A Soproni Szemle még a Horthy-korszak utolsó éveiben indult, 1937-ben. A helytörténetet írta zászlajára, de természetesen hasábjain a Tanácsköztársaságnak még említése is tilos volt. Hogy egyáltalában volt munkásmozgalom, arra a kezdő években egyetlen utalást olvashatunk. Brennbergbányáról szól az odavetett idézet: „Voltak idők, amikor a munkások elégedetlenek voltak.” Még az 1906-os, 1907-es és 1909-es nagyarányú és az egész ország munkássága előtt példaképpen álló harcokat is csak így jellemzi a cikk: „Bérmozgalmak voltak később is, hol sikerrel, hol kudarccal végződtek.”

Az 1955-ben megújhodott Soproni Szemle a múlt mulasztásait súlyos adósságnak érezte, szerkesztősége azon volt, hogy törlesszen és mindenekelőtt feltárja a soproni munkásmozgalom múltját, jelesül a Tanácsköztársaság történetéről lemossa a sok rágalmat, ferde állítást, amely rátapadt az elnyomatás keserű éveiben. Idősebb és fiatalabb kutatók egyaránt lelkesen láttak munkához, az idősebbek részben saját tapasztalataikat örökítették meg, a fiatalabbak pedig mohó vágygal és egyre jobban felismerve a feladat nemzetnevelő hatását, láttak hozzá az eddig rejtve maradt történeti anyaghoz. A Soproni Szemle pedig tárt kapuval fogadta az idevonatkozó tanulmányokat, nem várt jubileumokra, hanem 1955 óta szép számmal jelentette meg azokat. A nagyobb tanulmányok sora a következő:

BORS ANDRÁS: Emlékeim a soproni Kommunről. 1955. 33. lap. CSATKAI ENDRE: Sopron népegészségügye és népművelése az 1919-es Tanácsköztársaság idején. 1955/A. 105. lap. CSATKAI ENDRE: Gantner Antal (Nekrológ). 1955. 53. lap. KONCSEK LÁSZLÓ: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolata 1919-ben. 1956. 97. lap. II. rész 1959. 73. lap. BORS ANDRÁS: Bors László, az ember, a költő és a forradalmár. 1959. 53. lap. CSATKAI ENDRE: A soproni képzőművészeti élet a Tanácsköztársaság idején. 1959. 103. lap. PAP KÁROLYNÉ: Pap Károly, a vöröskatona. 1959. 102. lap. SOÓS KATALIN: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és az osztrák Köztársaság kapcsolatai-

nak történetéhez. 1959. 289. lap. SZABÓ ISTVÁN: Az 1919-es borjegy. 1959. 90. lap. BORS ANDRÁS: Kellner Sándor, az igaz bolsevik. 1960. 233. lap. BORS ANDRÁS: Entzbruder Dezső életregénye. 1960. 60. lap. FOGARASSY LÁSZLÓ: A Magyar Köztársaság Vörös Hadseregének köpcsényi védőszakasza. 1960. 251. lap. HILLER ISTVÁN: A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának ünnepei Sopronban. 1960. 143. lap. PÉTER LÁSZLÓ: Bors László költői fogadtatása. 1960. 148. lap. FOGARASSY LÁSZLÓ: Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra? 1961. 357. lap. FOGARASSY LÁSZLÓ: Sopron és az 1919-es hadszíntér. 1961. 75. lap. MÉSZÁROS GYULA: Sopron emlékezik a Tanácsköztársaság mártírjaira. 1961. 61. lap. KLAFSZKY HENRIK: Zupancsics Miklós Károly. 1963. 286. lap (A TK. zenei életéről). KOVÁCS JÓZSEF: Juhász Gyula Annájának soproni szereplése. 1963. 152. lap (A TK. színházi élete). BERCZELLER RICHÁRD: Die sieben Leben des Doktor B. 1966. 95. lap. Könyvismertetés. Az 1919-es diákvezér önéletrajzáról. SIMKOVICS GYULA: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Sopronban. 1967. 290. lap. KÖRNYEI ATTILA: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. 1968. 211. lap.

E kimutatásból is látszik, mennyire komolyan érdekelte nemcsak a soproni kutatókat, de külső munkatársainkat is a tárgykor, akik e dicső korszak számos fontos kérdését immáron feldolgozták. Így közel van már az az idő, amikor Sopron város történelmének ezt az értékes szakaszát teljességgel feltárják. E törekvés jegyében áll a Soproni Szemle jelen száma is, mely több részletkérdés megválaszolásával bővíti ismereteinket. Számos újabb anyagot szolgáltat az eddigiek mellé a leendő alapos, teljes feldolgozáshoz, amelynek megvalósulását a folyóirat buzgó munkatársainak további hathatós munkálkodása láttán minél előbbre várjuk és reméljük.

A proletárdiktatúra kihirdetése

Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában

(1918 november–1919 március)

Írta: **Környei Attila**

Helytörténetírásunk az első világháborút követő forradalmi korszak feldolgozásában elsősorban a Tanácsköztársaság soproni eseménytörténetére fordított nagyobb figyelmet. Ebből a jelentős értékeket felmutató történelmi irodalomból és eddig még közre nem bocsátott kutatásainkból egyre világosabban rajzolódnak ki olyan nagyobb összefüggések, vonások, amelyek megadhatják a korszak történetének legjellemzőbb mozzanatait, kijelölhetik Sopron megye munkássága és parasztsága osztályharcának helyét a kor általános politikátörténetében. Ezek a jellemzők rámutatnak a helytörténet általános, országosan érvényes törvényszerűségeire, egyben megjelölik megyénk történetének sajátos, egyedi vonásait is.

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a háború utolsó éveit és az azt követő néhány év történetét nem lehet egymástól külön szemlélhető szakaszokra bontani. 1917-től 1922-ig egységes történelmi folyamatnak lehetünk tanúi, a forradalom érlelődésének, a forradalmi helyzet kialakulásának, polgári demokratikus, majd proletárforradalmi megoldásának és a forradalmi válság továbbélésének a fehérterror első éveiben. Ez a kép teljes mértékben megfelel az európai forradalmakról kialakult történelmi képnek. A forradalmak története Sopronban azonban külön vonásokat mutat a forradalmak általános magyarországi történetével szemben annyiban, hogy megyénkben a forradalmi válság határozottabban és tovább volt jelen, mint az országban általában, másrészt hogy az események menetében végig világosabban kirajzolódik a proletariátus pártjainak politikai állásfoglalása és fejlődése.

Jelen dolgozatunkban a korszak történelmi kéréseinek első csoportját vesszük vizsgálat alá: az osztályok milyen erőviszonyában alakult ki a forradalmi helyzet, és ezekben az erőviszonyokban milyen változásokat hozott a válság első, polgári demokratikus megoldási kísérlete. Az alábbiakban, célkitűzésünknek megfelelően kevesebb eseménytörténetet adunk, az eseményeken keresztül inkább a forradalom menetének főbb vonásait kíséreljük meg fölrajzolni.

1. A forradalmi válság kialakulásának fő előidézője és talaja az első világháború volt. Ez a háború elmélyítette, végsőkig kielezte azokat a társadalmi ellentmondásokat, amelyek már régóta forradalmi megoldást sürgettek Magyarországon. Mondhatni, ha a háború meggyorsította is a forradalom érlelődését, semmiképpen sem hozta előre azt, hiszen a polgári demokratikus változás már régóta esedékes és elkészült volt, csak mintegy kitűzte annak időpontját, lehetőséget teremtett számára. A háború okozta nyomorúság óriási feszültségeket teremtett a társadalom egyes rétegei között. A háború nemcsak elkeserítette, elégedetlenné tette az alsóbb osztályokat, hanem érlelte is bennük a forradalmi cselekvés vállalását, többek között azzal, hogy fegyvert adott a paraszt és munkás kezébe. Ugyanakkor – a forradalmi helyzet kialakulásának másik oldalán – a háború, a háború által kialakított gazdasági-társadalmi helyzet és végső soron a háború elvesztése tette teljesen képtelenné az uralkodó osztályokat a rendszer további fenntartására. Végül a háború új helyzetet teremtett a mun-

kásmozgalomban is azzal, hogy az európai szociáldemokrata pártok háborús politikája lejáratta a szociáldemokráciát a tömegek szemében, így lehetővé és szükségessé vált egy új, bolsevik típusú munkáspárt megteremtése, azé a párté, amely következetesen vállalni meri az osztályharc végigvívását, a permanens forradalmi helyzet valószínűsége permanens forradalommal alakítását.

A háború forradalmat érlelő szerepe különösen világosan érvényesült Sopronban. A város katonaváros jellegének politikai kihatásai szembetűnőek, az átvonuló katonák és hadifoglyok tömegei gyorsan közvetítették a forradalmasodó front hangulatát. A hadigazdaság terhei és eredménytelensége meggyeszte siettetette a válság kialakulását. A terménybeadás és hadikölcsönjegyzés fokozta a parasztság elnyomódását és elkeseredését a közigazgatással szemben.¹ Súlyosabbak voltak a városi közellátás válságjelei. Egyfelől a hadiszállítók rohamos meggazdagodása jelzi a városi társadalom ellentétéinek kiéleződését. Krausz Mihály, Schwarz Viktor, Benkő Géza a háború végére milliomosokká, a város leggazdagabb polgáraivá váltak. Ugyanakkor a város és megye hivatalos vezetői tehetetlenek voltak a közellátás súlyos kérdéseivel szemben. A városi közellátási üzemek állandó válsággal küzdöttek, vezetőik egymás után mondtak le. A város és vidékének ellátása az árdrágítók, lánckereskedők kezébe ment át. A vidék élelmiszerfeleslege csempészek kezén Ausztriába vándorolt. 1918-ban 13 147 csempészt fogtak el a megye határán.² Az árak az országos átlagnál is gyorsabban emelkedtek, a hiánycikkek száma gyarapodott. Hadiözvegyek és rokkantak tömegei ácsorogtak az üzletek előtt és tolongtak a hadigondozó hivatal városi házi majd iparkamrai helyisége előtt. A közellátás a polgármester és a fraknói körjegyző távirati jelentése szerint már 1917 őszén „zavar-gásokra adhat okot”.³

A közellátás nyomora által érintettek rétege egyre szélesebb lesz, a polgárság egy része is nyomorogni kénytelen, a háború alatt több mint száz kisiparos ment tönkre. A háború okozta súlyos nyomor bírta először osztályharcos cselekedetre az elnyomottakat. Emiatt sztrájkoltak 1917 nyarán a brennbergi bányászok és a vasgyárak munkásai.⁴

A következő, 1918-as év spontán népi megmozdulásai erőteljesebbek, egyben politikai jellegűek lesznek. A vidék ekkor már tele van katonaszökevényekkel, és március 4-én a fertőrákosiak zendüléssel szabadítják ki a csendőrök kezéből az elfogott szökevényeket. Ebben, valamint a különböző éhségtüntetésekben már politikai tett jelentkezik, tudatos szembefordulás a háborús kormánnyal, a béke követelése. Kiemelkedik e téren a brennbergi bányászok áprilisi sztrájkja.⁵

Az eseményekből kitűnik: az uralkodó osztály nem tud megbirkózni a vezetés feladataival, az elnyomottak pedig nem akarnak tovább az adott keretek között élni. A forradalmi helyzet kialakulóban volt. Ekkor még azonban hiányzott a politikai vezetőerő, amely a tömegek indulatát pozitív, forradalmi irányban összefogta volna. Jóllehet az események és az egyes vélemények azt mutatják, hogy ekkor már pozitív hatóerő volt megyénkben az orosz forradalmak szelleme, a munkáspárt vezetői még nem tudtak a forradalmi korból adódó

1 SÁL Alispáni iratok. 17861/914.

2 SÁL Polgármesteri iratok XVI. 67/916. (közellátási üzem). Sopronvármegye. 1917. IX. 14. Soproni Napló. 1918. IX. 28. (virilisek). Sopronvármegye. 1919. I. 12. (csempészet).

3 SÁL. Tanács. XVII/34/917-42. SÁL. Tanács. I/1/917-42. PI. Arch. Tanácsköztársasági táviratok. Sopron megye.

4 SÁL. 4586/917. rk. OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1917. 89-95. p.

5 Sopronvármegye. 1918. III. 5., 7. IV. 24-V. 3. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918, 41-106.

feladatoknak megfelelni, a tömegeket az orosz proletárforradalom szellemében vezetni. Az orosz példa követésének szükségét sem a szociáldemokrata politikusok ismerték fel először, hanem az értelmiség, a baloldali újságírók és a galileisták.⁶

A szociáldemokrácia politikájának háborús csődjéből a soproni párt is nehezen lábolt ki, mondhatjuk: egy ütemmel elmaradt az események, a tömegek politikája mögött. Az 1917. évi május 1. megünneplése mellett a soproni SzDP első politikai cselekedete a választójogi blokkban való részvétel (1917. VI. 17.) és választójogi gyűlések tartása is erről tanúskodik. A napi politika, a munkásság igazi érdeke nagyon távol állt ekkor a választójog követelésétől, jóval túlhaladta már azt. A párt választójogi politikájának egyetlen haszna, hogy huzamosabb ideig együttműködött a polgári demokratikus rendszer majdani kormányzó pártjaival, lényegében a blokk politikusai fogják majd átvenni 1918 novemberében a város vezetését. (Zsombor Géza, Fischl László, Schwarz Sándor stb.) 1918-ban, az általános politikai fellendülésben a szociáldemokrata vezetőség is magára talált, erélyesen képviselte a munkásság érdekeit és vezette a tömegeket. Fokozatosan megteremtette a munkásság érdekvédelmi szerveit a közéletnek azon területein, amelyek ellenőrzése már kicsúszott a hivatalos államhatalom kezéből. 1917 decemberében létrehozták a szociáldemokrata pártkört. 1918 júniusában a szocialista népirodát, augusztusban a Munkások Gyermekebarát Egyesületét, erélyesen és hathatósan beleszóltak a közellátás és a hatósági munkaközvetítő ügyeibe.⁷

A Sopronban is meggyorsult események hatását erősítik a front és az ország forradalmi eseményei, az uralkodó osztály kétségbeesett és oktalan igyekezete mellett is nyilvánvaló a forradalom közelléte, a háborús rendszer bukása. Ebben a történelmi pillanatban, 1918 őszén Sopron megye munkássága és parasztsága, a frontról és hadifogságból hazaözönlő katonatömegekkel együtt forradalmi tettekkel bizonyítja és nem hagy kétséget afelől, hogy az elkövetkezendő forradalom fő erejét ők adják, a forradalomnak az ő forradalmukká kell válnia.

2. A polgári demokratikus forradalom sorsa Budapesten dőlt el, de eseményei messzire gyűrűztek és a polgári rend más-más arculatát hozták létre vidéken. Sopronban 1918. október 31-én délután alakult meg a nemzeti tanács és másnap hivatalosan is átvette a város irányítását. Tagjai polgári radikális részről: Faragó József, dr. Kovácsy Sándor, Dr. Stricker Jakab, Kárpáti Sándor, Geleji Frigyes; demokrata részről: Zsombor Géza, Krausz Lajos, Holzman Tófor, dr. Schwarz Sándor, Friedl Lőrinc; szocialista részről: Fischl László, Mesterházy János, Guzmits Károly, Hirschl Jenő, Zsigmond Lajos voltak. Az események során ez az összetétel állandóan változott (bővült), egy ideig nagyjából híven tükrözve a forradalmi rétegek valóságos erőviszonyait. Az első napokban sorra jelentették a város társadalmának különféle csoportjai a tanácshoz való hűségüket és részvételüket benne. Ugyancsak az első napokban a valós erőviszonyoknak megfelelően több szociáldemokrata (köztük, Bors László, Knapp Gábor, Berczeller Adolf, Szekeres Márton, Schambauer Ignác, Ferenczi János stb.) került be a tanácsba, egy ideig meghatározva a tanács politikájának vona-

6 (Geleji Frigyes): Győz a szabadság. Sopronvármegye. 1917. IV. 29. (Geleji Dezső): Mit akart a Galilei kör? Sopronvármegye. 1918. I. 22. (Rábel László): A magyar bolsevikiek. Soproni Hírlap. 1918. II. 1. Az októberi orosz forradalom hatásáról I. bővebben: Simkovics Gyula: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Sopronban. SSz. 1967. 290-299. o.

7 Soproni Napló. 1917. VI. 17. X. 23. SAL. 9917./1917. rk.

lát. A későbbiekben azután a nemzeti tanács összetétele és munkája elvesztette a jelentőségét.⁸

A polgári demokratikus forradalom forradalom volt Sopron megyében is, jelentőségét és jellegét nem a nemzeti tanács megalakulása és tevékenysége adta, hanem a megyében és a városban lezajlott mozgalmak, a parasztság, a munkásosztály és a katonák forradalmi akarata és cselekedete. Elemi erővel törtek föl az indulatok a megye minden részén. A falu szegényei elkergették a közigazgatás gyűlölt vezetőit, élelmet, földet és jogot követeltek. Az első napokban sorozatosan napirenden voltak a zendülések, fosztogatások, raktárak készleteinek szétosztása, a karhatalom megtámadása. November 3-án, 4-én Kapuvár, Zsorna, Eszterháza, Fertőszéplak, Fertőszentmiklós, Füles, Csapod lakossága zavargott. November 2-án Círák mellett és Szilben fegyveresen megtámadták a csendőröket, 5-én a petőházi cukorgyár raktárait és több községben a malmokat fosztogatták. A karhatalom tehetetlen volt, a csendőrségben és rendőrségben is meglazult a fegyelem, tömegesen hagyták el a csendőrök szolgálati helyüket. November 4-én a lajtapordányi, 5-én a pecsenyédi, 10-én a szili őrösöt hagyták ott a csendőrök stb. Sopronban is kifosztottak egy teherszerelvényt — a rendőrség tétlen asszisztálása mellett. A következő napokban sebtében létrehozott nemzetőrségek és polgárőrségek is tehetetlenek voltak. A nemzetőrök a falu birtokos parasztságából kerültek ki, feladatuk a szegénység mozgalmának letörése volt, ennek azonban nem tudtak megfelelni, a falu társadalmának ellentmondásai kiéleződtek ebben az időben, a szegénység indulata mindent elsöprő volt, így nagyobb összetűzések nélkül lehetetlen volt békeidőnek megfelelő rendet csinálni. Csornán a brennbergi munkásokból alakított munkászászlóalj teremtett rendet, ugyancsak ők mentették meg a teljes széthordás elől a megye malmainak készletét is.⁹

Nemcsak a forradalmi időben szükségszerűen meglazuló rendet, a felelőtlen lumpenproletárok anarchiáját kell látni ezekben a cselekedetekben. Itt első sorban a hosszú elnyomás és a háború szenvedései alatt felgyülemlett indulatok kitorrásáról van szó, a raktárak kifosztása nemcsak az éhség csillapítását szolgálta, hanem egyfajta törekvés volt a társadalmi igazságtalanságok felszámolására. Hiszen a falu mozgalma itt nem ért véget, az indulatokat nem hűtötte le egy-két sikeres akció, tovább folytak a mozgalmak, az első napok vak indulata után most már kizárólag a földosztás jelszavával. A falusi mozgalmak erejét növelték a frontról fegyveresen hazatérő katonák mozgalmi is. November 7-én és 8-án Nagymarton, Füles, Szany és Csorna élt át nagyobb fegyveres katonazendülést.

Sopronban a forradalom fő erejét a munkások és katonák adták. A hazatért, laktanyákba zsúfolódott katonák, a munkások és munkanélküli munkások tömegei kenyeret és szociális igazságot követeltek, ezek a forradalmi tömegek állandó teherként neheztedek a nemzeti tanácsra.

A forradalmi cselekedetek, a régi renddel való szembeszállás kockázatát a munkások, parasztek és katonák vállalták. Az ő követeléseiknek nem lehetett szószólója a nemzeti tanács, az nem az ő hatalmukat képviselte. November 2-án megalakult a soproni munkástanács, amely 5-én este a Nádor vendéglőben

⁸ Sopronvármegye. 1918. XI. 1., 3., 24. stb. SÁL. Közgyűlési jegyzőkönyvek. PI. Arch. Táviratok. Mayer Géza: A vörös dúlás nálunk, Sopron. é. n. 3–18. o.

⁹ Soproni Napló, 1918. XI. 5. Népszava. 1918. XI. 7. PI. Arch. Táviratok. HL. Állomásparancsnokságok táviratai. SÁL. az 1919. IX. 27-i közgy. jkve. Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. Kossuth. 1968. 144. o.

nagygyűlésen mutatkozott be a város munkásságának. Ez a tanács lesz hivatva a polgári rendet képviselő nemzeti tanács mellett és az ellen a munkásosztály érdekeit képviselni, a város társadalmi és gazdasági életében a munkásság hatalmát, vezető szerepét realizálni, biztosítani. A tanács vezetői a pártvezetők, Knapp Gábor, Fischl László és Berczeller Adolf lettek. Mindhárman régi szociáldemokrata politikusok, ami a magyar munkásmozgalom történetében egyben azt is jelenti, hogy a polgári demokratikus forradalom időszakában nem ismerték fel a proletárforradalom lehetőségét és szükségét, tehát a munkásosztály hatalmát nem képviselhették olyan következetesen, hogy azt végső soron proletárdiktatúra formájában kívánják realizálni, kizárólagossá tenni. Valóban a soproni vezetők – mint a fővárosi szociáldemokraták is – a nemzeti tanácsban, a város vezetésében is részt véve, a polgári rend fönntartóivá váltak, meg-

Sorban állás dohányért 1918-ban

elégedtek a munkásság érdekeinek erőteljes hangoztatásával és védelmével – polgári keretek között.

A magyar marxista történetírásban ezért sokáig kétségbe vonták, hogy a polgári demokratikus forradalom időszakában nálunk kettőshatalom létezett volna, úgy, ahogy Oroszországban, ahogyan azt Lenin értelmezte. Jóllehet az orosz munkástanácsok is erős mensevik és eszer befolyás alatt álltak, az ott kezdettől meglévő és erős bolsevik irányvonal ezeket a tanácsokat félreismerhetetlenül a jövődő proletárdiktatúra szerveivé formálta. Ebben az értelemben Magyarországon – és Sopronban – valóban más jellegű tanácsokról beszélhetünk. Azonban a soproni munkástanács is a polgári nemzeti tanács mellett, annak ellenére létező külön hatalmi szerv volt. Az események megmutatják, hogy a munkástanács reális hatalommal bírt, hogy intézkedéseivel a munkásság akaratát érvényesítette a város életében. A két tanács működése, intézkedéseik, a város társadalma és élete fölött gyakorolt ellenőrzésük – amely egyre inkább a munkástanács javára fog alakulni – bizonyítják, hogy a város társadalmában reálisan meglévő két külön hatalom volt. Jóllehet a kettőshatalom tendenciája az, hogy egyes-hatalommá, osztálydiktatúrává váljék, a hettőshatalom meglétét nem vonhatja kétségbe az, hogy az egyik oldal vezetői nem

ismerték fel és nem igyekeztek kihasználni a maguk javára ezt a lehetőséget. A vezetők szándéka nem határozza meg kizárólagosan az osztályharc és az osztály hatalmi szervének jellegét. A munkásság spontán és tudatos törekvései kezdettől túlmutattak a polgári demokratikus forradalom törekvésein és eredményein a proletárforradalom irányában. Így a munkásosztály mozgalmában világos tendencia érezhető a proletárdiktatúra megteremtésére. A tömegektől determinált munkástanács és annak vezetői is a tömeg forradalmasodásával magukévá tették annak jelszavait, többnyire tudatosan, de néha akarattal ellenére is később a tömeg igazi szószólóivá, a proletárforradalom élharcosaivá váltak. Különösen világossá és meghatározóvá válik ez az irányvonal a munkásosztályon és a munkástanácson belül a kommunista eszme soproni térhódítása, a soproni kommunisták egyre szervezettebb fellépése után.

3. Világosan látta a forradalom után kialakult helyzetet, annak kettős-hatalom jellegét a polgári osztály jobbszárnya. Az első napok bénultsága, rosszindulatú szemlélődése után a soproni reakció kezdte rendbeszedni sorait, és egyre-másra megtette a kísérleteit a munkásságnak a hatalomból való kiszorítására, saját osztálydiktatúrájának megteremtésére. Sajtójuk már az első napokban a forradalom befejezettségét hangoztatta és kongatta a vészharangot a bolsevizmus előtt.

Ahogy a munkanélküli katonatömegek súlyos tehertételt jelentettek, egy újabb forradalom veszélyét jelentették a polgári osztálynak, ugyanúgy a reakciós katonatisztek tömege (valóban tömegről beszélhetünk) súlyos gátat jelentett a társadalmi haladásban, veszélyeztette nemcsak egy esetleges proletárforradalom lehetőségét, de a meglévő és rendkívül mérsékelt polgári demokratikus rendszer létét is.

A forradalom kimenetele szempontjából rendkívül fontos volt a katonaság álláspontja. A frontokról hazatért katonák leszerelése lassan és hatástalanul folyt, s ezek a laktanyákba zsúfoltt és az országutakon kóborló „zöldkádér” katonák jelentős erőt képviseltek; az újonnan létesített nemzetőrség és polgárőrség használhatatlansága következtében a forradalmi időszak egyetlen reális fegyveres hatalmát jelentették. Megkönnyítette a katonaságon belüli frontok és álláspontok tisztázódását, hogy a hadseregben lévő ellentétek voltak a legkiéleztettebbek, hogy ezek és a szembenálló táborok lényegében már a frontokon kialakultak, véleményük szélsőségesen ellentétes, álláspontjuk a legtöbb kérdésben világos volt. Egyrészt a katonatömegek forradalmasodását gyorsította a frontról hozott és konkrétan megfogalmazott sérelmek egész tömege, a polgári társadalmi rendszer legalján elfoglalt társadalmi állásuk, a munkanélküliség és sorsuk kilátástalansága, valamint a körükben élő és tevékenykedő nagyszámú bolsevik beállítottságú volt hadifogoly, akik már az orosz forradalmak és polgárháború tanulságaival felvértezve tudtak az itthoni osztályharcban állást foglalni. Másrészt a katonatisztek jobbratulódását nemcsak társadalmi állásuk, hanem az is, hogy a letűnt reakciós dualista rendszer legretrográdabb, legelkötelezettebb rétegét képviselték, hanem az is, hogy esetleges baloldali orientációjukat eleve kizárta a tömegek előtt ismert háborús politikai exponáltságuk.

A nemzeti tanács hatalomátvétele után az egyes fegyveres alakulatok tisztjei sürgősen hűségnyilatkozatot tettek a polgári demokratikus rendszer mellett. Már november elsején a határrendőrség tisztikara táviratilag jelentette be csatlakozását, s őket követték a 18-as honvédek és a többi alakulatok tisztjei. A hűségnyilatkozatot tett tiszték legnagyobb része azonban ellenséges magatartást tanúsított a rendszerrel szemben, szabotálta annak intézkedéseit. A reakciós

vállalkozások valóságos tűzfészke volt minden egyes tisztikar. Ugyanakkor a leszerelt katonatisztek is megalakították december 15-én a „nem tényleges katonák szövetségét”, amely egyesület célkitűzésében a hadviseltek érdekképviselete lett volna, politizálásában azonban a reakció táborához tartozott. Az új hadsereg tisztjeinek igazolásakor a baloldal ébersége sorra leleplezte a tisztek reakciós üzelmeit és megakadályozta azok bekerülését a hadseregbe.

A katonaság fontos szerepének felismerése mutatkozik a katonatanács létrehozása körüli vitákban is. A nemzeti tanács polgári vezetői – Thurner polgármesterrel az élen – világosan kifejtették álláspontjukat, mely szerint a katonaságot meg kell óvni a politikától. A munkástanács azonban – és különösen annak baloldala – ugyanilyen világosan felismerte a katonaság megnyerésének fontosságát, és végül is keresztül vitte a nemzeti tanácsban akaratát, mely az első ülésén Bors László javaslatára felszólította a katonaságot katonatanács alakítására és öt bizalmi (3 közlegény és 2 tiszt) kiküldésére a nemzeti tanácsba. November közepén létre is hozták a katonatanácsok kiküldötteiből a városi katonatanácsot, amely a katonaságon belüli erőviszonyoknak megfelelően kezdetből fogva kimondottan a legbaloldali, bolsevik beállítottságú volt. Az ilyen katonatanács által vezetett forrongó katonatömegek már pusztá létükkel is erősen a proletariátus oldalára billentették a kettős-hatalom időszakának erőviszonyait, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy voltak szervezett, fegyelmezett fegyveres egységek, amelyek kezdetből fogva nyíltan és egységesen kommunistának vallották magukat, mint pl. a helyőrség és az Entzbruder Dezső vezette vasútbiztosító őrség. Ezek a katonák az osztályharc konkrét eseteiben tevőlegesen a munkásság oldalára álltak és fellépésükkel biztosították a munkásság, a munkástanács hatalmi pozícióinak erősödését.

4. A reakciós hatalmi törekvések nem merültek ki a katonatisztek veszélyes, de többnyire nem a közvélemény előtt lezajlott szervezkedéseiben. Egyre-másra érte támadás a polgári demokratikus rendszert, különösen annak szocialista szárnyát és a munkástanácsot a reakció, elsősorban a hadimilliomosok vezette nagypolgárság, a klérikalikus és a reakciós közalkalmazottak részéről. Itt a nagy tömegű ellenforradalmi szervezkedés közül csak a legjelentősebbeket emeljük ki. Áttekintésük fontos tanulságokkal szolgál, hiszen az ellenük folytatott harc során tisztázódtak a munkásosztály politikai törekvései, erősödtek a munkástanács hatalmi pozíciói és világosabbá vált a munkásságban s legjobb vezetőiben az a felismerés, hogy a társadalmi ellentmondások megoldására nem alkalmas a meglévő polgári rendszer, szükségessé és lehetővé vált a munkásosztály számára a kizárólagos hatalom megragadása.

1918. november 19-én a városi nagypolgárság képviselői megalakították a „Köztársaság Polgári Pártot”. A párt decemberben megjelent röplapjában ilyen kitételek szerepelnek: „A forradalom eddigi lázas alkotó munkájában észrevehető módon nem vette ki részét a magyar polgári osztály . . . Mi úgy érezzük, hogy a magyar polgári osztály nyílt munkába állásának itt van a legfőbb ideje.” Konkrét programpontjaik között szerepelnek olyan szociális és politikai reformok követelése, amelyek a forradalom időszakában nem hiányozhattak egyetlen, még reakciós csoportosulás programjából sem, ha tömegbázisra akar szert

10 (Hűségnyilatkozatok): PI. Arch. és HL táviratok. – Böhm Vilmos: Két forradalom tűzében. Wien. Bécsi Magyar Kiadó. 1923. 193. o. (a reakcióra): I. Soproni Tűkőr cikkel, – Munkástanács. 1918. XII. 8. Mayer. I. m. Schaffer Antal szóbeli közlése. (A katonatanácsra): Sopronvármegye. 1918. XI. 2. XII. 11. és 28. PI. Arch. és HL táviratok. – SÁL. 1051/919. rk, SÁL. Közgy. 1919. IX. 27. Mayer. I. m. – Hajdu. I. m. 104. sköv.

tenni. Azonban ezekből a programopontokból is világosan kitetszik a párt erősen nacionalista és keresztény irányvonala, a bevezető sorok pedig egyértelműen a polgárság hatalmi pozícióinak megerősítését, a kezdeményezés kézbevétele célzóak. Konkrét politikai cselekedeteik ezt bizonyítják, és ennek biztosítéka volt a párt tagságának összetétele is. Tagjai a reakciós polgárság hangadó, klerikális köréből kerültek ki. Elég ha csak gazdájukat, a hadimilliomos Benkő Gézárt említjük, akinek most és a következő években is mindig nyitva volt a pénztárcája, ha valami reakciós vállalkozásról volt szó.

A munkásság azonnal felfigyelt a reakciós csoportosulásra és éberren vigyázott, hogy a párt céljait ne tudja elérni. Alakuló gyűlésükön a jelenlévő munkások közbeszólásokkal leplezték le a pártalakulás igazi célját, a felszólaló Knapp Gábor, az SzDP helyi elnöke pedig figyelmeztette az urakat, hogy a szociáldemokrata munkásság éber figyelemmel fogja kísérni tevékenységüket és meg fogja akadályozni minden jobboldali lépésüket. A pártsajtó valóban kitüntetett figyelmet szentelt a köztársaságiak munkásságának. 1919 márciusában a szociáldemokrata vezetők erélyes fellépésére Thurner kormánybiztos nem mert a néptanácsba polgári köztársaságpárti tagot kinevezni, pedig azok ugyancsak áhítoztak oda – és a fehér időkben ezért meg is hurcolták a közvélemény előtt Thurnert.¹¹

A másik jelentős ellenforradalmi szervezkedés Tóby József kereskedelmi iskolai tanár nevéhez fűződik. Tóby először Márkus dr.-ral együtt a közalkalmazottak szervezkedését igyekezett megakadályozni, illetve reakciós irányban befolyásolni, majd a Lovászy-féle Polgárszövetség vidéki kortesének felcsapva a megyében Östör Lajos csornai ügyvéddel együtt, majd más reakciókkal a többi dunántúli megyében is igyekezett a reakciókat egy táborba gyűjteni. A Polgárszövetség pártokon felüli szövetség lett volna, célja az egész jobboldal összefogása volt egyetlen programmal, az antibolsevizmussal. Ennek megfelelő Tóby propagandája is, amelyet a Sopronban kiadott Dunántúl Népe című röpiratának terjesztésével fejtett ki. A röpirat az ország jelenlegi vetésének illetéktelenségéről beszél és a keresztény kurzus későbbi ideológiájának sarkalatos tételével, a bűnös város, a hazátlan kommunisták és a törzsökös, nemzetfenntartó vidék ellentétének szításával operál. Tóby tevékenysége sem kerülhette el a soproni munkásság és politikusainak figyelmét. A sajtóban elsősorban Bors László leplezte le a Tóby-féle ideológia valódi tartalmát és tendenciáját, a munkástanács vezetősége feljelentést tett ellene osztály elleni izgatás címen, a kommunista vasútbiztosító őrség pedig Entzbruder Dezső vezetésével egy februári estén rövid úton kitéssékelte az ellenforradalmár politikust a városból.¹²

Ez utóbbi ügyben a munkásság szószólóiként már a kommunisták is fellépnek. Ebből a szempontból érdekes jelenség a reakciós nacionalista diáktanács tevékenységének meggátolása, amely éppen a soraiban belülről szervezkedő kommunista fiatalok többsége miatt volt kénytelen 1919 januárjában saját magát felosztatni.¹³

11 Sopronvármegye. 1918. XI. 20. SÁL. Hirdetmények. 1918. SÁL. Közgy. 1919. III. 12. és IX. 27. Mayer. 1. m. 21. o. Munkástanács. 1918. XII. 8, 15., 22.

12 Fővárosi Levéltár. Bp. kir. ügyészség. Sajtó. IV/5/32/919. Sopronvármegye. 1918. XII. 4. 1919. I. 19, II. 14, 26. Munkástanács. 1918. XII. 8. 1919. I. 23. II. 2. Soproni Tükör, 1919. II. 23. III. 2. SÁL. Közgy. 1919. IX. 27. és 29. Vasvármegye. 1919. II. 20. – Dunántúli Hírlap. 1919. II. 4. I. 5. 12. Somogyi Hírlap. 1919. II. 13. Vas megyei Hírlap. 1919. II. 13, 14, 15, 16, 18, 19. Zala. 1919. II. 15. Népszava. 1919. I. 12. II. 14, 16, 19, 20. Vörös Újság. 1919. II. 28. Hajdu Tiber. Im. 244. 260. o.

13 Munkástanács. 1919. I. 26. A Diák. 1919.

A többi nagyszámú ellenforradalmi akció is mind a munkásság, a munkástanács, a szocialista és kommunista sajtó (Munkástanács, Soproni Tükör) éberségén hiúsult meg. Jelentős az osztályharc erőviszonyainak szempontjából a falu ellenforradalmi és népi mozgalmainak vetélkedése. Itt a nézeteltérések egyetlen kérdés, a birtokpolitika köré csoportosulnak. A háború előtti Sopron megye mintegy 500 000 kh-nyi megművelhető területéből 44,7⁰/₀-ot: 222 306 holdat a mindössze 76, 500 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkező birtokos, az összes birtokos 0,2⁰/₀-a bírt, míg 26 000 5 kh-nál kisebb birtokkal rendelkező törpebirtokos, az összes birtokos 62⁰/₀-a a megművelhető terület 8⁰/₀-án, 39 708 kh-on, átlag 1,5 kh nagyságú földdarabkákon tengődött. Ha ezekhez hozzászámítjuk a falusi proletárok számát (a rendszeresen Alsó-Ausztriában dolgozókat figyelmen kívül hagyva), közel félszázezer családfő várta a parasztság évszázados álmának megvalósulását, a radikális és igazságos földreformot. A forradalom sorsát az ő igényük kielégítésének módja, illetve az ő álláspontjuk fogja eldönteni a falvakban. Ismeretes, hogy a népkormány által hozott, radikálisnak nehezen nevezhető földtörvény vonatott megvalósítása nem elégíthette ki a falusi szegény tömegek igényeit. A radikálisabb földosztás réme állandóan a nagybirtokosok szeme előtt lebegett, ezért ezt megelőzendő, már a néptörvény végrehajtása előtt megkezdték a földjuttatásokat, hogy a minimális igények kielégítésével a parasztságot saját táborukba csalogassák. (Pl. Fertőszéplakon 40, Hegykőn 140 kh-at osztottak házhelynek. Ugyanakkor a reakció, a klérus, a Gazdaszövetség, a Barázda nacionalista és klerikális frázisokkal szociális reformok ígérgetésével igyekezett a falu egész társadalmát a demokratikus rendszer, a város, de méginkább a szocializmus ellen fordítani. A szociáldemokraták és a kommunista sajtó leleplezték az agráriusok hazugságait, a munkásság felismerte a parasztok törekvéseiben természetes szövetségesét, okos agitációval a földosztás követelésének támogatásával maga mellé állította a falu szegényeit. Csornán, Csorna környékén, Eszterházán, Feketevároson stb. erős szocialista szervezet alakult a szegényparasztság között, amely támogatta a pártharcokban a városi munkásságot. Így a falusi osztályharcban elfoglalt helyes állásfoglalásával a munkástanács rendkívül megerősítette pozícióit. Ugyanakkor már a parasztság soraiban is voltak a szociáldemokrácián túlmutató politikai vélemények, amelyek birtokszocializálást követeltek. (Pl. Eszterházán; a soproni Ganzoni uradalom cselédei 1919 februárban szocializálták is a birtokot.)¹⁴

5. A reakciós törekvések elleni harc során sokban tisztázódtak a munkásság, a munkástanács nézetei, megerősödtek hatalmi pozíciói. 1919 elejére a városi társadalmát egészen világosan két táborra bomlott (hiába sírt Rábel László az együttműködésért), amelynek pontosan megfelelt a hatalom kettőssége is. Ebben a kettősségben azonban mindinkább a munkásság, a munkástanács javára billen a mérleg. A politikai sikerek világosabban tömörítik a tömegeket a tanács mögé, a város egész munkássága és a vidék szegényei jelentették a munkástanács hatalmi bázisát. Ezt a hatalmat a tanács a város életébe való nagyobb beleszólással, a közigazgatás és közélet újabb és újabb területein gyakorolt ellenőrzéssel és irányítással realizálta. A városi közigazgatás ügyeit már a munkástanács megalakulásától nem lehetett a tanács beleegyezése nélkül intézni. Ugyancsak kezdettől szigorúan ellenőrizte a tanács a közellátási üzem működését, az új év elejétől saját embereivel ellenőriztette az élelmiszerelosztást és a határszéli áruforgalmat, átvette a hatósági munkaközvetítőt. Az egyes üzemi

¹⁴ Sopronvármegye. 1919. II. 19. 25. III. 1. Reggeli Hírek. 1919. VIII. 28. Világosság (Wien) 1920. VI. 28. Munkástanács. 1918. XII. 15. 22. Soproni Tükör. 1919. II. 16. III. 2.

tanácsok (Brennberg, Vasárugyár stb.) erélyesen beleszóltak üzemük irányításába, elkergették a nekik nem tetsző tisztviselőket. A munkástanács megakadályozta a Jacoby szivarkapapírgyár és a cinfalvi cukorgyár üzemének beszüntetését stb. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a karhatalom felett a kommunista beállítottságú katonatanács rendelkezett, kitűnik, hogy 1919 február-márciusára az irányítás és ellenőrzés az élet legfontosabb területein a munkáshatalom kezébe ment át.¹⁵ Ez az átmenet azonban nem mindig simán, békés úton ment végbe, és a kezdeményező mindig a munkástömegek indulata volt, az kényszerítette a tanácsot egy-egy akcióra. A fokozatos hatalomátvétel azt jelentette, hogy a hatalom addigi birtokosa már nem tudja megtartani, hogy a nép elégedetlen azzal a hatalommal.

A háború után Sopron megyében volt elég ok az elégedetlenségre. A hazatért nagyszámú katonát és hadifoglyot munkanélküliség, éhezés, nyomor várta. Növelte a munkanélküliek számát a nyersanyaghiány miatt pangó ipari termelés is. 1918-ban a posztógyár teljesen, a gumigyár csaknem teljesen leállította a termelést, a többi üzemek is erősen redukálták termelésüket, csak a munkástanács erélyes közbelépésének köszönhető, hogy nem szüntették be egészen. A tehetetlen közigazgatás nem tudta megszüntetni a közellátás anarchiáját, a munkáscsaládok és hadigondozottak nyomra gyorsan nőtt. A tömegek elégedetlensége forradalmi lázadásokban tört ki. 1919. január 13-án véres összetűzés volt Feketevároson, a rendőrsortűznek 15 sebesültje volt és még másnap páncélvonattal sem tudtak rendet teremteni. Február 12-én Sopronudvaron volt fegyveres lázadás. Január 23-án hadiözvegyek hangos tüntető menete vonult a soproni városházára. A brennbergi munkások 1918. december 16-án fegyverrel üzték el a bányagazgatót és állandóan forrongtak az alacsony bérek és az elégtelen ellátás miatt.¹⁶ Ilyen és hasonló mozgalmak ösztönözték a munkástanácsot, hogy a tehetetlen polgári vezetéstől átvesse az események irányítását.

De ezek a népi mozgalmak már túlhaladták a zömmel szociáldemokrata munkástanács forradalmiságát. A munkástanács átvette ugyan egyes területek irányítását, híven képviselte a munkásság érdekeit, de nem merte vállalni a hatalom teljes átvételét (nem teljesítette pl. a munkások követelését Thurner és Mesterházy kormánybiztosok eltávolítását illetően és helyükbe szocialista kormánybiztos állítását, nem akarta befolyásolni az államhatalom osztályjellegét, nem támadta pl. a magántulajdont).

1919. III. 14-én a soproni vasmunkások szocializálták mindkét vasgyárat. A gyárak bizalmi-férfi gyűlésén a városi munkástanács küldötte, Knapp Gábor ellenezte a szocializálást, még egy lehetőséget akart adni a gyár gráci vezetőinek a munkások korábbi bérköveteléseinek teljesítésére, és azután is csak a gyár használatba vételét javasolta, a tulajdonosoknak fizetendő használati díj és nyereségrészesedés mellett. A bizalmiak leszavazták ezt a javaslatot és eredeti határozatuk szerint véglegesen szocializálták gyárukat. Ugyanígy Blasián igazgató elűzése után a brennbergiek is átvették a bánya irányítását, valamint az említett Ganzoni uradalom cselédei is szocializálták a birtokot.¹⁷

6. Ekkor azonban volt már az egyre forradalmibb munkástömegeknek a szociáldemokratáknál igazibb szószólója is Sopronban. A kommunisták soproni tevékenységét a polgári demokratikus forradalom első napjától figyelemmel kísérhetjük. Már novemberben megjelennek Sopronban a forradalmi szocialis-

15 Sopronvármegye. 1918. XI. 6. XII. 16. 1919. I. 12, 22, 23. SÁL. Tanácsi. I/1. 1914.

16 Sopronvármegye. 1918. XII 17. 1919. I. 15. 23. II. 18.

17 Sopronvármegye. 1919. III. 15.

ták röplapjai, majd decembertől a Vörös Újság számai és a Kommunista Könyvtár kiadványai.

A soproni kommunisták vezetője, Bors László így fogalmazta meg pártjának programját a szociáldemokrata állásponttal szemben, kommunista hetilapjának, a Soproni Tükörnek első számában: „A kommunistapárt ... azt írta föl az osztályharcot hirdető vörös lobogójára, hogy a szocializmus gyönyörű végső célját: a kommunizmust most kell megvalósítani, mert *most lehet*. A kommunista és szociáldemokrata pártok között mindenütt az a különbség, hogy míg a szociáldemokrata párt uralomra jutva *fegyverszünetet* kötött az állammal, be-szüntette a nyílt osztályharcot, és *ezzel államfönntartóvá* vált, addig a kommunisták direkt akció útján, amit most úgy hívnak, hogy proletárdiktatura, nem akarnak addig nyugodni, míg a kapitalizmust teljesen meg nem döntik, hogy ennek romján megépítsék az új társadalmat. A Magyar kommunista párt a forradalom tüzeben keletkezett, amikor azt látták, hogy a szociáldemokrata párt megelégedni látszik az októberi öszirózsás puccs *polgári eredményeivel* és a szociáldemokrata párt vezetősége felelősségének tudatában leszorítja a forradalom kezdősebességét.” A kommunista párt törekvése szimpatikus volt a legelnyomottabb néptömegek előtt és körükből hamarosan széles tábor gyült köréje. Bors lapjában, a Soproni Tükörben töretlen erélyességgel harcolt a kommunista eszme, a munkásosztály érdekeinek győzelméért, s elvtársaival együtt (pl. Szekeres Márton, Entzbruder Dezső) a munkástanácson belül is biztosították a munkásság legforradalmibb rétegei érdekének érvényesülését. Így Sopronban – bár nem tudunk a KMP formális szervezeti megalakulásáról – hamarosan számottevő és egyre inkább a többséget jelentő kommunista csoport kapcsolódott egységbe. Így vall a kommunizmus akkori tömegerejéről Sopronban Thurner polgármester 1919 őszén: „Nem kellett a kommunizmust beengedni Sopronba, itt volt az már a lakóházakban, a gyárakban, laktanyákban és hivatalokban.” A kommunista tömeget a bányászok, nyomdászok, vasasok, a katonák és elsősorban a munkanélküliek jelentették. Természetesen ellenségei is voltak a kommunizmusnak, a reakció állandó céltáblája volt a Soproni Tükör és Bors László. Személyes inzultusok sem riasztották meg Borsot, és éppen a pesti kommunisták elleni legnagyobb hajsza idején írja legbátrabb cikkeit. Bátorságot a tömegek szimpátiája adhatott neki. (A katonák pl. levélben biztosították támogatásukról.)

Nézetkülönbségek voltak a kommunisták és a szociáldemokraták között is, bár ez Sopronban nem vezetett testvérharcra. Borsnak és Szekeresnek többször kellett éles vitát vívnia a munkástanács szociáldemokrata vezetésével. Kommunistaellenes intézkedésnek, legalábbis szándéknak kell minősítenünk a munkástanácsnak azt a tettet, hogy 1919. január 7-én nyomatékos „felhívást intéz az összes üzemekhez, hogy a közbiztonság megóvása érdekében a lehetőségekhez mérten ne bocsássák el munkásaikat.”¹⁸

A szociáldemokrácia az „osztálybékét” féltette a forradalmi munkanélküli tömegektől és attól tartott, hogy ezek átmennek a kommunisták táborába. A kommunista eszme térhódítását, a kommunista párt erősödését azonban már nem lehetett meggátolni, még csak meg sem lassítani.

¹⁸ Mayer. im. Munkástanács. 1919. I. 2. Soproni Munkástanács. 1919. V. 1. (Bors László írása) Soproni Tükör. 1919. II. 16. valamint összes száma. SÁL. Közgy. 1919. IX. 27. L. bővebben: Bors András: *Émlékeim a soproni Kommunáról*. SSz. 1955. I. u. a.: Bors László, az ember, a költő és a forradalmár. SSz. 1959. I. Kertész István: Sopron, 1919., Környei: Bors László. 2. Arrabona. 1968.

7. Az osztályerőviszonyok 1919 márciusára rendkívüli mértékben eltolódtak a munkásosztály javára. Szervei ekkor már ellenőrzés alatt tartották a megye életének nagy részét. Kialakult egy új forradalmi munkáspárt, amely vállalni fogja a hatalom teljes megragadását. Ez a párt nem került éles ellentétbe a szociáldemokráciával, úgyhogy Sopronban eleve adva volt a két párt természetes egyesülése. (Ez az egyesülés, a polgári demokratikus forradalom alatt rendkívül felhígult szociáldemokrata párttagság részesítése a proletárhatalomban Sopronban sokkal nagyobb tehertétele lett a Tanácsköztársaságnak, mint az országban másutt.) A forradalmi helyzet újbóli kiéleződésekor (a nép végső elégedetlensége és a közigazgatás tehetetlensége) adva volt a lehetőség a proletárforradalom megvívására, mégpedig az oroszországitól eltérő, békés módon. Erre azonban megint a főváros népének kell a jelet megadnia.

A darufalvi kastély, a Tanácsköztársaság alatt proletár üdülő

Háborúellenes mozgalom Sopron megyében 1918 január és október között

Írta: Merényi László

Az első világháború súlyos megpróbáltatásokat hozott az akkoriban különálló Sopron vármegye lakosságára is. 1914–1917 között azonban a dolgozó nép elégedetlensége még kevésbé nyíltan juthatott kifejezésre. Az első háborús években a megye politikai életét mesterségesen és erőszakkal létrehozott passzivitás jellemezte. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom azonban fordulatot hozott, melynek nyomán Sopron megyében és magában Sopron városában a békéért küzdő erők aktivitása jelentősen megnövekedett. Az 1918. január és október közötti időszakot Sopron városában és a megyében komoly politikai élénkség jellemzi. Érdemes a továbbiakban részletesen áttekinteni e tíz hónap itteni eseményeit.¹

A megye háborúellenes erői közül elsődlegesen kell kiemelni a munkássztyát. A proletariátus szocialista mozgalma már ekkor több évtizedes múltra tekinthetett vissza ezen a vidéken. A szervezkedés egyrészt a soproni ipari üzemek munkásságára, másrészt Brennbergbánya, Bánfalva és Ágfalva bányászaira támaszkodott. Bár ez a vidék nem volt iparilag olyan fejlett, mint Győr vagy Mosonmagyaróvár, az itteni szociáldemokrata mozgalom azonban nem lebecsülendő eredményeket ért el. A háborúellenes erőkhöz tartozott a polgári demokratikus ellenzék is. Ez utóbbin belül három tényező játszik szerepet Sopron megyében. Az egyik a Károlyi Mihály vezette „Függetlenségi és 48-as Párt”, melynek sok híve volt itt is. A másik tényező a női egyenjogúságért küzdő „Feministák Egyesülete” volt; ez utóbbinak csak a megye székhelyén volt szervezete (országos viszonylatban is csak a városokban fejtett ki tevékenységet!). A harmadik demokratikus csoportot pedig a radikális párt jelentette, melynek Sopron városában volt komoly befolyása.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Sopron haladó közvéleményében is kedvező visszhangra talált. A helyi sajtó kommentárjai 1917 végén és 1918 elején jól tükrözik ebben a kérdésben a baloldali közvélemény hangulatát. „Oroszország szilárdan a béke ügye mellé állt”.² „Világraszóló esemény történt, mely a béke felé vezető uton sok-sok mérfölddel vitt előbbre.”³ „Azért ma mégis érezzük, sejtjük, hogy a béke nyert csatát Lenin mellett”⁴ – ilyen és ehhez hasonló kommentárokkal voltak tele a soproni lapok. Ugyancsak kedvezően fogadták a helyi újságok a Breszt-Litovszkban a Monarchia és Szovjet-Oroszország között folyó béketárgyalásokat. Ez különösen január közepén figyelhető meg. Január 12-én sorozták ugyanis Sopron városában a 18. évüket ez esztendőben betöltő fiúkat. „Vajjon ők is elmennek?” – kérdezte a Soproni Napló aznapi vezércikke, majd hozzáfűzte: „Az anyák reménykedve néznek Breszt-Litovszk felé.”⁵

1 Az első világháború alatti háborúellenes mozgalmak történetével foglalkozik e tanulmány szerzője. Ez a tanulmány kutatásainak egy részét képezi.

2 Sopronvármegye 1918. január 6.

3 Soproni Napló 1917. november 10.

4 U. o. 1917. november 22.

5 U. o. 1918. január 12.

A béketárgyalásokat azonban súlyos veszély fenyegette a kardcsörtető német militarizmus részéről. Ez elleni tiltakozásul január közepén hatalmas méretű általános sztrájk tört ki egész Ausztria-Magyarországon, követelve az azonnali békét a forradalmi Oroszországgal, valamint a szabadságjogokat és a jobb ellátást. A mozgalom január 14-én kezdődött Bécsújhelyen. Január 16-án terjedt át Bécsre. Az osztrák főváros nyomán mozdult aztán meg Magyarország, Csehország és a Monarchia más vidékeinek munkássága január 18 és 21 között. Sopron közvéleménye a mozgalmat kezdettől fogva hatalmas érdeklődéssel kísérte. Ennek — az általános okokon kívül — földrajzi indokai is voltak. Bécs és Bécsújhely úgyszólván Sopron tőszomszédságában van. Ezért a helyi sajtó már január 16-tól kezdve rendszeres tájékoztatásokat közölt (persze a cenzúra által megnyirbálva) az ausztriai sztrájkmozgalomról. Az itteni lapoknak (köztük a Soproni Naplónak) állandó bécsi tudósítói voltak, s ez utóbbiak telefonjelentései alapján a város és a megye közvéleménye a szemtanúk hiteles beszámolóit kaphatta.⁶

Január 18-án terjedt át a nagy sztrájk Magyarországra. Lelkesen fogadta a mozgalmat e vidék munkássága is. Brennbergbánya, Ágfalva és Bánfalva dolgozói (akárcsak az ország minden bányásza) január 19 és 21 között abbahagyták a munkát.⁷ A soproni MÁV-műhelyben is (akárcsak hazánk más vasúti javító műhelyeiben) mindenki sztrájkolt ezekben a napokban.⁸ Rokonszenvezett a mozgalommal a soproni ipari üzemek és nyomdák munkássága is (bár ez utóbbiak nem hagyták abba a munkát).⁹

A sztrájkolók követelései itt is — akárcsak az egész országban — „béke, jog és kenyér” voltak. A Sopron megyei hatóságok ijedten figyelték a fejleményeket és intézkedéseikkel igyekeztek korlátozni a mozgalmat. A sajtó nem írhattott január 19 és 22 között a hazai nagy sztrájk eseményeiről. Ezekben a napokban a soproni újságok a cenzúra fehér foltjaival tarkítva jelentek meg.¹⁰ Ugyanakkor a hatóságok ijedtségét mutatta az is, hogy ezekben a napokban (de csakis ekkor!) „elnézők” voltak olyan vétségekkel szemben, amelyeket pedig máskor szigorúan megtoroltak. A soproni határrendőrséghez január 19-én olyan utasítás ment, miszerint az Ausztriába utazó munkások „zaklatása kerülendő” (vagyis a náluk található élelmiszereket nem kell elkobozni) a sztrájk napjaiban.¹¹

A januári tömegsztrájk eredménytelenül végződött, mert hazánkban is (akárcsak az egész Monarchiában) a szociáldemokrata pártvezetőség — a kormányzat üres ígéretei fejében — leszerelte a mozgalmat. Nagy volt az elkeseredés Sopron és környéke munkássága körében is. A mozgalom lendülete azonban nem lankadt. A soproni munkásság, valamint a brennbergi bányászok január-február folyamán gyakran tartottak összejöveteleket, melyeken a politikai helyzetet vitatták meg, és állást foglaltak a béke és az orosz forradalom mellett. Január 13-án Győrött volt szociáldemokrata pártértekezlet. Ezen felszólalt Guz-

6 Lásd a helyi lapok (pl. Soproni Napló) 1918. január 16–17–18–19–20-i számait.

7 Hadtörténelmi Intézet Levéltára Elnöki 4/a. Osztály iratai 1918. (a továbbiakban HIL 4/a) 4. tétel 195. és 543/5061. sz.

8 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai V. kötet. 1917. november – 1919. március (a továbbiakban MMTVD) Bp. 1956. Párttörténelmi Intézet 62. 1.

9 A nyomdák dolgozói nem sztrájkoltak, amit döntően bizonyít az, hogy ezekben a napokban is megjelentek a helyi lapok. A soproni üzemek részvételét a sztrájkban bizonyító adat nem található.

10 Sopronvármegye 1918. január 19–20–22, Soproni Napló 1918. január 20. stb.

11 Soproni Napló 1918. január 19.

mic Károly soproni küldött, ki az itteni elvtársak üdvözlését tolmácsolta, majd élesen támadta a kormányt és az imperialista háborút.¹² A soproni munkásmozgalom azonban nem kizárólag politikai kérdésekkel foglalkozott ezekben a hónapokban. Törődött az egyszerű emberek mindennapi problémáival is. Így január 12-én a soproni pártszervezet irányításával népes asszonyi küldöttség ke-reste fel az alispánt, követelve a hadbavonultak hozzátartozóinak járó hadise-gély felemelését.¹³ Február 10-én pedig a városban megalakult a Munkások Gyermekebarát Egyesülete. Ez a mélységesen humánus célzatú szervezet azt a célt tűzte maga elé, hogy enyhítse a szörnyű háború következményeként szülő nélkül maradt gyermekek helyzetét.¹⁴

A tavaszi hónapokban is élénk tevékenységet fejtett ki a soproni munkás-mozgalom. Márciusában a legfontosabb rendezvény a Nemzetközi Nőnap volt. Ezt itt is — akárcsak az egész országban — némi késéssel ünepezték meg. Már-cius 24-én emlékeztek meg róla Sopron munkásasszonyai. A gyűlés színhelye a Munkásbiztosító Pénztár nagyterme volt. Grünberger Ignácné budapesti ki-küldött volt az ünnepi szónok; a munkásnők többségének anyanyelvére tekin-tettel németül mondott beszédet. Éles hangon ítélte el a háborút, mely az asz-szonyokat és lányokat elszakítja szeretteiktől. „Világbékét akarunk!” — ez a kiáltás gyakran tört ki a jelenlévőkből a gyűlés folyamán.¹⁵ Április 4-én pedig a szocialisták megszervezték a hadisegélyes asszonyok felvonulását. Több száz főnyi tömeg vonult a városházára, követelve a hadbavonultak hozzátartozói nyomorának enyhítését; közben szidták a véres háborút, mely keserves helyze-tük legfőbb okozója volt.¹⁶

A háborúellenes hangulat egyre erősödött az egyszerű katonák körében is. Sopron megyében is terjedni kezdett a militarizmus elleni harc egy sajátos for-mája: a hadseregből való szökések mozgalma. Ez a tömegek rokonszenvét él-vezte. Szemléletes példáját adták ennek a március 4-i fertőrákosi események. Ezen a napon éppen mulatság volt a községben, mikor híre jött annak, hogy a csendőrök Rathmann Mihály katonaszökevényt hozták ide. A falusiak sokasága erre megtámadta a csendőrőrsöt azért, hogy kiszabadítsa a militarizmus áldozat-át. Csak máshonnan hozott karhatalom tudta a tömeget szétosztatni.¹⁷ A háború elleni harcnak azonban tudatos formái is kezdtek terjedni a közkatonák köré-ben. Március és április folyamán Sopron megyében is elterjedt a laktanyákban a Forradalmi Szocialisták egyik röpirata. „Testvérek! Fegyverkeztek! Minden ezredben, minden gyárban, minden községben alakítsátok meg a katonák, mun-kások, parasztok tanácsát. Minden ellenszegülő tiszt vagy ur a nép ellensége: agyon kell az ilyeneket verni!!! Rabok legyünk vagy szabadok?! Itt az idő. Vá-lasszatok!”¹⁸ — hirdette a végén ez a határozott, forradalmi hangú felhívás. Áp-rilis 17-én a pozsonyi cs. és kir. hadtestparancsnokság (melyhez Sopron megye is tartozott) utasította az összes helyi katonai és csendőrparancsnokságokat, hogy indítsanak erélyes nyomozást a röplap szerzőinek és terjesztőinek kiderít-ésére. Erőfeszítéseik azonban Sopron megyében hiábavalóak voltak. Itt a nyo-mozás teljesen sikertelen maradt.¹⁹

12 Népszava 1918. január 18.

13 Soproni Napló 1918. január 13.

14 U. o. 1918. február 11.

15 Nőmunkás (Budapest) 1918. április 15.

16 Soproni Napló 1918. április 4.

17 Népakarat (Sopron) 1918. március 10.

18 MMTVD 138. 1.

19 U. o. 138. 1.

A Sopron megyei proletariátus legjelentősebb megmozdulására április végén került sor Brennbergbányán. Az itteni bányászok körében már hosszabb ideje jelentkezett elégedetlenség; ez főleg a silány ellátással függött össze. Április 24-én öt munkásbizalmi bevonultatása nyomán kirobbant az elkeseredés. „Munkásaink ma reggeli beszálláskor sztrájkba léptek” — jelentette aznap a „Sopronvidéki Kőszénbánya Rt.” igazgatója, Blasian.²⁰ A munkabeszüntetés a következő napokban is tartott, miközben a proletárok a legteljesebb egységben küzdöttek. Gyakran tartottak összejöveteleket, követelve az ellátás megjavítását és a békét. „A sztrájkolók magatartása makacs” — jelentette Blasian április 29-én.²¹

A katonai hatóságok erőszakos intézkedéseket foganatosítottak a munkások ellen. Miután parancs ellenére a munka felvételét megtagadták, a bevonultatás eszközéhez nyúltak ellenük. Április 29-én tíz bányászt behívtak aktív katonai szolgálatra. Erre az egész munkásság összegyűlt, és a bevonultatottakat az egész tömeg be akarta kísélni. Ezt csak a karhatalom fenyegetései tudták megakadályozni.²² Katonai erősítésként Brennbergbányára küldtek 150 honvédet és több tisztet. A bevonultatásokon kívül más önkényes intézkedésekre is sor került. Április 30-án utasítás érkezett, miszerint sommás eljárással „lakoltassák ki a sztrájkoló bányászokat a társulati lakásokból.”²³ Ugyanaznap távirati utasítás jött arra is, hogy az élelmiszerek kiosztása Brennbergbányán tilos. Ez a harcoló munkásság kiéheztetését célozta.²⁴

A bányászok harci szellemét azonban nehéz volt megtörni. A brennbergbányaiak küzdelmét ezekben a napokban jelentősen segítette az a támogatás, amelyben Sopron város haladó erői részesítették. A helyi sajtóban olyan cikkek láttak napvilágot, amelyek rokonszenvüket fejezték ki a sztrájkolók iránt.²⁵ Az április 30-i városi közgyűlésen a felszólalók sokat foglalkoztak a brennbergbányai helyzettel. Schwarz Richárd, a szociáldemokrata párt képviselője ismertette a bányászok mozgalmának okait, és felszólította Sopron városát, hogy segítsen nekik. Berczeller Adolf haladó gondolkodású városatyja is támogatta a javaslatot, kifejtve, hogy „embertelen állapotok uralkodnak Brennbergbányán.”²⁶ „Gyalázat, ami Brennbergben van” — adott kifejezést felháborodásának Zsombor Géza, a helyi polgári demokratikus ellenzék vezetője is. Töpler polgármester és a jobboldali városatyák befolyására aztán a városi közgyűlés kevésbé éles hangon foglalt állást; az elfogadott határozat csupán arról szólt, hogy a brennbergbányai ügyben „tenni kell valamit.”²⁷ Előző napon, április 29-én bányászküldöttség kereste fel gróf Cziráky Józsefet, Sopron megye főispánját, aki a közvélemény hangulatára való tekintettel megígérte, hogy közbelép a bevonultatott bizalmiakért.²⁸ A soproni munkásság nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatásban is részesítette a sztrájkolókat. Április végén ők gondoskodtak a brennbergbányaiak élelmezéséről, mikor ebben a hatóság korlátozó intézkedéseket hozott.²⁹ A harcoló munkások ellátásának megszervezésében kiemelkedő szerepet játszott Krauszné munkásasszony.

20 U. o. 159. l.

21 U. o. 160. l.

22 U. o. 160. l.

23 U. o. 160. l.

24 U. o. 161. l.

25 Sopronvármegye 1918. április 27–28, Soproni Napló 1918. április 26.

26 Grenzpost (soproni napilap) 1918. május 1.

27 Sopronvármegye 1918. május 1.

28 Soproni Napló 1918. április 26. (Megjegyzendő, hogy a főispán nem tett semmit!)

29 MMTVD 160. l.

A brennbergbányai munkások harcának támogatása és a béke követelése jegyében zajlott le a május 1-i ünnep is. Többezren gyűltek össze ezen a napon délelőtt. A soproni munkásokon kívül tömegesen jelentek meg sztrájkoló bányászok Brennbergbányáról, Ágfalváról és Bánfalváról.³⁰ „Világbékét akarunk!” „Békét és jogot!” – ilyen és ehhez hasonló kiáltások gyakran törtek ki a jelenlévőkből. Schwarz Richárd magyar, majd német nyelvű beszédben méltatta május 1. jelentőségét. Elítélte a háborút, minden nyomorúság okát. A sztrájkoló kiküldötte pedig kijelentette az ünnepségen: „Ha a bevonultatottakat ki nem engedik, a sztrájk megy tovább Brennbergbányán!”³¹ A gyűlés után, az esti órákban a Nádor kerthelyiségében rendeztek sikeres mulatságot. Bár a soproni május 1-i megmozdulás számszerűen nem hasonlítható a győri 15 ezres és magyaróvári hétezeres felvonuláshoz, jelentősége mégis nagy, mert híven fejezte ki a békevágyat és a sztrájkolókat iránti szolidaritást.

A brennbergbányai mozgalom letörése erőszakkal nem sikerült. A katonai hatóságok kénytelenek voltak tárgyalni a munkásság megbízottaival. Végül megegyezés született. Eszerint a dolgozók május 2-án a munkát felveszik, ha bevonultatott társaikat (mindenekelőtt az öt bizalmi!) visszaengedik közéjük. A bányászok május 2-án abba is hagyták a sztrájkot. Szemben a munkások korrekt eljárásával, a katonai hatóságok szőszegést követtek el. Május 4-én a helyi katonai parancsnokság – Budapestről jött utasításra hivatkozva – közölte, hogy a bevonultatottakat nem bocsátják szabadon.³² Ez természetesen jogos felháborodást keltett. Bár a körülmények nem voltak kedvezőek a sztrájk újbóli megindítására, a passzív rezisztencia azonnal megindult. A munkásság csendes szabotázzsal rendszeresen csökkentette a széntermelést.³³ A soproni munkásság továbbra is támogatta a brennbergbányai követeléseit. Május 22-én a helyi szociáldemokrata párt népes küldöttsége (Baron Ede vezetésével) jelent meg a városházán, követelve a bevonultatott bányászok elengedését. Ígéretet kaptak is,³⁴ de – jellemző módon – a hatóságok ezt sem teljesítették.

A brennbergbányai sztrájkkal egyidőben Sopron városában is izgatott volt a politikai élet a választásokkal kapcsolatban. A soproni kerületben ugyanis megüresedett egy képviselői mandátum. Május végére írták ki a pótválasztásokat, és az ezzel kapcsolatos agitáció már április második felében megindult. Két tábor állt egymással szemben. Az egyik tömörítette az egész helybeli reakciót, tehát mindazokat a csoportokat, amelyek (akár kormánypártiak, akár bizonyos kérdésekben ellenzékiek voltak) a háború és a fennálló rendszer politikájának folytatását akarták. Az ő jelöltjük Töpler Kálmán polgármester volt. A másik oldalon álltak mindazok a soproni haladó erők, amelyek békét és demokratikus politikai fordulatot kívántak. Az ő jelöltjük volt a helyi ellenzék vezetője: Zsombor Géza. Érdemes megjegyezni, hogy bár ez utóbbi a soproni radikális párt elnöke volt, mégis jelölését a sajtó így kommentálta: „A Károlyipárt is résztvesz a soproni választásokon.”³⁵ Ez – látszólagos tárgyi pontatlansága ellenére – nem volt tévedés. Minden hivatalosan fennálló pártkeretnél fontosabb volt az a tény, hogy a Zsombor Gézát jelölő és támogató helyi erők

30 Népszava 1918. május 4. és Volksstimme (Budapest) 1918. május 4.

31 Grenzpost 1918. május 3.

32 MMTVD 161. l.

33 U. o. 161. l.

34 Népszava 1918. május 23. és Volksstimme 1918. május 23.

35 Soproni Napló 1918. május 16.

annak a demokratikus békepolitikának az alapján állottak, amelyet országos viszonylatban Károlyi Mihály képviselt.

A Zsombor Géza vezette demokratikus ellenzék már április 20-án gyűlést tartott a Polgáregylet (Bürgervereinigung) Ógabona tér 26. alatti helyiségében. Ezen az összejövetelen először az általános választójoggal foglalkoztak, majd Zsombor Géza beszédében a háború azonnali beszüntetését követelte.³⁶ A soproni munkásság május 1-i megmozdulásával rokonszenveztek a helyi radikálisok és a Károlyi-féle függetlenségek is.³⁷ Május 7-én a Zsombor-párt újabb összejövetelt tartott. Vezetője általános politikai tájékoztatót adott, követelte a németekől független magyar külpolitikát, a békét és a demokratikus jogokat. Töplerék szervezkedésével is foglalkoztak a gyűlésen. Megállapították, hogy az ellenpártban különböző érdekcsoportok fogtak össze, melyeket — a háború támogatásától eltekintve — elég éles ellentétek választanak el egyébként egymástól; ezért „nevetséges az Anti-Zsombor Liga!”³⁸ Zsombor Géza és az őt támogató demokratikus erők élénk békeagitációt fejtettek ki. Elítélték Baán városatyának, Töpler jobbkezének háborúbarát kijelentéseit. „Baán urat megértjük — írta a helyi baloldali sajtó. — De sok siró anya és gyermek, özvegyek és árvák, kik eltartóikat elvesztették, kissé másképen gondolkoznak erről a dolgról...”³⁹

A soproni Szociáldemokrata Párt kezdettől fogva támogatta Zsombor Géza mozgalmát. Május 24-én (egy héttel a választás előtt) újból határozatot hoztak az eddigi irányvonal megerősítésére. „Minden párttag becsületbeli kötelessége Zsomborra szavazni” — mondta ki ez alkalommal is a helyi pártvezetőség.⁴⁰ Május 27-én a soproni munkásság és demokratikus polgárság tartott nagygyűlést. Szappanos Lajos, a Károlyi-párt országos központjának kiküldötte nagy beszédet mondott az önálló Magyarország és a béke mellett. Schwarz Richárd biztosította Zsombor Gézát a helyi munkásság szolidaritásáról.⁴¹ Utána — lelkes ünneplés közepette — maga a jelölt mondott beszédet. Ünnepelesen megfogadta, hogy a programjában kifejtett demokratikus elvekhez továbbra is hű marad. A békét és a szabadságjogok biztosítását követelte. Magyar nyelvű beszédét németül is megismételte.⁴² A lelkes hangulatú gyűlés a soproni baloldali erők komoly seregszemléje volt.

Izgatottak voltak a választás előtti utolsó napok. „Polgártársak! Szavazzatok Károlyi programjára, melyet Zsombor Géza képvisel” — írta a helyi baloldali sajtó május 23-án.⁴³ Két nap múlva, a választás napjának reggelén jelent meg a soproni demokratikus ellenzék felhívása, mely „Az utolsó órában!” címet viselte. Végso következtetésként kimondta: „Aki azonnali békét, szabad Magyarországot kíván, Zsomborra szavaz!”⁴⁴ Ugyanakkor azonban a Töpler-párt is erős agitációt fejtett ki. Rendelkezésére állt a hatósági nyomás minden eszköze, mellyel élt is bőven. Ezt és a szűkkörű választójogot figyelembe véve Zsombor Géza esélyei nem voltak kedvezőek. Május 30-án megtörtént a választás. Töplerék győztek, de ez nem fejezte ki Sopron népének tényleges áka-

36 Sopronvármegye 1918. április 22.

37 Grenzpost 1918. május 3.

38 Grenzpost 1918. május 8.

39 U. o. 1918. május 23.

40 Sopronvármegye 1918. május 25.

41 Grenzpost és Sopronvármegye 1918. május 28.

42 U. o. 1918. május 28.

43 U. o. 1918. május 28.

44 Grenzpost 1918. május 30.

ratát. Mutatják ezt az eredmények: Töpler 567, Zsombor 179 szavazatot kapott.⁴⁵ Mindössze nyolcszáz ember rendelkezett tehát választójoggal e több tízezer lakosú városban! Éppen a munkások, a kiscgazdák és a szegénysorsú értelmiség tömegei nem szavazhattak, azok, akik Zsombor pártjának társadalmi bázisát képezték.

A május 30-i választási balsiker (bár kétségtelenül kellemetlen volt pillanatnyilag) nem jelentette a helyi haladó tábor döntő vereségét. Június folyamán a soproni szociáldemokraták összejövelel kimondták: a békéért és a demokráciáért vívott harcot tovább folytatják töretlenül. Éppen ebben a hónapban indult meg a nyomorúságos helyzetben lévő tanítók csatlakozása a munkásmozgalomhoz. Június közepén a „nevelő munkások szervezetének” megalakítására történtek Sopronban kezdeményezések.⁴⁶ A radikális párt pedig június 11-én gyűlést tartott. Zsombor Géza beszédében mindnyájuk véleményét fejezte ki: „nem szabad csüggednünk, — a harcot folytatnunk kell!” Érdekes módon hivatkozott az orosz forradalom példájára: „Az idők kerekét a Romanovok sem tudták megállítani, a Töplereknek se fog ez sikerülni!”⁴⁷

Május végén és június elején tovább folytatta harcát a Sopron vidéki szénbányák munkássága. Most nem sztrájkot kezdeményeztek, hanem a szervezkedés útján értek el sikereket. A Bányamunkás Szövetség helyi csoportjai (hosszú háborús évek tilalma után) most végre létrejöhetnek. Május 20-án Ágfalván tartottak a bányászok gyűlést. A jelenlévő nagy tömegnek Baron Ede magyarázta meg a szervezkedés fontosságát. A helyi csoportot ekkor ünnepélyesen megalakították.⁴⁸ Június 6-án pedig Brennbergbányán történt meg a szervezet zászlóbontása. A megjelent tömeg a békét élte. A helyi szervezet elnökévé Mikula Károlyt, jegyzőjévé Milchran Ferencet választották meg.⁴⁹ A hatóságok nem górdítottak e gyűlések elé akadályokat; érezhetően igyekeztek most — alig néhány héttel az emlékezetes sztrájk után — tartózkodni a munkásság nyílt provokálásától.

A Sopron vidéki szénbányák katonai vezetői általában nagyon igyekeztek a nyugalmat fenntartani, hogy a munka folyamatosságát ne akadályozza meg semmi. Tény, hogy a széntermelés helyzete országosan katasztrofális volt, és ez a hadiipart zavarta. Látszólagos nyugalmat sikerült is Brennbergbányán teremteni; az április végén idehozott és azóta is ittlévő katonai erősítés miatt sikeres sztrájkot nem lehetett kezdeményezni. Az elégedetlenség azonban továbbra is megvolt a bányászok körében. Az ellátást a katonai hatóságok — a bányász szakszervezet minden követelése ellenére — nem javították. A brennbergbányai dolgozók jogos kívánságait továbbra is támogatták Sopron haladó erői. Június 20-án a törvényhatósági bizottság ülésén éles támadások hangzottak el, amiért Brennbergbányán rosszul élelmezik a bányászokat. „Az ilyen helytelen kritikák égő olajként hatnak a munkások gondolkodására” — jegyezte meg ezzel kapcsolatban ijedten a bányatársaság június 27-i bizalmas jelentése.⁵⁰

Június 21-én Budapesten általános sztrájk tört ki, a békét és a hatósági brutalitások megszüntetését követelve. A mozgalom másnap vidékre is áttért. A júniusi nagy sztrájkba Sopron megye dolgozói is bekapcsolódtak. Június

45 Soproni Napló 1918. május 31.

46 Soproni Napló 1918. június 14.

47 Grenzpost 1918. június 12.

48 Bányamunkás (Budapest) 1918. május 25.

49 U. o. 1918. június 6.

50 HIL 4/a. 543/15,124. sz.

21-én Sopron város legtöbb üzemében a munkások sztrájkba léptek. A mozgalomhoz csatlakoztak a nyomdászok is; a soproni napilapok június 23–27. között nem jelentek meg.⁵¹ Brennbergbányán, Ágfalván és Bánfalván viszont a katonai hatóságoknak sikerült a sztrájk kitörését megakadályozniuk; a bányatársaság június 27-i jelentése „nyugalomról” beszélt.⁵² A sztrájkolók követelése Sopron megyében is megegyezett az országosokkal: a békét, a kormány lemondását, a karhatalom visszaéléseinek megszüntetését kívánták. Ezekben a napokban azonban politikai gyűlést nem rendezhettek, mert ezt a hatósági nyomást megakadályozta. „Sztrájkanyagát, gyűléseket és összejöveteleket semmi körülmények között engedni nem szabad” — írta Szmrecsányi kormánybiztos Sopron alispánjához intézett június 25-i távirati utasításában, majd hozzáfűzte: „Mindazon egyének, akár munkás, akár más foglalkozásuk van, akik a jelenlegi állapotot dicsérik, sztrájkra izgatnak vagy arra felhívják; az állam hadiereje ellen elkövetett büntett címén azonnal letartóztatandók és Pozsonyba, a honvéd hadosztálybírószékhez bekísérendők.”⁵³ Az alispánt azonban nem kellett biztatni a munkások elleni fellépésre. Már előző napon, június 24-én ő maga közölte a főszolgabírókkal és Sopron város polgármesterével, hogy „sztrájkoló munkások lázító röpiratokat dobálnak ki a vonatokból.” Elrendelte, hogy e röplapokat gyűjtsék össze, „terjesztőiket pedig tartóztassák le...”⁵⁴

Június 27-én véget ért az országos sztrájk. A szociáldemokrata pártközpont most is — akárcsak januárban — leszerelte a munkások nagy mozgalmát. Ez átmenetileg csapást mért a háború ellen küzdő erőkre. 1918 július és szeptember között ideiglenes csend jellemezte hazánk belpolitikáját. A haladó erők ezekben a hetekben az eddigihez képest kevesebb megmozdulást szerveztek. Készültek ugyanis a közelgő nagy összecsapásra, és erejüket — helyesen — erre tartalékolták. Sopron megye politikai élete is látszólagos nyugalmat mutatott július és szeptember között. Az itteni munkásmozgalom ebben az időszakban jelentősebb megmozdulásokat nem szervezett. Szeptember folyamán azonban az itteni proletárok hangja országos fórumon kapott szót. A bányászszakszervezet kongresszusán szeptember 23-án felszólalt Schulmeister Ferenc brennbergbányai kiküldött. Élesen elítélte az imperialista háborút és tiltakozott a Sopron környéki bányászok nyomorúságos sorsa miatt.⁵⁵ Felszólalása bizonyos eredménnyel járt. Sopronból bizottság szállt ki Brennbergbányára. Megállapítást nyert, hogy a bányászok panasza jogos. A jelentés például a ruházatról ezt állapította meg: „A ruha papírból volt, mely lenn, a nyirkos földben nem tart és lemállik a testről.”⁵⁶ A bányatársaság felszólítást is kapott a munkások ellátásának megjavítására.

Július és szeptember között a baloldali polgári ellenzék is folytatta háborúellenes agitációját. Elítélték a hazánkat romlásba sodró német szövetséget. A soproni demokratikus sajtó élesen fellépett az ellen, hogy a várost a hivatalos körök német nyelvű röpcédulákkal árasztják el; ezzel szemben joggal mutatott rá, hogy Sopron — a lakosság kétnyelvűsége ellenére — a magyar haza integritás részét képezi, aki tehát a lakossághoz fordul, tegye azt magyarul!⁵⁷ A helyi

51 Sopronvármegye 1918. június 27, Soproni Napló 1918. június 27.

52 HIL 4/a. 543/15,124. sz.

53 MMTVD 221. l.

54 U. o. 221. l.

55 Népszava 1918. szeptember 25.

56 Soproni Napló 1918. szeptember 24.

57 Soproni Napló 1918. június 27.

újságok egyre gyakrabban közöltek háborúellenes írásokat. „Mikor lesz vége ennek az örületnek?”⁵⁸ – vetette fel joggal az egyik cikk. Ugyanakkor a baloldali ellenzék fellépett a hatóságok visszaélései ellen is. Ezek közül a legjelentősebb a fertőmeggyesi volt. Itt az történt, hogy a jegyzőválasztás alkalmával a hivatalos jelölt: Tombor Gyula egy (!) szavazatot kapott. „A többiek nem szavaztak, mert más jelöltet kívántak”. Közfelháborodásra a hatóság Tombort ezen egy szavazat alapján megválasztottnak nyilvánította!⁵⁹ Az eset – mely országos visszhangot keltett – a megyei baloldali ellenzék éles tiltakozását váltotta ki.⁶⁰

Ebben az időszakban rendeződött a megyében lévő orosz hadifoglyok kérdése is. Számosan kerültek az elmúlt években ide. Körükben különösen nagy érdeklődést keltett az Októberi Forradalom híre; rokonszenvüknek – minden hatósági korlátozás ellenére – gyakran kifejezést adtak. Mozgalmaik közül érdemes kiemelni a Fráknó–Rozália útépitésnél május 18-án kitört sztrájkot. Ez – a helyi sajtó tájékoztatása szerint – a foglyok körében háborúellenes, bolsevik jelszavakkal történt.⁶¹ A mozgalom nem tartott sokáig, mert azonnali érellyes hatósági beavatkozásra került sor. Ennek során a csendőrség letartóztatta „a tizennégy bolsevik orosz, kik társaikat lázitották.”⁶² Ezek a foglyok a továbbiakban is gondot okoztak a hatóságnak. A probléma végül is Oroszországba való fokozatos hazatérésükkel rendeződött. Szeptember 6-án még a megyében lévő utolsó orosz hadifoglyok is hazatértek.⁶³

A július és szeptember közötti átmeneti nyugalom vihar előtti csend volt. Októberben annál nagyobb erővel robbant ki a Monarchia végső válsága. A munkásmozgalom harci lendülete minden eddiginél magasabb fokot ért el. Ez megmutatkozott Sopron megyében is. A soproni városi pártszervezetben már a hónap elején olyan nagymértékű megélénkülés mutatkozott, hogy a központtól kértek magyar és német nyelvű előadókat, kik az aktuális helyzetről és feladatokról tájékoztatnák a helyi szocialistákat.⁶⁴ Nagyarányú szolidaritási mozgalom indult Sopronban Wajdits Béla iránt, ki (bár a győri mozgalomban tevékenykedett) itt született és régebben az itteni munkásságért dolgozott. Őt hadbírótság elé akarták október elején állítani.⁶⁵ Az érdekében indított mozgalom sikerrel is járt; két hét múlva Wajditsot szabadon engedték.⁶⁶ Október első felében megélénkült a brennbergbányai munkások harca is. Ezért az itteni, valamint a soproni katonai parancsnokok a pozsonyi hadosztályparancsnokságtól kérték, hogy alkalmazhassák a megalázó kikötötést és gúzsbakötést büntetésként. Mondanunk sem kell, hogy a felettes hatóság október 17-én meg is adta erre az engedélyt.⁶⁷ Gyakorlatilag azonban már nem kerülhetett sor e büntetések alkalmazására...

„A háboru csődött mondott”⁶⁸ – az egyik soproni lap ezen október 14-i megállapítása híven tükrözte a közhangulatot. Mindenki érezte már, hogy nagy változás közeleg, és ennek érdekében cselekedni kell. A munkásság megerősödő

58 U. o. 1918. szeptember 17.

59 Népszava 1918. szeptember 29.

60 Sopronvármegye 1918. szeptember 29.

61 Soproni Napló 1918. május 19.

62 U. o. május 19.

63 U. o. 1918. szeptember 7.

64 Párttörténeti Intézet Archivuma 658. f. 5. cs. SZDP titkárságának iratai 1918/4. 21,449 sz.

65 Grenzpost 1918. október 9.

66 U. o. 1918. október 30.

67 HIL 4/a. 543/26,974. sz.

68 Soproni Hétfő 1918. október 14.

háborúellenes harca tettekre buzdította a helyi polgári demokratikus erőket. Október 13-án a radikális párt a soproni Ógabona tér 26. alatt gyűlést tartott. Állást foglaltak a béke és hazánk függetlensége mellett.⁶⁹ Zsombor Géza nagy beszédben fejtette ki, hogy „a soproni polgárság minden erejét vesse harcba a demokratikus átalakulásért.” Elhatározták, hogy a közeljövőben nyilvános népgyűlést tartanak követeléseik tárgyában.⁷⁰ Október 18-án a Feministák Egyesülete tartott Sopronban összejövetelt. Ezen is a háború befejezését és a demokratikus átalakulást sürgették.⁷¹ Október 22-én a soproni kereskedők tartottak gyűlést; ezt a radikálisok és a Károlyi-párt kezdeményezésére rendezték meg. Itt is a fentebbiekhez hasonló határozatot fogadtak el.⁷² Előző napon, október 21-én a városháza nagytermében a soproni munkások értelmiségiek és haladó kispolgárok nagy sokasága előtt Zádor Pál, az Országos Munkásbiztosító Pénztár titkára tartott előadást a háború okairól. Kifejtette, hogy ezt a borzalmas vérengzést a német militarizmus és „a kapitalista nemzetek versengése” idézte elő. Hirdette, hogy új társadalmi rendre, a szocializmusra van szükség, mert csak az tudja megakadályozni a háború megismétlődését.⁷³

Október 25-én a szociáldemokraták, a Károlyi-párt és a radikálisok részvételével megalakult Budapesten a Magyar Nemzeti Tanács. Követelései a békéről, a függetlenségről, a demokratikus reformokról megfeleltek a magyar nép kívánságainak. Országszerte megindultak a csatlakozások a Nemzeti Tanácshoz. Sopronban is hasonló akciót kezdeményeztek a szocialisták és a polgári demokratikus erők. A város baloldali csoportjai október 29-re gyűlést hívtak össze. Ezen egyaránt megjelent a munkásság és a demokratikus polgárság. Határozatot hoztak, melyben lelkesen csatlakoztak a Magyar Nemzeti Tanács programjához.⁷⁴ Ezután a tömeg rendben feloszlott, a munkásság és a demokratikus ellenzék vezetői pedig a városházára mentek. Itt a közgyűlés foglalkozott az aktuális politikai kérdésekkel. Zsombor Géza is felszólalt, az azonnali békét és a független Magyarországot követelve. A városi közgyűlés többsége azonban nem csatlakozott a Nemzeti Tanács célkitűzéseire. Határozatot hoztak ugyan „Magyarország önállóságát” sürgetve, de ezt a követelést igen homályosan körvonalazták, a demokratikus átalakulást és a békét pedig meg sem említették.⁷⁵

„1848. szellemében új Magyarország kell!”⁷⁶ — ez a sajtókommentár jól tükrözi a helyi haladó közvélemény álláspontját. A soproni reakció azonban ellenállt. Igyekezett fékezni az átalakulást. Az ő hangjukat jól fejezi ki az egyik „óvatosságot” és „megfontoltságot” sugalmazó kommentár: „Ha az ország fővárosában mindenki elveszti is a fejét, nekünk meg kell őriznünk nyugodtságunkat itt a vidéken.”⁷⁷ Az idézett cikk október 31-én látott napvilágot. Aznap délután azonban mondanivalóját már túlhaladta az idő. Megérkezett ugyanis a pesti demokratikus forradalom híre. Nagy volt az öröm Sopron városában is. A munkásság és a polgári demokratikus erők nagy tüntetést rendeztek, üdvözölve a győztes forradalmat, mely véget vetett a háborúnak, az idegen habs-

69 Grenzpost 1918. október 16.

70 Sopronvármegye 1918. október 14.

71 Sopronvármegye 1918. október 19.

72 Grenzpost 1918. október 23.

73 Soproni Hétfő 1918. október 21.

74 Sopronvármegye és Grenzpost 1918. október 30.

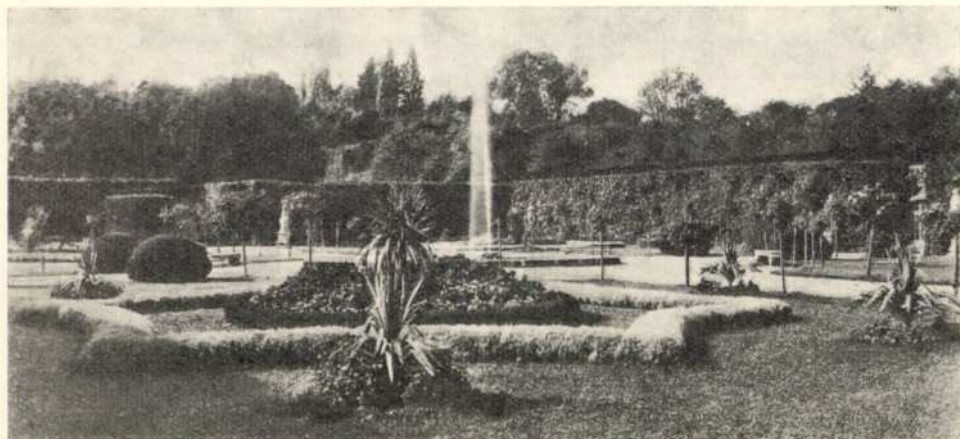
75 U. o. 1918. október 30.

76 Népakarat 1918. november 3.

77 Soproni Napló 1918. október 31.

burgi uralomnak és a reakció hatalmának.⁷⁸ A lelkesedés a következő napokban az egész megyére áttért.⁷⁹ „Szabad lesz a jövő!” — ezt a címet viselte az egyik soproni újságkommentár, híven adva vissza e nagy napok hangulatát.⁸⁰

Áttekintettük Sopron megye 1918 január és október közötti politikai életét. Eseményekben gazdag, nehéz harcokkal teli időszak volt ez. Sopron megye munkásosztályának érdemeit szükséges elsősorban kiemelni a háború elleni küzdelemben. (Különösen a Sopron vidéki bányászok harca figyelemre méltó.) Nem szabad azonban lebecsülni a polgári demokratikus ellenzéki csoportok érdemeit sem. A munkásosztály megbízható fegyvertársai voltak ebben az időszakban. *E tíz hónap küzdelmei ezen a vidéken is előkészítői voltak a polgári demokratikus forradalomnak.* Mind Sopron megyének, mind magának Sopron városának értékes haladó hagyománya ez. Méltó arra, hogy most, fél évszázaddal a történetek után, meghajtsuk előttük a tiszteletteljes emlékezés zászlaját.

A darufalvi proletárüdülő parkja

⁷⁸ Sopronvármegye és Grenzpost 1918. november 1–2.

⁷⁹ A szerzőnek nem feladata e tanulmány keretében a polgári demokratikus forradalom Sopron megyei eseményeinek részletes ismertetése. Ez a téma külön tanulmányt igényel.

⁸⁰ Soproni Hétfő 1918. november 4.

Az első magyar proletárhatalom és a Sopronba került Bányászati és Erdészeti Főiskola 1919-ben

Írta: Papp István

Sopron ötven esztendeje egyetemi város. Fél évszázaddal ezelőtt, 1919 kora tavaszán jelentek meg ódon utcáin az első „selmeciek”. Gondterhelten és bizalmatlanul szemlélték a számukra akkor idegen várost, melyben rövid idő alatt otthonra találtak. Az ősi felsőoktatási intézmény — a mai Erdészeti és Faipari Egyetem jogelődje — a Bányászati és Erdészeti Főiskola 1763 óta működött Selmecbányán, ebben a hegyekkel övezett, kies fekvésű városban.

1918 őszén az európai politikai és katonai események kimozdították székhelyéről a Főiskolát. Nagy szerencse, hogy ebben a válságos időszakban maga mögött tudhatta ez az intézmény az időközben kikiáltott első magyar proletárdiktatúra rokonszenvét és támogatását. A Magyar Tanácsköztársaság kormányzói és a Soproni Direktórium biztosították a Főiskola elhelyezéséhez és tevékenységének folytatásához szükséges feltételeket.

Selmecbánya elhagyásának körülményei

Az Osztrák-Magyar Monarchia a háborús vereség és a népek forradalmi harca következtében 1918 október végén felbomlott. A Kárpát-medencében élő nemzetiségek elszakadási vágya elhatározássá érett, és gyors egymásutánban az elszakadás mellett határoztak. Október utolsó napjaiban hivatalosan is proklamálták megmászhatatlan döntésüket. A győztes antant-hatalmak támogatták a nemzetiségek elszakadását, mivel politikai és katonai okokból egyaránt érdeklükben állt a Monarchia és a történelmi Magyarország felosztása.

1918. október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács turócszentmártoni nagygyűlése proklamálta Szlovákia elszakadását Magyarországtól és állami egyesülését Csehországgal. 30-áról 31-re virradó éjszaka a néptömegek elemi erejű fellépése győzelemre vitte a polgári demokratikus forradalmat Budapesten és polgári-szociáldemokrata kormány került hatalomra. A Károlyi Mihály vezette magyar kormányt november végén utasították Párizsból Szlovákia kiűritésére és átadására. Decemberben az antant-hatalmak jegyzéke kijelölte a békekötésig érvényes magyar-csehszlovák határvonalat, amely Pozsonytól Rimaszombatig a Duna és az Ipoly folyását követte, innen az Ung folyó torkolatáig húzódott, annak folyását követve az Uzsok-dombig. A magyar kormány — az időközben tett erőfeszítései¹ ellenére — kénytelen volt a jegyzékben foglaltakat végrehajtani. Az így kialakult helyzetet az 1919. január 18-án Párisban megnyílt béke-

¹ Szlovákia megtartása érdekében a Károlyi-kormány 1918 november végén tárgyalásokat folytatott Hodza Milán szlovák vezetővel. A Budapesten folytatott tárgyalások eredménytelenül végződtek.

konferencia² változtatás és a magyar igények meghallgatása nélkül szentesítette.

Szlovákia kiűritése és folyamatban lévő cseh megszállása a Selmecebányán működő Bányászati és Erdészeti Főiskolát sorsforduló elé állította. A frontszolgálatról Selmecebányára visszatérő és tanulmányait folytatni akaró hallgatóságot kilátástalanság és zűrzavar fogadta. Tekintettel a magyar csapatok visszavonására és a várható megszállásra, az ifjúság a tanári karral egyetértésben az intézmény elköltözése mellett határozott, vállalva az átmeneti hontalanságot. Lázás viták és csomagolás után 1918 december közepén hagyták el az ősi székhelyet, Selmecebányát. Az intézmény tanárait, hallgatóságát és felszerelésének egy részét Budapestre irányították.

Budapesten hosszas tárgyalások kezdődtek a Főiskola sorsáról, új székhelyének kijelöléséről. Végül az illetékes kormánysszervek Sopron városát jelölték ki a hontalanná vált Főiskola ideiglenes székhelyéül. Az intézmény tanárainak és hallgatóságának első csoportja 1919 márciusában érkezett meg Sopronba. Az első csoportot hamarosan követte a tanárok és a hallgatók zöme, majd az átmentett felszerelés. Ezzel véget ért a több hónapos bizonytalanság, a hontalanság időszaka.

A Soproni Direktórium segítsége a Főiskolának

1919. március 21-én Magyarország népe a munkásosztály vezetésével békés úton meghódította politikai és gazdasági hatalmat. Megszületett a Magyar Tanácsköztársaság, a világ második szocialista állama. A világháború által összekuszált Európa a Kárpátmedencére figyelt. Elsőként követték a világon az orosz Október példáját.

A lemondott polgári-szociáldemokrata kormány helyét az egyesült munkáspárt képviselőiből alakult Forradalmi Kormányzótanács foglalta el. A hatalom átvétele és az új államgépezet létrehozása a vidéki városokban is békésen, minden ellenállás és rendzavarás nélkül történt. A szocialista forradalom gyors fővárosi győzelmétől megzavarodott vidéki burzsoázia és földbirtokos osztály nem tudott ellenállni az egyesült munkásság forradalmi erőinek. Sopronban március 22-én vette át a munkásság a hatalmat. A Pannónia Szálló üvegtermében a Munkástanács, a Katonatanács és a szakszervezeti bizalmi férfiak együttes ülésén megválasztották az 5 tagú Direktóriumot. A Direktórium tagjai lettek: Berczeller Adolf, Fischl László, Knapp Gábor, Faragó Géza alezredes és Entzbruder Dezső főhadnagy. Egyhangúlag határozatot hoztak arról, „hogya a direktórium azonnal vegye át Sopronban és a vármegyében a közhatalmat”.³ Március 23-án (vasárnap) a Soproni Direktóriumot ünnepélyesen beiktatták a Városházán.

A tanácskormány vidéki sajtóosztályának soproni tudósítója március 24-én az alábbiakat jelentette a fővárosba: „A direktórium itt megalakult, s átvette

² A párizsi békekonferencia elnöke Georges Clemenceau (1841–1929) francia miniszterelnök, a „győzelem atyja.” Kiemelkedő szerepet játszott az igazságtalan, a győztesek által diktált versaillesi-békerendszer kidolgozásában. Kitarotán szorgalmazta Magyarország felosztását és Franciaország közép-európai befolyásának megerősítését. Az orosz és a magyar tanácsköztársaságok elleni intervenció szervezője. A békekonferencia legfontosabb szerve a Négyek Tanácsa volt. Tagjai: Clemenceau, Lloyd George angol miniszterelnök, Orlando olasz miniszterelnök és Wilson amerikai elnök.

³ Sopronvármegye. 1919. március 23.

a főhatalmat. A városban minden csendes, semmi rendzavarás nem történt. A direktórium és a szakbizottságok már megkezdték munkájukat... A megyében is a legnagyobb rend uralkodik.”⁴

A Forradalmi Kormányzótanács minden vármegye élére teljhatalommal felruházott kormányzótanácsi biztost nevezett ki. A kormányzótanácsi biztosok egyrészt ellenőrizték a proletárdiktatúra helyi szerveinek (katonai és polgári) és vezetőinek tevékenységét, másrészt biztosították a központi rendeletek és utasítások végrehajtását. Különösen figyelemmel őrködtek a munkáshatalom biztonsága felett. Tevékenységükért közvetlenül a tanácskormánynak tartoztak felelősséggel.

Sopron város és vármegye kormányzótanácsi biztosa 1919. március 26-án nevezte ki a Forradalmi Kormányzótanács Kellner Sándor⁵ személyében, aki kommunista forradalmárként szolgálta a proletariátus ügyét, biztosította a központi rendeletek végrehajtását a város és a megye területén, tapasztalt politikai vezetőként irányította a Soproni Direktórium munkáját. Kellner 1918. április 14–17-én részt vett az internacionalista hadifoglyok Moszkvában tartott kongresszusán, ahol megismerkedett Kun Bélával. 1918. november 1-én hazatért Szovjet-Oroszországból és alapító tagja lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A KMP megalakulása után kapcsolatot teremtett a Sopronban tevékenykedő kommunistákkal, akik távolléte ellenére, vezetőjüknek tekintették. 1919. február 21-én, a KMP 40 vezetőjével együtt őt is letartóztatták, és március 21-én szabadult ki a Gyűjtőfogházból. Kellner Sándor 1919. március 27-én érkezett Sopronba. A „Sopronvármegye” március 28-i száma színes riportban számolt be a kormányzótanácsi biztos útjáról és érkezéséről.

A Magyar Tanácsköztársaság maradandó és kiemelkedő alkotásokkal dicsekedhet az élet legkülönbözőbb területein. A hatalomra jutott munkásosztály azonnal hozzákezdett az új társadalom, a szocializmus felépítéséhez. Olyan gazdasági, politikai és művelődésügyi vívmányokat valósítottak meg 133 nap alatt, amelyek egy emberöltő nyugodt és céltudatos munkájának is becsületére váltak volna. A nép állama tervszerűen törekedett arra, hogy a kultúra kincseit és a tudomány vívmányait mindenki számára hozzáférhetővé tegye. Az oktatási intézmények államosítása, a korszerűtlen magyar iskolarendszer átszervezése, az analfabetizmus felszámolására indított tömegmozgalom, az egyház és állam szétválasztása, a munkásegyletek felállítása, a múzeum- és könyvtárügy demokratizálása jelentették ennek a programnak – messzi távlatokat mutató – fontosabb állomásait. Az elért sikerek nagyságát csak akkor értékelhetjük igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a Tanácsköztársaság békés és zavartalan fejlődése mindössze 26 napig tartott.

A Magyar Tanácsköztársaság kormány szervei és a Soproni Direktórium – a proletár állam nagyvonalú kultur- és tudománypolitikájához híven – segítségére siettek a hónapok óta hontalan, bizonytalanságban élő, Selmecbányáról Sopronba helyezett Bányászati és Erdészeti Főiskolának. Az első tanárok és hallgatók 1919 márciusában érkeztek Sopronba. Divat volt akkor a Főiskola polgárai körében a fanyar humor és a pesszimizmus. A veszített háború, a polgári demokrácia kül- és belpolitikai kudarcai, az intézmény több hónapos hon-

4 Századok. 1959. 1. szám. 159–160. oldal.

5 Kellner Sándor: (1887–1919) nyomdász. Az első világháború előtt a soproni Röttig nyomdánál dolgozott és itt került kapcsolatba a munkásmozgalommal. Megjegyezzük, hogy a korabeli (1919-es) sajtóban és az elmúlt évtized helytörténeti irodalmában gyakran – és tegyük hozzá: tévesen! – „népbiztos”-ként szerepel.

talansága és felszerelése jelentős részének elvesztése mind-mind a pesszimizmust erősítették. Az akkor kikiáltott proletárdiktatúráról pedig sokan azt hitték, hogy a gazdaság, a politika és a honvédelem nagy feladatainak megoldása közben — legalábbis egy időre — képtelen lesz a nagymúltú intézmény sorsával foglalkozni. Voltak olyanok is, akik elsratni készültek az ősi Főiskolát, vagy jobb esetben egy-két éves „oktatási szünetet” emlegettek. Igaz, 1919 március végén nagyon nehéz volt a helyzet: a felszerelés jelentős része Selmecebányan maradt, az oktatási célokra Sopronban kijelölt épületeket még nem üritették ki, a kijelölt épületek sem oktatási célokra épültek, nem tudták, lesz-e menza és internátus. Réz Géza rektor és a vele érkező néhány oktató és hallgató azonban nem csüggedtek. Talán megérezték, hogy ez a nyugati város hamarosan szívébe

Proletárdiktatura Sopronban és a megyében.

Megalakult a direktórium.

Nagy események következtek be Magyarországra. A győzelmi mámor-tól ittassa lett antant-hatalmak, ultimatumot küldtek a magyar népkormány-nak, amelyben a mai demarkációs vonalat országhatárnak megteszik, az ország testét egyharmadára lesorvasztják és amelyben kijelentik, hogy az epen hagyott magyar földön, a Nagy-Magyar-Álford északi részén, Ruszka-Krajnában a rutének földjén és a Dunántúl még meg, nem szállott területén antant csapatokat helyeznek el. Befejezett tények elé állították a magyar népkormányt. Az antant hatalmi téboly vérebként ráveti magát országunkra, szíjjel akarja marcanqolni, hogy csehek, románok és jugoszlávok telhetetlen gyo uranak koncul odadobja.

Az antant hatalmak ultimátumával szemben a nagyrészt polgári elemekből alakult kormány ereje gyönegének

karbaival és kuanival az élen, szocialista kormány vette át a hatalmat. Döndött folyamán rendkívüli kérdésben számoltunk be a nagy eseményekről.

Az első hivatalos értesítés.

A hajnali órákban a soproni szociáldemokrata pártosok következő sürgöny érkezett:

Az antant imperializmus a román és cseh vonalon több ezer négyzetkilométernyi újabb területet követel és ezzel a bővítéssel Magyarországot a nemzetgyűlöli választások lehetőségeitől megfosztja. A kormány a következtetést visszautasította és lemondott.

Hej! a munkástanácsa határozata alapján tiszta szocialista kormány (glója) a A pártvezetőség a kommunista vezetőségével meggyezett. Az egész proletárság egységes akcióban egyesül. A munkástanácsa megköveteli minden tisztogatás és önkényes eljárás megakadályozását. Fosztogatók ellen a leg-szigorúbb eljárást megindítja.

Gyárakban és földekben, bányákban és vasutakon teljes erővel tovább dolgozni kell. Szocializmus és földbirtokreform kérdésében

cat és újabb felhangzott. Ejen Lemia! Kí-jen Trotzkai!

Végül felszólította Barceller Adolf a proletárokat, hogy legyenek segítségükre a rend fenntartásában és azoknak a jogoknak a biztosításában, melyek a proletárság kivívott.

— Mi előtettek fogunk járni. Es kell, ezennél, ténak réséink diadalért meg is halunk. Bizatok bennünk, bizatok bennünk a város, a megye minden fia, mi jó, a nép javát akarjuk! (Ejzenés)

Utána a pártvezetőség javaslatát tárgyal-totték elő. A megjelöltek egyhangú lelkendéssel megválasztották a direktóriumot és a külföldi szakbizottságokat. Utóbbiakat a szükséghez képest ki fogják egészíteni.

A direktórium tagjai lettek:

Borzeiler Adolf, Fincsi L. László, Kompz Gábor, Faragó Géza alezredes, Encherudor főhadnagy.

Szakbizottságok:

Posta: Szász Ferenc, Mészáros Agoston, Széner György, D. Takács Kálmán, Tóth Mihály,

zárja a „selmecieket”, talán észrevették, hogy Selmec és Sopron között van némi hasonlóság: mindkettő csendes vidéki város, hepehupás utcákkal, erdős-hegyes környékkel. A munkáshatalom első heteiben történtek a bizakodókat igazolták, és április végére jelentősen csökkent az aggályoskodók tábora. Ahogyan erősödött a fiatal Tanácsköztársaság, úgy erősödtek a Főiskola soproni pozíciói.

A Soproni Direktórium gyorsan és sokat tett a Főiskoláért. Mindenekelőtt megfelelő épületet kellett biztosítani az intézmény elhelyezésére. A Direktórium 1919. március 27-én értesítette a rektort, hogy utasítást⁶ adott a Károly-laktanya 8 napon belül történő kiürítésére és átadására a Főiskola céljaira. A Réz Géza rektor vezetése alatt Sopronban tartózkodó elhelyező csoport ide irányította az érkező tanárokat, hallgatókat és a megmentett felszerelést. Tehát 1919 március utolsó napjaiban az intézmény elhelyezése megoldódott, a Károly-lak-

6 Erdészeti és Faipari Egyetem (továbbiakban: EFE) irattára 136/1919. szám.

tanyát elfoglalhatták a „selmeciek”. Elhelyezhették az érkező felszerelést és a gyűjteményeket, elhelyezkedhettek a tanszékek, majd a tantermek berendezése után felkészülhettek a Selmecebányán megszakadt munka folytatására.

A Károly-laktanya épületeiben történt elhelyezkedést a város és a Főiskola vezetői már ekkor nem tekintették véglegesnek. Az épületcsoportot az első világháború alatt építették, Mivel nem oktatási célokra épült, hosszú távra nem oldhatta meg a Főiskola igényeit. Kellner Sándor kormányzótanácsi biztos már április 18-án részletes felterjesztést készített ebben az ügyben a Hadügyi Népbiztosságnak. Tudomásunk szerint ekkor történt először hivatalos formában említés arról, hogy a Főiskola rendeltetésének messzemenően és véglegesen megfelelne a Katonai Főreáliskola épületcsoportja. Kellner Sándor felterjesztéséből idézzük az alábbiakat: „Egyetlen megoldás, ha e célra a soproni katonai főreáliskolát vehetném igénybe... kérem a Hadügyi Népbiztosságot, hogy a katonai főreáliskola kiürítéséhez járuljon hozzá, mert sokkal fontosabbnak tartom, hogy a selmecebányai diákok fejezhessék be tanulmányaikat, mint a katonai főreáliskola működését, mely a proletárdiktatúra idején reális joggal nem bír. Kérem a Hadügyi Népbiztosságot, hogy a kérelemre rögtön választ adjon, mivel a diákok és a tanári családok ideérkezése úgyszólván órák kérdés:”⁷ A felterjesztés indoklásul tudatja azt is, hogy 2–3 nap múlva 500 főnyi hallgatóság és 41 tanár érkezését várják Sopronba. A Hadügyi Népbiztosság érdemben nem foglalkozhatott Kellner felterjesztésével. Figyelmét és erejét teljesen lekötötte a haderőtoborzás és az április 16-án bekövetkezett román támadás által előidézett súlyos katonai helyzet.

1919 április végére megérkezett Sopronba a hallgatóság és a tanári kar többsége. A volt Károly-laktanya épületei pedig — ha szűkösen is — magukba fogadták az érkezőket, szállást és működési feltételeket biztosítottak az intézménynek. Április utolsó napjaiban már Sopronban lehetett pótolni a hátralékos vizsgákat, 30-án pedig megkezdődtek az előadások: rövidített tavaszi szemeszter indult a háborús kiesések pótlására. Megjegyezzük, hogy a hátralékos vizsgákat április 10-től a Földművelésügyi Népbiztosság Erdészeti Főosztályán is lehetett pótolni. Egy 1920. július 7-én kelt, Fekete Zoltán professzor által összeállított jelentés megállapítja: „A Főiskola 1919 tavaszán Sopronba költözött át és működését régi szervezetében változatlanul április végén kezdte meg. A tantervszerű előadások a kommunizmus ideje alatt megszakítás nélkül folytak.”⁸

Ezzel véglegesen lezárult az átmeneti hontalanság korszaka a Főiskola történetében. Arról pedig, hogy a Soproni Direktórium mit tett a Főiskoláért, megemlítünk még egy adatot. 1919. május 13-án oktatási célokra a Főiskola rendelkezésére bocsátotta a 2. számú vadászterületet.⁹ Réz Géza rektor meglepedéssel nyugtázhatta Kellner Sándor kormányzótanácsi biztos erről szóló értesítését.

A Főiskola elhelyezésével és az oktatás megkezdésével egyidőben intézkedések történtek a hallgatóság szociális ügyeinek megoldására is. A Földművelésügyi Népbiztosság 1919. március 21-én utasította a rektort, hogy a Főiskolára visszatérő erdömérnök-katonahallgatók államsegélyét újból folyósítsa és tegye meg a szükséges előkészületeket a menza létrehozására. A menza üzemkezdetének pontos idejét a rendelkezésre álló iratokból nem lehetett megállapítani. Tudjuk viszont, hogy április utolsó napjaiban kb. 300 hallgató részére biztosított

7 Soproni Allami Levéltár 1973/1919. szám.

8 EFE irattára 819/1920. szám.

9 EFE irattára 1173/1919. szám.

étkezést. A menza üzemeléséről és fenntartásáról Széki János professzor irányításával 10 tagú menzabizottság gondoskodott. A Közélelmezési Népbiztosság és a Soproni Direktórium biztosították a menza üzemeléséhez szükséges fontosabb nyersanyagokat.¹⁰

1919. április 11-én a Pénzügyi Népbiztosság a Főiskola szegénysorsú hallgatóinak anyagi támogatására, a menza és az internátus felállításával kapcsolatos költségek fedezésére 600 ezer koronát biztosított. A szegénysorsú hallgatók havonta 300–450 koronának megfelelő természetbeni ellátásban részesülhettek.

Sopron város és vármegye direktóriuma.

Sopron
 1919. ápr. 11.

A jelnevelvényei ügyeleti akadémiára vonatkozó
Sopron.

Sopron 1919. ápr. 11.

A direktórium határozata folytán az új honvéd kaszárnya (Károly kaszárnya) 2 nap alatt teljesen kiépítésre és a jelnevelvényei ügyeleti akadémiájára átadandó.

Kezefi névt. mérnöknek ezen határozat fogadtatását a mai napról péntekre 2 nap múlva ismét jelentni.

Kezefi névt. mérnök a jelnevelvényei ügyeleti akadémiára vonatkozó határozat fogadtatását ismét.

Direktórium (Sopron).
 J. J. J.

A Főiskola megkapta a Károly kaszárnyát

Az igényjogosultságot a rektor által létrehozott vegyesbizottság volt hivatva megállapítani, melyben képviselve voltak a szocialista érzelmű főiskolai hallgatók is.¹¹

1919. május 2-án az ifjúság közgyűlésén megalakult a Főiskolai Ifjúság szervezet. A szervezet tevékenyen részt vett a hallgatóság politikai és szociális ügyeinek intézésében; élén 21 tagú választott testület állott. Elnöke Takáts Ferenc erdőmérnökhallgató, titkára Martinovich Ernő vaskohómérnök-

10 EFE irattára 402/1919. és 148/1919. szám.

11 EFE irattára 263/1919. szám.

hallgatók voltak. Képviselőt kapott az ifjúsági szervezet a Főiskolai Tanácsban is.¹² Tevékenységéről elismeréssel nyilatkozott a Soproni Direktórium. A szervezet kérésére Kellner Sándor ifjúsági közgyűlésen tartott tájékoztató előadást május 8-án, a forradalmi mozgalom európai helyzetéről és a proletár állam legsürgősebb feladatairól.¹³

A Főiskola hallgatói a Tanácsköztársaság védelmében

Kun Béla külügyi népbiztos 1919. március 24-én jegyzéket küldött Párizsba az antant hatalmaknak. Ebben egyértelműen megfogalmazta a proletár-állam külpolitikáját: „... az új magyar köztársaságnak szilárd óhaja, hogy békében éljen más nemzetekkel és minden tevékenységét az ország békés társadalmi újjászervezésére óhajtja fordítani.”¹⁴ Kun javaslata – miszerint a Dunamedencében élő népek kormányainak képviselői a nagyhatalmak jelenlétében találkozzanak a határok és a gazdasági együttműködés feladatainak megoldása céljából – bármennyire pozitív és reális volt, nem került meghallgatásra. A Párizsban ülésező Négyek Tanácsa gazdasági és diplomáciai blokádot¹⁵ rendelt el, majd közép-európai csatlósai felhasználásával katonai támadást intézett hazánk ellen.

A hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok az ország ellen támadó imperialista seregek oldalára álltak, kémtevékenységet és aknamunkát folytattak a magyar proletárállam ellen. Sorozatosan robbantottak ki ellenforradalmi zendüléseket az ország különböző pontjain. Két ellenforradalmi központot hoztak létre: egyiket a francia megszállás alatt lévő Szegeden, másikat Német-Ausztria fővárosában, Bécsben.¹⁶ A Bécsbe emigrált arisztokraták és katonatisztek politikai szervezete – az Antibolsevista Comité – 1919. április 12-én alakult meg gróf Bethlen István vezetésével. A szervezet feladatai az alábbiak voltak: helyi lázadások szítása a Tanácsköztársaság ellen, Sopron és környéke rajtaütésszerű megszállása és ellenkormány létrehozása, végül mindehhez megszerezni a szükséges pénzt és az antanthatalmak támogatását. Tanács-Magyarországra átdobott futáraik és az itthon tevékenykedő megbízottaik sugallatára egymásután robbantak ki ellenforradalmi akciók a nyugati határ mentén.

Az 1919. április 3-án fellázított soproni gazdapolgárok tüntettek a proletárhatalom ellen,¹⁷ 6-án Füles és Malomháza községekben volt ellenforradalmi zavargás. Május 2-án a Comité emberei kirabolták a Tanácsköztársaság bécsi kö-

12 EFE irattára 437/1919. szám.

13 Soproni Vörös Újság. 1919. május 9.

14 A jegyzék teljes szövegét közli L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Budapest. 1965. Kossuth Kiadó, 103. oldal.

15 A Forradalmi Kormányzó Tanács két országgal tudott diplomáciai viszonyt létesíteni a kölcsönös elismerés és egyenlőség alapján: Szovjet-Oroszországgal és Német-Ausztriával. (Moszkvában Rudnyánszky Endre, Bécsben pedig Bolgár Elek, majd Böhm Vilmos képviselték hazánkat. Szovjet-Oroszország budapesti követe D. Manuilskij, Ausztria budapesti követe Hans Cnobloch volt.) Megjegyezzük, még, hogy 1918. október 31-ig hazánk diplomáciai képviselőt a Monarchia látta el, majd ezt követően a polgári demokrácia sem tudta áttörni – antant-barát politikája ellenére – a hazánk köré font diplomáciai blokádot.

16 A Bécsben szervezkedő arisztokraták és katonatisztek ellenforradalmi tevékenységéről lásd Koncsek László: A renngassei összeesküvés c. könyvét. (Budapest, 1959. Kossuth Kiadó)

17 Soproni Vörös Újság. 1919. április 4.

vetségét.¹⁸ Másnap 50 fehértiszt megszálta a követségi épületet és néhány napra letartóztatta Bolgár Elek magyar követet. Május 9-én a Comité utasítására 62 fehértiszt fegyveres áttörést kísérelt meg Bruck–Királyhida határállomásnál. A Lajta-hídon magyar területre áttörni készülő fehértiszteket a királyhidai vörös őrség géppuskatűzzel fogadta. A fegyveres csoport visszamenekült Bécsbe, és a Comité vezetői kénytelenek voltak lemondani dédelgetett tervükről, mely szerint „...rövidesen sikerülni fog az ellenforradalmi magyar kormányt Sopronban hivatalosan is proklamálni.”¹⁹ A júniusban kirobbant ellenforradalmi zavargások célpontja ismét Sopron volt. 3-án Lövő községben letartóztatták a helyi direktórium tagjait, 4-én Sopronban néhány jobboldali szociáldemokrata követelte a direktórium lemondását és a hatalom átadását. Június 5-én és 6-án Nagyecenk, Kópháza, Kapuvár és Csorna községekben kezdődtek ellenforradalmi megmozdulások „Vonuljunk Sopron ellen!” jelszóval. A tanács hatalom elleneségei biztatásul olyan rémhíreket terjesztettek, hogy Sopronban megbukott a proletárdiktatúra és a város fehér dísz öltött. A suttogó propaganda elsősorban a vagyonosabb parasztság körében talált kedvező visszhangra: „...lelketlen izgatók bujtogató szavai ellenforradalomra vitték a falu sötétségben maradt népét, ezer paraszt megindult a proletáruralom megdöntésére, Sopron megsemmisítésére.”²⁰

A Soproni Direktórium mozgósította a Vörös Őrség szakaszait, a fegyveres munkáscsapatokat, a Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatóit és Kópháza előtt megállította az ellenforradalmi erőket. Rövid tűzharc után a fehértábor felbomlott és megkezdte a visszavonulást. Június 7-ére helyreállt a rend a fellázított községekben. Az Entzbruder Dezső²¹ katonai biztos irányításával tevékenykedő forradalmi erők likvidálták a Sopron-környéki ellenforradalmat. Vezetőik közül többet letartóztattak és Sopronba szállítottak, néhányuknak sikerült átszökni a határon Ausztria területére. Az ellenforradalmi erők leverésében és vezetőik megbüntetésében részt vett Szamuely Tibor és Korvin Ottó Szombathelyről vasúton érkezett fegyveres osztagával.²²

A tanácskormány, a Soproni Direktórium segítőkészsége, nagyvonalú gazdaság- és kultúrpolitikája, a Vörös Hadsereg sikeres honvédő harcai kedvező fogadtatásra találtak a Bányászati és Erdészeti Főiskola tanári kara és ifjúsága körében. Kedvezően fogadták a bányák és az erdők szocializálását. A hallgatóság jelentős része részt vett a proletárhatalom védelmében, hozzájárult a belső ellenforradalmi erők megfékezéséhez. Néhány főiskolai hallgató maradandó érdemeket szerzett ebben a küzdelemben.

A Főiskola hallgatóinak többsége 1919-ben egyáltalán nem ismerte a szo-

18 Az elrabolt 150 millió korona nem került elő, a bécsi rendőrség nyomozása eredménytelen maradt. Az ellenforradalmi rendszer 1920–21-ben vizsgálóbizottságot küldött ki az elrabolt milliók sorsának tisztázására. Az ügy nagy botrányokat kavart a magyar parlamentben, de megnyugtatóan sohasem sikerült lezárni. Az összeg jórészt elköltötték a Bécsben élő arisztokraták és fehértisztek, de jutott belőle a szegedi ellenkormány tagjainak is.

19 A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 6/A. kötet. Budapest, 1959. Kossuth Kiadó. 409. oldal.

20 Soproni Vörös Újság. 1919. június 7.

21 Entzbruder Dezső: (1894–1919) tanító. 1918 nyaratól Sopronban teljesített katonai szolgálatot főhadnagyi rangban. Az őszirózsás forradalom győzelme után a Soproni Katonatanács tagja lett. Egyik vezetője volt – Bors László kommunista újságíró mellett – a Soproni Ikvahíd 2. sz. házban szervezkedő kommunista csoportnak.

23 EFE irattára 614/1922. szám. Szamuelyné Szilágyi Jolán: Emlékeim. Budapest, Zrínyi Kiadó. 1966. 98. és 112. oldal.

cialista eszméket. Szimpátiájuk vagy lojalitásuk a proletárállam iránt szinte kizárólag érzelmi alpra épült. Három olyan hallgatóról tudunk, akik tudatosan és racionális alapokra támaszkodó meggyőződéssel szolgálták Sopronban a munkáshatalmat. Seemann Ferenc erdőmérőkhallgató lelkesen agitált az új eszmék mellett, állandó kapcsolata volt Entzbruder katonai biztossal. Takáts Ferenc erdőmérőkhallgató tudatosan állította a proletárdiktatúra szolgálatába kiváló szellemi képességeit. Martinovich Ernő kohómérőkhallgató szocialista meggyőződésűnek és demokratikus felfogásúnak vallotta magát, tagja volt az egyesült munkáspártnak. Takáts és Martinovich „... sokat vitatkozott a kommunizmusról, a történelemből vett példák alapján tárgyalták a kommunizmus létjogosultságát.”²³ Mindhárman az ifjúsági szervezet választott vezetői voltak.

Az ifjúság viszonyát a proletárhatalomhoz igen kedvezően befolyásolta a magyar Vörös Hadsereg ragyogóan megszervezett és végrehajtott északi hadjárata.²⁴ Selmezbánya felszabadítása különösen nagy lelkesedést váltott ki a Főiskola hallgatói körében. Krug Lajos ellenforradalmi szellemű könyve is kénytelen volt elismerni: „... akadtak ezen a főiskolán is olyanok, akiket elkábitott a nagyhangú frázis ... Igaz nagyban hozzájárult ehhez Stromfeld vöröskokárdás csapatainak szenczi előretörése a felszabadított Felvidéken. Különösen Selmezbánya felszabadítása.”²⁵ A Vörös Hadsereg hadműveleti naplója június 6-án Selmezbánya felszabadítását az alábbi rövid mondattal rögzítette: „Az I. dandár Selmezbányát elfoglalta és csapataink féluton vannak Korpona és Zólyom közt.”²⁶ Gálffy Lajos a Főiskola akkori adjunktusa tagja lett a háromtagú Selmezbányai Direktóriumnak, Czeke Ferenc főiskolai hallgató a Direktórium mellé rendelt politikai megbízottként működött. A rendelkezésre álló korabeli iratok egyértelműen cáfolják Krug Lajos megállapítását, hogy „... az ifjúság zöme ellenforradalmi eszmékkel foglalkozott”, kiszökött az országból és támogatta „a szegedi nemzeti kormányt”, sőt a Gömbös Gyula által szerkesztett „Bécsi Magyar Futárt” böngészte.²⁷ Miért éppen a szegedi ellenkormányt támogatták volna, hiszen a bécsi Comité itt volt a szomszédban, 70 km-re Soprontól! Egyetlen hallgatóról tudunk, aki fehértisztek Ausztriába történő szökéséhez segítséget nyújtott.²⁸

Egy 1919 késő őszen készült összeállítás indokolatlanul eltúlozta a Főiskola hallgatóinak szerepét a Sopron-környéki ellenforradalom leverésében, miszerint Sopron elfoglalása azért nem sikerült „... mert a Sopronba került bányász és erdőszakadémia hallgatósága fegyvert ragadott és a proletárdiktatúrát megvédelmezve, visszaverte a támadó földműveseket.”²⁹ Nyilvánvaló, hogy ez az értékelés a másik véglet. A Kópháza előtt gyülekező ellenforradalmi erők leverésé-

23 EFE irattára 1950/1920., és 359/1921. szám. (Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek.)

24 Az 1919 május-júniusban végrehajtott északi hadjárat kiemelkedő fejezete a magyar hadtörténetnek. A hadjárat során a magyar Vörös Hadsereg a lengyel határig nyomult előre. A hadműveletek katonai tervének kidolgozója és végrehajtásuk irányítója Stromfeld Aurél (1878–1927) vezérkari főnök volt. Stromfeld fiatal hadnagyként 1896-ban Sopronban kezdte katonai pályáját a 18. honvédezzrednél. 1945. május 1-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés ragyogó tehetsége és érdemei elismeréséül – halála után – vezérezredessé léptette elő. (Hetés Tibor: Stromfeld Aurél Budapest. 1967. Kossuth Kiadó.)

25 Ifj. Krug Lajos: Tüzek a végeken (Selmeztől Sopronig) Sopron. 1930. Tóth Alajos könyvnyomdája. 26. oldal. (Krug könyve elsősorban visszaemlékezései alapján íródott, nem támaszkodik történelmi forrásanyagra, szemlélete erősen nacionalista.)

26 A Magyar Vörös Hadsereg 1919. Budapest. 1959. Kossuth Kiadó. 353. oldal.

27 Krug Lajos: idézett mű 26. oldal.

28 EFE irattára 1431/1920. szám. (Benedek Tibor tanúvallomása az Igazoló Bizottság előtt.)

29 Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1919. Athenaeum. 189. oldal.

többen bekapcsolódtak a munkáscapatok kiképzésébe és a város közrendjének biztosításába. Május végére a Főiskolai Ifjómunkás Szervezet vezetői szoros kapcsolatot építettek ki a város politikai és katonai vezetőivel, Kellner Sándorral és Entzbruder Dezsővel.

Június 4-én – a Sopron-környéki ellenforradalom támadásának kezdetén – Kellner Sándor kormányzótanácsi biztos Takáts Ferenc erdőmérőkhallgató, ifjúsági elnök útján felszólította a hallgatóságot, hogy a „... város belső rendjének és nyugalmanak biztosítása érdekében lépjen fegyverbe.”³³ Másnap a 48-as laktanyában 120 főiskolai hallgató jelentkezett fegyveres szolgálatra, a proletárhatalom megvédése érdekében. A századnyi főiskolás erő kettős feladatot kapott Sopron város vezetőitől: egyrészt bekapcsolódott a Kópháza előtt gyülekező ellenforradalmi erők felszámolásába, másrészt segítette a város belső rendjének és nyugalmanak biztosításában. A fegyveres szolgálatra jelentkezett hallgatók mindkét feladatnak megfeleltek. Június 6-án reggel egy részük (25–30 fő) fegyveresen kivonult Kópháza elé, a munkáscapatokkal és a Vörös Őrséggel együttműködve megakadályozta a fehértábor Sopron elleni fellépését, majd tevékenyen részt vett az ellenforradalmi erők szétszórásában és a falvak rendjének helyreállításában. A Sopronban maradt fegyveres főiskolások pedig hozzájárultak ahhoz, hogy a városban megbúvó reakciós elemek terve a város fellázítására kudarcot vallott. Ezzel a főiskolai ifjúság a legkritikusabb napokban tett hitet a proletárhatalom mellett, határozott fellépésével és különösen a fegyveres szolgálat vállalásával elvitathatatlan érdemeket szerzett!

A megtorlás Sopronban

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntésével negyedszázadra tragikus irányt vett a magyar történelem fejlődése. A kommunista forradalmárok többsége emigrációba kényszerült, az itthon maradottakra halál, súlyos börtönbüntetés és megaláztatás várt. Az elszabadult fehérterror megtorolt mindent, boszút állt a 133 napért. A különböző ellenforradalmi tisztí különítmények 5 ezer embert öltek meg és tízezreket vetettek börtönbe, internálótáborba.

A bosszú nem maradt el Sopronban sem Entzbruder Dezsőt és Bors Lászlót 1919. augusztus 22-én Szombathely közelében ölte meg egy tisztí különítmény. Kellner Sándor és Knapp Gábor direktóriumí tagot 1919. szeptember 4-én Sopron határában lőtték agyon „szökés közben”. A soproni ügyészség fogháza megtelt letartóztatott kommunistákkal, a „... legveszélyesebb elemeket”³⁴ Sopronkőhidára szállították.

Sopron város rendőrkapitánysága a Tanácsköztársaság bukása után néhány nappal így nyilatkozott: „Politikai üldözések nem lesznek. Emberi meggyőződéséért nem fognak senkit sem megbüntetni.”³⁵ Az események nem igazolták a nyilatkozatot.

Az ellenforradalmi rendszer kormányzerveinek utasítására felelősségre vonták a proletárhatalmat támogató főiskolai hallgatókat is. Igazoló bizottsági, illetve fegyelmi eljárásnak vetettek alá minden gyanúsított hallgatót. Az ügyek kivizsgálása és az eljárás lefolytatása 1919 augusztusában kezdődött és 1920 végéig tartott a kormányzervek hivatalos megbízottja jelenlétében. A felvett

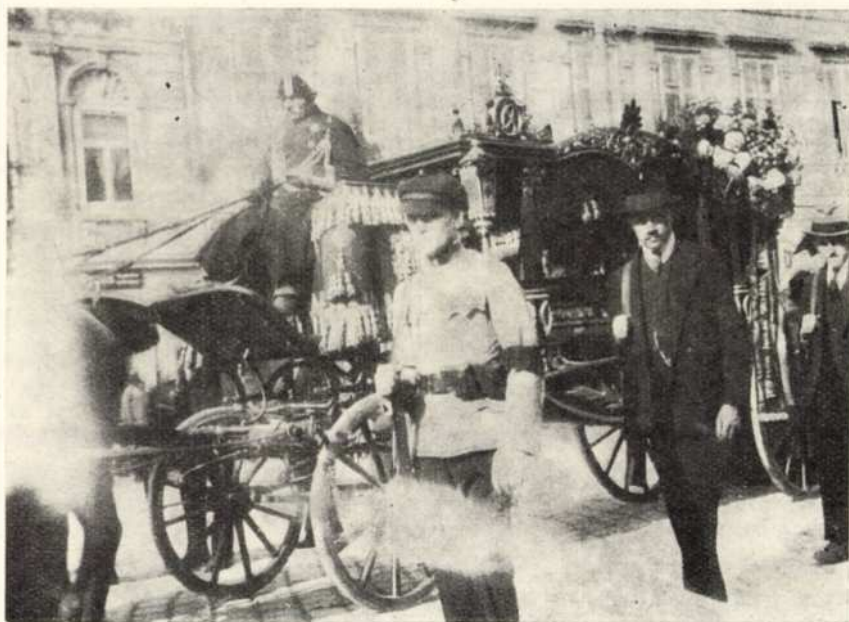
33 Ugyanott.

34 Soproni Hírlap. 1919. szeptember 5.

35 Sopronvármegye. 1919. augusztus 10.

jegyzőkönyvekben és jelentésekben³⁶ az alábbi vádak szerepeltek leggyakrabban: a kommunista rendszer támogatása, kommunista propaganda folytatása, toborzás a Vörös Hadseregbe, kapcsolat fenntartása a Soproni Direktórium vezetőivel – és a legsúlyosabb – aktív részvétel az ellenforradalom leverésében. Lázár Imre, Seemann Ferenc, Jakoby László, Czeke Ferenc és Martinovich Ernő hallgatókat a Főiskoláról kizárták. Brenstedt Lajos hallgató ügyét büntető bírósághoz tették át. A soproni királyi ügyészség 1920. június 22-én vád alá helyezte Engländer Arnold, Martinovich Ernő, Bizony József és Kozarits György főiskolai hallgatókat, mert „... a kommunizmus alatt a kópházi ellenforradalom leverésében személyesen és önként vettek részt”. Egy 1920. július 7-én kelt jelentés szerint az igazoló bizottság további 8 hallgatót nem igazolt és 4 ellen folytatta az igazoló eljárást. A Földművelésügyi Minisztérium felkérésére 1920. október 15-én kelt jelentés pedig arról ír, hogy több hallgató ellen ezideig nem tudták lefolytatni az eljárást, „... mert a proletárdiktatúra bukása óta Sopronban nem mutatkoztak, a főiskolán nem jelentkeztek”. Gálffy Lajos adjunktus ellen fegyelmi vizsgálatot folytattak le, és állami szolgálatból elbocsátották.³⁷

A vádlottak padjára ültetett hallgatók többsége – különösen Seemann és Martinovich – bátran viselkedett az eljárás folyamán: emelt fővel vállalták mindazt, amit a proletárhatalomért tettek.

A kópházi csata halottjának, Lehotai József pincérnek temetése.
1919. július 11.

36 EFE irattára 819/1920., 850/1920., 1431/1920., 1836/1920., 1950/1920., 2262/1920., és 359/1921. szám.
37 EFE irattára 915/1921. szám.

Ifjúkommunista mozgalom Sopronban 1918—1919-ben

Írta: Koch Ödön

Kellner Sándor fiataalkori fényképe

A kapitalista ipar kezdettől fogva jelentős számú fiatalot alkalmazott az országban. Sopronban, ha nagy mértékben nem is, de szintén alkalmaztak ifjúmunkásokat. A fiatalok munkaereje olcsóbb volt az idősebb munkásokénál, ezért kizsákmányolásuk különösen jó üzletnek bizonyult. A század első éveiben a brennbergi bányauzemben a fiatalság napi 14—16 órát dolgozott egészségtelen körülmények között; 8—10 éves gyermekeket is dolgoztattak éjjeli műszakon.¹

A tanoncok alkalmazása főképp a kisiparban történt. 1910-ben az ország inaslétszámának 13,6%-a dolgozott csak nagyüzemekben.² A tanoncok egymástól elszigetelten éltek, ez gátolta szervezkedésüket. Fokozottabban kihasználták munkaerejüket, s ellenőrzés híján a kisiparosok kijátszották az amúgy is kegyetlen ipar-

törvényt: 12 órán át, sőt még hosszabb ideig is dolgoztatták tanoncaikat. Az ipartörvény (1884) még arra is lehetőséget adott, hogy „házi fegyelem jogán” a munkáltató üsse-verje inasát, szökés esetén pedig a helyi iparhatóság az inast erőszakkal kényszeríthette visszatérésre. A munkahét 5 nap helyett hat és fél, gyakran hét nappól állott. Tanonciskolába esténként és vasárnap jártak az inasok; a fárasztó heti munka után szórakozásról, sportról nem is álmodhattak. Önálló szervezkedésre joguk nem volt, még a felnőtt munkások gyűléseire sem járhattak.³

Az ifjúmunkás-mozgalom első nyomaival Sopronban 1889 áprilisában találkozunk, mikor a brennbergi bányauzemben öt tanonc megtagadta a munkát.⁴ Ez a lépés elszigetelt, nagyobb megmozdulással 1919-ig nemigen szolgál a soproni munkásmozgalom története. A szociáldemokrácia sem karolta fel a szakképzés nélkül szűkölködő fiatalok sorsát. Ennek ellenére 1905/1906-ban

* Részlet egy nagyobb dolgozattól, mely a KISZ orsz. pályázatán második díjat nyert.

1 Soproni All. Levéltár (SAL). Acta Politica. Fasc. XXV, Numm 27.

2 Svéd: Utat tör az ifjú sereg. 1962. 13. lap.

3 U. o. 16. lap.

4 Környei Attila szíves közlése.

egy-vidéki városokban — mint pl. Győrött — alakultak ifjúsági csoportok, Sopronban azonban ennek nincs nyoma.⁵

Nem mutat kedvező képet a soproni középiskolások helyzete sem. A kb. 3000 főnyi diákság életkörülményei nem különböztek az országos képtől. Egyes előkelőbb intézetbe csak gazdag polgári és nemesi szülők gyermekei jártak (Laehne intézet), a más iskolákba járó, szerényebb polgár- és munkás-paraszt szülők fiai körében a diáknyomor általános jelenség volt; a korszerűtlen, reakciós szellem, tananyag negatívan hatott a diákok fejlődésére. A soproni diákság haladó mozgalma a világháborúig általában csak az egymástól elszigetelten működő önképzőkörök jelentős kulturális munkájában jelentkezett, így Ady verseinek előadása 1911-ben.⁶ A tanulók nagy része azonban elsősorban osztályhelyzeti és neveltetési folytán reakciós befolyás alatt állott.

Az első világháború a fiatalok túlnyomó többségének is embertelen körülményeket hozott. Már 1915-ben katonának vitték a 18 éveseket. A hátszágban maradottakat fokozatosan alkalmazták a termelésben; kizsákmányolásuk a katonai üzemekben volt a legnagyobb. A háború egyik következménye a fiatalok bűnözők számának erős emelkedése is. A soproni ügyészséggel 1914-ben 215, 1915-ben 215, 1916-ban 240, 1917-ben 275 feljelentést közöltek. Az ügyészség előidézhető okoknak a következőket jelöli meg: éhezés, izgató olvasmányok, hiányos felügyelet, laza fegyelem.⁷ A Sopronvármegye c. lap több konkrét esetet említ, pl. ilyen címek alatt: Űzérkedő iparosinasok. Gépszíjtolvaj kovácsinas. Fiatalok árdrágító.⁸

A katonai szolgálat megkezdését nem a 18. év betöltéséhez kötötték, hanem ahhoz, hogy az ifjú abban az évben született-e, amelynek korosztályát sorozták, így nemegyszer jóformán 17 éves legénykék kerültek sor alá. Ilyenekről írja egy újságcikk: „berontanak tizenhétéves újoncok ... mind isznak. De nem teát, ezek is pálinkát isznak.”⁹

Az ifjómunkások öntudatosabb része persze tenni is akart valamit, ezeknek törekvéséről adott számot 1919-ben a Sopronvármegye: „Panaszos levelet irtak hozzánk a soproni iparostanulók. Azt panaszolják benne, hogy terhekre van a vasárnapi iskola és hétköznap az esti órákban is terhes nekik az iskolabajlás. Vasárnap a pihenés napja és másutt, po. Ausztriában ezen a napon szabadságot élveznek ők is. Az esti oktatás ellen azért emelnek szót, mert ványadt testtel nem képesek tanulni. Akkor pihenni vágnak.”¹⁰

A világháború alatt a diákság is súlyos terheket vsielt, a szegényebb családokból származó és vidéki tanulók nyomora fokozódott. Internátusa csak a lányiskoláknak és a képezdének volt, az ev. gimnáziumnak pedig — a közéleti nehézségek miatt nagy nehezen létező — tápintézete. A vonaton bejövő diákokat súlyosan érintette a menetrend állandó korlátozása, majd 1917 decemberében teljesen lehetetlenné vált a vándorélet. A rendkívül silány kosztot nyújtó népkonyhára szorultak a falusi gyermekek.

A középiskolák diákságának természetes szervezettsége persze több alkalmat adott a haladó eszmék befogadására, mint az ifjómunkások szűk világa.

⁶ Szűcs Lajos szavalta az ev. Hecumban Ady „Proletár-fiú verse” c. költeményét. Földes Dezső, a soproni színház tagja is estélyeken szívesen szavalta Ady verseit. Csatka Endre sz. közlése.

⁷ Sopronvármegye. 1918. I. 18.

⁸ U. a. 1918. I. 10 — 20, több számban.

⁹ U. a. 1917. I. 13.

¹⁰ U. a. 1919. II. 17.

⁵ Svéd i. m. 26. lap.

Már a háború előtt az ev. líceumban háborúellenes verseket szavaltak, és három órás előadás hangzott el az egyelvű világnézetéről, a monizmusról.¹¹ És érvényesítette hatását az 1908-ban Budapesten alakult Galilei kör. Tevékenységét 1918 januárjában Geleji Dezső, az ev. gimnázium volt diákja foglalta össze a Sopronvármegye c. lap egy cikkében.¹² Ámbár a kör működését betiltották, még ez év március 15-re „Mindenkire” címmel gyűjtő hangú röpiratot terjesztettek, egyúttal a nagy orosz szocialista forradalom dicséretét is bátran hirdették. Az egész országban elrendelt nyomozás ellenére Sopronban nem jutottak a terjesztők nyomára. Lehetséges, hogy a röpiratot Bors László hozta magával Budapestről, ugyanis épp ebben az időben telepedett le Sopronban. A diákok elégedettségét a fennálló társadalmi renddel szemben – osztályhelyzetükön kívül – nagyban alátámasztották az oktatási rendszer negatív vonásai miatt egyre erősödő ellenállásuk, így pl. a vallásoktatás eltörlésének követelését egyre többen tették magukévá.¹³

1918 november elsején alakult meg Sopronban a Nemzeti Tanács, melyben a polgárság a háborúban nem exponált, demokrata és radikális rétegének hatalma testesült meg, másnap pedig a munkásosztály saját hatalmi szerve: a Munkástanács. A szociáldemokrata vezetők a polgári rend további fenntartásán fáradoztak és a munkásság érdekeinek védelmét csak polgári keretek közt folytatták. Azonban a nép nem elégedett meg az eddig elért eredményekkel, spon-tán akciókba kezdett. A reakciós erők természetesen nem vonultak vissza, hanem kísérleteket tettek a hatalom megragadására. A polgári forradalom győzelme hozott ugyan pozitív változásokat az ifjúság számára, de lényeges gazdasági és kulturális intézkedések nem történtek az ifjúságmozgások és a diákság életkörülményeinek megváltoztatására. A munkásosztály jelentős szerepvállalása lehetővé tette, hogy az ifjúság rétegei fokozottabb mértékben léphettek fel politikai tényezőként. Sajnos, az eddigi kutatások nem tártak fel adatokat az ifjúságmozgások mozgalmával kapcsolatban. Biztos, hogy nem szemlélték tétlenül az eseményeket, a legvalószínűbb az, hogy a dolgozó fiatalok a munkásság részeként az idősebb proletárokkal együtt léptek fel, de nem kezdeményeztek önálló akciókat.

Másként festett a diákság mozgalma. A politika téren megindult reakciós ellentámadással párhuzamosan (Polgári Köztársasági Párt) sor került a diákság egy részének haladásellenes megmozdulására is. Ebben az időben az országban mindenfelé „hazafias” diákszervezetek alakultak, ilyen szervezet jött létre Sopronban is. 1918. november 19-én a bencés gimnáziumban a diákok tüntettek a Sopron Magyarországtól történő elszakítása ellen.¹⁴ Utána a fiatalság a többi intézet elé vonult, azok tanulói ifjúsága csatlakozva hozzájuk, hatalmas menetben a városház elé vonult, ott elénekelték a Himnuszt, a Kossuth nótát, nevük-

11 Különös játéka a sorsnak, hogy az a Pócs Lajos diák, aki 1912 körül Gyóni: Caesar, én nem megyek c. háborúellenes költeményét nagy sikerrel szavalta a líceum Magyar Társaság nevű önképzőkörében, 1915 késő őszién elesett az olasz harctéren. A monizmus, azaz egyelvű világnézet, Oswald nevű német filozófus gondolatmenete, amely szerint nincs anyag és energia, csak energia; az elmélet alapján alakított ki világnézetet, amely a tételes vallásokat tagadta.

12 Geleji Dezső később Jászi Oszkár személyi titkára volt, 1919 augusztusában emigrált, 1945 óta ismét itthon ír, Budapesten él.

13 Az ev. gimnáziumban – felekezeti iskola lévén – a tanítás előtt és utána elmondott imádságot az idősebb tanárok összekulcsolt kézzel és áhítatos arccal hallgatták, míg a fiatalabbak onnantán és nem ritkán hátrattartott kézzel. Csatka Endre szíves közlése.

14 A Diák c. lap első számában írja le Ganzriegler János.

ben Mattusz György bencés tanár esküt tett, hogy hazájukhoz hívek maradnak és tiltakoznak az osztrákok aspirációi ellen. Ditrói Nándor, a kereskedelmi iskola igazgatója a tanárság részéről „a megfelelő keretek közt” maradó mozgalom támogatását helyezte kilátásba.

Ilyen előzmény után alakult meg 1918. november 19-én a soproni Diáktanács. Jóllehet a jobboldali tanári befolyás nyilvánvaló volt, a baloldali diákok is részt kértek belőle, mert kiváló teret láttak benne baloldali agitációra, hisz addig ily nagyméretű, minden iskolára kiterjedő szervezet nem volt a városban. Minden iskolából választottak egy-egy elnököt, ezek az elnökség tagjai lettek. A bencés gimnáziumból Ganzriegler Jánost, a kereskedelmi iskolából Drob-nits Vilmost, a reálból Krug Lajost, a liceumból Nagy Lászlót, a tanítóképzőből

A soproni diákság tüntetése a tanácsház előtt, 1918. november

Jászai Gizit, a leánygimnáziumból Kaltenböck Elzát, a polgári iskolából Krug Irmát, a „szürkek” intézetéből Marchek Annát, a női kereskedelmiből Fellner Katát választották meg. Az elnökség vezetője Ganzriegler János, alelnökök: Jászai Gizi és Krug Lajos lettek. Programot egyelőre nem adtak, míg a budapesti Diáktanács nem küldi meg a magáét. Táviratot küldtek a Nemzeti Tanácshoz, bejelentve csatlakozásukat és egyúttal kérték a katonáskodó diákok leszerelését. A helyi Nemzeti Tanácshoz átiratot küldtek, kértek a várható osztrák támadás miatt diákőrség felállítását és fegyveres kiképzését. (A diáktanács jegyzőkönyvei a Liszt Ferenc Múzeumban.)

A november 21-i ülésen a helyi Nemzeti Tanács kiküldötte, Kárpáti Sándor tanár ez utóbbi kérést nem találta teljesíthetőnek, erre a diáktanács újabb átiratában ismét kérte olyan fegyveres szerv létesítését, amely nem célozza az ellenséggel való szembeszállást, hanem amikor a határ védelmében a katonaság

és rendőrség elhagyja a várost, akkor a rend fenntartását végezné. Díjazást sem vár érte a diákság, csak azt, hogy megfelelő ruhát kaphasson. Szó lett volna egy közös önképzőkörrel is, de mivel ez a gondolat az egyes iskolák fegyelmi szabályzatával ütközik, elállnak tőle, egyébként minden cselekvés előtt kikéri a tanári kar véleményét. „Diák” címmel lapot indítanak, mely az intézetek közti válaszfalak ledöntésére hivatott.

Mindezekből látszik, hogy a diáktanács egy része erősen korlátozott önállóságúnak képzelte el a szervezetet. A „Diák” felelős szerkesztője Mattusz György lett. Kijelentette: a lap olyan legyen, hogy leányok is olvashassák, és hogy a diákságnak távol kell tartania magát minden tüntetéstől. A „Diák”-nak szemmel látható antikommunista jellege volt.

A kecskeméti Ébredő ifjúságnak szóló szerkesztői üzenetben pl. így ír: „Nem tagadjuk, hogy nagyon meglepett bennünk ujságtok iránya és szelleme. Elsősorban nagy visszatetszést keltett nálunk, hogy ti még a középiskolai tanterv reformjába is bele akartok avatkozni. Szerintünk a tanítás és nevelés joga a szülőké, akik ezt a tanárokkal osztják meg, a diákoknak tehát ebbe semmi beleszólásuk nincs.” (3. szám) Meg kell azonban említeni, hogy a „Diák”-ban Adyról szóló írásokat is találunk, melyek persze versei forradalmi tarralmát nem érintik, de költészetének formai, művészi értékeit elismerik. A diáktanács munkájából, mint már utaltunk rá, haladó nézetű diákok is részt kértek, hogy ott a forradalmi eszméknek híveket szerezzenek; név szerint Berczeller Richárd, Rajkai László, Molnár József, Meller Pál. Heller Leó reáliskolai 7. osztályos tanulók nevei ismeretesek. De a soproni diáktanácsban igen nehéz volt baloldali hatást elérni. Ennek ellenére úgy érezzük, hogy a diáktanács egyik lépés volt azon az úton, amelyet a tanulóifjúság a reakciós szervezetektől megtett a KIMSZ-ig. A diáktanács voltaképpen tisztázta a frontokat, egyértelmű állásfoglalásra készítette — éppen a benne folyó baloldali agitáció hatására — a hozzátartozó fiatalságot. Odajutottak, hogy a baloldal tagjai — mint pl. Berczeller, a tanács egykori tagja közli — : elérkezettnek látták az időt a szervezet szétrobantására.

Erre 1919. január 18-án valóban sor került. A „Diák” február 15-i száma be is számol a diáktanács izgalmas gyűléséről, amely elsősorban tudomásul vette Ganzriegler elnök lemondását, és helyébe Drobnits Vilmost választotta meg, de nem egyhangúlag, csak szótöbbséggel. Azután áttértek a Diákszövetség tárgyalására. A felszólalások során azonban oly éles ellentétek merültek fel — írja a „Diák”, hogy a választmány kommunista és bolsevik eszméket valló tagjai (szám szerint öten) elhagyták a termet. A visszamaradtak, látva, hogy a további sima együttműködés lehetetlen, kimondták a diáktanács felosztatását. Az öt ifjúkommunista közül háromnak tudjuk a nevét: Berczeller, Molnár és Rajkai László voltak.¹⁵ Diákszövetségen minden bizonnyal a Budapesten alakult Szocialista Középiskolás Diákok Országos Szövetségét értették, melynek szervezői agitációs útjukon Sopronba is elvetődtek. Programjukban a vallásoktatás eltörlését, az iskolareformot és az egyházi iskolák államosítását kívánták. Magától értetődő, hogy e törekvések ellen síkra szállt a fiatalság reakciós rétege.

1919 tavaszára azonban kialakultak már az előfeltételek, amelyek lehetővé tették a diákságnak, sőt az ifjúmunkások tömegeinek kommunista szervezetbe

¹⁵ Berczeller Richárd visszaemlékezései.

való összefogását. A galileisták, az öntudatos proletárok és a haladó diákok mozgalmi tevékenysége magasabb szintre emelkedett, s ezt a munkásosztály szocialista forradalma és az általa létrehozott állam tette lehetővé.

A kettős hatalom időszakának harca a proletariátus javára dőlt el. A megye és város teljhatalmú politikai biztosa Kellner Sándor lett. A szakigazgatási biztosok közt két fiatalembert találunk: Bors Lászlót (sajtóbiztos, vádbiztos) és Entzbruder Dezsőt (a megye katonai biztosa).

A szocialista forradalom győzelme és új viszonyai nagy hatással voltak a tanulóifjúságra is, melynek jelentős része szilárdan a szocialista eszmék mellé állott. A tanács hatalomnak a diákok érdekében tett intézkedései jelentősen hozzájárultak tudatuk, nézeteik megváltozásához. Március végén államosították az egyházi iskolákat, eltörölték a kötelező vallásoktatást.

A soproni direktórium mindvégig nagy gondot fordított a középiskolákra és tanulóikra. Wurdits Antal, a direktórium közoktatásügyi biztosa március 28-án rendeletet intézett az iskolák igazgatóihoz és a tanszemélyzethez: „az ifjúságnak a mostani nagy idők jelentősége megmagyaráztassék!”¹⁶ Az iskolák vezetését a bizalmi rendszer alapján tanítótestületek vették át, a tanítók óraszámát heti 18 órában állapították meg; az összes iskolákban megszűnt az együttes templomba járás. Wurdits nem hagyta figyelmen kívül a szocialista tanár-diák viszony kialakítását sem: „Kívánatos, hogy a tanulóifjúság és a tanítók közt hosszabb, egymást megértő kapcsolat létesíttessék.” A városi intézőbizottság 500–500 koronás tanulmányi segélyt utalt ki szegénysorsú diákoknak; engedélyezte a munkásszarmazású diákok népkonyhai étkeztetését. Segítette az eideszeti és kohászati mérnökhallgatók vizsgákra való felkészülését. (Int. Biz. jegyzőkönyv. IV. 24, 26. V. 15.)

A megváltozott körülmények közt került sor a középiskolai diákok kommunista szervezetének létrehozására. 1919. április 11-én Geleji Sándor műegyetemi hallgató, később kétszeres Kossuth-díjas egy. tanár (†1967) a Szocialista Középiskolai Diákok Országos Szövetségének kiküldötte ismertette a szövetség programját és szabályzatát. A résztvevők megválasztották a bizalmiakat (S.V.U. 1919. IV. 12.), a hó 19-én már kb. százan beléptek a szervezetbe. De nemcsak a középiskolások mozgalma lépett új szakaszba. Ezen a napon a tanítóképzők és polgári tanítóképző minden növendéke megalakította a tanítójelöltek ifjúmunkás szakszervezetét és csatlakozott az országos szakszervezet tanítójelölti szakosztályához. A budapesti kiküldött különös fontossággal emelte ki a fizikai ifjúmunkás testvérekkel való közös munkálkodást és a szoros kapcsolat fenntartását a jövőben. A tanulóifjúság szervezeti különállása már eszerint sem lehetett hosszú életű. A párt megbízásából Nitsinger Béla rajztanárjelölt¹⁷ még tartott egy előadást az új világrend céljairól, utána Sopronban égető szükség-szerűséggel jelentkezett az ifjúmunkások és a diákság egységes kommunista

¹⁶ Sopronvármegye. 1919. III. 29. Wurdits Antal 1919 augusztusában emigrált és Kismartonban telepedett le; ott is halt meg. Csatka Endre sz. közlése.

¹⁷ Nitsinger Béla rajztanárjelölt volt, apja Fülöp pedig Sopronbánfalván tanító, ki Ritzinger Ignác nevű kartársával együtt az 1910-es évek folyamán súlyos fegyelmi vizsgálat alá került, mert mindketten az elemi iskolás gyermekeket a Marseillaisere tanították. Nitsinger 1916 körül halt meg. Vilma leánya a Munkásbiztosító pénztár hivatalnok volt, és a munkásmozgalom jelentős harcosaképpen 1919-ben is nagy szerepet játszott. A diktatúra elbukása után Bécsújhelybe emigrált, Béla fivére Bécsben nyomorgott. Csatka Endre sz. közlése és S. Vörös Újság IV. 25.

szervezetének létrehozása. Vezetőjük, Berczeller Richárd kijelentette az alakuló ülésen: „miután a válaszfalak ledültek a tanoncok és a diákok között, valamennyien belépünk az ifjumunkások szakszervezetébe.”¹⁸ A Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége soproni csoportjának szervezését Telegdi Pál indította el – mint a KIMSZ Központi Vezetőségének megbízottja – Bors András és Berczeller Richárd hathatós támogatásával.¹⁹ Munkájukat a párt titkársága és a Soproni Vörös Újság is támogatta. Már a szervezés megindításakor erőteljesen segítette őket Kellner Lajos, Sándor testvéröccse. Maga Kellner Sándor, a város teljhatalmú biztosa a Fővényverem utcai ipariskolában két helyiséget bocsátott a fiatalok rendelkezésére. A szervezés eredményességét mutatja, hogy április 22-én már kb. félezer fiatal vett részt a Kaszinóban tartott gyűlésen, amelyen megjelent Thomon elvtárs, a bécsi kommunisták vezetője és Rónai Zoltán népbiztos; mindkettő beszédet is mondott. Az ifjúkommunisták felkeresték a soproni üzemeket és iskolákat, s ismertették a KIMSZ célkitűzéseit, egyúttal felszólították az ifjúságot csatlakozásra, így az említett gyűlést követő napon Brennbergen is jártak. A többszáz főnyi hallgatóság örömmel tett eleget a felhívásnak.²⁰ Az így kialakult helyi KIMSZ beváltotta minden téren a hozzáfűzött reményeket. Neki köszönhető nagy részben, hogy a kapitalista társadalom páriái, az ifjómunkások és ipari tanulók a proletárdiktatúra idején gyökeresen megjavult körülmények közt élhettek Kellner Sándornak a Forradalmi Kormányzótanács rendelete nyomán kiadott rendelkezése méltán kiválthatta az ifjómunkások háláját és ragaszkodását a diktatúra iránt. Kellner rendelete ugyanis kimondta, hogy a tanoncok munkaideje heti 36 óra, ebbe beleszámít az elméleti oktatás is. Senki a tanoncát el nem bocsáthatja. Aki pedig a tanoncot tettelesen bántalmazza, forradalmi törvényszék elé állítandó.²¹

De más testületek is felkarolták a fiatalok ügyét. Az egészségügyi biztosság értekezletén a fogorvosok bejelentették, hogy napi két órában vállalják a proletárgyermekek kezelését.²² A direktórium ingyen fürdőjegyet adott azoknak a fiataloknak, akiknek nem volt módjában otthon fürdőre. Úgyszintén kedvezményes áron használhatták a Népszálló zuhanyfürdőjét. (Az Intéző Bizottság jegyzőkönyve. V. 27.)

Kellner rendelkezései nem voltak merevek, mert pl. a mezőgazdasági kovácsok és bognárok szükség szerint este is dolgoztak, kérésükre a munkaidőt nyolc órára emelték fel. Máskor az ország gazdasági helyzete miatt volt szükség egyes üzemekben a munkaidő emelésére, de az intéző bizottság kimondta, hogy nyolc órán túl nem terjedhet a fiatalok igénybevétele.²³

Az ifjúság politikai, kulturális és egyben érdekvédelmi szervezetének szerepét a KIMSZ töltötte be. A már vázolt előzmények után 1919. április 27-én volt az ifjúkommunista szövetség alakuló gyűlése. Knapp Gábor és Lazarovits

18 Soproni Vörös Újság, 1919. IV. 29.

19 Telegdi Pál a Galilei kör tagja volt, csak 1919-ben került Sopronba, kétségkívül a legjobban képzett a fiatalok közt. Bors András, Bors László öccse, ekkoriban végzett pedagógus. Elményeit a Tanácsköztársaság idejéből lásd SSz. 1955. 33 sk. Berczeller Richárd a diktatúra bukása után fogságba került, majd emigrált, Bécsben orvosi diplomát szerzett, sok-sok hányattatás után a fasizmus elől országról országra menekülve végre az Egyesült Államokba verődött. Ott is sok nyomorúság után végre elismert szakorvos lett. Az utóbbi időben többször járt itthon, és 1919-es élményeiről szívesen közölt fontos adatokat.

20 Soproni Vörös Újság, 1919. IV. 25.

21 Soproni Vörös Újság, 1919. IV. 29.

22 Soproni Vörös Újság, 1919. IV. 25.

23 Intéző Bizottság, V. 8. és VII. 26-1. ülése.

Miklós intézőbizottsági tagok szóltak az ifjúsághoz, és Telegdi Pál vázolta a programot. Ekkor jelentette be Berczeller a szocialista diákok csatlakozását. Megválasztották a bizalmiakat.

A tanulóifjúság és az ifjúmunkások nevelésére nagy súlyt fektetett a KIMSZ. Az ifjúmunkásoknak rendezett irodalmi esteket, előadásokat, sőt mozi-előadás-sorozatokat is. Vasárnap az ingyenes munkáshangversenyeket is láto-gathatták. Minden tárgyra kiterjedő szabadoktatást is szerveztek, de ebben a tekintetben túllőttek a célon. Ti. az oktatás júniusban, azaz nyáridőben indult volna meg, ami tudvalevőleg nem éppen alkalmas komoly előadások rendezé-sére. Mivel az önkéntes jelentkezés gyér eredményt hozott, a vezetőség nem nagyon szerencsésen azt kérte a városi intéző bizottságtól, hogy tegye kötele-zővé a szabadoktatáson való részvételt. Az intéző bizottság elfogadta az indít-ványt és hirdetményt bocsátott ki, amely „büntetés terhe mellett” kötelezővé tette minden fizikai ifjúmunkás (tanonc, napszámos, női ifjúmunkás) számára a július 9-én kezdődő szabad oktatásban való részvételt. Ez heti két órát jelen-tett és a munkáltatókat, akik alkalmazott ifjúmunkásaikat nem engedik az elő-adásokra, magas pénzbírsággal fenyegette meg. A módszer kétségen kívül hely-telen volt, de mégsem lehet egyértelműen elítélni, mert abban az időben a szo-cializmus mielőbbi felépítése volt a cél, az átmeneti korszak lerövidítésével.²⁴

Nagy szerepet játszott a kulturális munkában a „diák és tanonc-otthon”, ahol a könyvtár is helyet kapott. A politikai agitáció és propaganda nagy esz-koze lett a Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár című újság. A KIMSZ művészeti bizottsága mellett ötagú sportbizottság is létesült, amely szép terveket dolgo-zott ki, többek között tervbe vette a volt honvéd-főreáliskola sporttelepének átvételét, de szó volt gyermekjátsszóterek létesítéséről is.²⁵

Telegdi egyik cikke szinte megjósolta a mai viszonyokat: „A modern iskola-rendszerben nincsenek különféle rendű és rangú tanintézetek. Nyolc éves egy-séges iskola lesz a mai elemi és négy középiskola helyett, hol minden gyermek egyformán megszerzi a tudás alapjait... A jövő iskolája már koedukatív.”²⁶

A tanácsi vezetők és az ifjúkommunisták nem feledkeztek meg azokról a tanulókról, akik a háborúból visszatértek és vagy egyes osztályokat nem jártak végig, vagy ún. „hadi érettségit” tettek. Ezek számára már áprilisban kurzu-sokat indítottak.²⁷

A KIMSZ hatalmas munkája a nagy nyilvánosság előtt is elismerést vál-tott ki. Első nagy seregszemléje május elsejének megünneplése volt. A többi proletár felvonuló soraiban menetelt kb. másfélezer fiatal, vörös lobogók alatt, mozgalmi dalokat énekelve a színház elé, melynek erkélyéről az ünnepi szóno-kok között Telegdi Pál és Bors András beszélt.²⁸

Külső kapcsolatok is említésre méltók. Így május 6-án a bécsi ifjúkommu-nisták kiküldötte mintegy ezer soproni ifjú előtt beszélt, a szombathelyi ifjú-munkások vezetői is meglátogatták a soproniakat. A KIMSZ nyugat-magyar-országi titkárságának Sopron volt a székhelye, és így a megye KIMSZ-einek is a város lett a központja.²⁹

A soproni szervezet munkájában a nagy tömegeket megmozgató gyűlések

24 Az intéző bizottság július 4-i jegyzőkönyve. SAL.

25 Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár. 1919. V. 23.

26 Soproni Vörös Újság. 1919. IV. 27.

27 Soproni Vörös Újság. 1919. IV. 27.

28 SSz. 1955. 43-44. lap. Bors: Emlékeim a soproni Kommunről.

29 Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár. 1. szám.

mellett az ideológiai-politikai képzés kapta a főhangsúlyt. Ezt a munkát könyvek, brosrák ismertetése mellett az előadások intézték. Jelentős előadók voltak a városi intéző bizottság tagjain kívül: Bors András, Berczeller Richárd, Telegdi és dr. Visnya Aladár leánygimnáziumi igazgató.³⁰ Telegdi Pál „propaganda iskolát” szervezett már áprilisban, első előadója Bors László volt, aki az orosz bolsevizmusról beszélt. Az előadók sorában Entzbruder Dezső is szerepelt. A feltett kérdésekre Telegdi és Visnya feleltek. A Közoktatásügyi Minisztérium júniusi jelentése kiemelte a nyugat-magyarországi és a német nyelvű propaganda szervezését.³¹

De a soproni iskolákban is jelentős előrehaladás mutatkozott. Még a benecés gimnáziumban is jelentős KIMSZ mozgalom keletkezett. Az igazi központja az ifjúkommunista diákoknak azonban a reál- és a fiú kereskedelmi iskola volt. A reálban az egész diktatúra alatt egyetlen reakciós mozgalom sem ütötte fel a fejét. Sőt a két intézet tanulói nemcsak eszmeileg váltak szociálistává, hanem fegyverrel kezükben védték a parasztok ellenforradalmi támadásakor Sopron előtt a Tanácsköztársaságot, valamint számosan léptek be a Vörös Hadseregbe. Május 26-án a Sopronba költözött volt selmeci főiskola hallgatói közül mintegy 200-an egyöntetű lelkesedéssel elhatározták, hogy belépnek a Vörös Hadseregbe.³²

A politikai munka szerves része volt az érdekvédelem. A tanoncrendelet betartására létrejött a tanoncügyi választott bíróság; ennek négy tagja a KIMSZ-et képviselte. Ez a bíróság 48 órán belül elintézte a panaszokat.³³

Az eddig lenézett és jogtalan ifjúmunkásnőkre is gondja volt a KIMSZ-nek. „Eltársnók! Ebben az új társadalomban a nőmunkás is megbecsült tagja az emberiségnek” — kezdődik a KIMSZ toborzó rölapja.³⁴

Jelentősége miatt külön is kell szólnunk a Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár című lapról. Első száma 1919. május 9-én jelent meg négy oldal terjedelemben, melléklete a „Westungarischer Jung Proletar” volt. Bátor, forradalmi cikkeket közölt a fiatalok tollából. Különösen tüzes hangú volt a Sopron megyei ellenforradalmi megmozduláskor az ifjúmunkások harci riadója. Valóban a lap megjelenése után számos ifjú jelentkezett a harcra, többek közt Bors András és Telegdi Pál is.

Azonban a jobboldali szocialisták már április végén megkezdték a bomlasztás folyamatát. Volt, aki a rendszert sem támadni nem akarta, sem támogatni, és ezért kimenekült az országból, jóllehet évtizedes hathatós munkája sok segítséget jelenthetett volna, mások azonban itthon, a rendszer híveként álcázva magukat igyekeztek aláaknázni a diadalmas szocializmus építő munkáját. A leglelkesebb fiatalok erre létrehozták a Trockij kört, céljuk az volt, hogy éberren őrkdjenek a forradalom vívmányai felett és az ellenforradalmi tüneteket leleplezzék. A kört Bors László és Entzbruder vezette, tagja volt Bors András és Berczeller Richárd is. A május elsején megalakult kör működése nem volt igényre a vezetőknek, és így Telegdi Pál körül hamarosan huzavona támadt,

30 Soproni Vörös Újság. IV. 25. Visnya Aladár rendkívül jól képzett teoretikus volt. Természetesen 1919 augusztusában fegyelmi úton kitették állásából, ekkor haláláig Kőszegen volt tanár és múzeumigazgató. A felszabadulást még megérte.

31 Soproni Vörös Újság. 1919. IV. 25 és a MTKT művelődéspolitikája. 1959. 203. lap.

32 A főiskolások közül számosan részt vettek a kópházi csatában is.

33 Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár. Első szám.

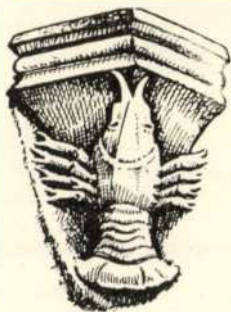
34 A Kommunista Ifjúmunkások Országos Szövetsége Soproni Csoportjának rölapja a soproni Liszt Ferenc Múzeumban.

amelynek kapcsán a lelkes ifjúsági vezető lemondott vezetői állásáról; mint besorozott kapott alkalmazást, a diktatúra vége felé állítólag Győrött működött.³⁵ Bors Lászlót már korábban felmentette az intéző bizottság sajtóbiztosi állása alól.³⁶ A KIMSZ új vezetője Feldmann Pál lett.

A Trockij kör tovább működött, bár még a Soproni Vörös Újság is támadta.³⁷

A kulturális kérdéseket az ifjúsági mozgalomban mindinkább háttérbe szorították a politikai-gazdaságiak. Az ország gazdasági viszonyai nyomasztókká váltak. Hatásuk alatt a soproni ifjűmunkások az országban egyedülálló mozgalmat kezdeményeztek, amelyben ezt írják a megyei intéző bizottságnak: „Az ifjűmunkások belátják azt, hogy ma, mikor a felnőtt munkásság részben azzal, hogy 8 órát dolgozik, nekik is nagyobb erőt kell kifejteni a proletárdiktatúra érdekében és ezért önként elhatározták, hogy VII. 4-től naponként 8 órát dolgoznak, kivéve azokat a napokat, mikor szabadoktatásra mennek, akkor egy órával kevesebbet dolgoznak. Felállítjuk a munkafegyelmi bíróságot, hogy a sorunkban levő ifjűmunkásokat, akik ma nem tudják átérezni, hogy mindnyájunknak érdeke a minél intenzívebb termelés, a mellékelt rendszabályokkal megbüntessük.”³⁸

A KIMSZ nyugat-magyarországi titkársága szeptember elejére tervezte a dunántúli ifjűkommunisták kongresszusát, vele kapcsolatosan kiállításra is gondoltak a fiatalok munkáiból (fém-, fa-, bőrmunka), de a nagyszerű terv terv maradt.³⁹ A Tanácsköztársaság hősi küzdelmek után elbukott. Ahogy Lenin írta: „A magyar kommunistáknak a reformistákkal való egyesüléséért drágán fizetett a magyar proletariátus.” (A Kommunista Internacionáléba való felvétel feltételei. Művei. 31. kötet. 203. lap.)

35 A városi intéző bizottság jegyzőkönyve, május 17. SAL. Soproni Vörös Újság. 1919. V. 25. M. M. T. V. D. VI. 649. lap.

36 Környei Attila szíves közlése.

37 Soproni Vörös Újság. 1919. VII. 1.

38 Soproni Vörös Újság. 1919. VII. 5.

39 Soproni Vörös Újság. 1919. VII. 9.

Pozsgay Géza, a forradalmár és író

írta: Csatkai Endre

1883-ban Újvári Béla, soproni tanár, akinek országos híre volt mint írónak, Párizsban járt és ott véletlenül találkozott Mészöly Gézával, a Balaton kitűnő festőjével. Megemlítette neki, hogy a Fertő vidék a beláthatatlan nádrengeteggel, partmenti falvainak bájos környékével szinte áhítózik a festők ecsete után. Oly ékes-szólással vázolta a tanár a vonzó vidéket, hogy Mészöly kezét adott rá: minél előbb felkeresi a Fertő déli partját.¹ Azonban nem kerülhetett rá sor, Mészöly a következő évben meghalt. A Fertő környékén csak nagy ritkán járta jobb festő, de ugyanúgy nem rögzítette avatott toll sem a sejtelmes világot két írón kívül; az egyik Jókai volt a Névtelen vár c. regényében, mégpedig — ahogy maga írja benne — saját tapasztalatai alapján. De ő sem ismerte a vidék lakosainak

sajátos lelkét, örök tréfára hajló kedvét, székelyekre emlékeztető agyafurt gondolkodását. A Fertő vidék tájképpel egyes életképeinek költője Pozsgay Géza volt. Jómaga 1925 óta a soproni Szent Mihály temető egyik sírjának lakója; amit írt, két almanachban és a Sopronvármegye napilapban, nehezen megközelelhetően, szinte hasonlóan mély sírban található...

Miért feledték el? Nem bontakozott ki teljesen tehetsége, viszont túlzottan sokra tartották a maga idejében, úgy emlegették, mint akinek tehetsége Móricz Zsigmondét is felülmúlja. Közrejátszhatott az író 1919-es múltja is, amely a Horthy-korszakban nem volt éppen a legjobb ajánlólevél. Itt-ott megvillant írásaiban valami „gyanús vörösség.” Halálakor két sajtópöre volt kemény ítélet után fellebbezés alatt, meghalt testileg, el kellett némitani a lelkét is, ámbar barátai még egy posztumusz díjat is szereztek neki a Frankénburg Körben, sőt megjelentették a társaság almanachjában.² Mégis: Pozsgay Gézára, aki közel öt évtizede halott, ma már egy-két kortársa emlékezik csak.

Életrajza három nehezen egyeztethető szakaszra oszlik. 1891-ben született Fertőhomokon; apja ott parasztember volt, hat gyermek apja, de azért telt Géza

¹ Oedenburger Bote. 1883. VI. 24.

² Soproni Helikon. 1927. Pozsgay novellája a 112–120. lapon.

neveltetésére. A soproni bencéseknel járt négy gimnáziumot, azután mint fiatal tiszt került a harcterre az első világháborúban. Vakmerőségéről emberei csodákat beszéltek később, ő viszont annyira kímélte őket, hogy kemény szóval torcolta le, aki életét kockáztatni akarta holmi hősködésből. Apailag gondoskodott közkatonáiról, és mindig köztük élt a fronton. Már ekkor csírázik valami benne a későbbi forradalmárból — mert azzá lett —, a lövészárokban állandóan Tolsztojt olvasta.

Mikor befejeződött az első világháború, nem szerelt le, katonái azok között jelölték, akiket tisztjeikképpen kértek. Pozsgay Géza baráti közelbe jutott Entz-bruderrel és főleg a három Bors testvérrel. Bors Pál kéziratossá visszaemlékezése szerint nyoma sem volt benne a későbbi írónak. Egy és más tulajdonsága a korábbi könnyű tiszt életnek megmaradt benne: szerette a kártyát, az erős italokat, bár új beállítottsága mértéktartást diktált neki ebben. Egészséges humora, vig kedélye azonban kommunista helytállással párosult, részt vett a füles lázadás leverésében és a kópházi csatában is.³ De mint agitátor is működött: unokatestvérével, a szintén Fertő-vidéki, hegykői Kóczán Péterrel járta származási helyeiket. Későbbi poréneke is ez volt fővádpontja.

Bors Pál emlékezése szerint a proletárdiktatúra váratlan összeomlásakor, augusztus 2-án az volt a megbízatása, hogy a határszéli Lajtaszentmiklóson két ellenforradalmárt tartóztasson le és kíséren Sopronba. Dolga végeztével Savanyúkúton találkozott Bors Pállal és Andrással, akik szintén hivatalos minőségben voltak éppen a fürdőhelyen. Együtt sétálgattak, és így jutottak el az akkori országhatárhoz, amelyet a Lajta folyó alkotott. A híd túlsó oldalán osztrák határőrök álltak, maguk is általában szocialisták, szíves hangon beszélgettek a magyar fiatalokkal, és kölcsönösen kínálgatták egymást cigarettával. Ha akkor már tudják, hogy ügyük elbukott! Egy lépés és odaát lettek volna teljes biztonságban. De nem így történt.

A három jó barát másnap reggel Sopronba akart utazni, de a savanyúkúti állomáson nagy megdöbbenésükre Bors Lászlót és Enztbrudert pillantották meg. Tőlük tudták meg, hogy a Tanácsköztársaságnak vége, és hogy ketten megkísérlik a menekülést Ausztriába. Azonban elfogták és Sopronba vitték őket, ahová még a két fiatalabb Bors és Pozsgay előttük el tudott jutni. Bátran utaztak, mert bíztak a színleg baloldali átmeneti kormányban, azonban villámcsapásként érte őket a hír, hogy barátaikat letartóztatták. Pozsgay és Bors Pál még beszéltek Bors Lászlóval és elhatározták, hogy megszöktetik barátaikat, azonban ennek kivitele előtt, Bors Lászlót megbilincselve elszállították Szombathelyre, a másik két fivért és Pozsgayt pedig szintén letartóztatták.

Bors Pál közlései nyomán ismerjük Pozsgay kálváriáját. Amikor Knapp Gábort és Kellner Sándort Kőhidára kísérték, abban a kegyetlenül megkínzott csoportban menetelt Pozsgay is. A fegyház harmadik emeletének egyik magánzárkájában helyezték el, ajtaja szemben volt Bors Páléval. Pozsgay rokonai nem feledkeztek meg róla: amikor lehetett, hoztak be neki ennivalót; ezt mindig megosztotta Bors Pállal, akinek senkije nem volt Sopronban. Ha lehetett, a reggeli körsétán adta át, vagy átdobta a cella magas ablakának felső rácsozatán. A sok keserűség és a magánzárka hatása alatt kitört Pozsgayból az eddig elfojtott költői véna. Bors Pál megőrizte számunkra egyik versét, amelynek címe: A Sopronkőhidai fegyház balladája:

3 Ssz. 1955. 46. lap. Bors András: Emlékezés a soproni kommünre.

Szörnyü egy ház, rémes fegyház, sápadt falak, sárga ház
 Élő kripta, éj borítja, éj, hol téboly s láz tanyáz.
 Elmerülve cseng a fülbe távol kürtje, fülke-csend.
 Árad álom szem-lezárón és száz ónidő, ha lejár,
 Lélek libben, röppen szellem, tárgyak járnak, áll a bál –
 Kisfiucskák félsszel nyögnek, felnyöszörgnek idebent.
 Rózsa nap kel napkelettel, ragyog, végre vérbe rogy,
 Nyár kinyargal, ősz legyőzi – s mit meghagy az őszi fog,
 Tél tarolja, végtagolja, vihar hajt-*ver* vén lovat.
 Asszony alszik, bor penészlik, füst fehérlik – vége már,
 Lélek libben, röppen szellem, tárgyak járnak, áll a bál
 Kisfiucskák félsszel nyögnek, felnyöszörgnek férfiak.

Nyilvánvalóan Babits Mihály hatása alatt állott, sőt egy másik versében – Dante-fordításának nyomán – tercinákban énekelte meg a kőhidai poklot. Szatíra volt, az öröket és egyéb hóhérokat tette benne nevetségessé. Hanem ezt a verset megtalálták nála, ezért sötétzárkába került ugyan, de ettől fogva, mint költőre nagyobb tisztelettel néztek és bizonyos kedvezményekben is részesült.

A nyugat-magyarországi események hatása alatt 1921 nyarán Kőhidát kiűritették, Bors Hajmáskérre, Pozsgay azonban Sopronba került az egyik kaszárnyába. Hajmáskérről visszatért Bors Pál és ekkor többben, köztük Pozsgay is, szökést kíséreltek meg, de a legtöbb próbálkozás eredménytelen maradt, a szökevényeket félig agyonverve hozták vissza.

Pozsgay alkalmasint megtudta, hogy ellene tulajdonképpen nincs súlyosabb vád, ezért – a család szerint – egy csornai orvossal és egy Tóth nevű farádi barátjával⁴ Bécsbe szökött, más változat szerint az ör volt földi, és Pozsgayval ment ki. Ott künn azonban nem volt maradása, nem várta meg, amíg itt-hon elsimulnak a felkorbácsolt hullámok a kommunisták körül, hazajött és Homokon húzta meg magát a szülei házában.

Itt a falusi csendben, attól erősen ihletve, írogatni kezdett, de ezúttal prózában. 1921 májusában a Fertő mentét egy különös esemény rázta meg: a hidegségi fiatal segédjegyző, Pozsgay barátja eltűnt, és csak napokkal később találták meg a Fertő mélyén, holtan. Találgatták, hogy erőszakos halállal halt-e meg. Erre Pozsgay ezzel a címmel: A Fertő ölte meg a hidegségi segédjegyzőt, cikket küldött a Sopronvármegye c. lapnak. Ott megrendülve olvasták a művészi írást. A Fertő titkainak ismerője leírta, hogyan bolyongott étlen-szomjan, elbódulva a rengeteg nádasban a fiatalember, végre véglegesen elgyengülve egy kis tisztáson összerogyott és meghalt. A döbbenetes lélekrajz és a Fertő csodálatos világának leírása egybeáramlik: a szerkesztőség „írástudói” először arra gyanakodtak, talán nem is az ismeretlen nevű Pozsgay Géza a szerző, tán Jókaiából írta ki, orosz írókra emlékeztette őket a halálra hajszolódó ember vergődése a Fertő halálos ölelésében. Végül is hozták a cikket 1921. V. 5-én, egyúttal közölték Pozsgayval, hogy bármikor szívesen látják írásait. Küldött is egy nagy halmot, és jóformán naponta hozta az újság. Míg egyszerre a cikkeket megkedvelt olvasók a nevet nem egy cikk végén, szerzőként, hanem egy cikk elején olvashatták, címképpen. Ez a cikk a belügyminiszterhez szólt, fellebbezés volt az ellen a hatósági intézkedés ellen, hogy Pozsgayt két homoki ellensége feljelentésére a zalaegerszegi táborba internálták. A cikk, 1921. augusztus 13-án, nagy erővel száll síkra a tehetséges író mellett, de hasztalan: Bors Pál leírja,

⁴ A bécsi Ember c. emigráns lap is megemlékezett Pozsgay szökéséről.

rajzát az osztrák szocialista párt elfogadta, de az utolsó pillanatokban mégsem került köre. Mint a rajzon a háború rokkantjának a két keze, úgy hiányzik ez az örült, eleven kép a választási plakátok galériájából. Szuggesz izebb kortes nem lett volna Vértés Marcell kezetlen, szemellen osztrák katoná ánl. Ez a rajz olyan, mint a szónoklatban Kossuth Lajos beszéde, ahogy az ő szava riadó volt, úgy lázít ez a rajz is.

Érezzük, hogy a csenka karok megbözojék a szívüket. A látóválasztók farkasszemet néhíttek volna a megrakott szemekkel, amelyből átkok sötét fantomjai ugranak ki, hogy fojtogassák a háborús uszítókat, akik Vértés rajzához a sok millió modellt szolgáltatnak. Szent művészetrel előhívott, versenyenfelüli alkítását a kitünő Vértésnek Az Ember annál nagyobb büszkeséggel reprodukálja, mert ez a rajz egy újabb határköje annak a tüneményes pályának, amelyet az ihletett fiatal mester a közönyös emigrációban diadalmasan megfutott.

A soproni fogházból együtt szöktek meg a foglyok a fogházörrel

A hullafoltok egymásután ütnek ki a rothadó és oszlanak indult kurzus testén. Egyik legjellegzetesebb tünete a bomlásnak, amiről a wiener-neustadti katonai parancsnokságtól értesülünk, hogy a nemzeti hadseregnek a német-ausztriai határ mentén állomásozó csapatainak katonái tömegesen mondának bucsut a keresztény-nemzeti gyöngy-életnek. Naponta tízevel szöknék át a Lajtan, teljes felszereléssel, Horthy fel esküdtött emberei, akik már tudják,

hogy a wiener-neustadti katonai parancsnokságnál kell jelentkezniök, ahol le szerelik őket és gondoskodnak részükre szállásról, ellátásról munkaalkalomról.

A napirenden lévő dezertálások legjellegzetesebb esete a soproni fogház foglárjának szökése, aki a foglyokkal együtt mondott bucsut Horthyországnak. Sopronban katonai fogház van, melyben körülbelül 150 katonai foglyot őriznek. Innen szökött meg a múlt héten kilenc közlegény, azonkívül két főhadnagy és a kórház főfoglára.

A szökés úgy történt, hogy a fogházban letartóztatásban lévő Pozsgay Géza és Gotthardt Géza főhadnagyok szeptember 25-ikén a fogház orvosától fürdésre kértek engedélyt. Minthogy tizennégy hónapja nem fürödtek, megkapták az engedélyt, hogy őrség kíséretében elmehessenek a városi közifürdőbe. A fogháznak ugyanis nincs fürdője. A foglyoknak a fürdőbe való kísérésére Horváth Ferenc főfoglár vállalkozott, aki az utcán azt az ajánlatot tette a foglyoknak, hogy legokosabb, ha nem mennek fürdeni, hanem megszöknék. Elmondta, hogy régen foglalkozik már a szökés tervével, mert unja már a szolgálatot, de eddig nem mert neki vágni a bizonytalanságnak. Most azonban, a legutóbb elfogott soproni és szombathelyi röpiratterjesztők megkínzása láttára, végleg elhatározta, hogy megszökkik, és a kedvező alkalmat nem akarja elszalasztani.

Egy félóra múlva már a soproni sűrűben bujkálva kereste az utat a kis társaság Ausztria felé és a főfoglár, levette börtönöri uniformisát, az alatta hordott cindruhában vezette tovább a foglyokat. Néhány kisebb ijedség árán sikerült átlépniök az osztrák határt, és még aznap este megitták az áldomást a wiener-neustadti Hotel Kreuz-ban.

Főszerkesztő: Gándor Ferenc. Helyettes szerkesztő: Diászeghy Tibor. A szerkesztésért felelős: Schwarz Frigyes. Szerkesztőség és kiadóhivatal: VIII. Józsefstadterstraße 81. Telefon 50172.

Steyrer-műh. könyv- és műnyomda (felelős: Schlossberg Károly Sándor).

hogy vasra verve hozták be a táborba, és mikor barátait meglátta, sírva fakadt a megszégyenítése miatt. Ebben a hírheft táborban, hol többnyire csak kommunista érzelműeket tartottak — bírói ítélet nélkül — fogva, mégis sakkozni és írogatni lehetett. De ha valakit a drótsövény közelében láttak, órákig kellett ott a sárban feküdnie, amíg a dolgot kivizsgálták, hogy szökni akart-e. Ez Pozsgayval is megtörtént. De ugyanekkor lélekemelő esemény is játszódott le a táborban. A szovjet csereakció révén az internáltak egy része elhagyhatta a tábort, és kikerült az országból; ezek az Internacionálé hangjaival hagyták el társaikat. Bors 1922 áprilisában szabadult, Pozsgay egy darabig még ott maradt.

A Sopronvármegye szerkesztősége, főleg Szentirmay Lajos, újból kiállt Pozsgayért. 1922. I. 14-én ezzel a címmel: „18 internált van még Sopronmegyéből”, Pozsgay nevét ugyan nem említve, de felismerhetően róla írta e sorokat: „Ott senyved a zalaegerszegi internáló táborban egy sopronmegyei származású tehetséges magyar író is. Nagyobb, eredetibb, termékenyebb tehetség Móricz Zsigmondnál. $\frac{3}{4}$ éve már, hogy kiütötte kezéből a termő tollat bosszubesugásra az internálását elrendelő hatóság könyörtelen írása a nagyokban, hivatottakban oly koldus, szegény magyar népies irodalom mérhetetlen veszteségére, pótolhatatlan kárára.” Szentirmay valóban igaz barátként dolgozott Pozsgay érdekében korábban is, Pozsgay egyik megjelent novelláját ezzel a címmel: „Széna-gyűjtés boglyaországban” felvette a Frankenburg Kör 1922 évre szóló Almanachjába.

Az internáló táborból küldött néhány cikk névtelenül jelent meg. Végre 1922. folyamán kiszabadult az írójuk. Nem lehet megállapítani, mikor lett Pozsgay a Sopronvármegye belső munkatársa. Valószínűleg még 1922 folyamán, amikor onnan Erdős Aladár kivált. Tekintettel a tekintendőkre, a lap csak ezt közölte, az új munkatárs belépését nem. Nemcsak baráti kör fogadta, hanem hálás olvasótábor is. Munkaköre a törvényszéki tudósítás volt, különösen szívesen foglalkozott a csirkeporókkal, a sokszor maguk hibája nélkül bajba jutott emberekkel, akik nehezen tudták megérteni, miért kapnak büntetést. Ízes magyarságú beszédüket a fonográf élességével vette fel. Ezek a többnyire név nélkül megjelent apró tudósítások nyelvészek számára is értékes adathalmazt jelenthetnek.

Ebben az időszakban a két magyar soproni napilap ádáz küzdelemben állt egymással szemben. A Sopronvármegye haladó szellemű, bátor kiállású lap volt — amit Pozsgayval szemben tanúsított magatartása is bizonyít —, míg a Soproni Hírlap a kurzust szolgálta, néha a szélsőségekig is elkalandozott ebben az időben. Az egymás elleni sajtópörök erősen lefoglalták a soproni bíróságot. A kurzus egyik hőse belemart Pozsgayba is egyik sajtótudósítása miatt. Pozsgay kénytelen volt az újságokban védekezni az illető nemtelen harcmodora ellen, mert ilyeneket mondott róla: vadonatúj ruhákban jár, arca azonban gonosztevőre vall. Erre Pozsgay megjegyezte, kétszer égett meg, amikor tűzvésznel oltani segített. Arca valóban napszította, de a Doberdó napja szántotta rajta a redőket. A mérleg majdnem mindenkor a kurzus oldalára és javára billent, Pozsgaynak két sajtópöre volt folyamatosan, amikor 1925 május végén — elhanyagolt fagyulladás miatt — kórházba került. Segíteni nem lehetett rajta, június 10-én, 34 éves korában meghalt. Sopronban temették el.

Fiatal felesége később férjhez ment újból. A homoki rokonság szerint egy soproni újságíró, nyilván Szentirmay, Homokon egy ládára való kéziratot szedett össze, a hírek szerint regény és szindarab első felvonása volt közte, az ott maradt diákkori ládában ma már néhány szakadt könyv, po. Petőfi versei, egy

diákkori kísérlet — erősen Karinthy hatása alatt — maradt vissza és van meg.⁵ Az özvegy már 1956 óta nem él az országban, kapcsolata nincs a Pozsgay rokonsággal.

Aki Pozsgay Géza irodalmi értékét kívánja mérlegelni, annak bizony a Sopronvármegye 1921–1925-ös évfolyamait kell átforgatnia, mert az említett Almanachon kívül — legalább Sopronban —, szintén Szentimrey jóvoltából egy másik írás jelent csak meg önállóan, a Frankenburg Kör Soproni Helikon 1927 című kötetében: Az orvosság. Egyébként az író halála után a kör novellapályázatán második díjat is nyert.

Már most mi az, ami Pozsgay Géza írásait annyira jellemzi és vonzóvá teszi? Elsősorban a pillanatsfelvétel kerekége. Nincs cselekmény abban amit leír, de mégis egységes és tömör. A természetnek, a való életnek bámulatosan pontos megfigyelője. Nagyszerű szeme volt. Ahogy po. leírja, miként gyújt rá szélben a parasztember, hogyan csücsöríti a száját, hogy félti a lángocskát a széltől. Lát és kitűnően meg is jeleníti azt. Nem hiába abban a korszakban élt, amikor a film már kiteljesedett, nála is minden mozog. A természet a mindene, de a holt dolgok is élő tulajdonságokat vesznek fel. Oly egyszerű valami és mégis megrázóan szép képe például a szántás leírásánál: „az eke-felvágtá föld, az élet, a fekete föld szerelmesen omlott a barázda medrébe”. Hányszor láttuk, és soha meg nem láttuk. De aki egyszer olvasta e sort, azóta így látja. (1923. VIII. 15) A tavaszi zsendülés nagy festője Pozsgay, utolsó megjelent írásában ebben emelkedett legmagasabbra. De mesterien érti Pozsgay a nyár egyes szakaszainak vázolását is. „A nagy sik mezőben alant zölden zaborog-zavarog a meleg szélben a duzzadt nyárelő. Meg-megszürkél a magas rozs háta, amikor a szél rányaldos tehénanyai nagy nyelvvel... A megegyezett kis répák erőtlen esnek-alélnak hanyatt vagy oldalt, levelecskéik mintha vergődő szárnyak volnának. A mellette való föld gallérig kuszó kalászu rozs. Belenéznek. Halk zengéssel bajadéroznak a gabonaszárak és olykor még a föld testét is feltárják szemeim előtt. A kalászok egyike erre, másik arra mutat...

Közben az egyik kalász hüsen az arcomra pepecsel bajuszával egy szent májusi ciróogatást. Oh a kalászok ... Lóg, leng ki fejükből a virágzás.” (1923. V. 31.)

Az érés befejeződött. „A föld, a csöndes, az elfolyó, a gyökéretető föld mintha mosolyogna: becsületesen, tőle telhetőleg fölnevelte a gabonát és szoptatja keblén a másodmagzatot: a tengerit, répát, burgonyát, csalamádét. A cséplőgépek fel-felbufognak, aztán egyenletesen, sürgősen dolgoznak.” (1922. VIII. 15.)

Őszi hangulatú kép. Ágyban fekvő beteg szőlősgazda nevében mondja el: „Az utcán megindultak a hordó szekerek a szőlőbe. Örömsen kongtak a kimosott hordók, de mire a hangjuk az ő fülébe ért, szomoruvá változott, kin volt hallgatni. Csak sóhajtozott, forgolódott. Gyerekek szüreti hangoskodása, fiatalok évődése vert be az ablakon. Kérte nyíssák ki az ablakot, mert meg akar fuldadni: áradjon be az élet. Akkor egy kósza ökörnyál fogódzkodott be a kitárt ablakba. A halvány, meleg napfény még rajta érzett a fehéres selymén. Gerezdaszaga is volt egy kicsit, mert lehet, hogy éppen egy áldott termésű tőkére volt azelőtt csavarodva.” „Ott áll a préház előtt a hordósszekér. Az udvar barna földjén elmosódott must cseppek, szétgázolt szőlőszemek. A hordósszekér felül tömör mustszag gerjedezett. A prés nyikorgott. Aztán roppant egyet és a

⁵ Kedves tanítványom, Kóczán György volt szíves a családnál érdeklődni a hagyaték felől.

legények lábdobogása megszűnt, a követ nem lehetett tovább felcsigázni fekete medréből. Megállottak és fujva nézték a bor folyását, a vörös patakat, amint harsogva zudult egy nagy itató sajtárba. Ezt itták füleikkel.” (1922. II. 17.)

Tél. „Tél van. Füstölgő köd és nyirkos hideg eszi a kis falu esti mécseit. A nagy téli csendben szinte kihallani a borzasztó világgépezet mindent megsemmisítő motorainak kaján mozgását, a Telet, amely fölfalta a nyarat, a gyümölcsöt, fölette a virágot, a terményt és belegyömöszölte a sok tündéri szépséget a mozdulni is képtelen kövér disznókba, melyek hátul az udvarban lomhán hallgatódznak, olykor szusszantanak busan; a köd azonban benyel minden hangot. A fekete ködben jövet riadtan tévelyegnek és jajonganak, rikoltoznak a vadludak.” (1924. XII. 23.)

A szél, a Fertő menti szél, amelyből Sopronnak is jócskán jut. A hidegségi holdatlan nyári éjszakán a szél „illetetlen kölykei zörögve ráncigálnak meg minden tárgyat az udvaron.” (1921. VII. 14.). A szél még novemberben is játékos. „Hószagu novemberi hideg cicázott a járókelők télkabátjának csücskéjével.”

Ebben az örök tájképbe illeszkedik bele a Fertő menti falu nyárfás, akácos házsoraival és főleg vidám embereivel. Egy kis csufolódás mindig akad a nyelvük hegyén, hiszen ennek a vidéknek embereiről már megírták a népdalgyűjtő Erdélyi Jánosnak több mint 100 éve, hogy itt mindent kiénekelnek, kitréfálnak. Pozsgay éles füle kihallotta a párbeszédekből ezt a kissé kötekedő, de sohasem bántó évődést. Ha gartai embert beszéltet, aki mint falubelije, többségben eleneztek a Kapuvárral való egyesítést, arra az igazolásra, hogy Pest és Buda is egyesült, ezt feleli: „De azért köztök maradt a Duna.” (1924. III. 5.) A szerelmes legény így sóvárog: „Ellógnék e félórát érte a kemenen, mikor legjobban füstöl.” (1921. VII. 2.) Tömegben, békésen megoldott sértés: „No vigyázz, megint lekópted a csizmámat – Könnyebb lesz kipucunyi, ugysis drága a subick.” (1924. XII. 23.) Rövid párbeszéd a falusi suszternál. A fiatal asszony kérdi: „Oszta mit füzetek? 3000. 3000? de drága; a miért szörzött maga házat; előbb a suszterek napszámba jártak, mert nem vuót munkájuk, mast meg házat szöröznek – Hásze miég a csigabiganak is van háza – Annak az Isten adta, de a sujszternek mi – Ne beszill no; a pénz gyün, osztá má megy, mintha csak rossz lett vuóna az ádressz.” (1923. I. 10)

A 25 éves leányt kérdik, nem busul-e a pártában maradása miatt: „Busul a fenyé, amig férfikalapot árunak a vásáron. Maj csak akad valaki.”

A falu népéből ki-kinő egy-egy iparos, így Kabarek úr, az asztalos, akit másképp nem is mernének nevezni, mint Kabarek úr. Ilyen, kissé rátarti a helyettes bíró, aki azonban amikor – szent bürokratizmus! – a falu marhaállományáról kell jelentést szerkeszteni, így rekeszti be az írást: „Marha tehát mint tavval volt Kisgyál Vendel helettes bíró.” (1923. VI. 22.). Érdekes figurák a félig úr, félig paraszt atyafiak, a kövér birtokos, aki, mikor kiesik a kocsí ke-reke, ki nem szállna, mert nem szabad a népnek látni, hogy be van rúgva. Vagy Kocsis Gyula bácsi, akinek a lelkén szárad, hogy 25 000 bíbic hiányzik a Fertő-ről. Ugyanis nagyon szerette a bíbictojást, életében kb. 25 000 darabot kebele-zett be. József nap előtt 10, utána 5, később egy krajcárt adott darabjáért a gyerekeknek, s végül is a hozók fejéhez vágta, mert záp volt. (1924. VII. 18.)

Mai szemszögből nézve tán akad olyan kifogás, hogy Pozsgay nem hajolt le a falu nincsteleneihez, akik keserves napszámmal keresték kenyerüket. Valóban alakjainak zöme jókedvű, az életet bajait könnyen vevő emberekből telik ki, maga is Fertő menti, ezek fajtája. De azért, ha nem is mindig nyíltan, érezzük, hogy törvénytudósításában a sokszor igazságtalanul sújtottak felé

húz. Megborzadva írja le a nádaratást, amikor pár fillérért életveszélyben dolgoznak az emberek. (1924 I. 19.) Mennyi rejtett Tiborc-szólam van az apának kis kölykéhez intézett szavaiban: „Csak egyél kis cselédem, majd rá kerül a sor másra is: kaszányi a Hanyban, aratni: hüha, megbolondusz, annyit küő dugoznod, ha megnyősz.” A paraszti munka nehéz voltára utalnak azok a gúnyos leírások, amikor a városi ember nekifohászódik, hogy elmegey aratni. (1921. VII. 20. 21.)

Feltűnő, de nagyon is érthető, hogy kommunista múltjára sohasem céloz, az internáló táborra is csak egyszer, akkor is rajtavesztett: „A feliratot kiosztották elintézésre az internáló osztálynak, amely ép akkor folytatott nagy toborzást az egész országban, hogy a zalaegerszegi internáló táborban felállított kantin részére vevőket vásároljanak, benépesítsék a nagy személyzetű táborfelügyelőség alá rendelt, orosz foglyoktól üresen hagyott barakkokat és hogy a környékbeli nagybirtokosok jó drágán eladhassák helyben is terményeiket.” (1924. V. 21.) E sorok miatt a belügyminisztérium eljárást indított Pozsgay ellen. Közvetlenül halála előtt úgy oldódott meg a kérdés, hogy Pozsgay a soproni rendőrségen bocsánatot kért a minisztériumtól; a helybeli törvényszék úgy találta, hogy ezzel nem fejeződhet be ez az ügy, azonban Pozsgay halála eltemette a dolgot.

1925-ben a törvényszéki rovaton kívül keveset írt a lapba Pozsgay; színdarabon dolgozott, amelynek egy jelenetét közölte is. (1924 XII. 25.); cselekménye alig van, szintén mozgó kép: a lánynak nem tetszik a kérő, a nagynéje rá akarja beszélni, kiderül, hogy a család beteges, erre a lány is, családja is ellene fordul. Pozsgay írt néhány színikritikát. Ezekben sok sikere nem volt, sőt üldözte a balsors. Egy alkalommal vendégszínész lépett fel, arról, egy szót sem írt, de egy helyi erőt amannak nézett, és elhalmozott dicsérettel. Másnap helyesbítene kellett. Máskor olcsó tréfát enged meg: Csajkovszkij zenéjét Ricsaj-kovszkinak nevezi. A Mézes kalács c. magyaros operett zenéjéről meg azt írja: csecseg. Hanem ha az Éjjeli menedélyhely előadását ismerteti, amelyet kevés néző hallgatott végig, szárnyaló lesz, hogyne, Gorkijról, szegény embe-kről van szó: „látták, mint lesznek az esetek és koldusok rongyai nehéz és arany brokátokká. Ezek a kevesen varázslatban ültek.” (1925. I. 4.)

A rázaporozó pörök, az egyik 2 heti, a másik 6 heti fogházzal – fellebbezés ellenére kevés kilátással az ítélet enyhítésére – a tetemes pénzbírságok nyilván lehangolták, innen utolsó hónapjainak látszólagos meddsége, bár színdarabján és állítólag regényén dolgozott, de az utolsó fellebbezés meglepő érettséget lát-tat, mintegy a hangosfilmet, sőt a mai formabontást idézi emlékezetünkbe. Címe: Útban a hegykői vásárba. A szem és fül szerezte benyomások vegyülnek bele a tavaszi természet éledésén való boldog ujjongásba:

„Csak mennék, mennék keresztül kasul a szántóföldeken, a cipő orrával barnára, szagossá sérteném fel a naptól átmelegedett földet, amelyben kis növényi magdinamók a tücskös nagy nyár zengő ornamentikájú iparkiallítására dolgoznak. Süt a nap, süt a nap, szélesen, ragyogóan, mindenfelé, tavasziasan, süt a nap, mizserál a fény a mezőn, kék az ég széles a határ, bizony isten, úgy érzem, kicsi a tudóm, gyarló a szemem, városi zajváltás a fülem, kevesek az érzéseim. Szántás, szántás, vetés, szántás, serkenő fű, buvó lucerna, süt a nap. Szeretnék keresztül rajtuk csikózkodni, ha szabad volna. Megyünk a hegykői vásárra. Talicskán malacok rinak, az uton csengős szekerek, ijedt borjuk a kas-ban, kokasharagos csikók és embrenyi gyerekek futkároznak, játszanak, csikó-kodnak és tereferélnek a vásárra menők. Pereg a nyelvük, alig hallani ki néha,,

mit beszélnek: Bolondokbul il a szegin ember ... Te Miska, tudod-e, mi a legfirisebb partika a vásárban? A levegő!

Nyikorognak a szekerek, szólnak a csengők, tereferé, nevetgélés, jószagu mező, távoli határ, süt a nap.

„Mehalt, sujszterből lett elnök, asztán most meghótt. Mast Hindenburg lett elnök ... Sujszter vótt? Asztán most halt meg, amikor a legnagyobb ur volt? A má baj.”

Itt mi vesszük át a szót, mert az író a falu elején elkapták egy kis borkostólóra. Mikor kiment az utcára, így folytatja: „Künn szédületes forgalom volt, házak, fák forogtak. Ennyit láttunk a hegykői vásárból.”

1925. IV. 12-én jelent meg a cikk, két hónap múltán Pozsgayt elvesztette kedves tája, emberei ...

Szomorú akkord. Még meg sem száradt sírján a föld, amikor a törvényszék folyosóján megharsant a neve. Egyik sajtópörére került volna sor, a törvényszéki szolga nem vett tudomást róla, hogy a lapok – pártállásra való tekintet nélkül – őszinte szívvel búcsúztatták Pozsgayt, annak rendje-módja szerint szólította a tárgyalásra.

Pozsgay több mint 40 éve halott, megpróbálom nevét belekiáltani a jelenbe, amely méltatlanul elfeledte a Fertő vidék költő-íróját.

Pozsgay Géza tárcái a Sopronvármegyében

1921

- V. 5. A Fertő ölte meg a hidegségi segédjegyzőt. (A bevezetésben említve, hogy Pozsgay Gézától való.)
- V. 18. Boz község három baja. P. G.
- V. 19. Riadalom a Fertő mentén.
- VII. 2. Riport a mezőről. Névtelen.
- VII. 10. Mezei riporterünk keserves tapasztalatai az aratás körül. Névtelen.
- VII. 10. Utazás egy vásáros karavánnal a soproni heti piacra.
- VII. 14. Holdtalan éjszakán Hidegségen.
- VII. 20. 21. Szénagyűjtés Boglyaországban. (Megjelent a Frankenburg Kör 1922. évi almanachjában is.)
- VII. 22. Hadifogoly érkezett haza Oroszországból.
- VII. 29. A fertőhomoki bucsu.
- VII. 30. Szarvas hadak fölfedezetlen utjai.
- XII. 25. A hegykői Istók gyerek. Névtelen.

1922

- I. 1. Sámson bácsi fája. Névtelen.
- II. 17. Az apám vére. Névtelen.
- IV. 5. 6. Mennyegzőben a Rábaközben. Névtelen.
- VI. 9. Az eszterházi luvőrsőny, amellik nem is vuót. P. G.
- VI. 20. A fertőszentmiklósi vásár. P. G.
- VII. 2. Péter Pál előestéjén. Névtelen.
- VIII. 3. A fertőhomoki bucsun. (VII. 8-án nyilatkozatban jelenti, hogy a névtelen cikket ő írta.)
- VIII, 15. Találkoztam Katival. Névtelen.
- X. 7. Beszélgettem az exportökörrel a marhavásáron. Pozsgay Géza.

1923

- IV. 1. Husvétii pillanatkép a faluról. Pozsgay Géza.
- V. 31. Kontyos májusi kalászok közt a csösszel. Pozsgay Géza.
- VII. 14. A falusi marhakezelőnél. Pozsgay Géza.

- VII. 15. Az aratók ebédelnek. Pozsgay Géza.
 VII. 22. Beszedik a pénzt a kijáró marhákról. Pozsgay Géza.
 VIII. 2. Bucusu volt a faluban. Névtelen.
 VIII. 12. Szombat esti randevum falun. Pozsgay Géza.
 VIII. 15. Pesta és Rozi a tarlón. Pozsgay Géza.
 VIII. 24. Mikor megverték egy asszonyt. Pozsgay Géza.
 IX. 2. Orvvadász a kukoricában. Pozsgay Géza.
 IX. 8. Kabarek ur meghalt. P. G.
 IX. 14. Megtalfálták a vitnyédi embert. Névtelen.
 X. 11. Családi csendélet a Rábaközből. Pozsgay Géza.
 X. 12. Az emberek a vonaton. Névtelen.
 XI. 7. Kövesdi ember a járásbiróságon. Névtelen.

1924

- I. 19. Vizben aratják a nádat a Fertőn. p. g.
 III. 5. A földmives köztársaság fővárosában Gartán. Névtelen.
 IV. 6. Egy alak a soproni utcáról. Pozsgay Géza.
 IV. 13. Az ország baján csak a külföldi kölcsön segít. Pozsgay Géza.
 V. 21. A titokzatos festő-gróf Sopronban. Névtelen.
 VI. 3. Vádbeszéd a Szegő-féle divatról.
 VI. 11. Emerencia és a kismacska.
 VII. 18. 28.000 bibic hiányzik a Fertőről.
 XII. 23. Este a Rábaközben.
 XII. 25. Háztűznézőben a Rábaközben. Szindarab részlet.

1925

- IV. 12. Utban a hegykői vásárba. Pozsgay Géza.

A soproni Munkásbiztosító 1919-ben

Írta: Hünner László

Adatközlés

A soproni Munkásbiztosító munkája a hivatalos szociális munkán kívül egyre szorosabban egybefonódik 1919-ben Sopron város és vármegye munkásmozgalmával. Eddigi működése a munkásmozgalommal egyidős. Egyidőben alakul a soproni Szociáldemokrata Párt és a Munkásbiztosító is. Alapítását mindkettő Berczeller Adolf tevékenységének köszönheti, akinek népszerűsége egyre nő hivatali, szociális és közéleti tevékenysége révén is. Az év elején, 1919. január 7-én Berczeller Adolf és Fischl László — a Szociáldemokrata Párt akkori elnöke — értekezletet tart, és határozatot hoznak, hogy a 48-as laktanyát munkáslakások céljára alakítják át, ott helyezik el a munkásotthont, a munkaközvetítőt, a szakszervezeteket, a Szociáldemokrata Pártot. Itt tárgyalják meg a Sopronban, 1918. december 15-én alakult ápolónői intézmény kérését, mely szerv újból és újból kéri, hogy az orvosok és az arra illetékesek támogassák őket anyagilag és erkölcsileg, első feladatként jelölve meg az új ápolónőképzést, mely ölelje fel a szülészet, terápiát, sebészetet, masszázst területét is. Célja legyen az elaggott öregek istápolása. Ezt az ügyet a tanács Szilvási Gyula dr. és Tólos István dr. országgyűlési képviselőhöz teszi át, aki 1919. február 6-i lemondásáig a vármegyei Nemzeti Tanács elnöke. A tanács megtárgyalja még a Testvériség dalárda tevékenységét, mely Weber Samu elnöklete alatt szerveződik újjá. Határozatot hoznak a dalárda háború alatt elvesztett leltára pótlására, ezért gyűjtést indítanak, s az adományokat Fiala János kezéhez kívánják továbbíttatni. Az ülést követően a Munkásbiztosítóban a dolgozók — Fiala János, Nitsinger Vilma, Horváth Tekla — vezetésével, majd teadélutánok révén az egész városban elterjedt a gyűjtés, és szép sikert hoz. (Sopronvármegye I. 5. Soproni ápolónők egyesülete, I. 8. Hírvonat.)

1919. január 14-én Berczeller Adolfot a soproni Munkástanács a vármegyei Nemzeti Tanács elnökségébe választja, így tevékenysége oly mértékben megnő, hogy a Sopronvármegyében (január 16-i hírvonat) közli: a közönség se a pénztárban, se a lakásán ne keresse, csak a Városházán, naponta délután 4–5-ig. 1919. február 6-án a Munkásbiztosítóban ünnepségre készülnek a dolgozók. A délután igazgatósági üléssel kezdődik, melyen — mint a Sopronvármegye február 7-i száma közli — a 17 éven át kipróbált kiváló hivatalnokot, Berczeller Adolfot választják igazgatónak, helyettesévé Fischl Lászlót titkárnak, aki szintén régi tisztviselője a pénztárnak. A munkaadók részéről dr. Lukács Sándor, a munkások részéről Fűrész Gyula, az orvosok részéről dr. Schönberger Gusztáv köszönti. Berczeller Adolf köszönetet mond a bizalomért, kijelenti, hogy munkálkodásában a munkások iránti szeretete fogja vezérelni, kéri a választmány és a hivatalnoki kar segítségét. Egyidőben a hivatalnoki kar is ünnepel, akik Berczeller Adolfban régi közvetlen társat, pártmunkást ismertek meg.

A Munkásbiztosítóban február 9-én újabb esemény történik. A délelőtt 9 órai kezdettel összehívott ülésen Zsombor Géza lemond elnöki állásáról, valamint a Grenzpost szerkesztőségéről is, mivel nyugat-magyarországi német kormányzóvá nevezik ki. Helyébe Fűrész Gyula betűszedőt választják meg, aki a Munkásbiztosító alelnöke volt eddig, s népszerű a pártban, a városban és nyomdász társai között. (Sopronvármegye febr. 10. Hírvonat.)

Február 15-én ünnepli a Munkásbiztosító dr. Schönberger Gusztáv 25 éves főorvosi jubileumát. Este 6 órakor Fűrész Gyula, Steiner dr., Berczeller, Fischl, Horváth Ödön köszönti. (Sopronvármegye február 16. Hírvonat.)

A közalkalmazottak szakszervezeti szervezkedésének értekezletét február 15-én Fischl László vezeti, az alapszabályzatot Rácz Manó tanár ismerteti. Az alakuló gyűlésre eljön Budapestről a Közalkalmazottak Szövetsége alelnöke, Bartos és Lévai Oszkár titkár. Beszédében Berczeller Adolf megbélyegzi a főtisztviselőket, akik a köztársaság ellen törnek, majd felhívja a jelenlevőket a szakszervezeti egyesülésre, mivel ez felel meg a dolgozók érdekeinek. A helyi szervezet elnökéül Stár Ferencet választják meg, aki postaigazgató, 1920-ban büntetésül helyezték Pécsre.

A február 16-i nagygyűlésen Berczeller Adolf mond lelkesítő ünnepi beszédet, majd a budapesti küldöttek beszélnek, Lévai Oszkár és Blaskó Ferenc. A lelkes beszéd hatására a jelenlevők 90%-a belépett a szakszervezetbe (mintegy 450 fő). Nitsinger Imre korelnök vezetésével tisztikart választanak. Elnök: Stár Ferenc postaigazgató, alelnök: Wellesz Ferenc vámfelügyelő, Kemény Aladár fegyőr, jegyzők: Rosner Antal, Horváth Flórián, titkár: Rácz Manó tanár, pénztáros: Vas János tanár. ellenőr: Nitsinger Imre irodaigazgató.

A postások felkérésére február 19-én Berczeller Adolf a postapalota csarnokában nyitja meg az alakuló ülést, este 7-kor. A lelkes ülés 100%-os eredményt hoz. Elnök: Missuray Ágoston főfelügyelő, alelnök: Asboth Ferenc, titkár: Steiner György, első jegyző: Ladányi Géza, másodjegyző: Czistler Erzsébet, pénztáros: Szőke János, pénztári ellenőr: Michel Artúr, könyvtáros: Leimeister József. A szakszervezet tiszteletbeli elnökségét Nitsinger Imre elhárítja, mivel ő a megye szakbizottsága élén áll, Horváth Flórián írnnokkal és Halász István kapussal. (Sopronvármegye, II. 16. Közalkalmazottak értekezlete szervezkedés ügyében, II. 20. Hírvonat.)

Február 21-én a Szociáldemokrata Párthoz és a Munkásbiztosítóhoz miniszteri rendelet érkezik, hogy a jövőben a munkanélküliek után a munkásbiztosító díjakat az egyes szakszervezetek kötelesek megfizetni. (Sopronvármegye február 21. Hírvonat.) Dr. Javorik Sándor házassága Palocsai Brillikével a Munkásbiztosító dolgozónőit mozgatja meg. A forradalmi hangulatnak megfelelően korhű ruhákat terveznek, követve a francia forradalmárok ruháit, sapkáját. Természetesen a templomi esküvőt illetően is megoszlanak a vélemények. Az esküvőt végül is a megszokott keretben február 23-án $\frac{3}{4}$ 11-kor tartották meg a Domonkos templomban. (Sopronvármegye, február 23. Hírvonat.) A Tanácsköztársaság kikiáltásával a Soproni Direktórium tagjai: Berczeller, Fischl, Knapp, Faragó, Entzbruder, március 25-én átveszik a hatalmat a vármegyházán Mesterházy Ernő dr.-tól. Az átvétel során Fischl beszél. Ezután Hajás Antallal és a hivatalnoki karral beszélnek, és fogadják az ügyészi kart. (Soproni Napló, március 25.)

Előzőleg március 23-án délelőtt 9-kor a Széchenyi palota előtt a direktórium ünneplése zajlik, ünnepi beszédet Knapp Gábor mond. Népgyűlést tartanak az Erzsébet-kertben. (Soproni Napló, március 25.)

A direktórium első intézkedése a kismartoni Esterházy kastély zár alá vétele.

Időközben Bors Lászlónak, a Soproni Tükör szerkesztőjének kérésére — aki a soproni állapotokat enyhének véli — erélyes népbiztosot kér. Megérkezik Sopronba Kellner Sándor betűszedő, akinek első ténykedése a direktórium feloszlátása, majd az új direktórium kijelölése. Ennek Berczeller, Horváth és Pummer a tagjai. Megyei népbiztosok: Ferenczi és Treffer, városi pedig Knapp.

Kijelöl még 19 biztost; a népjólét élére Fischlt. Kellner Sándor a Munkásbiztosítóba látogat el elsőnek, mivel ennek az intézménynek a dolgozói aktív harcosai a direktóriumnak. Itt Ferenczi János köszönti és kéri, hogy a Munkásbiztosító minden egyes dolgozója vegye ki részét az építésből. Majd Berczeller Adolf kíséretében a főiskola hallgatóit keresi fel. Megnyitót Berczeller Adolf tart, majd Kellner beszél a hallgatókhoz, és kéri őket, hogy tartsák meg selmecbányai szokásaikat, és figyeljenek fel minden áramlatra, mely a Tanácsköztársaság épségét veszélyeztetné. Délután a Munkásbiztosító ünnepelt, hiszen Berczeller, Ferenczi, Knapp, Fischl és dr. Szilvási Gyula a direktórium tagjai. (Utóbbi az egészségügy népbiztosa; Nagybányáról 1912-ben telepedett Sopronba, és a Munkásbiztosító orvosa azóta is.)

A Sopronvármegye közli Berczeller Adolf cikkét, melyben kifejti a szakszervezetek nagy fontosságát. A Tanácsköztársaság kikáltása óta országszerte elterjedt téves nézet, hogy a proletár forradalom kikiáltása után feleslegessé válnak a szakszervezetek. Berczeller Adolf cikkének anyagát előadásaiból meríti, melyeket a Munkásbiztosítóban, illetve nyilvános üléseken, üzemekben tartott. Cikkében felteszi a kérdést: vajon a proletár forradalomban szükségese-e a szakszervezetek? A szakszervezetek — válaszolja — továbbra is „munkás érdekeltségek”, segítik a Tanácsköztársaságot a szocializált üzemek feletti ellenőrzésben; a termelés irányítására javaslatot tesznek, a munkaidőt, a béreket a termelőbiztosokkal együtt állapítják meg, formálják a dolgozók gondolkodását. A diktatúra nem jelenti, hogy a demokrácia töröltesse, sőt benne érvényesül a legteljesebb demokrácia. A szakszervezetek független munkás-érdekvéközpontok, szükséges tehát, hogy a társadalomban önrendelkezéssel bírhassanak. Cikkének nagy visszhangját a párthoz, a Munkásbiztosítóhoz és a népbiztosokhoz érkező számtalan levél bizonyítja.

A kórházi dolgozók érdekében jelent meg a népjóléti bizottság 2075. sz. rendelete, mely bérezésüket szabályozta. A Forradalmi Kormányzótanács 21 KTE rendelete kimondja, hogy minden munkás és munkásnő, aki „köz- vagy magánszükségletben” munkabér, fizetés fejében dolgozik, a Munkásbiztosító pénztárban bejelentésre kötelezett. A rendelet foglalkozik a baleseti sérültek ellátásával is. A rendelkezés kimondja, hogy „a részes és kerületi munkásbiztosító pénztárak önkormányzatában és bíraskodásában” mindkét fokon kizárólag a biztosításra kötelezett munkások vehetnek részt. Megszűnnek a vállalati és gyári betegsegélyező pénztárak. A XX. sz. rendelet értelmében mindazok, akikre a munkásbiztosítás kiterjed, 1919. március 30-tól baleset és betegség esetére biztosítva vannak, és az előírt feltételek esetén segélyezésre jogosultak. (Soproni Vörös Újság, április 4. Gondoskodás a beteg munkásokról.)

Azokat az alkalmazottakat, akik eddig biztosítva nem voltak, a hivatalvezetők a rendelet kihirdetésétől számított nyolc napon belül a kerületi pénztárnál bejelenteni kötelesek. A szocializált és magánüzemnél, továbbá a háztartások fejei a háztartási alkalmazottakat (mindenes, szakácsnő) ugyancsak nyolc nap alatt kötelesek bejelenteni. A betegsegélyezési díjak felét a munkaadó, felét a munkavállaló fizeti. A vállalati és dohánygyári betegsegélyező pénztárak március 30-ig felszámolnak; a felszámolást a Munkásbiztosító végzi. Az országos és kerületi pénztárak önkormányzatában részt vett munkáltatók megbízatása március 30-ával hatályát veszti. A munkás tagok tisztségüket továbbra is megtartják.

A Forradalmi Munkás-, Katona- és Földműves helyi tanácsok megválasztását a Forradalmi Kormányzótanács XXVI., XXVII., XXVIII. sz. rendelete írja el. A soproni választást április 7-re írták ki. A választási bizottság tag-

jai: Fűrész Gyula, Fischl László, Ferenczi János, Bummer Károly, Hollán Andor, Missuray Ágoston, Schwartz Sándor.

Fischl László népjóléti biztos a március 23-i ülésen egy nagy munkásétkező létesítésének tervéről beszél. Mivel a burzsoá társadalomban megoldatlan volt a munkásság étkeztetése, sürgősen szükséges a proletárságnak bebizonyítani, hogy ez a kérdés a proletárdiktatúra idején játszani könnyedséggel megoldható. Utal rá, hogy a munkásétkezőt a Kaszinó földszintjén helyezik el, a konyhát pedig a ruhatárban. A munkásétkezőben kb. 700 proletár elsőrangú, olcsó ellátást kaphat. Nyáron a Kaszinó kertjében is terítenek, akár 1000 embernek is. Az üzem vezetője Skarba József, aki ekkorra már a berendezésről is gondoskodott. (Soproni Vörös Újság, április 6.)

A burzsoá társadalomban nem volt pénz az orvosok fizetésére, az új rezsim első intézkedése, hogy a járásba – ahol napi járóföldre sem volt gyakran orvos – azonnal orvosokat nevez ki: Schummel Rezsőt fertőszentmiklósi, Zvornik Jánost szilsárkányi, Pollák Henriket csepregi körorvosnak. Dr. Hirschler Gusztáv a kapuvári kórház orvosa, Molnár Mihály pedig sebészorvos lett.

A XXXXVIII. sz. rendelet minden gyógyszerárt, vegyészeti üzemet, mely gyógyszerek előállításával, feldolgozásával foglalkozik, valamint minden gyógyáru-kereskedést, gyógyszerárt, továbbá a kötszerek, orvosi műszerek, betegápolási cikkek gyártását, elárusítását végzőket köztulajdonnak minősíti. Készletüket – mind a házi gyártmányokat, mind a félgyártmányokat és nyersanyagot – leltározni kötelesek. (Soproni Vörös Újság, április 9.)

1919. április 7-én a Városháza nagytermében este 8-kor ünnepi tanácsülésre került sor. A Soproni Városi Munkás-, Katona-, Földművestanácsba a Munkásbiztosító hét dolgozója, illetve választmányi tagja került megválasztásra: Berczeller Adolf, Ferenczi János, Fűrész Gyula, Fischl László, Knapp Gábor, Nitsinger Vilma, dr. Szilvási Gyula. Népszerűségükre jellemző, hogy a szavazatok teljes, illetve majdnem 100%-át elnyerik. Berczeller 7765, Fischl 7765, Knapp 7762, Fűrész 7761, dr. Szilvási 7760, Ferenczi 7757, Nitsinger 7735 szavazatot kap. (A tagok teljes névsora és a hirdetemény a Soproni Szemle 1959. 1. számában megjelent.)

A „Soproni Munkástanács” április 12. száma közli a „Soproni munkásparlament alakuló gyűlése” c. cikkében, hogy a gyűlést Fűrész Gyula nyitotta meg. A városi intézőbizottságba Berczeller, Ferenczi, Fűrész, Fischl, Knapp, a járásiba Ferenczi, Knapp került. A Megyei Tanács kiküldöttévé Berczellert, Fűrészt, Fischlt választják a Munkásbiztosítóból.

A soproni népbiztoság legtöbbet vitatott rendelete, melyet Szilvási népbiztos adott ki, hogy a betegek részére két deci bort szabad utalványoznia az orvosnak. A Munkásbiztosító kimutatása szerint a betegek száma rohamosan nő, mivel bort egyébként csak utalványra lehetett kapni. Ugyanis éppen az 1902-es szociáldemokrata kongresszuson vették programba az alkohol elleni küzdelmet, ám most mégis utalványozhatóvá vált orvosilag. Az alkoholelles küzdelem május 9-i gyűlése is foglalkozik a rendelkezéssel, dr. Szilvási Gyula és Visnya Aladár dr. a rendeletet védelmébe veszi, de inti az orvosokat, hogy bor csak akkor írható fel receptre, ha az a gyógykezeléshez nélkülözhetetlen.

Balf-fürdőt a népbiztoság államosítja; a nyár elején három kazánal és számos káddal bővítik. Savanyúkutat szintén államosítják, a darufalvi Patzenhoffer kastélyban munkás-pihenőt rendeznek be. Ugyancsak munkás-pihenőket rendeztek be egyes kolostorokban is. Szilvási Gyula rendelete szerint május 1-ig Savanyúkuton 200 proletárgyermek üdültetendő. A gyógyvizeket palackozták, így Kaboldon, Balfon, Németkeresztúron.

Hirdetményt tett közzé a magyarországi munkások rokkant-nyugdíjegyeselete, hogy működését zavartalanul folytatja, a segélyeket fizeti, aggodalomra nincsenek ok. Az egyesület vezetője Schneider Vilmos.

Dr. Szilvási Gyula rendelete a város tüdőbetegeinek jelentkezését kéri — akik nincsenek kezelés alatt —, hogy szebb lakást biztosíthassanak számukra. A Tanácsköztársaság munkaügyi és népjóléti biztossága 2075. sz. rendelete a kórházi dolgozók bérét rendezi újból. (Soproni Vörös Újság, IV. 13: Borjegy, Kórházi személyzet díjazása, Munkaadó munkás érdekeltség, Soproni Szemle, 1959.)

A Forradalmi Kormányzótanács XXI. rendelete, a munkaügyi népjóléti népbiztosság 3. MN. rendelete a járulék-fizetést szabályozza, továbbá a biztosítási kötelezettségeket. Fischl László közli, hogy amíg a hadiözvegyekről és árvákról központi intézkedés nem történik, a népjóléti ügyosztály a különböző alapítványokat használja fel megsegítésükre. A kiutalásra vonatkozó intézkedéseket az osztály megtette — jelentette ki Fischl népbiztos a tanácsülésen.

Fischl László és Szilvási Gyula népbiztosok elrendelik, hogy Sopron összes tanulóinak fogait megjavíttatják, ezért a tanulók és tanítók jelentkezzenek. A soproni fogorvosok április 28-i értekezletükön késznek mutatkoztak, hogy naponta két órát a proletártanulóknak állanak rendelkezésére, a kezelés ingyenes. A népjóléti biztosság kimutatása szerint 2–300 hadiözvegy és árva van, ezek között az időközben jó bevétellel zárult „obsitos-bál” 61 ezer korona jövedelmét gyorssegélyként kiosztja. A soproni Munkásbiztosító hirdetését tesz közzé, hogy törvényes rendelkezések alapján a tanítók, postások mielőbb bejelentendők. (Soproni Vörös Újság: Hadiözvegyek és árvák segélyezése, április 24, Bejelentések a munkásbiztosítónál, április 20, április 29: Ingyenes fogkezelés.)

Szilvási Gyula a népbiztossági ülésen beszámol Sopron város kórházi ápolási ellátottságáról. Megállapítja, hogy a Deák tér végén lévő városi kórház korszerűtlen, ott csak két magánorvos működik, kevés időt töltenek a kórházban. A betegek piszkos, csíkos ruhában sétálnak. A közelben lévő Zita kórház magánjelleggel működik, felkészültsége sok kívánnivalót hagy maga után. Az Esterházy utcában működő tüdőgondozó két helyiségben van elhelyezve, és a Városházán egy kis helyiségben szomorkodik a csecsemővédelem. A háború idején a város megkezdte egy új kórház építését a kijelölt telken, mely azonban vasútvonal, országút mellett fekszik, közel a sertéshizlalóhoz és állatvásárhoz; az épületet a katonaság a háború alatt lefoglalta, szomorú körülmények között van. A tehetősebb emberek Bécsbe és Bécsújhelyre utaznak gyógykezelésre. Elhatározzák, hogy klinikákat állítanak fel.

A Soproni Munkástanács április 17-i közlése szerint a Megyei Tanács alakuló ülésén, melyet a Megyeházán tartanak, április 17-én az intéző bizottságba 10 jelölt közül 4 munkásbiztosítóbeli: Berczeller, Fischl, Ferenczi, Knapp. Április 18-án a szovjet kongresszus 7 küldötté közé Berczellert, a 2 póttag közé Knapp Gábort választják.

A munkástanács április 22-i ülésén a román offenzíva kivédése érdekében Knapp Gábor javaslatára a tanács összes tagja felvételét kéri a Vörös Hadseregbe, a Tanácsköztársaság hatalmának megvédésére.

Május elseje megünneplésének előkészítését Bráver és Fűrész párttagokra bízta a tanács. Művészek, szakemberek voltak segítségükre. A zenét Wurdits és Weber szolgáltatja. A Munkásbiztosító a város dolgozóival együtt nagy lelkesedéssel ünnepel. A Munkásbiztosító épületét virágos erdővé változtatják. Az épület falának feliratai a háború, az antant, a szomszédos államok betörése

ellen szólnak. Különösen a dolgozó nők tűnnek ki lelkesedésükkel, feminista jelszavaikkal. A menetet végig énekelve teszik meg, mely a Papréttől indul a Torna utca, Várkerület, Újteleki utca, Képezde utca, Deák tér, Erzsébet utca és Széchenyi tér útvonalon.

A Munkásbiztosító dolgozói a párt és szakszervezetek után vonulnak mint a város legaktívabb intézményének dolgozói. Az előzetes előkészítő munkán túl az ünnepség idején egészségügyi szolgálatot is ellátnak, hiszen a nagy ünnep több 10 ezer embert mozgatott meg a városban. Kellner Sándortól a dolgozók ezért külön dicséretet kapnak, elsősorban a nők, akik jelszavaikkal ráébresztik a tanácsot a nők helyzetének javítására. A dolgozó nők ezt bátorításnak veszik, és a város üzemeiben, hivatalaiban, teadélutánokon szervezkednek, összeköttetést keresnek francia munkásnőkkel és Ausztria szociáldemokrata nőmozgalmával.

A városi alkoholelles bizottság május 10-én alakult, tagjai közé választja Berczellert, Fischlt, Szilvásit. Dr. Szilvási Gyula tervezetet kér arra vonatkozóan, hogy miként valósítsák meg Sopronban a legideálisabb anya- és csecsemővédelmet. (Soproni Vörös Újság, május 11.: Megalakult az alkoholelles tanács, május 18.: Küzdelem az alkohol ellen, május 22.: Közegészségügyi rendezések Sopron vármegyében.)

A Városi Munkás-, Katona-, Paraszt-tanács ülésén, május 22-én elhatározzák, hogy a város és megye ügyeinek szűkebb körű intézője a városi és megyei intéző bizottság elnöksége lesz a jövőben. Tagjai közé a Munkásbiztosítóból Fűrész Gyula, Fischl László, a megyei intéző bizottságba Knapp Gábor és Ferenczi János kerül.

Ezt követően, május 24-én a Munkásbiztosító dolgozói ünnepi ülést tartanak, melyen az ünnepi beszédet Berczeller Adolf mondja. Beszédében ismerteti, hogy a Forradalmi Kormányzótanács Varga Jenő elnökkel az élen Népgazdasági Tanácsot alakított, melynek célja a proletár állam gazdálkodásának egységes vezetése. Szükséges a fokozott és gondos munka a Munkásbiztosítón belül is a dolgozók ügyeiben. Ismerteti azt a haladást, melyet a munkásbiztosítás megtett a bányatársuládtól és üzemi pénztáraktól a jelenlegi szociális gondoskodásig. Köszönti a városi tanácsi intézőbizottságba választottakat, kiemelve, hogy a Munkásbiztosító megőrizte azt a hagyományt, mely szerint dolgozói hivatali ténykedésükön kívül a munkásmozgalmában és a város ügyeinek intézésében is részt vesznek. Ismertette a Városházán május 20-án tartott gaurati ülést, melyen Kun Béla, Kalmár Henrik, Kellner Sándor vett részt, továbbá Reszenszki ukrán és Demes, Bajatik bécsi küldöttek. Az ünneplést Ferenczi János köszöni meg, és közli, hogy Kun Béla legutóbbi soproni tartózkodása során elismeréssel szólt a soproni Munkásbiztosító országosan kimagasló tevékenységéről. Ismerteti Kun Béla rövid életrajzát, kiemelve, hogy Kun Béla egyidőben a kolozsvári Munkásbiztosító dolgozója volt, ismeri a dolgozók munkabér-problémáit, és igyekszik azokon segíteni. Fülelen és Undon május 25-én Ferenczi János és Bing Ignác tartott népgyűlést a Tanácsköztársaság problémáiról. (Soproni Vörös Újság, május 18.: Kun Béla Sopronban, május 21.: Nyugatmagyarországi Gaurath első ülése, május 25: Hírvonat.) Kun Béla és Kellner Sándor személyes jelölése alapján a soproni Diszpanzér vezetésére dr. Berczeller Miksát jelölik, aki közli, hogy az intézmény eddig nem teljesítette hivatását, s ígéri: minden erejével igyekszik elősegíteni a jobb betegellátást. (Soproni Vörös Újság, május 25.: A tüdőbeteg gondozó újjászervezése.)

Időközben a Tanácsköztársaság ellen általános támadás bontakozott ki. A románok elfoglalják Szolnokot, a csehek Miskolcot, így a tanácskormány el-

lenőrzése alatt csak a Dunántúl és a Duna–Tisza közének egy része maradt. A Forradalmi Kormányzótanács ezért mozgósítási parancsot ad ki; felhívására a munkások tízezrei jelentkeznek megvédeni az ország függetlenségét, a munkáshatalmat. A mozgósítási parancs május 28-án Sopronban is kihirdetésre került, Pogány Józsefnek a II. hadtest parancsnokának nevében. A Munkásbiztosító a 8. számú sorozóbizottság helyisége, ahol szakmára való tekintet nélkül jelentkezni tartozott mindenki, aki a tűzérőknél, lovasságnál, géppuskásoknál, műszaki csapatoknál, fényszóróknál, pékeknél, gépkocsiosztagnál, repülőknél szolgált. A Munkásbiztosító dolgozói a hirdetéseknek megfelelően 18–45 évig mindnyájan jelentkeztek. Az épületet feldíszítik és a jelentkezőket énekszóval fogadják. A plakátok harcot hirdetnek a cseh, román, jugoszláv támadás ellen, éltetik a tanácskormányt, bár ösztönzésre nincs szükség, mert Sopron lakossága nagy számban jelentkezik. Annál is inkább, mert köztudott volt, hogy a cseh és jugoszláv kormány Ausztria határainál kíván kezdet fogni egymással, és vitatott, hogy Sopron cseh vagy jugoszláv fennhatóság alá kerül-e. Sőt a városra a románok és az osztrákok is szemet vetettek. Lenin üzenete válik lelkesítővé, mely kifejezi elismerését a magyar Tanácsköztársaság eredményessége láttán. (Soproni Vörös Újság, május 27.: Mozdósítási, bevonulási parancs.)

A háborús hírek ellenére a soproni szociális intézkedések tovább folynak. A soproni Josephinum — alapítója kívánsága szerint — a soproni szegény gyermekek hajléka lett volna, de mivel az alapítványból nem telt az ellátásra, az épületet kiadták lakásoknak, s ebből a bérből hat gyermeket tartottak el. A népjóléti bizottság vet véget ennek az állapotnak: köztulajdonba veszi az otthont, és a legrövidebb időn belül át kívánja adni az épületet rendeltetésének. A tervek szerint az épület 50 vagyontalan nyomorék gyermek otthona lesz. (Soproni Vörös Újság, május 27.: Köztulajdonba veszik a Josephinumot.)

A vármegyei orvosok László Samu dr. elnökletével értekezletet tartanak, ahol Szilvási Gyula ismerteti Guth népjóléti népbiztos üzenetét, hogy a proletárállamban az orvosokra nagy jövő vár, a legmagasabb megbecsülést fogják megkapni, melyet hivatásuknál fogva megérdemelnek. (Soproni Vörös Újság, május 29.: Sopronmegyei orvosok értekezlete.) Ismerteti Kellner Sándor intézkedését, hogy a községek direktóriumai fuvarról gondoskodnak, továbbá a kör-orvosi körzeteket meg kívánják kisebbiteni. A Munkásbiztosító problémáit tükrözik a Soproni Vörös Újságban megjelenő felhívások. (Június 1.: Fizessék meg a munkáltatók munkabiztosítási járulékaikat! Június 4.: Sürgetik a munkásbiztosítási bejelentéseket. Június 7.: Sürgetik a közalkalmazottak betegségi biztosítási járulékait. Június 1.: A népjóléti bizottsággal karöltve proletár gyermekek üdültetését szervezik. A gyermekeknek orvosi vizsgálaton, összeírásán kell megjelenniük.)

Knapp Gábort Kellner Sándor budapesti távolléte idejére teljhatalmú megbízatással a kormányzótanácsbi biztos helyettesévé nevezik ki. (Soproni Vörös Újság, június 12.)

A szociális termelés Sopron városi népbizottsága — a Munkásbiztosító orvosaival karöltve — külön munkásvédelmi szakosztályt állít fel a dolgozók védelmére. A határozat tartalma: A Tanácsköztársaság előtt nem sikerült a munkaadókat munkásvédelmi egyesületbe tömöríteni. Maga az állam mutatott rossz példát, mivel gyáraiba az iparfelügyelői kart is csak kazánpróbára engedte be, a magánüzemek a védelmi intézkedéseket csak a másik gyárában szerették látni. Az új társadalmi rend feladata a hiány pótlása. A szakosztályok legnagyobbika a balesetek elhárításával foglalkozik, az erőgépek, munkagépek, elektromos berendezések, vegyészeti készülékek, szállító eszközök mellett dol-

gozó munkások testi épségének számtalan védőeszközét szerkesztik meg. (Soproni Vörös Újság, június 13.: Munkásvédelem a kommunista társadalomban.)

Június elején ellenforradalmi megmozdulások lángolnak fel Sopron környékén, a legerősebb Kópházán. Sztrájkba lépnek a vasutasok. Viharos gyűlés a Városházán. Fischl László elnököl; a megalkuvókkal szemben áll a direktórium. Ferenczi és Knapp üzemi ülésekre megy, és a munkásokkal Kópháza alá siet a proletár hatalom védelmére.

A szociális intézkedések tovább folynak. Berczeller Miksa, a tüdőbeteg-gondozó vezetője, felhívással fordul a soproni elemi iskolákat látogató szegénysorsú gyermekek szüleikhez, hogy rosszul táplált, gyenge, vérszegény gyermekeiket június 16-tól június 20-ig délelőtt 10–12 óra között az intézet rendelőjében mutassák be. (Esterházy utca 17.) A kiválasztott gyermekeket állandó kezelésben kívánják részesíteni, a délutánokat – felügyelők vezetésével – a szabadban fogják eltölteni. Tervbe veszik a budapesti Margitsziget meglátogatását, mely a proletár gyermekek paradicsoma lett, balatoni kirándulást is terveznek. E tervek megvalósítására Kun Béla legutóbbi soproni látogatásakor ígéretet tett. Az intézőbizottság ülésén szóba kerül a soproni Ganzoni puszta botrányos közállapota. A gazdasági munkások itt egészségtelen odukban, istállókban élnek. Sürgős intézkedés: a dolgozókat emberi lakhelyre kell telepíteni, s a pusztán hat munkásházat építeni. Elrendelik, hogy minden iskolás gyermek, iparos-, kereskedelmi tanonc, akinek otthon rendes melegfürdő nem áll rendelkezésére, ingyenes fürdőutalványokat kapjanak, hetenként egyszeri használatra. A szülőknek, illetve gyermekeknek a Törvényházban kell jelentkezniük.

A soproni munkástanács ülésén Zsigmond Lajos lemond, helyére Knapp Gábort választják meg. A népjóléti bizottság rendeletére megalakul az egészségügyi bizottság, mely szorosan együtt működni kíván a Munkásbiztosítóval, annak társadalmi munkáját kívánja elősegíteni. A bizottság elnöke Fűrész Gyula, a Munkásbiztosító választmányának elnöke, tagok: Tóth Gyula városbiztos és Szilvási Gyula egészségügyi biztos. A bizottság azonnal ülésezik, és kimondja az új kórház megnyitását, a régiből való átköltözést. Az új kórház átadására június 23-án délután 17 órakor került sor, dr. Poszvék Lajos soproni származású népegészségügyi biztos jelenlétében. (Soproni Vörös Újság, június 14.: Ingyen kezelik a tüdőbeteg gyermekeket, június 15.: Teljes munkásvédelem a kommunista társadalomban, június 15.: A soproni Diszpanzer munkája, Munkáslakásokat építenek a soproni pusztán, június 18.: Soproni Munkástanács ülése, június 24.: Közkórház megnyitása, június 28.: Orvosi rendelés a Munkásbiztosítóban, Kibővítik a Közkórházat. Soproni Szemle, 1955.)

Mint a Soproni Vörös Újság június 29-i száma megjegyzi: az 1919. június 29–július 1-e között tartott összejövetel a Munkásbiztosítóban, a magyarországi munkásbiztosítási pénztári dolgozók nagy ünnepe, összefogásának példaképe. A Munkásbiztosító soproni székházában szakértekezletre jönnek össze a dunántúli pénztári dolgozók, hogy értekezletükön a munkásbiztosítás szakkérdéseiről tanácskozzanak. A szónokok kiemelik, erre Sopron különösen alkalmas, mivel itt a szakmunkán kívül a társadalmi munka is nagyértékű, összefonódik a munkásmozgalmi és városi szakbizottsági munkával, példát mutatva az ország hasonló intézményeinek. Az értekezlet jelentős, mivel a Tanácsköztársaság legújabb rendelkezései folytán a dolgozók egész tömege került a Munkásbiztosító pénztárakhoz. Június 28-án adták ki a gazdasági munkások bevonására vonatkozó rendeletet, úgyhogy a soproni pénztár tagjainak száma kb. 20 ezerrel fog növekedni. Az értekezleten részt vesz Vízkelethy Sándor, a győri Munkásbiztosító pénztár igazgatója, a közegészségügyi népbizottság részéről pedig Zádor

Pál. Az előadók az egyes pénztárakhoz tartozó vezetők. Az összejövetel résztvevői megtekintik Sopron város szociális intézményeit: június 30-án Balf-fürdőt, június 31-én Savanyúkutat. Július elsején az értekezlet a pénztári alkalmazottak bérezésével foglalkozik. Berczeller Adolf igazgató indítványára táviratot intéznek az Országos Munkásbiztosító Pénztárhoz, melyben kérik, hogy a Tanácsköztársaságnak a közalkalmazottak fizetésére vonatkozó rendelkezéseit a Munkásbiztosító alkalmazottaira is terjesszék ki. Ezt követően elhatározzák, hogy a betegsegélyző biztosítási tagjainak intenzívebb kezelése érdekében az orvosi szolgálatot revízió alá veszik, példának állítják Berczeller Miksa áldozatos munkáját. Javasolják az orvosi létszám emelését és bérük újbóli megállapítását. A Munkásbiztosítóhoz július 6–8-án újabb vendég érkezik Guth Antal népjóléti és egészségügyi népbiztos személyében. Berczeller Adolf fogadja és ismerteti a Munkásbiztosító soproni tevékenységét, mind szakmai, mind közéleti vonalon. Guth elismerően nyilatkozik, ígéretet tesz, hogy közbenjár a Munkásbiztosító dolgozóinak bérezése ügyében. Majd a Közkórházat látogatja meg, dr. Király Jenő, dr. Schönberger Gusztáv, dr. Szilvássy Kálmán és dr. Szilvási Gyula társaságában. A látottakról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik. Megszemléli a Diszpanzért, és dicséretben részesíti Berczeller Miksát ténykedéséért. (Soproni Vörös Újság, július 8.: Guth népbiztos az Erzsébet kórházban, július 16.: A soproni Diszpanzer munkája.)

Jelentős dr. Szilvási Gyula intézkedése a vak és nyomorék gyermekek taníttatása érdekében is, hogy ne nyűgök legyenek többé, hanem hasznos polgárai a társadalomnak. Fischl László vezetésével a népjóléti bizottság 659 személyt segít, több mint 310 ezer korona értékben, a rokkantakon, hadiözvegyeken kívül. A segélyezett rokkantak száma 2192, a hadiözvegyeké 1886. Koldulási engedélyt senkinek sem adnak ki, helyette 200 korona havi segéllyel támogatják a szegényeket. Segítik a diákokat, a nagycsaládosokat, a fiatal és erős, munkaképes embereket munkába állítják.

A Soproni Vörös Újság július 12-i száma ismerteti, hogy megszépítve újból megnyílik Balf-fürdő. A népjóléti bizottság elintézte a soproni vérszegény gyermekek nyaraltatását. Július 29-én a munkásvédelem új korszaka következik. A Lipták-féle gyárban fürdőket létesítenek, erősítik az életbiztonságot az üzemekben, így pl. a villanytelepen. Intézkedés történik a városi gőzfürdő bővítésére, a megnövekedett igényeknek megfelelően.

Sopron városát, szervezeteit, lakosságát a Budapesti Kormányzótanács lemondása váratlanul éri, még reménykednek a vívmányok megtarthatásában. A hatalom új birtokosai azonban központilag, valamint helyileg gyorsan cselekszenek.

A Soproni Vörös Újság augusztus 3-i száma közli: Szamuely Tibor Savanyúkutnál átlépett a határon, a lichtenwörteri csendőrök elfogják, és Szamuelyt a kihallgatás során főbelövi magát.

A Sopronvármegye augusztus 15-i száma ismerteti az új munkásbiztosítási rendeletet (Népegészségügyi miniszter 3679/1919), a munkásbiztosítási pénztár önkormányzati szerveinek és választott bíróságainak további működése tárgyában. A rendelet értelmében azok a munkáltatók és munkások, akik 1919. március 21. előtt a megjelölt pénztárak önkormányzatában, illetve választott bíróságában részt vettek, tisztséget viseltek, azt visszanyerik, további intézkedésig tartják is.

A Soproni Vörös Újságban napvilágot lát „Felhívás a soproni államügyészségtől” c. írás. Ismerteti Barcza Rotter Béla államügyészségi vezető 1919 E/23.

c/3. rendeletét, mely szerint „a kommunizmus uralma alatt elkövetett közönséges és politikai bűncselekmények miatt” a következő egyéneket veszik őrizetbe: Taufer Lajos, Draskovits István, Rasztoovich József, Meller Pál, Grossmann Frigyes, Schwartz Rezső, Farkas Dénes, Rasztoovich István, Hardi Rezső, Marton Vencel, Szilassi Sándor, Gelei Géza, Gelei Frigyes, Roser Antal, Zsigmond Lajos, Knapp Gábor, Jóna Imre, Walter József, Hollán Andor, Méhelyi István, dr. Hoffmann Vilmos, Berczeller Richárd, dr. Gelei Dezső, Horváth Ödön, Rác Manó, Ladányi Gyula, Zsitvay Lajos, Sambauer Ignác, Nemes Emil, Zollner Ignác, dr. Takács Kálmán, Kellner Sándor, Horváth L. Dénes, Presits Tamás, Bummer Károly, Mészáros Béla, Gallacz Jenő, dr. Schwartz Sándor, Bors Pál, Schmidt Ferenc, Erős Imre, Marusák István, dr. Striker Jakab, dr. Visnya Aladár, dr. Lukács Sándor, Missuray Ágoston, Buchwald Ernő, Breiner Irén, Egész Margit, Nitsinger Vilma soproni lakosokat.

Az ügyészség fogdája annyira megtelik, hogy szeptember 4-én reggel 8-kor a fogdából három csoportban 60 embert szállítanak el a kőhidai fegyintézetbe. Az első csoportban van Kellner Sándor és Knapp Gábor. A kőhidai fegyház mellett húzódó műút közelében a kísérők fegyverüket használják: Kellner Sándor és Knapp Gábor sérüléseibe belehal.

Bors Lászlót és Entzbrudert Szombathelyen tartották őrizetben, majd Sopron felé kísérik. Acsád határában a kísérők fegyverüket használják, Salzberger Sándorral együtt agyonlőtték őket. (Sopronvármegye, szeptember 5., augusztus 23. száma.)

A 4680/1919. belügyminiszteri rendelet minden „közbiztonságot, közrendet veszélyeztető” sajtótermék beszolgáltatását kötelezővé teszi.

Hivatkozással a fogházi őrszemélyzet köleskásás „kisebédjére”, fegyházi szigorítást léptetnek életbe a foglyokkal szemben. Akiknek rántott csirkét, tortát hordanak be – s ez demoralizálja az őrséget –, azok számára csak pénteken szabad ruhaneműt bevinni. (Ez a nap később szombat lett.)

Az ápolónővéreknek a kórház felmond, és helyüket vöröskeresztes nővérekkel tölti be. A világi nővérek kéréssel fordulnak a vezetőséghez, hogy több évi munkájuk, szakmai hozzáértésük, tiszta erkölcsük mellett, a zord télidőben váljanak munkanélkülivé. Nincs kifogásuk az új nővérek ellen, de szeretnének ők is megmaradni helyükön. Kérelmüket a főpolgármester részére is elküldik, de a felmondás is kommentár nélküli, választ nem kapnak. A kórház egyébként súlyos anyagi zavarokkal küzd, sürgős segítségért folyamodik Budapestre. A soproni anya- és csecsemővédő közadakozást vár, hogy némileg fenntarthassa magát. Gondokkal küzd a soproni tüdőbeteg gondozó intézet is. Vezetősége Ferták Jenő kormánybiztoshoz fordul, hogy eszközöljön ki államsegélyt, különben az intézmény kénytelen működését megszüntetni.

A soproni Munkásbiztosító pénztár igazgatósági ülést tart október 30-án, melyen felterjesztéssel élnek felettes szerveikhez, hogy a pénztár vezetője és több munkatársa hiányában kirendelésre tegyenek intézkedést. Különösen érződik a pénztár vezetőjének és pénztárosának távolléte. Rendelet jelenik meg szeptember 30-án, mely hatályon kívül helyezi a népegészségügyi minisztérium azon rendeletét, mellyel az országos munkásbiztosító pénztárt és egyes munkásbiztosító pénztárakat állami kezelésbe vették, és biztosítja újra a munkásbiztosító pénztári önkormányzatának az 1907. XIX. tc.-en alapuló jogait.

(Idevonatkozó lapszemle: Sopronvármegye, szeptember 3.: Politikai foglyok a kőhidai fegyházban, Nem lehet ebédet vinni, szeptember 10.: Csak szombaton szabad ruhát vinni, szeptember 11.: A kőhidai foglyok ebédje, szeptember 19.:

Pénzügyi bajok a közkórház körül, szeptember 14.: A soproni anya- és csecsemővédő egyesület, október 28.: Hírrovat, szeptember 16.: Dr. Szilvási Gyula előzetes letartóztatása, szeptember 23.: Eljárás megszüntetése.)

A soproni Munkásbiztosító kezdettől fogva a Tanácsköztársaság megalakulásáig a munkásmozgalommal összefonódva igyekezett ellátni a dolgozók szociális kívánalmait az adott politikai körülmények között. A Tanácsköztársaság megalakulása azonban lökészerű fejlődést eredményezett. A nehézségek gátolták a fejlődést, így a háború, majd az azt követő pénzromlás. A Tanácsköztársaság léte, négy hónapja alatt a dolgozó tömegek érdekében rendkívül fontos intézkedéseket tett. A társadalombiztosítást kivette a földművelésügyi és pénzügyi népbiztos hatásköréből, s a munkaügyi és népjóléti népbiztosság hatáskörébe utalta. Életbe léptek a betegségi, balesetbiztosítási, mezőgazdasági munkásokat biztosító rendelkezések. A munkásönkormányzatot vezetéshez juttatta, kimondva, hogy abban csak biztosításra kötelezett munkások vehetnek részt, így a társadalombiztosítás teljesen a munkások kezébe került. Különösen ott váltak a Tanácsköztársaság rendelkezései gyümölcsözővé, ahol — mint Sopronban — a munkásbiztosítási, önkormányzati, pártos szakszervezeti és városi szociális intézkedések összhangban születtek, illetve valósultak meg.

A Tanácsköztársaság rövid léte, szociális intézkedései, tapasztalatai váltak előkészítőjévé, megalapozójává jelenlegi társadalmunk szociálpolitikai, társadalombiztosítási, egészségügyi intézkedéseinek.

Élményeim 1918/19-ben

Írta: Schaffer Antal

Az első orosz (Kerenszki) forradalom meghozta részünkre a harctéri megkönnyebbülést. A súlyos harcok megszűntek, az oroszok pedig tömegesen adták meg magukat. Minthogy már csak némely helyen volt komolyabb ellenállás, szinte akadálytalanul vonulhattunk be az óriási birodalomba. Amikor megszálltuk Odesszát, századommal a város határában levő nagy tüzérségi municióraktárak őrzetére kaptam megbízatást. Sötétedés után, vagy pláne éjjel oda kijutni vagy a városba bemenni életveszélyes volt. A forradalmasított városban ui. állandóak voltak a lövöldözések és támadások, melyekkel szemben mi megszállók sem érezhettük magunkat biztonságban. Szállásom a raktárak közepén lévő paplakban volt. Itt, egy délutáni pihenőm alkalmával, hirtelen egy óriási robbanásra ébredtem. Első kábulatomban csak rossz álomra gondoltam, de mielőtt teljesen felocsudhattam volna, máris újabb robbanás reszkettette meg az épületet. Miközben holmimat magamra kapkodtam, egy harmadik robbanás feldöntötte szekrényemet, az ajtó kicsapódott, a lépcső leszakadt, én pedig az ablakhoz ugorva látom, hogy embereim az udvarban lévő tussolóból, részint egészen vagy félmeztelenül, rémülten rohannak kifelé. Ekkor az udvar földszintjén működő telefonszolgálatosok felém kiáltozzák, hogy az őrnagy kíván velem beszélni. Visszakiáltottam, hogy hagyjanak ott mindent, és mindenki mentse életét, amíg még lehet. Magam is igyekeztem az ablakon keresztül letornászni magamat, lovammal és legényemmel a szabadba jutni. Utasításomnak köszönhető, hogy emberéletben nem történt kár, pedig e katasztrófánál szörnyűbbet eddig nem is láttam. Mint később kiderült, a robbanás úgy keletkezett, hogy valaki a lőportornyok egyikét felgyújtotta, az a levegőbe repült és felgyújtott maga körül mindent. Felrobbant a másik lőportorony is, és kigyulladtak sorjában a nagy lőporraktárak, melyekből a számtalan tüzérségi lövedék kirepülve azonnal, vagy a levegőben vagy a földre visszahullva, pokoli tűzijáték és fülsiketítő detonációk közt továbbrobbant. Ez így tartott négy napon és éjjelen át, amíg az egész városrészből csak rom és hamu maradt. Amikor az őrnagy négy nap múlva velem együtt terepszemlét tartott, még mindig füstölögtek a romok és bizonytalan volt, nem robban-e újra valamelyik eldugott lövedék. Jellemző a cs. és kir. tiszti gondolkodásra, hogy őrnagyom majdnem hadbíróság elé állíttatott, mondván: nekem kötelességem lett volna ott maradni, hívására jelentkezni és csak felsőbb parancsra hagyhattam volna el beosztási helyemet. (Ez egyébként klasszikus példája az akkor előírással „vak fegyelemnek”.) Hogy viszont ez mindnyájunk életébe került volna anélkül, hogy bárkinek használt volna, az őt nem érdekelte!

Minthogy itt nem volt tovább mit őrizni, én pedig a rajtam lévő holmin kívül ismét elvesztettem minden személyi tulajdonomat — mint e háború alatt már több ízben is — új beosztásba kerültem. A románok fegyverletétele után, a Dnyeszter torkolatától Tiraspolig terjedő dél-besszarábiai határrészt bízták ránk. E csoport parancsnoka alezredesünk lett, de mivel ő Odesszában maradt, a helyszíni tényleges parancsnok — mint rangidős százados — én lettem. E területen mind a határ, mind a hátország katonailag és közigazgatásilag is aláink volt rendelve, úgyhogy diktátori hatalommal rendelkeztem a polgári lakosság fölött is. Itt volt először alkalmam igazságérzetemnek szabad teret engedni, az

elnyomottak pártfogását gyakorolni, a hatóságok vagy kétes elemek garázdálkodásának véget vetni. Ellenőriztük a határforgalmat, a csempészetet, sőt a piaci árakat is. A kihágásokat és bűntényeket megtoroltuk. Táborhelyem egy elhagyott földesúri lak volt, magasan a Dnyeszter-part felett, ahonnan messze be lehetett látni a román területre. Alatta vitt el az Akkerman–Odessza vasútvonal, melyen kívül rendelkezésemre állt egy tábori csendőr század és egy német rádióosztag is, ami akkoriban még nagy különlegesség számba ment. Már majdnem fél éve rostokoltunk itt, amikor a parancsnokságom előtt álló ór, éppen egy századombeli ember megszólít:

- Kapitány úrnak alássan jelentem, kitört a forradalom!
- Micsoda forradalom?
- Hát az otthoni.
- Honnan tudja?
- Hát csak tudom.

Azonnal felhívtam Odesszát, de válasz nem jött. Tényleg többet tudna egy egyszerű közlegényem, mint mi itt a parancsnokságon? Erről személyesen kell meggyőződnöm. A következő vonattal azonnal elindultam Odesszába, hogy a hadtestnél eligazítást kérjek. De már útközben több polgári egyén feltartóztatott azzal, hogy jó lesz innen iszkolni, mert forradalom van és ha meglátnak, agyonütnek. Ennek ellenére eljutottam a volt parancsnoksági épületig, de itt a teljes pusztulás képe fogadott. Belseje kiégve, a berendezés összetörve, az iratok szétdőlvén, üvegcserep, gönc. Itt nem volt mit tenni; vissza kellett térnem helyemre azzal az új óriási gonddal terheltén, hogy parancs nélkül mitévő legyek a rám bízott több mint ezer emberrel, magamra hagyatva, elfelejtve, két ellenséges ország határán, 800 km-re a hazai határtól!? Visszaérkezve azonnal összehívtam az alárendelt csapatok parancsnokait, feltártam előttük a helyzetet és értésükre adtam, hogy parancs híján nem áll módomban továbbra is felelősséget vállalni értük, hanem kénytelen vagyok saját embereim sorsával törődni, hogy épségben juthassunk vissza hazánkba. Szabad kezét adtam tehát nekik, és saját belátásukra bízom, hogyan kívánják határozni. El is széledtek hamarosan és nagyon örültek, hogy ily könnyen szabadultak. Hisz mindnyájan alig várták már ekkor, hogy végre hazatérhessenek. A neheze azonban ezzel csak most szakadt rám. Ily messze idegenben, utasítások és anyagi eszközök nélkül, ellenségektől körülvéve, élelem és pénz nélkül, igazán megoldhatatlan feladatnak mutatkozott az, ami ránk várt. Ismét csak embereimhez fordultam, megmagyaráztam nekik helyzetünket és értésükre adtam, hogy szabadon választhatnak, belátásuk szerint: aki úgy gondolja, hogy könnyebben boldogul egyedül, az mehet, aki viszont velem akar maradni és együttesen viselni a ránk váró elkerülhetetlen nehézségeket, az maradjon. Két románajkú kivételével, akik hazájuk tőzsomszédságában természetesen inkább önállósították magukat, mindannyian úgy döntöttek, hogy velem maradnak. Első úticélunkul Wygodát jelöltem meg. Szekereket rekviráltunk, azokon indultunk el. Embereim jókedvűen, énekelve tették meg az utat, fehér virágot tűzve sapkájuk mellé. Kisült azonban hogy alezredesünk fél ezredével már előttünk ért ide, és amikor hírért vette közeledésünknek, kiállt a község bejárata elé, várva, hogy szekereinkről leszállva majd díszlépésben vonulunk be előtte. Tekintve, hogy ez nem történt meg, rám üvöltött és kérdezte: mi akar ez lenni. Erre katonásan jelentettem neki bevonulásunkat. Dühében sarkon fordult és faképnél hagyott. Később magához hívatott és felelősségre vont, miképpen történhetett meg *ilyen disznóság*. Jelenttem neki, milyen az általános hangulat, és hogy az emberek attól tartanak: elvágják előlük a hazatérés útját, mert legtöbb csapatunk már elhagyta

ezt a területet. Ekkor elhatározta, hogy ő majd megérteti velük a helyes álláspontot. Összeállította tehát saját fél ezredét az én gépfegyverszázadommal együtt, de alig kezdett beszédébe, elég ügyetlenül a régi hangnemben, előlépett egy hatalmas termetű szakaszvezető és megcáfolva érveit és állításait, kijelentette, hogy nem kívánnak többé az ő parancsnoksága alatt maradni. Első felindulásában kiköpött előttük, mire hangos és fenyegető „Abzug!” kiáltásokba kezdtek, és menekülnie kellett. E sikertől vérszemet kapva, a szakaszvezető azt ajánlotta, hogy most már ők maguk válasszanak maguknak parancsnokot. Legnagyobb meglepetésemre közfelkiáltással engemet jelöltek meg, mint akinek szavára hajlandók hallgatni és parancsaimat teljesíteni. Kimondhatatlanul megörültem a bizalom illetően megnyilvánulásának, de meg is hökkentett, mert ezzel a legsúlyosabb felelősség hárult rám. Feltehetően ezek szerint én voltam az első *szovjet módra megválasztott parancsnok az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében*. Kijelentettem, hogy csak abban az esetben tudok eleget tenni megbízásuknak, ha parancsaimat és utasításaimat feltétlenül teljesítik. Ezt vállalták, és ezzel az izgalmas nap befejeződött. Másnap tájékozódás és az átvétel céljából szerettem volna még alezredesünkkel szót érteni, ő azonban hallani sem akart rólam, sőt még azt kívánta, adjak neki egy fogatot, melyen poggyászával együtt elérheti a vonatot. Elindult, de útközben egyik járőrünkkel találkozott, akiről azt hitte hogy érte jöttek. Erre kiugrott a kocsiból, és az állomásig hátralevő utat börtöndjeivel együtt, gyalog tette meg. Így menekült meg mindazon veszedelemtől és bajtól, ami rám szakadt, és amit neki kellett volna végigszenvednie. Mégis engem tartott egyedüli bűnösnek és kezdeményezőnek saját sorsa miatt. Helyette később ezredparancsnokunkkal sikerült az összeköttetést felvenni, tőle eszközöltem ki az engedélyt, hogy önállóan hazaindulhassunk. Meg is indultunk gyalog Razdjelnyaja felé, ahonnan állítólag már vonaton lehetett útunkat folytatni. Itt óriási felfordulást találtunk, mindenki az itt maradt hadseregellátó raktárak készleteit fosztogatta, miközben sok tragédia játszódott le. Mi ennek ellenére tűrhető módon tudtunk bevagonizálni, sőt élelmet és két vagon marhát is kerítettünk. Az indulás azonban nagyon elhúzódtott, a vasutasok szabotáltak, otthonról pedig egyre érkeztek a rémhírek. Ezek szerint Károly király lemondott, felbomlott a rend, mindenki azt csinál, amit akar, a tisztí és egyéb rendfokozatok megszűntek, fegyverek fosztogatnak, stb. stb. E hírek főleg tisztársaimat félemlítették meg, míg a legénység elhatározta, hogy ők is köztársasági helyzetet teremtenek. Az altisztek csillagait letépték, holmijaikkal, még a kincstárral is, kereskedni kezdtek. Közbelépésemre ugyan némileg helyreállt a rend, de a fegyelem bizony nagyon is csökkenőben volt. Három napi utazás után, miközben többször fosztogatók támadtak ránk, elértük a besszarábiai határállomást és azt reméltük, hogyha átjutunk a határon, már biztonságosabbá válik hazautazásunk. Itt azonban egy bizottság működött, mely a hazatérő hadifogoly- és egyéb szállítmányokat fogadta. Hamarosan vagy 15 000 hadifogoly gyűlt itt össze, némelyek már napok óta nem kaptak ellátást, mások, akik itt némileg már otthon érezték magukat, fegyverek után néztek és zsákmányolni indultak. Helyzetünk így egyre veszélyesebbé vált. Napközben nem volt baj, de éjjel megtámadtak minket is és csak nagy nehezen tudtuk őket szétverni. Végre sikerült kiharcolnom, hogy vonatunkat átengedték Podwolocyszkára, de itt is nagy volt a zűrzavar. Ráadásul megjelent egy katonákból és polgári egyénekből álló bizottság, mely azzal tartóztatott fel minket, hogy az új kormány parancsára minden csapatot, mely a Monarchia határát átlépi, le kell fegyverezni. Bemutatták az erre vonatkozó hivatalos írást is. Sem én, sem embereim erről még csak hallani sem akartunk, ezért némi töprengés után

úgy határoztunk, hogy várakozási álláspontra helyezkedünk, hátha időközben adódik valamiféle megoldás. Közben látnunk kellett, hogy az egyre-másra érkező csapattek leadják fegyvereiket. Különösen sok tűzérségi fegyver és felszerelés halmozódott fel az állomás előtti réten, belőlük szinte hegyek keletkeztek. Végre egy magyar honvédezred öreg ezredes parancsnoka szabadított ki a kényes helyzetből. Ő a Krimből hozta el embereit gyalogmenetben, és itt szabályos kettősrendekben tartotta bevonulását. Az előírásoknak megfelelően jelentkeztem nála, közöltem a helyzetet és kértem utasításait. Amikor neki is átadták a kormány parancsát, kijelentette, hogy a parancs az parancs, és eleget tett a felszólításnak, mondván: utóvégre nem háborúzni megyünk haza. Végleg mégis csak akkor határoztam el magamat e fájdalmas és megalázó rendelkezés végrehajtására, amikor észrevettem hogy embereim már kezdenek egyenként átszőkni a határon, ahol fegyvereik ellenében szabad utat kaptak a hazatérésre. A kényszerhelyzetnek engednem kellett. Az eltérő nyomtáv miatt más vagonokat kaptunk, de sok akadályt gördítettek elindulásunk elé. Először nem akadt mozdony, azután nem volt mozdonyvezető, végül meg pénzt követelt az állomásfőnök, 18 000 koronát! Nagynehezen összekotortuk a pénzt, egy mozdonyvezetőt nagy ígérekkel rábirtunk, hogy továbbvigye vonatunkat, a szennyes marhavagonokat kitisztítottuk és némi szalmát kerítettünk beléjük. Csigalassúsággal végre elindultunk, de egy teljes napot vett igénybe a 30 km-es út Tarnopolig. Mérheterlenül megbotránkoztatott minket, hogy itt egy fegyveres csapat fogta körül vonatunkat és hivatalos ellenőrzés címén, végigfosztogatta kocsijainkat, dacára, hogy a kapott nyugtákat felmutattam nekik. Itt hallottuk, hogy előző nap egy lengyel vonatot, mely ellenállást kísérelt meg, teljes gőzzel vakvágányra vittek, és amikor a kocsik egymásba szaladtak a bakoknál, legéppuskázták az életben maradtakat. Minket egy mellékvágányon napokig hagytak rostokolni. Ha nem akartunk végleg itt ragadni, magunknak kellett továbbjutásunkról gondoskodni. Szereztünk is egy mozdonyt, egy gépészmérnök tartalékos tisztünk vállalta a mozdonyvezetést, fűtőanyagot pedig úgy hordtunk össze. De milyen utazás volt ez! November vége felé jártunk, havazott, minusz tíz fok körül volt a hőmérséklet. Hiányos öltözékben, nyitott tehervagonokon, alig valami étellel indultunk neki a havas Kárpátoknak. Sokan megfáztak, összefagytak, többen meg is fagytak és meghaltak. Pizkosan, rongyosan, ápolatlanul lassan olyanok voltunk, mint a kőkorbeli emberek. Mégis minden megállóhelyen újabb fosztogatásoknak voltunk kitéve. Stryjbe érkeve, épp a tisztek kocsija körül várt ránk egy fegyveres fosztogató csapat. Fegyvertelenül tűrnünk kellett, hogy még az utolsó megmaradt kevéske holminkat is elrabolják. Mikor azonban azt követelték, hogy vetközzünk le és adjuk át ruháinkat is, felindultságomban, halálmegvetéssel rájuk vetettem magamat, és kilöktem őket a kocsiból. Az így támadt zúrvarban és a sötétségben csak úgy menekültem meg, hogy vonatunk újra elindult. De Skolében újabb halálos veszélybe kerültünk. Itt egy szembejövő katonaszállítmány miatt vonatunkat feltartóztatták. Ezek Magyarországon át hazájukba igyekvő idegen katonák voltak, akik mikor megtudták, hogy mi magyarok vagyunk, megrohanták vonatunkat és még gépfegyvertűz alá is vették. Aki tudott, kiugrott és a közeli erdőbe menekült. Én bennmaradtam a vagonban, de észrevettem és itt újból megisméltődött a styji jelenet. Éjjel lévén, sikerült hátrajutnom az utolsó kocsik egyikébe, melyben szlovák katonák voltak, akiket útközben felvettem vonatunkba, ők aztán hálából, maguk között rejtettek el. Végre ennyi veszedelem és viszontagság után elértük a magyar határt, ahol könnyezve öleltük át az itt állomásozó honvédőrséget. Legelőször a hazai eseményekről kívántunk híreket hallani, hisz

már másfél hónapja el voltunk tőlük vágva. Közben élveztük a forró teát, amit egy öreg zsidó kínált poharanként egy koronáért, ami akkor még hallatlanul magas ár volt, de még jobban élveztük azokat a beszámolókat, melyek megcáfolták az utazásunk alatt hozzánk eljutott rémhíreket. Megtudtuk, hogy otthon rend van, a katonák zsoldot kapnak stb. Másnap Voloczra érkezünk, ahol egy legénységi konyha ellátott bennünket napok után az első főtt étellel. A nagy forgalmi torlódások miatt innen csak igen lassan jutottunk tovább, ezért Csapon újabb elhatározásra kényszerültem. Összegyűjtöttem megmaradt embereimet, megmagyaráztam nekik, hogy mivel sem élelmünk, sem pénzünk már nincs, kénytelen vagyok mindenkit saját útjára bocsátani. Előbb még egy tölem telhető, szép intelmekkel teli búcsúbeszédet intéztem hozzájuk, majd katonásan elkészöntem tőlük. Ők azonban nem oszlottak rögtön szét, hanem egyik szövívőjük mindnyájuk nevében, szinte könnyek között köszönte meg a hozzájuk való jószágomat és gondoskodásomat, mire hatalmas éljenzéssel vetek búcsút az együtt töltött, hosszú háborús évektől.

Ezután felkerestem az állomásparancsnokságot, és az iránt érdeklődtem, hol találhatnánk meg otthoni kiegészítő parancsnokságunkat, hogy legalább mi tisztak ott jelentkezhessünk. Nagynehezen megtudtuk, hogy Makóra kell mennünk, mert káderünk Aradról oda volt kénytelen menekülni. Jelentkezésünk után néhány napi szabadságot kaptunk, hogy rendbehozhassuk magunkat. Ezt én arra használtam fel, hogy hazautazzam Sopronba. Ez a háború utáni utazás — még az előttem lévő kedves viszontlátás örömeivel és az átélt viszontagságok ellenére sem — jelentett valami nagy élvezetet. A vasutak akkor fűtetlenek voltak, az ablakok kitörve, az ülések bőr részei kivagdosva, a szíjak leszerelve, a közlekedés lassú és bizonytalan. Ezenkívül folytonos ellenőrzés járta, mindig kerestek valakit vagy valamit. Odahaza nagy örömmel fogadtak, de hamarosan rá kellett ébrednem, hogy öreg szüleim és két kishúgom, nagyon szomorú körülmények között élnek. A sok izgalom, vagyoni és megélhetési körülményeik leromlása és kilátástalansága erősen megviselték szüleim idegzetét, akiknek 15 éves húgom keresete jelentette az egyedüli megélhetési forrást. A nagyon szomorúan és szűkösen megünnepelt karácsony után ismét vissza kellett térnem Makóra. Érdekes volt a különbség az ország e két területe között. Amíg pl. Makón 8–10 koronába került egy kg zsír, addig Sopronban ennek 50–60 korona volt az ára, és ugyanez volt a helyzet a többi szükségleti cikkeknel is. Ezenkívül nyugaton már alig lehetett valamit is kapni, míg itt keleten minden megvolt bőségben, de persze csak annak, aki meg is tudta fizetni. Hazulról elhoztam polgári ruhámat, most már ebben jártam állandóan, ami lehetővé tette számomra, hogy a forradalmi állapotok felől behatóbban tájékozódjam. Eddig ui. csak spontán igazságérzetemből kifolyólag álltam mindig a gyengébbek mellé, az emberek iránti megbecsülés pedig arra készítetett, hogy ne tekintsem az illetők társadalmi állását, hanem mindenkivel aszerint viselkedjem, ahogy azt magatartásával megérdemli. Itt most fel kellett figyelnem arra, hogy új világ van kialakulóban, hisz Makón is munkáskatonatanács vette át az intézkedést. A régi vezetők eltűntek, tiszteknek pedig nem volt tanácsos az utcán mutatkozni. Minthogy a forradalmak indító okaival nagyjában tisztában voltam, igyekeztem megismerkedni az elméletekkel is. Elolvastam tehát minden újságot, brosurát, kiáltványt és rendeletet, amihez csak hozzáférhettem, és elmentem meghallgatni az első szabadtéri nagygyűlést is. A szónok Kun Béla volt. A hír, hogy beszélni fog, már napokkal előre izgalomba hozta a várost. Meg is telt a Fő tér zsúfolásig, és a nép nagy meglepéssel hallgatta a régi rend ellen szóló szavakat, annál is inkább, mert a város végében egy csendőr-

laktanya is volt, ami már régen szemet szúrt, szálla volt a szegénység szemében. Amikor az erre vonatkozó első felkiáltások elhangzottak, a tömeg zúgva reagált rájuk. Kun Béla egy esetleges vérengzést elkerülendő, igyekezett a felborzolt kedélyeket némileg megnyugtatóni, de ezzel már kissé megkésett, mert a tömeg megindult a csendőrlaktanya felé azzal, hogy meglincseli őket. Közben ismeretlen helyről eldördült egy lövés, erre a jelen lévő fegyveresek szintén lövöldözni kezdtek, mire a nép szerteszaladt a mellékutcákba és a kapuk alá, de az eszeveszett lövöldözésnek így is nyolc halottja volt. Ettől még jobban felingerelve, most már a csendőröket okolták minden bajért, és megrohmozták laktanyájukat. A csendőrök azonban még idejében kereket oldottak, így csak a két kapuórt sikerült elkapni, véresre verni és bekísérni a városházára. Közben sor került egyes urakra is. Szegedről karhatalom érkezett, de az úri osztály már ebben sem bízott, és hajlandó volt inkább a szerbeket is segítségül hívni a Maroson túlról. Csakhogy ezek nem voltak hajlandók az urak mentésére sietni, sőt a hozzájuk menekült csendőröket is lefegyverezték és internálták. Engemet ezután Szegedre, egy honvédszászrezend gépfegyverszászadához vezényelték át, melynek egy őrnagy volt a parancsnoka. A legénység rá se hederített, ő pedig tehetetlen volt velük szemben. Elhelyezésünk pizsokban és sárban álló barakokban volt, mert a laktanyákat a megszálló csapatok foglalták el. Ezeket a viszonyokat sehogy sem bírtam, és minthogy szüleim is állandóan sürgöttek, hogy legyek segítségükre, kértem Sopronba való áthelyezésemet. Dacára hogy a soproni ezred idegen volt számomra (én aradi „3-as közös” voltam), mégis sikerült az altisztek között néhány régi ismerőt felfedeznem, köztük Muth János főpatkolómestert. Ezek hamarosan elterjesztették jó híremet a legénység között, úgyhogy barátságos viszony alakult ki közöttünk. Annál értetlenebb volt a tisztok tartózkodó, sőt ellenséges viselkedése. Amikor első ízben mentem ki a laktanyába, pontosan avval az alezredessel találkoztam össze már a kapuban, akit a legénység a frontról elzavart. Érthető, hogy amikor megláttam, meghökkenem és nagyot dobbant a szívem. Ő azonban tárt karokkal sietett elém és örömet színelve üdvözölt. A tisztikar többi része azonban teljesen elzárkózott előlem, ami érthetetlennek tűnt, hiszen teljesen ismeretlen emberekről volt szó. Évekkel később tudtam csak meg, hogy éppen ez az alezredes értesítette őket személyemről, és figyelmeztette őket, hogy jó lesz vigyázni, mert „nagy vörös” vagyok. Minthogy akkor erről még nem tudtam, én is hasonló magatartást tanúsítottam társaimmal szemben. 1919. március 21-én kikiáltották a proletárdiktatúrát! Erre átvettem a gépfegyverszászad parancsnokságát és bekapcsolódtam a rendes szolgálatba. Muth lett az ezred politikai megbízottja, és tőle, valamint a részére juttatott újságokból és nyomtatványokból elméletileg tovább képeztem magamat. Csakhamar olyan tájékozottságra tettem szert, hogy amikor ezredünk egy mandátumot kapott a munkás-paraszt-katonatanácsba, egyhangúlag engemet jelöltek ki oda küldöttnek. A gyűléseken szorgalmasan részt vettem, a kapott szempontokat igyekeztem megvalósítani, és tartottam az összeköttetést Entzbruder Dezsővel, aki akkor mint a katonai népbiztosság vezetője, felettesünként szerepelt. Századommal bensőségesen foglalkoztam, és a rendes kiképzésen túl igyekeztem embereimet mindazzal megismertetni, amit magam is tudtam, és őket a proletárhaza megbízható katonáivá nevelni. Mindez persze csak a legnagyobb nehézségek árán vált lehetővé. Az emberek nagy része nem ismert fegyelmet, először őket kellett meggyőzni, a tisztikar minden szolgálatot szabotált, tevékenységemet árgus szemekkel figyelte, lehetőleg akadályozta, és kémekkel vett körül. Ehhez egyik altisztemet is felhasználták, akit pedig bizalmamba fogadtam, és ezért intenzíven foglal-

koztam vele. Azt hittem, hogy majd jó kiképzőként tudom felhasználni. Ő azután szinte minden szavamat besúgta megbízóinak, akik közül különösen Szmrecsányi huszárörnagy, a püspök öccse gyűlölt engem legjobban. Előadásaimat politikai biztosunk többnyire végighallgatta, és Entzbruder hozzájárulásával engemet bízott meg helyettesítésével, valamint az ezred politikai iskolájának vezetésével. Serény és nehéz működésem közepette beköszöntött *május 1-e!* Megünneplésére nagyszabású előkészületek történtek. Utasítás jött, hogy a felvonulásban mindenkinek részt kell vennie. Kevés lovunk lévén, csak egy lovasszakszt állíthattunk össze, ennek vezényleseire tehát azonnal jelentkeztem. A többieknek gyalogosan kellett kivonulni. A nagy napon a Széchenyi téren álltunk fel, és miután az ünnepi szónokok megtartották beszédeiket, megindították a menetet. Az intézkedés úgy szólt, hogy a lovasszaksz vegye át a vezetést, és így abban a kitüntetésben részesültem, hogy én vezethettem végig a városban a díszfelvonulást, az első szabad május 1-én! Ezzel ellentétben tisztjeink csak vonakodva, fancsali képpel álltak be a menetbe, ahol igyekeztek magukat minél láthatatlanabbakká tenni. A párt és a város vezetősége az Ikvahíd melletti villamosmegállónál fogadta a felvonulást, itt vezényeltem előttük a fővetést és a díszmenetet.

Az ezt követő időben tovább folytattam kiképző- és felvilágosító munkámat az ezrednél, és sikerült is túrhető fegyelmet tartó századokat összekovácsolnom. Közben otthon is folytattam „agitációm”. Minthogy azonban szüleim háztulajdonuk államosítása miatt még nehezebb anyagi helyzetbe kerültek, és már csak az én támogatásommal és húgom keresetével tudták létfenntartásukat biztosítani, nagyon nehéz volt őket az új rendszer helyességéről meggyőzni. Ugyanígy festett a dolog a legtöbb ősi polgári családnál, ahol a régi világ csökevényei és a vallás nem engedte őket az új világba beilleszkedni. Családunknál a mindennapi vitáknak mégis lett annyi eredménye, hogy apám és dolgozó húgom kezdték magukévá tenni az általam megvilágított elveket, és ha otthon ellenérveikkel szembe is szálltak velem, kifelé, mások előtt az én álláspontomat fogadták el. Emiatt édesapámat az egész rokonság azzal támadta: „Az Anti egészen megbolondította szegény Pepi bácsit.”

A diktatúra alatt a város lakossága elég higgadtan viselkedett, és csak egyszer, április elején került sor nagyobb megmozdulásra. Ez volt az ún. „ponzichter-lázadás.” A gazdapolgárokat ugyanis bujtogatták a rendszer ellen, hogy szökeiket a kormányzat ki akarja vágatni. Összegyülekeztek tehát és nagy lármával felvonultak a Várkerületen, onnan a Széchenyi térre, igyekeztek, és útközben gyalázták a proletárdiktatúrát, a felismert szocialista vezetőket pedig bántalmazták. A kivonult katonaság a Széchenyi téren tartóztatta fel őket, ahol lövöldözésre került sor és többen meghaltak. Engemet ezalatt a Lackner utcai törvényszéki épület védelmére vezényeltek ki. Itt géppuskásaimat a legelőnyösebb helyekre állítottam fel. Alig végeztem ezzel, kit látok a lépcsőn lejönni? László Miklós ezredest, az első világháború előtti első századparancsnokomat. (Horthy alatt ő lett a Duna–Tisza közti csapatok főparancsnoka.) Első érzésem a viszontlátás öröme volt, de ő olyan lenéző és izzó gyűlölettel áthatott pillantást lövellt felém, hogy azonnal megtorpanva, szótlánul néztem, mint hagyja el, rám se hederítve, az épületet. Hasonlóan viselkedtek velem szemben a legtöbben azok közül, akik azelőtt jóbarátságban voltak velem, mert az a társadalmi réteg, amelyhez eddig számítanom kellett magamat, teljesen megtagadott. Az ő szemükben „osztályáruló” lettem és sajnos már közeledett is az újabb fordulat.

Augusztus első napjaiban megdőlt a 133 napos Tanácsköztársaság! Július vége felé súlyosan megbetegedtem, betegszabadságot kaptam. Ez idő alatt egyre

nagyobb nyugtalanság és bizonytalanság vett erőt a népeken, de ebből csak kósza hírek jutottak hozzám, úgyhogy a köztársaság bukása nagyon váratlanul ért. Akkor döbbsentem rá a változásra, amikor már a második napon parancsot kaptam, hogy délután három órára jelenjek meg a tiszti gyűlésen. Pontos időre megjelentem, de jó félóráig megváratlak, majd az egyik nagyobb helyiségbe vezettek, ahol az ellenforradalmár tisztek körülfogtak és előlépett az annak idején elzavart alezredes és német nyelven a következőket mondta: „Kapitány úr! Zalay alezredes úr átvette a laktanya parancsnokságát, én vagyok a helyettese. Az ő parancsára ön le van tartóztatva! Uraim, vezessék el!” Fentieket halálsápadtan és láthatóan bizonytalanul mondtam, mert nem volt biztos, hogy mi fog erre történni. Én viszont szótlánul tudomásul vettem a parancsot, mire két kapitánytársam közrefogott és a laktanya hátsó végében lévő egyik melléképülethez vezettek, ahol egy mocskos, köpadlós, férgektől hemzseggő elhagyott kamrába zártak. Tiltakoztam, mert azt hittem, lesz bennük annyi emberség, hogy nem hagynak itt, de szótlánul faképnél hagytak. Ez a helyiség sötét volt és mihely leereszkedtem a padlóra, elleptek a férgek. Fájni kezdtem, de nem volt semmi takaróm. Szüleimet sem volt módomban értesíteni, és így három napig étlen-szomjan tengődtem itt azzal a meggyőződéssel, hogy innen már csak a kivégzésemre vezetnek ki. Így tehát átéltem a halálraítéltek siralomházi borzalmát! A negyedik napon végre megjelent édesanyám, aki csak most értesült sorsomról, és azonnal megtett mindent, hogy innen kiszabadítson. Ugyancsak kijött menyasszonyom is nővérével, de igen rosszul esett hallanom, milyen lenézően és gőgösen viselkedett velük a kapuőrsegen szolgálatot teljesítő tiszt. Mindkét látogatás új reményt csöpögtetett belém, és végre a hetedik napon bekísértek az ezredirodába, ahol a parancsnok kiadta utasítását szabadon bocsátásomra, azzal a kikötéssel, hogy nem hagyhatom el a várost. Eleinte ez örömmel töltött el, de helyzetem egyre bizonytalanabbá vált, mert nyugtalanító hírek terjedtek el vörösök megkínzásáról és legyilkolásáról. Bujkálnom kellett az emberek elől, ami még fokozódott, amikor egy ismerősömtől megtudtam, hogy a járőrök éjjelente rátörnek a „kompromittáltak” lakására és elhurcolják őket. Jó lesz tehát, ha nem tartózkodom otthon. Így hetekig kellett bujdosnom, ami annyira kikezdte idegeimet, hogy míg a háború alatt kifogástalanul tudtam uralkodni idegrendszeremen, most szinte összeroppantam. E szörnyű helyzetnek csak akkor lett vége, amikor katonák jöttek értem, és bekísértek a 48-as laktanyába, annak is egyenesen a fogdájába. Itt a foglár kikutatta zsebeimet, mindent elvett, ami nálam volt. Egy ismerős 76-os százados annyit mégis megengedett, hogy legalább szüleimet értesíthessem. Innen aztán valóban csak egy öszszeköttetésem maradt a külvilággal: az édesapám. Az élelmezésemről magamnak kellett gondoskodnom, de megengedték, hogy azt a börtönrácon keresztül beadhassák nekem. Ezt a nehéz és megszegyenítő feladatot szegény beteg édesapám vállalta magára, és hogy fájós lábának megtakarítson valamit a hosszú útból, a laktanya hátsó részén lévő drótkerítésen mászott át kis kosárcájával. Sírhatnékom támadt, amikor ezt megláttam. Közben múltak a napok, bizonytalanságom és izgatottságom egyre fokozódott, de változás nem történt. Végre a 33. napon megtudtam, hogy Szombathelyről egy katonai ügyész érkezik, aki az én ügyemet is ki fogja vizsgálni. Ez hadbírótságot jelentett, ami a végtelenségig fokozta izgatottságomat. Az ügyész egész nap dolgozott, de velem nem történt semmi. Nagy bajomban akkor mosolygott rám egy parányi szerencse, amikor megtudtam, hogy az ügyész mellé Jóska öcsémet osztották be irnoknak. Ő ugyanis mint tűzérzászlós kapott behívót szolgálattételre, noha a Tanácsköztársaság idején ellenőrként dolgozott a főpostán. Ez úgy látszik, elkerülte kato-

náék figyelmét. Az ügyész nagyon meg volt elégedve öcsém munkájával, és többször elbeszélgetett vele. Egy ilyen alkalommal öcsém meg merészelte említeni, hogy bátyja is itt sínylődik fogságban, mire az ügyész azonnal elővette irataimat, majd magához hívatott, hosszan kihallgatott, jegyzőkönyvezett és végül kijelentette, hogy fogságba vetésem törvénytelen módon történt. Ezért azonnali hatállyal szabadlábra helyeztetett. Sőt az egyenruha viselését is megengedhetőnek nyilvánította, amíg hadbírószági ítélet ettől meg nem foszt. Öcsém be is hozta egyenruhám, melyben egészen másképp festett kivonulásom a börtönből, mint az, amikor oda bekísértek. Két héttel később ismét értesítettek, ezúttal a katonai állomásparancsnokságtól, hogy a várost el nem hagyhatom, egyenruhát nem viselhetek, és köteles vagyok náluk naponta jelentkezni! Ennyi zaklatás nyomán már az öngyilkosság határához jutottam el, pedig az igazán keserves bajok még csak ezután szakadtak rám. Most tisztí becsületügyi eljárást indítottak ellenem; ennek izgalmi, szabály ellenes levezetése és véget nem érő zaklatásai, a következő évben összehívott tisztí gyűlési izgalmi annyira kimerítettek, hogy már védekezni is képtelen voltam az ellenem felsorakozott hazug rágalmak ellen. Amit elkövettem, amellet férfiásan kiálltam, de a rágalmak ellen tehetetlen voltam. A rámszegeződő több mint 30 gyűlölködő szempár láttán beláttam, hogy itt semmi irgalomra nem számíthatok, ezért nem maradt más megoldás számomra, mint lemondani rendfokozatomról. Ezzel azonban derékba tört életpályám olyankor, amikor korom, rokkantságom és priuszom miatt teljesen kilátástalannak látszott új pályát kezdenem. De még egyszer rámvilant egy gyenge reménység, amikor egy ismerős tábornok, Mocsáry Jenő került Sopron vármegye katonai parancsnoksága élére. Háború előtti és alatti magatartásom, valamint harctéri érdemeim és kitüntetésem alapján sikerült kieszközölnie, hogy mint rendfokozat nélküli huszár ugyan, de mégis 18 évi beszámított katonai szolgálat alapján, nyugdíjat biztosítottak számomra. Két teljes évig tartott az a siralmas állapot, mely alatt sem foglalkozást nem tudtam vállalni, sem elszegényedett szüleimen nem tudtam segíteni. 1921-ben azonban, idegenben, egy harmadik véletlen szerencse folytán álláshoz juthattam. A magyaróvári főhercegi iparvállalatokhoz vettek fel folyószámlavezetőnek. Mérhetetlen szorgalommal az évek folyamán, a központi irodák főkönyvelője, majd az üzemek helyettes vezetője lettem. Ekkor már teljesen jóra fordulhatott volna sorsom, ha nem függött volna állandóan felettem Damoklész kardja azért, hogy felfedezik vörös voltomat. Hogy ezt elkerüljem, lehetőleg visszavonultam, csak munkámnak és otthonomnak éltem. Tizenkét év múlva azonban, egy volt tisztársam intrikái folytán, a katonaság érdeklődni kezdett múltam iránt, és ennek az lett a következménye, hogy véget-hosszat nem érő újabb katonai becsületügyi vizsgálatok indultak meg ellenem. Ezek főleg azért voltak idegroncsolók, mert munkaadóim előtt titokban kellett maradniok, ha el akartam kerülni azonnali elbocsátásomat. Különösen megnehezítette ezt az a körülmény, hogy ezen vizsgálatok egyike Győrött, másika pedig Székesfehérvárott került lefolytatásra, és minden egyes kihallgatásra oda kellett utaznom. De minden hiábavalónak bizonyult. Három évi zaklatás után, 16 évi becsületesen végzett munkásságom ellenére, azonnali hatállyal elbocsátottak. Más helyünk nem lévén, Sopronba, szülői házunka kellett költöznünk, ahol egy kis cselédszobát bocsátottak rendelkezésünkre. Itt tengettük tovább szűkös életünket. A lelki megváráskódításokon kívül még szerencsétlenül is jártam, mert lábamat törtem, úgyhogy a felszámolással és költözködéssel járó minden fáradtság feleségem nyakába zúdult.

Az erdélyi bevonulás idején, 1940-ben – mindezek ellenére – SAS behívót kaptam, és minthogy most már nem volt rendfokozatom, közlegényként kellett keserves körülmények között negyedévet leszolgálnom ott, ahol még a hadtestparancsnok, v. Bakay Szilárd excellenciás altábornagy úr is, valaha katonai alantosom volt. Néhány tartalékos még csak méltányolta nehéz helyzetemet, de a legtöbb tiszt megvetéssel fordult el tőlem. Amikor Magyarország is belépett a második világháborúba, újból behívtak, ezúttal azonban sikerült magamat a Szovjetunió elleni küzdelemből kivonni, részint rokkantságomra való tekintettel, másrészt azzal, hogy légószolgálatra fogtak. Felelősségem tudatában nyíltan feltártam múltamat, az akkori légóparancsnok, Molnár János rendőrtörzsfelügyelő azonban biztosított, hogy tudomásuk van mindenről, és a III. sz. városi légókerzethez osztottak be parancsnokhelyettesként. Itteni tevékenységemről az a hivatalos napló ad számot, mely a Liszt F. Múzeum dokumentum gyűjteményébe került.

A felszabadulás végre az én részemre is meghozta a szabadságot, és pontot tett eddigi kálváriámra. De akkor már ismét súlyos beteg voltam, úgyhogy csak írásban jelentkezhettem a pártba. Felgyógyulásom után kettőzött érdeklődéssel vettem részt a gyűléseken, valamint az előadásokon. Anyagi helyzetem miatt a városi vízműveknél vállaltam kereső foglalkozást, de itt csak mérőleolvasó, majd számlázó beosztást kaptam, és nagyon bántott, hogy senki sem méltatta régi érdemeimet azzal, hogy valami megfelelőbb beosztásba helyeztek volna. Pedig elvhűségem, megbízhatóságom, munkabírásom, bőséges nyelvtudásom és sokoldalú tapasztalataimnál fogva, képesnek éreztem magamat bármely vezető állás betöltésére is...

A munkáspártok egyesülése idején – melyben én is közreműködtem – munkatársaim bizalmából üzemi párttitkár lettem, és mind ezen működésemtől, mind egyéb társadalmi ténykedésemtől sok elismerést kaptam, a megyei pártbizottság pedig külön pártmunkásigazolvánnyal tüntetett ki. A 40-es évforduló alkalmával, a soproni 19-es veteránok közül elsőnek nekem nyújtották át az Elnöki Tanács emlékérmét. Minthogy a felszabaduláskor azonnal közlegényből alezredessé léptettek elő, és 43 évi szolgálati idő beszámításával nyugállományba helyeztek, most koromnál fogva – a nagy jubileum évében – túllépek 80. évemet – mint nyugdíjas csendben éldegélek Sopronban, hűséges és minden bajomat velem megosztó feleségemmel együtt, gyönyörködve mindabban, amit pártunk és kormányunk elér azon az úton, melynek elindításánál 1919-es tevékenységemmel én is részt vállaltam, és amelyért annyit szenvedtem.

A forradalmak vázlatos soproni eseménynaptára

Osszeállította: **Környei Attila**

1917

- Március 16. Az oroszországi polgári forradalom első híre a soproni sajtóban.
Május 1. Első munkásünnep a háború alatt Sopronban és Brennbergben.
Május 10. Sztrájk a vasöntödében és a villamosvasútnál.
Május 14-15. Sztrájk Brennbergben a rossz ellátás miatt.
Június 14. Megalakul a soproni választójogi blokk a polgári demokrata, a radikális és a szociáldemokrata párt egységfrontja. (Zsombor Géza, dr. Schwarz Sándor és Fischl László az elnökei).
Június 27. Sztrájkmozgalom a vasöntödében.
Október 22. Szociáldemokrata választójogi nagygyűlés a színházban.
November 9. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom első hírei a soproni sajtóban.
November 11. A szovjet kormány békefelszólításának első híre a sajtóban.
December. Szocialista pártkör alakul.

1918

- Január 12. Asszonyok éhségtüntetése az alispáni hivatalban.
Január 19-21. Sztrájk Brennbergben a breszti béketárgyalások támogatására.
Január 20. Asszonyok megostromolják a soproni dohánytőzsdét.
Január 22. „Mit akart a Galilei kör?” Soproni galileisták (Geleji Dezső) nyílt levele a Sopronvármegyében, amelyben felismerik az orosz proletárforradalom követésének szükségét.
Február 10. Megalakul a Munkások Gyermekebarát Egyesülete.
Március 4. Háborúellenes zendülés Fertőrákoson egy katonaszökevény miatt.
Április 3. Több száz hadisegélyes asszony éhségtüntetése a városházán.
Április 22-V. 2. A brennbergi bányászok sztrájkja.
Április 24. Bevonultatják a brennbergi bányászok férfiakat, a sztrájk ettől kezdve politikai, háborúellenes sztrájk lesz.
Április 30. A Jacoby szivarkapapírgyár munkásnőinek sztrájkja.
Május 1. Szocialista nagygyűlések.
Május 2. A brennbergi munkások feltételelesen felveszik a munkát. Ettől kezdve az év végéig feszült hangulat és állandó szabotázs Brennbergben.
Május 18. Hadifoglyok sztrájkja a fraknoi útépitésnél.
Május 22. Újabb háborúellenes mozgalom Fertőrákoson.
Május 30. Országgyűlési választás Sopronban. Töpler Kálmán, az eddigi polgármester lesz a város képviselője. Az új polgármester: Thurner Mihály.
Június. Szocialista népiroda kezd meg működését, mely a nép panaszirodája, érdekvédelmi szerve lesz.
Június 21-25. Politikai sztrájk több üzemben, pl. nyomdákban.
A nyár folyamán több összeütközés katonaszökevények, csempészek és a hatóság között.
Október 18. Hír a Sopronvármegyében: A háborút elvesztettük.
Október 29. Baloldali politikusok gyűlésen csatlakoznak a Nemzeti Tanács programjához.
Október 31. Három baloldali párt 5-5 vezetőjéből megalakul a soproni nemzeti tanács. Elnökei: Faragó József, Fischl László, Zsombor Géza.
November 1. A nemzeti tanács átveszi a hatalmat a városban. Megalakul a munkás-tanács.
November 2. Katonatanácsok alakulnak.

- November 2-8. Lázadások a megye több községében.
 November 5. A munkástanács nyilvános szereplése a Nádorban.
 November 7-10. Katonalázadások a megye több pontján.
 November 14. Megalakul a városi katonatanács.
 November 16. Munkabeszüntetés és nagygyűlés a köztársaság mellett.
 November 17. Az osztrák államtanács bejelenti igényét Nyugat-Magyarországra.
 November 19. Megalakul a reakciós polgári köztársasági párt. Megalakul a diáktanács.
 November 20. Lenin táviratát közli a Sopronvármegye. (Az elhallgatott november 3-i távirat közlését a forradalmi szocialisták Sopronban is terjesztett röplapja követelte.)
 November 21. Thurner Mihály a város, Mesterházy Ernő a megye főispánja és kormánybiztosa lesz.
 November 24. Budapesten megalakul KMP. Alapító tagjai és vezetői között ott van Kellner Sándor, volt soproni nyomdász is.
 December 2. Zombor Gézát nyugat magyarországi német népbiztossá nevezik ki.
 December 6. A szociáldemokrata Berczeller Adolf lesz a nemzeti tanács elnöke.
 December 8-i dátummal megjelenik a Munkástanács és az Arbeiterrat hetilapok első száma.
 December 15. Megalakul a nem tényleges katonák reakciós szövetsége.
 December 16. Brennbergen merényletet követnek el Blasián Viktor bányai igazgató ellen. Blasián elmenekül.
 December 17. A brennbergi bányászok memorandum elfogadtatásával szabályozzák a bánya munkáját.
 December 19. Kellner Budapesten megalakítja a nyomdászok kommunista csoportját.
 December 20. Közvetlen kereskedelem indul Sopron és Bécsújhely között.
 December 27. Kellner „Bolszevizmus vagy demokrácia?” című cikke a Typographiában.

1919

- Január 8. A munkástanács átveszi a hatósági munkaközvetítő irányítását.
 Január 12. Heyermans Remény c. drámája előadásával szocialista előadássorozat indul a színházban.
 Január 13. Véres összetűzés Feketevároson.
 Január 19. Kommunista diákok „felrobbantják” a diáktanácsot.
 Január 23. Hadiözvegyek tüntetése a városházán.
 Január 27. Megjelenik a német néptörvény.
 Január 28. A munkástanács ülésén ünnepi felszólalásban búcsúznak Adytól.
 Február. Szocializálják a Ganzonj uradalmat.
 Február 12. Lázadás Sopronudvaron.
 Február 13. A munkástanács feljelentést tesz Tóby József reakciós tanár, a Polgárszövetség dunántúli ágense ellen. A katonatanács Tóbyt kiutasítja a városból.
 Február 14. Február 16-i dátummal megjelenik Bors László Soproni Tükör című kommunista hetilapjának első száma.
 Február 21. A KMP vezetőit, köztük Kellner Sándort Budapesten letartóztatják.
 Február 25. Szocialista matinén előadják Goorkij Ejjeli menedékhely című drámáját.
 Március 3. Bors László cikke a KMP vezetői mellett a Soproni Tükörben.
 Március 4. Feloszlik a nemzeti tanács. Helyét szűkebb, kinevezett testületnek, a néptanácsnak adja át.
 Március 6. A csornai munkástanács megakadályozza a község élelmiszerkészletének elszállítását.
 Március 12. Megalakul a városi néptanács. 10 tagja közül 7 szocialista.
 Március 14. Szocializálják a gráci vasgyár két soproni gyárát.
 Március 22. A tanítók megyei gyűlése követeli az iskolák azonnali államosítását.
 Március 23. Öttagú direktórium veszi át a város és megye vezetését.
 Tagjai: Berczeller Adolf, Knapp Gábor, Fischl László, Faragó Géza, Entzbruder Dezső.

- Március 24. Az eddigi közigazgatás helyére szaktanácsok alakulnak.
- Március 28. Kellner Sándor teljhatalmú politikai megbízott Sopronba érkezik. Népbiztosi hivatalok veszik át a város és megye igazgatását. Megalakul a forradalmi törvényszék.
- Március 30. Szalai István soproni pilóta kommunista röplapokat szór le Bécs és Bécs-újhely fölött.
- Március 31. Megalakul az első soproni vörös hadtest.
- Április 2. Művész szakszervezet alakul.
- Április 3. Kellner Sándor kiadja a szocializálási rendeletet. A 20 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket szocializálják, szocializálási megbízott: Szekeres Márton. Gazdagpolgárok véres zendülése.
- Április 4. Megalakul a fejmunkások szakszervezete.
- Április 6. A gazdagpolgárok nagygyűlésen állnak a Tanácsköztársaság mellé.
- Április 6-7. Ellenforradalmi zendülés Fülesten.
- Április 7. Tanácsválasztások.
- Április 8. Szocializálják a fürdőket és a közjóléti intézeteket.
- Április 9. Megalakul a tanítók megyei szervezete.
- Április 10. Sopron város munkás-, katona- és paraszttanácsának alakuló ülése.
- Április 11. Járási tanácsok alakulása.
- Április 11. Járási tanácsok alakulása. Szocialista diákok elhatározzák szervezetük megalakulását. Az első proletárhangversenyen Haydn B-dúr miséjét adják elő. Ezután hetente vannak munkáshangversenyek.
- Április 13. 20 000 fős nagygyűlés a Széchenyi palota előtt. Előadók: Entzbruder Dezső és Forst Lipót bécsi kommunista vezér.
- Április 16. Megalakul a megyei tanács.
- Április 19. Megalakul a szocialista diákok soproni szervezete.
- Április 20. 16 000 fős népgyűlés a Széchenyi palota előtt. Előadók: Kellner, Kalmár Henrik, Rónai Zoltán, Thoman (Bécs). Az első termelészövetkezet alakulása a megyében.
- Április 22. Kellner ideiglenesen Pestre távozik, helyettese Knapp Gábor.
- Április 23. Az ellenforradalom megfékezésére túsokat jelölnek ki.
- Április 24. A pártiskola első előadása, Bors-Szekeres: A kommunizmus alapelvei.
- Április 26. A tanács elhatározza a laktanyák lakóházzá alakítását, megkezdik a szélmalomlaktanya átépítését.
- Április 27. Megalakul a KIMSZ Sopron városi és megyei szervezete.
- Május 1. Lelkes népgyűlések megyeszerte.
- Május 4. A tanács elhatározza a munkásság felfegyverzését. Ellenforradalmi zendülés Pecsényéden.
- Május 9. Választások a nyugat-magyarországi német tanácsba. Megjelenik a Nyugat-magyarországi Ifjú Proletár első száma.
- Május 10. Megkezdik munkáját az alkoholelles tanács.
- Május 15. A KIMSZ nyilvános nagygyűlése a Népházban.
- Május 17. Megindul a munkások szabadiskolája.
- Május 20. Megalakul a nyugat-magyarországi német autonómia tanácsa, a Gaurat. Német nagygyűlés a Népházban (Kaszinó). Előadók: Kun Béla, Kalmár Henrik, Rónai Zoltán, Kellner Sándor. A Gau vezetője Leser Lajos, népbiztosa Kellner lesz.
- Május 22. Új intézőbizottságot választ a soproni munkástanács.
- Május 24. Megalakul a kerületi ipari termelési tanács.
- Május 25. Nemzetiségi nagygyűlések több horvát faluban.
- Május 26. Pogány József katonai szemlén Sopronban.
- Június 2. Megkezdődik a dunántúli ellenforradalom.
- Június 4. Vasutasok, postások és közalkalmazottak sztrájkja Sopronban. A munkástanács a hatalom átadásáról tárgyal.
- Június 5. Ellenforradalmi zendülés Kapuvárott.

- Június 5-7. Ellenforradalmár parasztok támadása Nagycenk felől. A támadást az öntevékenyen fegyvert fogott soproni munkások semmisítették meg.
- Június 7. Ellenforradalmi lázadás Csornán és környékén. Győri és magyaróvári vörös-örök verték le.
- Június 9-12. Az országos német tanács ülése. Politikai biztos Leser Lajos lesz.
- Június 12-13. A Szocialista Párt országos kongresszusa.
- Június 13. Kellner Sándor felszólalása a pártkongresszuson a párt kommunista vonalának megóvása érdekében.
- Június 14-23. Tanácsok országos gyűlése. A gyűlés munkájában Sopron megyéből Leser Lajos, Kellner Sándor, Ferenczi János, Horváth Ödön, Titz Károly, Steiner Keresztély, Fischl László és Blaga János vett részt.
- Június 17. A megye katonái politikai megbízottja Pffeifer János lesz.
- Június 19. Kellner felszólalása a tanácsok országos gyűlése külügyi vitájában: ellenzi a csapatok visszavonását.
- Június 21. A KIMSZ országos kongresszusán soproni küldött: Telegdi Pál.
- Június 23. Megnyílik az Erzsébet kórház. Sopronban egészségügyi bizottság alakul. A tanácsok országos gyűlésén az országos központi intézőbizottságba a soproni küldöttek közül Kellner Sándort, Fischl Lászlót és Leser Lajost választják.
- Június 29. Vidéki népgyűléseken (Beled, Szilsárkány, Felsőpulya, Csorna stb.) a parasztság a Tanácsköztársaság mellé áll.
- Július 1. A soproni munkástanács újráválasztását határozza el. Ez az intézkedés a tanács szociáldemokrata jellegű átalakítását célozza.
- Július 3. Munkászászólaljakat állítanak fél Sopronban. Szamuely családja Rőjtökre költözik.
- Július 6. Megszűnik Kellner kormányzótanácsi megbízott tevékenysége, utóda Knapp Gábor.
- Július 8. A horvát tanítók megyei gyűlése elhatározza az anyanyelvi oktatást.
- Július 13. Népgyűlés a Széchenyi téren. Előadók: Gouth Antal népjóléti népbiztos és Leser Lajos.
- Július 20. Naggyűlés Brennbergben. A bányászok további vasárnapi műszakokat ajánlanak fel.
- Július 21. Szakszervezetek naggyűlése a Tanácsköztársaság melletti világsztrájk első napján. Előadók: Knapp Gábor, Kellner Sándor.
- Július 23. A párizsi békekonferencia döntése után a megyei munkástanács a Magyar Tanácsköztársaság mellett maradásról határoz. Előadók: Knapp, Leser, Fürész Gyula, Horváth Ödön.
- Július 25. Katonagyűlés a Népházban. A Tanácsköztársaság megvédése, Nyugat-Magyarország tanácsrendszere mellett határoz. Előadó: Entzbruder Dezső.
- Július 27. Német szocialista ifjúmunkások első gyűlése.
- Július 30. Budapesten az országos német tanács Nyugat-Magyarország, a német Gounak a Tanácsköztársaságban való maradása mellett határoz. Előadó: Leser Lajos.
- Július 31. A Bucharin szeminárium első előadása.
- Augusztus 1. Budapesten lemond a tanácskormány. A Népházban megnyílik a proletárértkeзде. Savanyúkúton elfogják Bors Lászlót, Entzbruder Dezsőt és Salzberger Sándort. Szamuely Tibort Savanyúkút mellett megölik.
- Augusztus 4. Hosszú ellenállás után a fehérek lefegyverzik a 48-as „Marx”-laktanya vöröskatonáit. A soproni munkástanács utolsó ülése.
- Augusztus 9. Letenyén elfogják Kellner Sándort, Rabinovits Józsefet és Jancsó Károlyt, a Vörös Újság szerkesztőjét.
- Augusztus 15. Lajtaszentmiklóson a munkások fegyveresen ellenállnak a fehéreknek.
- Augusztus 17-18. Fertőrákoson fegyveres ellenállás az új rendszerrel szemben.
- Augusztus 20. Répceszemerén a vöröskatonák ellenállását páncélvonat segítségével verik le.

Augusztus 22. Vas megyében Tücsökmajornál megölik Bors Lászlót, Entzbruder Dezsőt és Salzberger Sándort.

Augusztus 29. A „nemzeti hadsereg” Sopron megyében több helyen ellenállásba ütözik.

Augusztus 30. A megszálló román csapatok járőre Kapuvárig előrenyomul, majd Győrbe vonul vissza. Sopron megye a fehér „nemzeti hadsereg” martaléka lesz.

Szeptember 5. Kellner Sándort és Knapp Gábort megölik a köhídai fegyházba vezető úton.

Szeptember 18. Vörös katonák még mindig ellenállnak az osztrák határ mellett.

Szeptember 21. Megalakul a MOVE soproni csoportja.

November. Allandósuló sztrájkmozgalom Brennbérgben.

December 8. Nyugat-magyarországi Liga néven mérsékelt reakciós csoport alakul Budapesten és Sopronban.

December 10. Fehér banditák Bécsből elrabolják Schön Bélát és Sopronba hurcolják.

Vöröskatonák

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban

1. Literáti Nemes antikvárius rossz csengésű neve régóta ismert a magyar kultúrtörténetben. A hamisítót bemutatja Tóth Béla Magyar kuriózumok c. könyvében.¹ A kultúrkincsek fondorlatos harácsolójáról Csatkai Endre rajzol sikerült arcképet a Dunántúli Szemlében.³ Literáti „gyűjtőmódszerét” Csatkai találóan foglalja össze: „... ahol megfordult, ott fű nem igen termett a kövek alatt, sőt a köveket is összeszedte, jó pénzen, de elég gyakran jó szóért csak. Maga írja le egy kőszegi—soproni kirándulását, abból kitűnik, hogy a gyűjtők ősrégi fortélyát alkalmazta. Ha valakinek csak egy darabja volt, akkor a maga nagy gyűjteményének csillogtatásával csak oda vonzotta azt az egy magányos darabot is. Egyébként a kunyerálás is bevált módszere lehetett.”⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár az elmúlt években került Literáti Nemes Sámuel 1841-es évi öt kötetes útinaplójának birtokába, ugyancsak a könyvtár levélgűjteménye vette meg Literáti több, Jankovich Miklóshoz írt levelét az 1840—42-es évekből.

Az eredeti Literáti-iratok Csatkai jellemzését igazolják, csak az őszinte megnyilatkozások fényében teljesen lefoszlik az antikváriusról a tudós máz, mellyel szívesen tüntette fel magát a nemzeti múlt önzetlen kutatójának. Egy korábbi írásomban magam is utaltam arra, hogy feltehetőleg Literáti lelkén szárad a Lackner Kristóf-féle kézírathagyaték jelentős részének Sopronból való eltűnése,⁵ ha erről nem is ír naplójában kifejezetten, más soproni „beszerzései” most még inkább valószínűsítik feltevésemet. Sopronról és környékéről sok személyes indulattal rajzolt képe — bizonyos fokig torzképe — önmagában is érdemes arra, hogy megismerésével teljesebbé váljék a reformkori városról kialakult ismeretvilágunk.

2. Lackner Kristóf végrendeletében könyvtárát, okleveleit és egy ezüst serlegét a Tudós Társaságra hagyta. A Tudós Társaság a végrendelet szellemében járt el, mert nemcsak őrizte a hagyatékot, hanem a könyvtárt rendszeresen fejlesztette, törődött annak állapotával, mint ez

1 Tóth Béla: Magyar ritkaságok, Koholt nyelvemlékek 5. 1.

2 Idézett mű 20. l.

3 Dunántúli Szemle 1942, 62—65. l. Csatkai: Literáti Nemes Sámuel rablóhadjárata Szombathelyen és Kőszegen. Cikkem címe hasonló Csatkai 1942-es írásának címéhez, ezzel is jelezni kívántam, hogy azonos témát folytatok. A cikket kiegészíti az Új Sopronvármegye 1941. III. 22-es számában úgyszintén Csatkai Endrétől: L. N. S. rablóhadjárata Sopron ellen, a pozsonyi Hírnök c. lapban megjelent jelentés alapján.

4 Csatkai Endre id. tanulmányában.

5 SSz 1965, 170. l.; A Lackner Kristóf felett tartott gyászbeszéd és temetésének számadása.

az 1640-ig vezetett számadáskönyvből is világosan kitűnik, ahol a Tudós Társaság évi gyűlésein számos alkalommal választott új könyvtárosának nevét feljegyzik, ugyanígy megörökítik a könyvtárrendezési határozatokat. Többször esik szó arról is, hogy melyik tagnál — *confoederatus*nál — őrzik a könyvtárukat.⁶ Az eddigi Lackner-irodalomban nem esik szó a Tudós Társaság megszűnésének időpontjáról, ezt azonban elég biztonsággal az 1670-es évek elejére — a soproni evangélikus vallásgyakorlat korlátozásának időpontjára — tehetjük. Nem véletlen, hogy Lackner emlékének első író-megörökítői, Barth János Konrád és Fridelius János — mint ez az utóbb előkerült 1668–72 között vezetett névsorból kitűnik — társasági tagok voltak.⁷ Akik Lackner emlékét nyomtatott művekben érdemesnek tartották megörökíteni, arra is vigyáztak, hogy a végrendeletben rájuk hagyott javak megmaradjanak. Így kerülhettek Lackner iratai s a Tudós Társaságban elmondott beszédei,⁸ továbbá a társasági számadáskönyv,⁹ Lackner és tanítványa, Saurau Rodulf egyetemi okmányai, Lackner palotagrófi kinevezése,¹⁰ végül a társasági tag Fauth Márk krónikája az evangélikus egyház irattárába. Innen kölcsönözte használatra a felsorolt iratokat és még sok mást a tudós helytörténész soproni lelkész, Gamauf Teofil. Gamauf hatalmas forrásgyűjtésében a felsorolt emlékekből számos másolatot találunk, így pl. a Fauth krónika csaknem teljes másolatát, de leírta vagy leíratta Gamauf Lackner iratainak szövegét is. Gamauf feltétlenül becsülettel visszaadta volna a kölcsönzött iratokat, ebben megakadályozta az 1840-ben bekövetkezett halála. A további most már eléggé világosnak látszik. Literáti járt már 1840-ben is Sopronban, és útja vagy mindjárt 1840-ben vagy a következő évben Gamauf özvegyéhez vihe-

tett. Mint a most következő Literáti-naplórészletekből kitűnik, az antikváriusnak Sopronban és környékén is voltak felhajtói, akik őt a gazdag történetírói hagyatéokra figyelmeztethették. Gamauf özvegye, aki maga is segített urának a másolatok készítésében, a tudós álarcában feltűnő antikváriust bizonyára szívesen fogadhatta, s hogy mindez nem feltevés csupán, igazolja, hogy a felsorolt értékek egyszerre Jankovich Miklós gyűjteményében tűnnek fel.

Jankovich hagyatékából vásárolta meg a Széchényi Könyvtár a kéziratokat az 1850-es évek elején, a tudós társasági számadáskönyvet például 36 krajcárért.¹¹ Lackner leveleskönyve csak úgy került el a többi kézirat sorsát, hogy azt Gamauf Teofil még nem vitte el magához másolatkészítésre.

3. Most már kapjon helyet maga a napló Sopronról és környékéről szóló része!¹² A naplókötetek, melyek egyben beszámolójelentések is a megbízást adó Jankovich Miklós előtt, az antikvárius bizarr egyéniségére is jellemzők. Nemes Sámuel, a feljegyzések írója, a különböző nagyságú papírlapokat kódexlapba-oklevéltöredékekbe köti, beszámoló leírásai után beragasztgat az úton szerzett XV–XVI. századi iratokból is, így szerepel az egyik kötetben a gyalóka malom XVI. századvégi elszámolása is. A Sopronról és környékéről szóló beszámoló a napló első kötetében található.

(1841 szept. 7.) „A fenn irt nap este felé érkeztem ide Csornára, azonnal a Fő tisztelendő Uraknál udvarlásom tettem, a vendég fogadó, csaknem ujra van építve, bizonyosan a jobbak közül az Országba, Csak a Csengettyü hibádzik a' Pintzér,s' szolga elő hívásokra.” Nota Bene jelzés után arra emlékezik Literáti, hogy az 1795-ös év volt olyan forró, mint az 1841-es. „Aranka Györgytől többször hallottam, hogy 1795-be föröd-

6 Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, Fol. Lat. 1321.

7 Egyetemes Evangélikus Levéltár Budapest. Gamauf hagyatékából került (Literáti közvetítésével) Mária Dorottya kéziratgyűjteményébe, innen a fenti levéltárba.

8 OSZK kéziratára Fol. Lat. 1643.

9 OSZK kéziratára Fol. Lat. 1321.

10 Lackner okmányai OSZK Fol. Lat. 2740; Saurau Rudolf iratai az Evangélikus Levéltárban találhatóak.

11 Bejegyzés az OSZK Fol. Lat. 1321 borítólapján.

12 OSZK Fol. Hung. 3006, 1–5. kötet.

vén a' Marosba midőn ki jött a' talpát a foro fővény úgy el égette, hogy több izbe téj feles és fa olajos kaposzta lapi- val kötözték míg járhatott". Ezután el- panaszolja, hogy így járt ő is: „Az én kényes antiquari tenyerem is ezen évi Julius 18-kán a' Balaton mellett Nap er- nyőm réz nyele úgy meg sugorította, hogy hasonlilag borba csepegtetett fad- gyuval gyógyítottam, 's September 4^{kén} Ferentz gőszösön is oly foroságot szen- vedtem...”

Nemes Sámuel útijegyzeteit gyakran megszakítják a meglátogatott személyek- től kicsalt dicsérő sorok vagy csak em- lékbejegyzések, így Csorna után Sán- dorffy János bejegyzése következik: „Dr. Sándorffy János T. N. Sopron Vármegye Első Fő Orvosa 's Tábla bírása”. Majd ismét az antikvárius úti beszámolóját olvassuk: „Ma 8^{dikán} T T Ostfi Lajos Ur Uri lakjába Farádra meg érkezve a' tisz- telendő Titkos tanácsos Urat honn ugyan nem lehetett tisztelni. Ugyan az nap Jo- baházára menve Nagyságos Kapitány Toth Mihály Ur uri lakjába hol szeren- csém vala tisztelni 9^{ken} Farádon háltam mind ebéden mind vatsorán több derék hazafiakkal voltam 10^{kére} Háltam Ostfi Asszonyán a Várba 10^{kén} Érkeztem Ujj faluba át menve Sz Ivánfára- a kit ke- restem honn nem találtam.”

Bár szentivánfai ügynökét nem találta meg — ilyen volt Literátinak máshol is (po. Győrben egyik ügynöke Szőny kör- nyékén gyűjtötte neki a bizánci pénze- ket) — rablótja itt is sikeres volt. Ostffy Lajost sikerült rászédnie holmi tudományos indokokkal, hogy adjon át néhány családi okmányt a „Magyar Tu- dós Társaságnak”. Az okmány aligha ju- tott oda, ahová küldték! Ostffy bejegy- zése azonban újabb ajánlólevél volt az ügyes antikváriusnak. A gyanútlan titkos tanácsos többek között ezt írja: (egy II. András által kiadott oklevélről van szó)

„... a Magyar Tudos Társaság (kérese) használatára ... oly világos kikötéssel adtam légyen által, hogy midőn ... alta- lam, vagy maradékim által vissza fog ki- vántatni az fönt irt Literati Nemes Sa- muel Urto adott nyugtatvány elől muta- tása mellett Családomnak ismét vissza adattassék”. Még egy családtörténeti be- jegyzése következik, Drinóczy György

kanonok figyelmezteti Ostffyt arra, hogy a csornai konvent pecsétjén ez olvasható: „Sigillum Conventum Csornensis Ostia- num” Drinóczy említése mellé Literáti is ír egy észrevételt megbízójának, Janko- vich Miklósnak: „Ezen fő t. Drinotzi Ur- ral ki igen kedves egy férfi énnékem is igen igen jo uram Nagyságodnak és Jer- nei Urnak levelezésbe jo volna lenni sok kintsei vagynak titokba.”

Nemes Samu útja tovább is Vas me- gyén át visz, meglátogatja Szelestey Lászlót, aki bejegyzi a naplóba, hogy „Nemes Sámuel látogatásával szerencsél- tetett”. Egy nappal később Literáti már Garay János költőnek mutogatta régisé- geit: „Sz. Mihál hó 11^{én} 1841 vala szeren- csém ama hires Literati Nemes Samuel Nemzetem régiségeit kutató buzgó haza- fiat házamnál fogadni 's gyönyörű gyűj- teményében gyönyörködni (!) Garay Já- nos.”

Az útijegyzetekből itt egy vagy két lap hiányzik, hősünk mindenestre elég gyorsan — nyilván gyorspostakocsival — Sopronban termett. Soproni utazásának első emlékei Carl Binzen Capitaine, Schultz Pál, „Sopron Város Levéltár- noka”, báró Ocskay Ferenc névbejegy- zései. A soproni lapokat — egymás után kettőt is — három megszerzett polgári pecsét lenyomata égette át. Az egyik két antik formálású akt párt — férfit és nőt — másik lanttal asztal mellett ülő alakot ábrázol, a harmadik a „Hans Conrad Berl 1612” feliratot viseli. Alaposan összehü- zogatott oldalakon adja híret, hogy mint vett rajta erőt a soproni bor. „A' Rosá- nál fogadoban, most nem vidámíthat a Soproni Nectár bár ha nem kiméllem is az alaton lelkek bálványát”. (Az áthü- zott sorok mellé később odajegyzi: „NB Haragudtam Bolla Urra.”) Talán rá vo- natkoznak a következők is: „fő boldog- ságok, napi dolgokrol fetsegní Bachhän- delt pástétomot tokajit kiáltni egymást fel válto Austriai Muzicusok vidittyák a' nem nagyra teremtett lelkeket, Mi vi- dámíthat engem meg e nyéhány(!) Na- pokba, Most elkem Hurjai mert többets- két ittam mint szokásom fel vagynak huzva, hogy becsülletembe (itt néhány sor a pecsétől átégett) ... ezért a vilá- gért de az Istennek minden álló Csilla- géért és Cométájáért, (mindég története-

sen) meg sértettem. Ugy van! Ki a Schweitz(er) fel parokazott Jáltvin egy Bojtárától öntettem le egy sajtár viztől, ...” Talán vád érhetne hősünket, mert arról ír feljegyzéseket, hogy „... veszszek el inkább, ... mint a virtus utjából kitérni”. Kissé józanodva ezt jegyzi be munkanaplójába megbízójának, Jankovitsnak: „Nagysád nevetni fog ... igaz egy Butella Oedenburgerrel többet ittam eszembe jutva némely méltatlan megsértettődésem s' olykor hajlandóságom van a sorsal kotzodni már most szégyeltem magam.”

A borozást gyűjtögetés követi, mert „12 dikenn Sopronba vettem egy Ametis Gemmát. 13dikán Meg vizgáltam a' Sopron Várossa Archivumát, hol a Tanáts Urak emlékeznek Nagyságodrol mondván Jankovits Miklos Nagysága is meg tisztelte ezelőtt valami 10 Evekkel Levéltárunkat, látta Arany Bullánkat, Luther levelét sat de tovább észre vettem, hogy a Grizzkáét Nagyságodnak nem mutatták sem a hajdani Birák és polgármesterek nagy ezüst sceptrumaikat...” Talán ismerték is már a műgyűjtő Jankovitsot, amit tőle nehezebben tagadhattak volna meg, ha éppen kéri. Még ezen a napon járt az utazó Kis Jánosnál is, aki szintén bejegyzi a látogatást: „Sept. 13. dikán 1841ben gyönyörködve beszélgettem ezen emlékkönyv birtokossával különféle régiségekről Kis János superint.” Kis Jánosnál Samarjai János Magyar-Harmonia (Pápa, 1628) című könyvét forgatta. „Ezen könyv találtaik a' Superintendens Nagysága Könyvtárába honnan czimjét ki irtam.” Bachich Pálnak egy tervezett ázsiai utazásról regélhetett, erre mutat Bachich emlékfeljegyzése: „Szerencsés utat kíván 's tiszteli az asiai Atyafiukat, Literati nagyérdemű honfiat pedig soha nem felejtí. Bachich Pál Sopronban September 13-dikán 1841.”

A soproni levéltárban Imre király és „3dik Istvántól adatott Oklevelek” nyerték el tetszését. „Bár ha az elsőbnek függő pecséttye el vesztet is és az utolsónak igen rosszul is van conserválva” — teszi hozzá. Megint azért zsörtölődik, mivel — írja Jankovitsnak — „Ő Nagyságának mindent nem fedeztek fel.” Egy, az Athenaeumban megjelent cikkéről és Bajzához kapcsolódó tiszteletéről ír to-

vábbá. „Az Atheneum ugyan Sopronba többeknek küldetik De én a' Superintendens Nagyságánál sem olvashattam mivel valaki el vitte volt már, holott eő Nagyságától hallottam, hogy a' Napoleon alatt Bécsbe 1809^{be} nyomtatott Magyar Könyv esmertetése Czikkem közöletett, Ez az oka hogy ezek az Urak az Atheneumot(!) nem mind olvassák' s t. Levéltárnok Ur t. Bajza Urat, másoktól le tipratottnak állította, és elhalgattatnak. Nem így van Nagy érdemű Uram, mondám — majd később kihuzza az utóbbi sorokat: — jaj volt eddig elé mindazoknak kik csak egy szál szakállába kaptak is t. Bajza Urnak.” „Mert Bajza Herkules — írja tovább, — aki megmutatta ... nyilván a világ előtt, hogy a'ki a Haza Zsirját szijja oly bő mértékbe, 's még is idegen nyelvenn ír, a nem lehet jo Hazafi” Borgátai Szabó Józseffel a következő napon találkozik, a soproni tanár a magyar és médus vagy árius rokonságot bizonygatja Nemes Sámuelnek. Erről ír emléksorokat Literáti útinaplójába is: „Hát a Magyar, nem de a Medus v. Áriusok (Lásd Herodotost) első fő, az az Mag nemzetségéből való-e? ... Nem tsuda — írja Szabó lejjebb — ha Valaki, a'Kinek erre kedve, ideje 's Költsége volna, Öseink ivadékit s maradékit még ma is fel találhatná a' Caspi tenger nyugotti partjain Moghan-tól fogva egész Tarku (Tarkó)ig a' Berekköze és Ekümük (vagy Ökémök) vidékin. Szeretném magam is megtudni, ha vallyon ezen nyomozásimnak megfelel-e a' valóság?” — teszi hozzá a délibábos soproni nyelvutató.

Egy meteoritdarabot azonban Borgátai Szabótól is kicsalt Literáti. „Literáti Nemes Samuel Ur kérésére, melyet megvetni nem egy könnyen tudok, mivel a' Férfiut mint Honunk régiséginek nagy buvárát tisztetem ... ezennel egy valóságos ménkönek ... tartott követ küldök Tekintetes Schedel Ferentz M. t. Társasági Titoknok Urhoz a' Magyar természeti ritkaságok gyűjteményei tárába.” Persze, ezek a meteoridarabok sem jutottak messzebb a kunyeráló ritkaságládájánál, mindenesetre meglepő az a mérészség, mellyel gyűjteményét az akadémiára hivatkozva növeli. A Rózsa fogadóban azért ivott Nemes Samu, mert haragudott Bolla Károlyra(?) — ezt írta

legalábbis. Mindenesetre nem kapott meg valamit Bollától. „T, Bolla Károlyt. b. Ur állítása szerint Levelem későre kapván ígérettyét bé nem telyesítette holott Sopronba csak az hozott ... tán a télen helyre hozza.” Így friss mérgében a soproni kaszinót támadja. „A Soproni Casinó alig érdemli meg a' Nevét mert a' Pesti Hirlap és Hírnökön kívül más magyar Ujságot annyival inkább tudományi folyoiratot benne nem lehetni, ...” „... itt más ujságokat is hallottam t. i. Nagysád t. Mátrai és t. Kis Urak concurráltak a Museumi fő és al igazgatóságára.”

E pletykák után a soproni „német” színházon búsong a naplóíró. „... oly csendesen épített egy pompás Téátrumot (ti. Sopron) — (melynek külsőjéből itélve több a' Pesti Magyar Színháznál) hogy gyakori megjelenésem utánn is, még csak a' kalapács hangját sem hallottam, hogy épült fel a' Nemzet Thalia temploma Pesten! s az idegenek által meddig nem neveltetünk ki a' hallatlan egyenetlenségek miatt! Bölcsen mondta Kossut(!) t.b. hogy ha oly szerencsétlen helyeztetésbe nem volnánk hogy a Teátrum nyelvünkre való nézve bé folyással nem lenne, ugy Actoraink figyelemre sem volnának méltóak”. Literáti a színházat az erények iskolájává kívánna formálni, majd megint szélsőséges indulattal jegyzi le — igaz, ki is húzza — „ha magyar már sirásra által Böltsőjébe ki jelenti hogy ő Színész lesz, töstént a Dunába kéne dobni, vagy a Bábájának megnyuvasztni el mondtam.”

Ez az indulat fúti az antikváriust, ha valami vágyott régi nyomtatványnak nem juthat a birtokába. Szabó József tanár egy 1643-as csepregi nyomtatvány címét jegyzi fel naplójába, mégpedig Zvonarits Mihály egy munkáját. „Egy illy tzimü könyv: Az Ur vacsoráia idvösséges tudományának utába valo rövid bemutatás” — a címléírás elé biggyeszti Literáti a megjegyzését: „írja oda a t. professor Ur hogy van körmei közt u(gy) m(int)” Az Ur vacsoráia stb...”

Literáti Nemes szeptember 15-én hagyja el Sopront, Nagycenken, Lövön, Lozson át érkezik Csepregbe. Lozson Darázs Ferenc nem fogadhatta neki tetszően a gyanús antikváriust — a többször is áthúzott szövegből is kiolvasható

a vád: loptam —, áthúzás nélkül olvasható tovább: „... kedvem szerént fogok el osztani. Estvére érkeztem Csepregre a' hajdani Julia Scarabantiára”.

Antikváriusunk Csepregben is talált hiszékeny adakozókra, „1815^{ik} Év 18^{ik} Májusban Eö Méltóságának Böle András Uraságnak, olvasás végett, által adtam Szvonarits Mihály(!) ... által, Szerkesztetet Predikatos Könyvet, ... régi Compacturában.” Mellette áll Literáti feljegyzése: „Ezenn régi Magyar könyvet a' Csepregi t. Plebanos Ur papi szovával a' M. t. társaságnak ajálta 's rám bizta kikérését. L. N. S.” Így volt valóban? Vagy csak gyűjtőfogás a tulajdonosi bejegyzés mellé odaírt megbízatás? Annyi bizonyos, hogy Literáti biztosan nem mulasztotta volna el a könyv megszerzését, ha tehetette volna. Figyelemre méltó Literáti Cenkkal és Széchenyi Istvánnal kapcsolatos néhány feljegyzése. Leírja, hogy Cenken „az idénn is többszer megfordultam. A táj édenné változott, rendkívül való Ember lelke lebeg itt.” Nem akar beszélni a különféle élő faszorokról, a szép szederültetvényekről, leírja azonban beszélgetését a cenki jobbágyokkal. „... többizbe meg szollitva az uton talált Czenkieket tudakozva ha azon derék Szekér Nagy Szarvu Ökre, melyken istrang helyett is tsinos lántzokat láthatni szarvokra tekerve, Uraságé é! Nem Uram feleltek rend szerént, Ezek Jobbágy Szekerek, nállunk mind ilyenek a' Paraszt Ember Szekerei, és Marhái, nekünk panaszunk nem lehet Földes Urunkra, Ó ha Czenken van véllünk beszélget, minket ki halgat, véllünk meg járja a' Határokat, az Isten ad néki is, de ad nekünk is, Czenken a' Szegényebb Gazda is Ezer forintal jobban áll mind hajdan. Uram nem lehet elő beszélni atyai voltát ő segitt biztat nogat, példát ad, azt mongya. Azt szeretem fiaim ha szép Marhátok vagynak nézze Kegyelmed jo Uram feleségeinknek mitsoda darab kender földei vagynak ezt mi tehettyük mert csak dolgozzunk van hol s van mit hol legelyenek Marhaink is. Ezen égyügyü beszédik legyen elég a' Czenki parasztoknak ilyeneknek esmertem volt Erdélybe Sáremerke nevü falut 's vaj ki boldogul nyugosznak porai a nagy

Cancellárnak az ő Jobbágyi közt egy sorba el temetve.”

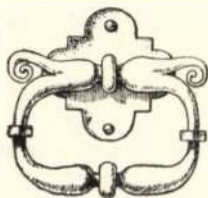
A nyughatatlan rabló-antikvárius útja Szombathely felé vezet. A sors véletlen igazságszolgáltatása derítheti fel a napló olvasóját, a szombathelyi püspök (a Csepregen emlegetett Böle András) és könyvtárosa nem olyan hiszékeny, mint a csepregi plébános. Nem hajlandók megtalálni a keresett Zvonarics könyvet, az antikvárius lógó orral távozik. Ilyen apró kudarc indulatkitörésekre készteni ugyan, de meg nem állíthatja. Hiszen az idézett naplókötet élén is ez áll: „1841^{dik} Évi 3^{dik} Utam Pestről.”

A mamut cégér alatt áruló hírhedt antikvárius azonban lassan fő megbízójánál, Jankovits Miklósnál is kezd kikopni a becsületből. Egyik, a Széchényi Könyvtárban őrzött levelében arról bizonykodik, de hogy is akart ő rezet aranyként fő vevőjének, Jankovitsnak eladni. Mindezt hosszú siránkozás követi, az árut visszaveszi, de így ő tönkremegy stb... Lassan már megbízás sem akadt a számára, még az útlevelét sem kapta urától vissza. Erre utalnak egy 1842-es levelének könyörgő sorai: „Kérem azért Ngát alázatossággal méltóztasson engem el bocsáttani — Nagy Ut áll előttem — nagyobb mint eddig-nagyobb fába akarom fejszém vágni mint valaha — s még eddig mindég pénzem csekélysege kényszerített utazásom közepéből visszatérni...” „Egyszersmint tavalyi Passusom — Napolom 6^k kötete végénn lévén-csak addig könyörgök érte mig belölle ujjat irattathatok holnap délelőtt, azzal tisztelettel vissza nyujtom, mivel Budán az a szokás hogy ha valaki Uti levelet akar venni a régibbet kell elő mutatni...”

Erre a könyörgésre mégis sikerült úti megbízást kapnia. Ez egyszer igazat mondott, valóban nagy út állt előtte, csak nem ahogy ő gondolta. Hiába akarta fejszóját nagyobb fába vágni, belecsoportult. Mint Csatkai Endre cikke idézi a Pesti Hírlap szeptember 29-i híradását, Literáti „f. h. 19-én élte 47. évében meghalt.” Csak így menekült meg a Dunántúl a rabló antikvárius évenként többszöri zsákmányolásaitól. Alig tíz év alatt azonban jelentős mennyiségű kéziratot, műkincset csalt ki gyanútlan emberekből. Egyszer azonban nem lenne tanulság nélkül, ha valaki megkísérelné a Sopronból elhordott értékek jegyzékének összeállítását.

A Pesti Hírlap 1842-ben az antikváriust mint a régiségek és természeti ritkaságok fáradhatatlan búvárárt gyászolja. Ez a szélhámoskodással kerített nimbusz azonban hamarosan összeomlott. Literáti — mint ismeretes — a „gyűjtés” mellett ritkaságok gyártásával, azaz hamisítások készítésével is növelte keresetét. Jellemét ismerve, ezzel aligha akarta a nemzeti múlt dicsőségét növelni, sokkal inkább pénztárcáját. Míg némely hamisítványát a múlt század ötvenes éveiben az akadémián nagy felolvasás keretében mutatták be, Toldi Ferenc azokat rövidesen kézikönyvében felette gyanúsaknak, egy újabb kiadásban mint kétségtelen hamisítványokat mutatja be. Mátray Gábor a Széchényi Könyvtár tudós munkatársa már csak azért szerzi meg többi kétes ritkaságát az utódoktól, hogy a Literáti-féle hamisítványok egy helyen megtalálhatók legyenek.

Kovács József László

Jelentés a soproni múzeum 1967. évi munkájáról

A soproni múzeum évi munkatervében fő feladatként szerepelt, a naprakész nyilvántartás mellett, a múzeum 100 éves jubileumának előkészítése és szervezése. A három napos ünnepségre kétszáznál több muzeológus szakember érkezett, az ez alkalomból Sopronban tartott néprajzi, valamint régészeti vándorgyűlések résztvevőiként. A két társulatban 10—10 tudományos előadás hangzott el Sopronnak és környékének az utolsó 15 évben végzett néprajzi és régészeti kutatási eredményeiről.

A hivatalos jubileumi ünnepséget a Városi Tanács dísztermében tartottuk, ahol a Művelődésügyi Minisztériumot Dr. Orbán László, a miniszter első helyettese képviselte. Dr. Orbán László ünnepi beszéde után átnyújtotta Dr. Csatkai Endre Kossuth-díjas ny. főigazgatóhelyettesnek a Munka Érdemrend arany fokozatát több évtizedes eredményes múzeumi munkájáért. Miniszteri dicséretet kapott Dr. Domonkos Ottó igazgató és Környei Attila. Jutalmat kapott a Megyei Tanácstól Adorján Attila restaurátor, Karácsonyi Kálmánné hivatalsegéd és Kovács Lajos adminisztrátor.

Az ünnepségek sorában megnyílt a „100 éves a soproni múzeum” c. különkiállítás, a múzeum főépületében. Paúr Iván-emlékművet avattunk a Bécsi-dombon, a Régészeti, Művészettörténeti és Eremitani Társulat tagjainak jelenlétében. Az emlékművet Szakál Ernő szobrászművész tervezte. Szakmai kiradulást tett a régészeti és a néprajzi társaság is a Sopron—Fertőrákos—Fertőboz—Hidegség—Hegykö—Fertőszéplak—Fertőd—Sopron útvonalon.

A centenáris ünnepségre meghívtuk az egy év múlva ugyancsak 100 éves pozsonyi városi múzeum igazgatóját és három munkatársát. Simon Janco igazgató felszólalásában a bratislavai Nemzeti Bizottság, a városi múzeum és a maga nevében is üdvözölte a 100 éves soproni múzeumot, beszélt a két város történelmi kapcsolatairól, a két múzeum együttműködésének szükségességéről. A soproni múzeum számára átadta Pozsony város emléklakettjét, múzeumuk kiadványainak példányait. A soproni múzeum igazgatójának pedig személyes ajándékként a pozsonyi múzeum borászati múzeumának emlékkorsóját adta át. Annak a reményének adott kifejezést, hogy a soproni múzeum munkatársai a következő évben viszonzják majd a látogatást.

Általánosságban elmondható, hogy az ünnepségsorozat eredményesen zajlott le. Az előkészítés során emléktáblával jelöltük meg a Templom u. 5-ös számú házat, ahol 100 éve első otthona volt a múzeumnak.

Szakmai működés (Gyűjtés)

Régészeti tervésztás Sopronban a Templom u. 14. szám alatt folyt, OMF keretből. A X—XI. századi vörössánc és a legkorábbi római kori rétegek átvágására került

sor. Teljesen új adatok kerültek felszínre a sánc szerkezetére és korára, a várfal építéstörténetére vonatkozóan. A ráfordítás 50 nap, 30 000 Ft.

Kapuvár—Kistölgyfa XII—XIV. századi településének leletmentő ásatására a Megyei Igazgatóság és a Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára keretéből került sor. A munka folytatására szükség van. 34 nap, 14 000 Ft.

Táp-Borbapuszta avarkori temetőjéből újabb 20 sír került feltárássra, gazdag övveretek, vasalt koporsók maradványaival. A Nemzeti Múzeum Adattára támogatásával, 20 napi munka, 6 000 Ft.

Kiszállások leletbejelentésre, jutalomdíj (500—500) 1000 Ft megyei keretből, 7 nap.

Egyéb OMF soproni ásatásba való besegítés még 10 nap. Összesen tehát 142 nap ásatás, 51 000 Ft összeggel.

A Paúr-emlékmű felavatása a Bécsi-dombon. Adorján A. felvétele

A néprajz terén jelentősebb gyűjtésre nem került sor, tekintve, hogy az igazgatói teendők mellett nem jutott idő a korábbi éveknek megfelelő gyűjtésre. Csecsemőruhák, női fehéreneműk egészítették ki a textilgyűjteményt, néhány szép pipa, dohántartó cserép-mackó került még a múzeumba ajándékozás révén. A gyarapodás közel 100 darab.

A néprajzi szakkör munkáját segítette a néprajzos a Martos Flóra Gimnáziumban, ahol 9 pályázat készült el. Több arany és ezüst érmet nyertek a Kisfaludy pályázaton, a Soproni Diáknapokon. A megyei néprajzi pályázaton 3 második és négy harmadik helyet szereztek a pályázók, ezzel a megyében is legjobb eredményt érték el gyűjtőmunkájukkal. A témák a népszokások, bányász-szokások, falutörténet, lakóház berendezése, hiedelmek köréből adódtak. A gyűjtések egy-egy példánya a múzeum adattárába került.

A *helytörténet* vonalán folytatódott a brennbergi bányászéletrre és bányatörténetre vonatkozó gyűjtés, a társadalmi egyesületek közül a Sempronia Kerékpáregylet anyaga került a múzeumba, az ifjúsági mozgalom emlékei mellett, egy 1919-es vöröszászló, a brennbergiek 1945-ös zászlaja és több Bors-relikvia teszi teljesebbé munkásmozgalmi gyűjteményünket. Tizenöt emlékezés került magnóra. Közel 1400 tárgy és dokumentum a gyarapodás.

Külön is említésre méltó Diebold Károly neves soproni fotóművész negatívanyagának megszerzése, amely Sopron város műemlékei mellett a környék kastélyainak épületeit és berendezéseit, a csornai, kapuvári, szanyi és ágfalvi népviseletet is megörökítette. A gyűjtési napok száma összesen 30.

A *művészettörténet, iparművészet, numizmatika* vonatkozásában kisebb a gyarapodás, hiszen szakos muzeológusunk nincs, a helytörténész gyarapítja ezt a területet is. Így is 58 tárgy a gyarapodás, ami festményeket, egy barokk szekrényt, plaketteket és egy Liszt-szobrot foglal magába.

A *nyilvántartási* munkában a leltározottság naprakész állapotát minden szakgyűjteményben tartottuk, kivéve a régészeti anyagot, ahol a restaurálás, dokumentálás után hosszabb időszakot engedélyez a munkák elvégzésére a múzeumi szabályzat. A fotogyűjtemény közel 4000 darabos szaporodásából 2000 került leltározásra, kartonozásra.

A könyvtár több mint 400 kötettel gyarapodott, ennek szerző- és szakmutatói is elkészültek a leltározással együtt.

Az egyes gyűjteménycsoportok földrajzi és szakmutatózása szinkronba került a leltározással, de katalógusszekrény hiánya miatt csak egy része van szakszerűen besztva.

Restaurálás terén a legnagyobb munkát a ládászám érkező ásatási anyag mosása és ragasztása adta, amihez az OMF egy segédmunkáslány rendelkezésre bocsátásával nyújtott segítséget. Jelentős javulást értünk el a fa-tárgyak javítása, kiegészítése vonalán egy félnapos nyugdíjas asztalos alkalmazásával, aki a Fertőrákoson kiállított barokk bútorok javítását, tisztítását, valamint néprajzi tárgyak restaurálását végezte.

Külön kell megemlíteni, hogy restaurátorunk két hétig a Központi Muzeológiai és Technológiai csoportnál műhelymunkán vett részt bronz- és vasanyaggal.

Restaurátorunk egyben a fotomunkákat is végzi, ami rendkívül nagy megtakarítást tesz lehetővé. Az év során több mint 3000 felvételt és nagyítást végzett kiállításaink, ill. anyaggyarapításunk számára. Képzőművészeti anyagunk restaurálása megoldatlan, nem is szólva a kertben elhelyezett sírkövekről, melyek a 16–18. századból valók, és mint együttes is egyedülálló az országban.

Irodalmi munkásság (megjelent cikkek)

Domonkos Ottó: Száz éves a soproni múzeum. Soproni Szemle 1967. III.

Környei Attila: Bors László I. Arrabona 9.

Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában, Soproni Szemle. 1967.

Elkészült cikkek:

Domonkos Ottó: Százéves a soproni múzeum. Arrabona.

Környei Attila: Bors László II. Arrabona.

Tudományos kutatás folyt a B-téma keretében:

Domonkos Ottó: A soproni és győri szabásmintakönyvek.

Környei Attila: Kellner Sándor életútja (munkásmozgalom).

Tomka Péter: Az avarok temetkezési szokásainak néhány kérdése.

Népművelés

Kiállítások: 1. A XVI–XVIII. század iparművészetéből címmel a Fabricius-házban, az Iparművészeti Múzeum anyagából Pajor Géza és Borsi Sándorné rendezett két évre szóló kiállítást. Komplex anyagával igen vonzza a látogatókat, általános sikere van a kiállításnak.

2. 100 éves a soproni múzeum c. különkiállításunk a jubileum idejére nyílt meg a főépület előcsarnokában. Zárai Károly, az MSZMP városi PB. titkára megnyitó beszédében méltatta a múzeum munkáját, gazdag múltját, a tudományos és népművelő munkában betöltött szerepét.

3. A XVIII. század művészetéből címmel nyitottuk meg a fertőrákosi kastélyban kiállításunkat. A helyreállított kastély célszerű hasznosítását szem előtt tartva, a Járási Tanács kérésére terven kívül rendeztük be a nagytermet, majd további bővítési tervet dolgoztunk ki az emeleti, homlokzati és kápolna felőli szárny végleges kiállításához.

4. A NOSZF hatása a soproni munkásmozgalomra c. kiállításunkat a Festőteremben nyitottuk meg nov. 3-án. Igen hasznos anyag gyűlt össze a soproni és budapesti levéltárak anyagából, ami általában a munkásmozgalom soproni története szempontjából eddig felderítetlen volt.

5. A NOSZF hatása a soproni munkásmozgalomra címmel a soproni járás számára vándorkiállítást állítottunk össze. Megnyitása Fertőrákoson volt október 15-én, majd Balf, Ágfalva, Hegykő, Nagycenk, Pereszteg, Lövé helységekre jutott el, útját 1968-ban folytatja a járásban.

6. A Soproni Járás műemlékei címmel egy, az iskolai oktatást szolgáló stílustörténeti összeállítást készítettünk a helyi Műemlékfelügyelőség művészettörténésze bevonásával. Egyúttal műemléki propagandának is szántuk a járás falvaiban megforduló kiállítást.

Előadások

1967-ben a három tudományos dolgozó összesen 33 előadást tartott a TIT-ben a Múzeumi Hónap alatt, KISZ, iskolai, üzemi kérésre.

Ezek közül 6 tudományos előadás volt, a többi népszerűsítő. Az előadásokat minden esetben vetített képekkel, sőt mozgófilmmel is illusztráltuk. Továbbképzés keretében előadásokat tartottunk az idegenvezetők számára.

Egyéb munka

Az igazgató az egész éven át másodállásban látta el a Központi Bányászati Múzeum vezetését, felújítási munkáit. Irányította és előkészítette a múzeum fennállásának tízéves jubileumát. Biztosította a múzeum zavartalan működését, költségvetésének szabályos felhasználását.

Külföldi szakemberek összesen 14-en keresték fel múzeumunkat, elismerésüket fejezték ki kiállításaink szakszerű és korszerű, könnyen áttekinthető elrendezéséért. Részletezve: Csehszlovákia 4, Jugoszlávia 6, Lengyelország 2, Ausztria 1, Anglia 1.

Segítettük a városi és járási KISZ bizottság vételkedőinek lebonyolítását, dokumentációval támogattuk a „három tavasz” mozgalom iskolai kiállításait, helytörténeti szakkör működött a múzeum épületében.

Végül külön ki kell emelni az OMF Központtal és a soproni építésvezetőséggel kialakult rendkívül szoros és jó kapcsolatot, amely az évek során fejlődött ki, válik hasznára a múzeumnak és a műemlékügynek, így közvetlenül Sopron városának is.

Domonkos Ottó

MEGEMLEKEZÉSEK

Mihalovits János 1894 — 1968

Beteg szíve az utolsó lépcsőn dobant utolsót: 55 éves találkozására utazott Esztergomba, és lassan bandukolva tette meg az utat a hosszú lépcsősoron. Ott érte a halál néhány volt osztálytársa és hűséges hitvesének karjaiban. Esztergomból indult el, és ott ért véget a lobogó, lelkesedő, a szépet és jóért rajongó, a szegényekért küzdő életútja.

Heten voltak testvérek, amikor édesapjuk örökre itt hagyta őket. János volt a legidősebb. Az özvegy Jánost szeretete volna a Képzőművészeti Főiskolára küldeni, de erre már nem tellett anyag erejéből. Pedig a fiúból művészt kell faragni. Habermán János, az egykori rajztanár szerzett neki tanítványokat és ösztökölte: vegyen részt pályázatokon, hiszen így is segítheti övéit. Negyedikes realista volt, amikor az egyik esztergomi divatruház jelíges reklámpályázatot hirdetett. Mihályovits János is pályázott. A meglepetés ezután következett: az eredményhirdetéskor kiderült, hogy Mihályovits János, a kisdíák legyőzte tanárát, aki szintén részt vett a pályázaton. Egy évvel az első világháború kitörése előtt sze-

rezte meg tanítói oklevelét. A Pest megyei Boldog községben kezdte pedagógiai pályafutását. Nem sokáig taníthatta az apró falu kicsinyeit: kitért a világháború, behívták katonának. A szegény szülők szegény gyermeke örömmel fogadta 1919-et. Boldogon mondott ünnepi beszédet a Tanácsköztársaság megalakulásakor. Drágán fizetett meg érte: két évvel később a Pest vidéki törvényszék Keresztessy-féle ötös-tanácsa 6 hónapi börtönre ítélte. Baloldali barátjai segítettek álláshoz jutni, majd 1924-ben Sopronba került. A múlt azonban később is kísértett: a második világháború küszöbén újra elővették a régi ügyét. Először rendfokozatától fosztották meg, majd a sárvári katonai internálótáborba vonultatták.

Mihalovits János, a melegszívű pedagógus, nem vezetett naplót, de feljegyzései között találtam egy kis cédulát: 1687 tanuló név szerint nyilvántartott, kilenc év névsora azonban hiányzik. Az egyes osztályok létszáma mellett, bekarikázva mindennütt egy szám: ennyi tanuló járt rajztanfolyamra. Gyermekkorai szenvedélye a rajzolás, végigkísérte egész életét.

A harmincas években figyeltek fel rá először. Ezt követően szinte minden sop-

roni — de sok más megyében is rendezett — tárlaton ott voltak a képei. Egy 1935-ben megjelent soproni újságméltatás így ír Mihalovitsról: „A végtelen könnyedség, a friss impressziók művésze. Finom művészelke minden meglátásra rezonál, amiről csak így nyilatkozhatunk: bámulatosan izmosodó őstehetség.” (Sopronvármegye. 1935. okt. 20.) Két évvel később a Soproni Képzőművészeti Kör jubiláris tárlatáról így írnak: „Mihalovits János nagy tehetségű, erős ösztönű festő. Művészi felfogása önmagából sarjadt, Lelke kohójában alkotja meg képeit. Nemcsak fest, de teremt is együttal.” (Soproni Hírlap 1937. szept. 22.) Az első dunántúli képzőművészeti kiállítást 1936-ban rendezték meg Szombathelyen. A „Vasvármegye” szerint a soproni festők közül kiemelkedik Mihalovits: „Báméskodók” és „Felhők a Duna felett” című képeivel. Hamarosan a Műcsarnokban is láthatók a Mihalovits-képek.

A felszabadulás után szomorúan tekint körül a romos Sopron utcáin. Ceruzája és ecsetje megörökítette a háború pusztításait, de ugyanakkor felfigyelt minden újra. Ceruzájával a kezében „látta” a romok eltakarítását, az újjáépülést. Az „Új Sopron” 1946-ban így emlékezik meg rajzairól: „A romok mintha emberi fájdalomat tükröznének.” Ugyanez év szeptember 27-én a „Soproni Ujság” így emlékezik Mihalovitsról: „Képei, különösen újszerű rajzai meglepetést keltenek a kiállításon.” A „Soproni Utikalauz” 1960. évi kiadása a Képzőművészet címszó alatt ezeket írja: „Mihalovits János a soproni erdők, vizek és terek festőirikususa”.

Hány képet alkotott Mihalovits János? Nehéz lenne számbavenni. Nemrégén valaki említette, hogy Galyatetőn üdült és legnagyobb öröme az egyik szobában Mihalovits-képet látott. A megye, a város és más városok is szívesen vásároltak Mihalovits-képeket. Ott függenek valahol, valamelyik irodában, teremben vagy éppen egy lakásban.

Az ecset örökre kihullott a kezéből, azon a tikkasztó nyári napon, szülővárosának köveire. A poeta-lelkű, daloskedvű művész és jóbarát nincs többé. Kedvenc nótája, az „Esküszik a cigányvajda lánya” sem csendül fel többé érces tenorján. Képei, rajzai emlékeztetnek, tanítványainak sokasága pedig emlékezik Mihalovits Jánosra.

R. F.

Proszk János 1892 — 1968

Fájdalmas veszteség érte a magyar tudományos életet Proszk János ny. egyetemi tanár 1968. július 5-én történt elhunytával. Benne neincsak a hazai kémiai tudományok egyik legkimagaslóbb egyéniségét, hanem városunk és egyetemünk egyik igaz barátját is elvesztettük. Rendkívül megnyerő, derűs modorára, jellegzetes arcvonásaira bizonyára még jól emlékeznek soproni tanítványai, barátai és tisztelői, hiszen egy negyedszázadon át naponta feltűnt magas, szikár alakja Sopronnak az egyetem felé vivő utcáin. Az említett szomorú nyári nap délutánján Budapesten kísértük utolsó útjára, szerte az országból összesereglett szaktársaival, vegyész, bányász, kohász és erdész tanítványaival együtt.

Proszk János 1892. február 6-án született Budapesten. Itt végezte középiskolai tanulmányait, majd utána részben a budapesti, részben a berlini tudományegyetemen vegyész tanulmányokat folytatott. Berlinben olyan nagyhírű kémikus tanítványának mondhatta magát mint W. Nerst, akitől egy életre szóló impulzust kapott a fizikai-kémiai mérőmódszerek kutatásához. A vegyészdoktori oklevelet 1913-ban szerezte meg Budapesten, de nem sokáig élvezhette a tudományegyetem elnyert díjas gyakornoki állását, mert 1914-ben katonai szolgálatra hívták be, amit a világháború igen hosszúra megnyújtott, úgyannyira, hogy csak 1919-ben tudta folytatni az egyetemen megkezdett munkáját, akkor is csak tanársegédként.

1924-ben döntő fordulat állott be életében. Nyilvános pályázat alapján rk. tanárrá nevezték ki a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Vegytani Tanszékére, Sopronba. 1928-34-ig r. tanár, majd 1934-38-ig ny. r. tanárként működött az időközben egye-

temi rangra emelt intézményben. A kar 1930-ban, 1940-ben és 1946-ban dékánná választotta. 1948-ban lehetősége nyílt arra, hogy a vidéki kis tanszék szűkre szabott kutatási lehetőségeit nagyobbal cserélje fel, ezért visszatért Budapestre, ahol a Műszaki Egyetem Szervetlen Kémiai Tanszékének tanszékvezető tanára lett. Innen vonult nyugalomba — saját kérelmére — 1964. január 1-én.

Hátrahagyott örökségéből mindenekelőtt a számos kiadást megért nagyhírű könyveit kell megemlíteni, amelyekben egy egész életen át gyűjtött hatalmas ismeretanyagot bocsátott a jelen és a jövő szakembereinek rendelkezésére. A „Fizikai-kémiai praktikum”, amelyet Erdey-Grúz Tiborral együtt írt, még soproni tanársága idején kivívta számára a szakközönség elismerését. E ma is nélkülözhetetlen, immár 10 kiadást megért és legújabbán két kötetre duzzadt kézikönyv mellett hasonlóképpen közhasználatúvá vált „Általános és szervetlen kémia” c. egyetemi tankönyve, amelynek megírásában Lengyel Béla és Szarvas Pál professzorok voltak szerzőtársai. Német nyelven is megjelent a Proszty-Györfbíró-Cielezsky: Polarográfia c. mű, amely az első kimerítő magyar monográfia erről a fontos tudományterületről. Proszty János, a polarográfia világszerte ismert kutató tudósa itt nemcsak a könyv megírásával, hanem a magyar polarográfias kutatás alapjainak lerakásával is úttörő munkásságot fejtett ki. Azok közé a magyar tudósok közé tartozott, akik saját munkájukat túlzott szigorral bírálták el. Csak az abszolút tökéletes munkát szerette, s maga is csak ilyet alkotott. Emiatt több jelentős felismerése, ötlete nem került kellő időben a tudományos világ elé, ami a prioritás szempontjából sokszor nagy hátrányt jelentett számára.

Ezen elkallódott kutatási eredményein kívül azonban még mindig maradt annyi, amelyért a Tudományos Minősítő Bizottság 1952-ben a kémiai tudományok doktorává minősítette, népi államunk pedig 1953-ban a Kossuth-díjjal jutalmazta. 1956-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, 1962-ben a Munka Erdemrenddel tüntették ki.

Proszty János nemcsak mint kutató tudós, hanem kiváló oktató- és nevelő tanárként is kiérdemelte munkatársai, tanítványai tiszteletét. Nem sajnálta a rengeteg időt és fáradságot, amit munkatársainak szakmai továbbképzésére, emberi arculatának formálására fordított. Ma is figyelemre méltóak azok a mondatai, amelyeket 1940-ben, dékáni székfoglaló beszédében intézett az egyetemi ifjúsághoz: „... az iparos, a kézműves, a munkás a mérnöknek közvetlen munkatársa, s mint ilyennel kell hogy teljes egyetértésben dolgozzék. Egyetértés azonban csak ott lehet, ahol az emberek egymás munkáját megbecsülik...”

Kiváló természettudósként korán felismerte és hirdette a természettudományok világnézet formáló szerepét és már az említett beszédében kifejezte sajnálkozását ama filozófusok felett, akik ezt akkor tagadták vagy éppenséggel hatásköri túllépésnek bélyegezték.

Sok időt áldozott az egyetem és Sopron város hajdani nagynevű kémikusainak személyéhez fűződő írásos emlékek, laboratóriumi felszerelési tárgyak felkutatására. Fáradhatatlan tudománytörténeti kuttásainak köszönhetjük, hogy nagymúltú egyetemünket ma úgy tartja nyilván a tudományos közvélemény, hogy az nemcsak a magyar bányászati, kohászati és erdészeti, hanem a kémiai egyetemi oktatásnak és kutatásnak is a legrégibb fellegvára volt, amelynek egykori laboratóriumai annakidején a franciáknak is mintául szolgáltak egyik felsőoktatási intézményük tervezésénél.

Végezetül hadd idézzük Proszty Jánosnak 1958-ban a Magyar Tudományos Akadémián Kitaibel Pálról mint kémikusról tartott székfoglaló előadásának befejező mondatát: „Különös öröömre szolgált, hogy Kitaibel Pál emlékének nemcsak mint Akadémiánk Kémiai Osztályának képviselője, hanem mint a Sopronban — Kitaibel szűkebb hazájában — három évtizeddel ezelőtt alakult s róla elnevezett szerény tudományos társaság egyik alapítója ottani tagtársaim nevében is hódolhattam.”

Most pedig e szerény írással a soproni tanítvány hódol Proszty János életműve előtt, aki az akadémikusi székben sem feledkezett meg szeretett városáról, amely kegyelettel őrzí emlékét.

Szendrey István

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Kocsis, Josef*: Die Geschichte der Räteregierung 1919 und unsere Zeitschrift
Környei, Attila: Einige Fragen des Klassenkampfes zur Zeit der bürgerlich demokratischen Revolution
Merényi, Ladislaus: Bewegung gegen den ersten Weltkrieg zwischen Jänner und Oktober 1918
Papp, Stefan: Die erste ungarische Proletarmacht und die nach Ödenburg übersiedelte Hochschule
Koch, Edmund: Die Bewegung der Jungkommunisten 1918—1919 in Ödenburg
Csatkai, André: Géza Pozsgay der Revolutionär und Schriftsteller
Hünner, Ladislaus: Die Ödenburger Arbeiter Krankenkasse 1919
Schaffer, Anton: Meine Erlebnisse 1918—19

MUNKATÁRSAINKHOZ!

A kéziratokkal kapcsolatos kívánságaink:

1. Csak nyomdakész kéziratokat fogadunk el. (Szabványos ívpapíron, írógéppel, kettes sortávolsággal, 3 cm-es lapszéllal. Az idézetek központozását, a korhű szövegek helyesírását pontosan jelölni kell. Csak egyszeres kiemeléseket alkalmazunk, a *dőlt* szedés egyszeri aláhúzásával. A kiadó a korrektúrában történt szerzői változtatások, pótlások költségeit a szerzőre hárítja.)

2. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják, a legszükségesebb könyvészeti adatok pontos megjelölésével. A rövid lapalji jegyzeteket zárójelbe téve a szövegbe dolgozzuk bele. (Pl.: SSz. VII, 39.)

3. Minden tanulmányhoz szíveskedjenek rövid német nyelvű összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066
(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egy számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16,— Ft

INDEX: 25 915

SOPRONI SZEMLE

XXIII. ÉVFOLYAM

1969.

2. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDELY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Hiller István:</i> Sopron harca a hajdani selmecbányai főiskola idetelepüléséért 1919-ben	97
<i>Csatkai Endre:</i> Baditz Ottó festőművész 1849—1936	107
<i>Becht Rezső:</i> Lőveri változások	120
<i>Kristó Gyula:</i> A locsmándi várispánság és felbomlása	131
<i>Boronkai Pál:</i> Sopron parkosításának története	145

Helytörténeti-írásunk időszerű kérdései

<i>Verbényi László:</i> Korszerű szempontok helyrajzi neveink védelmében	162
--	-----

Helytörténeti adattár

<i>Szita Szabolcs:</i> Elhagyott katonai temető a Felsőlőverekben	165
<i>Csatkai Endre:</i> Adalékok a soproni barokk festészethez és a művészet egyéb ágaihoz. III.	168
<i>Nagy István:</i> Bősárkány szabadságharcos helytállása és pusztulása 1849-ben	174
<i>Smidt Lajos:</i> Egy 1849-es hirdetmény	181
<i>Kamarás István:</i> A soproni egyházi emlékek összeírása 1847-ben	184

Megemlékezések

<i>Réthly Endre:</i> Dr. Király Jenő 1885—1969	187
<i>Csatkai Endre:</i> Zwinz Károly 1884—1968	188

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5 ív) — 09.9340 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXIII. ÉVFOLYAM

1969

2. SZÁM

Sopron harca a hajdani selmecebányai főiskola idetelepítéséért 1919-ben

Írta: Hiller István

Selmecebányán az utolsó főiskolai előadások 1918. október 6-án kezdődtek meg. Mintegy 400 hallgató iratkozott be, ezek közül harminc civil, a többi a fiontokról visszatért katonahallgató volt. Már az előadások kezdetén nagy nehézségek támadtak. Az egész városban spanyoljárvány dühöngött, az előadásokra alig járt valaki. November elsején jutott el Selmecebányára a budapesti forradalom kitörésének híre. November 2-án délután az akadémia hallgatósága hűséget esküdött a Nemzeti Tanácsnak és a polgárországban szervezkedett. November 10-én az ifjúság elhatározta, hogy saját kebeléből tisztagú katonai tanácsot választ és arra ruházza az intézkedés minden jogát. A tisztagú tanács a professzorok ellenére — ők erre rendeletet vártak — elhatározta, hogy az előrenyomuló burzsoá cseh intervenciós csapatok elől a főiskola minden berendezését Budapestre szállítja. Amint egy-egy vonat rakománya elkészült, megfelelő őrséggel ellátva azonnal indult Budapestre. A minisztériumi utasítás az összecsomagolásra csak december első napjaiban érkezett meg. A kormány a fegyveres ellenállást megtiltotta és utasította a hallgatóságot, hogy várja be a burzsoá cseh intervenciós csapatok megérkezését. Mivel azonban céltalannak tartották a Selmeceben való tartózkodást, elhatározták, hogy hazatérnek, annál is inkább, mert a hallgatóság 80⁰/₀-a már két hónapja semmit sem tudott szüleiről.

Ebben az időben a főiskolai tanács álláspontja a főiskola áttelepítésének kérdésében az volt, hogy azt elsősorban Pesten vagy vidéken kell elhelyezni, mégpedig elsősorban a műegyetemmel kapcsolatban a Hadik-laktanyában vagy a hűvösvölgyi katonai iskolában, végső sorban a gödöllői királyi kastélyban és annak melléképületeiben. A katonai épületeket azonban a katonák nem adták át, így a főiskola vezetősége a gödöllői megoldást szorgalmazta legerősebben. A gödöllői elhelyezést Berinkei miniszterelnök is támogatta. Az ifjúság küldötteinek 1919. február 12-én azt mondta, hogy ha a szanatóriumot máshol sikerül elhelyezni, Gödöllő felszabadul. Ekkor azonban a kormány részéről már Sopronnal is folyamatban voltak a tárgyalások. Különösen Laehne államtitkár kereste a megoldást Sopronban, sőt február elején egy ideküldött bizottság a várost a főiskola székhelyéül alkalmasnak és megfelelőnek találta.

Egy február 21-i budapesti megbeszélésen már Thurner Mihály akkori polgármester is jelen volt, aki az értekezletről telefonon hívta fel a soproni állomásparancsnokságot, hogy a Károly-laktanyát tegyék szabaddá. Sopron azonnal azt válaszolta, hogy a kiürítés március első napjaiban meg fog történni.

Vitális István 1919. április 12-én Selmecbányán kelt jelentésében — amelyet nyolc heti távolléte után terjesztett a tanács elé — azt írta a „soproni” tárgyalásokról, hogy ebben szöhozh jutott a lokálpatriotizmus is, és különösen Sopron város erélyes polgármestere fogta meg a dolgot erős kézzel. Február 19-én Kaán Károly államtitkár úgy nyilatkozott, hogy Sopron áll a homloktérben, ennek ellenére február 22-én délelőtt azt tanácsolta, hogy a főiskola vezetősége menjen el Buza Barna miniszterhez és ott kérjék a gödöllői elhelyezést, mert a miniszter megnyilatkozása szerint két-három nap múlva Gödöllő rendelkezésre fog állni. A bizottság — élén Réz Géza rektorral — nyomban el is ment Buza miniszterhez. Már ennél a tárgyalásnál világosan kitűnt azonban, hogy a tanácsnak nem egyöntetű az álláspontja Gödöllő kérdésében. A tanácskozáson Réz Géza rektor határozatlanságot mutatott, mivel attól félt, hogy két szék között a pad alá esnek. A miniszter kijelentette, hogy nincs kifogása a soproni elhelyezés ellen sem, mert Gödöllőre vonatkozólag van más elképzelése is. Végül is egyenesen feltette a kérdést, hogy Gödöllőt vagy Sopront kéri a tanács képviselői!? Réz Géza rektor megemlítette, hogy erdészeti szempontból Gödöllő is megfelel, Vitális István pedig a soproni megoldás nehézségeiről szólt. A miniszter erre függőben hagyta a kérdést és kérte a tanács tagjait, hogy három nap múlva jöjjenek vissza.¹

Buza Barna azt is közölte, hogy Gödöllőn gazdasági egyetemet kíván létesíteni. Vitális István a későbbiek során többször szemére vetette Réz Gézának, hogy a küldöttség határozatlanságával Sopron mellett és Gödöllő ellen látszott állást foglalni. A miniszternél történt tárgyalás után a küldöttség elment Kaán Károlyhoz, akinek a kérdésére Réz Géza azt felelte, hogy ő egyénileg Sopront tartja megfelelőnek, a tanács azonban Gödöllőt helyezi előtérbe.

Február 24-én a tanács küldöttsége Szende pénzügyminiszternél járt, ahol a rektor már Gödöllőt kérte, a tanács álláspontjának megfelelően. Sopron azonban ekkor már ragaszkodott a főiskolához. Thurner Mihály polgármester — kitűnő értesülései alapján — a küldöttség Szendénél tett látogatása után négy órával már ott járt a miniszternél és ecsetelte a soproni elhelyezés nagy előnyeit Gödöllővel, illetve minden más akkor számításba jöhető várossal szemben. Érvei nyilván meggyőzőek lehettek, mert február 27–28-án Kaán Károly elnöklete alatt már arról tartottak értekezletet, hogy a soproni elhelyezést minél előbb meg kell oldani. Ma már bizonyosan állítható, hogy az elhelyezés kérdésében Sopron városa volt a következetesebb és határozottabb. Ez érthető is, hiszen nem kis felelősség hárult a főiskola vezetésére, amikor mérlegelte, hogy hol legyen az ősi intézet a legcélszerűbben elhelyezhető. Közben hat tagú tanárküldöttség járt február 26-án Gödöllőn, akik a kastély 299 termét és az összes mellékhelyiséget megszemléltek. Sopront ekkor még nem látták a tanács tagjai, így a február 27–28-i tárgyalásokon is elhangzottak még Sopron-ellenes vélemények olyan formában, hogy amennyiben Sopronban bármiféle akadályok merülnének fel, nyomban a gödöllői megoldást kell szorgalmazni. Kaán Károly államtitkár jegyzőkönyvbe vétette azt az álláspontját, hogy eredetileg Gödöllőt óhajtotta volna, most azonban már feltétlenül a soproni elhelyezést kell erélyesen keresztülvinni. A soproni polgármester határozott fellépése következtében most már gyorsan perogtek az események. A Földművelésügyi Minisztérium az értekezlet után olyan gyorsan elkészítette az áthelyezési rendeletet, hogy a Pénzügyminisztérium illetékes főosztálya csak annak kiadása után

¹ Erdészeti és Faipari Egyetem irattára, 197/1919. számú ügyirat.

látta azt, a főiskolai tanács pedig még állást sem foglalt a kérdésben, amikor a rendelkezés már megjelent.

Kétségtelen, hogy a főiskola oktatóinak többsége mindenáron a budapesti, illetve a Budapest környéki elhelyezést szerette volna kieszközölni. Ez a hallgatóságra is átragadt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után hat nappal, március 27-én a főiskolai hallgatóság a szocialista diákok budapesti helyiségében szervezkedett. Megfogalmazták kívánságaikat, többek között azt is, hogy a főiskolát Pesten vagy környékén, lehetőleg Gödöllőn helyezték el. A főiskola tanári kara és diáksága kevés kivételtől eltekintve ebben az időben még nem látta, nem is láthatta, hogy Sopron milyen feltételeket képes majd teremteni az ősi intézet számára. A soproni elhelyezés lehetősége kezdetben sok aggodalmat váltott ki egyes professzorokból. Ennek hangot is adtak a tanácsüléseken. Sok

Az egykori Károly-kaszárnya. A főiskola első otthona

megalapozott állítás mellett számos szubjektív vélemény is elhangzott, ezeket azonban elég hamar korrigálták hangoztatóik. Állításunk igazolására álljon itt néhány példa. A Selmecbányán maradt főiskolai tanács április 8-án tartott tanácsülésén többek között azt a határozatot hozta, hogy a főiskola végleges elhelyezéséig a Közoktatásügyi Népbiztosságnak Gödöllőt ajánlja ideiglenes székhelynek, de ha az bármely oknál fogva nem lehetséges, úgy aláveti magát a magyar népköztársasági kormány 52935. szám alatti rendeletének, amely a főiskola ideiglenes székhelyéül Sopront jelölte ki.² Sobó Jenő kifejtette, hogy a főiskolai tanács a főhatóságnak a Sopronba való áthelyezés ügyében hozott határozatát nem fogadta ugyan megnyugvással, mert az új székhelyet nem találta a főiskola érdekében levőnek, ennek megváltoztatása iránt azonban nem akart lépéseket tenni, nehogy a Sopronban megindított átalakítási munkálatokat megszakítsa és az ügy rendezését közbelépésével halogassa. A politi-

² Erdészeti és Falpari Egyetem, irattára, 197/1919. sz. ügyirat.

kai viszonyok változása folytán azonban Sopronban a kijelölt épületátalakítási munkálatokat felfüggesztették, így ismét előtérbe került a székhely kérdése. Sobó szerint Sopronban nem látszott biztosítottnak a megfelelő gyakorlati képzés. Aggodalommal töltötte el, hogy a város akkori német nyelvű, konzervatív gazdag polgársága esetleg ellenszenvvel fogadná a főiskolát, hogy Sopron az ország legdrágább városának hírében áll, hogy fennáll az Ausztriához való csatlós veszélye, hogy nincs megfelelő mennyiségű gáza, vize, áramszolgáltatása, hogy nincsen csatornázása, és hogy a városban mindig fúj a szél.

Mindezek alapján fel kell tételeznünk, hogy a tanári kar egy része eléggé tájékozatlan volt a soproni viszonyokat illetően, ami talán azzal is magyaráz-

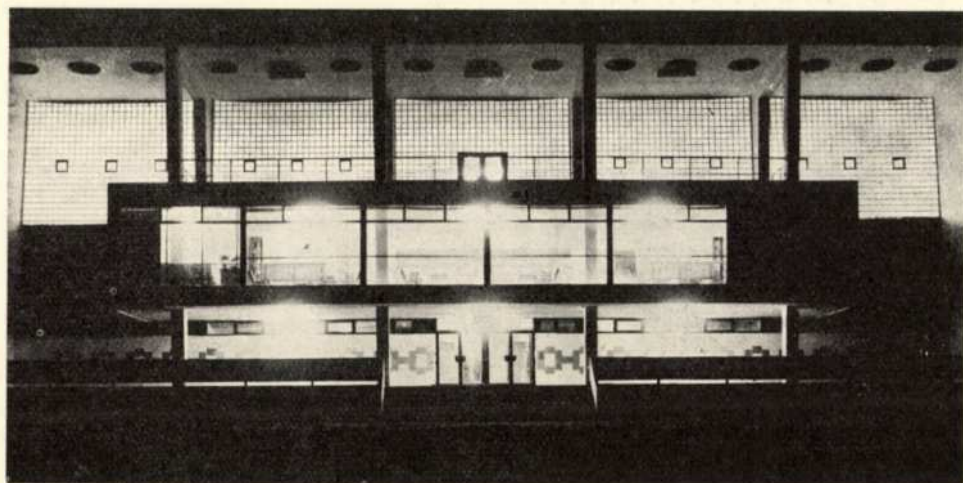
Az Erdészeti és Faipari Egyetem főépülete 1969-ben

ható: más pályázó városok (pl. Miskolc is) közvetlenebb hatást gyakorolhattak a tanári karra. Tény azonban az, hogy Sopron városa Thurner Mihály személyén keresztül ragaszkodott a főiskola idehelyezéséhez. Ezeket az akciókat részletesebben érdemes ismertetni. Thurner már 1919. február 4-én három minisztériumhoz intézett feliratot. A Pénzügyminisztériumba felterjesztette a főiskola Sopronba helyezését kérelmét és ehhez kérte a pénzügyminiszter támogatását.³ A honvédelmi minisztertől Thurner az akkori Károly-laktanya átengedését kérte (a mai Kiegészítő Parancsnokság épülete és a környéken levő területek épületei).⁴ A kormány által kijelölt vegyesbizottság ugyanis ezt az

³ Soproni Allami Levéltár. IV. 31/1919. 2537. szám.

⁴ Soproni Allami Levéltár. IV. 31/1919. 258. szám.

épületcsoportot találta legalkalmasabbnak a főiskola céljaira. A földművelésügyi miniszterhez írt felterjesztésében a polgármester vázolta terveit. A tanári karnak elhelyezéséről úgy kívánt gondoskodni, hogy a laktanya szomszédságában elterülő villanegyed nyári lakásait rekvirálni szándékozott. A hallgatóság egy részét a laktanya közös hálótermeiben, egy részét a város polgárcsaládjainál kívánták elhelyezni. Sopron városa már ebben a felterjesztésben kifejezésre jutatta, hogy *végleges otthont kíván nyújtani a főiskolának*. A felterjesztésben a polgármester hangoztatta, hogy Sopron egyike Magyarország legrégebb és legműveltebb városainak, iskoláinak és kultúrintézményeinek száma is mutatja, hogy a főiskola elhelyezésére alkalmasabb várost aligha lehet találni. Az erdészeti oktatás szempontjából Sopron azért is nagyon megfelelőnek mutatkozott,

Az új egyetemi sportpalota esti megvilágításban

mert csak a város tulajdonában 10 000 kh. erdő volt. Rámutatott a felterjesztés arra is, hogy közel fekszenek az alsó- és felső-ausztriai, a stájerországi magas színvonalon álló erdőgazdaságok. (Ezeket később sűrűn látogatták is.) Amikor a múltban új egyetem létesítéséről volt szó — hangoztatta a polgármester — az ország minden vidéke számításba jött, csak a Dunántúl maradt kombináción kívül. Ez akkor is igazságtalanság volt, kétszeresen az volna azonban a jövőben — és politikai rövidlátásra mutatna —, ha az országnak éppen ez a része esnék el ilyen nagy jelentőségű kultúrtényezőktől.

A földművelésügyi miniszter a város érvelését elfogadta és átírt a hadügyminiszternek. Ebben hangoztatta, hogy a főiskola ideiglenes elhelyezése ügyében addig folytatott tárgyalások eredménytelenek voltak. Amikor a hadügyi, a pénzügyi és a földművelésügyi minisztériumok kiküldötteiből alakított bizottság Sopronban járt, úgy találta, hogy az ott levő, ún. Károly-laktanya épületei a főiskola ideiglenes elhelyezésére igen jól megfelelnek. Miután értesülése szerint — írta a földművelésügyi miniszter a hadügyminiszternek — a hadügyminiszter egy más, hasonló ügyben helyszíni tárgyalást tart Sopronban, kéri, ren-

deljék el, hogy ugyanezen alkalommal a tárgyalásba a Károly-laktanya kiürítését és átadását is bevonják.⁵

1919. február 6-án a soproni polgármesteri hivatal megkapta a földművelésügyi miniszter táviratát, amelyben az közli, hogy a hadügyminiszter a soproni Károly-laktanyának a selmecbányai főiskolai kurzusok részére való átengedésének ügyét kiküldöttjeivel a helyszínen megvizsgáltatja. Felkéri a polgármestert, hogy a *főiskolai érdekek képviselőjében a város részéről* vegyen részt és a város érdekeit is képező főiskolai ügyet vegye hathatós támogatásba.⁶

Thurner Mihály tehát most már a főiskola egyik főhatósága legfőbb vezetőjének felkérésére is cselekedhetett, sőt ezt kötelességévé is tették.

Ez volt tehát az előzménye a főiskolai tanács képviselői budapesti minisztériumi tárgyalásainak. A megtartott helyszíni szemle után — amely pozitív megállapításokat tett a főiskola soproni elhelyezésére — alig egy hónappal a város a következő felhívással fordult lakóihoz:

„A magyar népkormány Selmecbánya megszállása által hontalanná vált magyar bányászati és erdészeti főiskolát Sopronba helyezi át.

A főiskola tantestületének, valamint 5—600 hallgatójának elhelyezésére sürgősen lakásokra és butorozott szobákra volna szükség. Felkérem tehát a város polgárai közül mindazokat, akiknek akár a Löverekben, akár a városban üres lakásuk van, vagy akinek átengedhető butorozott szobáik vannak, hogy azt mielőbb vagy személyesen vagy levelezőlapon a városi erdőhivatalnak (Városház, II. emelet 22. ajtó) bejelenteni szíveskedjenek, annak feltüntetésével, hogy mekkora lakásról, továbbá egy vagy több szobáról van-e szó és hogy mikortól lehetne igénybevenni.

Ezen egyetemi jelleggel bíró főiskola idehelyezésével városunk kulturális és gazdasági fellendülése hatalmas lépést tesz előbbre és ezért — apellálva polgárainknak városunk iránt mindenkor tanúsított szeretetére és áldozatkészségére, felkérem őket, hogy lakásoknak minél tömegesebb felajánlása által a főiskolának elhelyezésében kezemre járni szíveskedjenek, valamint arra is, hogy városunk az új lakóival szemben a legmesszebbmenő előzékenységet és jóindulatot tanúsítani szíveskedjenek, hogy ezáltal nekik a Sopronban való tartózkodást kedvessé tegyék és őket hozzánk kötni sikerüljön.

Dr. Thurner Mihály
polgármester”⁷

Az első selmecbányai csoport 1919. március 4-én este érkezett meg Sopronba Réz Géza rektor vezetésével. A csoport 31 tagú volt, és azzal a feladattal érkezett, hogy bevezesse a soproni elhelyezkedés munkálatait. A csoport két miniszteri megbízottból, két professzorból, öt tanársegédből, húsz főiskolai hallgatóból és két erdőőri szakiskolásból állt. Az érkezőket Zügn Nándor városi erdőmester, a főiskola volt tanársegédje fogadta és kalauzolta a Pannóniába, ahol ideiglenesen elszállásolták őket.

A Soproni Napló 1919. március 8-i számában arról ír „Jönnek a selmeci főiskolások” címmel, hogy az első fecskék már megérkeztek és hamarosan megérkezik a többi is. A lap nagy szeretettel köszöntötte az első csoportot. Sopron szürkesége új színfoltot kap, ha mindnyájan itt lesznek a selmeciek, akik magukkal hozzák a jókedvet, az ifjúságot, az életet. Elhozzák azt a színt, amely Sopron palettájáról hiányzik, a friss, lüktető, eleven színeket, amelyekkel fel fogják élénkíteni a mi szürke tónusú életünket. A véletlen egyszerre megaján-

5 Soproni Állami Levéltár. IV. 31/1919.

6 Soproni Állami Levéltár. IV. 31/1919.

7 Sopronvármegye. 1919. március 5-i számában.

dékozott bennünket sok értékkel. Egy darab jövővel. Becsüljük meg anynyira, hogy megtarthassuk. Így köszöntötte a lap a selmecieket.

A főiskola beköszöntőjében⁸ azok hangja szól a soproniakhoz, akik már megismerkedtek a várossal és meg is barátkoztak vele.

„Őszinte lelkesedéssel fogadtuk azon megoldást — írja a beköszöntő — mely főiskolánk jövője székelyül Sopron városát jelölte meg. Bizva bizunk abban, aminő szerető otthon teremtett részünkre Selmecbánya, éppoly édes fiai leszünk majd Sopronnak, amilyen meleg ragaszkodással csüngtek rajtunk a selmeciek, éppoly szíves örömet fogad bennünket Sopron város közönsége is. Kulturát hozunk a városnak — hangzik tovább — és kulturát kérünk ennek fejében. Dolgozni és ernyedetlen szorgalommal hozzájárulni ahhoz a nemes munkához, mely Sopront kulturális és tudományos centrummá törekszik fejleszteni, olyan várossá, melynek civilizációja és in-

A matematika és ábrázoló geometria tanszékek épülete a botanikus kertben

telligenciája Nyugatmagyarország méltó vezetőjévé teszi. Ha a város ezen kultur-tőrekvésekben segédkezet, baráti jobbot nyújt, anyagi és erkölcsi támogatásával megkönnyíti önzetlen munkánkat, úgy az ifjúság szeretetét, vonzó ragaszkodását nyeri meg. Vig kedélyt, vidám életet, meleg szívet hoztunk magunkkal, kegyelettel őrzött szokásokat, kollegialitást, igazi baráti szeretetet!"

Az első időszak Sopronban természetesen nem volt könnyű. Kevés volt a kiadó szoba, a felkínáltakért horribilis összeget kértek. Panasszal fordultak a városi hatóságokhoz. A város úgy próbált segíteni, hogy lakásokat akart lefoglalni. Ezt viszont a hallgatók nem akarták, rossz bemutatkozásnak tartották volna. Ha valamelyiknek sikerült lakást szerezni, odaköltöztek annyian, amennyien befértek. Sok esetben földön, szőnyegen, ruhákon aludtak. De volt fedél

⁸ „A selmeci főiskolások üdvözlése Sopron közönségéhez” címmel jelent meg a Sopronvármegye 1919. március 11-i számában.

a fejük fölött, és bár szerény keretek között, április 16-án a menza is megkezdte működését, volt élelem! Április 28-ra a Károly-laktanyában megtörtént a tanári karnak és a hallgatóság egy részének elhelyezése, s megkezdődtek az előadások. Az első soproni félévre 326 hallgató iratkozott be. A tanári kar Selmecbányán maradt része április 26-án indult el Selmecről, egy nagyszámú csoportnak azonban anyagiak hiányában csak júliusban sikerült Pozsonyon keresztül Sopronba utaznia.⁹ ¹⁰

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a proletárállam helyi szervei a legmesszebbmenőkig támogatták és segítették a főiskolát.

A Sopronból való elköltözés és más végleges székhely kijelölésének terve még soká vissza-visszatér. Nendtwich pécsi polgármester 1919. szeptember 4-én táviratilag arról értesíti Réz Géza rektort, hogy a pécsi Frigyes-laktanya épülete a főiskola céljaira rendelkezésre áll, az áthelyezéssel kapcsolatosan a két érdekelt minisztériumhoz felterjesztést küld.¹¹

1920 tavaszán – nyilván Sopron Ausztriához való csatolásának lehetőségére gondolva – újabb városok indítottak akciót, hogy a főiskolát falaik között tudhassák. Ebben az időben különösen Eger folytatott erős harcot a főiskoláért.¹²

1921. július 4-én a Pénzügyminisztérium arról értesíti a főiskola rektorát, hogy a főiskola bányászati és kohászati szakosztályainak Budapestre való áthelyezése azonnal meg fog történni, míhelyt a Honvédelmi Minisztérium megfelelő helyiségeket bocsát rendelkezésre.¹³

A bizonytalanság, hogy Sopronban marad-e a főiskola, természetesen nem volt előnyös sem a városnak, sem a főiskolának.

Sopron városa azonban kisebb intézkedésekkel is állandóan tanújelét adta annak, hogy nagyra értékeli a főiskolát és azt Sopronban véglegesnek tekinti. A tanács 1921. február 19-én a Bányászati és Erdészeti Főiskola tanári és hallgatói karát családjukkal együtt soron kívül és illetékmentesen soproni illetőségűnek ismerte el.¹⁴

A soproni népszavazás után a város és az egyetem képviselői nagyon gyakran megragadták az alkalmat, hogy a város és az egyetem, illetve a főiskola szoros kapcsolatát, összefonódását és elszakíthatatlanságát hangoztassák.¹⁵ ¹⁶

Miután véglegesen Sopron lett a főiskola székhelye, megindult a főiskola

9 Az Erdészeti és Faipari Egyetem irattárának 942/1919. számú ügyirata szerint a főiskolát a pénzügyminiszter 1919. március 19-én kelt levelében értesíti a főiskola rektorát Selmecbányán, hogy a pénzügyminiszterrel egyetértésben a főiskolát 52935-1919. számú rendeletével ideiglenesen Sopronba helyezte. Az átirat 1919. április 7-én érkezett meg Selmecbányára.

10 Az Erdészeti és Faipari Egyetem irattárának 241/1919. számú ügyirata szerint a földművelésügyi miniszter 1919. március 19-én kelt levelében értesíti a főiskola rektorát Selmecbányán, hogy a pénzügyminiszterrel egyetértésben a főiskolát 52935-1919. számú rendeletével ideiglenesen Sopronba helyezte. Az átirat 1919. április 7-én érkezett meg Selmecbányára.

11 Erdészeti és Faipari Egyetem irattára. 1210/1921. sz. ügyirat.

12 Erdészeti és Faipari Egyetem irattára. 563/1920. sz. ügyirat.

13 Erdészeti és Faipari Egyetem irattára. 1166/1921. sz. ügyirat.

14 Erdészeti és Faipari Egyetem irattára. 1600/1921. sz. ügyirat.

15 Leicht Ottó köri elnök 1922. január 6-án a népszavazási ünnepségen többek között a következőket mondta: „Ugy jöttünk ide, mint egyszer Vak Bottyán kurucal, és itt a labancnak hitt város helyébe magyarrá lett várost találtunk”.

16 1928. november 6-án a város polgármestere, Thurner Mihály levelet intézett Boleman Géza rektorhoz, amelyben hangsúlyozza, hogy összekovácsolódott a főiskola sorsával. Mindenkor nagyra értékelt a főiskola kulturális és gazdasági jelentőségét Sopronhoz való viszonyában. Kétségtelen, hogy Thurner Mihály kitűnő érzéssel nyúlt mindenkor a főiskola ügyeihez. Megtette a szükséges intézkedéseket Sopronban és Budapesten egyaránt. Igyekezett a főiskolát mindenestre Sopronhoz láncolni.

fejlesztése is. Boleman Géza 1921. február 21-én javasolja, hogy a Pénzügy- és Földművelésügyi Minisztérium eszközölje ki a kormánynál a Honvéd Főreáliskola átengedését.¹⁷

Egy évvel később, 1922. február 14-én a földművelésügyi miniszter levelet intézett a soproni polgármesterhez, amelyben közli, hogy a soproni Honvéd Főreáliskolát a minisztertanács 1912. február 3-i határozatával *véglegesen* átengedi a főiskolának.

A város 1922. március 11-én hozott határozat alapján a várisi, brennbergi és ágfalvi vadászterületet, összesen 6896 katasztrális hold terjedelemmel 10 évre bérbe adta a főiskolának. Tanulmányi erdőül pedig a város felajánlotta az ágfalvi erdőgondnokságot a gazdasági terv szerint hozzá tartozó területeivel együtt, összesen 3366 hold 625 □-öl terjedelemmel. A terület átadása 1923. július 23., 25. és 26-án megtörtént. Vezetésével a Földművelésügyi Minisztérium Muck Endre erdőtanácsost bízta meg.¹⁸

A város határozatát július 7-én Kaán Károly elnöklete alatt Budapesten tartott értekezleten is megtárgyalták. Az értekezleten részt vett Thurner Mihály, a város polgármestere. Arató Gyula és Héjas Kálmán miniszteri tanácsosok, Roth Gyula, Pukács Endre főerdőmérnök és Muck András főerdőmérnök. Itt ismét leszögezték a városi vadászterület bérbeadását, tanulmányi erdő biztosítását. A menza számára biztosítandó gazdasági földekről való gondoskodás kérdésénél szóba került, hogy a város egy régebbi közgyűlése elhatározta: a főiskolai ifjúságnak a város érdekében kifejtett tevékenységéért megfelelő módon kívánja háláját leróni. Kaán Károly véleménye ezzel kapcsolatban az volt, hogy ez a legmértékűbb módon úgy történhetik meg, ha a város a főiskolai ifjúság megélhetését elősegítő menzát megfelelő és állandó támogatásban részesíti olyképpen, hogy a város gazdasági földjeiből 100–200 k. holdat bocsát a menza rendelkezésére mindaddig, amíg azt a menza fel nem mondja. Erre a célra a Brand-majori városi birtoknak egy részét tartották legalkalmasabbnak.

Ugyancsak ebből a területből szándékoztak kihalászni az 1–2 k. holdas csemetekertet, amelyben a főiskolai erdőgazdaság a kísérleti állomás által létesítendő arborétum és a botanikus kert számára szükséges csemeték termesztését tervezték.

Itt határozták el a főiskola új épületét körülvevő, kb. 16 k. holdas parknak botanikus kertté alakítását.

Kétségtelen, hogy a főiskolán a tartós hontalanság fenyegető veszélye ellenére a tudományos kutatás és tanítás jóformán egyáltalán nem szünetelt. Nagyon hamar az is mindenki számára világossá vált, hogy Sopron városa mindenben betartotta korábbi ígéreteit. Ezt azok is hamar elismerték, akik nem Sopront tartották a legideálisabb új székhelynek. 1926-ban a főiskola már arról számolhatott be, hogy Sopronban eredményesen dolgozhatnak és sikerrel taníthatják az ifjúságot. 1926-ig a Műegyetem és más tudományos intézetek sok szeretettel siettek a főiskola segítségére, főleg felszerelési duplikátumaik átengedése útján. A főhatóság milliárdos beruházási hitelekkel adta megbecsülésének tanújelét. A Belügyminisztérium 60 és 80 lóerős Diesel-gépeket, dinamókat és egyéb felszereléseket adott ingyen a főiskolának. Sopron városa ezeknél a szerveknél minden alkalommal támogatta és szorgalmazta a segítségnyújtást, sőt

17 Erdészeti és Falpari Egyetem irattára. 312/1921. sz. ügyirat.

18 Erdészeti és Falpari Egyetem irattára. 259/1923. sz. ügyirat.

maga járt elől jó példával, mint pl. a vadászterület, tanulmányi erdő juttatásával.¹⁹

A főiskola fejlődése Sopronban nem volt ugyan töretlen és egyenes vonalú – más városban sem lehetett volna az –, de ebben a városban érte el fejlődésének eddig legmagasabb fokát. A fél évszázad alatt sorsa egybefonódott a városával, jóban-rosszban együtt haladtak. Sopron mindenkör büszkén sajátjának vallotta az ősi intézményt, mint ahogy egy félévszázad mérnökgenerációi – éljenek bárhol is – e tradíciókban, hűségben és szeretetben oly gazdag Sopront tekintik szellemi szülővárosuknak.

Sopron. A „két mór” ház restaurálás után

19 Erdészeti és Faipari Egyetem irattára. 1532/1926. sz. ügyirat.

Baditz Ottó festőművész 1849—1936

Írta: Csatkai Endre

A Sopron környéki festészetnek kétségkívül Baditz Ottó egyik legkiválóbb alakja a 19. század második felében. Azonban akár őt, akár az egykori megye másik jelentős mesterét, Karcsay Lajost nem tartja kellőképp számon sem az általános magyar művészettörténet, sem a soproni. De Karcsay pályája alig tíz évet foglal magába, művészete torzó maradt, Baditz félszázadig tevékenykedett, élete nagyrészt a megye területén folyt. Működése idején a siker és hírnév párizsi, londoni, müncheni kitüntetések formájában szegődött hozzá. Ma azonban felületesen odaszámítják a múlt század második felében dolgozó életképfestőkhöz, akik az akkor tollasodó polgári elemek ízlését szolgálták ki. Érdekes véletlen, hogy a tán egyetlen újabbkori „jó szó” a másik említett megyefiával kapcsolja össze: „Az élmények megrázó erejét mégse lehet kilugozni ... Karcsay Lajosból, Baditz Ottóból és másokból elfojthatatlanul feltör az igazság szava.” (A Magyar művészettörténeti munkaközösség évkönyve. 1951. Pogány Ö. Gábor: A haladó és reakciós erők harcának tükrözése a 19. századi magyar festészetben. 49. lap.)

Nem lehet állítani persze, hogy akár Karcsay, akár Baditz ment lett volna attól a törekvéstől, hogy minden képe közönségsikert jelentsen, végül is Karcsay rövid pályája idején a müncheni levegőben élt, ahol az anekdotázás jegyében látták legszívesebben a képet, csak egy-egy vágyódó pillantást vetett Párizs felé, ugyanúgy Baditz is; beleszólt az irányzódásba a kenyér kérdése is, mindkét művész ekkoriban még csekély földbirtokú családjának támogatására szorult, megélhetését a művészet útján kellett biztosítaniuk.

1949-ben Baditz születésének 100. évfordulójára a soproni Liszt Ferenc Múzeum visszaillesztő kiállítását rendezett a művész képeinek javából, vagy 50 kép, rajz és vázlatkönyv segítségével bepillantást adott Baditz teremtő lelkébe: a kép meglepő és nagyon megnyerő volt. Azóta 20 év múlt el; a művész születésének 120. évfordulóján érdemes az életművet felújítani és a leszűrt tanulságokat, a veszendő adatokat maradandó lapokon megörökíteni.

A soproni és Sopron megyei vonatkozások tekintetében előnyünk van, maga a művész szólal meg a soproni múzeum adattárában őrzött, 1918-ban kelt sajtó kezű levelében:

„Sopron városához legkorábbi gyermekéveim fűznek. Ott jártam iskolába, az akkori liceumban végeztem a gimnázium I—IV. osztályát. A legelső rajzoktatást szintén Sopronban nyertem, a reáliskolába jártam rajzórákra Steinacker tanárhoz. Életem későbbi éveiben Sopronba már csak látogatóba jártam, azonban a megyét, mely családom ősi lakhelye, sohasem hagytam el hosszabb időre. Mindössze néhány éven át tanulmányaim végzése céljából tartózkodtam külföldön, Münchenben és Párizsban, és akkor is a nyár néhány hónapját mindég szülőföldemen töltöttem. Ép ezért műveim motívumai nem csak hazaiak, de specialisan sopronmegeiek nagyrészt, értve alattuk természetesen a táj- és genreképeket. Korábbi években festettem a Fertő tavat. Szülőfalum és környéke pedig mindég kedvelt motívumokat szolgált képeimhez, ugyszintén a lakosság is — nem egy pufókképű egészséges sopronmegyei gyerek, menyecske avagy legény szerepel modellként az évek folyamán. A „vagyok olyan legény, mint te” című képem főalakja szintén soproni vagy sopronmegyei legény.”

Ehhez hozzáfűzhetjük a következő külső életrajzi adatokat. Baditz Ottó Magyarkeresztúron, az akkori Tótkeresztúron, a csornai járásban született 1849. március 19-én.¹ Apja földbirtokos volt, Ottót és Lajost, az ikertestvéreket Sopron után, ahová beköltözött a család, Pápán a ref. kollégiumba járatta, majd mindkettőt Pozsonyba a jogakadémiára iratta. Ottónak rajztanítója, Steinacker Károly (†1873), jó biedermejer festő volt, az ő hatását mutatja a fiatal kezdőnek egy mellképe tanulóársáráról, merev frontális beállítottságban. Pozsonyban Baditz mindjobban kezdte magában érlelni művészi hajlandóságait. Abban az időben azonban hallatlan dolognak számított, hogy nemesi család sarja festő-pályára lép. A Baditz-fiúkra nézve is úgy döntött a család, hogy a birtok nem lévén elégséges, jogot kell végezniök, és majdan a megyénél vállalni állást. Baditz Ottó is csak mintegy feltételesen járhatott rövid időre a bécsi akadémiára Wurzingertanárhoz.² De miután győzedelmeskedett a szülők akaratán, az 1870-es évek végén Münchenbe ment, mely akkor a közép-európai művészek Mekkájaként volt ismeretes; egész sor kiváló magyar tehetség tündöklött ott: Wagner Sándor, Benczur Gyula, Peske Géza, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Vágó Pál, Roskovics Ignác. A magyar fiataloknak egyesülete is volt, elnöknek épp Baditzot választották meg. Tanítómestere Dietz Wilhelm volt, aprólékosan festett történelmi képek szerzője. A fiatalok azonban Munkácsyra esküdtek, tüneményes sikerei vonzották őket és főleg megrázó népi jelenetei, melyekhez annyira illettek a sötét színek. Baditz sem vonhatta ki magát e hatás alól, ő is megfestette példaképének egyik tárgyát, az Éjjeli csavargókat. Ez a követő sereg azonban nem érte el Munkácsy mélységeit, sokkal inkább pótolta hamis párosszal és egyéb hatásvadászással. Baditz 1879-ben aratta első nagy sikerét Münchenben az Elítélve c. képével. A kép sötét börtönt ábrázol, lesorvadt, rongyos nők közé az imént vitt a börtönőr egy fiatal leányt, a némberek kaján vigyorral fogadják. A tömlőc ajtaja még kissé nyitva van, látni mögötte az ő mellett a kétségbeesett anyát. A festményt a nagy sikerre való tekintettel fametszetben is kiadták. Így hamarosan ismert lett a fiatal művész neve. Itthon pedig rajza jelent meg 1880-ban: Hubav Jenő ismert zeneszerző Petőfi dalokat zenésített meg, mindegyikhez rajzot mellékel, Baditz a legjobbakkal jelent meg egy füzetben: Munkácsy, Zichy Mihály, Feszthy Árpád, Lotz, Spányi mellett Baditz a következő című verset illusztrálta: „Zárjátok be már azt a koporsót!”³

Nevét a magyar műbarátok már ismerték. Igaz, Münchennek adta az elsőséget, de 1878-ban a Kupaktanács c. vázlattal indult el a Műcsarnokban az útja. Működését élénk figyelemmel kísérték a hazai folyóiratok. 1880-ban a Vasárnapi Újság arról tudósítja olvasóit, hogy Baditz eddig kisebb képeket festett, most egy nagyobb képpel (Elítélve) sikert aratott Münchenben. (1880. 152. lap) A kép egyébként bécsi műkereskedelemben került. A Magyarország és a nagyvilág szintén ír a kép sikeréről, egyúttal jelzi, hogy újabb nagy kép készült el, ez a Falu rossza. „Drasztikus tárgy, de művészien kidolgozva”. (1880. 460. lap) Még 1880-ban megjelenik a Műcsarnokban a várakozással fogadott kép, és a

1 Legrészletesebb életrajza megjelent a Művészet 1913-as évfolyamában. Croniqueur: Baditz Ottó. 256. lap. Ezen épül fel Szendrei-Szentiványi: Magyar képzőművészek lexikona. 1915. 68-71. lap. A Műcsarnokban kiállított képeinek jegyzékével. Jelen tanulmányban felhasználtuk a két említett forrást és átnéztük a korabeli folyóiratokat, kb. 1896-ig Baditz szereplésére és fogadtatására nézve, továbbá hasznos adatokkal szolgált a művész leánya Jankovich Györgyné, kinek e helyen is kifejezem mély hálámat.

2 Fleischer: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. 1935. 28. lap. 1871-én iratkozott be, de már 1872. nyarán ki is lépett.

3 Híres illusztrált könyve volt Kis József Mese a varrógépről c. elbeszélő költeménye.

Vasárnapi Újság így méltatta: „Élénk figyelmet kelt Baditz Ottónak egy nagyobb képe, a Falu rossza. Egy részeges falusi gazda muzsika szó mellett indul haza a kocsmából, de a cigányok mellett ott kontrázik a felesége is. Az után járók megvetéssel nézik a részeg embert, a gyerekek pedig csufolják. Nem közönséges erővel van festve a komoly tárgy. Az is látszik rajta, hogy a fiatal

Baditz Ottó: Tollrajz vázlatkönyvből.
Liszt Ferenc Múzeum

művész Munkácsyt szorgalmasan tanulmányozta.” (1880. 759. lap) Ez utóbbi kapcsolatra a Vasárnapi Újság még egyszer utal, 1881-ben, amikor a képet közli és említi, hogy festője „leghívebben” jár Munkácsy nyomában. (319. 320. lap) Ezt a „Munkácsy hatás”-t viszont a nagy mester aligha érezte, mert amikor 1882-ben az ő alapította párizsi ösztöndíjat utalványozta, Baditz hiába pá-

Baditz Ottó: A részeges hazatérése. Ceruzavázlat

lyázott a Pellengér c. képvázlattal. A választás Munkácsy részéről többnyire olyan festőre esett, aki nem is volt az élvonalban, de erősen az adományozó irányához húzott. A Pellengér kidolgozott formájában Lederer Sándor európai híré műgyűjtő birtokába jutott, aki Baditz pártfogójává szegődött. Ez az 1882-es budapesti tárlat jelentős eredményeket hoz Baditznak. A Műcsarnok kiállításain szorgalmasan vásárolgató Ferenc József 800 ft-on megvette a Búcsú c. képet; ez a példa persze lelkesítően hatott az udvarhoz igazodó mágnásokra. A nagy gyűjtő Andrassy Manó gróf két összetartozó képet vásárolt (Mikor a lány kicsi. Mikor a lány nagy lány), Andrassy Gyula híres képgyűjteménye számára megvette a Babinó (Karácsony éjjel) c. festményt, amely az egyházi

Baditz Ottó: Bíró előtt. Nemzeti Galéria. (A múzeumi főigazgatóság szíves engedélyével)

alap díját nyerte el. Sötétes, fekete vízen fakesztt úszik, ezen fekszik egy angyali szépségű gyermek. E kiadós vételekhez járult még Lederer Sándor említett vásárlása 1500 márka erejéig. A nagy sikerek mellett talán nem sikkdtt el az a megemlékezés, amely Sopronban, a szűkebb hazában 1882. IX. 19-én kelt, és tán először említette a szülőföldön művészünk sikereit, felhozva a nevezetes kiállításon még szereplő Ráchel siralma és Női arckép című festményeket is.⁴

1883-ban az őszi tárlaton nagy sikert ért el a Magányosan c. festménye és vevőre talált Zichy Nep. János buzgó képgyűjtőnkben. „Baditz képe valódi gyöngye volt a tárlatnak: uri nőt fest szalonjában, ki csupa finomság és kellem” — írja az előkelő Budapesti Szemle folyóirat. „Az alak és környezet rajza elegáns, szinhatása jóízű”. Dicséri a lap a kis gyermekvázlatokat és egy Női

⁴ Az Ődenburger Bote c. lap.

arcképet. (XX. évfolyam, 304. lap) Ekkor kap rá Baditz az amorettek festésére, rajzolására és ebben sikeresen versenyez Benczurral. Ő rajzolja a Múcsarnok katalógusának angyalkás címlapját; a pehelykönnyű gyermektetek virtuóza lett: 1890 körül műterme telve volt amorettek rajzaival.

De mintha most irányt változtatna, egy nagyhatású képpel kilobban érdeklődése az élet sötét árnyékai iránt. 1883-ban München művészeti eseménye Baditz Angyalcsinálók c. hatalmas képe. Főműve. Hogy mi az angyalcsináló, ma már eléggé elhomályosodott fogalom. A leányanya a korábbi társadalom megbélyegzettje lett, de nem volt jövője a törvénytelen gyermeknek sem. Ilyenkor a kítaszított nő a gyermeket kiadta olyan személyeknek, akik pénzért hajlandók voltak a gyermeket feltűnés nélkül elpusztítani, azaz a korabeli szemforgató kifejezéssel élve „angyallá” tenni. A városok peremén éltek ilyen angyalcsináló asszonyok, így Münchenben is.⁵ A kép sötét odut ábrázol; a fiatal, jól öltözött anya csipkekendőjét tépdeseve áll a bölcső mellett, amelyből ványadt gyermek sápadt arcocskája fénylik ki, tekintete néma szemrehányás. A bölcsőt egy öreg asszony ringatja, félkezével a gyermeket simogatja, de a tettetett mozdulatot leleplezi az asszony mellé helyezett üveg a mésszel mérgezett tejjel. Csupa lehangoló homály, rendtelenség, szutyok a környezet. Az előtérben egy csecsemő fekszik, a háttérből egy halálra szánt vézna kis teremtés bukkan elő. Az oduba vivő lépcsőn egy másik asszony tántorog lefelé, igazi boszorkány. A társadalmi visszasság ellen való nagyerejű tiltakozást egypár ellentét még jobban aláhúzza, a bölcső falára virágos Krisztus-monogrammot festettek, a helyiségben elszórva imádságos könyv, jelnek belétt szemüveggel, jóslásra szolgáló játékkártya. A gonoszság és képmutatás, megannyi megrendítő megjelenítés nagyhatásúvá teszi a képet, a haladó szellemű művészet kitűnő emléke. 1881/82-ben készült, 1883-ban került bemutatásra Münchenben, Budapesten azonban csak 1885-ben, az országos kiállításon; bizonyos finomkodó körökben elég ellenszenv kísérte, a székesfőváros azonban megvásárolta, de némi áltszenteskedéssel el is rejtette a főorvosi hivatalban, csak 1927-ben a Magyar táj-és életképképzőintézet irányult feléje a figyelem, ugyanakkor történt Karcsey újjáértékelése is. Így azután a Fővárosi Képtárba került az Angyalcsinálók és onnan 1949-ben a soproni emlékkiállításba; néhány évig Sopronban volt látható a kép, majd egy nagyobb vándorkiállítás anyagába sorolták, mely Szovjet-országba vitte bemutatni a magyar festészet remekét.

Tán azok a hangok, amelyek a tárgy megdöbbentő valóságán fennakadtak, térítették el a festőt azoktól a feladatoktól, amelyek a társadalom bűneit feltárva nevelni óhajtottak. Nyitott szemmel járt a világban: vázlatkönyvei mutatják, ha egy-egy tárgy megragadta, akkor a hevenyészett rajzot pár szóval magyarázta magának, a műtermében vázolta fel a jelenetet körvonalaiban, és aztán modellekkel megalkotta a képet is. A soproni kiállítás idején még kb. 15 vázlatkönyv megvolt, abból csak egyet sikerült megszerezni a müncheni idejéből. A többi azóta elkallódott.⁶

A bájos gyermekek ábrázolása könnyű közönségsikereket hozott, az általános ízlés a novellisztikus tárgyakért rajongott, Baditznál nagyobb müncheni művészek sem tudtak az ízlés hatása alól szabadulni: 1883-ban megjelennek az ilyen címek a képei alatt: Búcsúzik a huszárlegény kedvesétől, Mikor a leány

⁵ 1914-ben diákkoromban Münchenben még nagyban szokás volt diákkörökben a gyermekgyilkosságok az a módja.

⁶ 1950 körül, az államosítások idején elárverezték a hagyatékot.

kicsi, Mikor a leány felnőtt. Ha pedig valami „népéleti” volt, csak víg jellegű lehetett. 1886 körül festett Baditz egy kis olajvázlatot: falusi nyomortanya puszta szobájában az üres falon valamiféle rongyos ruha lóg, a hideg vagy kihűlőben levő kemence padkáján fázékony parasztszony kucorog három porontyával, a nagy fehér falfelület sivar hideget sugároz. Így magában, bár csak vázlat, megrendítő kép, de kidolgozott festmény nem lett belőle. Családi elbeszélés szerint nem sok sikert ígértek a képnek kidolgozás esetére, és mikor Baditz a kor kívánalmainak megfelelően megfestette, a kép a Nemzeti Múzeumba került. A helyiség egyszeriben megtelt kukoricával, egyéb veteménnyel. A kemence mellett vidám család ácsorog, kellemes, elégedett arcú asszony, víg fiúcskák gyönyörködnek a szoba közepén táncoló kisfiúban és táncosában, akiknek

Baditz Ottó: Angyalcsináló. Budapest. Nemzeti Galéria

a talpalávalót egy rongyos cigány húzza. És hozzá a cím: Az első csárdás. És íme Baditz telibe talált ezzel a képpel. Reprodukciókban elterjedt alaposan. De a fénynek árnyéka is volt: Szemere Attila a Budapesti Szemlében (XLIX. évf. 1887. 443. lap) ezt írja: „Baditz genreje. Az első csárdás, a kis szőkehaju bajor gyerek táncolja s egynehány magyar ruhába bujtatott müncheni ember nézi. Csodálatos, hogy egy magyar festő, ha már nem juthat itthon modellhez, képzeletéből nem tud jobb magyar typust alkotni.” Maga a Nemzeti Múzeum sem tartotta meg a képet, elcserélte egy későbbi kiváló művel. 1949-ben a kitűnő vázlat a soproni múzeumba került.

1890-ben Baditz hazatért Münchenből. A 80-as évek második felében is voltak szép sikerei. 1887-ben festette a Nagymosást, egy kis ennivaló leányt, aki a nagy sajtár fölül édesen mosolyog a nézőre. Lederer Sándor, a kiváló műgyűjtő még két képet szerzett a festőtől 1888-ban (Anyai gondok, Kútnál).

Baditz 1887 körül nősült meg, Sarlay földbirtokos és kúriai bíró leányát vette feleségül, hozományként a Győr megyei Téten kapott kis birtokot. Erre is számított, meg a szép anyagi sikerekre, mégis csak itthon kívánt működni.

Tán a bírálatok nyomán érezte, hogy elszakad a hazai tárgyaktól. Münchenben is szép lehetőségei voltak. A vidám magyar festőket szerették Münchenben, vaskosabb tréfáikon nevettek és megbocsátották, kisebb-nagyobb műkereskedők munkáikat még Amerikába is közvetítették. Maga az uralkodó herceg, Luitpold is gyakran ellátogatott a magyarok műtermébe és éppen a két Sopron megyeit, Baditzot és Karcsayt kedvelte legjobban, Szana Tamás ismert műkritikus a Magyar Szalon c. folyóirat 1892-es évfolyamában, mikor már Baditz hazaköltözött, így írja vissza a müncheni éveket: „Baditzot a magyar piktorok tatának nevezték és valóságos apjuknak tartották, a Dauner kávéházba gyülekeztek köréje, ott szívesen elkártyáztak velük. Tréfáikat szívesen hallgatta,

Baditz Ottó: Az első csárdás első színvázlata. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

néha könnyezésig nevetett a hallottakon. A Theresienstrassen, előkelő negyedben lakott, felesége jó háziasszony, gyakran volt vendégség náluk.^{6a} Mostanában, folytatja Szana, Pestre költöztek, de vajon megélne-e, nem mennek-e hamar vissza?" (Magyar Szalon 1892. 1. és 16. lap.)

Nem így történt. Már 1884-ben is nagyon kedvező lett volna a hazatérés. Azt írja a Vasárnapi Újság: „E gyorsan hírnévre emelkedett (B. O.) a kiállítás egyik kedvence. Nemcsak pályatársai vannak róla jó véleménnyel. A közönség szívesen vásárolja festményeit. Egyik közeli kiállításon valamennyi műve (9) elkelt. Magvas tehetség, igazi erővel ecsetjében, melegséggel színeiben. Madon-

6. a. A művész leánya arra emlékezik, hogy Münchenbe kihozták a szülei öt magát dajkájával együtt. A házbéliek csodájára jártak, amint a dajka rétest dagasztott, kinyújtott, megtöltött és szépen összecsavart. Ilyet sem láttak soha.

nája a tárlat egy legértékesebb műve." (740. lap) A Madonnát egyébként Károlyi Gyula vásárolta meg, ma a soproni múzeumban van, de rongált az állapota.

Sikerei hazatérése után is folytatódnak. Akár Münchenben, itt is nagy az érdeklődés gyermekképei iránt. Sok rendeléssel halmozták el. Mintha megúnta volna a sötét színeket és felfedezte volna az élet napos oldalait. A gyermekáldás és az anyaság örömeinek apostola lett, ahogy az Angyalcsinálókban is lényegében a gyermekhalandóság ellen szólal fel. Budapesten ekkor már kezdtek túllenni a müncheni realizmuson és a helyi színeken, Párizs mind több fiatal festőt megérintett, már kezdtek a nagybányaiak is szedelődzködni. Kezdték be-

Baditz Ottó: Az első csárdás. Olajfestmény

szelni impresszionizmusról, plein airről. Baditz is kezdi éreztetni a napfény és levegő befolyását a színekre. Az Élet c. folyóiratban Impressionista nevű műbíráló egyenesen a fiatalok közé sorolja 1891-ben Baditzot: „Milyen pompásak is a fehér és plein air festő Baditz munkái! Nem nagyon bántam, hogy a Vadrózsák leányalakja édeskés, hiszen a kitűnő egészséges világítás elég örömmel szolgált szememnek.” A Vadrózsák egyik legismertebb képe ebből a korból. Teljes alakú parasztlány virágkosárral. A tárlaton Ferenc József szeme akadt meg rajta, megvette, később Horthy is a budai királyi vár általa birtokba vett részébe vitette. Ugyanez az 1891-es kiállítás még egy nagy sikert hoz, a Kihallgatást. A falusi bíró és jegyző fiatal parasztlányt vallat. Az Impressionista álneves bíráló erről így ír: „Azt láttam, hogy pusztán a világításnak játékaival pszichológiát is festhetni. A nézőnek hátat fordító irnokot jobban megértettem, mintha a szája mozgását is láttam volna. Szinte hallottam türelmetlen ásitozását.” (Élet, 1891, 88. lap.) A napfényvel teli szoba ábrázolásának korai megjele-

nését azonban Pasteiner Gyula a Budapesti Szemlében a műbírálat zavaros tolvajnyelvén így intézte el: „A Kihalgatás olyan, mintha a művész belgát utánzó müncheni mestertől tanult volna.” (LXV. évf. 1891. 138. lap.)

Korának ismert műbarátja, Lippich Elek nem tartozott Baditz hívei közé, többször megcsípkedte. Így 1892-ben az Élet hasábjain: „Baditz Ottó Szent Cecíliája mesterileg festett tanulmányfő, de nem Szt. Cecília.” Igaz Baditz protestáns volt, épp azért vallásos tárgyú képein hiányzott az extázis, de nem a bensőséges átélés; oltárképei vannak a szombathelyi és szilsárkányi ev. templomban, az utóbbi, Krisztus az Olajfák hegyén, megjelent reprodukcióban is, a sop-

Baditz Ottó: Vagyok olyan legény, mint te. Olajfestmény
(Adorján A. reprodukciója képeslap után)

ronnémeti kat. templomban: Mária névnapja, egészen világias: anyját virággal köszöntő gyermek. Vallásos tárgyú képeit a tárlatokon szorgalmasan vásárolgatták. Világi képeinek többek közt Széchenyi Miklós győri püspök, József főherceg, a Károlyi és Andrássy grófok voltak vevői. 1892-ben a Cecíliával egy időben került tárlatra a reprodukció által nagyon népszerű kép: „Vagyok olyan legény, mint te.” Virágos rét szélén két parasztleány hívja ki egymást versenyre. Lippich ennek a képnek is nekiment: „Megszokott bravurral van festve, de fölületes megfigyelés alapján, kevés átérzéssel. Egy kissé színpadias a főhős.” A képet mindamelllett egyik pénzintézet vette meg és a hírek szerint 1944/45-ben az ostrom idején elpusztult. Lippich még egy vágást mér Baditzra: „Baditz ne fessen arcképeket!” (Élet, 1892. 828. lap.) Hát ebben nem volt igaza

Lippichnek! Nemrégiben került a Nemzeti Galériába egy Baditz-kép: lombos zöld háttér előtt két leányka, a művész csemetéi. Bájos kedves kép. Annak idején az uralkodónak szemet szűrt, de Baditz családjának szánta, nem adta el.

Végre 1896-ban a millenáris kiállításon tetőzött Baditz hírneve a Gyermekek álma című óriási képével, amelyet az állam vásárolt meg, és amely letétképpen a két világháború közt a soproni múzeumban volt kiállítva. Vallásos tárgyú kép? Az is, nem is. Fialat anya, akinek szentváltát csak egy egész keskeny fénykarika jelzi feje felett, kis gyermeke (Jézuska) előtt térdel, aki könnyű

Baditz Ottó: A gyermek álma. Nemzeti Galéria.
(A múzeumi főigazgatóság szíves engedélyével)

álomba merülve szunnyadozik a virágos réten. A háttérben virágba borult bokorban angyalkák muzsikálnak, mintegy zenével kísérik a gyermek álmát. Napfénytől, békés zöldtől átitatott kép. Csupa zene. Az angyalok közül egyet és a gyermeket leányai után festette meg a művész. Máriához egy igen szép, boldogságtól sugárzó női fejet festett tanulmányképp; a Nemzeti Galéria tulajdona.

Hiány nem volt 1896 után sem megbízásban, de a tétii birtok elfogyott, a farádi örökségből a rokonság nem adott részt, a magyarkeresztúri birtok pedig az apai rokonságnak jutott. A művész annak idején csak a családi házat és mellette a kertet igényelte. A fővárosi élet nem volt olcsó. Lányait főiskolára járatva, külön műtermet tartott fenn a Kmety utcában, a család az Aradi utcá-

ban lakott. Ahogy a művész leányától tudom,⁷ Baditzék visszavonultan éltek, a családfő eljárt a Fészekbe és olyan helyekre, ahol a művészek szoktak összejönni, feleségestől azonban csak Ráth Györgyékhez, a nagy műpártoló házaspárhoz. Barátságban volt Baditz a művészek közül főleg Spányi Béla tájképfestővel, annak idején Münchenben is közös műtermük volt. Jó ismeretség állt fenn Jókai Mórral⁸, Blaha Lujzával, Gárdonyi Gézával. A családtagok csak ritkán látogattak el a műterembe.⁹

A művészeti élet megváltozott a fővárosban. A Múcsarnok mellett létesült a Nemzeti Szalon, melynek egyik alapítója volt Baditz. A művészek száma rohamosan nőtt; tudott dolog, hogy az eladási lehetőségek megközelítően sem emelkedtek ennyire, az izmusok szétszabdalták a régi művésztsadalmat. Ámbár Baditz nem volt vagyonos, némely kartársak szemére lobbantották, ha valamely pályázaton részt vett; hasztalan hátrította el azzal, hogy a bíráló bizottság nem aszerint ítél, valakinek van-e vagyona vagy nincs, hiszen nem jótékonyági intézet. Meghalt Spányi Béla is, 1917-ben Baditzné. Jómaga is csend és békeség után vágyódott. Így tért vissza Magyarakeresztúrra, miután csak a Múcsarnokban 1901-től 1914-ig hat híján 100 képet állított ki.

Falusi magányában is festegetett. Szeretett vadászni és mindig sikeresen. A faluban élt egy nagyhírű egyháztörténész, Bossányi Árpád, aki hosszabb ideig kutatott a római vatikáni levéltárban, vele gyakran volt együtt és a művészet kérdéseiről beszélgetett. Általában a falu kérdései foglalkoztatták: hiába ez a kedves község is ősztől tavaszig sárba süllyedt, valami megújulás, megfiatalodás vihet ebből az örök sárból ki. Nyilván innen van nagy számmal idevágó rajza: a Sártipró elnevezéssel, még ilyen című festményt is állított ki a Múcsarnokban. Mikor 80 éves lett, azt kívánta, hogy leánya, Jankovichné költözzék hozzája. Így is lett. Addig állva festett, ettől fogva úgy ült az állvány mellett. Korábban mindig derűs, habár kissé lobbánékony természete is bizalmatlanná kezdett válni, de ha rossz hangulata elmúlt, ismét a régi jóságosan víg ember volt.

Idős korban került képeire az opálos irizáló színárnyalat a képeknek különleges mozgalmasságot adva. Ha korábban is érdekelte a szegény emberek életsorsa, most a természet proletárjait is meglátta, a kopasz hegyoldalt, a kietlen sáros dűlőutat. És érdeklí az örök emberi kérdés jelképe: a mindennapi kenyér és a magvető. Legutolsó képe is idevág, nagyméretű: falusi leányka kenyérrrel. Nagy erővel megfogott ábrázolás, mely beleillik a ma hullámverésébe.

Maga és családja sokat tett a község előbbrevitelére. A művész 1936-ban hunyt el: 87 évet ért meg. Hozzátartozói elkerültek a faluból: sírját gondosan és szeretettel ápolja egyik hajdani menyecskemodellje...

Arcvonalait több önarcképben örökítette meg, de művésztársai is szívesen megfestették, így még László Fülöp is. A hajdani Darnai gyűjteményben Sümegen egy vadászlapos képe volt látható. Legjava képei a Szépművészeti Múzeumból a Nemzeti Galériába kerültek, de állami letétként a régi országrészek múzeumaiba is jutottak hajdanában, így pl. Temesvárra. De elvetődött egy képe a kelet-németországi Görlitzbe is. A soproni Liszt Ferenc Múzeumnak 1848-ig csak egy képe volt tőle, magántulajdonból vásárolták, Bünbánó Magdolna, rőt-

7 Badiz másik leánya külföldre ment férjhez, leszármazottjai ott élnek.

8 Jókai s. k. ajánlásával ellátott arcképe ott függött a családi otthonban.

9 Blaha Lujza igen kedvelte Baditzot, „bájos ember”-nek nevezte. Gárdonyi a Vadrózsákhoz Egerből gratulált: „Kí a Vadrózsákat látta, Baditzot szívébe zárta.”

hajú tanulmányfej, de az említett centenáris kiállítás 1949-ben a Fővárosi Képtár jóvoltából egész sor képet mutatott be, ezenkívül a megyében szétterjedt család sok képpel, vázlatkönyvvel, rajzzal és műlappal sietett a kiállító múzeum segítségére, akkor részben Jankovichék ajándékából, részben vétel útján az említett Első csárdás vázlaton kívül egy erős Munkácsy-hatás alatt álló szegény asszonyt ábrázoló képet is sikerült megvenni és magánosok is tudtak egyet-mást vásárolni. Különösen feltűnt egy virágba borult ág pompás képe a család szilsárkányi ágának birtokából.

A kiállítás értékes tanulságot hozott; meg kellett vallanunk, hogy nem ismertük eléggé Baditz Ottót: a novellisztikus tárgyak festői között hitték általában a helyét, azoknak pedig manapság kevés a becsülete. A kiállításon szóba került, hogy a nagybányaiak közül Réti István nem tartotta élvonalba valónak; hogy mint láttuk, úttörő volt, azt nem vették észre, mert valóban a nagybányai irány túlszárnyalta a színek feloldásában, de tagadhatatlan, hogy lépcsőfok volt a korát követő fejlődésben. Társadalmának szigorú erkölcsi bírálója volt, képeivel nemcsak gyönyörködtetett, nevelt is. Haladó szellemű művészeink sorában hely illeti meg. Remélhetőleg az idő érvényt szerez Pogány Ödön Gábor megállapításának, amit a tanulmány elején idéztünk.

A soproni centenáris kiállítást, mondták akkoriban fővárosi látogatói, Budapesten kellett volna megrendezni, de tán azért így sem történt rosszul. Baditz egyéniségéhez jobban is illett így, hogy szülőföldje műbarátainak szívében vált tudatossá: ez a vidék adott és nevelt egy nagy festőt a magyar művészet közösségének.

Lőveri változások

Írta: Becht Rezső

Esténként, amikor a várost délről és délnyugatról átkaroló hegyek amfi-teátrumában kigyulladnak a szanatóriumok, üdülők, villák és a löveri Szabadság körút fényei, s a Károly-magaslat felett a Vénusz szórja ezüst szikráit, a képzelet eljátszhat azzal a gondolattal, hogy hét évszázad előtt ezen a tájon, a határt őrző királyi nyilasok településében, a *villa Luerben*, a villanyfény helyett csak egy-két rossz mécses pislogott, és a vad vidék szélvédte zugaiban őrtüzek lobogtak. Csupán a Vénusz szikrázott ugyanúgy akkor is, mint ma teszi.

Ez a *terra Luer* azóta is megőrizte nevét, melyet hivatalosan ugyan „lövér”-nek ejtenek, azonban a soproniak, ragaszkodva a sokszázados hagyományhoz, hosszú „ö”-vel és „e”-vel „löver”-nek mondanak.

Sopron fogalmához a képzettársítás három rokonfogalmat szeret kapcsolni: Tűztorony — szabadtéri múzeum és — Löverek. Az első kettőt mindenki megérti, a harmadik néha még magyarázatra szorul.

A „*Löverek*” szó első sorban azt a területet jelöli, amely a Sopront átszelő vasúti sínektől délre terül el és szelíd hullámokban s teraszokban az Egeredidombtól a Károly-magaslat lába mentén a Vas-hegy és a Nándor-magaslat erdős oldaláig terjed. Ezen a tájon laktak a 13. század végéig a *löverek* vagy *lövészek*, tehát a királyi határőrök, *Lövér* nevű faluiukban, ahonnan egy részüket IV. Béla, más részüket IV. László betelepítette Suprunba, hogy szaporítsák a supruni polgárok számát. Maga a falu Sopron várossá emelése, tehát 1277 után megszűnt.¹

Több mint hat évszázadnak kellett eltelnie, amíg a kezdetleges településből Sopron üdülőnegyede és idegenforgalmának egyik legjelentősebb tényezője lett, s amíg a 19. század folyamán kialakulhatott itt a kertek százainak az a különleges együttese, melyet a „kert” szó már nem, csak a „löver” szó képes kifejezni. Nagy vitairódalma támadt ennek a szónak, mert sokan a közénfelnevet „lever” vagy „leber” szóból származtatták, ami dombot, lejtőt jelent. A „lövér”-ejtés legtüzesebb harcosa *Rábel László*, a Soproni Napló főszerkesztője volt. Egyik vitapartnere végül is azzal akarta lezárni a vitát: „Akkor lesz a „löver”-ből „lövér”, amikor Rábelből Rabél lesz!” A hivatalos győztes ugyan mégis a „lövér” lett, Rábel azonban Bakonyira magyarosította a nevét.

A középkor viharos századainak sodrában Sopron — most már az ország legjelentősebb városainak egyike — túlnőtt a várfalakon és az északi, keleti és nyugati külvárosokat duzzasztotta. Csak déli irányban, az erdős hegyek felé, tehát a Löverek területén nem kívánt senki letelepedni. Közel volt az erdő és benne a veszedelem. Amikor pedig ama sötét idők ostorai: a pestis és a tűzvész

¹ Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964. 24. old. Dr. Mollay Károly: A Vármegye történeti vázlata 1848-ig. (Különös tekintettel Sopron és megye műemlékeire) Tanulmány Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei c. művében. Budapest, Akadémia Kiadó, 1953. 39, 40. old. Dr. Mollay Károly: Saggiarius — lövér. SSz. IV. 5. sz. 284. oldal.

mellett még a portyázó törökök is örök rémületben tartották a külvárosok népét, akkor a 17. század elején a város külső várfallal is körülveszi magát, s ezzel még jobban elzárkózik a vést rejtő erdős déltől. Még 1739-ben is ezt írja *Hajnóczy Dániel*, az ev. líceum rektora és kiváló humanista: „*Dél irányban semmi sincs azon az egy soron kívül, melyet hosszúsága miatt Lange Zeile-nek, Hosszúsornak neveznek.*”

Sopron lakosságának száma a 18. század végéig 11 000 fölé emelkedik, s ezzel együtt növekszik műveltsége és igényessége a szebb élet iránt. A védelmező házfalakhoz szokott polgárság mégis csak vonakodva és hosszas megfontolás után szánja el magát arra, hogy a külső várfalat ne csak a „Faust”-ból ismert húsvéti, „városkapu előtti séta” céljából lépje át, hanem állandó kapcsolatot teremtsen a várost körülölelő természettel.

Sopron építészeti szépségének felfedezői idelátogató idegenek voltak: az olasz *Cesare Valentino* 1487-ben és *Jeremiah Milles* angol archeológus 1737-ben, ellenben a város természeti szépségeit már a város szülőtte, a Wittenbergában tanuló soproni diák, majd ágfalvi pap, *Rosner Mátyás* látja meg elsőnek, amikor 1660-ban előadott disszertációjában lelkesen magasztalja szülővárosa „*kellemetes, kedves és egészséges fekvését, erdeit, kertjeit és tiszta levegőjét.*”²

Lackner Kristóf, Sopron nagy polgármesterének és homo universalisának ösztönzésére a módosabb soproniak már a 17. század első negyedében az Ütteleki utca mögött és a Bécsi negyedben lévő kertjeikben kerti lugasokat és kőházikókat építettek, de ezek a kuruckorban elpusztultak. Csak másfél századdal később, a 18. század vége felé keletkeztek újak, de most már a város déli szélén, a majdani Május 1. tér (Deák tér) északi oldalán, a mai Rákóczi utcát, Széchenyi teret és Mórícz Zsigmond utcát egyesítő egykori Hosszú sornak külső várfalig terjedő kertjeinek végén; a falra kikönyöklő kőlugasok, melyekből szép kilátás nyílt a hegyekre. Szabad, nagyrészt még szűzi táj tárult innen a vasárnapként itt kávézó, kuglófozó, csibukozó és borozó polgárok elé, akiknek tekintete évről évre növekvő szeretettel siklott végig a hullámosan tornyosuló vidéken. A fal előtt, le egészen a komor ispotályig, melyet éppen napjainkban tüntet el a bontócsákány, szederfák sorakoztak. Mögöttük meredek falú, széles és mély árokban, a Rákpaták folydogált, mely fölé a mai Köztársaság utca és a Múzeum utca folytatásában egy-egy fahíd ívelt. Az egész környék zengett a gyerekek zsvajjától, akik a fák koronáiban szedreztek, az árok bokrai közt rabló-pandurt játszottak, míg mások a diákok és inasok közt hagyományos csatát vívtak. A nagy Szedres-árkon túl hosszúfarkú sárkányok imbolyogtak az égen, közöttük a sarlós fecskék zárt kötelékei suhantak éles vijjogással.

Néhány rossz dülőt kanyargott únottan répa- és kukoricaföldek, bozótos legelők, erdőmaradványok és zittyós rétek közt arrafelé, ahol egymás hátán áttekintve, a dombok csipkés fenyősorokkal vagy vén gesztenyefákkal voltak beszegve. A lankákon borzas gyümölcsösök és szőlők fonódtak szűrös kőkeny-, som- és csitkebokrok keretében mozaikká.

Ezek voltak az őslőverek, a szónak „kert” értelmében. Mögöttük már a sűrű erdő vette át az uralmat.

Bizonyára évek teltek el, míg az egyik vasárnapon valamelyik kerti ház gazdája, kék pipafüst eregetés után, így szólt a vele szemben pipázó komájához: „*A tavaszi borszállítás Krakkóba jól hozott... Azt hiszem jövőre megépít-*

² Dr. Csatskai Endre: *Idegenek a régi Sopronról 1487–1841. Scarbantia-sorozat 2. szám. Sopron, 1938. 6., 9., és 15. oldal.*

hetem azt a kis nyári házat odafönt a gesztenyésben...” Kimutatott a pipa csutorájával oda, ahol ma a Gyermekek Szívszanasatórium áll. — A másik tünődve eregette a füstöt: „Erre már én is gondoltam... Ha egy páran összeállunk és az utat is rendbehozzátjuk, akkor jövőre már odafönn ihatjuk a „Weirert” és nézhetjük a várost.”

Valahogy így kezdődhetett. Ilyen csirából születhetett ez a kertbirodalom, amely ma Sopronnak egyik fő ékessége és vonzóereje.

1800 után már szép számmal voltak ápolt gyümölcsösök a hegyek lejtőin. S attól kezdve a mai napig szakadatlan a löverek tavaszi virágzásának és őszi gyümölcsözésének fűzére. Sajnos, az új gyümölcsösök egy részét őseink az őshonos gesztenyések³ rovására telepítették, mert — az akkori feljegyzések szerint jól értékesíthető gesztenyénél fontosabbnak tartották az egész éven át friss gyümölcsöt adó vegyes állományt. Mindenesetre akkoriban már más szemmel nézték a sraproni tájat, mint az elmúlt századok magukba fordult, falak közé húzódozó emberei. Ebben is akadtak tanítómesterek.⁴ Így Richard Bright, angol utazó, aki 1814-ben dicséri a vidéket, melyet Krickel József 1829-ben „wirklich reizende Gegend”-nek, „valóban elragadó vidéknek” nevez, ahol szép sétákat lehet tenni. De az itthoniak sem maradnak már el az idegenek mögött. Bredeczky Sámuel, a lelkes-író-termesztetbúvár, akit a magyar turisztika egyik úttörőjének nevezhetünk, Bécsben 1803/5-ben megjelent könyvében lelkes sorokban festi le Sopronnak és vidékének szépségét, külön kiemelve Brennerberget és a diák-majálisok színhelyének, a Deák-kútnak környékét. „Aki zavartalan élvezetre törekszik, keresse fel a helyszínen és örvendjen a gyönyörű tájnak, mely idillikus álomvilágnak szende jellegét viseli” — írja. Megemlíti az Alsó-Lövereket is, melyeknek észak felé fordult lankáin ugyan nem a legjobb szőlőlé terem, de felettük a szelídesztenyések annál ízesebb gyümölcsöt hoznak. Szerinte az első löveri gyümölcsöt 1800 körül „bizonyos Springer ur” telepítette a mai Gesztenyés út környékén, a későbbi Töpler- vagy Rátz-löver helyén.⁵ Kis János püspök-költő, 1815-ben „Sopron tájkához” írt ódájában „kálással s szőlővel nevető hesperi kertnek” nevezi tájunkt, melybe nyilván beleérti a Lövereket is. Fényes Elek, a kiváló statisztikus 1841. évi leírása szerint „várostól délre és nyugatra eső hegyek már csekélyebb bort szolgáltatnak, de tetejüket gyönyörű gesztenyéserdők, s oldalaikat gazdag gyümölcsösök fedik.”⁶

A 19. század a soproni hegyvidék szépségei feltárásának és a mai Löverek kiteljesedésének kora.

A nagy Szederes-árok túlsó partján fasoroktól kísért utak épültek, melyek mentén elsőnek az Alsó-Löver utca, majd a Nyúl utca, vagyis a mai Hunyadi utca házsorai nőttek ki, hogy mint felderítők előre törjenek a Váris irányába. A század dereka után az erdők feltárása is rohamosan meggyorsult. Braun Nándor, „a természet és a művészetek barátja” 1855-ben, saját költségén megépítteti a később róla elnevezett Nándor-kilátót és az odavezető sétautakat. Ezzel — mintegy varázsütésre — megindult a kirándulók áradata a város által már

3 Főző Géza: Soproni gesztenyések. SSz. II. 3. szám, 148. old. Csapody István: A Sopron környéki szelídesztenyések. SSz. XIII. 3. sz.

4 Dr. Csatskai Endre: Idegenek a régi Sopronról 1487-1841. Scarbantia-sorozat 2. szám. Sopron 1938. 25. és 27. oldal.

5 Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. SSz. XII. 1. szám. 67. old.

6 Csapody István: A Sopron környéki szelídesztenyések. SSz. XIII. 3. szám. 240. old.

1763-ban Preysing generálistól vásárolt, de távoli fekvése miatt a polgárságtól alig látogatott Neuhofon, a mai Erzsébet-kerten át a Nándor-kilátóhoz és a Felső-Lőverekbe. Amikor pedig 1878-ban *Romwalter Károly* nyomdatulajdonos áldozatkészségéből a város házi hegyének ormán megjelent az első, fából épült Károly-kilátó, akkor a vasárnapi turisták elárasztották az Alsó-Lővereket is, útban a Károly-kilátó és a Deák-kút felé.

A városatyák többsége még mindig nem akarta elhinni, hogy a város déli irányban is terjeszkedhet, s ezért, a kisebbség érvei ellenére, hozzájárult ahhoz, hogy az 1865-ben épített Sopron–Nagykanizsai és az 1873-ban épített Győr–Sopron–Ebenfurti vasutat ott vezessék, ahol az ketté szeli a mai várost és a Szedres-árokkal együtt elválasztja a Lővereket a belső városrészekről. Így lett a Lőverekből Sopron Budája, csupán a Duna helyett itt a sínek képezik a háttérrel. Buda annyiból is, hogy a síneken – vagy most már a felüljárón túl – a hegyek lehetetlenségétől és az alpesi szellőtől a levegő üdőbb, ízesebb, tisztább lesz.

Ugrásszerű fejlődést akkor vett a Lőverek fejlődése, amikor *Flandorffer Ignác*, az akkori lokálpatrióták legdinamikusabbja 1865-ben megalapította a *Soproni Városi Szépítő Egyletet*, melynek miniszteri jóváhagyása 1869-ben történt. Hála Flandorffer áldozatkészségének, az egyesület a következő években gyors ütemben sétatutakat épített a Deák-kúthoz és máshová, fasorokat ültetett, köztük a Felső-Lőverekbe vezető hársfasort 1878-ban, pihenőpadokat és útjelzőket állított, s így ezt az addig mostohán kezelt, bár Sopronnak természeti szépségeiben leggazdagabb negyedét a céltudatos fejlesztés útjára vezette.

A 80-as évek elején a város olyan lépésre szánta el magát, amely gyökereken megváltoztatta a Lőverek helyzetét. Tíz év leforgása alatt beboltoztatta a Szedres-árok mélyén folyó Rák-patak több szakaszát és az így nyert területen a Városszépítő Egylet a Deák téri, tehát a mai Május 1. téri parkot létesítette. Abban az időben a tér északi oldalán már a 70-es évek óta ott állt a ma is meglévő két kis családi ház a múzeumkert szomszédságában. Ezek mellé, a konzervatív polgárság megrökönyödésére, a haladó gondolkodású polgárcsaládok most már egymás után építették egy- és többszintes házaikat, a tér nyugati végét pedig 1890-ben a Lenck-család oszlopsoros, timpanonos főbejáratú palotája, a mai Liszt Ferenc Múzeum zárta le.

A parkosított, szökőkutas, szép épületsorokkal keretezett Deák térrel és a házak között még megmaradt régi kertekkel és kőlugasokkal a város most már arccal a Lőverek felé fejlődhetett tovább. *Dr. Printz Ferenc*, a Szépítő Egylet későbbi elnöke már 1888-ban megépíttette a Lőver-vidék első teraszán, az eleinte Printzstegnek nevezett *Panoráma utat*.⁷ *Hoffmann R.* 1890-ből származó kőrajza – a sok soproni veduta egyike – a Panoráma útról a városra és az Alsó-Lőverek egy részére nyíló kilátást mutatja. Néhány kisebb gazdasági épületen, a Neubauer-téglagyár szárítóin és taván kívül csak a Meyne-telep szederfaültetvénye és faiskolája és a Carstanjen-család háza és hatalmas kertje emelkedik ki a tájból. A Meyne-telep helyén ma a Hunyadi és az Entzbruder utca van, a Carstanjen-kertben pedig 1898-ban felépítették a Honvéd Főreáliskolát, melynek utóda 1919-ben a Selmeczi Bányászati és Erdészeti Főiskola, illetve később az *Erdészeti és Faipari Egyetem* lett. Ennek botanikus kertje a Panoráma út lábánál az egykori Carstanjen-parkból fejlődött.

Már a 80-as években a Lőverek magasabb részein is mind több csinos nyaraló nevetett ki a gyümölcsfák lombja közül. Sőt már akadt olyan avantgar-

⁷ A Soproni Városszépítő Egyesület Évkönyve 1869–1929. Sopron. 53. old.

dista is, aki állandó lakója lett a távolabbi Lövereknek. Ez az első téli-nyári löverlakó nem kisebb személyiség volt, mint *Frankenburg Adolf*, a publicista és író, a magyar irodalmi tárca megteremtője, az Életképek majd Kossuth Lajos Pesti Hírlapjának szerkesztője és a soproni Irodalmi és Művészeti Kör megalapítója 1877-ben. Ő már 1884-ben kint lakott a mai Lándzséri út 1. számú villájában, ami akkor még merész dolognak számított.

Példáját mind többen követték, bár a villatulajdonosok többsége — különösen a Felső-Löverekben — szinte egészen az I. világháborúig a gesztenyeszüret után felrakodott a stráfkocsira és beköltözött a városi lakásba, ahol a gyerekek alig bírták kivárni az orgonavirágzást, hogy újra előálljon a stráfkocsi és kiöltözhesse az ő zöld birodalmukba.

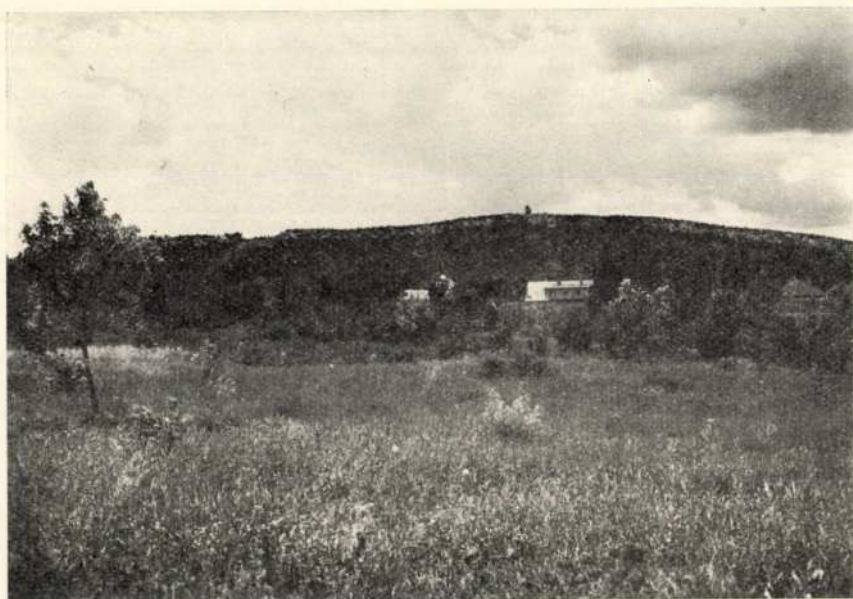
A századforduló körüli években már szinte „státus-mutatónak” számított a lövervilla, majdnem úgy, mint manapság az autó. Mivel azonban ősünk nyugodtabb vérű emberek voltak, mint kortársaink jórésze, nem gyötörte őket az irigység és nem lettek a frusztráció áldozatává, ha a szomszéd emeletet húzatott a villájára. Örültek annak, ami már megvolt és eszükbe sem jutott egy Trabant-Moszkvics-Opel jellegű vetélkedő — löveri szinten. Nem sokat törték a fejüket a demokrácia fogalmán sem, csak éltek, mint egy nagy család egyenrangú tagjai, szép békességben és kölcsönös megbecsülésben a tőlük csak egy élsővénynyel elválasztott szomszédaikkal. Erre tanította őket a Löverek szelleme.

A Váris akkor is már hatalmas tölgyese előtt, a Villa soron felsorakoztak a szép villák. Nagy verandáik északra néztek, a városra és azon túl a Bécsidombra. Zárhalmi-erdőre, a Fertő pasztelkéék sávjára. Sorukat a keleti oldalon a Szent János-kápolna zárta le, mely 1764 óta a Tűztorony mellett állott, azonban 1893-ban, az új Városháza építésekor köveire bontották és idefönt, az Alsó-Löverek kimagasló pontján kecses rokokószépségében újra felépítették. A nyugati oldalon a Villa- vagy Városligeti-vendéglő, a későbbi Gruber-szálló, a mai Gyermekek Szívzanatórium nagy teraszán illatozott a csirkepörkölt és koccsantak a sörszkriglik. Azoknak a századeleji híres cigányprímása, *Nyári Rudi* is húzta itt nyári estéken a magyar nótákat, amelyek a nagy csöndben végigúsztak a Lövereken, izgalomba hozva a nyitott ablaknál hallgatózó leányokat, a mai József Attila és Martos Flóra gimnazistalányok „felsőbb-leány”-nagyanyáikat. A cigánybanda melletti asztalnál Festesics Ilma grófkisasszony ült és le nem vette a szemét a barna hegedűsről, aki szinte csak neki játszott a húrok minden érzelmességével a grófkisasszony nótáját: „Lehullott a rezgőnyárfa ezüstsínű levele...” A bűvöletből házasság lett, abban az időben elképesztő mesalliance. De a „felsőbb-leányok”, akik Beniczkyne Bajza Lenke regényein nevelkedtek, mindent megértettek és sokat sírtak, amikor Nyári Rudiné rövid boldogság után a gyermekágyból kisfiával együtt felköltözött a Szent Mihálytemetőbe. Száz cigány kísérte a „Lehullott a rezgőnyárfa” dallamával.

Az új századnak ezen első éveiben a hosszú békéhez szokott polgárokat a biztonság érzése töltötte el és tette sükké és vakká a mélyben morajló tömegek zúgása és a láthatáron cikázó villámok iránt. A jövő kecségtetőnek látszott, s ezért egymás után épültek a további lövervillák a Felső-Löverek völgyes-dombos labirintusában is, annyira, hogy a tulajdonosok jónak látták saját őr állítani, akiről aztán kisült, hogy az utolsó veranda-lámpa kialvása után besurrannak az egyik villa kamrájába és ott alszik békésen a Löverek álmosító illatában. Később aztán két rendőrőrszoba és állandóan cirkáló őrszemek látták el a löveri biztonsági szolgálatot.

A városi közgyűlés 1913 február végén már 39 állandó, tehát téli-nyári lőverlakóról számolhatott be.⁸

A Felső-Lőverek nemcsak földrajzi helyzetükkel magasodtak az Alsó-Lőverek fölé, hanem a közmegítélésben is különleges helyet foglaltak el. Errefelé nagyobbak a kertek, változatosabb a terep, a majdnem 300 m tengerszint feletti magasságból messzebb lehet látni, itt több a szelídgesztenye, amely 200 holdnyi területével innen egészen Ágfalváig terjed egész erdőket alkotva, no és akkor itt volt még az a három zöldvendéglő, amely már nevében hordta az Alpeselek varázsát: az *Alm*, a Felső-Lőverek legmagasabb pontján, a *Svájci-ház*, valamivel alacsonyabban és a *Hűvösvölgy-vendéglő* a Deákkúti út mentén.

Kilátás a Felső Lőverekre. 1950 körül

1900-ig a Szépitő Egyesület már kereken 40 km sétautat létesített. Mikor azután 1903-ban megalakult a *Dunántúli Turista Egyesület*, és első tetteként 1906-ban megépítette a Nyiresen a Muck-kilátót, az útépités, pihenők létesítése, útjelzés erőteljes iramot vett. Az egymással versengő és egymást kiegészítő két egyesület lelkes munkája nyomán az egykori vad besenyőtelep helyén, a gyümölcsösök, gesztenyések, nyári lakok és jó utak segítségével az új század elején immár éretten kivirult teljes szépségében Sopron legkedvesebb gyermeke, a Lőver-negyed.

Akkor még csak a soproniak gyönyörködtek virághímes zöld világában. Idegenek még ritkán jártak errefelé, nem is látták volna szívesen őket. Az este felé az irodákból, műhelyekből, üzletekből lőverük felé siető, csomagokkal megpakott családapák, a napi munka után boldog felszabadultsággal merültek el a Lő-

⁸ Soproni Napló 1913. március 1.

verek madárdaltól és rovarzenétől lüktető békességében, ahol szakállas fenyőcsaládok, anyai gyümölcsfák, ribiszke- és málnabokrok a virágokkal együttesen árasztották azt az illatot, amelyre még egy hosszú élet estéjén is szívfájdalommal emlékezik vissza az egykori löver-gyerek.

Hiszen gyümölcsöskertek másutt is vannak, szebbek is, számosabbak is, de csak itt, csakis ezen a hullámos, ringó, ezerarcú tájon lesz a kertből löver: fel-fokozott kert. Bensőségesebb, simogatóbb, felejthetlenebb. Megmagyarázni ezt az átlénygülést alig lehet. Mindenesetre kell a löverbe – ellentétben a korszerű gyümölcsstermesztés alapelveivel – annyi fajta gyümölcsfa, hogy a család májustól a következő cseresznyeérésig mindig el legyen látva gyümölcscsel. Azután – újabb ellentétben a nagyüzemi gyümölcsgyártással – a löver gyümölcsfái sűrű fűben kell hogy álljanak, mert a derékig érő júniusi fütenger vadvirágai nélkül a löver csak kert maradna, a tehenek meg lovak pedig elesnének a legzamosabb szénától. Feltétlenül kell bele néhány sor ribiszke és a nem túlságosan gondozott utak mentén széles buxussövény. Fent, a löver felső végében (mert a legvalószínűbb löver lejtőn fekszik és lépcsők kötik össze az egyes teraszokat) az utolsó harmadban, szelidgesztenyefáknak kell állani. Ők a löver szín-, illat- és madárdalkarának dirigensei, akik a többi fa fölé kiterjesztett ágkarjaikkal beintik a fák, bokrok, virágok belépésének idejét a tavaszi szimfóniába. Csak amikor már az összes gyümölcsfák elvirágoztak, csak akkor kezd virágozni a szelidgesztenye, hogy heteken át betöltse az egész Löver-vidéket virágbojtjainak fojtó, érzéki illatával. Egy-két magnóliafa jelenléte nem kötelező, de jó pontot jelent a löver minősítésében.

Abban a századeleji világban este a verandákon, a petróleumlámpa fény-sátrában összegyűlt vacsorázni a család: a gyerekek, az egész napi szilaj játék fáradtságában, a szülők, a napi gondokat levetettek derűjében. Béke ült a lelkeken, hiszen a külső világ baja-gondja csak a milliónyi falevélen átszűrve, minden mérgező elemtől megtisztítva jutott el ide. Az apák ugyan néha hoztak magukkal valami furcsa szorongást, különösen amióta szombat délutánonként látták a gimnáziumok tanulóit kivonulni, az alsóbb osztályokat a Várison túl lévő nagy játszóterekre „hosszú métázni”, a felsőbb osztályosokat azonban fegyverrel a vállukon, a katonai lövöldére, előzetes katonai kiképzésre. De ez csak addig nyugtalanította őket, amíg vacsora után az Alm vadgesztenyefái alatt megitták a második kancsó schwechátit, mialatt a kuglipálya palánkja döngött, a babák lágy puffanással dőltek és a golyó vészterhes robajjal nekilódult, amikor a *Dobó Katica Tekező Társaság* vagy a *Meztelenek* bajnoka kiengedte a markából.

Vasárnap délután a Felső-Lövereket előzönlötte a katonaság. Békés szándékkal jöttek, de ezt nem mindig sikerült végig megőrizni. A Svájci házból szólt a zene: „Most jöttem meg Párizsbul, abból a kutyanagy városbul”, sarkantyú pengett, lányok sikongattak, poharak csörrentek: a garnizon huszárjai, tüzérei, honvédei és közös bakái pörgették a sokszoknyájú kiscselédeket, míg feljebb, az Almon, az altiszt urak mulattak. A löverek keskeny ösvényein fiatal párok andalogtak a szűk élősövények által diktált közelségben, éppúgy, mint ma, csak akkoriban még néha beszélgettek is, és nemcsak a táskarádióból zörgő zenét hallgatták.

Ebbe az idillbe dörrent bele 1914. június 28-án Szarajevóban *Gavrilo Princip* revolvere, amely kioltotta Ferenc Ferdinánd trónörökös és neje életét.

A harmadik áldozat a világbéke volt. Egy hónapra rá a Lőverek derűjét is elűjta az I. világháború kitörése.

Azt a háborút még a harctereken vívták, a háterszág és így a Lőverek is még sértetlenek maradtak, de szertefoszlott egy gyanútlan álom és szétszóródtak a családok. Nemsokára már Galicia sarából, a Doberdo szikláí közül, a Piave mellől vagy Szibériából szálltak a sóhajok a Lőverek elveszített paradicsomába.

De a Lőverek még a világégésben is tovább épültek. 1916–18-ig kiépül az Alsó-Lőverekben a Béke út, melyet akkor gróf Tisza István útnak neveztek, és sűrűsödtek a kertes családiházak mindenfelé, ahol már kialakultak a Wälder-terv szerint a városias rendbe szedett utcahálózatok.

Néhány haladó gondolkodású polgár fejében már a háború előtt is kísértett az idegenforgalom gondolata. Ez a gondolat a frontok összeomlása, a Tanácsköztársaság elbukása, Trianon és a népszavazás után parancsoló erővel lépett fel, hiszen a szűk földrajzi hurokba szorított Sopronnak új létalapot kellett teremtenie. Három ilyen alap kecsgetett eredménnyel: a Lőverek, a műemlékek és az iskolák. Negyediknek talán hozzászámíthatjuk a soproni bort is.

Megkezdődött a küzdelem a jövő megteremtéséért.

Hárs József, a Soproni Szemle 1967. évi 2. és 3., majd az 1968. évi 1. számában közölt alapos tanulmánya a soproni idegenforgalom történetéről élesen megvilágítja az I. világháború utáni évek társadalmi és várospolitikai nehézségeit: a végtelen viták, huzavonák, személyi ellentétek, anyagi nehézségek, infláció, szűkmarkúság szövevényét. Dr. Thurner Mihály, az új polgármester, dr. Heimler Károly, főjegyző, a Szépitő Egyesület elnöke, dr. Pinezich István, a Dunántúli Turista Egyesület alelnöke, majd elnöke és a köréjük gyűlt segítő-társak egyet akartak, de más-más módon. A túlzott megfontoltság és óvatosság mérközött a Heimler által képviselt célra törő merész dinamizmussal. A Lőver Rt., Idegenforgalmi Rt., Városfejlesztő és Építő Rt. anyagi és egyéb nehézségekkel küzdve csak akadozva tudta céljainak egy töredékét megvalósítani.

És mégis, még ilyen körülmények között is értékes eredményeket hoztak a húszas évek. A lőveri oldalon megnyílhatott a víztisztító berendezéssel felszerelt, modernizált Lőver-fürdő; haladt ha lassan is, a Lőver körút kiépítése; a Dunántúli Turista Egyesület Hatvan Ferenc elnök vezetésével több ütemben megépített 1927–1935-ig a Hatvan Ferenc Turistaházat; a téli sport kedvelői számára a Károly-magaslattól a Turistaházig műszánkópálya, a Dalos-hegyen sí-ugrószánc épült. Az Alsó-Lőverekben ezekben az években épül ki a mai József Attila (akkor Felkelő) utca, a Zrínyi és a Madách utca, és az Alsó-Lőver utca folytatásában, a szerpentinekben a Váris tölgyeséhez vezető Winkler út.

Hatalmas viták eredményeként 1934-ben végre állt a Lőver-szálló első szárnya, melyet 1936-ban követ a második szárny. 1932-től a „filléresek” ontják a belföldi turistákat, az osztrák autobuszok pedig hozzák és viszik a józan állapotban érkező és boldog kábulatban távozó külföldieket.

A mámorra szükség is volt, mert a levegőből még a Lőverek ózondús fenyveseiben és tölgyeseiben is kezdett kifogni az oxigén. Nyugaton mind sötétebb felhők vonultak fel, Ausztriában vér folyt. 1938-ban aztán kitört a lappangó vész, és az emberiségre rázúdult modern történetének hét legszörnyűbb éve.

Magyarország és benne Sopron is még néhány évig a látszólagos védettség csalfa hitében élt. Az idegenforgalom ugyan ingadozott, de nem sorvadt el, sőt akadt optimista, mint dr. Hernfeld Pál, aki megépíttette a Lőver-penzóit, egy svájci konzorcium pedig nagy hotelépítési tervekkel jelentkezett. A Muckon

felavatták az *István-menedékházat*, miután már 1936-ban átadták rendeltetésének a Lővereket koronázó új, terméskövekből épült, bástyaszerű *Károly-kilátót*, Winkler Oszkár alkotását. Csodálatosképpen ezekben a vészterhes években még rövid időre kivirult egy új idegenforgalmi ág. A Lőver-szállót angolok és hollandusok népesítették be, akik a Soproni Lovas Egyesület lovain lovastúrákon vettek részt, télen pedig paripák által húzott síléceken a Lőver-körúton sí-jöringeztek.

Aztán Magyarországot is magába szívta az örvény. Az egykori országrészek visszacsatolásának mámorát befelhőzte a határzárlat, az elsötétítés, a mozgósítás, a hadbalépés, a doni katasztrófa, a német megszállás. Eljött az üldözések és a bombázások ideje, melyeknek egyike, az 1944 december 18-i, végigsöpört a Lővereken is. Teljesen megsemmisült a Hatvan Turistaház szállodája, rommá lett a Lőver-szálló egyik szárnya, a másikba német parancsnokság költözött. Emberek, villák, gyümölcsfák halála jelezte a bombázók útját végig, a Lőverek egész területén.

Szomorú emlékek terhelik az Alsó-Lőverek ama sarkát, ahol a *Bakterpályán* a háborúig a korcsolyázók suhantak a „Jégkeringőt” harsogó nagy zene-monstrum hangjaira, nyáron meg a teniszszekők kergették a labdát. A Bakter mellett 1898-ban egy vállalkozó szellemű és eszközeiben nem nagyon válogatós svájci: *Gattineau*, egy háromszintes szállót épített szép kerttel. A vállalkozás hamarosan megbukott és a szállóból a *Jacobi Testvérek Szivarkahüvelygyára* lett. 1944 májusában a tomboló embertelenség ebben az épületben gyűjtötte össze a vagyonosabb zsidókat, míg a vidékieket és soproniakat két hónappal később a szomszédos, akkor épülő, még vakolatlan, ablaktalan és ajtótlan Egyetemi Kollégium nyers falai közé zsúfolta be, hogy innen indítsa őket tovább a Déli pályaudvar és a pusztulás felé.

A soproni idegenforgalom a várossal és a Lőverekkel együtt a II. világháború áldozata lett. Az Alsó-Lőverek jelentékeny része rommezővé vált, a Felső-Lőverek csak keveset szenvedtek.

1945 nemcsak új fejezetet, hanem új könyvet is nyitott Sopron történetében. A minden értékek átértékelésének kora a rommá lett város rommá lett Lőverjeiben is merőben új irányt diktált. A szociális eszmék megvalósításának első, bizonytalan éveiben, amikor „a legfőbb érték az ember” volt az uralgó jelszó, a Lőverek és a soproni erdők előtt az üdültetés és gyógyítás terén szép feladat állott. Mégis évekbe tellett, míg Sopron, az ország második legromosabb városa lehetőséget kapott arra, hogy komolyan nekiláthatott szállói helyreállításához. Az erdő állami tulajdon lett, a Szépitő és a Turista Egyesületeket feloszlatták, a Lőver-szálló romjain már egy kis nyírfaerdő zöldelt, az Újságírók Egyesülete által épített, de még be nem fejezett Ciklámen-szálló és a Gruber-szálló sorsa évekig rendezetlen maradt. Az idegenforgalom kérdését egyelőre még fontosabb és sürgetőbb kérdések szorították háttérbe.

1948 nyarán végre befejeződik a Lőver-szálló régi szárnyának a helyreállítása, a Természetbarátok társadalmi munkában helyreállítják a Hatvan Turistaházat, újra működni kezd a háború alatt épült Sport-szálló, a Gruber, a Hernfeld-penzió és a Lőver-fürdő. De a Lőverek általános képe még soká magán viseli a pusztítások nyomait. Rossz utak, gyatra világítás, elfűtött erdőrészek, elhagyott villák és romok. Mindenfelé kóbor kutyák és macskák csellengenek, disznóvisítás hallatszik, mert az új lakók egy része disznótartással védekezik az élelemhiány ellen.

Ez volt a helyzet az 50-es évek elején. Azóta a természet regeneráló ereje begyógyította a Lőverek és a környező erdők embertépte sebeit, a soproni emberek pedig állami támogatással, de nem utolsó sorban a nemrég még kispolgári bűnnek számító, de azóta már rehabilitált és újra erénnyé emelt lokalpatriotizmus erejével új életet teremtettek a Lőver-világban.

Nem a régi életet támasztotta fel. Egy újat, melyben az immár teljesen helyreállított Lőver-szálló mint SZOT üdülő, a Pedagógus Szakszervezet üdülői, a legkorszerűbb Gyermek Szivszanatórium, a Ciklámen-szállóból lett Állami Szanatórium, a nemzetközi autóversenyek színhelyévé lett és az Egeredombra is kiterjesztett löveri Szabadság körút, mely most kap egész hosszúságában higanygőzvilágítást, az Állami Nevelőintézet tömbje, kollégiumok, új is-

Kilátás a Felső Lőverekre. 1950 körül

kolák, sporttelepek, sűrű autóbuszjáratok hirdetik a Lőverek új jelenét és biztosítják a még teljesebb jövőt.

Ezt a jövőt szolgálja az IBUSZ által az évek során át létrehozott *Camping* a Béka-tónál, amely az erdőben megbúvó színes weekend-házakkal minden igényt kielégítő felszerelésével és gyönyörű fekvésével az ország egyik legszebb turistatáborra. A jövő érdekében épül jelenleg az Állami Szanatórium és a SZOT üdülő új szárnya és ennek a fejlődésnek a gyümölcse az immár országos hírű *Fenyves-szálló*.

Ez utóbbiról a vélemények megoszlanak. Sokan élettelennek érzik az eleven erdő közepén. Az érkező felé forduló tűzfal szép sgraffito vadászjelenete ugyan enyhíti a cementszürke hátulnézet túlzott puritanizmusát, azonban a szertetőrekvő épülettömb mégis csak este hat egységesnek és harmonikusnak, amikor kigyúlnak a társalgókban és éttermekben a gazdag fényforrások, és a képzeletdús kerámia-faldíszek csillogása étellel tölti meg a szállót. Talán jobb

lett volna ezt a mindenképpen szükséges reprezentatív szállodát az erdő szabadabb térhatású helyén, arccal az érkező felé felépíteni, és az egyszerű, de a környezetbe szervesen belesimuló Hatvan-házat meghagyni a szerényebb igényűek számára.

A Lőverek alapszíne a zöld. Az a zöld, amely a „zöldvendéglők” élető eleme. De hová lettek a Lőverek meghitt zöldvendéglői? A Svájci-ház, a Hűvös-völgyi vendéglő, a Gruber- és a Hatvan-ház? Egyetlen egy igazi, telivér zöldvendéglőnk maradt, amilyenben *Krúdy Gyula* is jól érezte volna magát: az *Alm*, újabb nevén *Alpesi vendéglő*, fent a Felső-Lőverek taréján, a „Zwetschenburg”-nak csúfolt egykori Szilvásvilla vörös téglatornya és a *Hobby-vár* szomszédságában. De már ezt az utolsó menedéket is a „korszerűsítés” rémhírei lengik körül, és barátai aggódnak a vadgesztenyefák levéltenyerei alatt megbúvó érzelmi műemlék sorsáért.

IV. Béla lövéreinek korától az atomkor és az asztronauták koráig nagy változások történtek a Lőverekben. A századforduló idejére kialakult a klasszikus értelemben vett Lőver-világ mint életforma. Az I. világháború után Sopron egyik legfontosabb életfenntartója lett mint idegenforgalmi mágnes. A II. világháború óta üdülői és szanatóriumai révén ezek beutalási kérvényeinek tárgya.

De amíg a Lőverek egészükben egyre fejlődnek, addig alkotóelemeik, a löverkertek, fokról fokra elváltoznak. Felaprózódnak, fogynak, kivetkőznek lényükből. Egyes részekben az igazi löver lassan olyan ritka lesz, mint a népviselet. Az Alsó-Lővereknek a várossal szomszédos része már nem löver, hanem kertváros. A kertés villák közt iskolák, kollégiumok, többszintes háztömbök emelkednek. Ez rendjén is van, ez a fejlődés természetes útja. Azonban azt a részét a régi lövervilágnak, amely a Mikovinyi úttól és a sporttelepektől délre az erdőig terjed, azt a részét óvni kellene. A kertváros szabadon terjedhet és rohamosan terjed is az Egeredi-domb pompás kilátást nyújtó, autóbuzos körútja felé vagy a Harkai út irányában.

A Felső-Lőverekben jobb a helyzet. Ott még érintetlenek a valódi löverek a Felső-Lőver út, Fenyves sor, Hársfa sor, Csalogány köz, Galagonya köz, Tünde út és a többi szépnevű út és ösvény között. De már itt is kezd megbomlani az egyensúly és az összhang. Az első tömbháztelep az Erzsébet kert utáni részen már áll és kellemes színadásával, barátságos otthonokat sejtető beosztásával a kezdetben zúgolódók nagy részét is kiengesztelte, mert a kilátást a hegyekre inkább keretbe fogja, mintsem rontja. Azonban már folynak az új tömbháztelep építési munkái a Cseresznye sor, Ibolya út, Hársfa sor közötti nagy lankán, s ez már betörés és feszítő ék egy homogén világba. Itt már féltő, hogy az eredmény diszharmonikus, kilátást és hangulatot rontó lesz.

A Lővereket, amennyire az a modern élet követelményeivel összeegyeztethető, természetvédelem alá kell helyezni, úgy, ahogy régi házaink műemlékvédelem alatt állanak. Amilyen óvatos kézzel óvjuk műemlékeinket, olyan gondosan kell ügyelnünk Lővereink jellegének fenntartására. Hibákat elkövetni könnyebb, mint jóvátenni. Van bent a városban olyan új épület, melynek lebontására társadalmi munkában vállalkozna sok soproni.

Lővereink fejlődésére most rak a korszerű technika egy erőteljes ékezetet. Már befejezés előtt áll a Dalos-hegyen épülő, 174 m magas TV-torony, amely detronizálja a Károly-kilátót. Ez a karcsú torony a város felett az új idők fárosza, de talán felkiáltó- és intőjel arra is, hogy bár Kronosz felfalta saját gyermekeit, Sopron ne tegye ezt legkedvesebb gyermekével, a Lőverekkel.

A locsmáncsi várispánság és felbomlása

Írta: Kristó Gyula

A locsmáncsi várispánság megszűntéről két, egyaránt 1263-ban kelt oklevél tudósít. Az egyik, hó és nap szerint keltezetlen, IV. Béla király nevében szóló diploma elmondja, hogy a király hívének, Lőrinc étekfogó mesternek, soproni ispánnak és általa örököseinek s azok utódainak adja az egész Locsmánd (Luchman) vármegyét Lánzsér (Lanser) várral és egész kerületével (districtu) és más, Locsmánd vármegyéhez tartozó hasznaival együtt. „Akarjuk és rendeljük — folytatja a királyi oklevél —, hogy a várjobbágyok, a jobbágyfiúk, akiket kelthiobagfy-nak mondanak és a várnépek (castrenses) ama szabadsággal és szolgálattal, amellyel nekünk és az általunk állított comesnek tartoztak szolgálni, [most] ... Lőrinc mesternek tartozzanak. És ha valaki a várjobbágyok vagy jobbágyfiúk közül az említett Lőrinc mesternek nem akarna szolgálni a szokásos szolgálattal, Lőrinc mesternek mint a föld urának hagyja hátra földjét, egyébként rendelkezék az eltávozás szabad lehetőségével.”¹

A másik, 1263. december 17-én kelt királyi oklevél (amelyet időben megelőzőtt az imént idézett, hó és nap szerint keltezetlen, 1263. évi diploma²) a király hívének, Lőrinc étekfogó mesternek, soproni ispánnak és általa örököseinek és azok utódainak adja „Locsmánd (Luchman) vármegyét minden hozzá tartozó birtokkal, prédiummal és azok földjeivel, akiket újonnan (de nouo) vettek a várjobbágyok közé, és [adományozza] Lánzsér (Lanser) várat, amelyek előbb Baroch fia: Miklósnak adattak királyi engedéllyel, de végül is az gyermek nélkül halván meg, a király kezére jutottak; kivéve [az adományozásból] a nemesek örökölt, vásárolt és adományozott birtokait, továbbá a vár nemes jobbágyainak a vármegye földjén lévő földjeit, ugyancsak kivéve Beze fia: István örökölt földjét és adományozott földjeit, melyek a vármegyében vannak.”³ Az oklevelet záró határleírás az eladományozott földek és birtokok határait közli a borsmonostori apát, valamint Osl fia: Herbord comes levele alapján.⁴

1 *Wenzel Gusztáv*: Árpád-kori Új Okmánytár. Codex diplom. Arpadianus continuatus (továbbiakban: AÜO) VIII. kötet. Pest 1870. 49–50. [Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. kötet 1001–1270. Bp. MTA 1923–1930. (továbbiakban: Kr. j.) 1327. szám.] — Ez az oklevél, valamint az alább idézendők jelentős része egyetlen kötetben megtalálható: *Hans Wagner*: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe). I. Band. Die Urkunden von 808 bis 1270. Graz–Köln 1955.

2 L. Kr. j. 404. old.

3 Részben éme oklevél utóbbi adatai vezették *Pauler Gyulát* (Megye? Várispánság? Századok XVI, 220.) és *Lederer Emmát* (A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 113–114.) arra a helyes felismerésre, hogy a megyék eladományozása előtt a megye „földjébe”, területébe beleszámítottak a várföldeken kívül az itt létező összes világi — és egyházi — birtokok.

4 AÜO VIII. 50–55. (Kr. j. 1372. szám.) — A határleírásban említett egyes objektumok azonosítására nézve l. *Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp. 1882. 315–316.; *Stessel József*: Jegyzetek Sopron-megye régi földrajzához. Történelmi Tár 1884. 210–213.; *Lampel József*: A locsmáncsi várispánság határaitól. Történelmi Tár 1899. 298–308.; *Stessel József*: Megjegyzések a locsmáncsi várispánság határaitól. Századok XXXIII, 743–753.; *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. kötet. Bp. MTA 1900. 47.; *Stessel József*: Locsmánd vár és tartománya. Századok XXXIV, 691–693.; *Belitzky János*: Sopron vármegye története I. kötet. Bp. 1938. 248–249.

A két oklevél — azonos tárgya ellenére is — érdekes eltérést mutat. Már ez a tény is kérdésként veti fel: mi történt a két diploma kiállításának közti, igen rövid, alig pár hónapos idő alatt? De ezen túlmenően az okmányok — mintegy csomópontba gyűjtve a problémákat — involválják a várispánság 1263 előtti, valamint 1263 utáni történetének megvizsgálását, mert csak az előzmények és következmények felderítése adhat plasztikus képet az 1263. évi helyzetről. A kép felvázolása talán egyéb más megfontolások miatt sem lesz haszon nélküli.

Locsmánd nevével először egy 1156 körül kelt oklevélben találkozunk, amely arról tudósít, hogy II. Géza király az általa behívott hospeseknek, Gotfrith és Albreht vitézeknek adja — egyebek mellett — a Sopron megyében lévő Locsmánd (Lusman) nevű falut a teljes vásárvámmal.⁵ 1171-ből arról értesülünk, hogy „Ivanka comes de Luchman”, midőn a király [III. István] Pesten volt, a király jelenlétében perelt a hospesekkel, a nemes Gotfridusszal és Albrehttel, azt mondván, hogy a királyi adomány [ti. II. Gézáé] az ő comitivájához tartozik (dicens datum regium ad suam pertinere comitivam); a király pedig tudja, hogy királyi adományt nem illik visszavenni, és belátván a tiszta igazságot, hogy az nem tartozik annak comicia-jához (sic!), a mondott hospeseknek és örökösöknek visszaadta örök birtoklásra — más javadalmak mellett — Locsmánd (Luchman) falut, miként azt nekik atyja adományozta.⁶ Bár *Stessel József* úgy vélte, hogy a „comes de Luchman” kifejezés csak „locsmándi magánbirtokost” (és semmi esetre sem „locsmándi ispánt”) jelent,⁷ *Waldapfel Eszter* kifejtette és példákkal — többek között éppen az inkriminált 1171. évi oklevél-adattal — igazolta, hogy a comeseknek (ti. az ispánoknak) volt a comitatushoz tartozó birtokuk, amely a mindenkori comes reális (azaz az ispánsághoz tartozó), nem pedig personalis (személyes) jogú birtokát képezte.⁸ Így jogsult annak feltételezése, hogy Ivanka locsmándi ispán volt, s hogy a locsmándi várispánságnak — annak ellenére, hogy az 1156 körüli oklevél Locsmánd falut Sopron megyében lévőnek mondja — már 1156 előtt is fenn kellett állnia.⁹

Vitán felül áll, hogy a német hospesek nem a teljes Locsmánd falut, hanem annak csak egy részét élvezték,¹⁰ hiszen egyfelől a 13. század elején végrendelező Ivan — akit *Stessel József*, jóllehet itt Ivan nem comesként fordul elő, az 1171-ből ismert Ivanka-val tart azonosnak¹¹ — Locsmándon (Luceman) javadalmakkal rendelkezett,¹² másfelől pedig egy 1186-ban kelt királyi összeírás Locsmándon (Luchman) 13 szabad udvornik-mansiót állapított meg. Az 1186. évi oklevélben szereplő „Thomas Comes filius Symum”-ot¹³ ugyan *Belitzky János*¹⁴ locsmándi várispánnak tartotta, de *Lederer Emma* nagy valószínűséggel bíró hipotézise szerint a szabad udvornikok (liberi udvornicorum) — így köztük Si-

5 *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. kötet. Sopron 1889. (továbbiakban: *Sopr. Oklt. I.*) 1. (Kr. j. 85. szám.)

6 *Sopr. Oklt. I.* 3. (Kr. j. 117. szám.)

7 *Stessel József*: Századok XXXIV, 680–681.

8 *Waldapfel Eszter*: Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban. Századok LXV, 142. A comitiva szó jelentésére l. uo. 142. old. 3. jegyz.

9 *L. Belitzky János*: i. m. 246. — *Lederer Emma* (i. m. 141.) is úgy ítéli meg, hogy 1171-ben Locsmánd megye ispánjáról olvashatunk.

10 *L. Stessel József*: Századok XXXIV, 680.

11 Uo. 681.

12 *Sopr. Oklt. I.* 6.

13 *AÜO VI.* 164. (Kr. j. 144. szám.)

14 *Belitzky János*: i. m. 247.

mon fia: Tamás comes is – az udvornik-centurionatusok vezetői, centuriói lehettek, azaz ugyanúgy földtulajdonnal rendelkező, a centurionatus fölött álló emberek, mint a várnép-centurionatusoké.¹⁵ Vagyis: az 1186. évi oklevélből ugyan nem kapunk képet a locsmáncsi várszervezetről, de értesülünk a locsmáncsi udvornik-„centrumról”, a királyi udvari szervezet locsmáncsi meglétéről. Az 1186. évi adat hallgatásából nem lehet érvet kovácsolni a locsmáncsi várispánság léte ellen, mint ahogy a már tárgyalt 1171. évi oklevélből sem következhet a locsmáncsi udvari (curia-) gazdálkodás hiánya. Itt ugyanis – mint láttuk – a király hatalmi szóval dönti el, hogy az adomány nem tartozik a locsmáncsi várispán (comes) comitiva-jához, de – s erre Lederer Emma hívta fel a figyelmet – nem hivatkozik semmiféle más szervezetre, pedig jól tudjuk, hogy elvileg, de gyakorlatilag is, az udvornikok az udvornikispán felügyelete alá tartoznak,¹⁶ s az adomány tárgyát képező egyik javadalom az udvornikok Gyirót (Gerolth, Gherolth) nevű földje volt.¹⁷

Az oklevelekből tehát csak mozaikokat kapunk, s az egyes mozaiklapocskák összeillesztése adja a viszonylag teljes képet, bár bizonyos darabok hiányával mindig kell számolnunk. Végső soron annak ellenére, hogy az 1186. évi oklevél mit sem szól a locsmáncsi várszervezetről, hogy az egész 12. századból nincs adatunk a locsmáncsi vár létrejöttére, kétségtelennek kell tartanunk: a locsmáncsi várispánság már ekkor létezett. E várispánság lényegét érintette Mollay Károly, amikor megállapította: Sopron megye területén három jelentős királyi vár alakult ki, közülük a legfontosabb a soproni volt, míg a másik kettőnek, a locsmáncsinak és a rábaközinak (kapuvárinak) várispánsága nem képezett külön vármegyét (?), a soproni várendszerhez tartoztak, s felállításukat határvédelmi fontosságuknak köszönhették.¹⁸ Mindamellett szükségesnek véljük megjegyezni: a vármegye és a várispánság viszonyát illetően¹⁹ – a locsmáncsi példából kiindulva – arra a következtetésre juthatunk, hogy egy-egy királyi várszervezet megyének avagy várispánságnak minősítése későbbi szemlélet folyománya; azok a királyi „megyék”²⁰ (melyeknek területébe természetesen a várföldeken kívül az összes ott létező udvari és nem-királyi, azaz világi és egyházi birtokok is beleszámítottak) ítéltettek várispánságoknak, melyek kisebb területi hatáskörrel rendelkeztek, korábban képezték teljes eladományozás tárgyát, s következőképpen a királyi vármegyére következő nemesi vármegyének sem lettek névadói.

A már idézett 1263. évi oklevélből arról értesülünk, hogy valamikor 1263 előtt a locsmáncsi javadalmakat Baroch fia: Miklós kapta meg, azonban gyermek nélkül halván el, azok ismét a király kezére jutottak.²¹ Noha Pesty Frigyes úgy ítélte meg, hogy az adományozás csak Locsmáncs és Lánzsér várára,²² Belitzky János pedig úgy, hogy kizárólag Lánzsér várára terjedt ki,²³ Stessel József

15 Lederer Emma: i. m. 165–168.

16 Uo. 142.

17 Sopr. Oklt. I. 1., uo. I. 3.

18 Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. Csatkai Endre–Dercsényi Dezső stb.: Sopron és környéke műemlékel². Bp. Akadémiai Kiadó 1956. 40.

19 L. Pauler Gyula: i. m. 220.; uo. értékeli a korábbi irodalmat is. L. még Lederer Emma: i. m. 127.

20 Mint alább látjuk, a locsmáncsi várispánságot okleveleink „megyének” (comitatus) nevezik.

21 AÜO VIII. 51–52.

22 Pesty Frigyes: i. m. 316.

23 Belitzky János: i. m. 248.

helyesen látta, hogy Miklós egész Locsmánd megyét kapta jutalmul.²⁴ Az oklevél megfogalmazása határozottan *Stessel* nézetét igazolja.²⁵

Ki volt Baroch fia: Miklós? *Stessel József* óvatosan ama véleményének ad hangot, hogy e Miklós „neve alatt a II. Endre idejében szereplő Miklós nádor és soproni főispán lappang, kinek nevét az oklevelek *Nicolaus filius Borz, Borchy, Burch, Burich*, egy helyen 1221-ben pedig *Boruch* alakban írják, mert ő ... oly falut is bírt, mely utóbb 1263-ban Locsmánd-megyéhez tartozott...”²⁶ Az azonosítás elfogadásának egy akadálya van. Az 1263. évi oklevélben arról olvashatunk, hogy Baroch fia: Miklós gyermek nélkül halt meg, viszont egy 1250. évi diploma említi Borch fia: Miklós fiát: Herrandust.²⁷ Valójában azonban nincs olyan ellentmondásról szó, amely kizárná az identifikálást. Az idézett 1250. évi okmány ugyanis azt mondja, hogy Borch fia: Miklós fia: Herrandus örökös nélkül halt meg. Vagyis Miklós családjának nem Miklósban – mint az 1263. évi oklevél állítja –, hanem fiában, Herrandusban szakadt magva, s ilyen módon a család birtokai – amint ezt az 1250. évi diploma is igazolja – valóban a királyra szálltak vissza. Miklós halálának évét nem ismerjük; *Karácsonyi János* 1213–1233 közti adatokat sorakoztat fel róla,²⁸ *Stessel József* – nem dokumentált – állítása szerint 1241-ben még élt.²⁹ Herrandusról tudjuk, hogy 1250-ben már nincs az élők sorában, ebből az adatból azonban aligha olvashatjuk ki azt, hogy éppen 1250-ben, vagy az 1250-et közvetlenül megelőző évek valamelyikében halt volna meg. Sőt, a már idézett 1250. évi oklevél amellett látszik bizonyítani, hogy Herrandus halála jóval 1250 előtt következett be: arról szerzünk itt ugyanis tudomást, hogy a király 1250-ben eladományozza Herrandus (egykori) birtokai közül Warang föld ama részét is, amelyet Herrandus halála után a királynénak adott, s most (1250-ben) tőle visszaveszi.³⁰ Úgy tűnik, hogy Miklós halálát igen gyorsan követhette fiáé, s így az 1263. évi okmány ama adata, hogy a családnak Miklósban szakadt magva, tulajdonképpen a több évtizedes intervallumból könnyen érthető és magyarázható lapsus memoriae. Ilyen módon nincs akadálya annak, hogy az 1263-ban említett Baroch fia: Miklóst a II. András korában nádorkodó és – az identifikálás szempontjából ez sem mellékes körülmény – a *soproni ispán* tisztét betöltő Borch fia: Miklóssal lehessen azonosítani.³¹

II. Andrásnak egész Locsmánd megyét illető adománya e Miklós számára 1220 táján történhetett,³² s szervesen beleillik II. András megye-eladományozásainak sorába, melyek ellen az 1222. évi Aranybulla is intézkedik.³³ Az eladományozás legfontosabb kihatása kétségtelenül az volt, hogy megbomlott, illetve

24 *Stessel József*: Századok XXXIV, 688. Kiemelés tőlem – L. még hasonlóan *Wertner Mór*: Két régi család. Turul X. 65.

25 AÜO VIII. 51–52.: „... Comitatum de Luchman cum omnibus possessionibus pertinentibus, predijs ac terris illorum, qui in numerum jobagionum Castri de nouo sunt computati; et castrum Lanser; que antea Nicolao filio Baroch concessione Regia collata fuerant...”

26 *Stessel József*: Századok XXXIV, 688–689.

27 *Nagy Imre-Deák Farkas-Nagy Gyula*: Hazai Oklevéltár. Bp. 1879. (továbbiakban: HOKlt.) 16. (Kr. j. 924. szám.)

28 *Karácsonyi János*: I. m. III. kötet 1. fele. Bp. MTA 1901. 39.

29 *Stessel József*: Századok XXXIV, 689. – A Kr. j. alapján (l. 553. old.) ez a vélemény nem igazolható.

30 HOKlt. 16.

31 Azonosítja *Szentnétery Imre* (Kr. j. 553. old.) is.

32 *L. Stessel József*: Századok XXXIV, 699.

33 *Márkus Dezső* (szerk.): Magyar Törvénytar. Corpus Juris Hungarici. 1000–1526. évi törvények. Bp. Franklin 1899. 138–139.

megsemmisült a locsmándi várszerkezet, a várispánság, s népei magánföldesúri szolgaságba süllyedtek. A megváltozott struktúrával függhet össze (s egyszersmind a megye-eladományozás „terminus ante quem”-jét is jelentheti), hogy 1225-ben „locsmándi föld”-ről (iuxta terram de Luchman), és nem locsmándi várföldről olvashatunk.³⁴

1240 táján kihalt a Locsmánd megyét birtokló Szák-nembeli Miklós családja, javadalmaik — így a locsmándi terület is — a királyra szálltak. Ez az idő egybeesett az 1235-ben trónra került IV. Béla politikájának ama korszakával, amikor a király „igyekezett felszámolni az eladományozások rendszerét, igyekezett szembehelyezkedni főképpen a világi nagybirtokosság előretörésével. Az adományozások megszüntetésével egy időben igyekszik Béla folytatni az eladományozott királyi birtokok visszavételének politikáját, ami természetesen nemigen sikerül neki. Ugyanekkor ... Béla energikusan folytatja azt a politikát, hogy az ország északi területeinek későbbben megszervezett megyéi, pl. Trencsén, továbbra is királyi birtokként maradjanak meg.”³⁵ Érthető tehát, ha IV. Béla az ekkortájt kezére jutott Locsmánd megyét nem adományozta tovább, hanem igyekezett királyi birtokként megtartani. Ez irányban ható ténykedésének legfontosabbika a megbomlott, illetve megsemmisült várszerkezet, a várispánság rekonstrukciója. Ezt igazolja (s egyszersmind Miklós családja kihaltának is „terminus ante quem”-je) az az 1245. évi adat, mely locsmándi várnépekről (castrensium de Luchman) tesz említést.³⁶ A locsmándi várbirtok-rekonstrukcióval párhuzamba állítható az ún. zólyomi területek organizmusa: „ezeknek a vidékeknek mint királyi megyéknek a megszervezése, királyi hatalom alá vonása lényegileg IV. Béla uralkodásának első idején következik be. Ezzel együtt járt, hogy ezekben az új megyékben [Turóc, Árva, Liptó] a várkatonai szervezet, amely másutt már megbomlott, ekkor bontakozott ki.”³⁷ A várszerkezet újbóli kiépítésének előrehaladtáról és sikeréről egy 1255. évi oklevélből szerezhetünk tudomást. Ablanc (Oblanch) határleírásában a locsmándi vár földjéről (terram castri Luchman) értesülünk.³⁸ Itt jegyezzük meg, hogy sajátos véletlen folytán a locsmándi várról egyetlen direkt adat sem áll rendelkezésünkre. *Stessel József* úgy foglalt állást, hogy az „a tatárdúlás után nemsokára megszűnt.”³⁹ A kérdés adatok híján nem dönthető el, s nem alkalmas erre az 1262. évi locsmándi vonatkozású oklevél sem. A gvőri káptalan kiadványa (mely a 12. századból ismeretes német hospesek, Gottfried és Albrecht utódainak, a Frankóiaknak örökölt birtokaikon történt megosztásáról számol be) csak a vár helyeül köröskörül kiásott területről szól.⁴⁰ *Stessel* nagy fontosságot tulajdonít annak a körülménynek, hogy itt „a létezett vagy létező locsmándi várról említés nem történik ...”,⁴¹ holott a locsmándi erődítmény — ha egyáltalán tényleg fentállt még 1262-ben — királyi kézen volt, míg az 1262. évi

34 Sopron. Oklt. I. 11. (Kr. j. 420. szám.)

35 *Elekes Lajos-Lederer Emma-Székely György*: Magyarország története. Az őskortól 1526-ig (Egyetemi tankönyv). Bp. Tankönyvkiadó 1961. 124. (A vonatkozó részt *Lederer Emma* írta.)

36 *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész — I. kötet. Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron 1921. 2.

37 *Elekes Lajos-Lederer Emma-Székely György*: i. m. 124.

38 *Nagy Imre-Páur Iván-Ráth Károly-Véghely Dezső*: Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius (továbbiakban: HO) I. kötet. Győr 1865. 31.

39 *Stessel József*: Századok XXXIV, 700.

40 ÁÜO VIII. 43-44.

41 *Stessel József*: Századok XXXIV, 683.

oklevélben említett váralap kiásása tulajdonképpen a Frankóiak kísérletének fogható fel *magánföldesúri* vár létrehozására.

Végső soron tehát — a vár ekkori lététől függetlenül is — az 1240-es évektől kezdve a locsmáncsi várispánság „feltámadását”, király általi rekonstrukcióját figyelhetjük meg. Teljesen kiépített várszerkezetet tár elénk a már idézett 1263. évi okmány. (Ez a tény önmagában is valószínűsíti, hogy a megye eladományozása Baroch fia: Miklós számára nem az 1263-at közvetlenül megelőző években történt, hiszen a magánföldesúri uralom alatt felbomlott várszerkezet reaktíválása nyilván nem rövid pár év eredménye.) 1263-ban várjobbágyokról (*iobagiones Castri*), jobbágyfiúkról (*fili iobagionum*) és várnépekről (*castrenses*) olvasunk.⁴² Az oklevél megjegyzi, hogy a „*fili iobagionum*” nevű réteget kelth-iobagfyu-nak nevezik.⁴³ Már *Tagányi Károly* rámutatott arra, hogy a várjobbágyok másik, alacsonyabb részét a *castrenses*-ből felszabadítottak (*iobagiones de castrensi bus exempti*) képezték, akiket 1263-ban ősi magyarsággal keltjobbágyfiúknak, azaz keltjobbágyoknak, vagyis lett, származott jobbágyoknak neveztek, mivel a várnépből lettek, származtak, ellentétben a született várjobbágyokkal.⁴⁴ A másik 1263. évi locsmáncsi vonatkozású oklevél is szól a várjobbágyok közé *újonnan* (*de nouo*)⁴⁵ emeltekről.⁴⁶ Mármost nagyon érdekes, hogy a csak az északi területekről (Turóc stb.) ismeretes jobbágyfiú terminus⁴⁷ Locsmáncs megyében is előfordul. Aligha tévedünk, amikor ennek a sajátos terminológiai egyezésnek a magyarozatát az azonos helyzetben keressük. Az északi vidékek mint királyi megyék megszervezése, királyi hatalom alá vonása ugyanakkor, ugyanolyan módon történhetett, mint a locsmáncsi vidéké (igaz, ezé már másodszori szervezés, *újjalakulás* volt): az 1240-es évek táján és a jobbágyfiúi „intézmény” megteremtésével.

Miért adományozta el IV. Béla a nyilván nagy erőfeszítéssel „rekonstruált” Locsmáncs megyét? A válasz a királyi tatárjárás után bekövetkezett politikai irányvonalának megváltozásában keresendő. A tatárjárás katonai „vákuum” pillanatában érte Magyarországot: a bomló királyi vármegyrendszeren felépülő és széthullóban lévő várkatonaság már nem, a feudális urak magánhadereje még nem tudta — s talán nem is nagyon akarta — elhárítani a katasztrófát.⁴⁸ Béla „belátta, hogy a tatárjárás előtti belpolitikája helytelen volt, az úri seregek távolmaradása egyik oka volt a tatárok könnyű győzelmének. Felhagy tehát a nagybirtokosság ellen a tatárjárást megelőzően folytatott harccal. belenyugszik abba, hogy ezek várakat építsenek, magánhadserőiket erősítsék...”⁴⁹ A tényleges hatalmi erőviszonyoknak a nagyurak javára történt módosulása, gazdasági és társadalmi előretörésük, katonai potenciáljuk ad magyarozatot

42 AÜO VIII. 49.

43 A kel szó jelentésére és a kelt-jobbágyfiúra l. *Szamota István-Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902–1906. col. 469. és col. 470.

44 *Tagányi Károly*: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re. Történeti Szemle V, 581. — L. még *Mályusz Elemér*: A magyar köznemesség kialakulása. Századok LXXVI. 299.

45 *Pesty Frigyes* (i. m. 316.) a „*de nouo*” kifejezést az „*újra*” szóval adja vissza, s a Baroch fia: Miklósnak történet adományozással hozza kapcsolatba. — L. helyesen *Stessel József*: Századok XXXIV, 693.; *Mályusz Elemér*; i. m. 410.; *Lederer Emma*: i. m. 114.

46 AÜO VIII. 51. — Ezeket *Mályusz Elemér* (i. m. 410.) azonosítja a keltjobbágyfiúkkal.

47 A jobbágyfiúkra l. *ua.*: Turóc megye kialakulása. Bp. 1922. 105–148., különösen 112.

48 A 13. század közepe katonai viszonyaira l. *Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. Hadtörténelmi Közlemények új folyam VI. 2. szám 222–252.

49 *Elekcs Lajos-Lederer Emma-Székely György*: i. m. 129.

arra, hogy a király lemond a várföldek visszavételének politikájáról, s a bárók kegyeit (fiával és legnagyobb hazai riválisával, a későbbi V. Istvánnal szemben is) nagy birtokadományokkal igyekezik megnyerni. *Molnár József* szerint a „*megye bomlási folyamatának nagy fordulópontját ... az 50-es évek végén és a 60-as évek elején kell keresni ...* Az 50-es években van Béla utolsó nagyobb földvisszavételi akciója, amelyre a várnépek és várjobbágyok még aktívan reagálnak. De már az 50-es években megjelennek a várjobbágyok és várnépek el-
lentéiteit tükröző adatok is.”⁵⁰

Tanulságos a két, Locsmándra vonatkozó 1263. évi oklevél összevetése. Mint láttuk, a korábbi diploma a várjobbágyokat, a jobbágyfiúkat és a várnépet egyaránt Lőrinc soproni ispán fennhatósága alá rendeli, azaz elvágja e rétegeknek az őket a királyhoz fűző szálait. Az oklevél azt is bizonyítja, hogy a várjobbágyoknak és a jobbágyfiúknak voltak (a várföldből kihalított) földjeik. A királyi rendelkezés (avagy inkább a királyi oklevélben testet öltő bárói szándék) nem elsősorban a várszerkezet eme előkelő elemeinek személyi, hűbéri függésbe juttatását célozza (hiszen a várjobbágyság különböző eredetű rétegei szabadon eltávozhatnak földjeikről, azaz elkerülhetik a magánhűbéri láncolatba való beépülésüket), hanem a várszerkezet valamennyi földterületét kívánja Lőrinc comes kezébe adni (hiszen még az eltávozást választó várjobbágyok is kötelesek hátrahagyni földjeiket Lőrincnek mint „a föld urának”). Úgy véljük, már ez az oklevél a király bázisteremtő törekvéseinek és a király köznemesi bázisára igényt tartó bárói velleitásoknak harcából adódott kompromisszum eredménye, ahol a nagyobb engedményt a királynak kellett tennie, hiszen aligha kétséges: a földjeiktől megfosztott várjobbágyok éppen úgy csekély támaszt jelentettek a király számára, mint azok, akik megőrizték ugyan földjüket, de ennek ára magánföldesúri személyi függésbe kerülésük volt.

Ehhez a bárói győzelemmel felérő kompromisszumhoz képest nagy változásokat mutat a másik, Locsmándra vonatkozó 1263. évi oklevél. Ebből arról értesülünk, hogy Locsmánd megye eladományozása Lőrinc comes számára⁵¹ csak a várjobbágyok közé újonnan sorolt elemek, azaz a keltjobbágyfiúk⁵² földjeinek (és természetesen a várföldeknek) az eladományozását jelentette. Kiveszi a király az eladományozás alól a nemesek (akiken 1263-ban már nyilván a serviens regis-t, az ún. köznemest értik⁵³) örökölt, vásárolt és adományozott birtokait, a nemes várjobbágyoknak a vármegye területén lévő földjeit, továbbá Beze fia: István örökölt földjét és adományozott földjeit, melyek a vármegyében vannak.

A különbség a két, egyaránt 1263. évi oklevél között szembeszökő. E második szerint Lőrinc comes Locsmánd megyének csak egy részét, az elsőhöz viszonyítva bizonyos hányadát kapta meg, s ez utóbbi okmány arról is tudósít, hogy Lőrinc nemcsak hogy a valódi várjobbágyok földjeinek birtoklására nem szerzett jogot, hanem személyi függésébe, familiájába történő bevonásuktól is el kellett tekintenie. A két oklevél közti lényegi különbség egyik okára már *Mályusz Elemér* rámutatott: „Intézkedésének megmásítására, nyilvánvaló, csak a nemes módra élő várjobbágyok vehették rá IV. Bélát. Ezek ellenszegülnek

50 *Molnár József*: i. m. 251. Kiemelés ott.

51 Sajátos eset, hogy Lőrinc 1241-ben a Sajó menti csatában bátran harcolt a király oldalán a tatárok ellen (AÜO VIII. 50.), ott, ahol megérelmélődhetek IV. Bélában azok a gondolatok, amelyeknek realizálása során több mint két évtized múltán Lőrinc – éppen a tatárok elleni harcban szerzett érdemeiért is – Locsmánd megye birtokosa lett.

52 L. *Mályusz Elemér*: Századok LXXVI, 410.

53 L. uo. 411. és *Lederer Emma*: i. m. 113.

határozatának s a nemesekkel, a királyi szerviensekkel összefogva biztosítják társadalmi függetlenségüket.⁵⁴ Az 1263. évi első oklevél kiadásakor a király még csak a királyi szervienseket érezhette maga mögött, ezzel lehet kapcsolatos, hogy itt nem szól a locsmándi nemesekről, azaz feltehetőleg e réteget nem igyekezett Lőrinc comes „szolgaságára” (= familiájába) vetni. Eme első oklevél rendelkezéseinek ismertté válása Locsmándban nagy mozgalmat indíthatott el a várjobbágyok részéről, akik nem kívánták felcserélni a várszerkezetben betöltött előkelő pozíciójukat s a távoli királytól való laza függés előnyeit a számukra sokkal hátrányosabb familiárisi, oficiális feladatkörrel s a közeli hűbérúr (dominus) feltétel nélküli kiszolgáltatásával. 1263. december 17-én (amikor a második oklevél kelt) a király már a várjobbágyok mindkét csoportját maga mögött tudta. Ez az oklevél is kompromisszum eredménye, de az erőviszonyok a király számára kedvezően változtak meg, ha oda is kénytelen dobni Lőrincnek a várszervezetet, a várföldeket és az exemptus várjobbágyok, azaz a keltjobbágyfiúk földjeit, de megmenti — egyelőre — a magánföldesúri familiába kerüléstől a királyi szervienseket és a nemes (valódi) várjobbágyokat, a kialakuló köznemesi réteg két alkotóelemét. S a két oklevél különbözőségének másik oka a királyi politika sajátos alakulásával kapcsolatos. Míg IV. Béla uralkodása elején nem tett komoly lépéseket a szerviensek megnyerésére,⁵⁵ addig a tatárjárás után katonai megfontolásból a nagyurak kezére játszik ugyan, de „állandóan joggal tart attól, hogy ezek az urak nemcsak a tatárok ellen, hanem a királyi központi hatalom gyengítésére is felhasználhatók. Ezért ... igyekszik minden oldalon szövetségeseket szerezni a nagyurak ellen. A tatárjárás után Béla tudatos politikát folytat a szervienség megnyerésére, s a szerviensek is belátják, helyes, ha a nagyurak elleni harcukban a királyi hatalomra támaszkodnak.”⁵⁶ Több irányú folyamatról van tehát szó: a megyékben élő királyi szerviensek és nemes várjobbágyok egymásra találásáról, közös törekvésükről, hogy társadalmilag egységesülve mentesek maradjanak a nagyúri fennhatóságtól, s hogy megőrizzék laza függésben realizálódó kapcsolataikat a királlyal. Az elkövetkező fejlődés irányát azonban nem a szubjektív szándékok és törekvések, hanem az objektíve létező, tényleges hatalmi erőviszonyok szabják meg...

Az 1263. évi eladományozással Locsmánd megye megszűnt, illetőleg a várispánság felbomlott.⁵⁷ Igaz, a győri káptalan egyik 1304. évi oklevele azt tartalmazza, hogy Ombus birtok Locsmánd megyében (in comitatu Luchman) van,⁵⁸ de *Belitzky János* helyesen utalt arra, hogy „Locsmánd megye önállósága ekkor már rég megszűnt. A vidéki birtokosok köztudatában azonban még élt az egykori locsmándi várterülethez való tartozás emléke, és ilyen magántermészetű oklevelekben mint helymeghatározó kifejezést, akárcsak a rábaközi kerület elnevezést, továbbra is használták.”⁵⁹

Mi történt a megye eladományozása után? Az új birtokos, Aba-nembeli Lőrinc⁶⁰ a IV. Béla és fia, István közti háborúban Béla oldalán állt,⁶¹ élvezte

54 *Mályusz Elemér*: Századok LXXVI. 411.

55 *Elekes Lajos-Lederer Emma-Szekely György*: i. m. 124.

56 Uo. 130.

57 L. *Mollay Károly*: i. m. 44.

58 *Sopr. Okl. I. 64.*

59 *Belitzky János*: i. m. 251.

60 *Családfáját I. Karácsonyi János*: i. m. I. 5. — A család történetét röviden felvázolta *Wertner Mór* is (i. m. 64–68.; a családfát l. uo. 68.).

61 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. Bp. MTA 1899. 278.; *Belitzky János*: i. m. 349.

a királyi udvar közelségét: soproni ispán,⁶² étékfogó mester,⁶³ 1263-tól a locsmándi területek birtokosa, 1268-ban pedig a borsmonostori egyház kegyuraságát is megkapja a királytól.⁶⁴ A patinás nemzetségből eredt Lőrinc ispán tehát aligha vitathatóan kimeríti azokat a kritériumokat, melyeket az e korbeli oklevelek a „baro” szó fogalomkörébe utalnak. Bárói velleítésre mutat az az 1269. évi királyi oklevél, amely szerint Péter soproni civis panaszkodva mondotta el IV. Bélának, hogy annak ama, egykor számára (ti. Péter számára) adott privilégiumát, mely a soproni királyi vár Dag nevű földjének Péter javára történt adományozásáról szól, a király hive, Lőrinc étékfogó mester és soproni ispán visszavette, és azt önhatalmúan Péter kárára megsemmisítette.⁶⁵ Feltétlenül igaza van *Mollay Károlynak*: Lőrinc ispán eme eljárása arra irányult, hogy Pétert birtokából kiforgassa.⁶⁶ Itt tehát Lőrinc bárói „expanziós” törekvéséről értesülünk.

Lőrincnek — jóllehet itt más eszközzel tör a cél felé — ugyanilyen szándékát mutatja a győri káptalan egyik 1270. évi oklevele. Azt olvassuk e diplomában, hogy a káptalan előtt megjelent egyfelől Zemera-i Euzen fia: Tamás ura (dominus), Lőrinc comes nevében, másfelől pedig Károly és többen mások, a locsmándi vár volt jobbágyai (iobagiones... Castri de Luchman). Tamás ura nevében és helyett elmondta: midőn a jó emlékű IV. Béla király Locsmánd vármegyét (Comitatum de Luchman) tartozékaival együtt örök jogon érdemeiért urának adományozta, ura Geotan falu földjéből négy ekényi földrészt adott Károlynak és rokonainak (akiknek három ekényi örökölt földjük van) örökre, olyan feltétellel, hogy Károly és rokonai, valamint azok örökösei a föld ellenszolgáltatásáért Lőrinc comesnek és örököseinek szolgálni tartoznak, menvén vele a király úr udvarához és illő fegyverekkel a hadba, ahányszor csak hasznos és tetszik a comesnek.⁶⁷ Aligha kétséges, hogy itt szóban kötött hűbéri szerződés utólagos írásba foglalásáról van szó. A familiárisokkal (egyik ilyen nagyúri szervens a Lőrincet a győri káptalan előtt képviselő Tamás) rendelkező báró a locsmándi vár volt jobbágyaival bővíti hűbéresei sorát, értelemszerűen ama *nemes* várjobbágyokkal, akiket IV. Béla 1263-ban még — legalábbis pergamenen — megmentett a magánföldesúri függéstől.⁶⁸ A távoli és a nagyurak által provokált beharcokba bonyolódott király nem nyújthatott támogatást a bárók torkában lévő köznemeseknek, akik önként vagy az erőszaknak engedve familiárisi kötelékbe léptek, illetve kényszerültek.

1270-ben új király, V. István került a trónra. „Az uralomváltozás a kísérettek, a tanács, az előnyökkel járó vezető tisztségek cseréjét jelenti...”⁶⁹ A IV. Béla híveként funkcionált Lőrinc comes V. István alatt kiesett az udvar kegyeiből, oppozícióba vonult.⁷⁰ Egy 1270. május 24-i oklevél⁷¹ mint volt sop-

62 L. Wertner Mór: Az Árpádkori megyei tisztviselők. Történelmi Tár 1897. 678.

63 *Ua.*: Az Árpádkori udvari tisztviselők sorozata. Történelmi Tár 1899. 655.

64 *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (továbbiakban: *Fejér*: CD) tomus IV. volumen 3. Budae 1829. 436. (Kr. j. 1576. szám.) — L. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei. Bp. MTA 1916. 97.

65 *Fejér*: CD IV. 3. 494. (Kr. j. 1615. szám.)

66 *Mollay Károly*: Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig (1195–1416.). SSz. XV, 119.

67 *ÁUO VIII.* 321–322.

68 L. Pesty Frigyes: i. m. 316–317.; *Stessel József*: Századok XXXIV, 693.; *Belitzky János*: i. m. 250., 312.; *Mályusz Elemér*: Századok LXXVI, 411. old. 1. jegyz.

69 *Elekés Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Kossuth 1964. 74.

70 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története ... II. 278.; *Belitzky János*: i. m. 349–350.

71 *Fejér*: CD V. 1. 23–24. (Kr. j. 1922. szám.)

roni ispánt említi, a borsmonostori egyház kegyuraságát is elveszti.⁷² És ekkor jelentek meg tevőleges szereppel Sopron megye színpadán a Kőszegiek. *Karácsonyi János* ama véleményét, hogy Lőrinc V. István alatt a vele, illetve birtokaival területileg szomszédos Kőszegiekhez csatlakozott,⁷³ a magyar és a cseh uralkodó 1271. évi békekötéséről szóló okmánya látszik igazolni. Innen értesülünk, hogy V. István ellenfelei, Kőszegi Henrik és fia, Iván, továbbá – mások mellett – Péter fia: Lőrinc Ottokárnál kerestek menedéket, a két király harcában a cseh uralkodó oldalára álltak, azaz hűtlenség bűnébe estek, s a békeszerződés értelmében Ottokár ígéretet tesz: nem fogja segíteni őket a magyar király ellenében.⁷⁴

Mollay Károly mutatott rá: „A feudalizmus sajátos viszonyaival függ össze, hogy nemcsak a nagybirtokos osztály válik el a kismemesektől, hanem magán a nagybirtokos osztályon belül is bizonyos rétegződés indul meg, ... egyes családok vagy ezeknek egyes ágai (az ország bárói) különösen kiemelkednek és döntően beleszólhatnak nemcsak a megye, hanem az ország irányításába is.”⁷⁵ Lőrincnek, mégha 1271 táján nem is lett a Kőszegiek familiárisa (bár szorosabb kapcsolatuk aligha vitatható), látnia kellett: egy táborba tartozása Henrikkel és fiaival másodlagos, alárendelt szerepre, familiárisi sorba kényszeríti.

IV. László trónra lépése után hamarosan, még 1272-ben Lőrinc újra megkapta Sopron megye ispánságát, s ezt a méltóságot 1273 május végéig viselte,⁷⁶ 1273. június 7-e és 1274. szeptember 25-e közötti időben azonban már Kőszegi Iván a soproni comes.⁷⁷ Ez az időszakasz a kezdete a Csákok és a Kőszegiek között a Sopron megye feletti hegemoniáért vívott harcnak.⁷⁸ A megye birtokosainak – így Lőrincnek is – választaniok kellett. A Kőszegi-barátságot (esetleg familiaritást) már megpróbált Lőrinc – talán azért, mert érdekeit, illetve terveit elsősorban a Kőszegiek sértették, illetve kereszteltek – a Csákok mellé állt, ami adott esetben, 1274-ben a király támogatását is jelentette. Egy 1274. szeptember 30-án kelt királyi oklevélből arról értesülünk, hogy Lőrinc a király és Csák-nembeli Péter oldalán vett részt abban a csatában (1274. szeptember 26–29.⁷⁹), melyben Kőszegi Henrik és Joakhim vereséget szenvedett, maga Henrik bán holtan maradt a csatatéren, s itt Lőrinc comes férfiasan harcolva ellenei közül sokakat legyőzött. IV. László király főleg ezen érdemére való tekintettel visszaadja Lőrincnek és utódainak a Vas megyei Szentmihály (Scenmihal) birtokot, amelyet egykor Lőrinc comes királyi adományból bírt, de később azt jogtalanul elvették tőle.⁸⁰ Aligha tévedünk, amikor azt gondoljuk, hogy csakis a Kőszegiek foszthatták meg Lőrincet Vas megyei javadalmától, akiknek centrális birtokai éppen Vas megyében terültek el. Ha feltevésünk igaz, kézenfekvő, hogy Lőrinc miért nem a Kőszegiek oldalára állt s miért a Csákok mellé. Rövid időre úgy tűnt, Lőrinc jól „választott”, amikor szembefordult a Kőszegiekkel. Nemcsak elvesztett Szentmihály birtokát kapta vissza,

72 *Szentpétery Imre*: A borsmonostori apátság... 98–99.

73 *Karácsonyi János*: i. m. I. 22.

74 V. István oklevelét I. AÜO III. 249–250. (Kr. j. 2094. szám), Ottokárét I. *Fejér*: CD V. I. 116–117.

75 *Mollay Károly*: Sopron vármegye vázlatos története 45.

76 *Beltzky János*: i. m. 353.

77 *Kristó Gyula*: A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében. SSz. XX, 332.

78 Uo. 331–333.

79 Az időpontra nézve I. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története... II. 316.

80 AÜO XII. 88–90. (Kr. j. 2559. szám.)

hanem még 1274-ben új javadalmat is szerzett, Málca (Malcha) birtokot,⁸¹ sőt, 1275-ben a borsmonostori apátság kegyuraságát is visszakapta IV. Lászlótól.⁸² A prosperitás azonban rövid életűnek bizonyult, a monostor patronátusát már 1277-ben megvonja Lőrincről az uralkodó.⁸³ Az 1270-es évek Sopron megyéjére az oligarchák vetettek árnyat, a pártharcokban Lőrinc hol ide, hol oda csapódik.

Lőrincnek a megyén kívül tagadhatatlanul defenzív politikájából tévedés volna arra következtetni, hogy megyéjében is defenzívába kényszerült. Egyelőre még nem, sőt, offenzívában van. Már láttuk, hogy a győri káptalan 1270. évi kiadványának tanúsága szerint néhány volt locsmándi nemes várjobbággal, Károllyal és rokonságával gazdagította familiáját. Emlékeztetnünk kell továbbá arra, hogy a már többször idézett, 1263. december 17-én kelt oklevél szerint a király nemcsak a nemesek és a nemes várjobbágyok földjeit vette ki a Lőrincnek juttatott adomány alól, hanem Beze fia: István örökölt földjét és adományozott földjeit is.⁸⁴ Már abból a tényből kiindulva, hogy Beze fia: István név szerint kiemelten fordul elő a diplomában, arra következtethetünk, hogy a felbomlott Locsmánd megyében tekintélyes ember lehetett, nemes várjobbágy, de még inkább nemes (nobilis, azaz királyi szerviens), mindenesetre a király olyan támasza, akinek javadalmaira, azok megőrzésére fokozott figyelmet fordít az uralkodó. Eme Istvánnal (Beza, azaz Beze fiával) egy 1270. május 24-én kelt királyi okmányban találkozunk, ahol az áll, hogy V. István a Sopron megyei íjászokat — Lőrinc mesternek, volt soproni ispánnak az íjászok és Beza fia: István, akkori vámszedő perében hozott ítéletére való hivatkozással — a kóró-cseber nevű vármegye (azaz végső fokon mint a király) tisztviselője szerepel, s *közjogilag* közvetlen felettese a királyt a megyében képviselő comes, azaz Lőrinc.⁸⁵ Mármint a fehérvári káptalan 1277. január 18-i dátumú oklevele nagyon érdekes dologról tudósít. Megtudjuk, hogy Ieva-i István fia: Beze a maga és Lőrinc testvére nevében a káptalannál megjelent, s elmondta: a nemes férfiú, az Aba-nembeli Lőrinc comes az ő elfoglalt Ieva várukat nekik visszaadta oly feltétellel, hogy amikor nekik Ieva nevű birtokukat eladni vagy elcserélni tetszenék, azt (a birtokot) hasznaival és tartozékaival egyetemben csak Lőrinc comesnek és ne másnak tartozzanak eladni vagy elcserélni, mivel Ieva birtok Lőrinc comes Locsmándban (Luchman) lévő birtokainak közepén fekszik. E feltétel megtartására Beze mind magát, mind Lőrinc testvérét kötelezte, s a feltételt királyi privilégiummal, valamint más hiteles személyek és — helyek oklevelével erősítette meg.⁸⁷ Egészen nyilvánvaló: Lőrinc, aki Istvánnak 1270. évi adat szerint *közjogilag* felettese volt, az 1277 előtti években megkísérelte, hogy István fiait: Bezét és Lőrincet *magánjogi*, tehát familiárisi függésbe vonja, ezt célozta a ma már ismeretlen fekvésű⁸⁸ Ieva vár elfoglalása. Határozottan

81 Fejér: CD V. 2. 206–208. (Kr. j. 2560. szám.)

82 Fejér: CD V. 2. 246–248. (Kr. j. 2610. szám.) — L. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság ... 99.

83 Fejér: CD V. 3. 507–508. (Kr. j. 2829. szám.) — L. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság ... 99.

84 AÜO VIII. 52.

85 Fejér: CD V. 1. 23–24. (Kr. j. 1922. szám.)

86 Molnár József (i. m. 226. old. 18. jegyz.) azt emeli ki, hogy az ügy természeténél fogva Lőrinc mester, soproni comes illetékes a soproni íjászok és István perében ítélni.

87 Fejér: CD V. 2. 422–423.

88 L. Stessel József: Századok XXXIV, 694.

ífféle „miniatűr” tartományuraság kiépítésének, de legalábbis ez irányba ható birtokkoncentrációnak az igényével találkozunk itt Lőrinc comes részéről. S hogy István és fiai tekintélyes gazdagsággal bíró emberek lehettek, várak létezése is igazolja. S ha István fiai tesznek is engedményt Lőrincnek az 1277. évi oklevél szerint, amennyiben az elővásárlási jog tiszteletben tartására kötelezik magukat, Lőrinc comes feltétlenül meghátrált, nem tudta familiárisaivá tenni őket. (Hasonlóan alakult Lőrinc és ama Péter viszonya is, akinek Dag nevű földjére vonatkozó királyi privilégiumát Lőrinc megsemmisítette.⁸⁹ Péter azonban birtokát Lőrinc ispán mesterkedése ellenére is megtartotta,⁹⁰ tehát függetlenítette magát Lőrinc familiájától.) Meg kell még említenünk azt az 1279. évi oklevelet, melyben Lőrincünknek hasonlóképpen Lőrinc nevű fia a Lembach (Lympach) nevű, Németország határán fekvő földet atyja lelkiüdvéért a borsmonostori egyháznak adja, ahol atyja nyugszik eltemetve. S e Lembach föld határjárásában előfordul Rebcza falu, amely Beze fia: István fia: Péteré, s említve van, hogy Lembachnak a Kiryl nevű föld felől eme Péter a határtársa.⁹¹ Vagyis Beze családja a locsmándi földek nagy „hódítójának”, Lőrincnek a hála után is háboríthatlanul birtokol.

Az 1280-as években Sopron megye politikai életében új helyzet állt elő: egyetlen „nagy hal” felfalta az összes „kis halakat”, a Kőszegi-család — kiszorítva innen a Csákokat — a megyében egyeduralomra tett szert.⁹² Abban az 1285. évi oklevélben, melyben Kőszegi Henrik bán fia: Miklós nádor Laztay nevű faluját a borsmonostori apátságnak adományozza, tanúiként — „cari nostri” (= kedveseink) megjelöléssel illetve őket — Sopron megye legnagyobb nemzetségeinek, családjainak tagjaival találkozunk: a *Nagymartoniak* közül Simonnal és Mihállyal, az *Oslok* közül Péter fiaival: Gergellyel, Andrással és Súrral, továbbá Oslí Herborddal. Az illusztris névsor első helyén pedig Nyéki (Nek) Lőrinc comes áll, a mi *Aba*-nembeli Lőrincünk fia.⁹³ A „cari nostri” kifejezés egészen egyértelműen amellett szól, hogy a megye vezető nemzetségeinek tagjai a Kőszegiekhez csatlakoztak, azok familiárisaivá lettek.⁹⁴ Egy kései, 1335. augusztus 7-én kelt oklevélben arról olvashatunk, hogy a Drugeth Vilmos által a Sopron megyei nemesek közössége számára tartott generalis congregatió Gös (Geus) fiai: János és Mihály, sári (Saar) nemesek [a 12. századból ismeretes német hospesek; Gottfried és Albrecht leszármazottai] elmondták: a Locsmánd (Luchman) és Gyirót (Gherolth) nevű birtokokat (Kőszegi) Henrik fia: Iván, a király úr hatalmas ellensége atyjuktól és atyai nagybátyáiktól jogtalanul elfoglalta.⁹⁵ *Stessel József* szerint a Kőszegiek e foglalása 1280–1290 között történt.⁹⁶ Ez egybeesik azzal a megállapítással, hogy a Kőszegiek számottevőbb megyebeli térnyerése az 1280-as években vette kezdetét, s jelentős mérvű térhódításuk Sopron megyében 1285 tájára tehető.⁹⁷ Valószínű, hogy a Kőszegiek

89 *Fejér*: CD IV. 3. 494.

90 *L. Mollay Károly*: SSz. XV, 119–120.

91 *Fejér*: CD V. 2. 596–597.

92 *Kristó Gyula*: i. m. 335–337.

93 *AÜO IX.* 428.

94 *L. Kristó Gyula*: i. m. 336. old. 38. jegyz. — *L. még Pauler Gyula*: A magyar nemzet története... II. 390.; *Belitzky János*: i. m. 522–523.

95 *Sopr. Okt.* I. 135.

96 *Stessel József*: Századok XXXIV, 683., 700.

97 *Kristó Gyula*: i. m. 335–336.

a birtokfoglalásoknál éppen úgy erőszakot alkalmaztak, mint egyes nemesek familiájukba való kényszerítésekor.⁹⁸

S mint ahogy egykor Aba-nembeli Lőrinc étekgógó mester és soproni ispán számára jelentett komoly akadályt mind Péter soproni civis, mind pedig a Beze-család, ugyanúgy azt jelentették a Kőszegiek számára e Lőrinc fia és unokái. Lőrinc fiát 1290-ben Erzsébet anyakirályné fia, IV. László beleegyezésével megadományozza „a királyi korona iránti hűsége miatt”, mert az osztrák herceg, akihez nem csatlakozott, három várát (!) elfoglalta és megszámlálhatatlan javait elvette.⁹⁹ S Lőrinc unokáit 1317. május 22-én azért jutalmazza délvidéki birtokokkal Károly Róbert, mert „a király iránti hűség megtartásáért [Kőszegi] Henrik fiai, az ország állapotának megrontói, a hűtlen ellenfelek által elfogattak és börtönbe zárattak”, s ott egyiküket rettenetes kínzásoknak vetették alá. „Ők örökölt birtokaikról [többek között Locsmándról] a hűtlenek által kiűzetve és kizárva, összes javaikat a király tiszteletének növelése érdekében hátrahagyván, mintegy az igaz hit pajzsától védve a szent királyi korona útjáról megkínzóztatva, birtokaik és javaik megfosztása ellenére sem tértek le, sőt, minél inkább kifosztattak, annál inkább megmaradtak a hűségben.”¹⁰⁰ S van valami szimbolikus abban, hogy amikor 1317. november 24-én a pécsi káptalan előtt Szentjános Apa fiai bejelentik: Keresztúr (Kerezthwr) nevű örökölt földjüket Soproni-nak (Supruny) mondott Lőrinc fia: Miklós mesternek [Lőrincünk unokájának] adományozzák, mert Miklós mester nekik minden szükségben mind saját személyében, mind javakban összes ellenségeikkel szemben tanácsot, segítséget és kegyet adott, őket a halálos veszedelemtől megóvta és mert a jövőben is remélik, hogy gyámolíttatnak Miklós mester segítsége, tanácsa és kegye által, akkor Miklóst a káptalan előtt szerviense, Olivér fia: János képviselte,¹⁰¹ ugyanakkor Miklós egyik testvére, Péter talán még ekkor is, de 1317 májusában bizonyosan a Kőszegiek börtönében sínylődött, mert nem akart szerviensük lenni.

Annak boncolgatása azonban, hogy miért bizonyultak elszántságukban törhetetlennek és szilárdnak Péter soproni civis, a Beze-család egymást váltó generációi és az őket megtörni, familiájába kényszeríteni akaró Lőrincnek a fia és unokái, már túlnő e tanulmány keretein.

Die Burggespanschaft Locsmánd (Lutzmannsburg) und ihre Auflösung (Inhaltsauszug)

Die ersten Angaben über den Bestand der Burggespanschaft Locsmánd stammen aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. König Andreas II. hat in der Zeit um 1220 die ganze Burggespanschaft Locsmánd seinem Nadorgespan und dem Gespan des Soproner (Ödenburger) Komitates, namentlich dem Sohne Baroch's, Nikolaus verliehen, wobei die Burgorganisation zu bestehen aufhörte und das Burgvolk in die Leibeigenschaft des privaten Grossgrundbesitzes zurücksank. Nikolausens Familie starb um 1240 aus, ihre Güter – so auch die Locsmänder Gespanschaft – fielen wieder dem König anheim. König Béla IV. hat das Komitat nicht weiter belehnt, sondern hat es als königliches Gut behalten, und die königliche Burgorganisation zurückgestellt. In der Zeit nach den Mngolenstürmen musste König Béla IV. seine frühere – die Zurücknahme des Burggutes betreibende – Politik revidieren. Im Sinne der neuen Politik

98 L. uo.

99 AÜO XII. 487–488.

100 Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis I. kötet.

Bp. 1878. 427–428.

101 Uo. 448–449.

hat König Béla IV. im Jahre 1263 das Komitat einem Freiherrn, dem Soproner Gespan Lorenz belehnt. Die zwei Schenkungsurkunden des Königs aus dem Jahre 1263 an Gespan Lorenz zeigen interessante Abweichungen. Die erste Urkunde hat die alten und neuen Burgleibeigenen und das Burgvolk der Oberhoheit von Gespan Lorenz untergeben, dagegen hat die zweite Urkunde die Güter der Adligen und der alten adeligen Burgleibeigenen nicht belehnt, Lorenz hat also nur die Güter des Burgvolkes und der neuen Burgleibeigenen bekommen. Dieser Unterschied kann teils mit der erfolgreichen Widerstandsbewegung der alten Burgleibeigenen gegen die Wegnahme ihrer Grundbesitze, teils mit der Bundespolitik des Königs erklärt werden. Im Jahre 1263 hört das königliche Komitat, bzw. die Burggespanschaft Locsmánd endgültig auf zu bestehen. Lorenz gab sich mit dieser Belehnung aber nicht zufrieden und versuchte Adelige und alte adelige Burgleibeigene mit seiner Familie zu verbinden, um auf diesem Wege seinen Grundbesitz zu vermehren, was ihm aber nicht gelang. Seine Pläne hat ihm die, im Jahre 1270 im Komitate Sopron auftauchende und um 1280 zur Vollblüte ihrer Macht gelangende Familie Kőszegi durchkreuzt. Es ist den Nächstfolgem von Lorenz nur unter den grössten Opfern gelungen, sich vom Einfluss der mächtigen Familie Kőszegi frei zu machen und sich mutig auf die Seite des Königs Karl Robert – des „Vertreters der Ordnung in der Unordnung“ – zu stellen.

Sopron parkosításának története

Írta: Boronkai Pál

Sopron tervszerű szépítése és parkosítása kezdeményezőjének Lackner Krisztof polgármestert tekinthetjük. A 17. század első évtizedeiben a mai Lackner utca helyén elterülő majorjában kerti házat épített és fűzest telepített. Példáját mások is követték, így keletkeztek a kertek a külső városfal mentén. Lackner majorját a városra hagyta, s ez lett a város első közkertje.

A század közepén letelepedő jezsuiták tovább fejlesztették a kertek kultúráját. Az ő alkotásuk volt a Káposztás kertekben a Jezsuita-kert. Ők létesítették az első kerti halastavat. Ennek nyomán egymás után jöttek létre az Újteleki utcai kertek halastavai és teknősbéka telepei. A természet utáni vágy mindinkább fokozódott.

1700-ban készítette Zacharias Michel rézmetszetét, a város madártávlati képét. Ezen több kisebb – nagyobb kertet láthatunk, köztük a Jezsuita-kertet geometrikus elrendezéssel. A mai Lenin körúton a Hátsó kapu és az Ikvahíd közötti részen a várárok és a keleti házsor között hármassort, a mai piacon egyetlen fasort, az Ógabona téren pedig elszórt fákat láthatunk berajzolva.

Geiger Márton azt írja krónikájában, hogy 1701-ben Dobner Nándor polgármester rendeletére a Várkerületen a tónál hársfákat ültettek. Megjegyzendő, hogy abban az időben Várkerületen a Lenin körút belső oldalát és a Színház utcát értették.

Az 1697. évi tanácsi határozat egy évszázaddal előzte meg a kalapos király, II. József, rendeletét az utak fásításáról. Ez a határozat az ültetvények és az útmenti fák rongálóinak szigorú felelősségre vonását tette kötelezővé.

Csapody István: Loew és Deccard: „Flora Semproniensis” c. tanulmányában (SSz XV., 26.) azt írja, hogy 1740 körül a Paprét a mainál kiterjedtebb, vízenyős hely lehetett. A patak bizonyára nyílt tócsáiban a deréce, a vízi hídor és a nád uralkodott. A könyvben felsorolt növények hosszú sora arról tanúsodik, hogy Sopronban a 18. században fejlett kertkultúra volt, és a város belterületén számos kertet tartottak nyilván. A legjelentősebb Deccard első orvostanikai kertje lehetett, de említést érdemeltek a Szt. György u. 6. és 13., Fegyvertár u. 1., Templom u. 18., Szt. Lélek u. 11., a mai Lenin körút 44. sz. alatti kertek és a domonkosok kertje.

A városlakók körében a szabad természet utáni vágy egyre élénkebb lett. Az 1740 körüli tanácsi jegyzőkönyvekben gyakran szerepel báró Preysing tábornok Neuhoftól a majorját az Újteleki kapu előtt. 1763-ban a város 1160 forintért megvásárolta a majorját és ott sörgyárat, közkertet és tavat létesített. A sörgyár vízellátása céljára földalatti galéria-vezetéket építettek a Cseresznye sortól kiindulva. Ez táplálta – a mai WC. közelében állt, de az Ady Kultúrház építésekor eltávolított – szökőkutat is. Az 1770. évi községi jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a város alkalmazásában egy plantázskertész és útépítő állt évi 300 forint fizetéssel. A képviselőtestület ennek elbocsátását kérte, de a tanács ehhez nem járult hozzá, mert szerinte a fák és utak jó karbantartásához szakember kell. Bredeczky Sámuel: „Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn” c. munkájában (1803) azt írja: „a Neuhoft rendes sétatálya Sopron közönségének. A hely közelsége, a szép, bár még francia stílusú kert felkeltenék

a közönség legteljesebb érdeklődését, ha valamivel jobban gondoskodnának a csinosításáról és a kényelemről. A kert legszebb részei a kedves, csendes lugások. A kert fő díszei még egy pár év előtt a vadgesztenye fasorok voltak, amelyeket azonban a mostani bérlő gazdasági okokból alaposan megkopasztott". Itt szeretnék utalni Csatkai Endre: „Kétszáz éves közkert Sopronban” leírására (SSz. XVII., 241.)

Ugyancsak Bredeczky említi meg, hogy a legutóbbi évtizedben néhány lővertulajdonos gyümölcsöst kezdett telepíteni. Így rakták le az üdülőváros alapjait.

Drinóczy György: „Böngészet Sopron Megye ismeretéhez” című feljegyzéseiben találhatjuk azt a megállapítást, hogy „1814-ben kezdődött a város szépitése. A sétahely (mai Széchenyi tér) napkeleti platánokkal ültetett ki. Egy szépitésre ügyelő bizottság munkálkodik.”

Körülbelül ugyanezt írja Hárosy Zsigmond: „Denkwürdigkeiten der königlichen Freistadt Oedenburg” c. munkájában, azzal egészítve ki, hogy mindez, valamint a legtöbb utcát behálózó járdák és az éjjeli világítás Vághy polgármester érdeme.

Geiger krónikájában azt olvashatjuk, hogy 1828-ban a domonkosok előtti nagy tavat 50 lépéssel rövidítették meg és helyébe „szép sétányt” létesítettek, a tó megmaradt részét pedig szomorúfűekkel és „piramis formájú” nyárfákkal szegélyezték. A parkosítás céljára Széchenyi István 25 nyárfát és 25 szomorúfűzfát adott és az ültetést Stephanek József nevű kertésze végezte el. Így jött létre a „Promenádn”, a későbbi Séta tér, a mai Széchenyi tér.

1830-ban a „Lange Zeiler Graben”-nál, a mai Május 1. tér helyén, a Bánfalvi patak mentén, a Magyar kaputól az Újteleki kapuig vadgesztenye fasort ültettek. Ennek egy részét csak 1931-ben, a volt teológia építésekor, illetve a patak alsó szakaszának beboltozásakor vágták ki.

1831. február 15-én — írja Geiger — tűz ütött ki a Hátsó utcában és a tűz a mai Rákóczi utcában is 10 házat hamvasztott el, de a tűz továbbterjedését az Élesszögben álló fasor megakadályozta.

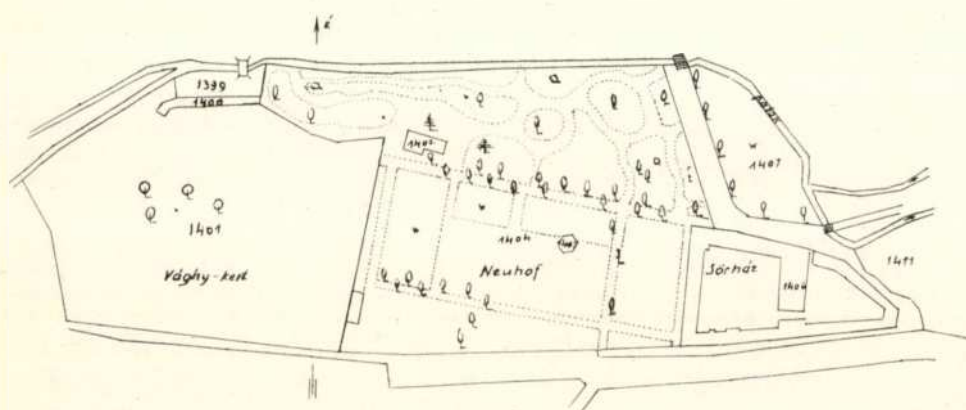
1831-ben jelenti Neumeyer tanácsnok, hogy a Krausz-féle malomtól (a Jókai utca végén állt) a Neuhoftba vezető hárfasorban levő 9–10 öreg, odvas fűzfát ki kell vágatni, mert a tanács a hársfasor foghíjainak pótlását határozta el. Ugyanabban az évben mondta ki a tanácsülés, hogy jegenyenyárfasort kell ültetni a Hosszú soron (mai Rákóczi u.), az Élesszögön, továbbá az Újteleki kaputól a Krausz-malomig vezető úton. Állásfoglalását a tanács azzal okolta meg, hogy a Krausz-malomhoz vezető úton ültetett hársfák nem fejlődnek. (Soproni Állami Levéltár, SÁL, XXV, 4709.)

1832-ben a város árverésen adja el a Várkerületnek a Hátsó kaputól az Előkapuig terjedő szakaszán, valamint a Kocsma szeren és a Kovács szeren (mai Lenin körút külső oldala) álló 45 akácfát, 4 hársfát és 1 szederfát, de azzal a feltétellel, hogy a gyökereket is ki kell ásni. (SÁL, XXV., 4679.) Ezért jegyezte fel Geiger lehangoltan krónikájában, hogy 100 éve annak, hogy a Várkerületen fákat ültettek, de ezek alig fejlődtek. Fel is teszi a kérdést, mi volt ennek az oka, talán a rossz altalaj, vagy a vásárok alkalmával az állatok okozta rongálások, de ugyanakkor megállapítja, hogy a háziurak sem viselték szívükön a fák sorsát és nyilván ők is hozzájárultak azok pusztulásához. Ezért az év elején a fákat ki is ásták azzal, hogy „oda soha többé ne kerüljenek fák”. Szerencsére ez az óhaj nem valósult meg. A jegenyenyárfák megmenekültek, de csak rövid időre, mert 1839-ben a Várkerület háztulajdonosai kérik a tanácsot,

hogy a kis tótól a Halpiacig terjedő részen álló nyárfákat vágassa ki, mert a rossz altalaj miatt nem mennek semmire, másrészt a házak előtt elfogják a világosságot és tenyészítik a rovarokat. A tanács eleget is tett a kérésnek és árverésen 33 db fát adott el. (SÁL, XXV., 5918.)

A „Promenad” (Széchenyi tér) ültetvényeinek felügyelete a városi rendőrök (musquetier) feladata volt. 1832-ben azonban több rendőr betegsége miatt két állandó személyt bízott meg a tanács az őrzéssel. Majd az ültetvények védelmében kimondták, hogy tilos a fák rongálása. (SÁL, V., 8203.)

1833-ban a városi tanács megszerezte a Szt. Mihály plébánia javadalmához tartozó Papréttet, a mai Ifjúság teret. Kártalanításul a tanács vállalta, hogy évente a kaszálás idején 300 bécsi mázsa jó minőségű szénát ad át a városplébánosnak. 1877 után a város a széna értékét pénzben váltotta meg. A rét megszerzésénél az a cél vezette a tanácsot, hogy a belváros, valamint a Kovács szer

1.rajz. Az 1856 évi telekkönyvi térkép részlete.

Az Erzsébetkert (Neuhof) térképe 1856-ban. (részlet)

házainak csatornáit a Papréten át vezethesse le az Ikvába. Ezenkívül utcanyitási és házhelyosztási tervek is merültek fel. Az építési és városszépítő bizottság 1842. március 5-én megtartott ülésén ismét szönyegre kerültek az utcanyitási tervek és közölték a tanáccsal, hogy megváltási árat kér Dr. Töpler Ágoston a mai Lenin körút 71. sz., Zobel Vilmos a 65. sz., továbbá Flieger Sámuel a Pócsi utca 9. sz., végül Taschner Mátyás és Mihály a Balfi utca 64. sz. házáért, amelyekre a Kovács szerről, illetve a Pócsi utcából és a Balfi utcából a Paprét felé irányuló tervezett utcák megnyitásához szükség lenne.

A magyarországi selyemhernyótenyésztés meghonosítása érdekében Széchenyi István megalapította a Sopron–Vasi Szederfa Egyesületet. Széchenyi elnöklete alatt az egyesület 1841-ben a „Hof-äcker” dűlőben faiskolát létesített, és erre a célra területet vásárolt meg. Bredeczky szerint Széchenyi ajánlatára, szederfákkal ültették ki a pataknak a mai Köztársaság utcától a Kazinczy Ferenc utcáig terjedő partját és környékét. Ez volt a „Szedres” a diákok sokszor megénekelte tartózkodási helye és játszótere.

Geiger megemlíti krónikájában, hogy 1843-ban fasort ültettek a mai Múzeum utca vonalában a városfal mentén. 1846-ban a Domonkos templom előtt a még megmaradt tavat betemették, de mivel a gazdák fájlalták a marhahatító elvesztését, helyette a tanács két kutat ásátott. Ezek egyben a tűzoltás célját is szolgálták. Az így nyert területen meghosszabbították a sétányt, a „Promenad”-ot.

1847 augusztusában a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Sopronban rendezték vándorgyűlésüket. Erről Michel azt jegyezte fel krónikájában, hogy szétépítették a várost és a Neuhofer kertet megnagyobbították. Ekkor alakították át az alsó részt az akkori divat szerint angolparkká.

1853. április 6-án Flandorffer Ignác a Várkerületnek és a Színház térnek fákkal való díszítését javasolja a tanácsnak. (SÁL, XI., 4130.)

Jellemző a Bach-korszak önkényuralmára, hogy az állomásparancsnokság engedélyére volt szükség a tábornoki ház előtt állt és részben elszáradt fák helyett új fák ültetéséhez. Ez történt 1853-ban. Ebben az évben adott ki a helytartótanács rendeletet, hogy az utak mentén gyümölcsfákat kell ültetni. A tanács próbaként a bécsi és a kópházi úton ültetett fákat, és faiskolát is telepített. 1856-ban a városi tanács elhatározza, hogy a Neuhofer kertben 12 öreg diófát árverésen elad, mert ezek sem a kert díszére nem válnak, sem árnyékot nem adnak, és néhány éven belül úgyis elszáradnának. Az idők jele, hogy a tanács most már szükségesnek találta a Neuhofer őrzését és kimondta, hogy felügyelőként a nyári hónapokra két kórházi ápolót alkalmaz havi 2 frt. díjazással. 1858-ban a tanács 6 ülőpadot helyeztetett el a kertben, az annak hátulsó részén levő dombot eltüntette, és ott további padokról gondoskodott.

Az 1856-ból származó telekkönyvi térkép (mell. rajz) mutatja az 1400. hrsz. Vághy-féle lakóépületet és az 1401. hrsz. gyümölcsöst, az 1404. hrsz. Neuhoferot, amelyet az 1406. hrsz. városi sörház északi homlokzatától induló főfasor két részre osztott. A déli rész francia jellegű park, a Deákúti út felé irányuló fasorral, a kert délnyugati sarkán állt kertészházhoz vezető fasorral és az 1407. hrsz. zenepavilonnal. Az északi rész angolpark volt, az 1402. hrsz. üvegházzal. A térkép arról is tanúskodik, hogy itt fenyőfák álltak, és hogy a mai Mártírok útja mentén fasorok voltak. 1847-ben határozta el a tanács, hogy a Neuhofer, valamint a többi ültetvény gondozására tanult kertészt alkalmaz. A választás Irschek Ferdinándra esett, akinek a tanács 1 frt 23 krajcár napibért és szolgálati lakást biztosított. (SÁL, XXVL., 3681.)

1861-ben „bérleti szerződés” jött létre a tanács és Irschek Nándor között a Neuhofer kert karbantartása, tisztogatása, az ültetvények gondozása és a szükséges kiültetések ügyében. A város kikötötte, hogy a virágagyakat az eddigi módon és mennyiségben kell kiültetni. Irschek évi 360 frt fizetést, természetbeni lakást és az üvegház használatát kapta. 1864-ben a tanács a kanizsai vasútvonal építésével kapcsolatban a Neuhofer fasori úton 18 fűzfát, 11 égerfát, 2 jegenyenyárfát, 2 akácfát, 4 vadgesztenyefát és 13 „különféle” fát, majd ugyanabban az évben a patakmeder áthelyezése miatt további 13 fát adott el.

A városi sörfőzde bérlőjének Flandorffer Ignácnak kérésére a tanács 1864-ben a neuhoferi orchester és padok javítására ingyenesen adott ki faanyagot. Ekkor létesítették az új neuhoferi fasort, sőt a levéltári iratok szerint akkor helyezték át a sörfőzde galériavezetékének víztartányát az újonnan létesített fasorba, ahol most is van, az Ady Endre út és a Szabadság körút sarkán. A városi pénzügyi bizottság 1866. október 19-én fasorok ültetését, ill. pótlását határozta el, mégpedig a Séta téren vadgesztenyefákat, a Kaszinó téren (mai Petőfi téren)

a meglévő platánfák közelében hársfákat és akácfákat, a Neuhofo-i fasorban a Jókai utca végétől a sörgyárig az elszáradt vadgesztenye- és nyárfák helyébe akácfákat kívánt a bizottság; viszont a Neuhofban a rendelkezés az árokfal mentén akác élősvényre volna szükség, továbbá fasorokra a patak jobb oldalán a Fabricius-háztól (mai bölcsőde telek) a Sziget közti hídig, azután ugyancsak a Fabricius-háztól a Szarvas vendéglőig (ma Pannonia udvar), továbbá kettős fasorokra a Szarvas vendéglőtől egyrészt a mai Bem utcai híd

A Széchenyi tér. 1940

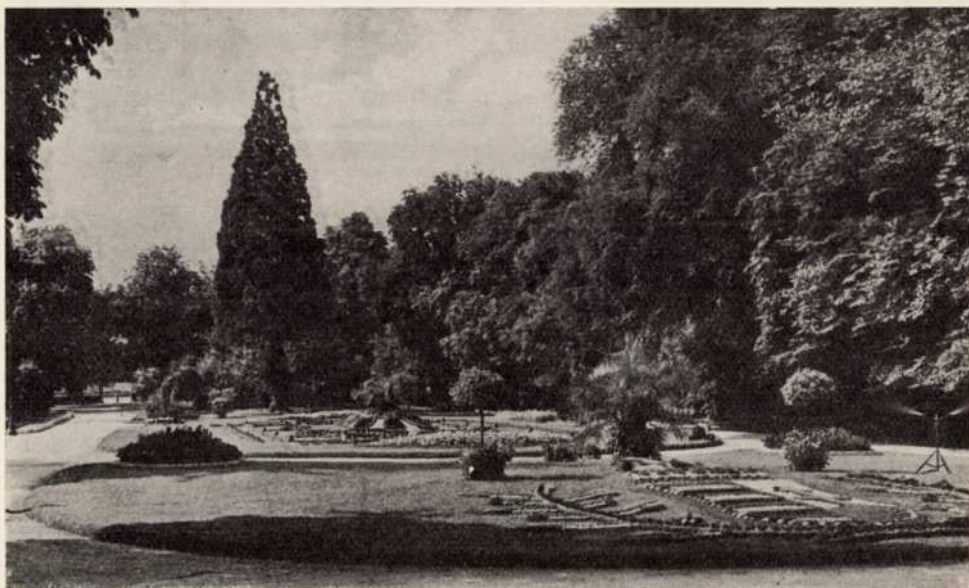
irányában, másrészt a mai Ifjúság tér 2–24. sz. házak előtt. A bizottság hársfák ültetését mondta ki azzal, hogy a gyorsabb árnyék elérése végett felváltva akácokat kell ültetni. (SÁL, XI., 4255.) Végeredményben azonban platánok kerültek a Paprétre.

A Soproni Testgyakorló és Tűzoltó Egyesület 1867–68-ban építette meg a Papréten a tornacsarnokot. Úgy látszik, már abban az időben is sok ellenzője lehetett a fásításnak. Erre utal legalább a városi tanácsnak a városszépítők javaslatára 1869. szeptember 6-án hozott 2221. sz. határozata, amely szerint „az ültetvények megsértői a kár megtérítésén felül 5 frt-tól–25 frt-ig terjedő bírsággal, esetleg letartóztatással lesznek büntetendők.”

1868. augusztus 12-én a közgyűlés felmondja Irschek Nándor neuhofoi kerésszel 1861-ben megkötött szerződést, mert az a méltányos várakozásoknak nem felelt meg. Az állás betöltésére a közgyűlés pályázatot hirdetett és egyben kimondta, hogy a kertész nemcsak a Neuhofo kertét, hanem a város területén lévő minden nyilvános ültetvényt köteles ápolni, kivéve a Magán Szépítő

Társaság ültetvényeit. (SÁL, XXV., 15548.) A közgyűlés 1868. december 23-án Paukovits Mátyást választotta meg városi kertésznek.

A vele megkötött szerződés szerint járandósága évi 360 frt. fizetés, természetbeni lakás és az üvegház használata. Ennek fűtésére kap évente 100 q kőszén, ezenkívül övé a Neuhofban levő 5 diófa termése, azzal a kikötéssel, hogy a jövőben a Neuhofban gyümölcsfát már nem szabad ültetni. (SÁL, XXV., 15542.) Az akkori állapotokat híven tükrözi az átadás-átvételi leltár. Ennek említésre méltó tételei, 84 pihenőpad, „Négyévszak” kőszobor csoport, 2 kőváza, 3 hosszú ablak-állvány, 9 melegágyi ablak kitámasztható ablakszemekkel, 4 széles, 18 hosszú és 8 rövid melegágyi ablak, 2 virágállvány 12 lépcsőfokkal, 1100

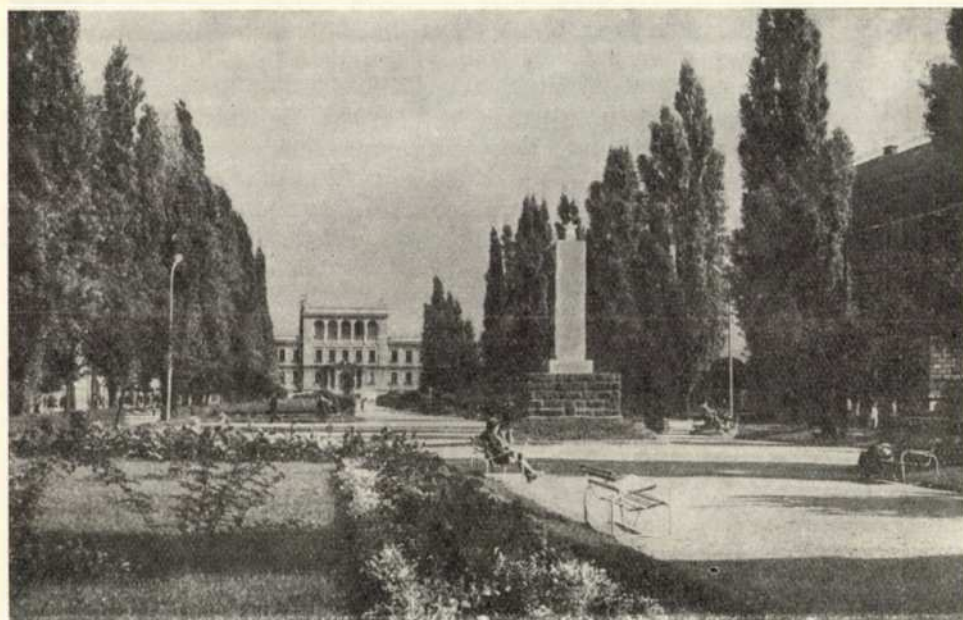
Az Erzsébetkert a mamutfenyővel

nagyobb és 400 kisebb cserép edény, 2 víztartály, 1 köhenger, 1 vízszállító két-kerekű taliga, 7 öntöző kanna, 2 talicska, 9 különféle létra, 10 kéziszerszám, 1 öntöttvas kályha. (SÁL, XXV., 15846.)

A város nagy fia: Flandorffer Ignác, aki 1842-ben Széchenyi Istvánnal megalapította a Soproni Takarékpénztárat, majd 1866-ban a gázgyárat, utóbb a szegényápolót, a magánkórházat és végül a Vízzvezeték R. T.-t, 1865-ben célul tűzte ki a város szépítését. Külföldi útjai során figyelt fel a lipcsei szépítőegylet tevékenységére. Az osztrák elnyomatás idején nehézségbe ütközött egyesület alapítása, ezért eleinte csak asztaltársaság keretében igyekezett céljait megvalósítani. 1865. április 30-án Flandorffer bejelenti a tanácsnak, hogy a „Privat Verschönerungs Gesellschaft” a balfi kaputól a Kőműves réten át a Szt. Mihály kapuig fasort ültetett. Augusztus 30-án pedig Flandorffer engedélyt kér fasor létesítésére a Neuhoftól a Nándor magaslatra; egyben felhívja a tanács figyelmét, hogy a Fővényvermen levő puszta terület néhány fasort ültetésével és a hosszú csupasz fal elé kúszónövények telepítésével csekély költséggel sétány-

nyá lenne átalakítható; ennek költségét a társaság vállalja és csupán azt kéri, hogy a facsemetéket a város faiskolájából ingyen kaphassák meg. (SÁL, XI., 4248.)

Klauzer tanácsnok 1868. július 31-i javaslata felsorolja, milyen fasorok és ültetvények felügyelete legyen a városi kertész kötelessége. Ezek a következők: a Neuhoftól a Felsőlövérekbe és a Nándor magaslatra, az Újteleki kaputól a Neuhofig vezető úton (mai Jókai utca és folytatása), a vasúti úton (mai Kossuth Lajos u.) az Újteleki kaputól a képezdég vezető úton levő, továbbá a sörház előtti fasorok, a Neuhof kert, a Hosszú sori árok menti ültetvény, a Séta tér (mai Széchenyi tér) a Paprét, a fák és a sövény az Ikva mentén, végül a faiskola a kórháznál. (SÁL, XXV., 15.542.)

A Május 1 tér a Kellner szobor áthelyezése előtt

Sopron parkosításának történetében mérföldkövet jelent az 1869-es esztendő, amikor Flandorffer Ignác a Magán Szépítő Asztaltársaságból létrehozta a Soproni Városszépítő Egyesületet. Az új egyesület már az első 10 év alatt 3760 fát ültetett el az utakon, ezek között a Balfi úton, a Hid utcában, a Tánacsics utcában, az Ikva soron, az Uzsoda utcában, a Múzeum utcában, a Lehár Ferenc utcában, a Deákkúti úton és a Hársfa soron.

A Neuhof mindinkább népszerűbb, sőt a városlakók életszükséglete, „a város tüdeje” lett, ezért nem lehetett őrizetlenül hagyni. 1869-ben a tanács havi 12 frt. bérrel állandó felügyelőt alkalmazott. (SÁL, XXV 15986.)

1870-ben a tanács árverésen adja el a sörház előtti fasorban még megmaradt 12 hársfát és 1 diófát, mivel legnagyobb részük csúcsszaradt volt.

A polgármesteri jelentések egyre nagyobb összegekről adnak számot, amiket a Neuhof, a fasorok és a Szedres fenntartására fordítottak. Ez a ráfordítás

1868-ban 214, 1869-ben 812, 1874-ben pedig már 4223 frt. volt. A Kossuth út a jobboldal villaszerű beépítésével lett a kertváros előfutára.

A növényzet bevonult a városképhez. Az itt 1871-ben kiültetett 180 Acer platanoidesért Rosenthal bécsi cég 204 frt. és a következő évben pótlólag szállított 50-ért 62 frt-ot számlázott.

Az 1871. március 1-én megtartott közgyűlés kimondta, hogy a Papréten „gyermekmulató helyet” létesít és ennek előmunkálataira 600 frt-ot szavazott meg. A kialakításra Hasenauer tiszti mérnök készített tervet és költségvetést. Ennek végösszege 1486 frt-ot tett ki, mivel azonban csak 600 frt. hitel állt a költségvetésben rendelkezésre, a közgyűlés úgy határozott, hogy a teljes kiépítés a következő évekre marad. (SÁL, XI., 4313.) A tanács 1872. március 6-án Kurz András polgármester elnöklelte alatt megállapította, hogy a Papréten a megszavazott 600 frt-on az utak elkészültek, a tanács egyben kimondta, hogy az utak közti gyepfelületeken bokrokat és fákat kell ültetni, továbbá, hogy valamennyi út mellé magas törzsű fáknak kell kerülni, de a fafajok megválasztását az erdőmesterre és a kertészre bízták. (SÁL, XXV, 17.131) Bokrok ültetéséből nem lett semmi, 1874-ben a fűtermést adta el a város 30 frt-ért.

1874. április 8-án a közgyűlés Flandorffer Ignác elnökletével „díszkertészeti bizotmányt” választott. (SÁL, XXV., 17909.)

1878-ban történt meg a Petőfi tér parkosítása, amit jó ideig a város egyik díszeként tartottak számon. A Szépítő Egyesület alkotásait a város átvette és fenntartásukról gondoskodott is. A levéltári iratok tanúsága szerint a fásításoknak ellenzői is akadtak, sőt voltak, akik egy-egy fa ültetése miatt ismételt fellebbezésekkel foglalkoztatták a hatóságokat.

A múlt század derekán beépült a Széchenyi tér, ekkor emelték az északi oldal műemlékjellegű házsorát és 1872-ben a volt Kaszinót, a mai Művelődési Házat. Mivel a megszépült térnek növényzete eléggé szegényes volt, és mindössze 4 fasorból állt, a polgármester 1881-ben felhívta a Szépítő Egyesület figyelmét a tér falusias állapotára. Az egyesület a parkosítás tervének elkészítésével Rosenthal bécsi kertészeti vállalatát, a kivitellel pedig Blaschek későbbi városi főkertészt bízta meg. A törmelékes altalajt termőfölddel cserélték ki; vadgesztenye- és akácfaakat ültettek, alattuk gyepszőnyegről gondoskodtak, ezt fakorláttal szegélyezték és pihenő padokat helyeztek el. Így parkhoz illő külsőt öltött a Széchenyi tér. A győri vasút megépítésével új városrész nőtt ki a földből. Ezzel együtt járt a Bánfalvi patak folytatólagos beboltozása és a Deák tér kialakítása. Az első szakasz 1876-ban készült el a Köztársaság utca és Batsányi utca között. Ezt követte a Múzeum utcáig, ill. a Mátyás király utcáig terjedő patakmedrek beboltozása és az árok fokozatos feltöltése. Így keletkezett a mai Május 1. tér, az akkori magyar vidéki városok legnagyobb tere. Hátra volt még a parkosítás.

A 80-as évek krónikájához tartozik ezenkívül a Szentháromság szobor körüli ültetvény és vaskerítés létesítése, továbbá a Cseresznye sor, a Virágvölgyi út, a Felsőlőver út, majd a Tóth Antal utca és a Baross út fásítása a lovassági laktanyáig.

Az 1885. évi polgármesteri jelentés megállapítja, hogy az Újkertben (Neuhof) a gázkandelábereket vasból készületekkel cserélték ki, a számukat eggyel növelték és 20 új kerti padot helyeztek el. Diem G. 1886-ban adta ki: „Illustrierter Führer durch Oedenburg u. seine Umgebung” c. útikalauzát. Ebben azt írja az Erzsébet kertről, hogy gyönyörű, részben francia, részben angol stílusú park; szép rendezett és ápolt flórával, árnyas fasorokkal, csendes pihenőhelyek-

kel, szökőkúttal, vendéglővel, este pedig színpompás közvilágítással egyenesen tündéri képet nyújt.

A Széchenyi térről azt olvashatjuk, hogy korláttal van körülkerítve. Ez nyilván az ültetvény védelmét szolgálta, hiszen arra terelték a Rákóczi utcából a marhacsordát a Győri úti legelőkre.

Az 1888. évi polgármesteri jelentésből megtudjuk, hogy a város a Kurucdombon 200 cseresznyefát ültetett. Ezeknek utolsó megmaradt példányait a Kurucdombi házhelyosztások idején a 20-as években vágták ki.

1889-ben a mérnöki hivatal elkészítette a Deák tér parkosításának tervét. A kivitelezés a következő évben kezdődött el.

Az 1889. évi polgármesteri jelentés arról is tesz említést, hogy a Neuho-

A Széchenyi tér jelen képe. Előtérben a munkásvértanúk emlékköve

ban új melegágyak készültek, és hogy a nagy hársfasor mentén új kerítést húztak.

Elsőnek a Deák téren, a Köztársaság utca és a Múzeum utca közötti rész parkosítása készült el Blaschek városi kertész irányításával, de a költségeket a Városszépítő Egyesület viselte, 1889–1893. években összesen 7958 frt. összeggel. Az új parkot, amelyet egyébként a közönség nagyon megszeretett, két veszély fenyegette. Először is a marhacsorda, amelynek rongálása ellen a városképet elcsúfító fakorláttal kellett védekezni. Másodsor az elszáradás, a locsoló berendezés hiánya miatt, mert akkor Sopronnak még nem volt vízvezetéke. Első lépésként az egyesület a Köztársaság utca kereszteződésénél helyezett el szivattyút, amelynek segítségével a patak vizét emelték ki, és azt innen lajtokkal hordták szét az öntözésre. Mivel ez a megoldás nem vált be, 316 m hosszú

vezetékét kellett építeni a győri vasúti állomás vízművének vízházától kiindulólág.

Ekkor készítette el az egyesület a szőkőkutas vízmedencét és helyezte el öntöttvas lábas padokat. A vízmedencét a híres bécsi Pittel- és Brausewetter-cég építette. Hátra volt még a Batsányi utcától a Múzeum utcáig elterülő rész parkosítása. A soproni kertészek kívánságára az egyesület erre a munkára versenytárgyalást hirdetett és ennek eredménye alapján Fofonka Vencel soproni kertész 1893-ban fejezte be a parkosítást. A növények nevét jelzőtáblákon tűntették fel, de ezeket ismeretlen gyűjtők hamarosan elemelték. A Deák tér egészségesebbé és szebbé tette a várost és jelképe lett a korszerű városrendezési törekvéseknek.

Az 1892. évi polgármesteri jelentés megemlíti, hogy a Petőfi téren felállították Liszt Ferenc mellszobrát és „a szobrot környező ültetvények Blaschek János városi kertész művészi ízlését és szakértelmét hirdetik”. A jelentés közli még, hogy a Deák téren a kertek és a patak között fekvő sétautat és közterületet eladták árverésen és a befolyt összeget a patak további beboltozására fordították. Ez a munka 1896-ra el is készült. Most már a Városszépítő Egyesületre hárult a parkosítás feladata. Erre a célra az egyesület az 1896–99-es években 2505 frt-ot fordított.

1898-ban a város a Neuhofer Erzsébet-kertnek nevezte el. Az 1899. évi polgármesteri jelentésből megtudjuk, hogy a város az Erzsébet-kert megnagyobbítása végett megvásárolta a mellette fekvő Vághy-féle kertet és elhatározta, hogy a két kertet egyesíti, az elválasztó kerítésfalat lebontatja, a gyümölcsfákat kivágatja és helyükbe az elfogadott terv alapul vételével erdei és kerti fákat ültet. A város a régi kertészházat és növényházat lebontotta és Unzeitig Ferenc bécsi cégnél vasszerkezetű üvegházat rendelt meg.

A századforduló parkosítási és fásítási történetéhez tartozik a Deák tér és a Széchenyi tér ültetvényeinek felújítása, zöldterületek létesítése a Szélmalom utca felső végén, továbbá a fásítások a Lackner Kristóf utcában, a városháza körül, a Nagyszodához vezető úton, a Csengery utcában, a Petőfi téren, az Ógabona téren, a Frankenburg úton, a Baross úton, a Mátyás király utcában és a Táncsics utcában. Most már jobb belátásra jutottak a Várkerület üzletesei is. Már nem akadályozták meg a fásítást azzal a kifogással, hogy a fák elfedik a cégtábláikat, tenyésztelepei a különféle rovaroknak, és búvóhelyül szolgálhatnak a betörőknek, ellenkezőleg örömmel üdvözölték az egyesület munkáit, sőt vállalták a csemeték öntözését és gondozását. A Várkerület fásítására a Városszépítő Egyesület az 1904–1907-es években 2817 K-át költött.

Sopron fejlesztésében új irányt szabott Wälder József városi főmérnök 1905-ben készített szabályozási terve. Tervével a városépítésben a spontán ötletszerűséget felváltotta a gondos tervszerűség. Neki köszönhető a Frankenburg út, a Lóver körút, a József Attila út, a Kuruc körút, a külső nagy körút, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Tervében nagy gondot fordított a fásításra és a zöldterületekre; ilyeneket tervezett a mai Sörgyár előtt, a Trefort téren, a faraktár területén, a vasutak mentén, a Kőműves réten, az Okai utcában és a Kurucdomb tetején. Megtartotta erdőnek a Városligetet és a Sörházdombot és ezzel megmentette a parcellázók elől.

1909-ben ünnepelte a Városszépítő Egyesület fennállásának 40. évfordulóját. A jubileumi év alkalmából szereztek az Erzsébet kert székeit és kapott új köntöst a Petőfi tér, valamint új fasorokat a Halpiac, a Híd utca, a Bécsi utca, a Szélmalom utca és a Bánfalvi út. A következő években került sor az egye-

sület révén a Deák téri időjelző, a Széchenyi téri és a Kossuth úti nyilvános órák felállítására, továbbá fasorok telepítésére, ill. pótlására a Fapiacon, a Kőfaragó téren, a Köztársaság utcában, a Béke úton, a Rákóczi utcában, a Baross úton, a Mátyás király, a Vadász és a Táncsics utcában, az Orsolya téren, az Alsólőver utcában, azután a mai Béke úton a pályatestet eltakaró bükk élő-sövény ültetésére, majd zöldterületek megvalósítására a Déli vasút pályaudvara előtt, nemkülönben a Patak utca felső végén, a Fövényveremnél, a Sas téren, a Petőfi tér déli részén. A Fapiac és a Kurucdomb sor sarkán fekete fenyőket, a Bécsi-dombon pedig 4 000 feketefenyőt ültettek. Ide nyírfák is kerültek és kis park keletkezett a Bécsi úti Fehér kereszt körül is.

A Kurucdomb parkosítás előtt

A postapalota felépítése után nem maradhattak meg a Széchenyi tér szerény vadgesztenye- és akácfa csoportjai a különféle árusító bódékkal. Az új parkot a város ültette ki.

Az egyesület ténykedése az I. világháború alatt sem szünetelt. Ekkor készültek el az ültetvények a Hunyadi utca elején, a Batthyány téren és új fasorok a Béke úton és az Alsólőver utcában.

Az egyesület életét az I. világháború után a nagy alkotások jellemzik: a Tómalom, a Hubertus vadászlak, a Károlymagaslati kilátó, a faiskola megvalósítása, ill. építése. A dinamizmus nem lankadt el, a motor Dr. Heimler Károly volt. A nagy munkák mellett azonban nem feledkeztek meg a parkosításokról sem. Itt kell megemlíteni a fasorokat a Bécsi-dombon, a Deákkuti úton, a Tó-

malomhoz vezető úton és az élősövényt a vasútvonal mentén a Kismartoni soron.

1925-ben ipari kiállítás színhelye volt az Erzsébet-kert. Ekkor kellett bevezető utat építeni a régi Nándor fasor helyén. Bakonyi László sokáig hadakozott a Soproni Hírlap hasábjain a régi fasorok elkerülhetetlen kivágása ellen, fasor nélküli Nándornak keresztelte el az útvonalat. A mérnöki hivatal a járdák szélére hársfákat ültetett. Közéjük kerültek ideiglenes jelleggel a gyorsan növő akácfa.

A Bánfalvi patak további beboltozása után 1929-ben megkezdődött a Deák tér a Mátyás király utca és a volt teológia közötti szakaszának parkosítása. Ezt a nagy munkát Dahner Samu főkertész tervei alapján a városi kertészet végezte. Az irányító Zügn Nándor erdőmester volt. A kertészet ugyanis az erdőhivatal hatáskörébe tartozott. Tekintettel a teológiai akadémia Sándy Gyula tervezte épületének stílusára, a parknak a klasszicizáló kertstílusa felelt meg jegenyenyárfa szegélysorokkal, nyírott sövényekkel körülvett ülőhelyek sorával, amelyek a vonatokra váró tanulóiatalagnak kedvelt tartózkodási helyei lettek. Az annak idején kitűnő Wälder-féle szabályozási terv felett eljárt az idő. Wälder nem számolt a gépjárműforgalom szédületes fejlődésével és nem gondolt a műemlékvédelemre sem. A közgyűlés 9071/22 kgy. 1939. sz. határozatával elfogadott Bergmann-féle városfejlesztési terv (SSz. III. 211. és SSz. IV. 74.) kiküszöbölte az elavultságokat, megállapította a 84. sz. Győr–Sopron–bécsi főközlekedési út, valamint a Szabadság körút új nyomvonalát, a parkosítás terén pedig új zöldterületeket jelölt ki a városfalak és a patakok mentén, továbbá a Bécsi-dombon, a Bástya utcában, a Koronázó dombon, a Szélmalom laktanyánál, az Egeredi dombon, továbbá sportpályákat és gyermekjátszótereket és felsorolta a természetvédelem alá helyezendő ritka fákat.

Dahner Samu nevéhez fűződik a Várkerület 1941. évi átépítése kapcsán a mérnöki hivatal építette parksávoknak, valamint az élősövényeknek és új fasoroknak mesteri kézre valló kialakítása. A közönség osztatlan tetszésével találkozott különösen a piactérnek illatosan virágzó fákkal, továbbá szomorúfűzfákkal és olajfűzzel történt beültetése.

A 30-as években és a 40-es évek elején került sor a Celtisek ültetésére a Hunyadi utcában, a hársfákra a Béke és Györi úton, a gömbjuharokra a Madách, Mikovényi, Zrínyi, Faraktár, Bercsényi, Kis János utcában, továbbá a gömbakácok kiültetésére az Alsólőver. Baicsv-Zsilinszky, Mikes K., Okai, Tóth Antal, Vak Bottyán, Vörösmarty, Wesselényi utcában, a Kuruc körúton és a Villa soron.

A Földművelésügyi Miniszter 94.095/1942. sz. rendelette egyes ritka növények védelmére különféle külső területrészeket helyezett védelem alá. Ugyanakkor védetté nyilvánította az Erzsébet-kert mammutfenyőjét, szilfáit és kanadai nyárfáját. A szilfák a szilfapestisnek estek áldozatul. A kanadai nyárfa pedig egyes ágak elszáradása és letörése miatt vált napjainkban életveszélyessé.

A II. világháború folyamán súlyos károk keletkeztek a parkokban. Az Erzsébet-kertben 39 bombatölcsér jelezte a háború pusztításait, rombadőlt a nyári vendéglő a kioszkkal, a zenepavilon, a nagy pálmaház, továbbá súlyosan megrongálódott két üvegház és a kertészház. A bombatalálatokkal felszántott Széchenyi tér és Deák tér első egyengetési munkáit a városháza dolgozói társadalmi munkában végezték el.

A tanácsok megalakulásával az építési és közlekedési állandó bizottság — az országban elsőnek — hívta életre a természetvédelmi albizottságot, 1951-ben

létesítette a tanács a Frankenburg úti parksávokat és a rommá vált képezde telkén a gyermekjátszóhelyet. Csak ebben az évben 250 betonlábas pihenőpadot helyeztek el. Hatalmas segítséget jelentett a tanács fejlesztési törekvéseinek elérésében a községfejlesztési alap megteremtése, amelyből évről évre emelkedő összegeket lehetett a meglehetősen szűkre szabott háztartási költségvetés keretein felül a parkosításra fordítani. Az albizottság, amelyben kiváló szakemberek és esztéták kaptak helyet, eredményes munkát fejtett ki, különösen a parkosítás korszerűsítése, a fasorok helyes kezelése és pótlása terén. A legtöbb megütközést a fakoronák kehelyszerű nyesése okozta, mert a közüzemek előírásai alapján a légvezetékek és a faágak között legalább 1,50 m távolságnak kell lennie. A hozott határozat alapján a fák nyesését csakis a városi kertészet végezheti el és a légvezetékes utcákban alacsony koronájú fákat kell ültetni. Ja-

A kurucdombi park. Háttérben a szélmalom

vaslatára az Országos Természetvédelmi Tanács védelem alá helyezte az Erzsébet-kertet, a Paprétet, valamint több személyi tulajdonban levő kertet. Az albizottság ténykedésének egyik első eredménye mindjárt a kezdet kezdetén az 54/1952. sz. természetvédelmi tanácsrendelet volt.

A felszabadulás után és az 50-es évek első felében az alábbi utcákban hoztak létre fasorokat, ill. cserélték le azokat: a Baross úton vadgesztenyével, a Petőfi téren hárssal, az Arany János, Csengery, Fácán, Székeles utcában és a Kőszegi úton gömbjuharral, a Fasor, és a Patak utcában gömbakáccsal, az Udvarnoki utcában zselnicével.

Sopron fő tere a Széchenyi tér 1958-ban kapott új külsőt. A teret övező műemlékjellegű és műemlék épületek együttesében kirívó volt az oda nem illő

parkosítás, amelynek előregedett fái elfedték az északi oldal védett homlokzatainak harmonikus képét. A szükséges kertrendezési tervet Kirchlechner Endre az É. M. Lakóépítettervező Vállalat zöldterületi osztályának többszörösen kitüntetett mérnöke készítette. A tervező a jelentékeny magasságkülönbségekből eredő nehézségeket bélésfalak alkalmazásával és leásással mestéri módon küzdötte le, míg a víztároló medencét lépcsők, támfalak és feltöltések közbeiktatásával sikerült eltüntetnie.

A növényanyag megválasztásánál szem előtt tartotta, hogy a fák ne takarják el Handler romantikus stílusú épületegyüttesét, ezért csak azokat az alacsonyabb koronájú szép fákat hagyta meg, összesen 11-et, amelyek nem versenyeznek a bemutatandó homlokzatokkal, és főleg alacsony növésű új fákat és fenyőfélét ültetett. A nagy felületeket pedig sokszínű egynyári virágok és évelők tarka foltjaival telepítette be. Viszont a kedvezőtlen városképet nyújtó sűrű cserjéket eltávolította. Az új fák és növények között ezüsthárs (*Tilia argentea*), vérbükk (*Fagus sylvatica* var. *purpurea*), nyír és nehézszagú boróka (*Juniperus sabina*) van.

A Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1958. június 6-án megtartott ülésén utasította az ipari és műszaki osztályt, hogy a természetvédelmi albizottsággal közösen készítse el Sopron város 10 éves fásítási tervét. Az elkészített tervet a végrehajtóbizottság 1958. november 10-i ülésén fogadta el. A terv tartalmazza az 1958-as állapotot fafaj, kor és darabszám feltüntetésével, továbbá utcánkénti és évenkénti bontásban az 1959–1968-ig tervezett ültetéseket. A terv előszavában Csapody megállapítja, hogy a régi telepítésnél nem voltak figyelemmel a távbeszélő- és villanyhálózat nagyarányú fejlődésére és a közúti forgalom fokozott igényeire. A végrehajtott nyesések a nagykoronájú fákat kivétköztették habitusukból, emellett képük egyhangú volt, mivel többségük gömbjuharból és akácból állt. Mindezért a meglévő fasorok áttervezése, leváltása és újak telepítése elengedhetetlenné vált. A tervezés fő irányelvei azok voltak, hogy a telepített fák ökológiai igényei az adott helynek megfelelőek, a vezetékhálózatot ne veszélyeztessék, a nyesést jól bírják, esztétikailag kifogástalan szép városképet nyújtsanak, és lehetővé tegyék virágágyak létesítését.

1960-ban készítette el dr. Kubinszky Mihályné és dr. Winkler Oszkár Sopron jövő fejlődését megszabó új általános rendezési tervének I. ütemét. (SSz. XV., 97.)

A terv a megvalósítandó új lakótelepek zöldterület-igényeinek kielégítése céljából díszparkok, üdülőkertek, kultúrparkok, gyermekjátszóterek, fasorok és védőterületek helyét jelöli ki, de ezenkívül sportpályák, strandfürdők és vídampark helyének biztosításáról is bőven gondoskodik. Ezt követően elkészültek a Kőfaragó tér, továbbá az Újteleki utca környékén és a volt Rákóczi intézet telkén építendő lakótelepek részletes rendezési tervei is. Ezek a tervek az emelendő háztömbök közötti széles sávokkal tágas zöldterületek kialakítását teszik lehetővé üdülőkertek és gyermekjátszóterek számára.

1961-ben pedig a korábban mostohán kezelt keleti „proletár” városrészen, az Okai utca és Póda Endre út sarkán gyermekjátszóteret növelt ki a földből.

A Városi Tanács 1964. október 1-én megalkotta és életbe léptette a fásított és parkosított zöldterületek védelméről szóló 1/1964. sz. tanácsi rendeletet. A rendelet hatálya kiterjed a város közigazgatási területén lévő parkosított közterületekre és a játszóterekre. A belterjesen gondozott zöldterületek a következők: Batthyány tér, Dimitrov tér, Erzsébet kert, Kellner Sándor liget, Kőfaragó tér, Kurucdomb I. ütem, Május 1. tér, Széchenyi tér, Bécsi-domb kerü-

téssel körülvett parkja, továbbá a parkszigetek a Beloiannisz téren, a Fapiacon, a Frankenburg úton, a Fövényvermen, a Hunyadi János utcában, a József Attila úton, a Kossuth Lajos úton, a Lenin körúton, a Mező utcában, a Mikovényi úton, a Patak utcában, a Petőfi téren, a Sas téren, a Szabadság körúton, a Szélmalom utcában, végül a játszótérek a Bécsi-dombon, a Frankenburg úton, a Kanizsiai téren, a Kurucdomb I. és II. ütemi zöldterületein az Okai utcában és a Zarányi utcában. A külterjesen kezelt zöldterületekhez tartozik a Bécsi-domb be nem kerített része, az Ifjúság tér, a Kurucdomb II. üteme (a Kuruckörút által körülhatárolva) és a Rozália úti ültetvény.

A belterjesen kezelt zöldterületek nagysága 201 885 m², ebből virágágy 5 302 m², pázsit 81 553 m², bokros, fás terület 57 118 m², játszótér 10 194 m² és kavicsolt rész 47 718 m². A külterjesen kezelt zöldterület termérete 219 075 m².

A 10 éves fásítási tervet a városi kertészet folyamatosan hajtotta végre, és pedig 1959-ben az egyetemi hallgatók társadalmi munkájának igénybevételével az Alsólőver utcában észak-amerikai galagonya (*Crataegus Carrierei*) és japán cseresznye (*Prunus serrulata* var. *Hisakura*), a Bajcsy-Zsilinszky utcában piros díszgalagonya (*Crataegus coccinea*) és az Entzbruder utcában vérszilvafák (*Prunus cerasifera* var. *Pissardii*) telepítése útján. Az 1960–61. években a Batányi utca májuszfákat vagy zselnicemeggy- (*Padus avium*) a Lenkey, Arany János, Székeles, Fácán, Kisfaludy, Csengery és Hid utca gömbjuharfákat, a Múzeum utca zselnicemeggy, a Jókai utca díszgalagonya-, a Köztársaság utca *Crataegus*-, a Tómalom utca japán akác (*Sophora japonica*), a Ravazdi utca ostorfákat (*Celtis*) kaptak. Az 1962–64. évek tervteljesítése kapcsán kerültek a zselnicemeggy- és csörgőfák (*Koelreuteria paniculata*) a Lenin körútra, csörgőfák a Talián utcára, gömbjuharok az Árpád utcába, ostorfák a Kossuth útra és a Harkai útra. 1965–67. évek fásítási eredményei a jegenyenyár fasor a Szarvkői utcában, berkenyék (*Sorbus* sp.) a Hajnóczy utcában, szivarfák (*Catalpák*) a Bartók Béla utcában, ostorfák a Höflányi, Tánecsics, Felsőbüki Nagy Pál, Nezsideri, Rét utcában, gömbjuharok a Nagymartoni és Nádásdi utcákban és gömbakácok a Széleskúti, Feketevárosi, a Macskakői utcákban. 1967-ben az utcai sorfák száma elérte a 4 862 darabot.

Sokáig jogos panasza volt a dolgozóknak, hogy a felüdülést és pihenést biztosító parkok túlnyomó többsége a város nyugati és délnyugati részén területnek el, míg a régi munkás- és gazdanegyedekben alig akadt néhány zöldterület. Ezért határozta el az építési és közlekedési osztály, hogy segít a keleti városrészen és a liba- és kecskelegelőnek használt sivar Kurucdombon parkokat létesít.

Az osztály 1962-ben megbízást adott az É. M. Lakóépülettervező Vállalatnak egyrészt a Fapiac, Mikes Kelemen utca, Rodostói utca és Fraknói utca határolta ún. Kurucdomb I. ütem, majd a Kuruckörút övezte II. ütem parkosításának megtervezésére. A tervező itt is Kirchlechner Endre volt.

A tereprendezés 6800 m² leásást, 4500 m² feltöltést igényelt. Az ültetésre alkalmatlan földet el kellett távolítani és termőföldet kellett hozni. A Mikes Kelemen utcába és a Rodostói utcába való feljutás végett 112 m³ támfalat, 760 m² terméskőburkolatot, 360 fm kőlépcsőt kellett építeni. Az új parkot esővízcsatornázás, locsoló hálózat, gyermekjátszótér teszi korszerűvé és az emelkedő életszínvonalról tanúskodóvá. A korszerű parkot szebbé varázsolja a Soproni-hegységre és a városra nyíló festői rálátás. A fűvesített terület nagysága 7253 m², a virágágyaké 490 m². A parkot számos díszfa, köztük platánlevelű juhar (*Acer platanoides*), vérbükk (*Fagus silvatica* var. *atropurpurea*), vöröstölgy (*Quercus borealis* var. *maxima*), északamerikai galagonya (*Crataegus Carrierei*),

cszlopalakú gyertyán (*Carpinus Betulus* var. *fastigiatus*), nyír (*Betula pendula* var. *Youngii*), csertölgy (*Quercus Cerris*), örökzöld és fenyő, köztük kolorádó-fenyő (*Abies concolor*), kaukázusi jegenyefenyő (*Abies Nordmanniana*), simafenyő (*Pinus strobus*), tiszafa (*Taxus baccata*), nehézszagú boróka (*Juniperus sabina*), magyal (*Ilex aquifolium*), mahónia (*Mahonia aquifolium*), sóskaborbolya, (*Berberis* sp.), számos cserje, évelő növény, rózsatő és temérdek egynyári virág díszíti.

1964 volt a Bécsi-dombi hegyi-liget továbbfejlesztésének éve. A városi kerítést az Erdészeti Technikum hallgatóinak társadalmi munkájával a legszebb díszfák és cserjék egész sorát ültette ki, köztük vörös nyírt, jezsáment (*Philadelphus coronarius*), cseresznyeszilvát (*Prunus cerasifera* var. *Pissardii*), homoktövist (*Hippophae rhamnoides*), kínai meggyet (*Prunus triloba*) gyöngyjázmint (*Deutzia*), szomorú gyertyánt, 5000 erdei fenyőt és 100 feketefenyőt. A parkosított belső részt 39 213 m² térmérettel drótfonatos kerítéssel zárták körül, gyermekjátszóteret létesítettek, a vízvezetéki locsoló berendezés tette lehetővé a parkosítást.

Az osztály és a kertészet figyelmét nem kerülte el az Erzsébet-kert rendezésének szükségessége sem. Különösen az Ady Kultúrházhoz közeli rész képe nem felelt meg az üdülőváros követelményeinek. Az előregedett fák nagy része bombasérült volt és elfedték a kultúrház homlokzatát, amelyet a park szép építészeti lezárásának szánt a tervező. De elsűrűsödtek a cserjék is, és végleges rendezést sürgetett a rommá vált nyári vendéglő és kioszk helye is. A park délkeleti részének rendezési tervét 1964-ben Mayer Antal szigorló kertészmérnök készítette el. A terv megtartotta a két párhuzamos vadgesztenye főfasort, de gondoskodott új sétautakról, pihenőhelyekről, virágágyakról és gyepfelületekről, sőt tervbe vett egy kisebb vízmedencét is. A tervet több vonatkozásban meg kellett változtatni, így nem lett volna helyes a Kossuth útról a Deákkúti út felé vezető útvonal módosítása, de elkerülte a tervező figyelmét, hogy a virágágyak részére napsütötte helyeket kell kijelölni. A terv kivitelezését a kertészet házi kezelésben 1967-ben meg is kezdte, de hátra van még az új fák ültetése.

Nem vallunk szégyent a más magyar városokra vonatkozó statisztikai adatok összehasonlításának tükrében sem. Az 1967. május 4-én Budapesten tartott II. Országos Zöldterületi Konferencián ismertették az egy lakosra jutó gondozott zöldterület nagyságát. Ezek: Sopronban 10,00 m², Győrben 7,30 m², Székesfehérvárott 7,00 m² Budapesten 4,82 m², Debrecenben 2,00 m², Sátoraljaújhelyen 1,20 m².

Emellett, hogy mennyire gazdaságos volt nálunk az 1 m²-re fordított kezelési költség Ft-ban kifejezve, a következő táblázat tanúsítja:

	Belterjes:			Külterjes:		
	1965	1966	1967	1965	1966	1967
Kőszeg	41,60	41,60	42,60	2,70	4,90	5,10
Mosonmagyaróvár	11,40	10,20	8,20	—	—	—
Győr	—	—	6,50	—	—	—
Szombathely	6,30	6,20	5,50	0,20	0,20	0,20
Esztergom	4,53	4,44	4,15	4,53	4,44	4,15
Sopron	—	2,90	2,45	—	2,90	2,90*

* Tanulmányom végére értem, nem mulaszthatom el, hogy köszönetet mondjak a Városi Kertészet vezetőjének, Varga Imréné agrármérnöknek az utóbbi időkre vonatkozó sok értékes adat rendelkezésemre bocsátásáért.

Irodalom:

- Geiger Kronikája: Kézirat a Győr-Sopron Megyei II. sz. Levéltárban.
Sigmund von Hárosy: Denkwürdigkeiten der königlicher Freistadt Oedenburg, München 1841.
Drinóczy György: Bönghészet Sopron Megye ismeretéhez. Kézirat a Soproni Állami Levéltárban.
Bredetzky Sámuel: Beiträge zur Topographie der Königreichs Ungarn. Wien 1883.
Gustav Diem: Illustrierter Führer durch Oedenburg u. seine Umgebung. Sopron, 1886.
Soproni Városszépítő Egyesület Evkönyve 1869–1929. Sopron, 1929.
Dr. Csatkai Endre: Szépítő törekvések Sopron múltjában. Sopron, Rábaközi ny. 1921.
Dr. Csatkai Endre: Kétszáz éves közkert Sopronban. SSz. XVII., 241.
Dr. Csapody István: Természetvédelmi feladataink SSz X. 166.
Dr. Csapody István: A soproni természetvédelem múltja, jelene és feladatai. SSz. X., 230.
Dr. Csapody István: A soproni mamutfenyő. SSz. XI., 297.
Dr. Csapody István: Loew és Deccard: Flora Semproniensis SSz. XV., 26.

Die Geschichte der Grünanlagen von Sopron

Als Begründer der Grünflächen von Sopron ist der grösste Bürgermeister der Stadt: dr. Kristof Lackner zu betrachten, der in den ersten Dezennien des 17. Jahrhunderts in der heutigen Lackner Gasse liegenden Maierhof ein Gartenhaus baute u. Bäume pflanzte.

Viele folgten seinem Beispiel u. so entstanden in der Neuftift Gasse entlang der äusseren Stadtmauer die Gärten. Lackner vermachte seinen Meierhof der Stadtgemeinde, die so zu ihrem ersten öffentlichen Garten kam. Aus dem Jahr 1700 stammt die Kupferstich – Vogelperspektive. Zacharias Michels, auf welcher innerhalb der Stadtmauern zahlreiche Gärten auszunehmen sind, darunter der Jesuiten Garten mit geometrischem Grundriss. Auch sind auf der Grabenrunde (heute Lenin Ringstrasse) Baumreihen u. auf dem Alten Kornmarkt einzelne Bäume zu sehen. Das Manuskript „Flora Semproniensis“ von Loew und Deccard (1740) zählt eine ganze Reihe von Gärten auf, darunter den ersten medizin-botanischen, sowie den Garten der Dominikaner.

1763 erwarb die Stadtgemeinde den Neuhof genannten Meierhof ausser dem Neustift Tor, baute dort ein Brauhaus u. errichtete einen Park im französischen Stil mit Springbrunnen, den heutigen Elisabet Park.

1826 liess die Gemeinde den grossen Teich vor der Dominikaner Kirche teilweise zuschütten um eine Promenad zu gestalten. 1833 kaufte der Magistrat vom Stadtpfarrer die Pfarrwiese um Verkehrswege zu erschliessen. 1847 wurde der Neuhof mit dem unteren Teil vergrössert u. dort ein englischer Park angelegt. In der Geschichte der Soproner Parkanlagen bedeutet einen Meilenstein das Jahr 1869, als der grosse Förderer der Stadt Ignaz Flandorffer den Stadtverschönerungs Verein gründete. Dieser Verein verwandelte Sopron in eine grüne Stadt. Die bedeutendsten Arbeiten waren die Errichtung der Grünflächen am Deák Platz, Petőfi Platz, Steinmetz Platz, Adler Platz, Windmühl Gasse etc., unzählige Alleen, viele Sitzbänke. Spazierwege, u. auch mehrere Aussichtswarten.

1898 erwarb der Magistrat den Vághy-schen Garten u. so bekam der Elisabet Park seine heutige Gestalt. 1929 u. 1941 wurde der Wandorfer Bach weiter zugevölb, der Deák Platz erweitert u. die Grünflächen der Frankenburg Strasse angelegt. 1941 als die neue Győr–Sopron–Wien Hauptverkehrsstrasse gebaut wurde, entstanden die schönen Parkstreifen auf der Grabenrunde (Lenin Ringstrasse).

1938 hat der neue Stadtrat im Rahmen der Ständigen Kommission für Bauwesen u. Verkehr eine Subkommission für Naturschutz ins Leben gerufen. Diese Subkommission, welche aus bedeutenden Fachleuten u. Ästheten besteht, bekam die Oberaufsicht über die Grünanlagen. Eine ihrer ersten Arbeiten war die Ausarbeitung eines Statuts über den Schutz u. Pflege der Grünflächen, sowie ein Zehnjahresplan für die Bepflanzung der Strassen u. Gassen. Lange Zeit hindurch besass das östliche Wirtschaftsbürger- u. Arbeiterviertel keinen Park. Um dieses Versäumniss nachzuholen, wurde 1963–1964 auf dem Krutzenberg um der St. Stefanskirche ein terrassierter Park ausgebaut, mit seitlichen Bäumen, Sträuchern ausgesetzt. Nachfolgend wurde auch der Berghalm am Wienerberg umzäunt, sowie weiter ausgebaut u. bepflanzt; 1965 begann die Umgestaltung des Elisabet Parks.

Das Ausmass der intensiv gepflegten Grünflächen beträgt 201.885 m², das der extensiven 219.075 m². Auf jeden Einwohner fallen rund 10 m² Parkfläche.

HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Korszerű szempontok helyrajzi neveink védelmében

*A múlt elesett hatalmunktól,
a jövőnek urai vagyunk.*

(Széchenyi)

A soproni helyrajzi nevekkal (utca- és térelnevezések, a közvetlen környék dülő- és falunevei) kapcsolatos problémák, nehézségek nem most kerülnek elő első alkalommal. Bennünk is nemegyszer szorongó érzés, elkedvetlenedés támadt, amikor egy-egy szerencsétlen változtatás hírére vettük. Jelentkezett ez a kérdés olyankor is, amikor régi soproniakkal koptattuk az ismert járdákat, főként egy-egy érettségi találkozó idején, ha az „öregdiákok” ifjúkoruk eltűnt emlékei között az utcaneveket is keresték. Természetesen azt is meg kell mondani, hogy nem mindegyik változtatás váltott ki ellenérzést. Akadtak néhányan, akik megértették az idők változását, sőt egy-egy változtatással — főként a külvárosi vonatkozásban — egyetértettek.

E sorok írója nem most került először a soproni helyrajzi nevekkel kapcsolatba. Közel 34 évvel ezelőtt megjelent s azóta eléggé elfeledett értekezésében¹ feldolgozta az 1379. évi telekkönyvet, összegyűjtötte a XV. sz. közepéig kialakult helyrajzi neveket, sőt a rendelkezésre álló adatok alapján elkészítette a belváros térképes utcajegyzékét.

Mi derül ki, ha kissé közelebbről vesszük szemügyre ezt a térképet? Vannak olyan elnevezések, amelyek időközben eltűntek, pl. 1428. Salzmarkt (ma Orsolya tér) 1456. Fleischakergasse (ma Templom utca), mások napjainkig megmaradtak, pl. 1453. Sand Jörgen gasse (ma Szent György utca) 1379. hindern dem Chloster (ma Kolostor utca). Sőt ez a térkép szinte egyedülálló adalékkal is szolgál, mert azt igazolja, hogy már a XIV—XV. sz.-ban is előfordult változtatás a helyrajzi neveken. A középkori zsinagógájáról ma Európa-szerte ismert utca 1379-ben Judengasse, 1440-ben viszont Newngasse (ma Új utca)². Akad aztán példa a kettősnevűsége is pl. 1379. Marcht, 1404. Placz (ma Beloiannisz tér). E kettő színonim értelmű, más városokban együttesen jelöli meg a főteret (Marktplatz).

Felfogásom szerint az elmondott példákon el kell gondolkoznunk akkor, ha a helyrajzi nevek védelmét vizsgáljuk. Ez annál inkább is szükséges, mert a korszerű névtudomány nemcsak a múlt anyagát dolgozza fel, hanem a jelen

¹ V. ö. a szerző „Sopron régi németsege és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában” című munkáját. Sopron, 1934.

² Az utcaelnevezés változásának háttere pontosan kiderítve nincsen. Lehetséges, hogy a XV. század elején a belvárosban új utcát nyitottak (v. ö. Neustift, Újteleki utca) vagy az utca lakosságának egy része elköltözött.

és jövő szempontjainak helyes összekapcsolásával megbízható irányelveket ad a helyrajzi névadásban. Más szóval ez annyit jelent, hogy napjainkban az ösztönös névadástól, amelyben gyakran nem a jellemző vonás domborodott ki, a tudatos névmegjelölés felé közeledünk; messzemenően figyelembe vesszük a népi névalkotó erőt, de ugyanakkor teret engedünk a nyelvtudományi szempontoknak is. Mindenképpen arra törekszünk, hogy a névváltozás ne keltsen feltűnést, ne váltson ki egyes rétegekből ellenszenvet, főként pedig ne válhasson gúny vagy humor tárgyává.

Olyan magyar városokban, ahol mostanában műemlékhelyreállítás folyik, különös jelenséggel találkozunk. Jelentős költségráfordítás eredményeképp visszanyerik házak és utcák azt az alakjukat, amelyben évszázadokkal ezelőtt voltak. Ezzel egyidőben változnak a helyrajzi megjelölések is, néha indokolva, néha indokolatlanul. Vitatkozni lehet azon, vajon szükséges-e változtatni egy helyrajzi elnevezést csak azért, mert 400—500 évvel ezelőtt más neve volt. Ezt a módosítást, illetve a hagyomány felélesztését és ébrentartását más eszközzel is el lehet végezni. Nem szabad feledni: egy helyrajzi elnevezés elsődleges funkciója abban van, hogy segítsen egy-egy településen belüli tájékozódásban. A hagyományok tisztelete csak ezután következhet.

Elvi alapvetésül mindazt, amit Mollay Károly a helyrajzi nevek védelméről mond, el lehet fogadni. Ezáltal kötelességünkké válik, hogy mindazokat a változtatásokat, amelyeket a helyrajzi megjelöléssel kapcsolatban a hatóságok terveznek, éberebben figyeljük, sőt szükség esetén nemtetszésünket is jelezzük. Ugyanakkor viszont hangsúlyozni kell azt is, hogy a cikkben foglalt javaslatok végrehajtása nem könnyű, sőt vannak olyan részletek, amelyekkel vitatkozni is kell.

Szükségesnek tartom annak előrebocsátását, hogy a hozzászólás, vita szükségességét teljesen elvi szempontból ítélem meg. Távol tartva bármely személyi vagy hangulati elemet, a vitáról az a nézetem, hogy általa világosodnak meg jobban a különféle nézetek, és így komoly segítséget kapunk a terv kivitelezésében.

Nincs itt lehetőség arra, hogy valamennyi javasolt változtatással ebben a keretben foglalkozzam. Ez inkább annak a bizottságnak lehet feladata, amely a végleges változtatásokat előkészíti. Csupán két olyan részletet érintek, ahol az esetleges módosítás idején nagy körültekintés szükséges.

Az egyik a mai Orsolya tér elnevezése. E sorok írója a lehető legmesszebb áll attól, hogy a „Sópiac” elnevezés feltámasztásával kapcsolatban ellenszenvet érezne. A tények éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak. A valóság az, hogy a már említett dolgozatban részletesen bemutatja a kősonak a soproni tárolóhelyről való eladási lehetőségét, a heti-piac kialakulását és ezzel együtt azt a szerepet is, amelyet ez a tér a soproni piackörzet kialakulásában játszik.³ A korábbi feldolgozások minderről hallgatnak, különösebb jelentőséget ez a tér a későbbi munkákban sem kap. Ha feltesszük a kérdést: maradt-e valamilyen emléke a sóraktárnak vagy forgalomnak ezen a téren, egyelőre tagadóan kell válaszolnunk. Ugyanez történik, ha azt kutatjuk: van-e nyoma a lakosság tudatában ennek a piacnak. Mi tehát a teendő? Leghelyesebben akkor járunk el, ha elhelyezünk a tér valamelyik szembeálló házának falán egy magyarózó táblát — gondosan fogalmazott szöveggel —, s a teret meghagyjuk eredeti nevének. Ellenkező esetben — számolva a soproniak ilyenfajta humorérzékével — könnyen elképzelhető a következő találós kérdés: „Ha Ön az Orsolya téren jár, milyen irányban keresi a sópiacot?” Nézetem szerint ilyen tréfálkozásnak, sőt erősebb kifakadásoknak egyszerűen elejét kell venni.

Majdnem hasonló a helyzet a Hosszú sor elnevezés visszaállításával kapcsolatban. Elvileg helyes lenne a régi Magyar-kaputól az Újteleki-kapuig terjedő utcaszakaszt egyetlen névvel jelölni, de ennek többféle nehézsége van. Olyan nagyszágrendű városban, mint Sopron, forgalmi szempontból (pl. posta) sem helyes túlságosan hosszú utcák létrehozása. Ezt a tényt a gyakorlat igazolja, hiszen az idők folyamán a

3 V. ö. az 1. sz. jegyzetben szereplő munka: 21–22., 40–42. lapjait.

régi Hosszúsort több egységre tagolta. A mai Móricz Zsigmond utca valóban méltatlan a nagy regényíróhoz, a Magyar utca, Széchenyi tér mélyen beivódtak a köztudatba, viszont a Rákóczi Ferenc utca nevének megváltoztatása könnyen mozgásba hozhatná a közvéleményt és szerencsétlen hihedelmekre adhatna alapot. A magyarzó jellegű tábla ezt az óhajt is áthidalhatja. De a Rákóczi Ferenc utcával kapcsolatban egyéb is felvetődik. Az igaz, hogy magának Rákóczi Ferencnek Sopron városával kevés kapcsolata volt, de annál több azoknak a szabadságharcos csapatoknak, amelyek Vak Bottyán, Ocskay László és Bezerédj Imre vezérlete alatt 1703 és 1709 között sok nehéz napot és órát okoztak a soproniaknak. Táboruk az egykori Lénárt-, ma Kuruc-dombnak nevezett térségen volt, s az első világháború után ezen a területen létrejött lakótelep számos utcanevében ma is őrzi a felkelő kuruc sereg vezetőinek emlékét. Ha az általános fejlődésnek megfelelően Sopronban is sor kerül kisebb egységek (városrész, kerület) szerinti beosztásra, ezt a területet helytörténeti alapon is II. Rákóczi Ferenc kerületnek lehet nevezni.

Tudomásom szerint a helyrajzi jelölések egész problémakörével a közeli időben a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága is foglalkozni óhajt, ezért mérlegelés céljából a következő javaslatokat teszem:

1. Életre kell hívni a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának felügyelete alá tartozó olyan társadalmi tanácsadó szervet, amely a helyrajzi elnevezésekkel tervszerűen és rendszeresen foglalkozik.
2. E bizottságnak legyenek olyan tagjai is, akik a soproni városkép kialakulását — az elnevezéseket is beleértve — kellően ismerik.
3. A tervezett változtatásokat nem meglepetésszerűen, titokban, hanem a nyilvánosság bevonásával kell végrehajtani. Fel kell erre a célra használni a helyi sajtó és tanácsi beszámolók nyújtotta lehetőségeket.
4. Változtatásokat a helyrajzi megjelölésekben a különféle vélemények meghallgatása után csak alapos mérlegeléssel szabad eszközölni.
5. Kerülni kell az olyan változtatásokat, amelyek a lakosság különféle rétegeiben félreértésekre, balhiedelmekre, haragos vagy humoros megjegyzésekre adhatnak alkalmat.
6. Össze kell gyűjteni azokat az országos vagy helyi jelentőségű eseményeket, amelyeknek szereplői a soproni helyrajzi megjelölések továbbfejlesztése során városrészek (kerületek) utcák és terek elnevezésére alkalmasaknak látszanak.
7. Központi elnevezésű és a köztudatban mélyen gyökerező elnevezést csak a legszükségesebb mértékben kell módosítani.
8. Fokozatosan cserélni kell a színtelen, semmitmondó, hagyománnyal nem bíró elnevezéseket, s helyettük bizottsági megfontolás alapján korszerűbbeket, a lényegyet kifejezőket kell javasolni.

Verbényi László

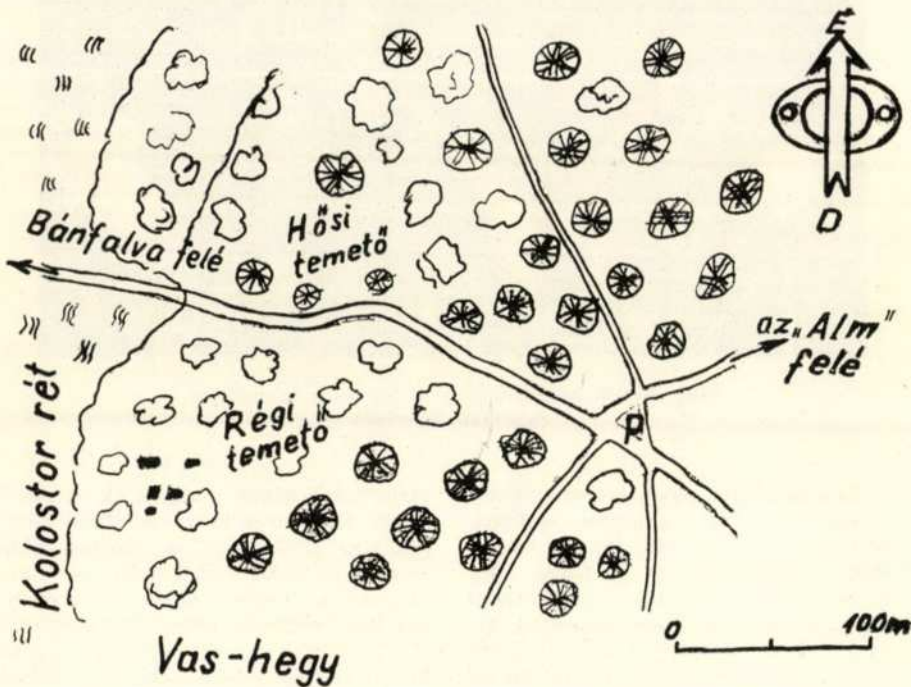

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Elhagyott katonai temető a Felsőlőverekben

Általánosan ismeretes a Sopronban is működött Keleti Gusztávnak festménye: a Száműzött parkja. Elvadult díszkert-

falvi szociális otthontól a Prinz pihenő irányába vívő útról jobbra kitér és szintén egy elvadult, faragott kövek romjait

A régi bánfalvi katonai temető környéke. 1969. (A szerző felvétele)

ben megcsonkított szobrok, fűvel benőtt utak, a háttérben az elhagyott kastély. Ilyen látvány fogadja azt is, aki a bán-

látató erdőrésztletre akad, amely az úttól mintegy 90 lépésre fekszik az enyhe emelkedésű hegyoldalon. Úticalauzaink

nem említik, még öregebb soproniak, erdőjárók sem tudják, micsoda.

Ez az enyészetnek átengedett színfoltja a Klastromhegy és a Vashegy környékének katonai temető volt egykoron, nem tévesztendő össze a Hősök temetőjével, mely az úton túl szemközt terül el és hatalmas méretével méltán veti fel a szemlélőben a kérdést, miért kellett ennek az ezernyi embernek céltalanul elvesztenie az életét.

tézményhez illet is. 1889-ben a városhoz közelebb felépült a csapatkórház, a kolostor ismét egyházi kézre került, karmelita apácák foglalták el, a templom sírboltjába temetkeztek, a kriptá lejáratát fedő nagy, lapos kövön még olvasható a világ örömeiről szóló megvető írás.

A katonai temető emígy elvesztette a célját, senki földje lett, a területen elburjánzottak a bokrok, fák; a hegyoldalt

Fagyökerek benőtte sírkő az egykori temetőben
A szerző felvétele

A sopronbámfalvi pálos kolostor 1786-ban megszűnt, utána különféle célokra használták, míg vére 1840 körül idetelepítették a ruszti katonai kórházat. Úgy tűnik, nem volt valamiféle jelentéktelen intézmény, mert 1853-ban Albrecht főherceg, Ferenc József császár unokabátyja és jobbkeze (egyúttal balkeze is) hivatalos soproni látogatása alatt felkereste. Hanem persze ott is csak haltak ápoltak, és így létesült a hajdani kórház közelében a temető. A még meglévő sírkövek tanúsítják, hogy szabályos, soros elrendezésű volt, ahogy katonai in-

vízlevezető árkok szabdalják keresztül-kasul. Ezek az árkok lassanként tönkretették a sírköveket, a kerítés hiánya folytán az erdei vadak is át- meg átjárták, a fák gyökerei halálos öleléssel fontak körül egy-egy követ. Ma még öt sírkő fellelhető és kettőn valamennyire a felirat is elolvasható. 1. Heinrich Greiner /k. k. Hauptmann im/ könig. de ... elgier 27. di Itr Regiment /gestorben am 25./ Dezember 18. 9. Lebensjahr. Nyers, szikla módjára megfaragott kőbe eresztett írástábla; amennyire találgatni lehet és érdemes, 1879-ből. 2. Anton Summer: am

19. Maerz 1869. R. I. P. requiescat in pace (nyugodjék békében).

Nincs emléke a szomorú hely egy magyar lakójának. A Sopron c. lap 1878. évfolyamában a március 30-i szám arról ad hírt, hogy idetemették Lakatos József közhuszárt. A Tata környékéről származó naszályi fiatalember Sztuka nevű

vashatjuk: „A bánfalvi kolostor megkeverte a katonai kincstárat, hogy a bánfalvi katonai temetőt szüntesse be, miután abba már 30 év óta nem temetkeznek. A temető területének egy része a kolostoré, egy része Sopron városáé. A katonai kincstár a temető beszüntetése iránt az eljárást folyamatba tette.” Ak-

A régi bánfalvi temetőben a Grainer síremlék. (A szerző felvétele)

hadnagynak volt tisztiszolgája; nem bírta el annak zsarnokságát és fegyverrel támadt rá. A haditörvényszék halálra ítélte. Ide temették a bánfalvi temetőbe. Ki tudja, a többi sír miféle tragédiák végére tett valaha pontot!

A temetőről azután csak egyszer esik szó. A Soproni Napló 1913-as évfolyamának május 17-i számában ezt a hírt ol-

koriban nyilván még épségben lehetettek a sírok, ha a telek tulajdonosai visszakapták is a temetőt, egyelőre nem tudtak vele mit kezdeni, de azután hamarosan következett az első világháború, egyéb események, a kolostor is újból világi kézre került, úgy látszik a természet végzi el az enyészet dolgát...

Szita Szabolcs

Adalékok a soproni barokk festészethez s a művészet egyéb ágaihoz

III. Az ifjabb Dorfmeister. Építészet, kőfaragás, szobrászat

Dorfmeister sok gyermeke közül¹ hárman lettek festők; József és Vince elszakadtak Soprontól, István, aki 1770-ben született, apja mellett maradt annak haláláig, nyilván tőle is tanult, de az ő szintjét nem sikerült elérnie. Árvaságra jutva az ifjabb Dorfmeister, 1798-ban megnősült, a nálánál egy évvel fiatalabb 27 éves Heinbacher Klárát vette nőül; négy gyermekük született, de csak kettő élte túl az apát. Keresztszülőkként nem sikerült olyan magasrangúakat megszerezni, mint az idősebb festőnek, a Hinterecker és Braun családok tagjai vállalták a jámbor tisztséget. 1802—1804 közt az Új utca 5. szám alatt állt házban lakott Dorfmeister, az eredeti ház épp úgy nincs meg, mint az 1806-ban volt lakása, a Szt. György utca 6-os. 1807-ben az Ikvahíd és Balfi utca sarkán álló kétemeletes házban érte utol a halál a festőt március 24-én. Tüdővízenyő ölte meg.

Akár az apja, ő is nemegyszer összekasztotta a tengelyt a hatósággal és rendelőivel, 1802. február 21-én új kulcs alapján rá is kiróttak adót. Apja művészgőgjére emlékeztetve tiltakozott ellene, és a megtagadás okául odavágja: „Hauptsaechlich aber vor darunnen, dass er als academischer Mahler ein wirklicher Künstler ist und Menschen dieses Faches in keiner Stadt derley lasten unterliegen.“² Ez nem hatotta meg a tanácsot és neki, valamint Schaller István János nevű fiának hasonló beadványára azt felelte, adózni mindenki köteles. Ők ketten Sopronban laknak, másutt nem adóznak, itt kötelesek fizetni adót. 1803. január 21-én volt az ügy folytatása; mikor ti. a

festőnek kézbesítették az adócédulát, illetlen szavakban tört ki és megsértette a tanácsot. Ezért három napi börtönre ítélték. Időközben 1802. november 17-én másik ügyét tárgyalja a tanács. Rossi Lénárt zágrábi kereskedő 6 ft. 7 krajcár adósságot jelent be, és kéri a tanácsot annak behajtását a festőn.³ 1803. július 13-án ugyancsak Zágrábból jön levél. Löffler József pénztáros panaszolja, hogy Dorfmeister 80 ft-t vett fel előlegképp munkákra, de alig látott munkához, tovább állt. Pár hét múlva a Zala megyei Csesztregről érkezik panasz: Györkös Ferenc plébánossal megalkudott a templom kifestésére: 250 ft-ból felvett 80-at, azóta eltűnt. A tanács utána járt a dolgnak: mindkét helyre azt válaszolta: a festő nincs itthon, az őszre várják, de éppen Zala megyében dolgozik egy Boronkay nevű családnál. Ott elérhetik.⁴

A város vadászati tilalmat hirdető táblák festését bízta rá. (1805)⁵ 1806-ban ismét vidéken jár. Csehy József katonatiszt írja Kazinczynak, hogy Nagykanizsán lefestette magát. „A portrait jól el van találva s anyámnak fogom küldeni Olgyára”. A kép maga ismeretlen, de Kazinczy a bécsi Mansfelddel metszetet csináltatott róla és kilenc kötetes összkiadásában hozza, Csehy a francia háborúk alatt elesett. A metszet valószínűleg hűen követi az eredeti festmény hibáit. Felirata feltünteteti Dorfmeister nevét.⁶

Az ismert művek száma máris elég nagy. 1801: Nagysitke, Vas megye. Szepőlten fogantatás.⁷ 1802. Lenti, Zala megye, A főoltárkép: Szt. Mihály, kerete

1 Művészettörténeti Értesítő 1960. 1. szám. Csatka: Dorfmeister István festő fia.

2 Mint akadémiai művész — úgy mond — semmiféle adónak nincs alávetve. De hát akadémiai festő volt-e? Tjk. 1802.4 67. sz. végzés.

3 Tjk. 1802. 2454. sz. végzés.

4 Tjk. 1803. 131, 1304, 1789. sz. végzések.

5 Tjk. 1805. 933. sz. végzés.

6 Kazinczy Ferenc levelezése. (Kiadta Váczy János) IV. kötet. 355. lap.

7 Fábíán Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. Szombathely, 1936. 44. lap. A képet azonban nem láttam.

festett, szélén Mária és ker. szt. János; a szentély jobb oldalán a halottak feltámadása, baloldalt aránytalanul nagy szent alakok. A hajó mennyezetén angyalsereg és a négy evangélista, továbbá meglepően jól festett jelenet az angyalok bukásával. Ebből az évből Bogsch lelkész

kőszegi szt. Imre templomban főoltárkép, az ifjú királyfi felett szt. Mihály, Mária és egy angyal. Zsúfolt kép.

Éber László szerint⁸ a balfi ev. templom kettős oltárképe is ez ifjabb Dorfmeister-től való, de igazi mázolás, míg lehet, hogy a hegyi templom oltárképe, szt.

Csehy József arcképe
Metszet ifj. Dorfmeister István után

arcképe a soproni konvent birtokában; jelzett, 1803. A csesztregi templom kifestése: a mennyezetén a négy evangélista és angyalsereg, oldalt szent Péter és Pál; a hajóban mennyezetkép az angyali üdvözlettel (jelzett), a királyok imádása, sarkokban négy szent képével. 1805. A

Wolfgang, lábainál Balf és a Fertő tó volt tőle, de inkább az idősebb Dorfmeister-től, jelenleg budapesti magántulajdonban. Kisebb falusi templomokban, talán Zala megyében bizonyára még több képe lappang.

Schaller Istvánnak két fia dolgozott

⁸ Éber László: Magyarország műemlékei. III. Budapest 1913.

mint festő,⁹ de aligha magasabb színvonalon, Mátyásról nem tudunk bővebbet, János, mint láttuk, az ifjabb Dorfmeisterhez hasonlóan nagyra tartotta művészetét, ámbár csak szobafestéséről tudunk. 1805-ben beköltözik a mai Új utca 4-es számú háza mint lakó, a következő évben meg is veszi a kis házat a mai Gambrinus mellett. 1810-ban azonban már az özvegye nevében áll a telekkönyvben a ház.

A Dorfmeister-fiú után azonban nemhogy ház maradt volna, de nagy zavarok kísérték a hagyatéki tárgyalást. A kisebb-nagyobb adósságok egész légiója jelentkezett, 678 ft 10 krajcár. Zsolnay Sámuel patikus, Spiess Antal, a háziúr, a cseléd lány egy évi bérével és még négyen, ezeknek a városi bíróság elsőbbséget is adott, erősen csökkentve, de kaptak mégis valamit, viszont Martini Ferdinánd patikus több évi követelését, a mézáros, a posztós, a cipész, a szalagárus, a Fehér oroszán fűszeres és még néhány hitelező összesen 415 ft. 59 krajcárt kitevő pénze elveszett örökre. Bonyolította a dolgot, hogy a 22 ft. temetési költséget bizonyos Loderer úr fizette ki és 385 ft. tartozása fejében még a leltározás előtt elvitt néhány képet, rézmetszetet, szekrényt, egy szofát és négy széket. Ezeket Bécsbe szállította, és így nem volt módjában az összeírásra vagy a licitára bemutatni, éppen ezért a temetési költséget sem térítették meg neki. A nyomorult festőnek a licitán egyetlen alsó nadrágja (1 ft. 18 x), egy vászonmellénye (50 x), egy pár harisnyája 10 x került vevőhöz, egy vászonnadrágja 45 krajcárra tartva nem talált gazdára. A meghagyott bútorok közül egy keményfa asztal 4 ft. 20-ért, egy zöld, viaszos vászonnal takart asztalka 2 ft. 28-ért, egy kecskelábas keményfa asztal 9 ft-ért, egy szofa hat székkal 41 ft-on kelt el. Puhafa asztalka zöld szegéllyel 1,21 áron ment el. Egy ajtós kis szekrény 2 ft. 51 krajcáron, szalvétaprés 1 ft. 40-en, via-

szos vászonnal fedett puhafa asztalka, tállaló asztalka 1 ft. 59-en, egy keményfa ágy 6 ft-on, egy sárga asztalka 1,03-on, egy öreg nagy szekrény 7 ft-on, egy toaletti asztalka 14 ft-on, kis festékes hordó 20 krajcáron, öreg állvány 1 ft. 30-on, üvegflaskó 12 krajcáron, szobaárnyékszekék 31 krajcáron, különböző üvegek 12 krajcáron, falióra 7 ft-on, öreg puhafa szekrény egy betolható deszkával 6 forinton, fedeles ágy 4 ft. 30-on. A leltárban felvett és 2 ft-ra tartott ingek közül az egyik maga elérte a 2 ft-t, a másik szakadt lévén csak 54 krajcárt. Egy puhafa sublód, cseresznyefa módjára mázolván 16 ft 30-at ért el, egy kis öreg szekrényke csak egy ft-t. Mindössze 138 ft. 11 krajcár folyt be.

A legtöbb holmit a háziúr Spiess Antal vásárolta meg 84 ft-on, megkapta a házbér egy részét; sőt az alább felsorolandó képeket és rámakat, amelyek nem keltek el 144 ft. 30 krajcárra becslve, magához vette megőrzésre. Az ő unokája még 1925 körül élt a mai Beloianisz téren a patikaházban, magas korú dáma volt, igen szépen berendezett, régi bútorokkal és képekkel díszített lakásban, tán még volt ezek között olyan holmi, ami a Dorfmeister hagyatékából került ki.

A képek listája pedig a következő volt áراikkal együtt:

Nagy kép arany keretben: Sámson. 27 ft.
Mária. Aranyozott keretben. 8 ft.
Judit Holofernes fejével. Keret nélkül. 6 ft.
Két valószínűleg összetartozó kép, rámakatban: Flóra. Vak szerelem. 5 ft.
Szent István király. Vázlat. 10 ft.
Krisztus beteget gyógyít. Vázlat. 10 ft.
Szent István (vértanú?) keretben. 13 ft.
Krisztus megfeszítése. Vázlat. 4,30.
Keretben.
Krisztus Emmausba menet. Vázlat, keretben. 4,30.
Krisztus mennybemenetele. Vázlat. 7 ft.
Ugyanaz három példányban. Vázlatok. 12 ft.

⁹ Mátyás 1791-ben halt meg sorvadásban, gyermekei (3) születtek 1774–1779, egy gyermeke nyilván másutt jött a világra, mert 1781–1786 közt négy ízben szerepel gyermeke a halotti anyakönyvben. János, a másik fiú, a halálzási anyakönyv szerint 49 éves volt, amikor 1807-ben meghalt, de már 1768-ban is szerepel mint apa. 1782-ben a kaszárnyában az óbester lakását festi ki, 1805-ben házzszámokat fest a város számára, darabját egy garasért (Tjk. 1782. 361. lap és 1805. 2470. sz. végzés).

Gróf Festetics Pál arcképe aranyozott keretben. 12 ft.

Az angyalok bukása. Vázlat. 3 ft.

Virágcsendélet keret nélkül. 1 ft.

Virágcsendélet aranyozott keretben 3 ft.

Starhemberg arcképe aranyozott keretben 1 ft.

Eladatlan maradt öt befestetlen és két feketére pácolt keret is. A licita előtt még az özvegy a három, Krisztus mennybemenetelét ábrázoló vázlatot és Festetics arcképét adósságainak törlesztésére átadta hitelezőinek.

Persze felmerül a kétség, hogy mindegyike képek az ifjabb Dorfmeister művei voltak-e? Az angyalok bukása tán a Lenti templom mennyezetfreskójához készült. Soproni magántulajdonban van egy nagyobb méretű Sámson és Delia kép, amely bizonyára azonos a listában feltüntetett képpel. Ennek jelzése azonban Stefan Anton Dorfmeister, ilyen nevű fia pedig az idősebb Dorfmeisternek nem volt, maga sem jelezte így munkáit. Lehet, hogy valamely ügyetlen restaurálás juttatta ehhez a jelzéshez a képet. Ami Stahremberg gróf arcképét illeti, valószínűen az idősebb Dorfmeister műve, a gróf és leánya több Dorfmeister gyermekét tartott keresztvíz alá; mire az ifjabb István megtanult festeni, a gróf már nem élt. Lehet, hogy a családi vonatkozások miatt is volt a kép a lakásban. Minden egyéb adat vagy nyom a képekre vonatkozólag teljességgel hiányzik.¹⁰

Spiess Antal, akinek szép számú kép került a birtokába, nagy családot hagyott hátra, és a városban még kiterjedt rokonsága van, köztük műpártolók is, így a Schwartz és Meggyesi család, Gévay-Wolffék, Schreinerék, de persze ezek szétágazódtak az országban. Lehetséges: náluk lappang még egy-két képe az egyébként nem nagyon jelentékeny festőnek.

*

¹⁰ A hagyatéki ügyének iratai Fasc. VIII. Num. 544. (No. 1) alatt. A képek értékelését Limbacher Tádé Godwin festő végezte. Egyébként munkái ismeretlenek. 1799-ben pályázik az elhalt Steiner rajztanító helyére, de eredménytelenül (Tjk. 1521. sz. végzés), 1802-ben az Ikvahídon abban a házban lakik, ahol később az ifjabb Dorfmeister fejezte be életét. 1826-ban a tanácsjegyzőkönyv polgárnak és festőnek nevezi (2156. sz. végzés), 1830-ban pedig özvegye tanúsítványt kér, hogy a festő 1829-ben meghalt és hogy fia, János Lendván hercegi alkalmazott. (Tjk. 465. sz. végzés).

ifj. Dorfmeister István: Bogsch
lelkész arcképe. Sopron. Ev. konvent

Barokk házaink építőivel szemben zavarban vagyunk. A kőművesek egy része bizonyára nem volt annyira művész a talpán, hogy a belvárosi palotákat maga tervezte volna, legfeljebb megadott terv szerint kivitelezte az épületet, de kik voltak vajon a tervezők? Mások viszont igen jól megállták helyüket nagyobb tervek esetén, amint azt egy-két esetből következtethetjük, amikor a véletlen kezünkre játszott a *tervező* nevét. A kutatás eddig eléggé figyelmen kívül hagyta a kőműveseket; ezt a hiányt az alábbiakban igyekeznünk pótolni, azzal, hogy a nevetket nem rendszeres kutatás adta, hanem az egyéb kutatás közben felmerült adatokat nem hagytuk elsikkadni.

Amante Lukács, kőműves, említve a Szt. Mihály templom keresztelési anyakönyvében (1694).

Ballauf György, kőműves. 1700-ban lett polgár. Stauffeni születésű; nőül vette Eysenkölbl kőműves özvegyét, ezért csak féltaksát fizetett (Tjk. 1700. 104. lap. Számadáskönyv u. 1. 9. lap). 1704-től városi kőműves. 1712/13-ben vezeti a város-háza, majd 1722-ben az ev. imaház építését (Sopron és környéke műemlékei. II. kiadás. 132. lap). 1728-ban megbízást kap a várostól, hogy készítse el a Hátsó kapu hídjának terveit; ebben társai Schauer és Eysenkölbl Jakab, a mostoha fia (Tjk. 195. lap). Meghalt 1729-ben (Tjk. 118. lap).

Biermayer Lipót, kőműves. 1739-ben építi a Sas tér 9. számú házát (Tjk. 1739. 287. lap).

Hauck Mátyás, kőműves. 1697-ben lett polgár. Kempeni születésű (Tjk. 61. l.).

Hollaner János, kőműves. 1702-ben lett mester (Prot. dicasteriale, 72. lap).

Kamper Jakab, kőműves. 1730-ban lett polgár. (Tjk. 1730. 275. lap) 1748-ban az Új utcai Lackner alapítványi házban (Fundantions Haus) építésért Eysenkölbl Jakabbal együtt 50 ft-t kap (Tjk. 1748. 157. lap). 1762-en a Viczay (ma Kossow) házban dolgozik (Tjk. 98. lap). 1767-ben tervezte a balfi fürdőházat. Költségvetése 456 négyszög öl építő kő, 17 200 tégl a választó falakhoz (Riegenwand), 28 000 tégl a szálláshoz, konyhához és kéményhez, 10 800 tégl a padlóhoz. Összes költség 3702. (Latin fogalm. könyve 1771. 270—272. lap)

Martini Kristóf, kőműves. Említik a számadáskönyvben 1676-tól kezdve. (92. lap) 1682-ben városi kőműves. 1683-ban a Szent Mihály templomban egyet s más javított (Gamauf: Denkwürdigkeiten. II. kötet).

Mongay Péter. Kőműves. A tiroli Dansban született, Schneider Jakab ismert nevű kőműves veje. 1697—1702 közt szerepel a neve. Úgy látszik nagyobb szerepe volt a büki Felsőbüki—Szapáry kastély építésében, tán a tervezésében is. 1697-ben ugyanis ő, Schneider, Müller Bálint és Unger János kőfaragók feljelentik a soproni tanácsnál Conti stukkómestert, aki őket a büki kastélyban az építés idején szidalmazta. Biztosra vehető, hogy mindezek ott tevékenykedtek. (Tjk. 1697. XI. 15., feljegyzés.)

Nagy László, kőműves. 1639-ben 125

ft-t kap a Szt. György templom építésénél, „wegen des Gepeu bei der St. Georgenkirchen” (Gamauf: Denkwürdigkeiten XVIII. kötet). 1649-ben a ruszti ev. templom építésére 4 ft-t ad. (A ruszti Ochs család krónikájában.)

Schauer Mihály kőműves. 1719-ben Hauck kőműves veje, az ausztriai Reichenhallból való, polgárjogot szerzett. (Tjk. 1719. 33. és 162. l.).

Schneider Jakab, kőműves. Meghalt 1709-ben. (Tjk. 1709. 66. lap)

Schönerer Lőrinc pallér; soproni születésű. 1741-ben polgár lett. (Tjk. 16. lap).

Schönwetter Mátyás, kőműves. Az ausztriai Himbergben született, apja is kőműves volt. 1767-ben lett polgár (Tjk. 22. lap). Nem remekelt, de rajzokat mutatott be, ezek alapján lett mester 1766-ban (Tjk. 286. lap). 1772-ben tervezi a Kisvárkerületen a mai Petrik-ház helyén állt városi mézsárszékeket s a balfi fürdővendéglőt és kápolnát, az összes költség 3064 ft, ebből maga a kápolna kőművesmunkája 348 ft. 10 krajcár. Az ácsmunka Stadler J. Mihály mester szerint 324.06 ft. (A latin fogalmazások könyve, 1772, 325. lap)

Trost (Drost) György építőmester. A Sopron és környéke műemlékei c. könyv II. kiadásában már eléggé ismertetett név, a cseh Eger szülötte. Élt 1722—1804, 1759-ben polgár, 1762-ben lerajzolja a borkötő (Fassbinder Haus) alaprajzát az Előkapunál (Tjk. 18. lap), 1766-ban eladja a Fövényverem 29. számú házát (a mai poncihter szobával) Brunnmayer péknek (Tjk. 141—142. lap). 1768-ban tervezi a kópházi, 1775-ben a kelénpataki (Klingenbach) fogadót. (Fogalmazások könyve, 1768. 240. lap és 1773. latin fogalm. 66. lap.) 1782-ben övé lett a mai Szigetköz, akkor Szakonyi ház, amelyet 1779 körül ő épített (Prot. cri-darum et divisionum 1778—83. 171. lap).

*

A kőfaragókkal annyiban állunk biztosabb talajon, hogy az itt található munkák tőlük valók. Féltékenyen vigyáztak rá, idegen kőfaragó munkát be ne lehessen hozni a városba. Így po. 1769-ben Nastl dohányárus neje a rákosi kőfaragónál rendelt meg síremléket, a helyi mesterek panaszára nem volt szabad behoznia (Tjk. 42. lap). Itt van tehát

szép sorozata a barokk sírköveknek és kisebb szobroknak a házak homlokzatán, köztük és a mesterek eléggé teljes névsora közt egyelőre csupán egy-két esetben lehet összekötő vonalat húzni. Az alábbiak inkább csak az általános képet és egyes mesterek életrajzi adatait bővítik.

Kugler Pál. Az eddigi irodalomban úgy szerepelt mint aki 1694-ben halt meg (Tjk. 206.), azonban már 1688-ban meg-

különböző méretű párkányokat írtak össze. Jó áttekintése, mivel foglalkoztak a korabeli kőfaragók. (Prot. iudiciarium 1688, 131. lap. 1689. 11. lap)

Krauss (Grauss) kőfaragó dinasztia. Jakab, + 1687 körül. A Szent Mihály utcában lakott. Leltára 1687-ből. Egy sírkő, két oldalrész epitáfiumhoz, egy sírkereszt. 60 kályhatalp, két hat láb magas oszlop, négy határkő, egy zárókő, két oszlop, két golyó kapu fölé. A város

A balfi fürdőkápolna 1772. Repr. Adorján A. 1886-os nyomatról

halt, később csak szó van róla mint aki nincs már életben. Hagyatékának felvételét 1689 elején fejezték be. Volt egy harmadrész háza a Szélmalom utcában. Rajzszerszámai és körzőjét Szentmargitán élő apjára hagyta; valamiféle gyűjtő hajlandósága is megmutatkozott, birtokolt 8 pogány (római) pénzt, I. József koronázási emlékérmét; könyvei közt volt Scamozzi építészeti könyve, néhány nap-tár, három rajzkönyv. Falain nyolc kép. Raktárában egy kidolgozott kőtalapzatot, két oszlopöt, egy 3 ft. 50 krajcárra becsült sírkeresztet, öt felírás nélküli határkövet, két sóórlót, egy 12 forint áru sírkövet, egy kályha alá való talapzatot,

tartozik 16 határkőért, Nádasdy Tamás gróf is 16 ft-tal. A fia, Mátyás, 1709-ben lett polgár, adatait a Sopron és környékének műemlékei c. könyv második kiadásában lásd a 133. és 183. lapon. Keresztély, Mátyás fia 1755-ben lett polgár, ekkor már az atyja nem élt. 1757-ben a mester hitelezőinek érdekében vagyonszeírást kér; még házigazdájának, Weissmandl Ábrahámnak is tartozik lakbérrel, viszont megkezdett munkái: Széchenyi Antal generálisnak 82 ft. 80 krajcár erejéig, Preysing generálisnak pedig 1750-ről 75 ft. erejéig. (Prot. Judiciarium. 1757. 156. lap.)

Müller (Miller) Bálint Krauss Jakab

mostohaatyja volt, 1696-ban pörlekedésre került köztük a sor, ekkor derült ki, hogy Miller a Szent Mihály utcában lakott, mely háza mesterségének kivitelére igen alkalmas volt (nyilván a temető közelsége folytán). (Tjk. 1696. 21) Millert már korábban is említik a tanácsjegyzőkönyvek. 1697-ben Rákoson dolgozott a püspök kastélyban és a templomban (zu den Bischof Hof und Kirche). (Tjk. 1697. 137. lap). 1703-ban is van ott munkája, továbbá báró Bechmann úrnál és a püspöki udvarbírónál. (Dicasterialia. 1703. 200. lap.)

Unger János, a soproni hasonló nevű polgár fia 1694-ben kívánt letelepedni, de a kőműves és kőfaragó céh nem akarta felvenni. Müller okolta meg a tanács előtt: mester fia két, polgár fia 3, idegen 4 évig köteles letelepedés előtt vándorolni, Unger nem tett e szabálynak eleget. Unger ezt veti ellene: szerencsétlen volt inas-kora, három mesterhez is került, míg Bécsben kitanulhatott; az ottani főcéh tagja elegendőnek találta tanulási idejét, Kugler Pál sem töltötte ki a szokásos éveket, mégis felvették. A tanács sem tagadta meg Ungertől a letelepedési engedélyt, (Tjk. 1694. 142. lap.) és a céh is megbékélt, sőt Müller Ungerrel együtt kőbányát bérelt, együtt is maradtak a bérrrel adósok (Dicasterialia. 1703. 200. lap).

Még egy pár kisebb adat a szobrászokra. A 17. és 18. század fordulóján dolgozik itt Leitner Szervác; akkoriban a kőfaragóktól mereven elkülönítette őket az anyag, amivel dolgoztak: a szobrász fát faragott, a kőfaragó követ, márványt. Leitner is alig játszott nagyobb sze-

repet Szentháromság szobruknk alkotásában, ahogy ezt helyenként olvassuk. A szobrászoknak nem is volt céhe, képzésük is igen szabad lehetett. Leitner egy pöréből erre is esik egy kis fény. 1702-ben egy bécsújhelyi asztalossegéd, Igl nevezetű, bepanaszolja a tanácsnál, hogy a szobrász megcsalta. Leitner azonban bemutatva a szerződést, mely szerint másfél évig fizetés nélkül dolgozik nála tanításért a legény, másfél évig viszont heti félforint és 15 krajcár borralalót kap. A tanítás tehát három évig tartott. A bíró előtt Igl azt a bányú kijelentést tette, hogy ő biz nem olvasta el a szerződést, így a bíróság Leitnert felmentette a vád alól, hogy a szerződést nem állta volna. (Dicasterialia. 1702. 8. lap)

A céhbe nem tartozó és így elég rendetlen körülmények közt élő mesterekre azért volt gondja a városnak. Mikor po. 1707-ben Rosenberger János szobrászinas felszabadult, a számadáskönyv 19. lapjának tanúsága szerint a kuruc ostrom után lerongyolódott város hat forint jutalomban részesítette.

A városi bíróság iratai közt 1788-ból olyan adat került fel, amely a Vas megyei Sitke oltárát és szószékét Páris János soproni szobrász nevéhez köti. Erre nézve lásd a Vasi Szemle 1967-es évfolyamának első számát. A soproni szobrászok szomorú életkörülményeiről és működésének adatairól lássad a M. Tud. Akad. társadalom tört. tudományi osztályának Közleményei II. évfolyamának első számát. A fenti adatok újabban kerültek elő.

Csatkai Endre

Bősárkány szabadságharcos helytállása és pusztulása 1849-ben

A szabadságharc 1849-es csornai csatáját komoly szándékkal vagy romantikusan sokan megírták. A kevés ismert adat alapján meg szokták említeni, hogy a császári csapatok Bősárkányon keresztül húzódtak vissza, ott pár embert megöltek, a falut felperzselték. De hogy valójában mi is történt és miért történt, an-

nak egybeötvözött leírását egyikben sem találtam. Pedig a nép ajkán a faluban máig is él története, gyermekkoromban öregeinktől magam is ismételt hallottam, később jegyzeteket készítettem róla. Nemrégén Budapesten a Hadtörténeti Múzeumban ráakadtam a honvéd és a császári parancsnokok teljes hadi jelen-

téseire.¹ Most ezeket is felhasználva legyen szabad egységes és hiteles képet adnom a Bősárkánynál történekről.

A honvéd csapatok fényes győzelmei után 1849 tavaszán a császári és a segéd haderők megkezdték előnyomulásukat az ország belseje felé. Az új császári fővezér, br. Haynau Gyula e nyugati részen, Pozsonyból irányította az első nagyobb feladat, Győr elfoglalásának az előkészületeit. Vas—Moson—Sopron megyékben széles karajban húzta széjjel csapatrészeit. A Hanság két oldalán a Magyaróváron lévő parancsnoksággal Schlick altábornagy I. császári hadteste vonult fel. Az alárendelt Wyss tábornok dandárjának egy része Kapuvár környékén maradt, a másik fele magával Wyssel Csornára vonult és onnét küldte tovább Kónynak az előőrseit.

A honvédsereg főparancsnoksága Görgegyvel Esztergomban volt, majd Tatára vonult. Komárom védelme Klapka György tábornoké maradt. Győrt a VII. honvédhadtesttel Pölthenberg tábornok tartotta. Kmety György ezredes vezetésével egy különített hadosztály Pápa alatt állomásozott. Az ellenség túleréjével szemben döntő támadásról nem lehetett szó, ellenben felderítő és hátráltató mozdulatok mutatkoztak célravezetőnek. Ezek keretében került sor a szabadságharc utolsó győzelmes összeütközésére, Kmety ezredes csornai csatájára.²

Már 1849. jún. 11-én az esztergomi főparancsnokság nyomán Győrből Klapka megbízásából Zambély ezredes közli a jún. 12-re vonatkozó parancsot, hogy Kmety ezredes-hadosztályparancsnok biztosítsa a Rába vidéket, a Marcaltónél átkelt ellenséget szorítsa vissza és szállja meg Pápát.³ E mozdulatában az elfogott Zessner ulánusezredestől pontosan megtudta a Wyss-dandár csornai állományát.⁴ A következő napon a marcaltó—

malomsoki hídon erőltetett menetben Csornának vonult, maga Szilsárkányon keresztül tartott, egy osztagát Farádnak küldte, hogy így Kapuvár felé elreteszelve a visszavonulás lehetőségét, másrészt onnét a dandár másik fele segítségére ne jöhessen.⁵ Kmety ezredes jún. 13-án a váratlan, korahajnali támadásával aratta fényes csornai győzelmét, ahol a császári parancsnok, Wyss tábornok is holtan maradt a csatában.⁶

Kmety ezredes még jún. 12-én jelenti Győrbe Pölthenbergnek, hogy másnap reggel öt órakor Marcaltó felől Csornánál támadó hadműveletet hajt végre.⁷ Az időpont nagyon alkalmasnak látszik, hiszen Pölthenberg ekkor tesz elterelő rajtacsapásokat Öttevénynél és Hédervárnál. És a most vett hírre Pölthenberg a Tét—Lesvárnál lévő előőrsvonalát Zambély ezredessel megerősíti, készen tartja, hogy a harcba beavatkozzék. Kónyban Varicourt ulánus százados 500 gyalogosa, 50 ulánusa 2 ágyúval mint ellenséges előőrs táborozott. Amikor reggel 6 órakor Zambély ezredes Csorna felől ágyútűzet hallott, új huszárosztagot és 3 ágyút kért maga után, ő pedig a kezénél lévő huszárosztaggal és a 3 ágyúval úgy csapott le a Kónynál lévő ellenséges előőrse, hogy az rövid harc után hanyatt-homlok menekült. Egy részük Barbacson át Maglócának húzódott és ezeket maga üldözte. A másik részük Markotán át Cakóházának tartott, ezeket meg az utánuk jövő huszárosztag vette üldözőbe.⁸ A jelentések alapján még a győzelem napján Klapka Győrből jelenti Görgeynek: „Van szerencsém két győzelemről beszámolni, az egyiket Kmety ezredes aratta Csorna mellett, a másikat Zambély ezredes Kóny mellett... Mindkét állásból kivetették az ellenséget. Kezdetben rendben, későbbben vad futásban menekült Bó-Sárány felé.”⁹

1 Hadtörténeti Levéltár. Bp. Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 32—34 fasc.

2 Kmety György ezredes érte kapta meg június 27-én a tábornoki kinevezést.

3 32/314. fasc.

4 Kmety jel. 33/120. fasc., Schlick jel. 32/432. fasc.

5 33/120. fasc.

6 Kmety jel. Csorna, 32/449, Tét, V. 16. 33/120., Klapka jel. 32/475., Haynau jel. 32/524, Bujánovits jel. 33/40. b. fasc.

7 32/383. fasc.

8 Pölthenberg jel. 32/571., Varicourt jel. 33/40. e fasc.

9 Klapka jel. 32/475. fasc.

A honvédpáncsnokok ügyes hadmozdulatai miatt a megvert ellenségnek menekülési lehetősége csak Bősárkány felé maradt. De azt is tudnunk kell, hogy a Hanság nagy lápos területével a Fertőtől Lébényig nagy halhólyaghoz hasonlít, „lápterületét az északi és a déli peremvonal egymásfelé való közeledése Mogenszentpéter és Bősárkány között kb. 4 km-es lápszűkület, az ún. láptorokkal két részre tagolja.”¹⁰ E 4 km akkor mindjárt a falu alatt kezdődött, de különösen a második 2 km volt embert elnyelő lápos. Itt csak keskeny, töltéses úttájtáró volt, tele hidakkal és „átereszek-”kel.¹¹ De a falutól keletre, Bősárkány és a Rápcakapi alatti Jendomb között is kb. fél km-es lóponton húzódott, amelyen keresztül ugyancsak töltésen és hídon lehetett átvonulni.

Csornán jún. 13-án a reggeli órákban ért véget a rendkívül kemény harc. Wyss tábornok még fél 9 órakor kiadja a visszavonulási parancsot.¹² Kmety egy huszárosztaggal Bősárkány felé is el akarja vágni a menekülés útját, de ezt Ahsbahs ezredes dzsidás ulánusainak lovasrohama mégis biztosítani tudta.¹³ Ellenben Haynau-nak maga Schlick is azt jelenti, Wyss eltűnése után mindenki fejevesztett visszavonulásban keresett menekülést. Özönlöttek a bősárkányi úton, a maglócai és a barbacsi erdőkhöz közel.¹⁴ Wyss eltűnése után mint rangban legidősebb, Castelnau ezredes vette át a vezérést, aki Wyss parancsértisztjével, Bujanovitscsal már az úton próbált rendet teremteni, de a megvert hadat csak a Bősárkány előtti dombokon sikerült letáboroztatniuk.¹⁵

Már a Bősárkány előtti táborból jelenti Castelnau, hogy Wyss neki korábban kiadta a parancsot, hogy erősen szállja meg Bősárkányt, onnét minden-

felé küldjön ki járőröket, de mikor értesült, hogy Csorna felé erős csapatok közelednek, minden erejét ez irányba összpontosította. Ugyancsak kb. 1 óra múlva már ebben a táborban értesült Varicourt ulánusszázadostól, hogy Kónyól huszárok üldözték el őket. A visszavonulás a Hanságon keresztül hamar megkezdődött, amit a bősárkányi táborból Castelnau tüzérsége 4 ágyúval és 2 rakétával, valamint a császári ulánusok 5 osztaggal fedeztek.¹⁶ Viszont így Bősárkányon keresztül három irányból: Csorna, Maglóca és Cakóháza irányából történt a császáriak visszavonulása.

Ebben már maga Schlick intézkedik. Az altábornagy maga jelenti Haynau-nak, hogy reggel fél 8 körül Szentpéteren keresztül Bősárkány felé tartott, ott lett volna megbeszélése Wyssel, akit erre odarendelt. (E megbeszéléstől lett volna szükség Bősárkány főttebbi megerősítésére.) Helyette ez időben itt Szentpéteren kapja Wyss egy ulánus hírnökétől az értesülést, hogy maga Wyss Csornán kora reggel óta erős harcban áll és kénytelen Bősárkány felé visszavonulni.¹⁷ 11 órára Schlick már Bősárkányban van, ott tevékenykedik, teljes visszavonulást rendel el és azt maga vezeti.

A magyar források anyaga szerint a visszavonulás zavartalan volt. Bár Klapka is azt jelenti Görgeynek, csapataink tovább üldözik az ellenséget és már Cakóházán túl jutottak. Mégis a csornaiak csak a határukig, Csatárímajorig üldözik az ellenséget. Zambély maga is megáll Maglóca, a másik rész Cakóháza előtt. Zambély ugyan mindkét csapatrészenek tovább üldözésre ad parancsot,¹⁸ de nem közli, mi okból, parancsát egyik századosa sem hajtotta végre. Pedig ha Zambély gyorsabb ütemben folytatja előnyomulását és tovább üldözi az ellenséget, a

10 Dr. Kövér Fldél: A Hanság földrajza. Föld és Ember. 1930. 4. o.

11 Kisebbségi hidak. A 34/14. a. szerint 5 híd volt. Legjelentősebb a Rábcán vezetett át, az 5. már a Hanság északi peremén a Németmetszésen vezetett át.

12 Bujanovits jel. 33/40. b. fasc.

13 Castelnau jel. 33/40. c. fasc.

14 Schlick jel. 32/439. fasc.

15 33/40. b. fasc.

16 33/40. c. fasc.

17 Schlick jel. 42/438. fasc.

18 Markó-Balázs: A csornai útközet. 1849. jún. 13. Haditörténeti közlemények. Bp. 1960. 201-209. o.

Csornán szétvert féldandárt teljesen be lehetett volna keríteni. Kmety is azt jelenti, hogy akkor még nem tudta, hogy a Bősárkány melletti hidakat két nappal előtte ismét helyreállították, azért sikerült az ellenségnek Moson felé menekülnie. E hidak nélkül végleg megsemmisültek volna a mocsarakban.¹⁹

Ellenben az ellenség visszavonulását nem így ismeri Bősárkány hagyománya és a császáriak hadijelentései.

A honvédsereg visszahúzódott! De nem maradtak tétlenek a szabadcsapatos honvédkapitányok. Ők e hansági részekben már előbb szervezketek, az ellenségen több rajtaütésük volt, ott voltak a csornai csatában és most Bősárkánynál tovább cselekedtek. Értesítették Bősárkány lakosságát, hogy mi készül a falujuk körül. És hírukra Bősárkány népe közvetlenül a déli idő előtt kocsikra dobálta a hirtelen menthetőjét, magával hajtotta állatait és egy részük kelet felé, Tószögnek húzódott, a másik rész nyugatnak, Nyírkamajoron túl, a Hanság Rókadombján húzta meg magát.²⁰ Közben a maglócai származású Dombos Márton szabadcsapatos honvédkapitány a bősárkányi tábor mögül, Vajda Gábor rajkai származású szabadcsapatos honvédkapitány Kóny felől Cakóházán át, a Jendomb felé támadták, zavarták szabadcsapataikkal a császáriak visszavonulását. Ágyújuk nem volt, megbeszélésük szerint közösleges mozsárral adtak jelt az együttes támadásra és vele tovább is puffogtattak, hogy az ellenség nagy erőnek vélje őket. Főként Jendomb felől Vajda Gábor támadása volt a falura nézve számottevő. A császári sereg nem számított új támadásra, az erős lövöldözést nagyobb erőnek vélte, nem bocsátkozott harcba. De kicsi számuk miatt a szabadcsapatosok

sem mertek megütközni. A menekülőknél azonban mindenütt a nyomukban voltak, lőtték őket, szorították bele a lápszélekbe. Bősárkány nem tud a császáriak sírjáról, a nép emléke szerint sebesültjeiket, halottaikat magukkal vitték, de a vallomások szerint többen estek el, sokat beleszorították az ingoványokba. Egyik ilyen lápingoványba is egyszerre lovastul hárman merültek el örökre.²¹

A menekülő császáriak a hansági átjárón maguk mögött az összes hidakat felégették. S már az átjárón túl, a magasabb részekben, közvetlenül a „Németmetszés” felett,²² Szentpéter határában ütöttek tábor. A szabadcsapatosok este felé Réti (Tárnokréti) irányból látjátáron itt is megközelítették őket. Dombos Márton emberei felgyújtották a Hanság szénaboglyait és együttes, erős lövöldözésükkel innét is továbbvonulásra kényszerítették a császáriakat.

E szentpéteri táborból még aznap délután maga Schlick tesz Haynaunak jelentést, amit éjjel 11 órakor már Magyaróvárról, majd ugyaninnét másnap is folytatja. Beszámol, hogy Kapi, Réti felől már délelőtt 11 óra után „egyes huszárokat” (szabadcsapatosok voltak) látnak feltűnni. Jelenti, hogy részben még a bősárkányi táborban voltak, amikor az utolsó ütközet történt, ahol emberben és lovakban jelentős veszteségük volt. Éjjel 11 órakor írt jelentésében hangsúlyozza, hogy az ellenségnek egy szárnya Bősárkánytól a Hanság szárazán mozdulatokat tett, tüzeket gyújtott, táborukra egy órán át tüzelt. Az éjszaka beálltával azonban minden csendes lett, a tüzek is kialudtak és övéivel maga is visszavonult.²³

De kérdezhetjük, mindezekhez mi köze volt a bősárkányiaknak.

Közvetlenül a Hanságon felül élt Mo-

19 Kmety jelentése 33/120. fasc. A vélemény szerint Kmety katonái az erős menetelésben és a kemény harcban nagyon kifáradtak, azért csak a határig üldözhatték az ellenséget. A nép szája szerint Zambély embereit váratlanul érte a parancs, éjjel mulattak, nem voltak átütő erőben.

20 Tószög: Rápcakapi, Tárnokréti. Smuk István (1844–1930) ismételt elmondta, hogy a kora déli időben érte őket a hír, hogy támadás lesz a falunál. Ebédelni már nem tudtak, szülei hirtelen a kocsira rakták őket is, gyermekeket, „idesanyjuk közéjük tette lábasban a turósmácsikot” és kocsin gyorsan menekültek.

21 Nagy Rudolf (1869–1952) elbeszélése. És ma is így beszél el Maglócán a 84 éves Dombos János.

22 Dr. Kövér Fidél dolgozata 14. o.

23 32/438., 33/40. a fasc.

son megye német nyelvű lakossága. A tiszta magyarság a Hanságtól délre, Bősárkánynál kezdődött. A császári csapatok itt ütköztek bele a magyarság teljes érzelmi és külső ellenállásába. E hansági szűkületen ismételten vonultak át honvéd és császári csapatok. Ha magyarok vonultak át, minden volt részükre, ha császáriak mentek, semmije sem volt a falunak, még a bíró sem tudott semmit előteremteni.²⁴ És kiállításukkal, legalábbis nagyobb részben ott voltak a szabadcsapatosok mellett. Maga Schlick még a szentpéteri táborból írja: „Jelentésemhez még hozzá kell fűznöm, hogy mind Csornán, mind Bő-Sárkányban a nép (paraszatok) szerfelett ellenségesen viselkedett. Az első helyen a nép a mi embereinket kaszával, kapával, vellával minden módon pusztította. Az utóbbi helyen a mi csapatrésztinktől lerombolt hídakat helyreállították. Egyet a letartóztatásnál azonnal agyonlövöttem.”

Hajós János plébános még aznap, június 13-án a halotti anyakönyv 73. oldalán ezt jegyzi be: „28 éves Csőkör István szolga, Boros Anna férje, Bősárkány. A Cs. Katonáktól, akik a Csornai ütközetből visszavonyódtak, agyonvagdaltatott.” Az egybehangzó vallomások szerint ezen Csőkör István a „tevékenykedők” közé tartozott, éppen egy császári katonát leütött. Szerencsétlenségére tetten érték, és az lett a sorsa, amiről az anyakönyv szüksékváuan értesít, Schlick a kegyelemlovést adhatta meg neki, mert e két adatot csak ugyanazon személyre tudjuk vonatkoztatni.

Még többet mond az anyakönyv további bejegyzése: „Sz. Iván hava (Jún.) 13-án Tóth János zsellér, Szénédl Anna férje, Major Ferenc Gazda, Németh Erzsébet férje, és Burus Mihály lakó, Csizmazia mester, Varga Erzsébet férje. Az első 68, a második 35, a harmadik 25 éves. A Csornai ütközetből visszatérő Cs. katonáktól, némely alaptalan gyanúból

összefogdosztatván elhurcoltattak és a Német Metszésen felül minden kérdés és ítélet nélkül agyonlövöttek.”²⁵

Schlick az egy helyszíni agyonlövésnél folytatólagosan még ezt jelenti: „Másik három letartóztatam és a táborban rögtöni ítélettel agyonlövöttem.”²⁶

A nép tudása szerint ezeket a Jendomb felőli füzesekben fogták el. Itt a töltésen is átkelési lehetőség csak a komolyabb híd volt. Természetes, hogy a császáriak maguk mögött ezt is lerombolták. A szabadcsapatosok közvetlenül közelbe nem merészkedtek, de hogy alkalmas pillanatban ezen keresztül is üldözhesék az ellenséget, maguk vagy közreműködőikkel, ezt is iparkodtak helyreállítani. Az emlékezősek egy része szerint az elfogottak valóban ártatlanok voltak. A füzesekben húzták meg magukat, vigyázták a falut, vagy még inkább saját vagyonuk sorsát figyelték. Mégis a császáriak a szentpéteri táborukba magukkal vitték őket, ott megásatták velük a sírjukat, annak szélére térdeltették és a magukásta sírba „belelőtték” őket. Egy negyediket is vittek magukkal, az „öreg Tóthné”²⁷, de ez addig „sipitozott, hogy ő ártatlan, míg végül is lábbal és puskatussal hátul jól megbiztatva hazaengedték.” Viszont vele szemtanúja és pontos elbeszélője maradt az eseménynek. Minderről a falu sokat megőrzött, sokat beszélt, De jellemző, később is mennyire tartottak a bosszútól: Major Ferenc hozzártatózói kimentek a sírhoz, kivették apjuk zsebéből az „ómárium kulcsot”, sírjukban eligazították őket, de nem merték őket bevinni a falu temetőjébe.²⁸ Csak a helyüket mutogatták, hol fekszenek, gyermekkoromban többször nekem is. A Németmetszésen, a mai Fertőcsatornán felül az országúttól keletre mutatták, ahol az Övcatorna a „Zalásch” (magyar: Szállás) dülő²⁹ végén betorkollik, azon belül a torkolattól kb. 200 m-re, a Fertőcsatornától kb. 40–50 lépésre.

24 A ma 88 éves Marits József vallomása.

25 Protocolum Defunctorum II. 74. p.

26 Schlick jel. 32/438. fasc.

27 Tóth Vendel ácsék elődje volt.

28 Később veje, Nagy László (1844–1926) és leánya, Major Anna (1847–1917) elbeszéléseiből. Fiuk még azt sajnálta, hogy atyjuk „kerekas bicskáját” nem vitték neki haza.

29 Dr. Kövér Fidéi dolg. 107. o.

Sírjukban jeltelenül most is ott porladnak. De az események tovább zajlottak.

Haynau Pozsonyban 1849. június 22-i keltezéssel magyar és külön német nyelvű „HIRDETÉS” című röpiratot ad ki, amelyben elrettentésül, intő példálú hozza tudtára az ország minden lakójának: „Mután Bő-Sárkány helység lakosai... a cs. k. seregek eránt ellenségesen viseltettek, s utóbbi időben ismételve tüzfegyverekkel ellátvák az általam rendelt átjárások helyreállításának erőszakosan elleneszegülének; ez országbeli lakók sok lüzadási garázda merényeiknek véget vetendő kényteleníttem a nevezett helységet, eléggé megérdemelt büntetésül fölguyjtatni és megsemmisíttetni...”³⁰

A falu nem egészen így beszéli el az eseményt és nem is Haynau volt a pusztító, hanem Schlick altábornagy.

A csornai ütközet után mindkét ellenfél visszahúzódtott. Legfeljebb Csornán, illetve Szentpéteren tartanak előőrsoket. Innét mindkét részről gyakran küldenek ki Bősárkányba őrzáratokat.³¹ A katonai jelentésekből meg az tűnik ki, hogy Bősárkány lakosai hol helyreállítják a hidakat, hol lerombolják azokat, ahogyan érdekük, védelmük vagy magyar érzelmük diktálja. „A Réti felőli lápátjárókon nappal is mennek ki a Hanságba gatyában vellával, mintha szénát gyűjtenének, közben az ellenséget figyelik és jelentéseket tesznek.” S valóban tüzfegyverekhez hozzájutnak, egy „Pörkütt Mátyás” néven emlegetett zsidóember a Hanságon keresztül csónakon szállítja részükre a fegyvereket.³²

E hansági hidakat a honvéd előőrsok³³ és maguk a császáriak is ismételten lerombolják. A császári Gruber százados Szentpéterről jún. 18-án azt jelenti, hogy előőrsenek az a feladata, hogy rombolja le, illetve akadályozza meg a hidak újra felépítését, amit a parasztek ismételten megkísérlelnek.³⁴ Schlick maga is értesül, hogy az ellenség a hidak helyreállításán fáradozik.³⁵ Viszont 21-én éjféltor a rajtaütésnél elfogott Kabosil császári hadnagy azt vallja, hogy a hansági átjáró hídjai közül négyet a parasztek pár nap alatt éjjel helyreállítottak és a közvetlen előttük lévő ötideken is (a Németmetszésnél) átjáró készült. Ilyen előkészületek után Vajda Gábor jún. 20-én délután 30 gyalogosát Bősárkányba küldi, maga mellé Kmetytől még lovasságot kér.³⁶ Éjjel 11–12 óra között a németmetszési hídnál rajtaüt a császári őrzáraton, azok visszahúzódnak, de előőrsok jön ki, $\frac{3}{4}$ óra múlva. Vajdáék ezen előőrso 40 katonáján újra rajtaütnek, közülük 5-öt elfognak.³⁷

Erre másnap, június 21-én Schlick szinte toporzékol, hogy Bősárkány a visszavonulásnál és azóta is minden alkalmat felhasznál, hogy ellenséges érzelmét kimutassa. Ismételten rebellis. Nem volt neki elég, hogy lakói közül jún. 13-án 3-t agyonlövetett. Elrettentő példát kell mutatnia. Itt az idő, hogy a helység vegye el jutalmát: pusztuljon hamuvá.³⁸ És parancsára még aznap délután 300 császári gyalogos rajtaüt a falun, körülzárja, kirabolja és felgyújtja. Kmety szerint ez megtorlás volt, mert Vajda százados „guerilla csapatával” rajtuk ütött.³⁹ Győr-

30 SSz. 1967. 272. o.

31 Őrzáratí jelentések: 33/44. b., 34/63., 34/64., 34/255. fasc.

32 Dombos János szerint csornai kereskedő volt, akinek a Laky Döme utcában volt mindenek, kisebb boltja. Valószínű ő volt a honvédcsapatok hírhordója (kémje) is.

33 Előőrsoi jelentések: 33/400., 33/532., Schlick 34/14. b. jel. szerint a parasztek a kisebb hidakat azért állítják helyre, hogy a nagyobbakat lerombolhassák.

34 33/387. fasc.

35 34/14. fasc.

36 33/533. fasc.

37 Kabosil 34/14. a. vallomása szerint a Réti felőli átjárókon lopódtak be a németmetszési hídhöz s ez őrségénél volt a rajtaütés.

38 34/14. b. fasc.

39 34/152. fasc. — Vajda Gábor született Koroncón, 1812. máj. 9., meghalt Rajkán, 1881. szept. 11-én. A 33/533. fasc. szerint százados. A 33/129. szerint Kmety vezérkarl századosa. 34/152. szerint guerilla csapatvezér. A nép mindig szabadcsapatosnak emlegeti. A nép emlékezete szerint a Csorna felől vonuló császáriak végig békésen vonultak át a falun, de a Vajda Gábortól szorított Kóny felőliek már kezdetben „bosszúlódtak.”

ben Pölthenberg dühöng, hogy Schlick ilyen „vandál módon” jár el, mert azt hiszi, hogy a bősárcányiak hajtották végre a támadást.⁴⁰ Maga a falu mindig Vajda Gábort marasztalta el, mert támadásaival ő hozta nyakukra a pusztulás veszedelmét.

A császári gyűjtogatók még aznap visszavonultak a faluból és éjjel fél 11 órakor Schlick már Magyaróvárról jelenti Haynaunak, hogy katonái „minden rebellist elrettentő példaként” parancsát végrehajtották, a falu „hamuvá semmisült”, parancsa szerint csak a templom maradt épen. A parasztok is elmenekültek.⁴¹ A falu valóban értesült a császáriak tervéről és ismét széjjel rebbentek a Tóköznek és a Rókadombnak. A falu üressé vált. Schlick emberei mindent kiraboltak, majd kezükben égő csóvával házról házra gyűjtogattak, hogy az akkori vályog-nád építmények valóban semmivé hamvadtak. Leégett a plébánia és az iskola is. A templomhoz nem nyúltak, megmaradt épen, és a szóbeszéd szerint az alsó faluvégen Major Ferenc kis, cserépfedeles háza is, mert gazdája titokban a kalapjában hordta rá a vizet.⁴² Viszont a tűznek emberáldozata is volt. A 67 éves Horváth Péter, Iló Erzsébet férje Sz. Jakab hava (Júl.) 14-én halt meg, aki a „21-dik júniusban történt cs. katonaság általi tűzvésszel az egész helység elpusztítása alkalmával megégyvén, ennek következtében halt meg.”⁴³

Még a pusztulás éjjelén Kmety két ágyúval egy huszárezredet küld Bősárcányba, de már csak a pusztulást találják.⁴⁴ Másnap a császáriak három hadosztályt rendelnek elosztva a Hanság, Szentpéter és Császárrét védelmére.⁴⁵ De ezekben a napokban Haynau Pozsonyban már adja ki a közvetlen rendelkezéseit, hogy a császári csapatok foglalják el Győrt. Ezzel a vidékről, a Hanságtól, Bősárcánytól is tovább tolódik az érdek-

kör, a falu meg maradt az elmúlt napok áldozata. Ahogyan a második világháborúban Coventry és Oradour, 1849. június 21-én így lett Bősárcány az embertelen bosszú áldozatává.

A nagy pusztulás, nyomor következtében a lakosság körében kolera tört ki. Ahogy az anyakönyvek mondják: epemirigy. Az áldozatok első bejegyzése július 11-én volt és a plébános naponta temetett. Hajós János rövidesen Kapuvárra ment plébánosnak, utódja Tóth György első bejegyzése volt: „Egyházi szolgálattevő: Horváth Ignác helybeli mester. Minthogy az egész falu a császári katonák által felégettett, a paplak is lakatlan volt, a plébános ott nem létében a mester temetett.”⁴⁶ A temetéseket az új plébános is folytatja, a kolera utolsó áldozatát szept. 2-án temeti. Összesen 88-an haltak meg kolerában, velük együtt az évi halottak száma 153 volt az előző évi 45-tel szemben. A falunak már 1836-ban 1264 lakosa volt, s ez a szám a közbűző gyarapodás ellenére is 1851-ben 1150-re esett vissza.⁴⁷

Így bizony nagyon szomorú idők következtek a falu lakosságára. A lakosság kenyértelenségnek, betegségnek, otthontalanságnak nézett elébe. Ereje, anyaga, pénze nem volt az építkezésre. Ami lakásrész a tűzből megmaradt, azt fedte be szalmával, náddal és szükséggel várta a telet. Így Nagy László házában később is mutatták, hogy csak az „ésőszoba” 1847-ben épült padlása maradt meg a tűzből, de azt is a tél sok hava, esője tekőrsre görbítette. Nyomorúságukban a ház többi részét csak 1851-ben tudták felépíteni, de akkor is csak elnagyoltan, nem olyan szép faragással mint az előtte épültet. S ez így volt az egész faluban, csak lassan tudták kiheverni nagy veszteségüket.

Az események hatással voltak Bősárcány úrbéri rendezésére is. Ez csak

40 34/153. fasc.

41 34/14. c. fasc.

42 Nagy Rudolf elbeszélése.

43 Prot. Def. II. 76. o.

44 34/152. fasc.

45 34/255. fasc. Königl őrnagy utasítja erre Sartori ezredet.

46 Prot. Def. II. 75. o.

47 Fényes: Magyarország állapota. I. 293. o. és Magyarország Geográfiai szótára. IV. 13. o.

aránylag későn, 1857-ben történhetett meg. Ekkor is a sok veszekedés ellenére határuk 3192 k. holdjából a földesúr 1559 k. holdat magának tartott vissza, úgyhogy a század elején saját határukból a falu egy lakójára már egy k. hold sem jutott.⁴⁸ Nem kaphattak többet, mert hát rebellis a falu. Ezt 1942-ben még magam is tapasztaltam, mikor az uradalom képviselője a falut nem akarta bérleti legelőhöz juttatni, mert hát „Bősárkány mindig rebellis falu” volt.

Ha hozzáveszem, hogy Bősárkány ezek mellett az 1848-as szabadságharchoz 7 honvédkatonát adott: Giczi György, Gósi Mihály, Kurcsics Antal, Kovács János, Németh József, Gósi István és Jánost, akkor meg kell állapítanunk, hogy Bősárkány e részben is tanúságot tett helytállásáról, áldozatvállalásáról, nem-

zeti érzelméről. Történetének századai meg azt bizonyítják, hogy mindenkor helytállt az életben, kiküzdötte magának a sorsát. Ha más nem volt, a Hanság mocsarából teremtett magának megélhetést. Annak idején hajóstársasága végig vontatta a Rábca és a Mosoni Duna hajóit. Kocsiival a múlt században végig fuvarozta Ausztria és Csehország részeit. A harmincas években Moson megye németsege mellé a főhercegi uradalom magyar telepeit adta. 1945 után Mosonszentpéterre és Mosonszentjánosra rajoztak ki magyar csoportjai. Háziiparát ma is más világrészekre szállítja. Így azután a valamikor kis jelentéktelen halászfalu e századra a megye ma is legjobban szaporodó és pénzben legjobban gyarapodó községévé küzdötte fel magát.

Nagy István

Egy 1849-es hirdetés

Minden háború egyéni tragédiák tömegét hordozza magában. A tömegtragédiában vagy a hősök magasztalásában a szomorú sorsot ért egyedek jankiáltása eltűnik, s csak ritkán vetődik fel még emlékkük is az utókor előtt. Ilyen ritka eset most ez, mikor a Smidt-gyűjteményből előkerül ez a hirdetés:¹

„Pretsch Vida 52 éves, házas, napszámos és zsellér – Pretsch Mihály 54 éves, házas, napszámos – Dreyszker Pál 46 éves, házas, paraszt – és Klabuchich Pál 22 éves, házas, paraszt. Ezen négy Ns. Sopron megyében keblezett Frankó helységbeli lakosok a' törvényesen felvett tisztí nyomozás folytán ellenök telyesített vizsgálatban azt vallották: hogy ök 1848-ik October 13-án három legénynt Theodorovich cs. kir. Tábornok hazájába visszatérő csapatjából – kik a' Frankói malomba fegyvertelenül beszállottak, ott jó fizetés mellett fölöstökömöt és utazások folytatására kocsit kértek, – gyilkos szándékban megtámadván, több nehéz sebesítések után megöltek. Mind ezen négy lakos f. e. Februarius 16-án és 28-án hozott hadi törvényszéki ítélet mellett aljas gyilkosság vétke miatt a' fennálló hadi büntető törvények szerint halálra ítéltetett, mely büntetés rajtok f. hó 20-án végre is najtatott.

A' csász. kir. katonai vizsgálo bizottmánytól.

Sopron 1849-ki Martzius 22-kén.”

⁴⁸ Soós Imre: Sopronmegyei Nemzetségek. 124. o.

¹ Smidt-gyűjtemény, Szombathely.

meri nevezni a hirdetmény a tettet: „aljas gyilkosságnak”.

juk, ha kicsit is utánanéznünk az idők eseményeinek.

Pretsch Vida 52 éves, házas, napszámos és szelér. —
Pretsch Mihál 54 éves, házas, napszámos — Dreysker
Pál 46 éves, házas, paraszt — és Klabuchich Pál 22 éves,
házas, paraszt. Ezen négy Ns. Sopron megyében kebelenett
Frankó helységbeli lakosok a' törvényesen felvett tiszi nyo-
mozás folytán ellenök telyesített vizsgálatban azt vallották:
hogy ők 1848-ik October 13-án három legényt Theodoro-
vich cs. kir. Tábarnok hazájába visszatérő csapatjából — kik a'
Frankói malomba fegyveretlenül beszállottak, ott jó fizetés
mellett fölöstökömöt és utazások folytatására kocsiat kértek, —
gyilkos szándékban megtámadván. több nehéz sebesítések
után megöltek. Mind ezen négy lakos f. e. Februarius 16-án
és 28-án hozott hadi törvényszéki ítélet mellett aljas gyil-
kosság vétke miatt a' fennálló hadi büntető törvények
szerint halálra ítéltetett, mely büntetés rajtuk f. hó 20-án
végre is hajtatott.

A' csász. kir. katonai vizsgáló bizottmánytól.

Sopron 1849-ki Martzius 22-kén.

A csász. és kir. katonai vizsgáló bizott-
mánynak ezt a minősítését azonban el-
fogultsága miatt joggal kétségbe vonhat-

Jellasich seregét, amelyhez a nevezett
katonák is tartoztak, több csatában szét-
verték.² A szétvert sereget — vagy ne-

² Székesfehérvár stb.

vezzük akkor már szétzüllött seregnek — nem köti már reguláris csapatfegyelem és legtöbbször fosztogatásból él. Idézzünk néhány mondatot a szabadságharc e szakaszából:

„... Jellasics, hogy Ausztriában mégis valamivel barátságosabb fogadtatásra találjon, seregének salakját: a népfelkelőket hazaküldte, ő maga pedig csak a rendes határőrezredekkel vonult tovább. A gyűlevész had — körülbelül tízezer ember — Theodorovics tábornok vezetése alatt, utnak is indult, s Vas- és Zala-megye szélén igyekezett Horvátországba jutni. Amde, ez a zabolátlan hegyi nép vad természetét ezúttal sem vetkőzte le: rabolni, pusztítani kezdett. Mintha sáskák lepték volna meg azt a vidéket, amerre átvonult: kietlen pusztaság maradt nyomán.”³

Hogy mit vitt véghez ez a szétvert sereg, illetve annak salakja, arra is találunk a továbbiakban konkrét adatot:

„A barbár ellenség Zsira helységet felgyújtotta, Salamonfát kirabolta, erőszakos nőfertőzéseket követett el, miért a népet alig lehetett visszatartani, hogy a fegyvertelen foglyokon véres bosszút ne vegyen.”⁴

Kell-e ennél több és súlyosabb indítók az elítéltek cselekedeteinek magyarázatához? Alig nevezhető tettük egész lealázóan „aljas gyilkosságnak”, hiszen talán éppen a családtagjaikon esett súlyos sérelemért álltak bosszút a három fegyvertelen katona meggyilkolása által, s ez háborúban nem is csodálható, de önhatalmú igazságszolgáltatásukért, a hadiszerezence fordulatával életükkel kellett fizetniök.⁵

Smidt Lajos

³ Gracza György: Az 1848–49-iki Magyar Szabadságharcz Története Budapest, II. k. 304. lap. 4 I. m. 306. lap.

⁵ A szerkesztő megjegyzése: A martalóc horvát seregek átvonulása Sopron megyén eléggé feldolgozott helytörténeti irodalmunkban. Mohl Adolf hírlapi tárcában, külön-lényomatban és Lövőről szóló könyvében bőven ír róla. A frankói (később Répcesarud néven ismert község) szomorú epizód, amelynek Sopronban magában volt befejezése, eléggé elsikkadt történetírónk munkáiban. Szól róla forrás megnevezése nélkül Gantner Antal „Soproni krónikás naptárában” 1913-ban. Forrása nem hivatalos írás lehetett, mert a négy áldozat nevét a falragasztól eltérően írja. (Resch Frigyes, Resch Mihály, Dreissinger Pál, Glauberschitz Albert.) A kivégzés helyét az akkori Langaecker dűlőben, a mai Táncsics és Wesselényi utca helyén jelöli meg. Krónikák egykorú feljegyzései alapján (Geiger, Michel) Csatka Endre a Sopronvármegye 1922. évi augusztus 10-i számában bővebben emlékezik meg az esetről. A horvát martalócok szakállasak, vad külsejűek voltak, a malomban a molnárnétól pénzt követeltek. Az asszony megijedt és lármát csapott. A segítségére riető parasztok agyonverték az idegeneket és hamarosan el is földelték. Ez október 13-án történt: mikor december 16-án az osztrákok bevonultak Sopronba, besúgták nekik a nagy titkot, erre az egész falut becitálták, kínzások között vallatták a frankóikat, egy öreg ember, a bíró vagy esküdt, bele is halt. Az említett négy embert halálra ítélték. Az ekkoriban szokásos kivégző hely a Kurucdomb alatt a Fapiacon volt; nagy tömeg verődött össze; ennek hírére a császári bíróság nem ott, hanem sutyomban az Újteleki kapun kívül hajtatta végre az ítéletet. Drámai jelenetek közt folyt le: az egyik áldozat felesége gyermekével Schafgotsch őrnagy lába elé térdelt, úgy könyörgött kegyelemért, hiába; a sortűz eldőrdült, hártman azonnal meghaltak, a negyediknek még egy lövést adtak. A falragasz is már az ítélet végrehajtásáról beszél.

A soproni egyházi emlékek összeírása 1847-ben

Ismeretes, hogy a korábbi magyar művészettörténeti kutatás nagy adósságot hagyott a felszabadulás után felvirágzott tudományára: a műemlékek összeírását. Ebből a szempontból Sopron művészeti topográfiájával elsőnek jelentkezett. De meg kell jegyeznünk, hogy már a 19. század első felében is akadtak sürgető hangok az ország műemlékeinek összeírására. Így Cserey Farkas erdélyi természettudós, Kazinczy barátja a Magyar Kurir 1822-es évfolyamában tett közzé felhívást „mindkét testvér hazá” egyházi emlékeinek összeírására.¹ Valószínűleg még kísérlet sem történt a kérdés megoldására, ellenben nagyobb hatást váltott ki 1847-ben az a cikk, melyet Toldy Ferenc a Magyar Academiai Értesítő február 22-i számában tett közzé ezzel a címmel: „Felszólítás minden nemzeti becsületet szívén viselő magyarhoz a hazai műemlékek ügyében.” A kezdeményezés szerint minden érdeklődő „tenne a titoknokhoz² küldendő levélben említést mindennemű . . . régiségekről, legyenek azok templom-vár vagy egyéb régi épületnek, vagy olyanoknak maradványai, kő faragványok, bármilyl durvák, vagy roncsoltak . . . fa faragványok . . . festések . . . vésett művek . . . lajstrom v. rajz, leírás, történelmi adatok is”.

Íme Sopronban a felhívás visszhangra talált. Már az év június 21-én az Akadémia kisgyűlésén ismertetésre került egy soproni levél, amelyet a cikk hatására Vidák Össe (Eusebius) bencés tanár Sopronból írt.³ „E levél alkalmával a titoknok figyelmeztette az ülést, hogy szerinte az academia által keresett régi ulna regalisnak egy hiteles példánya⁴ Sopron-

ban létezik, melly iránt azért bővebb tudomást fog szeretetni.”⁵ ⁶

Vidák adatai eléggé homályban vannak,* Szekszárdon született 1805-ben. Írása szerint jószemű, képzett embernek látszik. Még 1847-ben leírásait értékesíteni tudta, ugyanis a magyarországi orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartották vándorgyűlésüket, mikor is a város műemlékeit ismertette, helyenként bővebben, mint a levele, helyenként vázlatosabban, de lényegében azonosan. (Sopronnak római és magyar régiségeiről) A gyűlés munkálatai csak 1863-ban jelentek meg. Vidák értekezése a 152—156. lapon.

Maga a szerző nem érte meg munkájának megjelenését, mert 1855-ben Pannonhalmán kolera ölte meg. 24 évig volt tanár Esztergomban és főleg Sopronban. Érdeklődési köre az állattan és a numizmatika volt. Gyűjtött régi magyar pénzt, ebből igen szép gyűjteménye volt. Hatalmas Sopron vidéki lepkegyűjteménye a soproni bencés gimnázium birtokába jutott (A gimnázium 1855/56-os értesítőjében megjelent nekrológ).⁶

Az Akadémiához intézett levele alkalmasint az első elemzése a soproni egyházi műemlékeknek; mondhatni, hogy nagyon fontos, mert sok mindent rögzít, ami az évtizedek során eltűnt vagy megváltozott.

A továbbiakban tehát következik a beadvány

Tekéntetes 's Tudós Titoknok Ur!

Lelkes felszólítása, mellyben a' nemzet elszort beces maradványi feljegyzésére minden hazafit felszólít, csekélységemet bátorítja, hogy rövid jegyzékét

1 Művészettörténeti Értesítő. 1960. 63. lap. Csatkai: A magyar művészettörténeti helyrajz történetéhez.

2 Ekkoriban a titkár szó helyett használták.

3 A MTA könyvtára. Kézirattár. RAL 50/1847.

4 Seholy nincs nyoma.

5 Magyar Academiai Értesítő. 1847. 6. szám. Június.

6 Ulna regalis középkori hivatalos mérték, kb. 3 méternek felel meg, időnként a hossza változott. A szöveg nem mondja meg, hol volt található Sopronban. Tán a szövegben később említett, falba erősített mértékkel volt azonos? (Zsámbéki: Magyar művelődéstörténeti kis lexikon. 1937. 238. lap.)

* Vidák nem szerepel Szinnyey Magyar írók lexikona c. műben. Az életrajzi adatokat Csatkai Endre szerkesztő állította össze, ugyanő volt szíves jegyzetekkel ellátni.

azoknak, melyek Sopron városában találtak — annál inkább, minthogy magam is ezek eránt különös hajlammal viseltetem — benyujtsam; azon megjegyzéssel, hogyha némelyekről T. Uraságod bővebb tudósítást nyerni kívánna, menyire tehetségemben áll, mindenkor legnagyobb készséggel leszek szolgálatjára.

Van Sopronban 4 Sz. Egyház, melyek építési ideje 1214—1489^{kig} terjed. Legrégibb Sz. János kereszties rendének volt egyháza. Belseje egyszerű goth stilben, legkisebb régi emlék nélkül; 13 pila⁷ keríti, melyek felső végein kerék, v. 3szegű czifraság láttatik; egy torony a templommal egykoru, de már csonkítva; — tovább ezen felirat az ajtó felett A. C D CC III/Aedificata⁸ és goth betűkkel Ann. Dni nM / CCCC IXXXIIII/Renovata. továbbá keresztelö Sz. János köböl faragott, s kékre festett szobra, s másutt ezen szentnek feje a fálban.

2^{ik} A Sz. Lélek templom, régi kis tornyán kívül, — mely épségben vagy on a templom homlok falán, a kar felett szinte goth betűkkel olvasható a.d.m.du/XXI. hac capella/edificavit. thomas torhost.⁹

3-^{ik} A Benedekiek — hajdan Sze. Ferencz szerzetesei — egyháza, mely kivált karcsu, de jó magas, a templom hajdani homlokzatához épített izletes goth stilben álló tornyával — egészen faragott köböl — mindenki figyelmét magára vonja. A monda róla az, hogy egy kecske pásztor, talált kincsből — a domb a városon kívül most is mutogattatik — építette volna a zárdával együtt. A torony homlokzatán a torony korának egyidöböl látható egy paizsban kecske, e' felett ismét egy más kecske. Építésének kora nem tudatik; annyi bizonyos, hogy a' Ferencziek itt már 1340-ben generale capitulumot tartottak; az egyház régibb része 4 oszlopon áll, melyek derék tájban kiálló, 's különféle alakokat képezö talpazattal és fedéllel vannak ellátva nagyobb szobrok helye gyanánt; van benne egy-

szertü márványozott szónoksék, mely Kapisztrán János cathedrójának nevezetik, minthogy ő egykor ebből szonoklott; — a templom falában egy siremlék hosszában, minden irás nélkül; első osztályban egy lengyel sas látszatik; a' másodikban egy olly forma sárkány, mint Ruppnál 1^{sö} Károly pénzén, — mely legelőször nagy mennyiségben általam Sopronban fedeztetett fel, de igen hosszan elnyuló 's czifrázott farkkal;¹⁰ — Eszterházy, Viczay, Fenessy, Cziráky, Széchenyi 's egyéb családok — de már a későbbi korból — sirboltjai. Legemlékezetesebb a' szentségtartóhely — a régi — mely torony alakban látszatik; alatta egy szalag, melynek közepén czimer, egy makkból 3 levelü ág, két csillaggal, és 1491.¹¹ Ezen évszám azonban a' második rész építését jelentheti. Még egy siremlék szépen kifestve 1637^{böl} Petneházié.

E templomtól a' sekrestye választ el egy régi épületet, mely későbbi idökben 1760^{tól} a' Ferencziek alatt Szüz Mária lorettoni kápolnája gyanánt szolgált; itt a' boltozat végein különféle, köböl — mint az egész kápolna is áll — alakok láthatók: rák, sárkány, elefánt, ember, eltorzított állatsteb; most ezen épület nem használtatik. — E templomban: Eleonora 2^{dik} Ferd: neje 1622^{ben} — 3^{ik} Ferd: 1625^{ben} és Eleonora Magdolna 1^{sö} Leopold neje 1681^{ben} koronáztattak.

4^{ik} A' Sz. Mihál plebánia egyháza építetett 1482—1489. — Ötször fordul elő évszám e' templomon köböl kifaragva a) a' templom hátulsó oldalán, kívül egy szalagon 1482. b) a' sekrestyéből nyiló kincstár ajtaja felett 1482. c) a' sekrestye boltozata közepén egy kör, benne egy paizs, ebben egy lajtorja, körülírás goth bet: lienhart, trager. die. c: cit. kirch-mäster 1482. d) a' sekrestye felett lévő kintstárban, szinte a' boltozat közepén, azon körirat, de itt Meister, nem *ü* mint fellebben, és 1483. — végre e) a' korustartó boltozaton nagy számmal 1489 tán a' bevégezési évszám.

7 Pila latin szó = pillér.

8 Csak a második felirat van a külső pilléren 3 sorban, míg az első ma a sekrestye belső déli falában; a csillag alatt az évszám 1217.

9 Házi Jenő olvasása szerint SSz. 1963. 262. lap: A D M (CC) CC/XXI H(anc) capella(m) edificavit Tho(mas) Tor(n) hoff(er).

10 A Sárkány család sírköve.

11 A középkori négyes helyeit fél nyolcast találunk itt és a következőkben.

Az oszlopszati szokott cifra faragások közt emlékezetes a' boltozat közpén Sz: Veronika keszkenyője üdvözítőnk fejével; másutt egy tunikás alak stb. — Ol-tárjai ujjabbak; van még is egy 1677^{ből} faragott faoszlopzat, és szentek szobraival, korán sem viseli azonban magán a' régiség jelét úgy, mint azt a' Kárpát alatti egyházokban látni lehet; évszámát viseli ezen felírás: Petrus Kalecsy A. Diaconus Mosoniensis, Canonicus Jaurinensis, quondam Capellanus et Beneficatus Soproniensis in Honorem SS: Trinitatis, et BMV. nec non S. Joannis Baptistae hoc altare F. F. (fieri fecit) M. DC. LXXVII. — Vagyon két, régi korból való kelyhe, 's egy gyönyörű Pacificaleja (kereszt), mely alatt szép ónémet betűkkel: Frater x cristofforus x rab x 1.8.9.2. x — Még a' sekrestyében az ajtó melletti oszlop végén, mellyet tán eddig senki sem vett észre, minthogy egészen be van meszelve, egy paizs, mellyben két csillag, 's tán egy circinus¹² van; mellette pedig b, b, betű, mit kivenni nem tudtam. — Sok siremléket tipornak e' templomban: van egy közel a főajtóhoz, véres márványból czimerrel, 4 széle beírva, de csak egyedül ezen szám 1481 olvasható; más 1558-ból, 's több olvashatatlan; kívül a' templom falát 's udvarát 27 részint szép cimerekkel, hol még a' festék színei is láthatók, ékesített sirkövek kerítik 1595^{ből}, 1631^b, 1643, 1644, 1631 stb. német felírat¹³ így egyik szinte német felírat¹⁴ Nagy Tamásé, ki a' romai császárnak Kanizsa ostromlása alatt comissariusus volt, másik 1637^{ből} ezen epitaphiummal:

Dis Epitaphium ist auf gericht Vorden zur Ehrngedechtnus dem Voll Edler Gestrenge Herrn Michael Starzer Von Starzing Röm Kay May Ferd 2 ge., vester Rath und agenten an den Türkisch en Porten der in Gott Seeglich entschl., fen den 19 october Anno 1637 gemesz., alters 53 Jahr Gott verleihe ime an dem grossen Tag des Hernn ein fröliche aufersteh un Zumb Ebigen Leben Amen.¹⁵

12 Circinus = körző. A Sopron és környékének műemlékei szerint itt borotva van két csillag közt.

13 A sirkövek erősen megfogyatkozva a soproni Liszt Ferenc Múzeumba kerültek.

14 Starzer Mihály feljegyzései titkos írással a soproni Berzsenyi Gimnáziumban várnak feldolgozásra, egyéb írásai a városi levéltárban.

15 Storno Ferenc a restaurálás idején ezt a szobrot úgy faragtatta meg, hogy Szent Mihály lábánál apró angyalok (bukott angyalok?) állnak. Az eredeti szobor térdig ábrázolja a szentet. A középkori teremben van. (Ferencs káptalani terem)

16 Tán ezek a rudak a királyi ölek? A 19. század derekán a patikaház falába volt beleerősítve a hivatalos ölmérték.

Kívül egyik pilán hihetőleg az örző-angyal szobra szabadon állott; most azonban csak szárnyai, és előtte a' kised szobra vagyon épségben. Nyolcszegletes tornyán, melly két galeriával van ellátva, jól¹⁵ kiálló állatalakok szolgálnak vízvezető csatorna gyanánt. Egy nagy — 1489^{ben} öntött — harangját 1836/7 öntötték ujra.

A' pecsétnyomó, mellyel ezen levelet pecsételtem, birtokomban van, úgy egy tányér *Földesi Eörsebet 1640* felirással, 's egy korsóm 1659 év számmal. Sopronban illy régi edények gyakran fordulnak elő. Tek Tibolth Ur birtokában vagyon egy pár külföldön készült billikom, jeles ezüst munka, hajdan a' soproni mészáros czéhé volt; az egykori városházában két vas rud egymás mellett; hajdan réfűl szolgált, a falba csinálva;¹⁶ Sopronnak egy szegletbástyáján a' város czime MDCLII *ből*.

A 4^{dik} szám alatt említett Sz. Mihál egyháza mellett, néhány lépésnyire áll egy kápolna: a' templomnál régiebb korból; ez hajdan a mészáros, gyöpmester stb. számára szolgált; ajtaját régi izlés szerint oszlopsorozat ékesíti, felette pedig egymással szemközt néző sárkány forma állat, egy ágas bogas fát harapva.

Ezeket tartottam röviden megemlíteni érdemesnek, mellyek ha a' kitzűzött cél elérését bármi kevéssé elősegittik, e' csekély gondoskodást eléggé jutalmazva érzem. Sopronb. Máj. 13^k 1847.

Tekéntetes T. Urnak

alázatos szolgálója Vidák Öse'

Sz. Benedek r. soproni tanár.

A levél, valamint az adatok alapján készült tanulmány rendkívül fontos emléke a soproni műemlékvédelem történetének és mint az 1525-ben írt királyi levél, mely a városháza környékének szépségét veszi pártfogásba, a megindított műemlékvédelmi folyamat egy nevezetes állomása.

Kamarás István

MEGEMLÉKEZÉSEK

Dr. Király Jenő

1885-1969

Sopron egészségügyét 1969. február 8-án pótolhatatlan veszteség érte. Meghalt dr. Király Jenő, aki kerek 40 esztendőn át működött városunkban sebész főorvosként. 1885-ben született Celldömölkön, ahol édesapja járási orvos volt. Középiskoláit

Pozsonyban végezte. Orvosi oklevelét a Budapesti Tudományetemen nyerte el 1908-ban. A Budapesti 1. sz. Sebészeti Klinikán képesítették műtősebészé 1911-ben. Innen a Rókus kórház sebészeti osztályára került, majd a Magyar Vöröskereszt budapesti Erzsébet kórházába nevezték ki címzetes sebészfőorvosnak, ahol 1918. május 4-ig dol-

gozott. A sebészetben immár nagy gyakorlatra szert tett sebészorvost 1918 májusában a soproni városi kórház sebészeti osztályának vezetésével bízták meg, ahol egyelőre a régi kórházban kellett dolgoznia mostoha körülmények között. Ezzel egyidőben ráhárult az új kórház szervezése, a korszerű sebészeti osztály és műtők felállítása is. Ezt a feladatát kiválóan oldotta meg, s az általa szervezett sebészeti osztály — elsősorban annak műtőtraktusa — a legutóbbi időkig megfelelt a kor követelményeinek. 1949-ig a kórház igazgató főorvosa volt. A sebészeti osztályt 1961-ig vezette. Ekkor idős kora miatt megvált az osztály vezetésétől. Ezután is tovább dolgozott azonban a Rendelőintézetben, ahol haláláig az urológiai szakrendelést vezette.

A kiváló sebész több generációt gyógyított; ezeknek mentette meg életét, és adta vissza egészségét. A betegek halálán kívül a kormány is honorálta működését, amikor a Szocialista Munkáért Erdeméremmel és a Kiváló orvosi címmel tüntette ki. Negyvenévi munkájával nagy tekintélyt szerzett a soproni kórház sebészeti osztályának. Kiemelkedően jók voltak gyomorműtési eredményei, és ezért távoli vidékekről is igen sokan fordultak hozzá bizalommal, gyógyulásukat keresve. Nagy gyakorlata, tapasztalata és az orvostudomány egyéb területein való jártassága kitűnő konziliáriussá tette, ezért a kórház egész munkájában nagy segítséget jelentett véleménye és tanácsa.

Rendkívül szerény és önzetlen ember volt. Orvosetikai magatartása minden orvosnak példaképpül szolgálhat. Munkáját betegen is ellátta. Önmagával keveset törődött. E halkszavú, szerény ember az élettől a legnagyobb jutalmat kapta, amit egy orvos kaphat: gyógyítás közben, betegek körében, szenvedés nélkül halt meg.

Réthly Endre

Zwinz Károly

1884-1968

Neve a soproni zenetörténet lezárt fejezete: közel két évtizeden át volt a soproni Zeneegyesület karnagya. Kedvtelve mutogatta egy albumát, amelybe bejegyezte azokat a darabokat, amiket itt Sopronban vezényelt. Valóban kevés zeneszerző hiányzott műsoraiból, kezdve a 16. századi madrigálszerzőktől a romantikusokig, sőt az újabb nagyok közül Dohnányi, Weiner, Bartók, Kodály, Sgambati, Mahler, Korngold, Bossi stb. is szembe szökött nem is egy nehéz művel. Vidéki város műkedvelőkből álló zenekara: az ember szemkáprázva olvasta a bejegyzéseket. Boldog ember az, aki ennyit tehetett és tett a város zenei művelődéséért!

És mégis ezt a pályát inkább tragikusnak érezzük, Zwinz útja derékba tört: zenei számadásának lapjait nem keretelte sem az elismerés, sem a hála. Miért volt ez így?

Zwintz Károly Sopronban született 1884. április 13-án; atyja a 48-as laktanyában profosz volt; a fiatal Zwintz banktisztviselő lett, legvégül az Általános Hitelbank soproni fiókjának igazgatója. Zsupancsics Miklós neves zeneművésznél tanult hegedülni, jó játékos volt és egyúttal brácsázott is. Azonban szép és képzett basszushangja révén lett rá figyelmes a soproni zenevilág. Első nyilvános szereplése egy műkedvelő előadáson volt, két soproni születésű operaénekesnő, Frangh Frida és Wagner Róza fiatalokkal betanulta Verdi Trubadurját. (1911) A darabkezdő Ferrando szerepét Zwintz vállalata és jól megállta a helyét, a kritika sajnálta, hogy szerepe nem volt hosszabb. A Szent Mihály templomban Fűhrernek Krisztus hét utolsó szava c. oratoriumát adták elő, Zwintz Krisztus szolamát remekül énekelte a téres templomot teljesen betöltve hangjával. (1913)

1899 óta tagja volt a Zeneegyesületnek, egyaránt működött a zenekarban és az énekkarban. Az akkori kiváló karnagytól, Kossow Jenőtől, majd utódjától Valker Istvántól elleste a karnagyi művészet minden csínját-bínját, sőt a legkiválóbb bécsi karnagyok egyikével, Weingartner Félixszel is közeli ismeretségbe került; többek közt Beethoven szimfóniáinak partitúrájába ez a világhírű karnagy jegyezte be neki a különböző jelzéseket. A század első évtizedeiben a soproni zenevilág szinte minden vasárnap Bécsbe utazott a filharmonikusok hangversenyére. Mikor Valker az első világháború első éveiben elhunyt, a Zeneegyesület teljes bizalommal Zwintz kezébe adta az elárvult karnagyi pálcát 1914-ben. Csakhogy ez akkor majdnem hogy tiszteletbeli állás volt, mert a működésnek ezer akadálya támadt: a zenészek nagy része katonáskodott, a kaszinót kórháznak rendezték be, nem volt próbaterem. Zwintz leleményessége akkor csodákat művelt. Az itt katonáskodó cseh vadászrezd zenebarát és énekes katonáival kiegészítette a zenekart és énekkart, a friss együttessel a háborús évek folyamán a templomokban előadta többek közt Mozart Cinkefütty és Haydn Nikolai miséjét emlékezetesen szép sikerrel. Közvetlen jó barátaival, Zupánccsal, Hoffer Ottóval, Klafszky Henrikkel kamarazenetársaságot alakított, ilyen módon könnyen állhattak rendelkezésre kulturális rendezvényeken, játszva a klasszikusokat és újabb mestereket is. 1919-ben is gyakran szerepelt ez a négyes és egyik leghálásabb hallgatójuk Kellner Sándor, a város és megye népbiztosa volt.

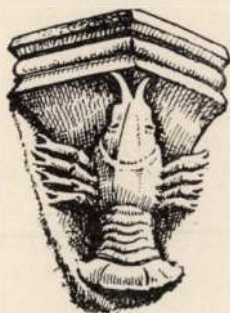
1919 végén Zwintz újjászervezte a zenekart és énekkart. Kossow példájára a ritkább és nehezebb szolamokra bécsi filharmonikusokat kért fel, és ezek jöttek is örömet, mert számukra a művészi feladat nem okozott nehézséget, viszont akkoriban Ausztriához képest nálunk bőség volt ételben-italban, Zwintz pedig kitűnő házigazdaképp fogadta őket. Azonban mindez igen sokba került és bár kétségtelen nagyszerű teljesítményekkel lepte meg Sopront Zwintz, a Zeneegyesület anyagi helyzetét nagyon igénybe vette. Az első világháború nyomán új közönség alakult ki, amely még nem érett meg erre a szintre. Az újjazdagokat nem érdekelte a klasszikus zene, az idősebb nemzedék lassan kihalt; újsághangok hallatszottak, hogy a műsorok nehezek, fásaszók. A kamarazene nem keltettek érdeklődést. Felvetődött a kérdés: kell-e a drága bécsi kíséret? Zwintz a zeneiskolát is fejlesztette, de bár igen jó tanerőket hozott, így a Horváth József-házaspárt, az ott fejledező nemzedék még egyelőre nem lehetett számottevő. Közledezt az 1929-es esztendő, a Zeneegyesület alapításának 100. évfordulója. Anyagiak miatt majdnem kútbaesett az ünnepség terve.

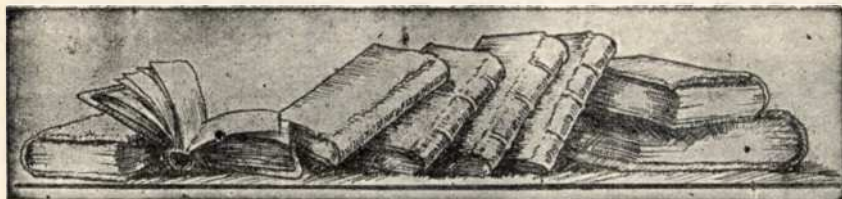
Ekkor azonban még egyszer kivirult a táj. Zwintz szervező ereje ismét nagysze-

rően mutatkozott meg; olyan ünnepséget rendezett, amely visszhangot keltett az országban és az országon kívül is. Hatalmas műsorok, többek közt Kodály Psalmus Hungaricusának első vidéki előadása, a legkiválóbb magyar művészek közreműködése és természetesen a soproni zenekar élén Zwinczel kitett magáért, és ime ezzel be is fejeződött a Zwincz-éra: a karnagyot elhelyezték Sopronból, távozásakor elfeledték a jó alkalmat, hogy közöljék vele, mi mindent köszönhetett neki a város zenei művelődése.

Zwincz Magyaróvárra, majd a fővárosba került, ott is vezényelt, po. a Szent István templomban. Majd a második világháború alatt fiához költözött Salzburgba, ízig-vérig muzsikus lévén, itt, Mozart szülővárosában is vezényelt. Sorsa ezután már bolyongás lett; Rio de Janeiroban magyar kórust vezényelt és Bartók, Kodály és Bárdos műveit terjesztette, onnan visszakerült Európába, Münchenbe, ott is halt meg 1968. augusztus 31-én. Hamvait hazahozták; a Zeneegyesületből alakult szimfonikus zenekar az egykori karnagynak muzsikushoz méltó temetést rendezett. Tragikumuma, hogy rossz korban működhetett, amely nem tudta, talán nem is tudhatta követni nagyratörő terveiben. Mégis jelentős alakja lett a soproni zenetörténetnek és arcképe gyarapítja a város történeti galériájában azt a sort, amelyet a nagyot és szépet adni törekvő egyéniségek alkotnak...

Csatkai Endre

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó oklevéltár XI. kötet. 1446—1741. Budapest, 1968. 8°. 540 lap+2 hasonmás.

Folyóiratunk múlt évi kötetében (SSz. XXII, 95, 192) ismertettük a „Magyar-zsidó oklevéltár” IX. és X. kötetét, az év utolsó napjaiban máris megjelent Scheiber Sándor szerkesztésében, Házi Jenő, Pataki János és Zsoldos Jenő közreműködésével a tizenegyedik. A szerkesztő bevezetőjében megemlékezik Pollák Miksa (1868—1944), a soproni zsidóság történetírója születésének százéves fordulójáról („Pollák Miksa és a magyar-zsidó történettudomány”), néhány levelét közli (egyet hasonmásban is), munkásságának Dán Róbert összeállította jegyzékét, majd 1964-ben elhalt szerkesztőtársának, a soproni származású Grünvald Fülöpnek egyik utolsó írását („Zsidó vámosok magyar földön a XVII. és XVIII. században”) adja közre.

A kötetben kiadott források ugyan 1446-tal kezdődnek, túlnyomórészt azonban az 1700—1741-es évekből valók. Az anyag a pozsonyi városi, a Sopron vármegyei, főleg pedig a Budapest Fővárosi Levéltárból származik. Ennek megfelelően a budai és a pesti zsidóságra vonatkozik elsősorban, de a helynévmutató tanúsága szerint is elég sűrűn szerepelnek benne a nyugati vármegyék (Pozsony, Moson, Sopron, Vas), Sopron vármegyéből pedig Kismarton, Nagymarton, Nemeskér, Ruszt és Sopron, továbbá Győr, aztán Bécs és egyes alsó-ausztriai városok. A kiadványból ismét nemcsak a zsidóság helyzetére, hanem a hazai és a külföldi lakossággal való kapcsolataira kapunk adatokat. Pest-budai viszonylatban is az előző kötetekhez képest a rácokra vonatkozó közlések jelentenek újdonságot. A közzétett források, miként az előző köteteknél, ezenkívül természetesen országos szempontból is tanulságos és korai művelődéstörténeti s nyelvtörténeti adatokat tartalmaznak, így például Buda 1593. évi helyrajzára (32. sz.), a budai rác templom 1690. évi építésére (39. sz.), a hintó hazai német *kalesch* nevére 1697-ből (63. sz., a tárgymutatóból hiányzik!), a török hódoltság megszűnte után újjátelepült Komárom megyei Neszmély (a középkorban németül Langendorf) új német *Neszmühl* nevére 1697-ből (63. sz.), az ugyancsak újjátelepült Pest és Buda német lakosságának bajor nyelvjárását bizonyító lexikológiai bizonyítékokat (*erhtag* 'kedd', *pfingstag* 'csütörtök' 15., 162. sz.), a francia eredetű német *Lieferant* 'szállító' szó eddigi legrégebb, 1701. évi előfordulására (88. sz.) stb. A név- és tárgymutató tájékoztathat a további adatokról. A tárgymutató azonban nem mérli ki a kötet gazdagságát. Hiányzanak például a következő, ritka előfordulásuk miatt különben nehezen fellelhető tárgyi címszók: álom (76. sz.); árvíz (*das grosse wasser* 75. sz.); bagariabőr (*juchten* 302. sz.); fattyu (*hurenkinder* 209. sz.); házalás (*hausirn* 844. sz.); héber nyelv (*lingua sacra* 'szent nyelv' 610.) kenyérárus (*brotsitzer* 75. sz.); kiséprűzés (*zum staub beesen .. condemniert* 75. sz.); kordé (*karl* 424. sz.); lelenc (*findlkind* 209. sz.); nyaláb, azaz 10 db. bőr (*buschen* 302. sz.); orvosi látlelet (*vulnerations attestation* 397. sz.); rác nyelv (*illirica lingua* 792. sz.); sirásó (*tottengreber* 75. sz.); vincellér (*weinzierl* 76. sz.); zsidóbarátkodás (*dantln* 408. sz.) zsidók összeírása (137., 645., 690., 817., 822., 952., 954., 1035. sz.).

Mollay Károly

A magyarországi óvónőképző intézetek Neveléstudományi Közleménye. VI. kötet.
1968. Gyula. 256. lap.

Az évenként pontosan megjelenő évkönyv, amely a soproni intézetnek is mintegy hivatalos szakkönyve, nemcsak a tulajdonképpeni szakemberek érdeklődését köti le, hanem sok értékes tanulságot rejteget az összes pedagógusok, szülők és laikus olvasók számára. A soproni intézet pedagógusai közül Somlai András (Az óvodáskori játéktevékenység hatása az általános iskolások rajzi és gyakorlati képességeinek fejlődésére), Bauer Tiborné (A korszerű gyermekvers az óvodai irodalmi nevelésben) és Kelényi Ferenc (A népiskolai törvényjavaslat és a kiseddóvás kérdése) szerepelnek értékes tartalmú tanulmányokkal.

Cs. E.

Heckenast—Nováki—Vastagh—Zoltay: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp. 1968. Akadémiai kiadó. 253 lap.

Rendkívül érdekes, szépen, közel 200 fényképpel, térképpel kiállított könyv, amely nagyon érdeklí Nyugatmagyarországot, ámbár a szakkutatást az egész országra kiterjeszti. Szerzői közül a soproni múzeum volt régésze, Nováki Gyula a régészeti korokkal foglalkozik, a soproni ősökötől származó Heckenast Gusztáv történész a XIII. század közepéig folytatja a kutatást, Vastagh Gábor és Zoltay Endre pedig a műszaki kérdéseket világítja meg különböző érdekes vizsgálatok tükrében.

A régészeti leletek a napi sajtó révén eléggé foglalkoztatták az olvasó közönséget, a SSz pedig megindulása óta számos tudományos cikket közölt a környék vaskohászatáról, hasonlóképp buzgólkodtak a burgenlandi régészek is. Sopron közvetlen környékén a kányaszurdoki lelet, a Magas hídi ásatás és a Május 1. téri, épségben előkerült vasolvastó kemence iránt érdeklődünk; sajnós a kutatás itt eléggé holtponton áll, nem kaphattunk időmeghatározást, legfeljebb a Május 1. téri kemence helyezhető a római korba, hiszen ennek a kornak emlékei között bukkant elő. Ha a különleges soproni kérdést nem is oldja meg a könyv, lépten nyomon találunk más vonatkozást, ami ismereteinket gazdagítja. Így említ a könyv egy „Terra Kovach” nevű települést a környéken, amelyet a Sopronba bejáró kovácsok alkothattak, akik azután beköltözve a városba a Kovács-szert lakták. A Kovács szer (Schmied-Gasse) elnevezés a középkortól kezdve 1867-ig a Kisvárkerület túlsó oldalát (Oroszlán patika) jelölte. Érdekesek a megállapítások, amelyek szerint Kismarton német neve Eisenstadt nem vasbányákkal függ össze, hanem alkalmasint a kezdetleges vaskereskedelem központja lehetett itt. Az általános érdekű könyv a mi vidékünk még mindig elég homályos sötétjében értékes szövétnek.

Cs. E.

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Hiller, Stefan:* Ödenburgs Kampf um die Ansiedlung der gewesenen Hochschule in Schemnitz im Jahre 1919
Csatkai, André: Der Maler Otto Baditz 1849—1936
Becht, Rudolf: Die Veränderungen in den Löwern
Kristó, Julius: Die Burggespanschaft Locsmánd (Lutzmannsburg) und ihre Auflösung
Boronkai, Paul: Die Geschichte der Grünanlagen von Ödenburg
Verbényi, Ladislaus: Zeitgemässe Ansichten im Schutze unserer Orstnamen
Szita, Szabolcs: Verlassener Militärfriedhof in den Oberlöwern
Csatkai, André: Daten zur Barockmalerei und zu anderen Kunstgattungen in Ödenburg
Nagy, Stefan: Dorf Bősárkány im Freiheitskrieg 1849
Kamarás, Stefan: Das erste Inventar der kirchlichen Kunstdenkmäler (1847) in Ödenburg
Nekrologe: Eugen Király, Karl Zwinz

MUNKATÁRSAINKHOZ!

A kéziratokkal kapcsolatos kívánságaink:

1. Csak nyomdakész kéziratokat fogadunk el. (Szabványos ívpapíron, írógéppel, kettes sortávolsággal, 3 cm-es lapszéllal. Az idézetek központozását, a korhű szövegek helyesírását pontosan jelölni kell. Csak egyszeres kiemeléseket alkalmazunk, a dőlt szedés egyszeri aláhúzásával. A kiadó a korrektúrában történt szerzői változtatások, pótlások költségeit a szerzőre hárítja.)
2. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják, a legszükségesebb könyvészeti adatok pontos megjelölésével. A rövid lapalji jegyzeteket zárójelbe téve a szövegbe dolgozzuk bele. (Pl.: SSz. VII, 39.)
3. Minden tanulmányhoz szíveskedjenek rövid német nyelvű összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekkszám: egyéni 61.280, közületi 61.066

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Ara: 16,— Ft

ELLEN WORTH

INDEX: 25.915

SOPRONI SZEMLE

XXIII. ÉVFOLYAM

1969.

3. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:
CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
Üzenet az újjáélelt Soproni Szépítő Egyesületnek	193
Szabó Jenő: Emlékezés Heimler Károlyra	194
Verbényi László: Utolsó találkozásom Heimler Károllyal	203
Baraczka István: Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanulsága	207
Csatkai Endre: A soproni zenei művelődés történetének vázlata	216
Vargha Izabella és Kulcsár Péter: Herrmann Antal Nyugat-Magyarországon	226

Helytörténeti adattár

Gábrly György: Újabb Liszt dokumentumok	234
Kotsis Tivadar: A Fertő tó iszapjáról	240
Fried István: Adatok a régi Sopron és megye gazdaságtörténetéhez	242
Angyal Endre: Sopron 18. századi magyar irodalmi életéből	247
Karner Károly: Soproni adomány a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására	253
Koch Ödön: A Galilei Kör soproni tevékenységének kezdete (1913)	257
Csatkai Endre: Hol keletkezett az 1676-os óriási soproni tűzvész	259
Cs. E.: Vay Miklós útinaplójának soproni részlete	260
K. L.: Megjegyzések Karcsey Lajos életrajzához	261
Csatkai Endre: Kis adalékok a „Somogyi-ház” múltjához	262
Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből	263
Cs. E.: Egy újabb paszkvil feltűnése	264
Csatkai Endre: Demián János soproni diák emlékkönyve 1737-ből	265

Soproni levelesláda

Hetyéssy István: Sopron megyei kortársak levelei I. Rákóczy György támadásának megindulásakor	267
---	-----

Megemlékezések

Sági Károly Jenő: Emlékezés Dr. Csörgey Tituszra	272
Sopron kulturális élete	278
Soproni Könyvespalc	283

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5 ív) – 69.10350 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

Üzenet az újjáélelt Soproni Szépítő Egyesületnek

A Soproni Szépítő Egyesület idén lenne 100 éves, ha az ismert körülmények miatt 1945-ben meg nem szűnt volna. A nagy múltú egyesületet szebben nem is lehetett volna ünnepelni, mint hogy újra életre keltették. A Szépítő Egyesület alapította 1937-ben a Soproni Szemlét, és elnöke, Heimler Károly szerkesztésében adta ki, nagy érdemet szerezve a helytörténeti kutatásban.

Folyóiratunkat már 1955-ben újból megindította a városi tanács. Mikor most az egykori alapító egyesület újból megkezdte új útját, elődjére hálával visszagondolva, a Soproni Szemle tán azzal róhatja le legjobban a hála adóját, hogy a Soproni Szépítő Egyesület és a maga leglelkesebb vezére halálának 15. évfordulóján közös nagyjáról a lap élén emlékezik meg, egyúttal az újjáélelt egyesületnek a korábbiakhoz hasonlatos nagy sikereket kíván.

Emlékezés Heimler Károlyra

Írta: Szabó Jenő

Amikor a ma Lenin körútnak nevezett Várkerület rendezési tervét elkészítették, az Előkapu előtti részre három szobrot terveztek: a munkást, a polgárt és a katonát. A munkás alakját meg is faragta Szakál Ernő, fel is állították, a másik kettő azonban valamilyen okból elmaradt. Ha valaha elkészítenék a polgár szobrát, úgy érzem, hogy azt *Heimler Károly*ról kellene megmílni. Számomra ő testesíti meg maradéktalanul a soproni polgárt és benne találok meg annak jellemző erényeit: a város határtalan szeretetét, a szerénységet, önzetlenséget, műveltséget, a városért végzett következetes és fáradhatatlan munkát.

Heimler Károly tizenöt éve halott, de még ma is érezzük kezének nyomát – vagy éppen a város számtalan helyén – annak hiányát. Neve nemcsak a Soproni Szemle impresszumában szerepel, hanem sok-sok lapalji jegyzetben vagy szövegközi félmondatban is: hivatkoznak reá és munkáira. Ha felnézünk a Károlymagaslatra, a tévé-csúfította Károlyvárra, ő jut eszünkbe, mennyit dolgozott, szervezett, agitált, hogy a régi, korhadó fatorony helyébe a mai épület kerüljön. Egy időben azzal gúnyolták, hogy a régi épületek köveit is megszámozta, és ez – ha túlzás is – nem alaptalan. Vigyázott reá, hogy minden értéket megcímkézzon a városban, de még a soproni erdőben is, azért van annyi emléktáblánk s padunk.

Szép és emlékezetes volna, ha a soproni polgár szobra – még ha névtelenül is – az ő testi és szellemi jegyeit viselné, de nem az Előkapu elé állítanám, hanem fel, a Bástya utcába, ahol a kertje volt, amelyet szeretett Városszépítő Egyesületének szándékozott hagyni, s ahová kiálátót és köréje parkot tervezett a nyugdíjasoknak.¹

Nem ok nélkül volt kertje éppen azon a helyen. Ősi soproni település az. Jobbkéz felől az öreg Szent Mihály, két temetőjének napos dombjain évszázadok óta pihenő sopronijaival. Balkéz felől a Bécsi-dombon a soproni polgár elődjének, a római polgárnak amfiteátruma és Nemesis oltára, szemközt a várossal pedig a kékre permetezett levelű szőlők dombja, amelyről – a keltákon kívül – ki tudja, még hány kor embere nézett le a soproni völgybe. Nem évszázadok, évezredek sorakoznak a Heimler-kert körül félkaréjban.

Sokszor sétálgattam kertje környékén és emlékezem egy késő nyári délutánra, amikor a nap már valahol a Schneeberg körül készült lenyugodni, utolsó sugarai még elérték a Kaltenböck- és Gregóriusz-villát, s hallatlanul csendes volt minden. Heimler Károly ott állt kertjében és nézett le a városra, amely szinte kézzel elérhetőnek látszott, mintha valami óriási gyermekszoba lenne, amelynek játékházaiért és tornyaiért csak ki kell nyújtánunk kezünket. Talán nem is nekem mondta: „Olyan közeli itt a város, hogy szinte átkarolhatnám...”

Ha a szobor ezt a mozdulatot ábrázolja, akkor nemcsak a soproni polgárnak, hanem a város iránti szeretetnek is emléket állítottunk.

¹ Később e terve megváltozott és kertjét a városra hagyta.

Szerette városát, bár erről sohasem beszélt, sokkal befeléfordultabb, szemérmesebb volt. Örök emberi vonás, hogy nagy szenvedélyeinkről hallgatunk, s számára a városa volt a grande passion. Egész élete és munkássága, és erről árulkodik — ritka eset — a Soproni Szemle indulásakor a szerkesztői előszó:

„Sopron, hat betű, abban a csoportosításban, ami legtöbbet mond nekünk sok betűtengernél, Sopron, ittjártaknak ízes emlék, az innen elszakadtaknak titkos nosztalgia, az itt élők szívében életet jelentő meleg vér. Sopron... Sopron... ez a név visszhangzik bennünk...” Annyira lírai, mintha nem is helytörténeti tudományos szemle beköszöntőjeként írták volna.

Ő írta? Ha nem: aláírta, vállalta. A „Szerkesztőség” aláírás személytelen-ségében egy pillanatra felengedett az egész életen át magára kényszerített belső fegyelem?

A Lackner Kristóf utca és az Ógabona tér sarkán álló bérház egy falrészét Szakál Ernő domborműve díszíti. Lackner Kristóf polgármestert ábrázolja, amint a várost óvón karjába öleli. Ehhez a mozgulathoz önkéntelenül odatársul Heimler Károly nyáresti megjegyzése: „Olyan közeli itt a város, hogy szinte átkarolhatnám...”. Nem tudom, Szakál Ernő faragta-e kőbe Heimler Károly megjegyzését, vagy Heimler Károlyban fogalmazódott meg a mondat a dombormű láttán: nem is fontos. Lackner Kristóf és Heimler Károly között évszázadokat összekötő ív feszül: a város szeretete. A patricius-polgár századokon át kikristályosodott magatartásának nemes normái csillannak meg Heimler Károlyban.

Mint a lemenő nap sugára — utoljára.

Mi alakítja ki az ember egyéniségét? A jómódú soproni polgárfiú megszerzi a kolozsvári egyetemen a jogi diplomát, a város szolgálatába lép, a városi rendőrség al-, majd főkapitánya lesz. Amikor a rendőrséget államosítják, az állam nem veszi át, továbbra is a város szolgálatában marad s főjegyzőként hosszú évekig hivatalból intézi a város kulturális ügyeit.

Miért nem vette át az állam? Azért, mert teljesen szükségtelenül kinyomozta Somogyi és Bacsó meggyilkolásának egy igen fontos részletét? Vagy azért, mert szabadkőműves volt? De ok lehet az is, hogy dr. Schwarz Sándor soproni ügyvédet, aki a Tanácsköztársaság idején eléggé exponálta magát, s akit ezért a fehér terror halálra keresett, az ő utasítására mentette át a határon Auszriába egy soproni Hollósi nevű lovasrendőr. Állítólag még másokat is átsegített ilyen módon a határon. Ez persze nem jelenti, hogy Heimler Károly forradalmár beállítottságú volt. De liberálisan gondolkodott, humanista elve-

2 Bacsó Béla útszágró, Somogyi Béla tanár, író, mindketten a Népszava munkatársai. 1920. február 17-én este távoztak a Népszava szerkesztőségéből. A Népszínház utcában igazoltatták, majd egy készenlében álló autóba tuskolták őket, amely elrobogott Újpest felé. Négy nappal később Dunakeszi határában kifogták a Dunából Bacsó Béla holttestét. Somogyi Béla nem került elő. Heimler Károlynak sikerült adatokat szerezni az újpesti autóról, sőt a rendszámát is megállapította. Az uralmon lévő jobboldali kurzusnak nem volt érdeke, hogy fény derüljön a nagy port felvert ügyre, és ezért nem alaptalan a feltételezés, amely szerint ez is hozzájárult ahhoz, hogy Heimler Károly nemkívánatos lett állami szolgálatban. Egyébként erről Heimler Károly maga meg volt győződve, amit Tompos Ernő építész mérnöknek tett kijelentése tanúsít. Somogyi Bélának volt helyi kapcsolata: a soproni tanítóképző intézetben fejezte be tanulmányait.

ket vallott és nem bírta elviselni, hogy eszmék ellen — érvek helyett — gyilkossággal harcoljanak. Ha bántotta is a méltánytalan mellőzés, lelke legmélyén, úgy érzem, örült neki, hogy városi szolgálatban maradhatott, amelyhez neveltetése, hajlama és érdeklődése vonzotta. Ezt a feltevésemet megerősíti egy epizód, amelyet Csatkai Endrétől hallottam. A fiatal városi rendőrfőkapitánynál nagy a sürgés-forgás, nyomozók, rendőrtisztek járnak izgatottan ki-be hivatali helyiségében, nemrég fedezték fel a Virágvölgy egyik kertjében Sopron bűnügyi krónikájának hírhedt epizódját, a máig is kiderítetlen Hlavacsek- gyilkosságot. A feszült, felajzott rendőrségi légkörben a rendőrfőkapitány nem a nyomozással, hanem a fiatal Csatkai Endrével foglalkozik: a Városszépítő Egyesület felévszázados történetének megírásáról tárgyalnak.

Egyéniségének kialakulásában nagy szerepe volt a város múltjának, és talán ezért is mélyed el annyira benne. Meglepő, mennyit tud róla; ilyen tudást csak tervszerűen, tudományos alapossággal lehet szerezni. Egy alkalommal Missuray-Krug Lajosnak a Soproni Szemlében megjelent Hany Istók cikke fertői vonatkozásairól³ beszélgettünk és megemlítettem, hogy idegenforgalmi szempontból is hasznos lenne a Fertőt népszerűen feldolgozni. Lelkesen helyeselt, de rögtön hozzáfűzte, hogy annak, aki erre vállalkozik, előzetesen alaposan át kell tanulmányoznia a Fertőre vonatkozó irodalmat. „Missuray-Krug meglehetősen bőséges bibliográfiát közöl cikkében” — jegyeztem meg. „Az csak töredék” — mondta Heimler Károly — „az én Fertő-bibliográfiám legalább tízszer annyi”. Még máig is látom a mozdulatát, amellyel ujjai között végigpergette a vaskos cédulacsomót és örökre sajnálom, hogy nem kértem el tőle. A bombázás, költözködés, a felszabadulás zűrzavarai között eltűnt az is, mint iratainak, könyvtárának legnagyobb része.

Érdeklődésének irányára befolyással volt Flandorffer Ignác, a soproni vilanytelep és gázmű gondolatának elindítója, a Városszépítő Egyesület megalapítója; még inkább azonban példaképe, dr. Thirring Gusztáv, a statisztikai tudományok európai hírű művelője, a külföld által széles körben elismert tudós. Heimler Károly az ő szellemi kezét fogva indul el a városának szolgálatában, 1921-ben vele közösen készíti el a soproni útikalauzt, s Thirring Gusztáv bátorítja, amikor a Soproni Szemlét megindítja:⁴ „Lapunk bölcsőjénél ő állott mellettünk, s amikor kétségeink voltak vállalkozásunk sikerében, ő lelkesített bizó szívvel és buzdított meggyőző érvekkel, hogy erre a lapra szükség van és hiányt pótol Sopronnak a magyar kulturális életben elfoglalt helyzetében.” Amíg azonban dr. Thirring Gusztáv munkája és szelleme túlnő a város határán, Heimler Károlyt csak városa érdekli.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy nem lát túl városának falain. Külföldi utakat tesz, megjárja Németországot, Ausztriát és Rómát is, egyik-másik külföldi útjára elviszi munkatársait: tanuljanak azok is. Ha beosztottjai közül valamelyik külföldön járt, hazajövele után be kell számolnia arról, mi újat látott odakint és amíg ily módon egyrészt ráneveli munkatársait, hogy nyitott szemmel járjanak a világban, másrészt viszont ő maga leszűri észrevételeikből, beszámolóikból azt, amit Sopronban is megvalósíthatónak tart.

Heimler Károly érdeme, hogy az ország és város talán legsúlyosabb történelme idején nemcsak hogy nem engedte kilobbanni az önzetlen városszeretet

3 Missuray-Krug Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. Soproni Szemle 1943. 1. sz.

4 Heimler: Thirring Gusztáv és munkássága. Soproni Szemle 1941. 2. sz.

lángját, hanem sikerült olyan erővé szerveznie, amelynek eredményeit ma is látjuk: a Károlyvárat, Löverfürdőt, Tómalmot, az emléktáblák és padok sokaságát és még sok más létesítményt, amelyek meglétét ma természetesnek tartjuk és el sem tudjuk képzelni, hogy mennyi fizikai és szellemi energiába került társadalmi úton való létrehozásuk.

Szervezőmunkájához tartozott az is, hogy sikerült olyan munkatársi gárdát toboroznia maga mellé, amely önzetlenül tudott dolgozni városáért. Heimler Károly környezetében egyszerűen fel sem merülhetett annak gondolata, hogy a város érdekében végzett munkáért ellenszolgáltatás jár, ellenkezőleg, sok esetben még anyagi áldozatot is kellett hozni érte. Jellemző példa erre a Városszépítő Egyesület tárgysorsjátéka.

A harmincas évek elején a Városszépítő Egyesület igen rossz pénzügyi helyzetbe került. Hiába házalt az egyesület elnöke a helybeli bankoknál, az egyesület már annyira kimerítette hitellehetőségeit, hogy nem tudtak segíteni rajta és félt volt, hogy csődöt kell kérnie maga ellen. Heimlerék ekkor kétségbeesett lépésre szánták el magukat: tárgysorsjátékot rendeztek.

Úgy látszott azonban, hogy a sorsjáték sem oldja meg az egyesület pénzügyi bajait, az érdeklődés városszerte vajmi kevés volt, a kibocsátott sorsjegyeknek csak elenyésző hányada kelet el. Tartani kellett attól, hogy a sorsjáték csak növeli majd az egyesület csődtömegét, hiszen az is megeshetett, hogy éppen a csekély számú eladott sorsjegy tulajdonosai között lesznek a nagyértékű díjak nyertesei. Az egyesület vezető tagjai ekkor, hogy megmentseék a sorsjátékot, elhatározták, hogy magukra vállalják az esetleges veszteség fedezését, ne terhelje még az is az egyesületet.

A kezességvállalás mintha megfordította volna a sorsjáték sorsát. Az egyesületi vezetők önzetlen gesztusának híre városszerte elterjedt, újabb munkatársak kapcsolódtak be, hathatósabb propaganda indult – még a katonazenekart is beszervezték – és a sorsjegyek egyszerre fogyni kezdtek. A húzás napjára a kibocsátott mennyiség felénél is több kelt el, s a szerencse is odapártolt az egyesülethez, a nagy nyeremények sorsjegyei szinte mind az eladatlanok közül kerültek ki. Az egyesület pénzügyi helyzete ismét helyrebillent.

A kezességvállaló egyesületi tagok között voltak kifizetésű városi tisztviselők is. Az egyikőtől a vállalás után megkérdezték: „És ha a sorsjáték veszteséggel zárul, s meg kell fizetned azt, amiért kezességet vállaltál?” „Legfeljebb rámegy a löverkertem!” – felelte a tisztviselő. Heimler Károly, aki hallotta a beszélgetést, a szokott csendes módján annyit tett hozzá: „No persze, erre majd csak akkor kerül sor, ha az én vagyonom nem fedezi a veszteséget!”

Még jellemzőbb reá, hogy Csatkai Endrének, aki rossz anyagi körülmények között, nyomorogva is fáradhatatlanul dolgozott a Soproni Szemlének, a saját zsebéből fizetett tiszteletdíjat, és erről senki rajta kívül nem tudott.

Hogy mennyire nem volt anyagias, arról személyes emlékem is van. Amikor elkészültem a Lövér című könyvemmel, először a Soproni Szemlének küldtem be. Két-három hét múlva azzal kaptam vissza, hogy a folyóirat nagyobb terjedelmű szépróza munkák közlésére nem vállalkozhatik. Hónapokkal később találkoztam Heimler Károllyal, első kérdése az volt, sikerült-e már elhelyeznem a könyvemet. Bevallottam neki, hogy nem is próbálkoztam vele, teljesen reménytelennek tartom megjelentetését. Fővárosi kiadót a könyv a tárgya miatt nem érdekel, a soproni nyomdák pedig csak akkor nyomják ki, ha vállalom a nyomdaköltséget. „Nagyon egyszerű!” – jelentette ki Heimler Károly azonnal – „saját kiadásban kell kiadni! A költségeket egy-kettőre össze lehet

hozni az előfizetők toborzásával. Én mindjárt elő is fizetek húsz példányra". És már húzta is elő a pénztárcáját, hogy kifizesse.

A könyvekkel kapcsolatosan van róla egy másik, szintén jellemző emlékem, amely tipikusan soproni alkatát világítja meg. Amikor első írásom megjelent – mint hivatali főnökömnek – illendőségből adtam egy tiszteletpéldányt. Megköszönte, de olyan gyanakodva forgatta, hogy rögtön sejtettem, soha nem fogja elolvasni. Később mondta el dr. Fóti József, aki akkoriban mellette dolgozott, hogy azt kérdezte tőle, nem vagyok-e én egy kissé hóbortos. „Miért?” – lepődött meg Fóti. „No hát regényeket ír...” A soproni polgár előtt nem sok becsülete volt a regényírónak, aki valótlan, meg nem történt dolgokat vet papírra. A soproni polgár a krónikáirót becsülte, Csányit, a Payrokat, Schlachta Etelkát. Később, hogy elolvasta Lövér című könyvemet, úgy érzem, megváltoztatta véleményét rólam. Befogadott a nem hóbortos emberek közé...

Mindig tele volt tervekkel, szép tervekkel, olyan tervekkel, amelyeket csak megálmodni lehet, nem kiagyalni. Már említettem a kilátót és a nyugdíjasok parkját. Azóta már meg is valósult a belvárosba tervezett diákszállója. Az Almavendéglő mellé üdülőszállót építene, a Tómalom alatti rétre Wörishofen mintájára vízgyógyintézetet.

De talán legszebb terve az, amellyel a soproni völgy száját védő-erdősáv telepítésével el akarja zárni, és ezzel megvédeni a várost a folyton fúvó nyugati szelek ellen. Ebben a védőerdőben vezette volna tovább a Lövér (ma Szabadság) körutat, egészen a Hubertuszig, majd onnan a Bécsi-domb ligetei között, be a városba. Gyönyörű és nagyszabású terv, ha megvalósul: szélesívű, erdőkoszorúzza félkör öleli át a várost...

A tervről egy barátja révén tudok, akinek egy vidám hubertuszi poharazás közben beszélt róla. Kimutatott a vadászház ablakán az Ausztria felé szélesedő lapályra: „Itt jön majd a Nagy Körút...”

Amikor már félig bénán a bánfalvi Greilinger-malomban morzsolja utolsó napjait, sohasem pihenő képzelete a szemközt magasodó kőfejtőre épít nagy luxusszállót, autóparkolóval, a hegyre felvivő lifttel.

Gondos volt, olyan igazán, sopronian gondos, hogy az már nem is gondosság, hanem előrelátás.

Sok baj volt mindig a soproni nevekkal. A Prinnerekkel, akik olykor Brinnerek, meg a Payrokkal, akik meg néha Payerok, sőt Bayerok is. A fiatal rendőrkapitány elsőnek az országban bevezeti a soproni bejelentőhivatalban a fonetikus ábécét, amelyben a kemény és lágy mássalhangzók, a „b” és a „p”, a „d” és a „t” s velük együtt a Brinnerek meg Prinnerek a Bayerok meg Payrok egymás mellé kerülnek.

Talán nem is volna szabad gondosságnak nevezni azt a szeretetet, amellyel a Műemlékek c. könyvének képanyagát válogatta. Munkatársai a megmondhatóit, mennyit fontolgatott, töprengett, gondolkodott egy-egy képen. Amikor pedig hosszas válogatás után együtt volt a képanyag, nem elégedett meg azzal, hogy elküldje klisíroztatni. Lehívatta Sopronba a klisírozó intézet vezetőjét, Wottitz Vilmost, újból és újból összeült vele meg a Röttig-Romwalter Nyomda

vezetőjével, Bayer Lipóttal és a fényképek készítőjével, Diebold Károllyal. A legapróbb részleteket is megbeszélük.

Akkor már háború van és arra is kell gondolnia, hogy a lehellő bombák ellen védje az elkészült anyagot. Három helyen, a régi Idegenforgalmi Irodában (a tűzoltóaktanya bejáratánál állott), a városházán és a Röttig-Romwalter Nyomdában tároltatja. De nem elég, hogy szétbontotta az anyagot, ellenőröket bíz meg, akik gondot viselnek reá. Előrelátása helyesnek bizonyul: az Idegenforgalmi Iroda bombát kap, és az ott tárolt anyag elpusztul.

Gondosságán mit sem lazít az, hogy baj van az egészségével. Betegágán kiterítve fekszenek a Műemlékek készülő második kötetének fényképei Sopron külvárosának kincseiről, ágya körül munkatársai. Ugyanolyan műgonddal, szívvóssággal dolgozik, mint amikor egészségesen a Belvárost készítette. Sajnos, a történelem lépett közbe és megakadályozta, hogy a Műemlékek második kötete nyomdába kerüljön.

A soproni idegenforgalom nagyon sokat köszönhet neki, jóformán ő indította el. A harmincas évek elején a magyar kormány rendelkezést hozott, amely szerint külföldön élő nyugdíjasnak nem fizet nyugdíjat. Ez erősen érintette az egykori monarchia Ausztriában élő nyugdíjasait, akik magyar nyugdíjukat ott költötték el. A kormány rendelkezése ezeket választút elé állította: vagy visszatérnek Magyarországra, vagy elveszítik nyugdíjukat.

Heimler Károly megszerezte a külföldön élő magyar nyugdíjasok névsorát és címét. Mindegyiknek külön, névre szóló levelet küldött, amelyben a város vezetősége nevében meghívta letelepedésre. A gépíró, hogy munkáját megkönnyítse, a levelek egyforma szövegét átütéssel, több példányban írta le s csak a változó nevet meg címet gépelte külön-külön a szöveg fölé. Ebből persze meglátszott, hogy több azonos szövegű levelet küldtek. Heimler Károly nem engedte, hogy a leveleket így adják fel, mindegyiket újból, külön, teljes terjedelmében le kellett írni. Ő már akkor tisztában volt azzal, amit ma az egyénhez szóló hírverésnek nevezünk.

Hányféle változatban próbálkozott az idegenforgalmi hírveréssel! Ő készítteti az első soproni városismertető prospektust, kék-fehér-fekete színben, címlapján a ma már obligáttá vált tűztorony-képpel, a Storno-házzal és a Szentháromság szoborral. Attól kezdve a város évente új prospektust nyomtat és a címlaptervre meg a belső képekre minden évben nyilvános pályázatot hirdet.

Hivatali szobájának egyik szekrénye tele volt klisékkel, amelyek bejárták az egész országot. Ha valamelyik fővárosi vagy vidéki napilap, folyóirat cikket akart közölni a városról, bizton kaphatott szép fényképet vagy kliséjét és esetleg még némi költséghozzájárulást is. Megvallom, néha bizony felszisszentem, amikor az idegenforgalmi propaganda céljára megállapított költségvetési hitel jelentős részét kiutalta egy nagyobb napilapban megjelent cikkért. Persze az eredmény őt igazolta, Sopront, az üdülővárost kezdték megismerni nemcsak belföldön, hanem külföldön is és az újonnan épült Lövér szállók, meg az Erdei szálló (körülbelül a mai Fenyves helyén állt) szinte állandóan foglaltak voltak.

Volt a városnak három sorozat gyönyörű, a nemrég elhunyt Steiner Antal festőművész által kézzel színezett diapositívje, amelyeket egy nagy fadobozban állandóan utaztatott mindenfelé, hogy hírül adják a város szépségét és vendéghívó invitálását. Aki Sopronról írni, vagy a várost fényképezni akarta, tárt ajtókra talált nála. Hány napot töltöttem azzal, hogy a város vendégeit kísérgessem! Ez egyébként eléggé általános volt. Az akkori városházi tisztviselőgárda

nagyrésze — szükség esetén, ha az Idegenforgalmi Iroda két-három állandó idegenvezetője nem bírta — kisegített az idegenek kalauzolásában. Megvallom, még büszke is voltam arra, ha Heimler Károly megbízott, hogy egy jónevű bel-
földi vagy külföldi újságírónak, fotósna mutassam meg a várost.

A húszas évek vége felé Budapesten embervédelmi kiállítást rendeztek és azon Sopron városa országos feltűnést keltett három gyönyörű diorámájával. Olyant az országban addig még nem készítettek, Heimler Károly is külföldön látta s megérezvén benne az idegenforgalmi propaganda lehetőségét, megfestette Mechle József rajztanár-festőművésszel. A következő években Sopron sorozatosan vonult fel a budapesti vásárookra a szebbnél-szebb diorámákkal.

Sopron divatba jött, egyre másra keresték fel az üdülők és nyaralók, amint ezt az országban elsőként, évről évre, sőt hónapról hónapra feljegyezte Pötschacher Rezsőnek, az Idegenforgalmi Iroda igazgatójának „vendég-statisztikája”. Zárójelben: a statisztikát (elsőként az országban) Heimler Károly kérte, a közigazgatási bizottsághoz tett jelentése számára.

A Városszépítő Egyesület társadalmi egyesület volt, de valahogyan mégis több annál. A soproni egyesületek között — volt vagy száznegyven belőlük — ennek volt a legnagyobb taglétszáma. A soproni ember, ha még oly komoly anyagi gondok nehezettek is reá, a Szépítő Egyet tagdíját mindig megfizette. Úgy érezte, ezzel tartozik városának és bizonyos volt benne, hogy tagdíjának minden fillérje oda kerül, ahol a városnak szüksége van reá. Ez a feltétlen bizalom Heimler Károly személyének szólt. Hogy min alapult, azt példával tudom csak bemutatni.

A Városszépítő Egyesület faiskolát és csemetetelepet létesített. Helyes kezdeményezés volt, mert a város részére éghajlathoz szoktatott csemetefa anyagot biztosított, s ezzel elősegítette a gyümölcstermelés fokozását.

Hogy miért éppen a Városszépítő Egyesület létesítette, hiszen a városnak volt gazdasága, gazdasági hivatala, voltak szakemberei és volt számtalan olyan egyesülete — köztük a Gyümölcstermelők Egyesülete —, amelynek sokkal inkább a szakmájába vágott, annak egyszerű a magyarázata. Heimler Károly látva, hogy a hivatalos és érdekelt szervekkel nem tudja megvalósítani, megcsinálta a Városszépítő Egyesülettel, mert annak volt az elnöke. Ha történetesen a Méhész Egyesület elnöke, akkor annak keretében valósította volna meg. Egyszer szóvátették neki, hogy a Városszépítő Egyesület sok olyan dolgot végez, ami nem tartozik a működési körébe. Azt válaszolta: „Véleményem szerint a Városszépítő Egyesületnek mindent el kell végeznie, ami érdeke a városnak, és más nem végzi el.” Ezért bízott meg benne olyan feltétlenül a soproni ember.

Mintha a városszépítés gondja Heimler Károly halála óta — senkié sem volna. Ki törődik azzal, hogy a Villasor legszebb löverjeibe izléstelen garázsokat állítanak és a villanegyed közepébe oda nem illő gyárkéményt emelnek?

Heimler Károly féltékenyen vigyázott arra, hogy a városképet el ne rontsa valamilyen elhibázott ház vagy építmény. Tagja volt az építési bizottságnak, amely az építési engedélyek kiadása felett döntött és itt szót emelhetett minden olyan építkezés engedélyezése ellen, amely véleménye szerint a városképet rontja. Közismert volt róla, hogy nehezen döntött. Hetekig töprengett, tárgyalt szakemberekkel, művészekkel például arról, hogyan képezzék ki annak a ház-

nak a homlokzatát, amely a mai Bajcsy Zsilinszky utca és a Mikovényi út találkozásánál áll.

Hónapokig állt az asztalán a Petőfi téri Liszt Ferenc mellszobor makettje. Az eredeti szobor a tágas térhez képest aránytalanul kicsiny, valósággal elveszik benne, a köznyelv azért nevezi pecsétnyomónak. Kevesen tudják azonban azt, mennyi gondot okozott Heimler Károlynak. Szobrászokkal, festőkkel, építészekkel tárgyalt, hogy valamilyen elfogadható megoldást találjon. Az egyik félkaréjos oszlopsort, a másik telt háttérrel javasolt a szobor mögé, a harmadik pedig az emelvényt tervezte magasítani. Sajnos a megoldásnak – mint Heimler anyyi más fervekének is – az anyagiak állták útját.

Könnyű volna azt állítani róla, hogy működését alaposan átgondolt és következetesen véghezvitt terv irányította – ez azonban nem lenne igaz.

Sopront a trianoni béke megfosztotta háttországtól, piacától, Burgenlandtól. Az évszázadokon át beidegződött kereskedelmi és ipari kapcsolatokat valósággal elvágta a város köré vont országhatár. Sopron szinte megdermedt és féltő volt, hogy el is sorvad magára hagyottságában. A város vezetősége felismerte a veszélyt és látta, hogy a kibontakozás egyetlen útja az, ha számol adottságai-val és megélhetésének módját az idegenforgalomban keresi.

Heimler Károlyt az dicséri, hogy ezt a felismert szükségességet munkája céljává tette és a célt következetesen, szívósan, nagyon sokoldalúan és ötletesen próbálta megvalósítani. Szépítette a várost és hívta az idegeneket. Azért szépítette a várost, hogy az idegeneknek érdemes legyen idejönniök.

Számtalan soproni felismerte, hogy a várost csak az idegenforgalom mentheti meg. Heimler Károly tett is a felismerésért, – naponta! Ha reggel, hivatalba jövet valahol szemetet látott, első dolga volt telefonálni, hogy takarítsák el. Az ő ötlete volt, hogy a város naponta minden feladott levelével hívta a látogatókat. A borítékon lévő városkép alatt ez a szöveg állt: „Jöjjön Sopronba, Magyarország legegészségesebb városába!” Hogy ez a hírverés nem volt lekicsinylendő, azt mutatja az anekdotaszámba menő, de valóságban megtörtént eset. Az öreg rábaközi parasztasszonynak Sopron városa ilyen invitáló borítékban küldött valamilyen iratot. A néni egy nap, a borítékot lobogtatva beállít a polgármester helyetteséhez: „Hívtak” – mondta – „hát itt vagyok!”

Művei, noha mindnek valamilyen vonatkozásban Sopron a tárgyuk, nem csupán helyi értelemben vett értékek. A „Sopron topográfiája” amellet, hogy a város gazdasági és kulturális értékeinek szinte hiánytalan leltára, úttörő munka is, első a vidéki városoké között, amolyan standard-mű, amely még ma is haszonnal forgatható, noha 1936-ban jelent meg. Soproni Képeskönyve a Magyar Bibliofil Társaság kitüntetését kapta és népszerű formája, a Szép Sopron négy nyelvű kiadásában jelenik meg – ez is újdonság vidéki viszonylatban. A Műemlékek csak azért nem kapja meg az év legszebb könyve kitüntetését, mert borítótábláján a városi címet nem dombornyomással nyomták, hanem bőrre préselve – ragasztották. Abban az időben vidéki városnak nem volt ilyen szintű városismertető könyve.

Utoljára, mielőtt betegsége ágyának döntötte, egy orvosi előszobában találkoztam vele. Talán egy óránál is többet beszélgettünk és meghökkentő, ha visz-

szagondolok a témákra, amelyeket érintettünk. Elgondoloztató: még azt is Heimler Károlynak köszönhetem, hogy arra a beszélgetésre olyan pontosan visszaemlékezem.

Elsőnek rögtön nekem szegezte a kérdést, hogy én írtam-e egy bizonyos cikket egy bizonyos fővárosi lapba, mert – úgy mond – a cikk stílusa emlékezteti a Lövér-könyvemre (a cikk is a lövérekről szól). Bevallottam, hogy én írtam. „És miért névtelenül?” – akarta tudni azonnal. Vállat vontam, a cikket propagandacikknek szántam, az ilyesmi alatt nem dicsekszik az ember a nevével. „Miért, az ilyen írást talán szégyelni kell?” – folytatta – „akkor Thirring Gusztáv sem szignálta volna az Útikalauzt, pedig büszke volt rá!”

Azután arról kérdezett, hogy dolgozom-e valamin. Kénytelen voltam bevallani, hogy nem, a háborús események túlságosan hatnak reám. Akkor azt tudakolta, írok-e naplót. Arra is „nem”-mel kellett felelnem. „A napokban véletlenül belelapoztam a Payr-krónikába, éppen ott, ahol leírja, hogy a francia csapatok a Szent Mihály templom mögötti réten táboroztak le. Vajon ki lesz a krónikása annak, ha Sopront megint elfoglalják?” – kérdezte elgondolkozva.

A beszélgetés után két vagy három hónapig írtam a naplót: ilyen volt Heimler Károly, nem lehetett egykönnyen szabadulni a hatása alól. Egyébként éppen ennek a félbemaradt és azóta elveszett naplónak köszönhetem, hogy megmaradt emlékezetemben a beszélgetésünk. Úgy rögzítettem naplómban, hogy három témát érintettünk. A harmadik téma a hivatali munka volt. Részletesen kikérdezett, milyen ügyekkel foglalkozom, azután elmondta, hogy ő minden ügyiratot az intézkedés előtt elejétől a végéig áttanulmányozott, még akkor is, ha az elintézése csupán az irattárba helyezés volt. Minden ügy folyamat és ezt a folyamatot teljes egészében ismerni kell. „Azért kutatjuk a város múltját. A város jelene és sokszor jövője is, múltjában gyökerezik. Minél differenciáltabban ismerem a város múltját, annál jobban tájékozodom a jelenben. A jelen és jövő kulcsa igen sok esetben a múlt.”

Heimler Károly munkája ma már: múlt. De kulcs és útmutatás jelennek, jövőnek.

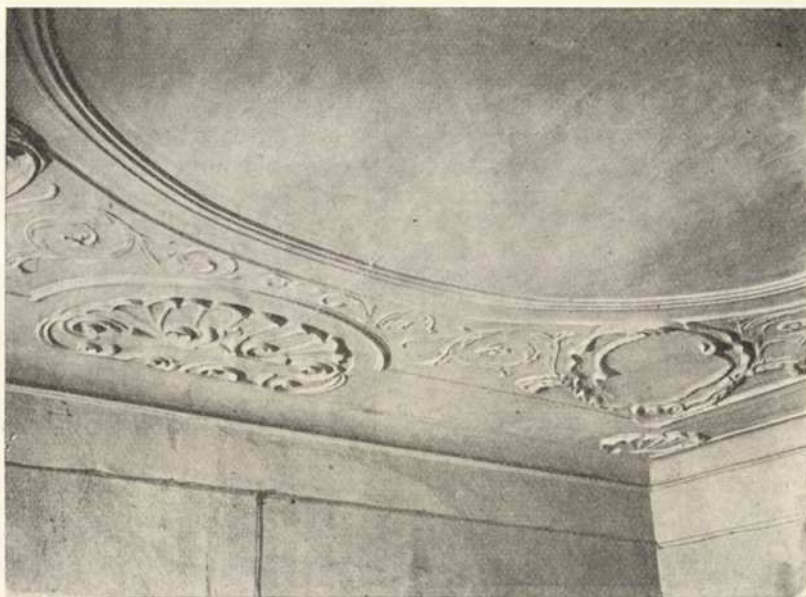
Utolsó találkozásom Heimler Károllyal

(A Városszépítő Egyesület újjászervezőinek figyelmébe)

Írta: Verbényi László

A történelmi hitelességnek tartozom annak előrebecsítésével, hogy e találkozás Heimler Károly óhajára történt: közös ismerősünk sugalmazta nekem azt a javaslatot, hogy a mozgási tevékenységében korlátozott „öreg tölgy”-nek nagy örömet jelent, ha a régi ismerősök meglátogatják.

Mindez visszaemlékezésem szerint 1953 vagy 1954 augusztusában történt.

Sopron, Caesar ház. Stukkós mennyezet 1700 körül

Méltóságteljes csendben meredtek a magasba az Erzsébet-kert gesztenyefái, egy-egy sárguló levél vagy ág jelezte már a nyár végét, amikor Bayer Lipóttal, a Soproni Szemle igaz barátjával igyekeztünk a bánfalvi Greilinger-malom felé. Úgy tájékoztattak ugyanis: e csendes környezet a maga természetes szépségeivel kedvező hatással volt az első bénulási roham után az egészségéért viaskodó Heimler Károlyra.

Késő délutáni óra volt már, amikor a patakparti ház udvarán álltunk és előttünk árnyas fa alatt, pihenőszékben, pokróccal betakarva, Sopron kulturális életének egyik lelkes harcosa.

Mintha lényegében semmi sem változott volna. Valamelyest sápadtabb volt ugyan az arca, de egész lényéből megnyugvás és derű sugárzott. Csak a szemek,

a szemek! Tört fényük, egy-egy ideges villanásuk azt sejtette a látogatókkal, hogy valahol megbomlott az egyensúly, hogy kemény harc folyik a bénulás leküzdéséért.

Ezek még nem voltak az utolsó hetek, hónapok. Ekkor még csak az első szakadás történt meg Heimler Károly egészségi állapotában. Valamivel halkabban, de még folyamatosan beszélt. Szünet rendszerint akkor állott elő, ha egy-egy szó sehogysem akart a beszélőszervek területére érni, vagy úgy látszott, hogy pillanatnyi feledés következett be. Váratlanul egészen új tárgykörre tért át, s ebbe a környezetnek bele kellett nyugodnia.

Szilárdan bízott abban, hogy nemsokára meggyógyul és készülhet ismét valamire, amit annyira szeretett: utazhat. Még egyszer látni a délnémet városokat, tanulmányozni egy város — talán Nürnberg — könyvtári szolgálatát és minél több embert bevezetni az olvasás művészetébe. Szó esett azonkívül még Norvégiáról és Görögországról, mint olyan tervekről, ahová gyógyulása után el akar jutni. Mindezeket azért említem, mert más országok megismerésének vágya soha ilyen elemi erővel Heimler Károlyban nem jelentkezett, mint ez alkalommal. Ezeknek a szándékoknak realitását teljesen megítélni nem tudtam, csak olyan belső feszítő erőknek tekintettem, amelyek másoknál is jelentkeznek, ha feltártult bennük a kultúra világa. Ekkor következett be az első törés beszélgetésünk során. Minden átmenet nélkül a második filmkocka egy nyugalmazott vasúti felügyelő volt, aki Heimler Károly véleménye szerint sokat ártott a városszépítés ügyének és téves utakra vitte azt. Ez a jószándékú lokálpatrióta azt tette ugyanis, hogy a reggeli órákban — egyéni kedvtelésből — söprögette az erdei utakat, sőt állítólag a Soproni Hírlap is hozott róla méltató cikket. Ezzel az eredeti szép eszme, a városszépítés kollektív előmozdítása elsekélyesedett s időszakos fa- és virágültetési mozgalomban feneklett meg. Egyszerre aztán úgy látszott, hogy egész lénye átforrósodott, még betegen is lelkesedéssel beszélt a műemlékek védelméről, a különböző pontokon felépítendő szállodákról, főként a brennbergi lehetőségekről és ebben a keretben az idegenforgalom távlatairól. Azt érezhette az ember, hogy egy kész terv mozaikjait villantja fel, s hogy ez a terv nagyon a szívéhez nőtt.

Természetesen azt látni kellett, hogy az események elhelyezése körül nincs minden rendben. Heimler Károly szavaiból azt lehetett érezni, hogy a felhozott példa a jelenre vonatkozik és a városszépítés naív és humoros értelmezése azokban a hónapokban történt. Kisebb zavar volt az időérzékekben: a nyugalmazott felügyelő szorgos tevékenysége ugyanis 10–15 évvel korábbi időre esett, semmiképpen sem 1953-ra vagy 1954-re.

Viszont megható volt az a határozottság, amellyel — még betegségében is — a városszépítés helyes irányát képviselte. Magát az egyesületet a városi vezetőség tanácsadó szervének tekintette, amely a lakosság legszélesebb rétegeinek javaslatait gyűjti össze és vitatja meg a továbbítás előtt. Ez volt a városszépítés haladó hagyománya s ebben a felfogásban messze állt a lokálpatriotizmustól és a nyárspolgári idilltől.

Mialatt az elhangzottakon egy keveset eltűnődtem, egyszerre csak arra eszméltem, hogy Heimler Károly a Soproni Szemléből, közelebbről egy szerkesztői bizottsági ülésről beszélt. Különös csak az volt, hogy előkészítés nélkül, átmenet nélkül (kisebb időbeli bizonytalanságban). Akkoriban a Szemle irányát kellett megvédelmezni. Hangzottak el megjegyzések a város vezetősége részéről is, de főként a Soproni Hírlap kritikusa erős hangon követelte, hogy a Szemlében a soproni szépírók is helyet kapjanak. Mindez az 1940-es évek legelején lehetett,

s ekkor került sor a Pannonia-szálló kistermében egy augusztus végi napon — fehér asztalok mellett — az emlékezetes találkozóra. A helyzet valóban nem volt könnyű. Az írógárda még nem alakult ki, az előfizetés is akadozott, s a Szemle — Heimler Károly egyéni áldozatvállalása ellenére — rászorult a városi segítségre is.

Ezt a szerkesztő bizottsági ülést idézte fel Heimler Károly s rögzítette olyan időpontra, amely pontosan nem felelt meg a valóságnak. Szavaiból arra

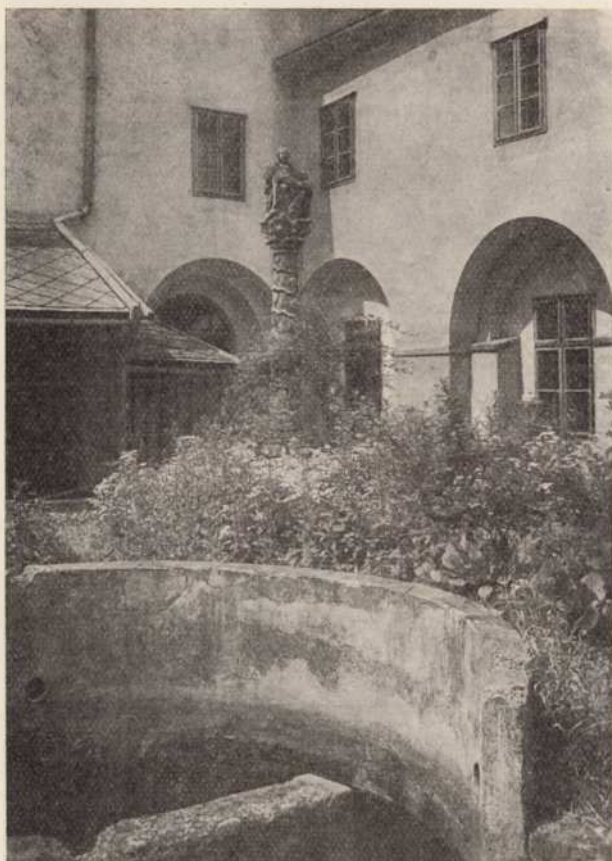
Sopron. Parasztudvar a Balfi utcában

lehetett következtetni, hogy a közelmúlt egy eseményéről van szó, valójában pedig másfél évtized múlt el a találkozó óta. Ez volt az a szerkesztő bizottsági ülés, amely egy időre választ adott a vitatott kérdésre: részt vettek a szerkesztő bizottsági tagok és állandó munkatársak, megjelent azonkívül — szinte opponensi minőségben — a Soproni Hírlap kritikusa is. Ezt az estét idézte fel Heimler Károly, s hálával gondolt arra, hogy az akkori fiatalok a Szemle irányát helyeselték és a Soproni Hírlap kritikussával vitába szálltak.

Ahogy beszélt, szeme mágnesszerűen a beszélőre tapadt, egész lényé átizzott: érezni lehetett, hogy legszemélyesebb ügyéről van szó. Ösztönösen védte

a Szemlét, természetesen nem az irodalomtól, hanem az elparlagiasodástól és a provincializmustól. Ebben Heimler Károlynak teljesen igaza volt.

Szóba került aztán még valami, amiről már a korábbi találkozások idejéről tudtam: a Bécsi-dombon levő kert. Saját szavai szerint szívesen tartózkodott ott, mert onnan pompás kilátás nyílt a városra és az egész soproni völgyre. Közös elhatározással a Heimler-házaspár a városnak ajándékozta azzal a szán-

Sopronbánfalva. Az egykori pálos (majd karmelita) kolostor udvara Piéta-szoborral

dékkal, hogy ott később turistaház vagy diákotthon létesüljön. Ez utóbbit, a jövőbeli lehetőséget akkor hallottam először.

Időközben lassan bealkonyodott. A gondos hitves előkészületeket tett, hogy Heimler Károlyt a lakásba kísérje. Bayer Lipót is visszatért a bánfalvi ismerősöktől. Búcsúzásra került sor. Reménykedve mondogatta, hogy legközelebb majd sétálunk egyet Bánfalván.

Erre a találkozóra már nem kerülhetett sor. A legközelebbi évben csak a sírját kereshettem fel.

Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanulsága

Írta: Baraczka István

Sopron város levéltárának közismerten gazdag feudális kori iratsorozataiból kiemelkedő forrásértékűek a várostörténet tanulmányozásához azok a számadáskönyvek, amelyek az egykori városi kamarai hivatal (Kammeramt) működése során keletkeztek. Értéküket nem csupán az a körülmény fémjelzi, hogy hosszú időre, évszázadokra visszatekintően tükrözik a város gazdálkodását, hanem speciális rendeltetésük és jellegük ellenére sokoldalúan és színesen idézik a város múltjának számos eseményét.

Meddő vállalkozás volna egy lélegzetre a számadáskönyvek több száz kötetének értékükhöz méltóan és a várostörténet iránt érdeklődők számára hasznosan bemutatni. Még lényegében közös vonásaik, elemeik — keletkezésük, beosztásuk, rendszerük, könyvelési technikájuk, számolási módjuk, pénzrendszerük, pénznemeik stb. — egyikének vagy másikának részletező ismertetése is túlnőne egy folyóirat megszabott terjedelmének keretein.

Éppen ezért csupán az 1535/36. gazdasági évről készült egyetlen kötetről álljanak itt az alábbiak, amelyek elsősorban arra törekszenek, hogy megismertessék a számadáskönyv pénzrendszerét s a benne előforduló pénzemek egy-egy máséhoz, valamint a könyv pénzrendszeréhez való viszonyát.

Az 1535/36. gazdasági évről készült számadáskönyv egy 32×24 cm nagyságú, 189 lapot magában foglaló, piros bőrbe kötött puha fedelű kötet. Bőr borítója kissé rongált, idők folyamán erősen kopott, foltosodott s ráncos, gyűrött benyomást kelt. A 189 lapból mindössze 127 a bejegyzést tartalmazó, a többi üres.

A kötetet kezdő belső oldalról megtudjuk, hogy 1535. május 3-án, hétfőn a polgármester a tanács jelenlétében adta át a városi kamarai hivatalt Schütznern Pálnak (*... ann heut denn montag nach sanndt Philip vnnd Jacobs tag, alß man zelt nach der geburt vnnserrß hernn Jhesu Christi, vnnserrß seligmacher 1·5·3·5 iarenn Hat mir, Paull schytznner Her Burgermayster in beywesenn aines Ersamen Rate uwerantwuert daß Stat Khamer ampt...*). Ő e számadások szerkesztője. — A reánk maradt kötet tisztázati példány. A polgármester, aki a kamarai hivatalt Schütznern Pálra bízta, Grätzer Kristóf volt, amint az később a számadáskönyvből kiderül (81. 1.).

A kötet első felében a város bevételeit, a második felében a kiadásait könyvelték el, mégpedig mindkettőn belül bizonyos csoportosításban az egyes tételeket. A bevételi részben az első csoport vegyes jellegű tételeket tartalmaz (*der emphanng deß gemainen einkhumenn*). Ide könyvelték a város adósainak befizetéseit, a befolyt adóhátrálékokat, a kövezési járulékokat, az előző évek elszámolásából fennmaradt összegek befizetését, az eladott városi szénáért kapott összeget stb.

A további csoportokban a városi pincéből eladott borok árát, a befolyt adót, a bérleti díjakat (boltok, mészárszékek, fürdő, házak, kertek, konyha stb. után),

piaci díjakat, a mész- és téglából származó jövedelmeket, birságpénzeket, az eladott városi telkek árát stb. könyvelték el.

A kiadási részben ugyancsak számos csoportba gyűjtve jegyzik fel a kiadásokat, éspedig: vegyesen a város szükségleteire eszközölt kiadások, a szüret, a tégláégető mester, a kőműves elszámolásai, a városi szolgák zsoldja s egyéb (ruha) járandóságai, a követek és a küldöncök költségei, útiköltségek, szőlőművelési kiadások, ácsfa s általában faáruk beszerzése, vasáruk és a velük kapcsolatos munkabérek elszámolása, ajándékokra kiadott összegek olyan személyek számára, kiktől a város ügyeinek kedvező vagy kedvezőtlen kimenetele függött, a városi majoros költségei, borra való stb. rendjében.

Ennek ellenére korántsem lehet azt állítani, hogy akár a bevételi, akár a kiadási rész egy-egy csoportja maradéktalanul magában foglalná az odakinálkozó valamennyi tételt. Azonos jellegű tételek is csoportjukon kívül, majd ebben, majd abban a csoportban bukkannak fel. Ha pl. a kutatót a városi ingatlanok értékesítéséből befolyó városi jövedelem egésze érdekelné, nem elégséges az eladott városi telkekből eredő bevételek csoportját tanulmányoznia, mert ilyen címen a bevételi rész első, vegyes eredetű csoportjában is található tételt (... *vmb ain garten... V fl. vngrich*... 5. l.)

A bejegyzések egy-egy tételét a szöveg első sorával egy vonalban, tőle balra kivetett *Item* ('továbbá') szócska jelzi, majd a szöveg utolsó sorával egy vonalban, tőle jobbra kivetett végösszeg zárja le. A szöveg elmondja, hogy mikor, kitől, milyen címen eszközöltek bevételt, illetőleg kinek a számára, s milyen javakért vagy szolgáltatásokért folyósítottak kiadást. A szövegben a lehetőségig egységekre, összetevőkre készletezik a lap jobb oldali margójára kivetett végösszeget.

A lap alján oldalanként összegeznek, de egy-egy csoport lezártával hiányzik azok összesítése. A kötet végén, a végső elszámoláshoz állítják szembe a bevételek végösszegével a kiadásokét.

A számadáskönyv tanulmányozása során lépten-nyomon beleütközünk abba a problémába, hogy az egyes tételek szövegében részletezett pénzek nem azonos neműek a tételt záró végösszeg pénzével. Például: *Item mer Hab ich vonn dem Mert pesrer emphanen vmb ain garten, den hat er kauft von Gmainer stat vmb V fl. vngrich ann den Suntag nach den vaschang tag. Facit VI phundt 2 solidus denar.* (5. l.) Vagy például: „*Item Mer zallt ich IIII tagwerg reyternn zw dm samtraydt in dem rathawß; ain tag II kreutzer. Facit 1 solidus 2 denar.*” (80. l.)

A két idézetből kitűnően a tételek szövegében magyar forint, illetőleg krajcár szerepel, s mindkét tételt fontsolidus-dénárban kifizetett összeg zárja le. Ez a rendszer az egész számadáskönyv jellemzője. Vagyis a különböző pénznemekkel operáló tételek részadatait egységesen és következetesen a font és részei foglalják össze, zárják le. Ezt vetik ki a számadáskönyv oldalainak jobb margóján, hogy ott egynemű mennyiségeket szerepeltetvén, összeadásukat lehetővé tegyék.

Az e célra alkalmazott font nem valószínűs pénz, hanem csak számolási eszköz, számítási pénz, amely már nem jelenti a benne foglalt dénárak súlyát, sem ezek ezüst színtartalmát, mindössze a 240 darab dénárt összefoglaló egységét. (Vö. erre bővebben e sorok írójának tanulmányát: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez [1540–1560]. Levéltári Közlemények XXXVI, 235–256).

A font és részeinek viszonyát az alábbiak mutatják:

font (<i>pfund</i>)	solidus (<i>schilling</i>)	dénár (<i>pfennig</i>)	fillér (<i>heller</i>)
1	8	240	480
	1	30	60
		1	2

A fontnak e rendszerében a számadáskönyvben előforduló bármely pénznem, illetőleg bármely pénznemben megadott összeg kifejezhető, sőt az egyes tételek összegét, mint fentebb említettük, a számadáskönyv ki is fejezi. Például: *10 fl. . . steur thuet Phfund 12, solidus 4* (3. l.) Az idézetben szereplő 10 forint – mint a későbbiekben látni fogjuk: 10 számítási magyar forint (*fl. ungrisch*) – a font rendszerében kifejezve: 10 fl. = 100 solidus = 3000 dénár, amiből következően 1 fl. = 10 solidus = 300 dénár.

A forintnak is van számítási forint változata, mely nem egyéb 100 dénár állandó jellegű foglalatánál; amely tehát szintén nem fizetési eszköz, nem valós, hanem csak számítási pénz.

A számítási fontnak és a számítási forintnak a viszonyszáma a dolog természete szerint állandó, minthogy sem az egyik, sem a másik értékingadozásnak nincs kitéve.

1 fl. = 1,25 font – 10 solidus = 300 dénár.

Minthogy a forint 100 dénárt tartalmaz, a forint dénárjának és a font dénárjának viszonya 1 : 3.

A város kamarása mindkét számítási pénzt használta számadáskönyve nyilvántartásához. Sőt nem egy esetben odáig ment, hogy egy összeg kifejezésében mind a két számítási pénzt vegyesen alkalmazta. Például: „*Item Mer Denn Khlingenpahernn ist angeschlagenn worten ·17· fl.; haben sy bezalt ·16· fl. 2 solidus, beleiben noch schuldig ·1· phunt*” (15/a l.) E számadási tétel bejegyzéséhez csupán annyit kellett szem előtt tartania, hogy 1 fl. = 10 solidus, és 8 solidus = 1 font. A számítási forint és a számítási font tudatos és könnyűszerrel való rendszeres használatának igazolására idézünk a számadási könyvből még egy tételt: *Mer Hab Ich vonn denn VI derfferenn emphfangenn steur gelt: Agendarf, wandarf, Khlingenpach, Medwichß, harkha vnd wolfs; vonn Disenn Derfferenn ist nuer zuegestelt wordenn vonn Caspar Judeneint vnnnd Christoph muer in Summa ·1·8·9· fl. 2. solidus . . . Summa thuet souil Phundt ·2·3·6· solidus . . . 4* (14. l.). Az átszámításhoz ezúttal is mindössze egyetlen osztási művelet volt szükséges (1890: 8).

A számtani műveletek elvégzését a kor gyakorlatának megfelelően számolóasztalok (*raittisch*) segítették. Sopronban is használtak ilyeneket. Éppen a tanulmányozott 1535/36. évi számadáskönyv tesz tanúságot erről. 1536 február 18-án egyebek között ezt a tételt jegyzik be: *Item Mer dem selbigenn tag (ann denn freitag uor sanndt Mathias tag) zallt ich dem tichsler in deß Prachs ambroß mayrhof vonn ainen tichsplat auf ainem rayttichß; facit III solidus denar* (84. l.).

Számadáskönyvünkben a XVI. század derekán használt pénzek közül mindössze a forint, illetőleg magyar forint (*fl. és fl. ungrisch*), az ort (*Ort*), a krajcár (*Kreutzer*) és a fillér (*Haller*) fordul elő. Közelebbi megismerésükhöz idézünk egy-egy számadási tételt.

A magyar forintra: *Item mer Hab ich vonn dem Mert pesrer emphanen vmb ain garten, den hat er khaufft von gmainer stat vmb ·V· fl. ungrischß ann*

den Sontag nach den vaschang tag (1536 március 5); *facit VI phundt 2 solidus denar*" (5. l.). Az 5 magyar forint a font solidusában kifejezve: 50 solidus ($6 \times 8 + 2$), azaz 1 forint = 10 solidus. Ugyanez az értéke — mint korábban kifejtettük — a számítási magyar forintnak is. Minthogy a fizetési eszközül használatos valószínű magyar forintot *fl. in Gold* megjelöléssel szerepeltetik az egykorú számadási források, nincs okunk kételkedni, hogy jelen esetben is számítási magyar forintról és nem arany forintról van szó. (Ebben az időben egy magyar arany forint értékét megközelítően 14 solidus fejezte volna ki.)

Az ort közelebbi megismerésére idézzük a számadáskönyvből: *Item ann Dem freitag nach Letare* (1536 március 31) *hab ich vonn gregor riemer daß rest seiner steur emphfangenn 3 ort; facit 7 solidus XV denar* (14. l.). A 7 solidus dénárban kifejezve 225 dénárt tesz ki. Minthogy a font dénárjának és a 100 dénárt tartalmazó számítási magyar forint dénárjának a viszonya 3 : 1, a font 225 dénárjának 75 dénár felel meg. Ez pedig nem egyéb, mint a számítási magyar forint $\frac{1}{4}$ -ének (25 dénár) háromszorosa. Vagyis a 3 ort = $3 \times \frac{1}{4}$ számítási magyar forint, amiből 1 ort = $\frac{1}{4}$ magyar számítási forint.

A krajcár (*Kreutzer*), mint valószínű pénz sűrűn szerepel számadáskönyvünkben. Értelmezéséhez az alábbiakat idézzük: *Item Mer khaufft ich vaß in dem ratkheller vonn drayssendarf ain Hundert · 29 · emer, denn emer zallt vmb · VI · Kr. vnnd denn Khnechten zw trinckchgelt geben II solidus denar; facit · XIII · phundt · I · solidus · VI · denar* (90. l.). Az idézett tétel a szürettel kapcsolatos kiadások között szerepel közelebbi időmegjelölés nélkül. A végösszeg a font dénárjában kifejezve $13 \times 240 + 1 \times 30 + 6$ 3156 dénárt tesz ki. Ha ebből levonjuk a borraivalóként kifizetett 2 solidusnak megfelelő 60 dénárt, a fennmaradó 3096 dénár a 129×6 krajcárt (774 kr) fogja meghatározni. Ennek alapján egy krajcárnak (3096:774) 4 dénár lesz a megfelelője, vagyis 1 Kr = 4 dénár.

A fillér (*Haller*) értékére maga a számadáskönyv nyilatkozik, amikor az egyik összegben $\frac{1}{2}$ dénárként tünteti fel. *Item Mer abgerait vonn den gbelb Ziegel Hat er gemacht · VI · tawsennt 4 Hundert vnnd · 50 · ; vonn dem tawsennt zumachen VII solidus denar; duet V phundt 5 solidus VII $\frac{1}{2}$ denar* (95. l.). Az idézett szöveget tartalmazó lap alján az összesítésben ez a $\frac{1}{2}$ dénár 1 haller-ként van feltüntetve. (A tétel végösszege egyébként helyesen: 5 font 5 solidus 4 $\frac{1}{2}$ dénár, mert a készített 6450 db téglá készítése à 0,21 dénár ezt adja ki; ez felel meg 1,354 $\frac{1}{2}$ dénárnak. Meg kell jegyezni, hogy a soproni városi kamarás általában nagyon pontosan számolt, s ez a tévedése ritka kivételnek számít.)

Minthogy számadáskönyvünk az egyes számadási tételekben előforduló különböző nemű pénzeket a fonttal, illetőleg a font részeivel fejezi ki, hasznosnak mutatkozik, ha az előforduló pénznemeket összefoglalólag a font dénárjában kifejezve felsorakoztatjuk:

magyar számítási forint	300 dénár
ort	75 dénár
krajcár	4 dénár
dénár (a magyar számítási forinté)	3 dénár
fillér (<i>Haller</i>)	$\frac{1}{2}$ dénár

E rövid áttekintéssel adva van a lehetősége annak, hogy a számadáskönyv tételeit számszerűleg értékeljük. Messze vezető, más kérdés volna akár a pénznemek, akár a nyilvántartott javak érdemi értékelése.

Egy ilyen irányú tanulmányhoz is tartalmaz adatokat számadáskönyvünk. Mintegy mutatóba kötöttünk csokorba néhány ár-adatot az 1535/36. év Sopronának életéből. Hogy áttekintésüket megkönnyítsük, az egyes árakat a font dénárjában fejezzük ki még akkor is, ha a számadási tételekben más pénznemben jegyezte fel a kamarás azokat.

Egy rőf durva harbergi posztó (Harberger)	90 dénár
Egy rőf bélésszövet (<i>Fuertuech</i>)	56 dénár
(Egy kabáthoz 5 rőf posztót és 2 rőf bélést vásároltak)	
Egy vég gyolcs (<i>Golcz</i>)	1080 dénár
1000 db. téglá	300 dénár
(a nem városbeliektől százanként 6 dénárral többet kértek)	
Egy mut (mut = 30 mérő) mész	240 dénár
(Az idegenek ezért is 60 dénárral többet fizettek)	
1000 db deszkához való szög (<i>Lattenegel</i>)	240 dénár
1000 db zsendelyszög (<i>Schintelnegel</i>)	72 dénár
Egy db. új zár	44 dénár
Egy db. kútvödör	24 dénár
Egy db. asztallap a számoíóasztalhoz	90 dénár
Egy db. 24 vödör (<i>Eimer</i>) tartalmú új hordó	576 dénár
50 db. csap a hordókhöz (<i>ain Halb Hundert Zappfen zu denn vassen</i>)	10 dénár
Egy db. vékonynyakú kancsó (<i>angster</i>) a városi pincébe (Rathkeller)	40 dénár
Egy db. zsemle (<i>Semel</i>)	1 dénár
Egy pint bor	6 dénár
Egy db. tyúk (<i>Huhn</i>)	12 dénár
Egy mérő (<i>Metzen</i>) zab	58 dénár
1/2 rizsma (240 ív) papír (regiszterhez és más szükségletekre)	112 dénár
Egy db. ló	3660 dénár
Egy db. bika	1200 dénár
Egy db. őz	240 dénár
Egy db. süldő (<i>Frischling</i>)	300 dénár
Egy kert, amelyet a város ad el (sem a mérete, sem a helye nincs feltüntetve)	1500 dénár
1/8 szőlő (<i>Dudlas-ban</i>)	240 dénár

Az egykori árakra vonatkozólag közölt adatok — mint jeleztük — csak szemelvények. Egy-egy számadáskönyv valamennyi ár-adatának feltárása és értékelése egy-egy nagyobb tanulmányt érdemelne. Értéküket növeli az a tény, hogy nem egyes évek számadásai állnak csupán rendelkezésre, hanem szinte évszázadokon keresztül évről évre tanulmányozhatók az áralakulás kérdései a városi levéltár gazdag számadási forrásanyagában. Azt is meg kell jegyezni, hogy a városi kamarai hivatal számadáskönyvei nem egyedüli forrásai egy-egy gazdasági év eseményeinek. Mellettük más számadáskönyvek is (*Spitalrechnung, Kirchenrechnung* stb.) segítik a város gazdaságtörténetének tanulmányozását.

Az árakhoz fűzött megjegyzésekből kiindulva adunk szemelvényeket egyes munkabérekre vonatkozólag is.

Egy szőlőkapás napibére pénzben	24 dénár
Szüretkor a szüretelő napibére	12 dénár
a fiatal (<i>Khlain</i>) szüretelőé	8 dénár
a puttonyosé	14 dénár
Kádármester napibére	40 dénár
Ácsmester napibére	40 dénár
Ácslegény (<i>Zimmermannseselle</i>) napibére	28 dénár
Gabonarostálásért a napszamos bére	8 dénár

Kisebb ingadozások e napibérekben előfordulnak. Például az ácsmester 1536 januárjában dolgozik a városháza hátsó kapuján. Egy napi bérként 1 solidus 2 dénárt, azaz 32 dénárt fizetnek neki. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a készpénz mellett sok esetben más, természetbeni juttatást is adnak. E juttatásokat egyes esetekben a készpénzjárandósággal együtt könyvelik el. (*Item Mer Hab ich denn pergleyten... geben essen vnnd trincken vnnd gelt duet... 96 denar* 74. l.). Kiszámításuk – s egyúttal a munkabér pontos megállapítása – ennek következtében nagy körültekintést és bonyolult számításokat igényel. Számos esetben azonban csak feltehető, hogy más juttatásokat is kapcsoltak a készpénz bérehez, de azok feljegyzése hiányzik. Sokszor adnak a természetbeni juttatás helyett pénzben „borraalót” (*Trinckhgelt*), amely tehát szintén bérkiegészítésnek tekinthető. Sőt a „borraalóként” eszközölt kifizetéseket a kiadások külön fejezetében foglalták össze. E fejezet tételeiből azonban nem könnyű megállapítani, hogy a borraalóval kiegyenlített szolgáltatás másutt, más címen nem nyert-e részben már kiegészítést. Véleményünk szerint esetleg több év számadásának tüzetes átvizsgálása e kérdések megválaszolását is lehetővé teszi.

Bevezetőben arról szólottunk, hogy a városi kamarai számadáskönyvek a várostörténetnek sokoldalú forrásai. Ilyen értelemben lapozgatva az 1535/36. gazdasági év könyvében, feltűnően vizsgálódásra kínálkozik a német írása annak a négy kéznek, amelyek a bejegyzéseket eszközölték. Az írások rövidítési rendszere, betűtípusai, kötési stb. külön paleográfiai tanulmányt érdemelnének. Ugyancsak gazdag forrásai a könyv szövegei a magyarországi német nyelv Sopronban beszélt és írt nyelvjárásának.

Közelebbről a várostörténetre tekintve, a bevételi rész első fejezetéből nem csupán az általános bevételek tárulnak elénk, hanem a családtörténeti adatoktól a városi topográfiáig, a város konyhájának bérlőjétől a városi szénát vásárló cinfalvi (siegendorfi) horvátokig sok személyre, épületre, tulajdonra, jogviszonyra stb. kapunk adatokat.

A városi pince boraiból származó jövedelem feljegyzései közt találkozunk Gressing Jánossal, aki a városi borok kimérőjeként egyetlen júniusi vasárnapon 1535-ben 61 vödör (*Eimer*) bort mér ki, pintjét 6 dénárért. Ugyanitt vásárol bort Lenig János krakkói polgár (*Hannß Lenig vonn Khrakha*), aki 115 vödör (*Eimer*) borért, vödörként 2 fontjával 230 fontot hagy vissza a város pénztárában.

A befolyó adók fejezetében ismerkedünk meg az adót kezelő polgárokkal (*Steuer Herrnen*): Paur Gáspár, Töldel Mihály, Judenfeind Gáspár, Muer János tanácsbéli urakkal s társaikkal, valamint a városnak jobbágy adót (*paurn*

steuer) fizető falvakkal (*Wandarff, Agendarff, Klingenspach, Medwichß, Wolfs, Harkha*).

A város bérbe adott jogosítványainak s ingatlanainak jövedelméről tudósító fejezetből nem kevesebb mint tíz mézszáros mestert ismernünk meg. De megtudjuk azt is, hogy házak, üzletek, fürdő, konyha, gyümölcsöskertek s földek bérei táplálták a város pénztárát.

A mészeladásból eredő városi jövedelem összegének megismerésén túlmenően egyetlen bevételi fejezet (*Emphfannng auß Khalich*) – amely nem sok színt ígér – az egyes vásárlók mészvásárlásainak mennyiségéből következtetni enged arra, hogy kik építkeztek (*Matheß Gartner, Mihel Puelndarffer* stb.) és kik „reparáltak” csak (*Cristoph ledrer in der Potschagassen, Hannß muer, Jheronimus in der schmidtgassen* stb.) ebben az évben. Ha ehhez hozzávesszük a téglaeladásból eredő jövedelem fejezetét, az építkezési kép egészen határozottan kibontakozik előttünk, az építkezésekre vonatkozóan rendelkezésre álló más várostörténeti forrásoktól szinte teljesen függetlenül. Ez utóbbi fejezet tanúskodik egyben arról is, hogy miféle termékeket állított elő a város téglais cserépegetője (*Maur ziegel, dach ziegel, gebelb zyege*l).

A bírságpénzből (*wandelgelt*) származó városi jövedelem tételei a bírságolás okairól is tájékoztatnak. Megtudjuk ebből: kik voltak garázdák a családjaikkal szemben, kik szántottak el a városi földekből, kik kaszáltak a tilosban stb., s egyáltalában milyen magatartást mennyiben kárhoztattak. Hozzá tartozik ez is a város társadalmának képéhez, mint szép szőtteshez annak visszája.

Bizonyára indokot ad mélyrehatóbb vizsgálódásra az a tény is, hogy a soproni szőlődűlők közül számadáskönyvünk évében miért éppen az ún *Dudlaß*-ban folyik kizárólag szőlőeladás a városi telkek értékesítéséből származó jövedelmek fejezetében.

Semmivel sem szegényesebb várostörténeti adatokban a könyv kiadásokat nyilvántartó része. Mindjárt az e részt bevezető, a város szükségleteire eszközölt általános kiadások fejezetéből mozaikszerű, de nagyon is változatos, mozgalmas kép tárul elénk. A városi tanács közös lakomáin a városi pincében (*Ratkeller*) cseh sört fogyasztanak. Az ide szolgáltatott gyertyáért, sóért stb. fizetnek Veit szatócsnak (*veit Khramer*). Levágatják a nádat a várakokban (*in denn lanngen vnnnd khuertzen grabenn*): 120 dénárt fizetnek a hóhérnak (*zich-tiger*) egy házasságtörő asszony vallatásáért; a csornai káptalannál királyi idézőlevelet másoltatnak; a szénagyűjtéshez gereblyét és villát vásárolnak; kijavítatják az Előkapu őrszobáinak cserépkályháit; elszámolják az Erhart lakatosmester külön regiszterében nyilvántartott városi munkákat; Bécsújhelyt (*in der Newstat*) lajtot, mustsajtárt, puttonyokat vásárolnak; Heinrich kovács regiszterének követelése kiegyenlítésre kerül; a városi kocsihoz az asztalossal ládákat készíttetnek; a polgármester Bécsben (*zw wien*) egy vég vásznat vásárol stb. – valóban kis mozaikdarabok, de jól érzékeltetik a város gazdálkodásának hétköznapijait.

A szüret kiadásainak fejezetéből a városi szőlők elhelyezkedésére is fény derül (*Saetz zw Khreuspach vnter dem Khreutz in dem yernnfridt; II Dudlaß; in dem stainer; in dem steyger; Khlausner*).

A város által alkalmazott téglalegető mesterrel (*ziegler*) történt elsázmolásból az évben termelt téglais cserép fajtáiról és a gyártott mennyiség egészéről alkothatunk képet.

A városi kőművesmunkákat végző Rödler Ferenc a városi fürdő kályhájának készítéséért és a fürdő kövezéséért (*phflasternn*) kapja meg a bérét.

Ha csupán a város által betöltött városi alkalmazottak állásait hámozzuk ki a fizetéseiket (*soldt*) nyilvántartó fejezetből, már lényeges várostörténeti adatokhoz jutunk. Az elkönyvelt tételek egymásutánjában *dy diener gmainer stat* a következők: fegyvermester (*puxenmayster*), a Hátsó kapu és az Előkapu kapuőre (*tarbertell bey den hinter tar, tarbertell bey den fodernn tar*), törvényszéki szolgák (*gerichts diener*) (több), a város nótáriusa (*Statschreyber*), éjjeliőrök (*nachtwachter*) (több), toronyőrök (*turner*) (több), hóhér (*zichtiger*), a kamarás szolgái (*khamer khnecht*) (több), a városgazda (*statmair*), csőszök (*feldtheutter*) (több), a város kamarása (*khamer*). Bár a zsoldban részesültek nem teszik ki a városi alkalmazottak egész körét, s illetményeikről is nehéz – a természetbeni járandóságok hiányos feljegyzése miatt – megbízható képet alkotni, mégis érzékelteti a fejezet a városi alkalmazottak helyzetét, s a városnak velük szemben tanúsított munkaadói magatartását. (Pl. a 14 hétnél is három nappal kevesebbet szolgált törvényszéki szolga özvegyének *auß beuelch hernn richter* 180 dénárt fizet a város *zw ainer abfertigung*.)

A városi futárok díjainak fejezete (*potenn lann*) hűen tárja elénk, hogy a város kikkel, hol s milyen ügyben tartott kapcsolatot. Belőlük szemléltetőül néhány: levelek Bécsújhelyre, Kismartonba, Kirchschatzba, Lékára (*vonn wegen desß Khrieg wider den neslinger*); követ Csornára (*gen Zhyerna*) oklevélmásolatért (*vmb ain abgeschrift*); követ Okára (*genn Okhaw*) (*zw deß Fuerst schaffer vonn wegen deß holtz zw der pruckchen zw geschieß*); követ Sárvárra (Sziget) Nádasdihoz; levél Pozsonyba országgyűlés (*lantag*) ügyében; levelek Bruckba, Petronellbe, Magyaróvárra kommissió ügyében (*der beschaw halben zw Medwichß*); követ Frañnóra (*Farichtenn stain*) az ágfalvi fogoly ügyében; levél Bádénba (*zw dem hernn hauptman vonn wegenn der beschau halbenn zw medwichß der hetter halbenn zwischenn des von Furst vnnd der vonn Oedenburg*) stb.

Ezt a képet egészíti ki a város képviselőjében, illetőleg a városi megbízásokkal utazók költségeinek elszámolása. A városgazda (*statmayr*) egy szolgálival Bécsújhelyre utazik vasért, költségeikre, helyesebben élmezésükre (*zw zerung*) 180 dénárt folyósítanak. A polgármester ötdomagával Bécsbe utazván, a Kőszeggel való borszállítási vita elintézésében 12 nap alatt 15 fonttal többet költ ennél. Vámügyben a nótárius Bécsben 2 1/2 font erejéig terhelhette meg a város pénztárát. A bor szabad eladása ügyében a bírónak kell Pozsonyba utaznia. Ugyanő jár el Kismartonban a sérci híd dolgában. Bors (*purß*) Benedek tanácsosnak Sárvárra (Sziget) van útja, hogy a Tibor és elhalt testvére Bertalan mézszármesterek Nagycenken elkobzott disznai ügyében intézkedjék. A polgármester Kristóf mézszáros mesterrel együtt Bécsbe van rendelve az ún. *hansgraf*-hoz ('kereskedelmi ügyvivő': *zw dem Hannß Grauen*) borszállítás dolgában. Ugyancsak a polgármester utazik ötdomagával s négy lóval Pozsonyba az országgyűlésre (*auf denn lantag*), ahol 1535. november 21-től december 3-ig tartózkodnak. Két tanácsbeli „vonn wegenn der gefangenn burgerschaft” utazik Sárvárra (*Sziget*).

Az ácsok számára eszközölt kifizetések szövegéből vett rövid idézetek különösebb magyarázat nélkül is érthetően adnak bepillantást az 1535. évi Sopronba, az ott folyó ácsmunkákba:

„... denn Hinter thuernn zudeckhenn mit Ladenn...”

„... in dem rathauß zway dechel gemacht...”

„... den rechenn fuer denn ablaß in denn Khuertzenn grabenn zumachen...”
 „... dy prueckch rey dem Saffran garten zumachen...”
 „... das tar bey dem staintar gemacht...”
 „... Pruckch zw geschies...”
 „... dy pruckch bey denn hintern tar vnnd in der silber gassen gemacht hat...”
 „... Inn dem spital das Holtz zwhackhenn...”
 „... die theer in der vorstat vmb vnnd vmb pessert...”

A városplébánia egyik épülete (*pharhof zw dem stadel*) ezekben az években épül, kiadásait külön kiadási fejezet fogja össze. Hasonlóan zárt egységben kezelik a városi szőlők művelésének költségeit, amelyek a számadatokon túl a munkálatok részleteire, fázisaira, a szőlők elhelyezkedésére, fekvésére stb. adnak tájékoztatást.

Az egész számadáskönyv legmagasabb kiadási tétele az az 1000 magyar forint (számítási forint), amit királyi parancsra a Magyar Kamarának befizet a város, s amit az adóságokra történt fizetések fejezetében találunk.

A faárukért fizetett kiadások tételeinek szövegei áruismereteinket bővítik, s egyúttal beszerzésük helyét ismertetik. Egy vulkaporányi (*wulkhersdarff*) paraszttól egyebek között két létrát vásárolnak (*dy habennt 38 sprissel.*) A deszkafajták megismerését is jól szolgálja ez a fejezet. Beszerzési forrásuk elsősorban Bécsújhely.

A soproniak akkor „Mertzuerschlag”-ban (*Mürzzuschlag*) vásárolnak vasat, 15 mázsát (*zentenn*) és érdekes, hogy a fuvardíját „von mertzuerschlag in dy Newstat” számolják el a vasárúk és munkadíjak kiadási fejezetében.

Az ajándékok és vendégeskedések költségei arról beszélnek, hogy kikkel tartották érdemesnek a város érdekében jó kapcsolatok fenntartását. Thurzó (Elek), *Molakhi*, veszprémi püspök, a bécsi ún. „hansgraf”, bécsi magyar tanácsosok, (*ungarechesse hern*), egy bizonyos, meg nem nevezett kamarai tanácsos, „... der dy XV hundert fl hat begert...”, a soproni városskapitány (*vnser her Haupman*), a nevezetes megyei Fürst birtokos családnak egyik tagja (*her von Fuerst*) és a magyar országbíró vagy az alsóausztriai tartománybíró (*der Landtrichter*) szerepelnek a megajándékozottak között.

A kiadások néhány fejezetét nem is érintve, a városi kamarai hivatal 1535/36. gazdasági évének aktív mérlegével zárjuk a számadáskönyv nagy vonásokkal történt bemutatását. A mérlegben 2992 font 7 solidus 4 dénár bevétellel szemben 2979 font 1 solidus 9 dénár kiadás áll, s így „per Resto” 13 font 5 solidus 25 dénárt mutat ki a végelszámolás.

Nem állíthatjuk, hogy ennek az egyetlen kötet számadáskönyvnek minden tanulságát levontuk. Bemutatásának a célja inkább az volt, hogy mint várostörténeti forrásnak sokoldalúsága kidomborodjék. S mert igaz az, hogy a sokoldalú történeti források érdemesek a közlésre, meggyőződésünk, hogy a Sopron városi számadáskönyvek ezek sorába valók.

A soproni zenei művelődés történetének vázlata

(Újabb adatokkal)

A soproni Zeneiskola 140 éves fennállása alkalmából

Írta: Csatkai Endre

A ferrarai követ Sopronon átutazva 1487-ben azt írja haza úrnőjének, hogy Sopron kicsi, de szép város. A bizonyára szíve mélyéig zeneszerető olasz a szépek talált városban a neki annyira kedves zenével is találkozott: 1452-ben Fraknói Pál özvegyének jóvoltából már orgona búgott a Szent Lélek templomban és a ferenciek klostromtemplomában, valószínű nem nélkülözötte a hangszert a Szent Mihály parókiatemplom, esetleg a Szent György templom sem.¹ És a szükségből fejlődött ki a világi zene. A város ugyanis részben völgyben fekszik, ellenséges szándék feltűnését nem volt könnyű távolból felismerni, ezért épült fel a belváros egyik kapuja fölé a hatalmas őrtorony, a mai Tűztorony elődje, hogy annak magasra elhelyezett erkélyéről örök figyelhessék a környéket és kellő időben kürtjelekkel adják tudtul, ellenség vagy jóbarát közeledik-e. Az első toronykürtös szegődtetése 1527-ből ismeretes, majd 1536–1547 közt II. Lajos hajdani dobosa, Adler György látja el ezt a feladatot, mert a küirthöz is értett. Egyúttal mindenféle bohémtempójával megismertette a józan polgárokkal a muzsikusnepség életrendjét.² Természetszerűleg békésebb időben ezek a muzsikusok, szám szerint négyen, ellátták a városiak zenei szükségletét is, báli zenét szolgáltatottak, kimuzsikálták a lakodalmakat, újévi és névnapki köszöntőket vállaltak. A felpeszülő zenei élet idecsalogatott azután vándorzenészeket is, és 1609-ban a toronyzenész arról panaszkodik a tanácsnak, hogy kenyerét veszélyeztetik, de nemcsak ezek, hanem a városban magában is sokan muzsikálnak pénzért az említett alkalmakkor. 1600 körül már nagyon állt a toronyzene is. 1592-ben Dürr Péter toronyzenész 30 forintnyi előleget kap, hogy hangszereket vásároljon; talán vonós hangszerek voltak, mert ezeket (stille Instrumente) használva a közeli falvakba is kijárhattak zenélni a toronyőrök. 1601-ben nagy igényekkel áll elő a tanács. A toronyzenében sok a madrigál és a virágének; alighogy rákezdnek, be is fejezik, motetteket igényelnek!³

A bor évszázadok óta vidámította a soproniakat és készítette énekre. Luther szorgalmazta a templomi közéneket, és a városi vezetőség is áldozott rá, hogy az istentisztelet minél ékeesebb legyen. Jóhangú diákokat látott el élelemmel és ruhával, ezek az ún. adstans ifjak, kb. tízen, azonban elég világiasan viselkedtek, bőven volt rájuk panasz, hogy éjjelente az utcán kóborognak és a város pénzén képzett hangukat világi nótákra pazarolják. A 17. század első három negyedében a város gondoskodott a templomokról, így ünnepélyes alkalmakkor a toronyzenészek is közreműködtek az istentiszteleteken.⁴ Mindez szép do-

1 Házi: Sopron története. I. rész. 3. kötet, 392. lap.

2 SSz 1968. 177. lap. Házi: II. Lajos magyar király udvarizenésze.

3 Részletesebben és a forrásokkal Csatkai Endre: A soproni muzsika története. 1925. A Soproni Zeneegyesület történetének vázlata. 1929.

4 Részletesebben lássad a forrásokkal a fentieket és A Soproni daloskultúra múltja. Sopron 1963.

log volt, és aligha ismert a magyar városokban nagyobb zenei művelődés, mégis a soproniakat tovább sarkallta az a körülmény, hogy 1625-ben az itt tartott országgyűlésre, III. Ferdinánd koronázása alkalmából, a császári énekkar is idejött. A város 1629-ben korának egyik ismert zeneszerzőjét, Rauch Andrászt szegődtette orgonásnak, akinek már ekkor több műve megjelent nyomtatásban, ezek sorát Sopronban is gazdagította, sőt mikor 1634-ben az udvar ismét lejött Bécsből az országgyűlésre, többszölamú bevonulási indulóját adták elő a soproni énekesek (A darabot történeti hangversenyeken többször is előadták Budapesten 1867 óta). 1635-ben megjelent nyomtatásban is. A város többször részesítette jutalomban a szorgalmas szerzőt, bár a zeneszerzésre a szerződése is kötelezte. De ösztönző szerepe másutt is kitűnik. A városi számadáskönyvből kitetszik, hogy korának jeles zenészeitől (Stadtmeyer, Hammerschmiedt, Cifra) vásároltak zeneműveket.

Rauchot 1656-ban emlegetik a városi iratok utoljára. Tagja volt annak a soproni Tudós Társaságnak, amelyet Lackner Kristóf polgármester 1602-ben alapított és amelynek üléseit hegedűszó is emelte, sőt az ernstbrunni Holzhaus Wolfgang zeneművet is ajánlott. Teljesen homályban marad, mi lett Rauch további életsorsa.

Rauch után Psillius nevű orgonás játszik nagyobb szerepet. Motetteket ajánl a városnak, három arannyal jutalmazták. Azonban 1674-ben a templomokat visszakapja a katolikus egyház, míg az evangélikus gyülekezet új templomot épít fából, és most már nem a város, hanem az egyházközség tartja fenn. Még ekkor is sikerül jó orgonást szerezniük a ruszti születésű Wohlmuth János személyében, aki virginálra, a zongora ösére tanítja a polgárok gyermekeit. Maga írja a gyakorlatokat: ilyen kottáskönyv fennmaradt. Stark vendéglős 12 éves fiacskája tanult belőle Wohlmuthnál, évjelzése 1689. Felfedezője, Payr Sándor, aki egyúttal Wohlmuth életrajzát is megírta. (1929). A becses zenei emlék a soproni Liszt Ferenc Múzeumban van.⁵

A 17. század elején nagyon összezsugorodott katolikus egyház lassan ismét erőre kapott, az 1636-ban letelepedett jezsuiták versenyre keltek az ev. gimnázium színélőadásaival; könnyen győztek, mögöttük álltak a környékbeli katolikus mágnások, Esterházy Pál az előadások emelésére kölcsönadta a zenészeit, 1702-ben a hercegi karmester, Rumpelnig Ferenc zenét is szerzett egyik előadásához. Az ev. gimnázisták színjátészó kedve ellankadt. 1700 után meg is szűnt ott a színjátás, a jezsuitáknál mind fényesebb lett. A városban orgonagyártó telepedett le, és hosszú évtizedekig nem hiányzott ez a mesterség.⁶ A város fenntartotta a toronyzenét, állandóan újította és vásárolta a hangszereket, ahogy a számadáskönyvek bizonyítják. A toronyzene főnöke, a toronymester kérésére a város le-lecsapott olyan kisebb zenei alakulatokra, amelyek eljártak bálókra, lakodalmakra zenélni; ha csak nem adtak térítést a toronymesternek, megbüntették őket. A zenészek többféle hangszerhez is értettek; volt egy, tán a zene-történetben egyedülálló hangversenysorozatuk. Mikor ti. a kurucok 1704. február 17-én körülzárták Sopront, a kivilágított toronyban minden este a város megvetését jelképezve a zenekar sipokkal török bevonulási indulót, majd dobokkal, dragonyos és egyéb indulókat játszottak, azután trombitával és dobszóval, néha össze is keverve a darabokat annak jeléül, hogy a város nem félelme-

⁵ A kottáskönyv legutolsó feldolgozása SSz 1955. 1. szám. 8. lap. Jandek.

⁶ A 18. század elején Kolb, majd Hefele Augsburgból (polgár 1755-ben) Rath (Roth, polgár 1782-ben), a 19. század első felében König Fülöp és Kleeblatt Keresztély.

dett meg a kurucoktól (Ritter krónika. 24. lap). Fúvós hangszereken (oboa, klarinét, fagott, fuvola) játszott p. o. Lettner Jakab gráci ifjú a soproni toronyban és énekre meg zongorára tanította Jillier altábornagy leányát. (D' Isoz: Egy pesti zenész feljegyzései. Tanulmányok Budapest múltjából. 1933. II. 181. lap)

Széchenyi György győri püspök a soproni Szt. Mihály templom énekkara javára 1684-ben nagy alapítványt tett, így ott felújult az egyházi ének, 1693-ban a város, mint kegyúr, Bécsből hozott egy Hörrmann Reimar nevű orgonást és zenészt. (Tjk. 1693. 167. lap.) Nagyobb zenei események itt nem voltak, csak a neve maradt fenn Schweiger Ernőnek, aki 1769-ben és Fabriczy Mátyásnak, aki 1797-ben halt meg 75 éves korában. Az utóbbi idejében esett meg egy kis zenei csetepaté, 1770-ben ugyanis a templomi tenorista, Miller Tamás Ernő panaszt tett, hogy Fabriczy nem ad neki ugyanannyi járandóságot, mint a basszistának. A tanács úgy dönt, hogy a hangszín valóban más, de a teljesítmény ugyanolyan fokú, tehát azonos javadalmazás jár (Tjk. 1770. 184. lap).

A katolikus egyház felemelkedése beleszólt a város zenei életébe: 1720-ban rendelet szerint tilalmas a toronyzenészek muzsikája a Mária ünnepek előestéjén és a pénteken meg szombaton (Gerichts-Protokoll. 1720. 208. lap). Hasonló módon nem szabad zenélniök az uralkodó halála idején; minthogy az udvari gyász elég hosszú, 1740-ben a győri püspök hozzájárult, hogy „tisztességes esküvőkor” lehet zenélni és táncolni.

A kovácsok 1701-ben új zenei foltot vittek be az utca képébe. Az újonnan megválasztott céhmesterhez a régítől zeneszóval vitték a céhládát. Nincs nyoma, hogy követték-e más céhek a példát. Végre két jelentős esemény is hozzájárult a zenei élet élénkítéséhez. Egy újabb adat szerint már 1731-ben megismerkedett Sopron a hivatásos színészettel (SSz 1968. 178. lap) egyelőre nagyobb időközökben, majd amikor a város színházzá alakította át a mai Széchenyi Gimnázium telkén állott szárazmalmát, néha egy év alatt több társulat is megjelent, sőt olyanok is, amelyek „énekes”-nek hirdették magukat. A 18. század végén most már operaelőadások is gyakoriak voltak, nem egy ma is játszott darab is színrekerült, és 1795. december 12–14-én Mozart Varázsfuvolája is pár évvel bécsi ősbemutatója után. A másik fontos dolog az állandó kaszárnya építése volt 1753-ban, azaz télire igazi garnizonváros lett Sopron, idehúzódtak a tisztí családok, előkelő származású tisztek. Kedvükért a környékbeli nemesség is télire lakást bérel. Felpezsdül a zenevilág, a katonazenekar vezénylője Ruzsicska Vencel. Kismartonban és Eszterháznál Haydn a karmester, Széchenyi Ferenc nagy-cenki zenekarának Dorfmeister nevű karnagya van (Tud. Gyűjtemény. 1829. III. 69. lap). Nyilván nem áll egyedül az az eset, hogy Esterházy zenekara, nyilván Haydnal együtt, Sopronban 1775-ben Primes városnap aranymiséje alkalmával emelte az ünnep fényét. A város a híres zenekart a Fehér ló vendéglőben vendégelte meg (Számadaskönyv 128-as tétel). Haydnnak a hercegi palotában volt egy szobája, ahol megpihenhetett két állomáshelye közti ingajáratai alkalmából. Állítólag tanítványai is voltak a városban; hegedűre oktatta őket.

A két évtizedes francia háborúk alatt, annak ellenére, hogy a Habsburg-birodalmat állandóan vereségek érték, a zenei élvezetek nem csökkentek, és egy Pospisil nevű katonakarmester műkedvelőkkel 1804-ben és 1805-ben előadta Haydn Teremtés c. oratóriumát, majd a Krisztus hét utolsó szavát 1805-ben, nemkülönben a valószínűleg műveiből összeállított Feltámadás című darabot. Az 1789-ben felépült Kaszinó célszerű termein kívül a Pejachevich, Erdődy, Starhemberger mánáscsaládoknál is voltak házi hangversenyek. Az „uraságok” tiszteletére alakított Boross alispán 1787-ben „muzsikus társaság”ot, amely

hetente kétszer is játszott. Bezzeg nem örült a dolgok ilyenén virágzásának Gasser Lajos toronymester. Igaz, hogy a városi tanács neki szabadalmat adott a bálók és lakodalmak kimuzsikálására, de beleártotta magát üzletmenetébe a katonaság és a Kaszinó is. Nem maradt más hátra, minthogy a kis alakulatokat, az ún. Bradlgeigereket üldözze; szorgalmasan jelentgette fel őket, de ezek a városi bíróság pénzbüntetése ellenére csak folytatták az alsóbb néposztályok szórakoztatását; a végén elvették hangszereiket és kottáikat. Persze nem is voltak művészek, iparossegédek álltak össze, így po. Kurzweil szabó házában is a segéd vezetésével.

A nagy farsangnak azonban megjött a böjtje. Igaz, hogy a francia háborúkat győzelmesen fejezte be a birodalom, mégis a többszörös pénzromlás következtében gazdasági válságok álltak be, a főurak visszaköltöztek a falura, a városra ráborult az ún. biedermejer kor csöndje. A háborúból aránylag kevés veszteséggel kikerült polgárság lassan beletanult új szerepébe, fenntartója lett Sopronban a zenei művelődésnek. Egyelőre a zenében is az exotikum érdekelte: így a csodagyerekek. Már 1796-ban egy Böhm Ferenc nevű nem egészen hat éves gyermek „bámulásra indította a közönséget” hegedűjátékával. Pesti volt. Két év múlva Erlangenben is bemutatkozott... (Magyar Kurir... 1796. I. félév 441. lap. Pressburger Zeitung. 1798. 486. lap). 1820 őszén a 9 éves doborjáni Liszt Ferenc játszott kétszer is, ugyanakkor egy Praun nevű vak gyermekhegedűs vagy fuvalós. Feltalálók mutattak be különböző, azóta rég elfeledett hangszereket (harmonichord, sinfonion, chordaulidion, salpingion, trombita-automata, philaelodicon, sireneion, terpodion.) Azután a legkülönbözőbb vándorművészek jönnek. A szint nem éppen magas: a Fischer nővérek énekelnek és táncolnak, egyúttal a közönségre bízzák a belépődíj megszabását. 1828-tól fogva nincsenek operaelőadások, a hangversenyek felé fordul a figyelem.

1829-ben Tóth József táblabíró, aki a mai Caesar-házban lakott, ismerőseivel, gyermekeivel nagy vállalkozásba kezd, szövetkezve Kurzweil Ferenc egyházi karnaggal a vezénylő polcnál, betanulták Haydn Teremtés c. oratóriumát és a Kaszinó egyik termében belépőjegy nélkül előadták. A siker felbátorította őket és pár hét után megismételték jótékony célra. A kórus 15, a zenekar 39 tagból állt; közreműködött a toronymester zenészeivel; a többség műkedvelőkből állott. Szó szót követett: látnivaló lett, hogy a tudatos nevelés milyen nagy teljesítményekre képes és a közönség izlését is mennyire emeli. Olyan időszak volt, amikor a polgárság áldozat vállalására is kész volt (és valóban Sopronban sorra alakultak a cselédkórház, a takarékpénztár, kaszinóegyesület és könyvtár), így 1829. április elsején megalakult a Zeneegyesület, célja zeneiskola létesítése és hangversenyek rendszeresítése. Az első évben, 1829-ben már négy hangverseny volt, az utolsó ismét Haydn oratórium, a Négy évszak. Az egyesületnek eleinte 34 működő tagja volt, így a zenekari számokat a katonazene vette át, az első elhangzott mű Weber Oberon nyitánya volt. Aztán műkedvelők ének- és hangszeres számai szerepeltek a műsoron; gyakran átjöttek a kismartoni hercegi zenekar tagjai és pozsonyi műkedvelők. A tiszteletdíj csak egy dísztagsági oklevél.

A zeneiskolát mindjárt alapításakor gondjaiba fogadta az egyesület. 1829-ben csak éneket tanítottak, de 1834-ben meghalt a tanító, utóda Kurzweil lett. 1836-ban először Englmann oktatott hegedűt, egyúttal éneket is. 1839-ben Klug Alajos állott sorompóba, rosszul énekelt, de jól tanított; tanítványa volt Kőszegi Károly, a Nemzeti Színháznak hosszú ideig kitűnő basszistája. Egyébként

nem vált nagy dicsőségére az iskolának Klug mester, 1842-ben adósságok és családja hátrahagyásával elszökött a városból. (Tjk. 1842. 2064. sz. végzés)

Az iskola négy évig foglalkozott a növendékekkel, két évet szántak előkészítésre, csak a tehetségeseket tanították tovább. Az említetteken kívül hegedűtanító volt még Eypeldauer is, Goldmark mestere, aki azonban megőrült később és többgyermekes családját nagy nyomorban hagyta. Egyébként is eltűnt Sopronból (Tjk. 1845. 4424. és 4697. sz. végzések). Még egy nevezetes énektanítványa volt ezidőben az iskolának, Liebhardt Lujza, a bécsi opera kiváló Mozart-énekese, Angliában halt meg 1899-ben. Liszt Ferenc is érdeklődött az iskola iránt, 1840-ben hangversenyének jövedelméből szép összeget juttatott ide is.

A Zeneegyesület és az iskola révén fellendült a zenei érdeklődés. Nem is volt elég az iskola. Jachimek toronymester fúvósokat tanított, Freylach József 1846-ban zongoraiskolát nyitott. A Zeneegyesület műsorain kiváló bécsi művészek nevét olvashatjuk, sőt a fiatal Rubinstein Antalét, Hellmesberger Józsefét és fiáét, akik kamarazenét hoznak ide. Az egyesületen kívül vendégszerepel az idősebb Strauss János zenekarával (1832-ben) és Lanner egy bált muzsikált ki 1839-ben.

1841-ben Sopron új színházat avat, amely a hírlapi közlemények szerint bármely fővárosba beleillenék. Első igazgatója egyúttal egyik bécsi és a pozsonyi színházat is vezette. Három havi operaműsort adott, az első idényben 22 darab járta, közte a legfrissebb olasz művek és Meyerbeer operái. Így ment ez három évadon át. A zenekar tagjai vállaltak tanítványt is és szimfonikus előadások során előadták Beethoven Vittorai csatáját is. A nyolc toronyzenész becsülete ezek után persze kitellett. Kiszorultak az Erzsébet-kertbe, ahol egykorú feljegyzés szerint „nyöszöröggették” hangszereiket. Már 1833-ban kívánják a közgyűlésen, hogy ne a toronyban legyen a zene, hanem a mai Petőfi téren heti három ízben, de Jachimek mester csak egyet vállal, mert nincs elég embere. A városi közgyűlés azonban úgy határoz: a zene a torony érdekességeihez tartozik, de belátnak négy segéd, négy inas nem elégséges. (Tjk. 1833. 2341. és 2476. sz. végzés.) 1852-ben azonban végleg megszűnik a toronyzene. Jachimek toronymester fia, Ferenc, nagyhírű zongoraművész lett, világot járva Japánban a tengerbe fúlt 1870-ben. Az id. Jachimek zeneiskolájával is baj volt, a toronyhoz tapadó, 1895 körül lebontott keskeny épületből lehallatszott a tanítványok zenebonája, hivatalos felszólítást kapott, hogy ne az utcai szobában tanítson. (Tjk. 1834. 2054. sz. végzés) Utóda és egyúttal az utolsó toronymester Beskoschka Vencel volt, akiről 1847-ben büszkén írják az Életképek c. lapnak, hogy tanítja a Rákóczi indulót. Ugyanis Sopron a maga egészében erősen magyarosodott, így a zenei művelődésen is meglátszott ez a hatás. Már 1827-ben alakul a líceumi ifjúság Deákkúti vármegye nevű társasága a magyar zene és tánc terjesztésének érdekében: feltűnnek a cigányzenészek. Liszt 1846-os hangversenyén magyar dalokat is játszik; megismeri Sopron Rózsavölgyi nevét; magyar színészek mind többet játszanak nagy sikerrel dalos népszínműveket. A zeneiskola egyelőre nem adja be a derekát. 1841-ben írja a Honművész a zeneiskolai vizsgáról: „Végül Becker nagy hírű költeményét – Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein – Hackltól muzsikára téve elénekelté, az egyesület dalnok növendéksége, mely közt nem egy 8–6 évü kised is vala látható. Már ennek hangja legyen? A szép kardal minden siker nélkül kiáltatott le.” (1841. 407. lap)

Alakult egy dalegyesület 1844-ben, vezetője Süssmann Károly Vilmos ev. kántor volt, de csak egy szerepléséről tudunk, be is fejeződött az élete. De 1847-ben az ev. templom orgonásaként Németországból idekerült Altdörfer Keresztély

(+ 1898), aki hamarosan férfikart alapított, neve Férfidalkör volt és ez 1848. június 4-én egy műkedvelő előadáson Lorenz Talpra magyar-ját adta elő. A magyar zenetörténetben ismeretlen kórus. Sopron virágzó zenei életét azonban elölte az 1848. december 16-án beállott osztrák megszállás, amely az egész szabadságharc idején nem is hagyta el. Nagy számmal hoztak ide idegen hivatalnokokat, de minthogy a kivégzések, bebörtönzések, kényszersorozások igen sok családot érintettek, az őslakosság nem rokonszenvezett velük. Az elnyomó hatalom ugyan próbálkozott néhányszor, hogy elindítsa ismét a zenei életet, de nem is akadt megfelelő személyiség a vezetésre. Altdörfer énekkara működött csak, minden műsorára magyar népdalokat tűzve, sőt maga a karnagy is írt magyar kórust, de a Zeneegyesület csak 1858-ra lehetett lábra állítani, amikor Lorenz János került Sopronba a dóm karnagyának. Akkor néhány szép hangverseny volt hallható, de Lorenz hamar kidült. A zeneiskolának is lett egy nagyhírű énekesnő-tanítványa, Schuh-Proska Klementina, szász kamaraénekesnő. Szerepeltek persze vendégművészek. Többször hangversenyezett Liebhardt Lujza is. Az 1850-es évek ismét jó operaidények voltak; a lappangó nemzeti láng is megkapta a maga élesztését, a német operaegyüttesek bemutatták az Ilka és a Kunok operákat, sőt 1863-ban a debreceni társulat vendégszerepelt és egész sereg divatos olasz opera mellett először juttatta szóhoz Erkelt a Hunyadi Lászlóval.

Lorenz betegsége folytán a zenekari élet kihunyott. A változó katonazenekar adott néha keretet a Dalfüzér előadásaihoz és játszott a Magyar Király vendéglő kertjében. Azonban a katonazene is megszűnt. 1868-ban a városi közgyűlésen felszólal Müller Paulin tekintélyes kereskedő: „A 11. dzsídás ezred zenekara feloszlott, Sopron városa mindekkoráig zenekarral birt, tekintettel a városnak a katonai zenekarok általi élélénkülését, kéri a 76-os teljes ezred idehelyezését zenekarral.” (Tjk. 1868. 1493. sz. végzés.) Ugyanígy 1872. február 14-én a közgyűlés elé is terjeszt meleg hangú határozatot a városi tanács, hogy katonazenét kapjon a város, de utolsó pontja lévén a tárgysorozatnak, nem volt már az ülés határozatképes; 1873-ban „már évek óta óhajtatván” valóban ismét van a városnak 63 tagú katonazenekara, és nem más a karmestere, mint a jónevű idősebb Lehár Ferenc, a későbbi zenészerző apja, egyébként kitérő hegedűs, akit magánchaladok, itt és Kismartonban is örömet látnak házi zenélésre vendégül. És a karmester úgy gondolja végképp letelepszik, házat épít a Malom utcában és Ferenc fiát a Csendes magániskolába járattja, mégis 1877-ben elhagyta a család a várost, mely most már féltve őrzi a katonazenekart és számára 1875-ben bérbe veszi ugyancsak a Malom utca akkor 22. számú házat. (Tjk. 1872. II. 14. és 1875. 2222. sz. végzés.)

Lehár az újonnan felépült Kaszinóban sétahangversenyeket rendezett, műsora magas volt, Haydn, Beethoven szimfóniák mellett nagy szeretettel juttat helyet Wagnernek is. Katonazenekar mutatott be Sopronban először részleteket a Parsifalból is 1883-ban. A Zeneegyesület pedig aludta tovább békés álmát, végre is feltűnt a városi tanácsnak, és 1879-ben felszólítják Flandorfer Ignác elnököt, hívja össze a tagokat, és mivel az egyesület már hosszú idő óta nem hallat magáról, határozzanak, mi legyen a társulati vagyonnal. (Tjk. 1879. 2157. sz. végzés.) A hangszeres zene pangása az ország előtt is köztudomású lett, a Zeneészeti Lapok 1871-ben írja: „Hát philharmoniai előadásai Sopronynak nincsenek? Visszhang: Fájdalom, még nincsenek.” (155. lap.)

Persze nem nélkülözötte Sopron teljesen a hangszeres zenét. Az 1860–1870-es évtizedben kitűnő operaelőadásokat kapott, a műsorról nem hiányzott a Varázsfuvola, a Don Juan, az Ördög Róbert, nem számítva a könnyebben előadható

Lortzing- és Verdi-operákat. Egy-egy díszhangversenyen fellépett Carina Anna, Frankenburg Adolf neje, vendégszerepelt többször Reményi Ede és Hollósy Kornélia is.

A Zeneiskola, ha ugyan működött, nem sok vizet zavart, ellenben az ifjabb Kurzweil egyházi zeneiskolája főleg abban mutatta hasznosságát, hogy a Szt. Mihály templomban egymást érték az egyházi zenék, köztük Haydn és Schubert miséi. Kurzweil halála után Czeglédy Gyula vette át a vezénylő pálcát. Bécsben képzett jó muzsikus volt, kitűnő zongorás, sokat szerepelt feleségével együtt.

Az a kívánság, hogy a városnak zenekara legyen, indította Munczy Lajost, a konzervatóriumot végzett hegedűművészt, a világot járt cigányzenekar prímását, hogy a városhoz forduljon 1879-ben állandó zenekar létesítésének engedélyezéséért. A tanácsnak „elvileg” nem volt kifogása, de kért finansziális tervezetet. (Tjk. 1879. 2233. sz. végzés.) Ezt a bohémlelkű művésztől aligha lehetett elvárni! Munczy legalább zeneiskolát nyitott, kb. 10 tanítványa volt, köztük a később nagyhírű Makkay Béla, Közben Munczy Gyula meghalt, és Lajos vette át a zenekart, indult ismét világméretű utakra. Csodákat művelt, a zenekar pokotta nélkül játszotta a Tannhaeuser-indulót, amellet teljes pontossággal. (Sopron. 1879. 71. szám. Oedenburger Bote. 1881. VIII. 28. 1882. II. 19.)

Végre is nem hiába kívánt a város értelmisége állandó zenekart, 1877-ben Kerner József, a dóm karnagya, zeneszerző, zenésztársaságot alakított, a parlagon heverő Zeneegyesület hangszereit kérte el, de a kívánságot nem teljesítették, így a dolog elaludt. Nagyobb sikere volt az 1880-ban alakult Zenekar Egyesületnek, amely Erkelhez is fordult operanyitányai kottáiért. Ez a törekvésük nem sikerült, de Cserny karmesterük vezetésével Wagner-részleteket is adtak elő. A következő évben felveszik a „városi” nevet, de nyilván nem a bőséges támogatás okából, mert 1882-ben már feloszlik az egyesület. A zenekarból többen kiváltak, és kis csoportban a vidéket kezdték járni, persze szintén nem sikerrel. Bár még Ausztriába is átjártak, hamarosan kátyuba jutott a szekerek. Főerősségük, Zupancsics Miklós visszatért Sopronba. Eredetileg 1876-ban jelent meg Sopronban egy vendég-katonazenekar csellósaképp, a karnagy Ziehrer neves operettszerző volt. Zupancsicsot a zenebarátok maguk közé vonták, tanított és kamarazenéket szervezett. Attól kezdve számos soproni otthonban élénk házikamarazene szólt. De nemcsak Zupancsicsal gyarapodott az aktív muzsikusok száma: a Dalfűzér alapítójának fia, Altdörfer Viktor befejezván Németországban zenei tanulmányait mint az ev. templom orgonása telepedett le és mint zongoraművész évtizedekig képezte a tehetséges ifjúságot; nem mulhatott el hangverseny, amelyiken nem szerepelt volna gazdag műsorával mint szólista vagy kísérő. Harmadiknak a soproni születésű Kossow Jenő csatlakozott hozzájuk, benne is igazi művészvér lobogott: 1883-ban Beethoven C-dúr miséjének előadásával tűnt fel, hosszú évtizedekig ez volt a soproni muzsika parádés teljesítménye. Kossow kiváló szervező is volt, 1885-ben megalapította a Zenekedvelők Egyesületét, egyszeriben 150 tagú ének- és zenekart sorakoztatott fel maga mögött. Az elaggott Zeneegyesület is megmozdult; 1886 újév napján ismét megnyitotta a zeneiskoláját. Szóbeszéd volt több éven át, hogy a két zenei társulást egyesíteni kellene, meg is történt 1889-ben, Kossow muzsikus és énekegyüttese beleolvadt az éppen 60 éves Zeneegyesületbe. Most az új énekes alakulat mellett még tevékeny volt a Dalfűzér, az 1875-ben alakult és hamarosan a Magyar Férfidalkör néven a magyar énekkultúra szolgálatában állt kórus, majd 1887-ben 18 taggal csatasorba lépett a Gazdapolgárok énekkara is,

egyaránt művelve a magyar dalokat is. Vegyük hozzá az 1880-as évek kitűnő katonazenéjét Rosenkrantz Antal zeneszerző karnaggal, aki Sopronban is halt meg 1888-ban, valóban kiérdemelte Sopron a zeneváros elnevezést. Vendégművészek is szívesen felkeresték, bár még az 1870-es évek elején Sarasate és Wilt Mária, nagyhírű énekesnő üres ház előtt hangversenyzett. De felépült a díszes Kaszinó, lassan megszokta a közönség: hallhatta ott 1874-ben és 1881-ben az öreg Lisztet és Bécsnek minden valamirevaló énekesét, muzsikusát.

1904-ben ünnepelte a Zeneegyesület fennállásának 75. évfordulóját. Világhírű művészek mellett szerepelt a zeneiskola egykori növenedéke, Goldmark Károly is, közreműködése és Beethoven IX. szimfóniája adta meg a többnapos ünnepség koronáját. A Kossow-időszak 15 diadalmas éve kitűnő szervezőnek mutatja Kossowot. Hatalmas becsvágya vitte magas célok felé, de nem erőltette meg sem a zenészeit, sem a hallgatóságát. A darabokat ismételtette, ezzel csiszolta az előadást és nevelte zenészeit vele. A 15 év alatt bemutatta a zeneirodalom nagyjait, főleg a klasszikusokat; sajnos eléggé figyelmen kívül hagyta Lisztet és a magyar szerzőket. A diadalmas 1904 után azonban átment Pozsonyba, haláláig (1921) ott is jelentős működést fejtett ki. Sopronban Altdörfer Viktor zongoraművész lett az utóda, óvatosabb műsorokkal, az éneket erősebben hangsúlyozva. A Kossow időszak alatt fejlődött ki a kamarazene Zupancsics kezdeményezésére (Haydn–Mozart–Beethoven klub), évi három hangversenyre, melyeken a névadók legalább egy művel szerepeltek, egyébként az akkor legmodernebbekig (Reger, Strauss R.) elmerészkedtek. Minden nagypénteken pedig Kismartonban Haydn hamvai felett eljátszották a mester Hét utolsó szó c. darabjának vonósnégyes változatát. Altdörfer érzékeny lelke nem sokáig bírta a kavargást, ami otthonos volt általában ilyen zenei alakulatoknál, utóda Valker István, a Szt. Mihály templom karnagya lett, de ő is hamar elejtette a vezénylő pálcát, 1914-ben egy pár szép hangversennyel ajándékozva meg a közönséget, majd elhunyt.

A Zeneegyesület nagyszabású templomi szolgálatot is teljesített. Kossow felváltva vezényelt Czeglédyvel a Szent Mihály templomban és a Dómban is. Az ev. templomban Altdörfer remek orgonajátéka és kitűnő énekkara, itt-ott a Zeneegyesület teljesítménye emlékeztetett a régi idők nagy zenei életére. Egyházi zenekar nem létesült, jóllehet annak feltámasztására Schrapts Mihály, egyszerű könyvkötőmester már 1827-ben szép alapot létesített, az alapító okmányban kifejtve, mennyire fájjalja a zene elmaradását.

Hogy 1914, az első világháború kitörése a zenei életet majd teljesen elfojtotta, nem szükséges külön is hangsúlyozni. Bevégződése után Zwinz Károly kezébe került a vezénylő pálcá, rohamosan újjászervezte a zenekart és az énekkart. A Tanácsköztársaság első heteiben már hangversenyt adott, Haydn B-dúr miséjét adták elő hangverseny-dobogón. Zwinz 1930-ig volt tevékeny. Óriási műsorokat nyújtott, a régi nagy mesterek mellett szerep jutott Bartóknak, Kodály-nak, Dohnányinak. Mahlernek, Korngoldnak, itt-ott egy-egy helyi szerzőnek is, pártolta az egyházi zenét; újjáéledt a kamarazene; felfrissítette a zeneiskolát, élére megnyerte Horváth József hegedűművészt és nejét, Dessewffy Izabella énekművésznőt. A fúvósok tanítására Bartos Frigyeszt. Az volt a baj, hogy általában túlméretezte a vállalkozásait; a hangversenyekre a bécsi filharmonikusok 10/15 tagját hívta meg, ezzel hatalmas terheket rakott az egyesület vállára, a külső anyagi segély hamar kiapadt, a közönség még nem nevelődött a hatalmas műsorok megértésére, félüres házak fogadták a nagyszabású műsorokat. Ehhez még a hangosfilm és a rádió győzedelmes versenye! Zwinz kifáradva elhagyta

Sopront. Utóda rövid időre Gárdonyi Zoltán lett, szerényebb eszközökkel is sikert és megértést érve el, majd Horváth József, és vele ismét sikerült a Zeneegyesületnek magas szintet elérni. Ezek a szinte napjainkig terjedő évtizedek sok tanulságot hoznak. A majdnem teljesen saját erőből kiállított műsorok, a tehetségesebb növendékek beállítása, a darabokat ismertető füzetek és egyáltalán a zenekar képességének megfelelő és a közönség átlagos szintjének nem túlnehéz művek sok becsületet szereztek mind a karnagynak, mind a zenekarnak és énekeseknek. A legkiemelkedőbb teljesítmény Bach Máté-passiója volt 1941-ben és ismétlése 1942-ben. Virágzott a kamarazene is és az énekkarok, köztük a Testvériség Munkásdalárda, az ősi Dalfűzér Klafszy Henrik karnaggal, a Magyar Férfidalkör Téby Mihály karmesterrel, a vendégművészeket szerepeltető Frankenburg Irodalmi Kör, mely 1905-ben először ültette Sopronban zongorához Bartókot, a jó katonazene: mindez igazi zenevárossá tette ismét Sopront, amelynek apraja-nagyja a fasiszta életveszély fenyegető közelsége ellen is dallal védekezett. 1941-ben Radó Ferenc megkezdte alapszabályok nélkül a kaszinó nagytermében a mindenki számára szóló énekórákat, amelyekre százával, osztálykülönbségek nélkül sereglett a közönség. Kodály ösztönzésére az Éneklő Ifjúság neve alatt pedig a fiatalság merített erőt az igazi magyarság védelmére.

1944/45-et kiállta a város. A zenei világ szinte összeomlott ugyan. A Zeneiskola épületét bomba találta, a zene barátai közül sokan meghaltak, de a zenei élet feléledt. Azon a napon, amikor a háború Európa-szerte megszűnt, 1945. május 13-án a Zeneegyesület kamaraegyüttese már hangversenyt adott, június 17-én az egyesület vegyeskara népdalfeldolgozásokat mutatott be, a szovjet csapatok segítségével július 4-én meg lehetett tartani az első zenekari hangversenyt. A további években egyre jobban helyrebillent a zenei világ élete. A Zeneegyesületet átvette a városi tanács, anyagi zökkenők nélkül gondoskodhatott róla; a régebbi dalos alakulatok romjain új karok létesültek hosszabb-rövidebb élettal, friss vezetőkkel. Ma, 1969-ben már kikristályosodott a számuk és magas a szintjük, olyiknak külföldi sikerek is jelzik az útját. Az 1829-ben alakult szimfónikus zenekar, most már Liszt Ferenc szimfónikus zenekar néven két évtizeden át szorgalmasan és szívósan tevékenykedik. Már pár évvel a felszabadulás után elérte a régi szintet, szinte napjainkig Horváth József karnagy vezetése alatt. Eleinte be kellett érni évi egy nagy hangversenyyel; főleg a fúvósok hiánya volt érezhető, de a zeneiskola ily szakos tanárainak sikerült fiatalokkal pótolni a kiesést. Kiemelkedő teljesítmény volt Haydn Évszakok oratoriumának előadása 1955-ben, de a műsoron találjuk a klasszikussá vált mesterek mellett Debussy, Ravel, Hacsaturján műveit is, és 1951-ben avatott a Zenekar fiatal helyi zeneszerzőt, Soproni Józsefet, aki azóta kiváló helyet vívott ki magának a zeneirodalomban. Mint szólisták többek közt Báthy Anna, Zathureczky Ede, Engel Iván, Garay György, Kovács Dénes, Gyurkovics Mária, Tusa Erzsébet, néha több ízben is, gyönyörködtették a soproni közönséget, míg a helyiek közül Altdörfer és Hernfeld Pálné sok diadalt szerzett zongorajátékát sok sikerrel váltotta fel Simon Atala, Mihálka Margit és legújabban Földi Bence.

Országos jelentőségű volt 1950-ben a Bach ifjúsági verseny, létrejötté szintén Horváth József buzgalmát dicsérte.

Régebben ritkán játszott falaink közt vendég-zenekar. Most a Filharmonia vállalat révén bérlet formájában ez gyakori lett, és Sopron megismerkedhetett az ország legjobb zenekaraival, így p. o. a Tátrai kamarazenekarral is. Ugyancsak a bérleti hangversenyek keretében nemcsak hazai, hanem világhírű szólis-

ták is gyönyörködtették a közönséget, Darré Jeanne Marie és Doluhova Szára önálló estélyei felejthetetlenek maradnak.

Sajnos az egyházi zene virágzása Struglitz József karnagy korai halálával elhervadt, a nagybeteg karnagy kevéssel halála előtt mégegyszer elvezényelte Haydn Teremtés c. oratóriumát, amely 1930-ban és 1932-ben élete legsikeresebb vezénylése volt.

Horváth József öt évtizedes megbecsülhetetlen munkásság után 1964-ben nyugalomba vonult; azok a kísérletek, hogy megfelelő utódja legyen, nem jártak sokáig sikerrel; a műsoron még Beethoven IX. szimfóniája is szerepel; mégis a karnagy, Székely Endre nem tudott beleilleszkedni a helyi körülmények közé és váratlanul elhagyta Sopront. 1967 óta, nemcsak a fővárosban, hanem a külföldön is sikeresen szereplő fiatal karmester, Jancsovics Antal vette át a soproni szimfonikusok vezetését, s a jól megalapozott jelen szép jövőt ígér...

Sopronbánfalva. Parasztudvar

Herrmann Antal Nyugat-Magyarországon

Írta: Vargha Izabella és Kulcsár Péter

Az első világháborút követő egyezkedések során az osztrák burzsoázia is jelentkezett igényeivel, s 1918. november 17-én bejelentette, hogy igényt tart Magyarországon nyugati területeire. Az ellenakció magyar részről nem sokat váratott magára, mert a Hazai Németek Néptanácsa már három nap múlva útnak indította megbízottját Budapestről a nyugati végek felé, hogy agitációjával gátolja meg az ottani németajkú lakosság Ausztriához való csatlakozását. Ismeretes, hogy az osztrák baloldal sem értett egyet az imperialista törekvéssel, a Magyar Tanácsköztársaság a maga részéről mindent megtett azért, hogy az ország területén élő nemzetiségekkel elfeledtesse korábbi sérelmeiket, az idő előrehaladtával pedig megváltoztak azok a külpolitikai körülmények, melyek kezdetben realitást kölcsönöztek az ausztriai burzsoázia terveinek; mindezek eredményeképpen a területszerzés csak kis részben sikerült. (A nyugat-magyarországi kérdéstről és a Tanácsköztársaság német kisebbségi politikájáról körültekintően értekezett e hasábon G. Soós Katalin, SSz 1959. 289–304.)

A megbízott agitátor Herrmann Antal magántanár volt.

1851-ben született Brassóban, Szegeden halt meg 1926 áprilisában. Működése főleg a magyarországi néprajztudomány és honismeret terén jelentős, azonban — bár igen sok dolgozata jelent meg — elsősorban nem mint kutató és alkotó tudós, hanem mint szervező érdemel helyet a hazai tudomány történetében: többek között a Magyarországi Néprajzi Társaságot is ő alapította. Rendkívüli mozgékonyasága, sokoldalúsága bámulatra méltó. Folyóiratokat, egyesületeket alapított, nyomdát, fürdőt vásárolt, érdeklődött a siketnémák és az újonnan megjelent film ügye iránt, harcosa volt a turisztikának, maga köré gyűjtötte a korabeli magyar társadalomtudomány szinte valamennyi képviselőjét, számos helyen tanított, s közben arra is maradt ideje, hogy beálljon a vándorcigányok közé tapasztalatot gyűjteni. Hagyatéka — benne a hozzá intézett levelek több ezer darabot számláló gyűjteménye — ma a szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában található; ebből emeltük ki az alább következő néhány dokumentumot, mely 1919-es tevékenységére vet némi fényt.

Úgy látszik, ebben az időben komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Kismartonban telepszik le, s tudományos működésének bázisául az ottani Esterházy-gyűjtemény anyagát szemelte ki. Mint a levelekből megállapítható, lépéseket is tett ebben az ügyben, s 1919 február–márciusában sikerült megszereznie az ehhez szükséges engedélyt. Időközben azonban a tanácskormány állami kezelésbe vette a hercegi javakat,¹ köztük a könyvtárt, levéltárt is, s ekkor „az új rend szellemében” javaslatot tett a Közoktatásügyi Népbiztosságnak „a kismartoni kultúrintézmények szervezése tárgyában”. Ennek mibenlétéről, sajnos, nincs tudomásunk, annyi tény, hogy az ellenforradalom hatalomra jutása után a herceg nem reflektál többé korábban örömmel vett szolgálataira, s Herrmann ottani működése véglegesen be is fejeződik. Szegedre megy, a szervezés alatt álló egyetemen folytatja munkáját. Azt mondja magáról, hogy a soproni munkáskörök „igazi proletártudósnak” tartják. Nos, hát Herrmann

¹ Herceg Esterházy Miklós iraknói kastélyának lefoglalásáról ld. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. VI/A. köt. Bp. 1959. 166.

Antal nem volt proletártudós (az ellenforradalom sem vádolta ezzel), soha életében nem foglalkozott politikával. Jó értelemben vett „demokratikus érzelmű” polgár volt, aki munkája közben megismerkedett a nép legszegényebb rétegeivel is, aki ösztönös szimpátiával viseltetett a kisemmizettek, az alul lévők iránt, s aki emellett a mozgásban, a tevékenységben találta élete értelmét. A proletárdiktatúra erre jócskán teremtett alkalmat, s ezért bizonyos, hogy őszinte lelkesedéssel vett részt annak szervezésében (panaszkodik is amiatt, hogy az ellenforradalmár Zsombor Géza köre rossz szemmel nézi működését), anélkül azonban, hogy ideológiai hatása távolról is érintette volna. Olyan lehetőségek villantak fel előtte, melyekről azelőtt álmodni sem mert: hatalmas művelődési központok létrehozása, nagyszabású népjóléti intézmények megalkotása, többek között nevelőintézet kedves cigánygyerekei számára: megannyi tér a munkálkodásra, s neki másra nem volt szüksége.

Amellett, hogy ezek a dokumentumok lényeges vonásokkal járulnak hozzá a hazai tudománytörténet e jelentékeny alakjának eddig még meg nem írt biográfijához, egyben új szempontokkal gazdagítják Sopron és a hozzácsatlakozó terület 1919-es történetének felderítését is. Az iratokban foglalt tényanyag zöme — az eddig e tárgyban megjelent publikációk tanúsága szerint — elkerülte a kutatók figyelmét, holott nem látszik lényegtelennek sem a tanácskormány művelődési, népjóléti, nemzetiségi politikája, sem a nyugat-magyarországi helytörténet tekintetében, hiszen Herrmann 1919 márciusában Nyugat-Magyarország kulturális ügyeinek felügyelője, a tanács hatalom idején emellett Kismarton város és járás művelődési bizottságának vezetője lett, s tevételesen részt vállalt a határmenti németiség nemzetiségi problémáinak rendezésében is. Nem lenne haszontalan ez adatok mentén elindulva kikerekíteni azokat a helyben bizonyára fellelhető archivális dokumentumok segítségével. (Magunk nem jutottunk hozzá a levelek párdarabjaihoz sem, s a nevek egy részét sem tudtuk azonosítani.)

1. Budapest 1918. nov. 20—23.

Megbízás. Dr. Hermann Antal egyetemi magántanár úr budapesti lakos „A Hazai németek néptanácsa” megbízásából és a Magyar Nemzeti Tanács védelme alatt a dunántúli németlakta vidékekre utazik, hogy az ottani lakosságnak az említett néptanácsához való csatlakozását előmozdítsa, s ezáltal őket a magyar hazához való ragaszkodásukban megtartva, a német ausztriai köztársasághoz való átpártolásukat meggátolja. Tisztelettel kérünk minden dunántúli hazafit, hogy megbízottunkat közérdekű munkájában minden rendelkezésre álló eszközzel támogatni sziveskedjék. Budapest 1918. november 20-án. Dr. Bleyer Jakab, egyetemi tanár, A Hazai Németek Néptanácsának elnöke — Dr. Schwartz Elemér, főgimn. tanár² — Dr. Steuer György, nyug. főispán, a végrehajtó bizottság tagja³ — Nitsch Mátyás, író⁴ — Dr. Huber János, szerkesztő⁵ — Seltenreich Kornél, a fővárosi elektromos művek titkára.

² Ciszterci tanár, nyelvészeti író; többek között a magyarországi németek eredetéről is írt. 1948-ig egyetemi tanár, később emigrált Ausztriába, ott halt meg. (A szerk. megjegyzése.)

³ Torontál megyei főispán volt, a Volkskalender szerkesztője és kiadója, szakértőként vett részt a békeidegálásokban.

⁴ A dunántúli németiségről írt tanulmánya 1913-ban jelent meg a Nemzetiségi Ismertető Könyvtárban.

⁵ Katolikus lelkész, több német nyelvű lap — köztük a budapesti Christliches Volksblatt — szerkesztője. (1919 után országgyűlési képviselő, majd soproni kanonok. Meghalt 1945 után. A szerkesztő megjegyzése.) Mint jegyzeteinkből kitűnik, a vállalkozás elindítói a hazai németiség szakértői és reprezentánsai voltak, forradalmi törekvések azonban aligha vezették őket.

Minden közhatóság figyelmét és támogatását kéri: Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke.

Az Országos Propaganda Bizottság részéről jogosítást adunk a német vidékek körében indítandó propaganda ügyében informálásra és tárgyalásokra. Budapest 1918. XI. 23. G.

(Hátlapján ugyanez a szöveg és az aláírások németül.)

2.

Sopron 1919. febr. 22.

Herrn Professor Dr. Anton Herrmann, Oedenburg. Bezugnehmend auf unsere mündliche Besprechung, betraue ich Sie mit dem Ehrenamte des Kulturinspektors für Deutsch-Westungarn, In Ihren Wirkungskreis gehört das Studium, die Beaufsichtigung, die Initiative, die Berichterstattung, die Erteilung von Rat und Vorschlägen in Angelegenheiten der Volksbildung, Schule und Kirche, der Presse, der Litteratur, der Wissenschaft, der Kunst, kurz in allen Fragen, welche die Kultur des Regierungsbezirkes betreffen. Das Amt, welches unentgeltlich ist, verpflichtet Sie zu keinen bürokratischen Agenden. Oedenburg, am 22. Februar 1919. Zsombor, Gouverneur.⁶

(H. A. megbízása Német-Nyugat-Magyarország kulturális felügyelői tisztiségével. Felül: Hauptamt des Regierungsbezirkes Deutschwestungarn. Alul bélyegző: Gouvernement Deutschwestungarn.)

3. Kivonat

Budapest 1919. febr. 25.

Nagy Emil, „A Herceg Esterházy Hitbizomány” vezető jogtanácsosa értesíti H. A.-t Sopronban, „hogy . . . Öhercegsége egy igen szép területet méltányos áron, a legnagyobb készséggel, bocsát Tanár Ur rendelkezésére, s mindenképpen örülne annak, hogyha áldásos kulturmunkájának székhelyéül Kismartont választja ki . . . Öhercegsége végtelen örömmel veszi, ha Kedves Tanár Ur tudományos kérdésekben a levéltárral foglalkozni fog, ellenben magát a hivatalnoki állást, úgy véli hogy valaki olyannal kellene betölteni, aki a most meginduló parcellázások alkalmával, a kegyúri kérdéssel kapcsolatban” a szükséges felméréseket és számításokat végezné, „a levéltárosi állás, vonatkozással a nagymérvű parcellázásokra, a közel jövőben nem lesz voltaképpen más, mint a kegyúri terhek 10 esztendőös átlaga alapján leteendő biztosítéki tőke kiszámításának hivatala”.

4. Kivonat

Budapest 1919. márc. 4.

Fenti Nagy Emil értesíti dr. Karáll János igazgatót Kismartonban, hogy „Hermann Antal egyet. tanár úr kismartoni letelepülésének ügyében legutóbb egy átíratot küldöttem Ellinger tisztartó úrnak . . . méltóztassék mindent elkövetni, hogy nevezett tanár úr, aki a nyugatmagyarországi kormányzóság által fontos feladattal van felruházva, Kismartonban megfelelő lakást kapjon addig is, ameddig az uradalom által átengedendő területen építhet. Ezenkívül

⁶ Zsombor Géza – ld. még a 7. sz. dokumentumot is –, a Radikális Párt soproni elnöke; 1919. februárjában nyugat-magyarországi német kormányzóvá nevezték ki, ellenforradalmi magatartása miatt április elején letartóztatták (erről ld. alább a 11. sz. levelet), a Friedrich-kormányban államtitkár lett. Vö. SSz 1969. 15–25.

Őhercegsége megengedi Herrmann Antal egyet. tanár úrnak azt is, hogy a levél-
tár és könyvtár tudományos részével szakszerűen foglalkozzék.”

A levél másolatát „szives tudomásul” küldi H. A.-nak Sopronba.

5. Budapest 1919. márc. 5–máj. 5.

Budapest, 1919. március 5.-én. Ngs. dr. Hermann Antal egyetemi magán-
tanár úrnak, Budapest. Ezennel megbizzuk tanár urat, hogy Sopron, Moson,
Pozsony és Vas megyék területén az Országos Propaganda Bizottság céljainak
megfelelően agitációt folytatni méltóztassék, és felkérjük az összes hatóságokat,
valamint magánosokat, hogy ebben a fontos közérdekű munkájában a tanár
úrnak minden támogatást megadni sziveskedjenek. Teljes tisztelettel G.

Alatta: Jelen megbízásban foglaltak továbbépítésére újból felkérjük Her-
mann Antal népvizsgálótudós elvársat avval a kéréssel, hogy munkájában a
kultuszpropaganda kérdésével különösen foglalkozzék. Budapest, 1919. május 5.
Farkas(?)

Mellette bélyegző: Közoktatásügyi Népbiztosság, Tudományos és Népszerű
Propaganda csoport.)

6. Kivonat Kismarton 1919. márc. 10.

Dr. Keller kismartoni polgármester⁷ igazolja, „hogy Dr. Herrmann Antal
egyetemi tanár Nyugat-Magyarország kultur-felügyelője, huzamos tartózkodás-
ra Kismartonba érkezett.”

7. Kivonat Sopron 1919. márc. 11.

Zsombor kormányzó értesíti H. A.-t, hogy a Magyar Népköztársaság német
minisztere német-nyugat-magyarországi tb. kulturális felügyelői kinevezését
tudomásul vette.

(Német nyelven. Felül: Hauptamt des Regierungsbezirkes Deutschwest-
ungarn, Oedenburg. Alul bélyegző: Gouvernement Deutschwestungarn.)

8. Kivonat Budapest 1919. márc. 21.

Nagy Emil értesíti H. A.-t, „hogy Őhercegsége engedélye alapján Tanár
Úrnak a hercegi gyűjtemények megszemlélésére engedélye van.”

9. Budapest 1919. ápr. 16.

Közoktatásügyi Népbiztosság. Tisztelt Elvtárs! Köszönettel vettük a kismar-
toni kulturintézmények szervezése tárgyában tett javaslatát. Köszönettel és
megnyugvással, mert oly alapos s az új rend szellemében egészségesen beállít-
ott tervete, hogy feltétlenül alapul fog szolgálni a részünkről rövidesen meg-
induló átalakító eljárásnak. Budapest 1919. évi április hó 16. Elvtársi üdvözlet-
tel Antal csoportvezető.⁸

⁷ Keller László, róla ld. SSz 1955. 39

⁸ Antal Frigyes (1887–1954) művészettörténész, a Tanácsköztársaság idején a Múzeumi Di-
rektórium helyettes vezetője.

„Igazolvány” H. A. részére, „hogya a kismartoni volt hercegi könyvtárt és gyűjteményeket kutatás céljából használhassa... Lukács népbiztos.”

11.

Budapest 1919. máj. 10. körül.

Sehr geehrter Volksbeauftragter! Nachdem ich auf Empfehlung des gewesenen Deutsch-Ungarischen Volksrates, ferner des Präsidenten des Nationalrates und der Landes-Propaganda-Kommission in Deutsch-Westungarn längere Zeit mit grosser Selbstentäusserung agitiert hatte, wurde ich Honorarreferent für deutsche Angelegenheiten im Nationalitätenministerium und erhielt auf Ansuchen dieser Behörde einen längeren Urlaub als Professor der deutschen Sprache und Litteratur am Staatspädagogium. Später übernahm ich das Ehrenamt des Kulturinspektors für Deutschwestungarn (Betrauung durch den Gouverneur, Bestätigung durch den Deutschen Minister). In der Ära der Räteregierung wurde ich zum Leiter der Kulturkommission für Stadt- und Bezirk Eisenstadt gewählt. In diesen Vertrauensstellen habe ich regste Propagandatätigkeit im Interesse der allgemeinen Kultur, des Landes und des westungarischen Deutschtums mit grösster Selbstaufopferung entfaltet. Ich hatte mir in Eisenstadt ein Anwesen erworben und war entschlossen, die Förderung der Kultur dieser Gegend als meine Hauptlebensaufgabe zu betrachten. Die Intelligenz des Gaues brachte mir ungeteiltes Vertrauen entgegen, in Arbeiterkreisen konstatierte man öffentlich, dass ich ein echter Proletargelehrter bin. Aber die nähere Gefolgschaft des — seither angeblich verschollenen — Gouverneurs verhielt sich mir gegenüber (aus ungeklärten Motiven) in neuerer Zeit so reserviert, und selbst aggressiv, dass ich mich veranlasst sah, meine Tätigkeit in jener Gegend vorläufig einzustellen. Es wäre einerseits ganz unzweckmässig, dass ich die Lehrtätigkeit meines Supplenten in Pädagogium für diese wenigen Wochen des Schuljahres unterbrechend, den Unterricht dort selbst wieder aufnehme. Andererseits aber wäre es eine irrationelle Energievergeudung, dass ich, der allseitigste Kenner des Deutschtums in Ungarn und der seit Jahrzehnten berufene Förderer seiner Kultur, in dieser kritischen Zeit am Ausbau des deutschen Kulturwerkes in Ungarn nicht aktiv und persönlich teilnehme. Ich ersuche daher den hochgeehrten Deutschen Volksbeauftragten, mich entweder als seine Sachverständige Vertrauensperson in Kulturangelegenheiten nach Deutschwestungarn zu entsenden, oder aber mich der eigenen Kultursektion zur Dienstleistung zuzuweisen. In keiner Eigenschaft beanspuche ich Entlohnung, Taggeld oder Kostenersatz. Budapest, am 10. Mai 1919. Hochachtungsvoll Dr. Anton Herrmann I. Koronaór-utca 8.

Hátlapján: Mündlich erledigt. A. a. Ba. 1919. V. 13. Felül a Magyar Népköztársaság Német Ministerium érkezői bélyegzője: 1919. máj. 28. No. 1180. sz.

(H. A. a német népbiztos előtt előadja, hogy a fent említett agitációs munkáját nagy odaadással végezte, a Nemzetiségi Minisztérium német ügyeinek c. előadója, majd Német-Nyugat-Magyarország kulturális felügyelője, a tanácskormány alatt Kismarton városi és járási művelődési bizottságának vezetője lett. Kismartonban telepedett le, s élete fő feladatát a terület kultúrájának előmozdításában látja. A régi kormányzó — Zombor Géza — hívei azonban ellenséges érzülettel viseltetnek irányában, s ezért tevékenységét beszünteti. Kéri, hogy a népbiztos küldje ki erre a területre mint a német kulturális ügyek szakértő bizalmiját, vagy más megbízással lássa el. Illetményre nem tart igényt.)

Dr. Herrmann Antal elvtársnak, Budapest, Igazságügyi Népbiztosság. 16605/1919. I. N. VII. Megbízom Elvtársat, az elhagyott és züllés veszélyének kitett — kisegítő szociális nevelésre szoruló — cigány gyermekek és serdülők részére létesítendő nevelőintézet szervezésének előkészítésével. Felhívom az összes hatóságokat és hatósági közegeket, különösen a munkások, katonák és földmives szegények tanácsait, hogy a Forradalmi Kormányzótanács LXXII. számú rendelete végrehajtásának céljait szolgáló ezen intézmény előkészítése és szervezésére irányuló tevékenységében úgy Herrmann Antal dr., mint kísérfőjét, Christian Rudolfot⁹ hathatósan támogassák. Budapest, 1919. május hó 31. Az igazságügyi népbiztos megbízásából: Kármán Elemér osztályvezető.¹⁰

Láttam. Budapest, 1919. június 21. Landler Jenő belügyi népbiztos.

Das Deutsche Volksamt fordert sämtliche Behörden und Organe der deutschen Siedlungsgebiete auf Genossen Universitätsdozenten Dr. Anton Herrmann und seinen Begleiter Rudolf Christian bei ihren auf die soziale Erziehung der Zigeunerkiner bezughaben — den Wirken tatkräftigst zu unterstützen. Budapest, am 31. Mai 1919. Im Auftrage des Volksbeauftragten für Deutsche Angelegenheiten: Weber Abteilungsleiter.¹¹

Herrmann Antal egyetemi magántanár cigányügyi szakértőnek, Budapest. Az igazságügyi népbiztosság. 16950/1919. I. N. VII. sz. Megbízom Önt Kőszegen létesítendő igazságügyi nevelőintézet előkészítő munkálataival. Felhívom, ennél fogva, hogy a kőszegi ú. n. gözmalom kaszárnyát a helyszínén tekintse meg, és annak intézeti célokra való alkalmassága esetén megszerzése tárgyában tegyen javaslatot. Budapest 1919. június 6. Az igazságügyi népbiztos megbízásából: Kádár.

„Az igazságügyi népbiztos rendeletéből Kádár” a kőszegi munkás- és katonatanácsot H. A. fenti megbízatásáról tájékoztatja.

9 A tanácskormány szociális, egészségügyi, ifjúságvédelmi kezdeményezéseinek soproni eredményeiről ír Csátskai Endre, SSz 1955: 3–4. sz. 105–113. és Hünner László, SSz 1969. 58–68. — A pancsovai Christian Rezső rokonságot tartott Herrmannal, 1905-től 20 esztendőn át leveleztek, 1919-ben Budapestre menekült, s Herrmann otthonában húzódott meg. Később meleg szavakkal emlékezik meg arról, hogy „Tóni bácsi” lakást és állást adott neki, mely utóbbi nyilván az itt írt kíséretre vonatkozik. Kismartoni élményeire gyakran visszatér leveleiben. Így 1919. okt. 11-én: „Beyer Vilmos e hó 6-ikán írt utoljára: a kismartoni intézet átköltözött Nagykanizsára vajjon E. is elvitte-e könyv- és okmánytárát és műkincseit jobb helyre?! Vilmos Győrbe kerül a csendőrséghez; Tschochner a polgárőrségben működik.” (Róla alább lesz szó.) 1920. márc. 10-én költözökdedési szándékáról beszél, majd: „Most látom csak, milyen bölcs ember a sátorlakó vándorcigány! Vajjon a Kőszegen tervezett cigánytelep mikor kerül tető alá?! Multkoriban az járt az eszemben, hogy Kőszegen fogok házat venni, mert úgy hiszem, hogy egészséges vidék télen is, nyáron is...”

10 Kármán Elemér (1876–1927) személyében jó gazdára talált az ügy: ő volt a kriminálpedagógia egyik hazai úttörője; a korábbi években maga is szervezett otthont a kedvezőtlen környezetben élő gyermekek számára.

11 Weber Artur a budapesti ev.-ref. felső-leányiskola tanára német irodalomtörténettel foglalkozott.

A német ügyek népbiztosának megbízásából Weber, az oktatási részleg vezetője értesíti a kismartoni direktóriumot és a sopron körzeti direktóriumot, hogy H. A.-t megbízta a kulturális ügyek intézésével.

(A német nyelvű levelek másolata.)

A „Deutscher Kulturbund für Ungarn” felkéri H. A.-t, hogy a szövetség évkönyve számára írjon cikket Kismarton kulturális kincseiről.

Alatta Breithofer a kismartoni direktórium nevében felkéri a munkás- és paraszttanácsokat, hogy H. A.-t és társait, Leopold Tschochner,¹² Kállai Ernőt a fenti ügyben támogassák.

(Mindkettő német nyelvű.)

A „Deutsches Volksamt für den Gau Deutschwestungarn” komiszárjának megbízottja értesíti a kismartoni direktóriumot, hogy az ottani kulturális ügyek irányításával H. A.-t bízta meg.

(Német nyelvű.)

A „Revolutionäre Diktatur Eisenstadt” igazolványa H. A., Nyugat-Magyarország kulturális felügyelője — „Kulturinspektor” — részére.

(Német nyelvű.)

A „Revolutionäre Diktatur Eisenstadt” igazolványa H. A. és kísézője, Dr. R. Christian¹³ részére, akik az egykori Esterházy-kastélyba tudományos kutatás céljából bármikor beléphetnek.

(Német nyelvű.)

A soproni „Gaukommissär für Deutschwestungarn” referense, Eugen Lenk meghívja H. A.-t a német házban a kultúrsekciónál tartandó megbeszélésre.

(Német nyelvű levelezőlap.)

¹² A kismartoni Tschochner Lipót 1918 és 1922 között levelez Herrmannal, „hálás tanítványának” mondja magát, és soraiból kitűnik, hogy a tanár rövidebb kismartoni látogatásai idején házuknál szokott megszállni. 1919 szeptemberében a polgárőrségbe áll be, 1922-ben Kapuvárról keltezi levelét. (Kismartonban, Kapuvárt, végül Sopronban volt polgári iskolai tanár, később ált. isk. igazgató. Nevét *Csoknyaira* magyarosította. Sopronban halt meg nyugdíjas igazgatóként 1968 körül. — A szerkesztő megjegyzése)

¹³ Christian T. talán elírás R. helyett, minthogy Rezsőről fentebb volt szó (bár ő nem doktor), ilyen kezdőbetűs családtagot azonban nem találtunk.

21. Kivonat

Sopron 1919. júl. 7.

A soproni kerületi komiszár megköszöni H. A.-nak a kinevezése alkalmával küldött jókívánságait.

(Német nyelvű.)

22. Kivonat

Budapest 1919. júl. 9.

A Deutscher Kulturbund für Ungarn néhány hete Weber Artur elnöklete alatt egy részleget hozott létre azzal a feladattal, hogy a magyarországi német-ség néprajzát és történetét kutassa. A szekció azonban még mindig nem kezdte el működését. A Szövetség meghívja H. A.-t a júl. 15-én ez ügyben tartandó megbeszélésre.

(Német nyelvű.)

23. Kivonat

Kismarton 1919. aug. 5.

A Deutscher Kulturbund für Stadt u. Bezirk Eisenstadt meghívja H. A.-t a Szövetség ügyeinek aug. 8-án tartandó megbeszélésére.

(Német nyelvű.)

24. Kivonat

Budapest 1919. szept. 3.

Nagy Emil Óhercegsége nevében arról értesíti H. A.-t, hogy szolgálataira a továbbiakban nem reflektálnak.

Megjegyezzük még, hogy Herrmannak nem ez volt az egyetlen soproni kapcsolata. Élénk levelezésben állt például a város német származású etnográfusával, Bünker János Rajmunddal (1863–1914), aki 1893 és 1913 között 48 német nyelvű, főként szakmai kérdésekkel foglalkozó levelet írt hozzá.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Újabb Liszt-dokumentumok

Az 1956-os év második felében a Nemzeti Múzeum — Liszt Ferenc hagyatékának egyik letéteményese — kamarakiállítással emlékezett meg a nagy zeneművész halálának 10. évfordulójáról. A múzeum kandallótermében bemutatott értékes emléktárgyak között (ezek jórészt 1887-ben, Liszt hagyatékaként kerültek a múzeumba) alig tűnt fel egy ékszeres dobozban nyugvó hajfűrt: sötétkék bársonybetéten, rózsaszínű szalaggal átkötött és aranykarikával övezett őszülő tincs a mester hajából.

A fegyveres események után, amelyeket a kiállítási anyag az említett helyen volt kénytelen átvészelni, a hajfűrt egyidőre eltűnt a kutató szemek elől, és már elvesztésével lehetett számolni, midőn újra felbukkant, mégpedig örvendetes meglepetéssel szolgálva.

Kiderült ugyanis, hogy az ékszeres doboz bársonybetétje alatt további érdekes dokumentumok is vannak, amiknek közreadása most már halaszthatatlanul szükségessé vált. Mielőtt ezek leírásába kezdenénk, előljáróban hangsúlyozni kell, hogy az összes iratok, képek, kották stb. — amelyek ezt az együttest képezik — szervesen összetartoznak.¹

A dokumentumok közt mindenekelőtt egy névjegyformájú kartonlapocska ér-

demel figyelmet. Kézírásos szövege — az eredeti sortördéssel — a következő:

— „Franz Liszt's/ Haarlocke soll als unver- / äusserliches Erbstück stets, / nach Einigung, einem Gliede meiner / Familie zufallen. Frau / Cosima von Bülow löste / sie als unmittelbare Gabe / vom Haupte ihres Vaters / in Gegenwart ihres Gatten / Hans von Bülow und des / Unterzeichneten nebst Familie / Ida, geb. Weise, Hugo, Clara / und Olga Weitzmann, deren / Photographien hier beiliegend, / in Berlin auf dem Anhalter / Bahnhofe, kurz vor seiner / Abreise nach Rom, am Sonntag / der . October 1861, Abends / um 7 Uhr. / Carl Friedrich Weitzman. / Alle Bilder, Briefe, etc. bleiben / bei der Locke. C. F. Wzm.” —²

Ez a feljegyzés tehát nemcsak hitelesíti az ereklye-hajfűrtöt, de mindjárt olyan nevezetes és sorsdöntő esemény tanújává is avatja, mint Lisztnek Rómába történt áttelepülése. Ennek a zeneszerző életében fordulatot jelző elhatározásnak az előzményei ismertek. Liszt lényegében azért ment el Rómába, hogy házasságot köthessen Wittgenstein hercegnővel, akinek korábbi házassága felbontásához pápai beleegyezésre volt szükség. A Weimartól való elszakadás körülményeinek érzékeltetésére legyen szabad itt ifj. Somssich Andor-

¹ A Liszt-hajfűrt leltári száma: 1966. 13. Az alatta talált iratanyagé viszont Udgy. 68. 5.

² Lásd a leltári jelzeteket.

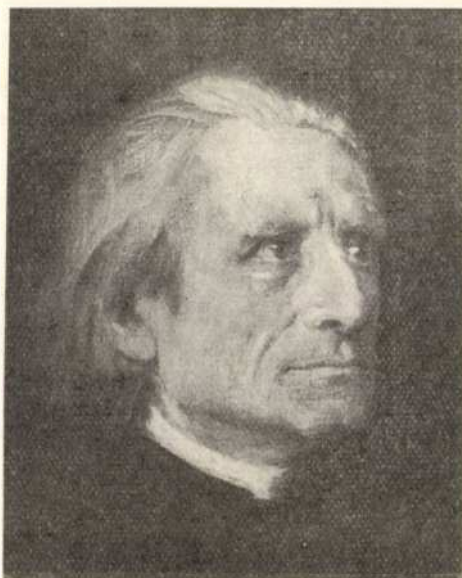
nak, Liszt Ferenc magyar krónikásának könyvéből idézni:

— „Julius elején (1861) Liszt visszatért Weimarba, hogy résztvegyen az ottan megtartott zenekongresszuson. Itt Wagnerrel találkozott, ki időközben amnesztiát nyert, hogy Németországba vissza térhessen, — s aki Weimarban barátjához az Altenburgba szállt. A kongresszus alatt megtartott koncerten előadták a

san érintette Liszt távozása és bizonysgául, hogy udvarához tartozónak tekinti, a kamarási méltóságot ajándékozta Lisztnek.

Innen Löwenbergbe és utána Berlinbe ment Bülowék látogatására, hol megkapta Wittgensteinné levelét, melyben tudatja vele, hogy az akadályok elhárultak és születésnapjára érkezék meg Rómába.

Liszt eredeti terve ugyan az volt, hogy

Liszt Ferenc arcképe az 1860-as évekből

„Faust-szimfóniát”, melynek próbáit ugyan Liszt vezette, de az előadást Bülow dirigálta. Az ünnepségek végével Wagner elhagyta az Altenburgot. Bucsuzásul Liszt átadta neki a nagyherceg nevében a sólyomrendet. Majd Liszt is becsukta és lepecsételte az Altenburgot és néhány napra az Erbprinz-szállóba költözött. Miután elbocsuzott a „Neu-Weimarer Verein”-től és hű bajtársaitól, a zenekar tagjaitól, augusztus 17-én elhagyta Weimart. Előbb a koburgi herceget látogatta meg Reinhardsbrunn-ban, majd három napig a weimari nagyhercegnél időzött Wilhelmstall-ban. A nagyherceget fájdalma-

másik leányát is felkeresi férjének saint-tropezi birtokán, de a levél következtében Marseille-on és innen Civita Vecchián keresztül Rómába sietett, remélvén, hogy ottan azt a célt, melyért tizennégy éven át küzdött, el fogja érni.”³

Ezúttal, sajnós, nem követhetjük a művészt fájdalmasan felemelő életútján, inkább térjünk vissza a publikáció tárgyához és vizsgáljuk meg közelebbről a Weitzmann-féle dokumentumokat, amelyek még további meglepetéseket is ígérnek!

A feljegyzésben említett — és itt közreadott — fotográfiák jelentőségét esetleges

3 Ifj. Somssich Andor, Liszt Ferenc élete (Bp. 1925).

ritkaságuk még növelheti; ez későbbi eldöntésre vár. Önmagában is rendkívül érdekes azonban, hogy Weitzmann és családjának tagjai, hozzávetőlegesen a leirt esemény időpontjában kerültek megörökítésre. Egyébként Weitzmann helyéről a korabeli zeneéletben már következő „leletünk” elemzése kapcsán szólnunk kell majd. A soron lévő irat ugyanis nem más mint Liszt Ferencnek C. F. Weitzmannhoz írott és eddig még publikálatlan levele!

Ennek az ismeretlen Liszt-levélnak az előzményei szintén az 1861-es esztendőre nyúlnak vissza. Liszt ebben az időben — nyilván Weitzmann kérésére — leírta az Altenburgban található billentyűs hangszereinek gyűjteményét. Ezek között kimagasló helyet foglalt el az a Broadwood-féle — és korábban Beethoven által használt — nagyméretű koncertzongora, amelyet azután később (1887-ben) a Magyar Nemzeti Múzeum vett át Liszt hagyatékával.

Mindezen adatok Weitzmann részére azért lehetnek fontosak, mivel akkor dolgozta ki jelentős művének („Geschichte des Clavierspiels und der Clavierliteratur”) első kiadását, Liszt Ferenc levelét azonban — csekély kiegészítéssel — csak az 1879-es második kiadásban közölte. Ez utóbbi kiadványt megelőzően viszont újabb levélben fordult a művészhez, amelynek szövegét ismerjük és felidézése rendkívül fontos a továbbiak megértéséhez. C. F. Weitzmann-nak ez a levele egyben élénk fényt vet kettejük meleg barátságára és művészi együttműködésére is. Keltezése 1878. május 11.⁵

A Weitzmann-levélből világosan kiderül, hogy Weitzmann *visszaküldte* Liszt 1861-es levelét, azzal a kéréssel: egészítene ki a mester leírását az új helyzetnek megfelelően.

Ezt követően érkezett meg Lisztnek 1878. május 24-én Weimarban keltezett válasza, mellékelve 1861-es levelét is.

Csak így érthető a tény, hogy Weitzmann könyvének 1879-ben megjelent második kiadása — ígéretéhez híven — közli Liszt levelét, a kiegészítéssel egyetemben. Ez a levél (1861-ből), és a kiegészítés, hiányzik Liszt Ferenc leveleinek későbbi kiadásából; egyetlen publikációja Weitzmann könyvében található meg. Ez — valamint az új felfedezésű irat — teszi szükségessé idézésüket:

— „An C. F. Weitzmann. Berlin. 14 August 61 Weimar... Bezüglich Ihrer Anfrage über das Beethoven Clavier und das Mozart Spinett theile ich Ihnen folgendes mit:

Das Beethoven-Pianoforte — (von C zu C) — wurde für den grossen Mann von Reis, Cramer, Enyvett, Moscheles (sic!) und Kalkbrenner in London bei Broadwood ausgesucht, und mit den Unterschriften dieser Herrn, und einer lateinischen Zuschrift von Broadwood versehen. Schindler in seiner zum grösseren Theil wiederwärtigen Biographie Beethoven's erwähnt dieses Presents, welches B. viel Freude machte, und stets in seinem Zimmer als Pracht Clavier fungirte, ob schon, wie man in Wien versichert. Er es zumeist ungestimmt und ohne die gesprungenen Saiten wieder aufziehen zu lassen gebrauchte. Nach seinem Tode kaufte es Herr Spina mit welchem ich mich durch editorische Beziehungen mit dem Verlag Diabelli (dessen Haupt-Stütze er war) befreundete — und im Jahre 45 in Wien, schenkte mir Spina diese Kunst Reliquie.

Von weit wenigerem Werth ist das Mozart Spinett. Ich entsinne mich nicht mehr genau wie viel Octaven es hat — wahrscheinlich aber kaum 5 — Es wurde zum Verkauf vor 9 Jahre in den musikalischen Blättern annoncirt und mir durch Vermittlung Barthold Senff's in Leipzig (ungefähr im Jahre 52 oder 53 spätestens) von der Frau Fürstin Wittgenstein geschenkt. Da bekanntlich Mozart sich weit

4 Publikációját lásd Gábry György, Beethoven és Liszt zongorája. Folia Archaeologica (Bp. XVI. 1964. 241.). Németül Gy. Gábry, Das Klavier Beethovens und Liszts. Studia Musicologica (Bp. 1966. Tomus 8. 379.).

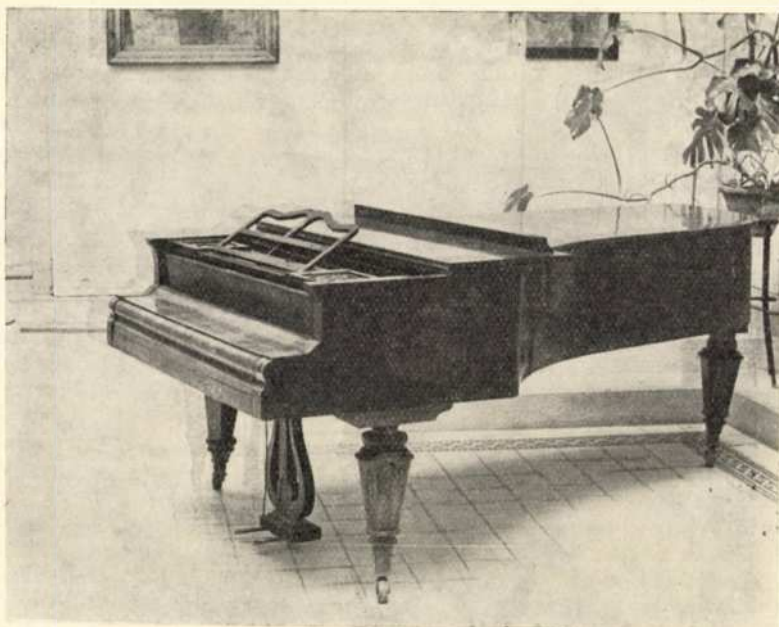
5 La Mara, Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt (Leipzig 1904. III. Band. Neue Folge. 222. sz.).

6 Közli C. F. Weitzmann, Geschichte des Clavierspiels und der Clavierliteratur (Stuttgart 1879. II. kiad. 294.).

mehr auf Wanderschaft befand als Beethoven, giebt es auch ein grösseres quantum von Clavieren oder Spinetten deren Er sich bediente. Desjenige was Sie kürzlich auf der Altenburg gesehen, ist von Salzburg nach Leipzig und Weimar gekommen, in Begleitschaft von mehreren authentischen Attesten. In Salzburg und andrerorts befinden sich ähnliche Mozart Möbel, welche eigentlich am passendsten in dem Germanischen Museum zu Nürnberg ihren Platz fänden.

hatte die ich Ihnen gelegentlich erzählen will. So wie es seit mehreren Jahren geworden, ist es kaum von jemand anderem zu gebrauchen doch kann ich mich nicht entschliessen es zu beseitigen, und auch nicht ein anderes in mein Arbeitszimmer daneben zu stellen.

Im sogenannten Musik-Salon (2. Stock) stehen zwei Wiener Flügel von Streicher — und Bösendorfer und in dem anderen Zimmer ein ungarisches von Beregszazy ...” „*Postscriptum* 24 ten Mai. 78. Weimar

Liszt Ferenc zongorája a soproni múzeumban
(Beregszászy). Adorján A. felvétele

Schliesslich, verehrter Freund, was die Claviere anbetrifft die mir angehörig sind, befinden sich auf der Altenburg folgende: 1 Erard in dem Empfangssalon im 1. Stock — 1 Bechstein in dem kleinen Salon daneben — 1 Boisselot (Marseill^o) in meinem Studir- und Arbeits-Zimmer. NB. Louis Boisselot war einer meiner Freunde, und machte mir die ganze Reise durch Spanien und Portugal (44—45). Bald darauf starb er — ich behielt dieses Clavier was noch obendrein ein paar merkwürdige Scicksalsfälle zu ertragen

Diesem Briefe, im Jahre 61 geschrieben, sei noch beigefügt: In meiner jetzigen Weimarer Behausung („Hofgärtnerei“) prangt jedes Jahr ein *Bechstein*-Flügel, und während meines Winteraufenthaltes in Budapest, ein oder zwei *Bösendorfer*-Flügel (weil meine dortige Wohnung mehrere Pianoforte zulässt). *Chikering's* Flügel, den ich in Rom gebrauchte, steht nun glänzend in Ungarn, und der von *Steinway* fungirt oftmalen hierorts in Concerten. F. Liszt.“ —⁶

Az előbb említett és idézett levélváltás-

nak további érdekessége, hogy Weitzmann az 1861-es keltezésű Liszt-levelet az eredeti borítékkal együtt küldte vissza a meste:nek, nyilvánvalóan tiszteletének jeléül. Liszt pedig, valószínűen ennek az egységnek megtartása érdekében, a választ is ebben a régi borítékban tette postára. Mindezt onnan lehet megállapítani, hogy a birtokunkban lévő Weitzmann-hagyaték iratai között ez a boríték is szerepel, benne a már előbb kilátásba helyezett — és mind ez ideig publikálatlan — újabb Liszt-levéllal. Ez az irat tulajdonképpen kísérő-levele a visszaküldött (és kiegészített) 1861-es leírásnak.

A levél — ugyancsak 1878. május 24-iki dátummal — és borítékjának közlése minden kétséget eloszlat majd a tárggyal kapcsolatban:

— (A borítékon:) „Herrn/Herrn Professor/C. F. Weitzmann. (zárójelben:) Enke-Platz./No. 5./Berlin (a boríték tetejére 1861-es weimari, hátán 1878-as posta-bélyegző és Liszt Ferenc cimeres viaszpecsétje.) (A levéiben:),Hochverehrtes Freund./Seit langen Jahren gebe/ich mir die Genugthuung/meine aufrichtige Hochschätzung/ihrer vortrefflichen Werke/auszusprechen. Die Exemplare/die ich davon besitze sind/mehrmals, in gute Hände/und verständige Köpfe/gerathen: so zum Beispiel/Sgambati, der mit seinen/2 Quintetten und andere/Compositionen, seine Künstler-/Vornehmheit beweist./Ihre theoretischen Schriften,/Verehrter Freund, sind/von (beszúrva:) wirklich praktischen Nutzen:/deshalb empfehle ich überall/meinen Berreundeten Musikern/Sie zu studieren und (beszúrva:) zu verbreiten./Cotta's zweite Ausgabe ihrer/Geschichte des Claviers und/Clavierspiels, erfreuct mich./Dem mitgetheilten Brief (zárójelben:) vom Jahre 61 (bezárva:) fügt heute (zárójelben:) einliegend (bezárva:) ein kleines/Postscriptum bei, Ihr./in wahrhafter Verehrung,/stets getreu ergebenster/F. Liszt/24 ten Mai. 78 — Weimar.” —

Eddig a levél, amelynek közlése nemcsak Weitzmann működésének, de Liszt

Ferenc kapcsolatai jobb megértésének is eszköze lehet. Erthető, hogy ezt a dokumentumot, amely beszédes tanúja, milyen különleges figyelmet szentelt Liszt hasonló törekvéseknek, Weitzmann gondosan megőrizte. Arról azonban még nincsen adatunk, hová lettek azok a leírások, amelyeket az Altenburgban őrzött hangszerekről szóló Weitzmann idézett könyvében.

Ennek az általunk ismertetett hagyatékunk befejező részét — és egyben legnagyobb rejtélyét — az a négy darab költés melléklet képezi, amelyeket a szerző (C. F. Weitzmann) saját kézírásával tisztaított le, az elsőként közölt feljegyzéshez hasonló kisalakú kartonokra. Anélkül, hogy ezek részletes ismertetésére kitérnénk, most csak annyit róluk, hogy a négy kompozíció közül az első egy Capriccio fisz-mollban. A szimpla ötsoros szisztémában leírt kis darab, egy ütemnyi eltolódással, négykezesre szánt kánon. A második mű felirata „Enharmonischcanonische Hydra. 30 Canons” és többek között keletkezési idejére utaló adatot is hordoz („12. night II. 3.). Ez a darab, valamint a további két mű már dupla-szisztémás zongoraszerű letétben van rögzítve. A két utolsó azonban semmiféle feliratot vagy címet nem visel. Valamennyi kartonon a szerző teljes aláírása megtalálható.⁷

Liszt Ferenc levelezéséből idevonatkozólag annyit megtudhatunk, hogy Weitzmann — aki korának egyik legnagyobb zene-teoretikusa volt — előszeretettel foglalkozott az említettekhez hasonló zenei „rejtvények”-kel. Liszt írja Hans von Bülownak Rómából a következő sorokat: „Weitzmann látogatójegy formájú szótágrejtvényei és „Rejtvényei” (Räthsel) nagyon tetszettek nekem. Remélnünk kell, hogy egy szép napon fejtalálja majd a kánonos és fugás fotográfiát!”⁸

Maga Weitzmann, egyik Liszthez írott levelében szintén megemlíti „rejtvényeit” zeneszerzői tevékenysége közepette: „Meine eigene Wirksamkeit beschränkt sich auf vielen Unterricht im Contrapunkt und in der freien Composition. Im ersteren

⁷ Lásd a Nemzeti Múzeum anyagában az Udgy 69. 5. számú iratanyag között.

⁸ La Mara, Briefwechsel zwischen Franz Liszt und Hans von Bülow (Leipzig 1888. 316.).

Zweige habe ich selbst, ausser unzähligen „Räthseln“ aller Art, eine Fuge für 8 vocale Singstimmen geliefert, im letzteren die zu freundlicher Ansicht beifolgenden „Valse nobles“ und „Enharmonischen Glossen...“ stb. stb.⁹

Végül Liszt, egyik öregkori levelében még egyszer visszatér erre a témára. Weitzmann írja a következő sorokat: „Auch Ihre reizenden, scherzend kunstvollen Visitenkarten habe ich erhalten und mache damit erfreuliche Propaganda neben der ernstlichen Ihrer Räthsel-Canons, die mich immer geistig auffrischen. Hoffentlich veröffentlichen Sie bald ein 3tes und 4tes Heft von diesen musikalischen Wundersachen, welche mehr und mehr zu schätzen und verbreiten sind.“¹⁰

Ez utóbbi levélrészletet Prahács Mar-

git dr. is közli nemrég megjelent könyvében („Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen. 1876-1886“), megjegyezve, hogy Weitzmann „Räthsel“-ei megtalálhatók a Zeneművészeti Főiskola könyvtári anyagában. A nyomtatott kiadások azonban — szorgos kutatás ellenére — nem tartalmazzák a hagyatékban talált darabokat.

Ugyancsak meddőnek bizonyult az a törekvésünk is, hogy a rendkívül kiterjedt Liszt-irodalomban bármilyen adatot találjunk Weitzmann szótag-rejtvényeinek értelmezésére vonatkozóan. Ezt a problémát, mint annyi egyebet, a további kutatások eredményei alapján reméljük majd megoldhatónak.

Gábory György

Sopron. Érdekes utcakép az Újteleki utcában

⁹ La Mara, Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt (Leipzig 1895. II. Band. Nr. 205.). A levél keltezése: Berlin 1869. jan. 24.

¹⁰ La Mara, Franz Liszt's Briefe (Leipzig 1905. VIII. Band. Nr. 368.). A levél keltezése: Budapest 1880. jan. 30.

A Fertő tó iszapjáról

Az utóbbi 10 év során a Fertő tó magyar és osztrák részén ismét megélnék a tudományos kutatás, amely mind biológiai, mind földtani vonatkozásban sok új eredményt hozott.^{1, 2, 3} E menetekbeni munkálatok eredményét Vendel M. és Tárcezy-Hornoch A. akadémikusok ismertették.⁴

Ebben a beszámolóban a Fertő-látogatók által kellemes vagy kellemetlen oldaláról ismert iszapról, annak tulajdonságairól, összetételéről megrajzolt képpel kívánjuk a tórol összegyűjtött ismereteket kiegészíteni.

A Fertő tó a geológiai harmadkor legfiatalabb időszakában, a pliocénban lezökkent Kisalföldnek a felső pleisztocénban kialakult nyugati süllyedéke, amely tavas mélyedésként különül el környezetétől. Fő felszíni vízfolyása, táplálója, a Vulka, mainál nagyobb feltöltő tevékenysége folytán a Lajta hegység és a Fertő-melléki-dombság között terjedelmes deltat épít a tóba. A Vulka patak jelenlegi vízmennyisége a tó párolgó felületéhez képest azonban már nem jelentős,⁵ így a Fertő tó vize — a Balatonhoz és Velencei-tóhoz hasonlóan — elsősorban talaj- és csapadékvíz eredetű. Újabb megfigyelések szerint a medence nyugat felől is jelentősebb vízutánpótlást kap. A Fertő tó és a Duna vízállása ugyancsak szoros összefüggést mutat egymással.⁶

A tó fiatal (pleisztocén) üledékei hármas beosztást mutatnak: 1. felső iszapréteget, 2. közbenső homokos réteget, 3. alsó iszapréteget.

A legfelső iszapréteg friss állapotban sötétszürke, feketésszürke, esetleg szürkésbarna, a kémiai állapottól függően. Mindig lágy, plasztikus és a tóban való járkálás során kissé mindig besüllyed.

Kinn a nyílt vízen ez a réteg keményebbé lesz. Várható volna, hogy itt az erősebb hullámmozgás folytán erősebb oxidáció és egyben intenzívebb üledékképződés menjen végbe. A vizsgálati eredmények azonban rációfolnak erre: egyrészt rendkívül csekély az üledékképződés, másrészt az üledékek végig redukáló milióban keletkeznek. E legfelső rétegből nem került elő olyan üledék, amely az oxidáció nyomait mutatta volna, ezért található meg a felületi mintákban a pirit. A mai tertői üledékek nagyjából eesvízi szapropeltek (azaz vízben lebegve élt szervezetek elhalt, fenékre süllyedt, iszappal keveredett maradványai). Legintenzívebb az üledékképződés a nádövben, ahol mintegy 1—5 cm vastagságú mállási termék (detritus) fedi a szedimentációs felületet. Rendkívül kis fajsúlya és laza telepődése miatt a legkisebb vízmozgásra hullámozó mozgásba kezd. A detritus rétegben erős az oxigenfogyasztás, amely a humuszsavak terhére irándó. E rétegről azt is megfigyelték, hogy benne nagyon meleg napokon kénhidrogén keletkezik. Ezt a jellegzetes szagot a Fertő-járók is jól ismerik. Származtatható a nádöv peremi részein lévő iszap mocsárgázból, de eredhet bakteriális redukcióból is. Az elmondottakból érthető, hogy a szediment felületeken vassulfid (pirit) és szürke, szürkésfekete szapropelites karakterek képződnek.

A felső üledékréteg alatt következik a köztes homok, amely helyenként néhány cm, máshol csak néhány mm, de rendkívül állandóságával a felső és alsó réteget élesen elválasztja.

Az alsó üledékrétegek is mindig plasztikusak, hajlékonyak, friss állapotban fehérés-szürkék és organikus maradványok-

1 A. F. Tauber-P. Wieden: Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland. 23. (1959) 68—73.

2 P. Wieden: Ibid 23 (1959) 73—80.

3 E. Schroll-P. Wieden: Tscherm. Min. Petr. Mitt. 7 (1960). 286—289.

4 Vendel M.—Tárcezy Hornoch A.: Term. Tud. Közl. 95 (1964). 280.

5 Szádeczky-Kardos E.: Geologie der Kleinen Tiefebene. Sopron, 1938.

6 Kovács L.: A Fertő tó története. Hidr. Tájékoztató (1962).

ban szegények. A világos színt a tavi agyagmárga adja, amelyhez helyenként még finom kolloidális kovaanyag is járul. Ami a tó üledékes rétegeinek a vastagságát illeti, megállapítást nyert, hogy a felső rétegek általában nem haladják meg a 20 cm-t, bár a nádövben ez ugrás-szerűen 50 cm-t is elérhet. A középső homokréteg vékonyságáról már előbb megemlékeztünk, végül az alsó rétegek vastagsága (kellő számú vizsgálat híján) még nem ismeretes pontosan, csak annyit tudunk róla, hogy a 6 m-t általában meghaladja.

Ezeknek az üledékeknek az összetétele tipikus dolomitos agyagmárgára utal. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy a szabad szemmel megítélhetően más megjelenésű alsó- és felső rétegből vett taviagyagmárga minták közt közettani különbséget nem sikerült kimutatni (legfeljebb az organikus tartalom csekély változásait). Minthogy az üledékek rendkívül apró szemmagyságúak, a közettanban használatos mikroszkópiai vizsgálatok mellett hngsúlyozottabb szerep jutott termoanalitikai, röntgendiffrakciós és elektromikroszkópiai vizsgálatoknak. Ezek a Fertő tó iszapjában kvarc, plagioklász-földpát, csillám és agyagásványok mellett kalcitot és újonnan képződött dolomitot regisztráltak, sőt az elektromikroszkóp mindezek mellett még finom tűalakú kristályokat is kimutatott, amelyek eredetét még nem ismerjük.

Végső összefoglalásként még idekiváncozik, hogy az ismertett üledékek eredetéről is beszéljünk. Ezek kialakulásában két tényező felelős: a környezet közettani felépítése és a tőle nem függetleníthető felszínközeli vizek (patakok, talajvíz, forrásvíz) összetétele.

Bár a Vulka és a néhány kisebb patak a tó vízháztartásához jelentékeny víz-

mennyiséggel nem járul hozzá, mégsem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy ugyanez e patakok nagy keménységű (Ca-, Mg-tartalmú) vizet szállítanak a tóba. Így a Fertő az elkeményedés stádiumába kerülve dolomit és kalcit kiválasztást eredményez. A tó felszíni rétegeből vett minták is azt mutatják, hogy ezekben nagyobb a dolomit és annak Ca-dúsabb változata (az ún. protodolomit), mint a mélyebb rétegekben.

E nagy mennyiségű dolomit és protodolomit keletkezése geológiailag is fontos és nagyon érdekes probléma, és bár többféle magyarázata ismeretes, egyik sem oldja meg a kérdést kielégítő módon. Osztrák kutatók ma legtöbbször azon a nézeten vannak, hogy a tavi dolomit biokémiai folyamatok során keletkezik.

Az elmondottakhoz legyen szabad a következő gondolatot is hozzákapcsolnunk. Szádeczky kisalföldi vizsgálatai során (1938) a tó környékén már több olyan helyet megjelöl, ahol az üledékek összetétele erősen márgás, dolomitos jellegű. Ugyancsak a közelmúltban vált ismeretessé Hegykő környékéről a vékony talajtakaróval fedett felszínen egy finomszemű fener anyag, amely vizsgálataink alapján tiszta dolomitnak minősült. E dolomitréteg vastagságát és kiterjedését még nem ismerjük. Miután ezek az üledékek a tó közelében települnek és a tó közvetlen környezetének üledékföldtani viszonyai, mai szemmel nézve, nem ismeretesek eléggé, a dolomitkeletkezés kérdését ez újabb megoldandó feladattal bővíti.

Nem lehetetlen, hogy a Fertő tavi dolomitok keletkezésének kulcsát a tóközeli dolomitok, dolomitos üledékek rejtik.

Kotsis Tivadar

Adatok a régi Sopron és megye gazdaságtörténetéhez

A habsburgi gazdasági politika alapvető célja Magyarország gazdasági kiszákmányolása volt. Így a bécsi udvar arra törekedett, hogy a lehető legnagyobb hasznot erőszakolja ki a magyar területekről, a kormánykörök várospolitikája is ennek a gondolatnak szolgálatában állott. Mária Terézia korában felvetődött a városi manufaktúrák fejlesztésének, a szabad királyi városok számbeli növelésének kérdése, ám ez csak a több haszonért történt. Sopron Bécs közelében feküdt, többszörösen érezte az idegen elnyomó létét. Fejlődése, említésre méltó haladása csak a habsburgi célok ellen menetett végbe, a város csak úgy juthatott előbore, ha azokhoz kapcsolódik, akik a független gazdasági élettel, piaccal, kereskedelemmel létező Magyarországgal harcolnak. Ennek a ténynek következménye, hogy a város is, a megye is csatlakozik a reformkorban Széchenyi, Wesselényi, majd Kossuth küzdelmeihez.

Sopron már a XVIII. század közepén jelentős tőkével rendelkezik, egy 1770-es összeírás szerint 462 iparos, több mint az akkori Szegednek, Kassának, Lőcsének, Késmárknak, Zágrábnak vagy Székesfehérvárnak.¹ A megye területén a Széchenyi, az Esterházy s a Festetics családoknak volt nagybirtoka, hol otthonra lettek a több hasznot hozó, a mezőgazdaságot korszerűsítő, az ipart fejlesztő törekvések. A soproni nyomda jelentős gazdasági tárgyú műveket adott ki,² Keszthely közelsége jótékonyan hatott a megyére is. Kevés a föld, ezért sok vándorkereske-

dő került ki a Sopron megyeiek közül.³ Sopron város híres céhei a magyarokon kívül cseheket, morvákat, sziléziaikat is odavonzottak.

A nyugatról érkező utazók el-elcsodálkoznak a városnak — a magyarországi viszonyokhoz képest — pezsgő elevenségén, 1814-ben *Richards Bright* megfigyeli, hogy itt van Magyarország termékeinek a piaca, s ez a közvetítő állomás az Ausztriába szállítható termények számára.⁴ *Egy francia természettudós, Beulant* 1818-ban elégedetten állapítja meg, hogy itt minden megtalálható, ami az élethez szükséges.⁵

Később a reformkor minden nemzeti törekvést szigorú mértékkel mérő-számoltató kritikusaí így emlékeznek meg a városról s a megyéről: „*Kereskedés, ipar és műveltség bennök pártolókra találnak*”. Az alábbiakban ehhez szeretnénk adalékokat szolgáltatni, bizonyítva, hogy itt sosem feledkeztek meg a nemzet gazdasági önállóságáról, mindig arra törekedtek, hogy a magyar ipar s a kereskedelem fejlődjék.

Sopron városa 1698 óta állott kapcsolatban a Festetics családdal, melynek legkiválóbb fia, *György* Keszthelyen mintagazdaságot s tanintézetet létesített. Emellett azonban Sopronnal is szoros összeköttetésben állt, konviktust alapított, ahol még a diákok öltözetéről is gondoskodtak.⁶ A nemes gróf működését Sopronban nagy figyelemmel kísérték, a Magyar Társaság tagjai „*örömnnepet rögtönöztek tiszteletére*”, a család örömnnepeit s gyásznap-

1 *Kállay István*: A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában, Századok 1963. 1061–62. lap.

2 Sopronban jelent meg *Pethe Ferenc* Pallérozott mezei gazdaságának I. kötete, *Scheitz*, majd *Angyalffy* juhtenyésztéséről, *Kontor János* méhekről, *Böhringer* nádmézkészítéséről írt könyve stb.

3 *Csatkai Endre*: Vándorkereskedők és vándoriparosok a régi Sopronban és a megyében, SSz. XVII, 316. lap.

4 *Csatkai*: Idegenek a régi Sopronról, Sopron 1930. 25. lap.

5 Ua. 27. lap.

6 Figyelmező 1840. 48. sz.

7 *Csatkai*: A Festetic grófok soproni házai a Belvárosban, Sopronvármegye (Sv.) 1939. ápr. 2.

jait versekkel tisztelték meg.⁸ Több soproni úiák jutott el Keszthelyre, s végezte ott tanulmányait. De nem egy tanárban ismerjük föl a hajdani soproni diákok, tanárt. *Asbóth János* (kinek dédapja Thököly udvari papja volt, apja is soproni születésű), 1782—88 között itt járt is-

tanárja vállalja a „soproni fürtök” osztályozásának feladatát,⁹ s ugyancsak a Georgikon keretén belül „osztályozza” *Conrad Pál Lajos* a ruszti fürtöket, s erről jelentős monográfiát is ad ki.¹⁰

Sopronból egyenesen Keszthelyre került a nagyhírű *Rumy Károly György*, ki

Sopronbánfalva. Ajtó az egykori pálos kolostorban
A szerzet jelképe a holló kenyérrel

kolába, majd 1801—02-ben írott műveit Sopronban adták ki. Hosszú utat tesz meg, míg eljut Keszthelyre, ahol a Georgikon igazgatója lesz. Mint a Georgikon

itt, Keszthelyen 1813 és 1817 között írt gazdasági műveit a városban adta ki. Rumy gazdasági tárgyú műveiben többször emlékezik meg Sopronról, így szól

⁸ *Péczeley Piroska*: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Hellkon könyvtárban, SSz. XVII, 278. lap.

⁹ *Ismertető (Ism.)* 1840. febr. 13.

¹⁰ *Beschreibung des Ruszter Weinbaues (Ährenlese des Georgikons I/1)* Wien 1819.

a burgonya termesztéséről a vászonfehérítéről s egyéb, a megyékben számottevő jelentőségű, gazdasági érdekességről.¹¹

Keszthelyen soproniak is megjelentek, újításait-találmányait bemutatják. 1817-ben Putz Lőrinc lánckovácsot látjuk a Georgikon egy ülésén, „fojómérték-béj-jegző s hejbenhagyó”-t, aki „készített a Szerzet számára egy mérsékelt Szénamérő-Kismást, melljet a Georgikonban nagyban is felállítanak. Ennek a tulajdonsága abban áll, hogy a rövidebb karvasára akasztott nyomólék által, könnyebb terheket, a nyomólék elvétele által pedig egyszersmind, sokkal nagyobb terheket lehet igen elmés módon megmászolni”.¹²

Keszthely hatását jelzik a gazdasági lapokba eljutott hírek is. Az „*űszög eltávoztatásának új módjára*”-t¹³ kísérletezte ki egy gazda, de folynak más kísérletek is.¹⁴ A soproni vásár jelentőségét bizonyítja, hogy közlik a heti piacok árait, melyek jelzik az 1810-es évek végének nagy problémáit: a mezőgazdasági terményeket nagyon olcsón el lehet adni, ám az iparcikkek drágák.¹⁵

A fejlődő gazdaság ébreszti föl a csehországi német lapok, a *Hesperus*, az *Oekonomische Neuigkeiten* érdeklődését, melyek szívesen közölnek soproni vonatkozású cikket. A városi hegyközség szabályzata mellett,¹⁶ piaci árakat, természet eredményeket hoznak. „*Niemand will kaufen* — írja a névtelen tudósító — *die Landleute begnügen sich mit Brod-Surrogaten, hauptsächlich mit Erdäpfeln*” — jellemzi 1818 szomorú állapotát.¹⁷

A húszas évek az erőgyűjes s az első reformországgyűlés évei, majd Széchenyi jelentkezése után lendülnek föl ismét a gazdasági törekvések. Ám Széchenyi Sop-

ron megyei működésének is megvannak az előzményei, N. A. Kiss Sámuel Sopron megyéről szólva kiemeli a „jeles” heti vásárokat, a kézi mesterségek virágzó állapotát;¹⁸ Gräftner József hivatalnok pedig tervezeteket készít 1821-ben (!) „szabatszerű nemzeti méhészeti”-re.¹⁹ Széchenyi későbbi tervei a selyemtenyésztés s a szederfa-ültetvény kihasználására szintén nincsenek előzmény nélkül. Rummy Károly György közli a Helytartótanács 1822. áprilisában kiadott rendeletét, mely a selyemtenyésztés fejlesztését tűzi ki célul. A rendelet szövegét a soproni tanács is tudomásul vette, s a következő megjegyzést fűzte hozzá: „*Ennek a jótékonyan kegyes rendeletnek, melyet mind a választott közösség (Selecta Communitas) gyűlésén, mind a törvényes rendeletek könyvébe be kell iktatni, a másolatát a kiváló Fabricius András szenátor urnak, aki a selyemtenyésztés és a szederfaültetés legfelsőbb felügyeletét gyakorolja, végül az ügy előmozdítására az ellenőrzés eredményét és az augusztus végével beküldendő táblázatos jelentés eredményét át fogják adni. Egyébként kérem fogjuk a Legfelsőbb Magyar Királyi Helytartótanácsot, hogy Mitterpacher művének példányait bocsássa rendelkezésünkre. Sopronban, a szenátusban 1822. június 21.-én*”.²⁰ A rendelet, melyet Rummy rövid bevezető megjegyzésekkel s lábjegyzetekkel látott el, 1840. február 27-én jelent meg az „Ismertető” c. elég széles körben ismert s olvasott lapban, e lap november 1-én közli a Széchenyi kezdeményezte — még augusztusban megalakult — Sopron-Vas szederfa-egyesület alapszabályait, mely — Széchenyi szerény megállapítása szerint — „egy kis

11 Gemeinnützige ökonomische-technische Belehrungen. Pest 1816. I. 17, II. 50, 73. lap.

12 Nemzeti Gazda 1817. 1, XXVI.

13 Uo. 2, XIX.

14 Uo.

15 Tudósítás 1817. okt. 17-ről.

16 Ooe. N. 1820. Nr. 23. des 19ten Bandes.

17 Uo. 1818. ápr. Nr. 18; aug. Nr. 13.

18 Soprony Vármegyének rövid Esmértetése, Tudományos Gyűjtemény (TGY) 1823. X, 55. lap.

19 *Csatka*: A régi soproni bábsütők, Sv. 1939. máj. 21.

20 Hackel Anna fordítása.

téglácska a nagy nemzeti épülethez”.²¹ Akarva-nem-akarva e közlés az egyesület közvetlen előzménye.

Szechenyi példája — ahogy egykor Feszteticsé — több birtokost, polgárt lelkesített. A megye főadószedője, *Torkos Sámuel* 1831-ben keltezett végrendeletében 1000 váltóforintot hagy a liceum „alumneumára”, s értékes gyűjteményét is oda-

ja el háranyaggal, gazdasági tárgyú cikkeivel, pl. a marhavész gyógyításáról értekeztek. Cikkei majd minden lapban (*Hírnök*, *Társalkodó*, *Hasznos Mulatságok*, *Ofner Gemeinnütziges Blätter*, *Ismertető*) megjelentek.²²

Míg a nemesek egy része „szégyenl mesterséget tanulni és gyakorolni”,²³ addig a polgárok, az iparosok mindent meg-

Sopronbánfalva. Ajtó az egykori pálos kolostorban

hagyományozza, tengeri csigáit, érceit, „kővé vált állatrészekből” álló gyűjteményét, az optikához s a matézishoz tartozó eszközeit, könyvtárát.²² A soproni *Kalmár György* kereskedő pedig az újságokat lát-

tesznek, hogy Sopront egyre inkább bekapcsolják az ország gazdasági vérkeringésébe. A Dunántúl „felállítandó gyapjúvásár” tárgyában ülnek össze Sopron, Győr, Kőszeg stb. képviselői 1837-ben, itt

²¹ *Fent István*: A magyar selyemtenyésztés 250 éves múltjából, Bp. 1930. 48. 1. *Viszota Gyula*: Szechenyi és Sopron vármegye, Kiny. a Budapesti Szemle 310. kötetéből. *Csatkai*: A legnagyobb magyar és Sopron városa, Sv. 1939. ápr. 7. Szechenyi Sopron előtt Nagycenken sikerrel kísérletezett már. A Tudományos Gyűjtemény 1838. évi harmadik kötetében (39. lap) Virányi Ödön cikke olvasható ezzel acímmel: Kézművészetek, jelesen a mozaik művek. Ebben utalás Nagycenkre: „Mennyit bevehet az ember évenként csak szederjfa levelekből is, ha nem resteli az egyébiránt is üresen álló s haszontalannak vélt földet szederfákkal beültetni. Ezt Nagycenk mezőváros nyilván bizonyítja.”

²² Jelenkor 1838. 89. sz.

²³ Ism. 1839. júl. 18. *Rumy* ír róla SSz 1963. 179. lap.

²⁴ *Kiss József*: Sopron vármegye esmértetése TGY. 1833. I, 25. 1. 25. Ism. 1837. 40. sz.

Sopron megyét Chapó János és Lunkányi János táblabírák, a várost pedig Fabricius Endre tanácsnok s Kánia Ferdinánd népszószóló képviseli, s bár Sopron is Győrt szeretné központnak, végül mindent tekintetbe véve Pápára esik a választás.²⁵ A Jelenkor rendszeresen tudósít Sopron haladásáról, Ruprecht gőzmalomának megindulásáról olvasnató részletes beszámó-

Széchenyi sok alkalommal szólt a városról, a megyéről. Beszélt a „*lelkes*”²⁶ rendekről, Högyész Pálhoz írott levelében pedig megígéri, hogy „*valódi előmeneteléhez*” igyekszik hozzájárulni.²⁷ Példája tette buzdított, s a reformkor Soprona a magyar gazdaság fejlesztésében előljárt.

A XIX. század első felében Sopront ott látjuk a legjobbak, Festetics György s

Sopron. Az egykori domonkos kolostor stukkós ebédlője. (18. század)

ló,²⁸ szólnak a cukorgyár történetéről, majd a birodalom cukorgyártását áttekintve Esterházy herceg esterházi, Festetics gróf egyedi gyáráról emlékeznek meg.²⁷ Soproniakat találunk a pesti orvosi egyetemen végzettek között, diszsertációjukról a Tudományos Gyűjtemény is megemlékezik.²⁸

Széchenyi István mellett. A városi és megyei kisebb-nagyobb eredmények mintegy kiegészítik e kiváló férfiak törekvéseit, s beleilleszkednek abba a harcba, mely a magyar gazdasági élet fejlődéséért folyt. E harc apró részleteihez kívánunk adatokat szolgáltatni.

Fried István

25 Ism. 1837. 40. sz.

26 Jelenkor 1836. 80. sz. Az első magyarországi gőzmalom alapításának története: *Viszota*, Gróf Széchenyi István és a soproni gőzmalom... Bp. 1909.

27 Ism. 1838. júl. 5.

28 TGY. 1834. II, 104–05.

29 *Széchenyi István* hírlapi cikkei, Bp. 1893. I, 242. lap.

30 Idézi: *Östör József*, Széchenyi és vármegyéje, SSz. V, 257. lap.

Sopron 18. századi magyar irodalmi életéből

Már negyed százada tudjuk, hogy a magyar 18. század nem nevezhető irodalmunk „nemzetietlen korának”. Alszeghy Zsolt egy 1942-ben írott tanulmányában a súlyos érvek egész sorával döntötte meg a konzervatív irodalomszemléletnek — elsősorban Császár Elemérnek — ezt a téves és elfogult tanítását.¹ Ehhez mindjárt hozzá kell tennünk: a 18. századi Sopron irodalma és kultúrája sem volt annyira kizárólagosan német jellegű, amint ezt sokan hitték és hiszik ma is.

A Szlovák Tudományos Akadémia központi könyvtárában — az egykori pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában — néhány érdekes dokumentumot találtunk. Ján Čaplovičnak, a könyvtár igazgatójának szívességéből 1967 novemberében részletesen tanulmányozhattuk a *Collectio variorum carminum* (jelzése: 5721) című kolligátumot, 18. századi magyar és német, szlovák és latin nyomtatványok és kéziratok gyűjteményét. A vaskos kötet tekintélyes részét ünnepi köszöntőversek, gyászversek, beszédek teszik ki. Pozsonynak és Sopronnak, az egykori Nyugat-Magyarország két jelentős városának élénk kapcsolatait, a pozsonyi és soproni protestáns művelődési centrumok szoros összeköttetését figyelembe véve, nem csodálkozhatunk azon, hogy a kolligátumban soproni vonatkozású anyagot is találunk, két magyar nyelven írott alkalmi verset: egy lakodalmi köszöntőt 1726-ból és egy gyász-elégíát 1796-ból. Pozsonyban nyomtatták az elsőt, Sopronban a másodikat: tárgyát tekintve azonban mindkét vers a 18. századi soproni magyar irodalom körébe tartozik.

Különösen érdekes az 1726. évi lakodalmi köszöntő. Szerzője Moller Gott-

fried besztercebányai születésű orvos, aki 1730-ban a hallei egyetemen szerzett doktori oklevelet, szülővárosában folytatott orvosi működést és Zólyom megye táblabírája volt.² Versében — amelynek részletes címét később közöljük — egy kollégájának, Herrmann András doktornak és a soproni Leidenfrost Mária Erzsébetnek, Kastenholtz János András özvegyének Sopronban, 1726 januárjában kötött házasságát ünnepli.

Herrmann András (1693—1764) szintén Besztercebánya szülötte volt, s ugyancsak Halléban szerzett bölcsészeti és orvosdoktori oklevelet. Nógrád megyének főorvosa lett, később gróf Csáky Imre kalocsai bíboros-érsek háziorvosa, végül Moson megye is megválasztotta főorvosának. Több orvosi tárgyú műve és kézírata maradt ránk.³

Moller is, Herrmann is nyilvánvalóan német származásúak, amint az a menyasszony, Leidenfrost Mária Erzsébet is. A köszöntő-vers mégis magyar nyelven íródott, s egyes fordulataiban, kifejezéseiben erősen Gyöngyösi István költői hagyományára utal. A vers — bár szerzője és az ünnepelt személyek is polgárok — végső soron a 18. század első évtizedeinek „nemesi költészetéhez” tartozik, annak az ízlésiránynak egyik hajtása, amelyet Tarnai Andor így jellemez: „A nemesség körében különösen azok az alkalmi műfajok voltak kedveltek, melyek a nemesi társas- és közélet eseményeihez kapcsolódtak.”⁴

Ezt a nemesi példát, Gyöngyösi hagyományát követi Moller, ezért is versel magyarul. Láthatjuk ebből, hogy a magyar nyelvnek, magyar költészetnek a 18. század első felében mekkora hatása volt az akkori Magyarország idegen ajkú polgáraitra is, főleg az olyan polgárookra,

1 Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak úgynevezett „nemzetietlen kora”? Irodalomtörténet, 1942, 1—13.

2 Színnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1903, IX, 146.

3 Színnyei, Magyar írók, 1896, IV, 766—767.

4 A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerkesztette Klaniczay Tibor. (A magyar irodalom története, II.) Budapest 1964, 440.

akik — mint Moller és Herrmann — sokat forgolódtak hivatásuknál fogva magyar nemesi környezetben. Arról sem szabad elfeledkezünk, hogy Herrmann az erősen magyar érzésű Csáky Imre bíboros-érseknek (1672—1732)⁵ udvari orvosa volt, s a magyar nyelv iránti vonzódását ebből a környezetből meríthette. Moller üdvözlő verse tehát mindenképpen érdekes emlék: dokumentuma a magyar nyelv terjedésének, a magyar nemesi életformák és a nemesi életstílus tükröző Gyöngyösi-hagyomány erős hatásának. Jegyezzük meg azt is, hogy míg a címbe a „Leidenfrost” és „Kastenholtz” nevek még németes helyesírással szerepelnek, addig a szövegben Moller már a magyaros „Kasztenholtz” és „Leidenfroszti” alakokat használja.

A lakodalmi vers teljes címe a következő:

MIDÓN Tekéntetes, Nemes és Nemzetes, Nagy Tudományú és Bő Experientziájú HERRMANN ANDRÁS URAM, CARDINALIS CSÁKY IMRE (Tit. pleniss.) Ó Eminintziája (!!!) Méltóságos Fejedelmi Személyének, húséges Orvos Doctora, NEMES ÉS NEMZETES LEIDENFROST MÁRIA ÖRSÉBETHET, Néhaj Tiszteletes, és Tüdos KASTENHOLTZ JÁNOS ANDRÁS URAM, (Tit.) hagyatott özvegyét, Keresztény szokás szerént, magának kedves Házás Társúl, Sopronban A. 1726. d. 8. Jan. el jegyzéné, kötelességétől viseltetván, Igy akara idvözleni, GODOFREDUS MOLLER. — Nyomtatott Posonban Royer János Pál által, 1726. dik Esztendőben.

A szöveg előtt, a nyomtatvány második lapjának felső részén, allegorikus barokk fametszet, két nőalakkal s jelképes tárgyakkal: trombitával, körzővel, földgömbbel, vázával. Ezt követi a szöveg:

Mindennemő fényes tündöklő köveknél,
Drága szép öltözet, aranyál (!!!) ezüstnél,
Nagy sokkal kedvesebb, Istenes embernél,
Ha ki magánosan, szűzen, szabadon él.
Mert a'ki Társ nélkül életét folytattja,

Mind addig szabadság czímerét fen tartja,
S'-valamelyre pedig ő magát fordíttja,
Magának mindene: jó van állapotja.
S'-valóban illy élet minden vidámsággal
Tellyes,s'-vetekedik a' szép virágsággal,
Melly zöldellő kertben gyenge illattjával
Magát ékesíti, ki terjett ágával.
Azért,a' mint látom, sokaknál-is kedves,
Az magános élet, mint hogy kellemetes,
Valakinek szíve szűz, Istenes, kegyes,
Nem kell annak pázrás, melly másnak szerelmes.
Jóllehet pediglen ezek így legyenek,
És az szűz életben sokan részt vegyenek,
S'-abban számos jókat, ámbár-is lelljenek;
Mind az által im azt nem értik mindenek.
Mert jól meg vizsgálván, hogy ki volt Autora,
A' kegyes pázrásnak,s'-első Fundátora,
Láttják, hogy az ISTEN annak alku-tója (!!!),
Mért légyen hát ember szörnyű utálója?
A' mellett pediglen hogy ha ki ki sorsát,
Magános létének meg emésztő vóltát,
Meg veti s' meg hánnja elméjében dolgát,
Nem lehet egyébként, rá viszi szándékát.
Valamint pusztában, ha valaki bolog(!!!),
Valamelyre fordul, szive tsak háborog,
Nints vigasztalása, szerentséje forog;
Igy magános élet gyakorta háborog.
Ellenben pediglen, kik párossan élnek,
S' tiszta szerelemben Istenül jót kérnek,
A' mint ösvényekből soha ki nem térnek,
Ugy örömet, áldást bőségesen érnek.
Böldog ember azért, ki szép nyájassággal,
Folytattja életét, el-jegyzett társával,
Mint ott *Menelaus*,a' szép *Helénával*
Vigan lakik, s-áldja Istenét párjával.
Valóban-is drága kints a' jó Feleség,
Kiben tiszta hű szív,s'-belső lelki épség,
A' mellett testében ama' kedves szépség
Találatik,s'-azzal erköltsi tisztesség.

5 Magyar Eletrajzi Lexikon, főszerkesztő Kenyeres Ágnes. Budapest 1967, I, 294.

Ez vala, úgy vélem, mellyet meg vizsgál-
ván,
És bölts elméjében fontosan meg hán-
ván,

Melly HERRMANN Uramot, arra vitte
nyilván,

Hogy már Házassághoz látni szörnyen
kíván.

Jóllehet ez előtt más elmével magát
Bízatta, akarván magánosan dolgát
Folytatni,s'-azért-is senki Társasságát
Nem kívánta, töltvén iffijú világát.

De már mint Magnes-kő, melly Ejtzakra
fordúl,

S'ámbár hányad vessed, más felé nem
indúl,

Igy DOCTOR HERRMANN-is, egy sze-
mélyhez hódúl,

Mind szíve, mind kedve, tsak utánna
tódúl.

Mi haszna orvoslom mások betegségét?
(Valának szavai)s'-enyhitem inségét?
S'-magam nem keresem életem épsé-
gét?

Bizonnyal illetlen! Kell már vetnem
végét!

Illy szoros gondjában, történt jövelele
SOPRON Várossába, hol egy személyt
lele,

Kinek szerelmével azonnal bé tele,
Utánna van,s'-kéri, hogy élhessen vele.

Nem-is ejté szavát leg ott helytelenül,
Mert a' kedvelt személyt nyeri vélet-
lenül,

Immár-is szívében tellyességgel ben(!!!)
ül,

S'-ügy másollja éltét, illy nagy hirte-
lenül.

De vallyon kitsodát jegyzett el magának?
Kit választott (!!!) mondom, hűséges
társának?

MÁRIA ÖRSÉBETH KASZTENHOLTZ
Aszszonnak

Hódúl DOCTOR Uram, LEIDEN-
FROSZTI ágnak.

Jól esett a' dolog, bizony olly személyre
Akadt, ha tekintünk annak erkölcsére,
Kinél a' jó elme minden tisztességre
Járúl, s'-kedvesének szíves öröme.

Deli test, jó termet, kívántha (!!!) okos-
ság,

Emberi élethez illendő nyájasság,
Az házi dolgokban, hasznos s'-helyes
gondság,

Lész HERRMANN Uramnak hatható
orvosság.

Tehát kiket ISTEN! így öszve kötöttél,
Rendelésed szerént egy testbe szerzet-
tél,

Adjad! jól élljenek, és hogy szomorú
tél

Sorsokat ne érje, sem egyéb rosz (!!!)
veszély.

Egyesítsd szíveket, igaz szeretetben,
Nyöjön s'-virágozzék házasság kertek-
ben,

Sok magzat, szerentse: tartsad egészég-
ben,

Miglen el-bé viszed az örök életben.

A szöveg záró-vinyettája is barokk fa-
metszet: volutákkal és baldachin alatt
álló női alakkal. A barokk esztétikai fel-
fogás jellemzi különben az egész verset.
Mai szemmel furcsának látszik, hogy
Moller egy házassági üdvözlő-költe-
ményt „az magános élet” dicséretével kezdi.
Mint barokk *concerto*, szellemes ötlet
azonban, eléggé jó ez a bevezetés. Lehet,
hogy a besztecebányai születésű orvos-
író nemcsak Gyöngyösinek, hanem a kö-
zelében élő csábrági földesúrnak, a meg-
rögzött agglegény Koháry Istvánnak ez
idő tájt kiadott verseit is olvassatta. Ta-
lán Csáky kardinális felé is gesztust
akart tenni ezzel, hiszen a magyar főpa-
pot a katolikus celibátus szigorú szabá-
lyai kötötték.

Az is meglepő egy mai olvasó számára
— aki ismeri a görög mitológiát és a tró-
jai háború homéroszi történetét-, hogy
Moller éppen Menelaos és Helena alak-
ját hozza fel példának. Talán azonban
ez is barokk *concerto*, finom humanista
célzás arra, hogy Herrmann doktor már
a *második* férje Leidenfrost Mária Er-
zébetnek...

Irodalmi remekműnek semmiképpen
sem nevezhetjük ezt az üdvözlő verset.
Több részletén meglátszik, hogy írójának
nem anyanyelve volt a magyar. Mégis,
Moller doktorból nem hiányzott a költői
véna, s a vers egyes részei művészi szem-
pontból is sikerültnek mondhatók. Jó a
hangvétel is, az első stófa kép-sorozat,
aztán a „Valamint pusztában” kezdetű
stófa (eltekintve a „háborog” rim két-
szeres használatától) s még több más
ügyes részlet. Az egész versben azonban
az a legérdekesebb: egy német ajkú fel-

vidéki polgár *magyar* versben köszönti ugyancsak német ajkú barátjának soproni házasságát, s a két polgár — bár papíron Herrmann doktor is „nemes és nemzetes” —, a Gyöngyösi- és Koháry-féle magyar nemesi barokk hagyományba kapcsolódik.

Hetven évvel későbbi és már a felvilágosodás korában, 1796-ban keletkezett Sikos Istvánnak Gamauf Sámuel soproni evangélikus lelképásztor halálára írt gyász-elégiája. Maga Gamauf tipikus alakja a soproni felvilágosodott-rationalista protestantizmusnak. 1771 óta működik Sopronban, kitűnő ismerője a héber nyelvnek és tanára Kis Jánosnak.⁶ Ugyanakkor nem mentes a racionalizmus túlzásaitól. Amikor 1785-ben Pozsonyban énekeskönyvet ad ki a hazai német ajkú evangélikusok számára, kihagyja belőle Luther híres himnuszát: „Ein feste Burg ist unser Gott” (Erős vár a mi Istenünk) és a Bach dallama által halhatatlanná lett protestáns egyházi éneket: „O Ewigkeit, du Donnerwort” (Ó örökkévalóság, te villámló szó). Eljárását Gamauf azzal indokolta: a két énekben „téves és tisztességtelen kifejezések” (irrigue und unandständige Redensarten) akadtak...⁷

Kis János (1770—1846), a későbbi soproni evangélikus püspök, Kazinczy barátja és 1790-ben a Soproni Magyar Társaság megalapítója nem állt messze mestérének racionalista-felvilágosodott eszményeitől. Jól jellemzi őt Pándi Pál: „Az

irodalmi polgárosulás költő-hívei közé tartozott a dunántúli lelkész, de ennek a polgárosulásnak vidékiesebb, patriarkálisabb s nyelvben zamatosabb változatát képviselte Kazinczy oldalán.”⁸

Sikos István, a mozgalmas életű győri születésű (1775) evangélikus teológus ezekben az években a soproni líceum növendéke és a Kis-alapította Magyar Társaságnak tagja volt. Kis esztétikai eszményei az övéi is, bár lényegében mindvégig megmaradt alkalmi versek költőjének.

Antikizáló disztichonokban írt elégiájának ez a címe: A' meg-búsultt szívnek keservei mellyekben néhai nagy tiszteltü 's tudós Gamauf Samuel' A' Sopronyi Augustana vallástételt tartó gyülekezet' hü lelki tanítójának mint igaz jótévőjének és érdemes vezérjének halálát könnyezi a Soproni Parnasszusonn mulatozó magyar ifjúság. Énekelte Sikos István. A' IV dik Holnap' 18dikánn 1796. — Sopronyban, Nyomtatattott Szísz Kláránál.

A vinyették itt már nem a barokk, hanem a klasszicizáló copf-stílus szellemében készültek, és klasszicizáló elemeket használ az ifjú poéta is. Az antik hagyományokhoz való ragaszkodását annyira túlzásba viszi, hogy — latin mintára — ő is némának veszi a szókezdő *h* mássalhangzót. Jellemző, hogy mottójaként a kor egyik „deákos” költőjének, a klasszicista Baróti Szabó Dávidnak egy disztichonát idézi:

Ember vagy; majd por lészesz: valahány napot éltél,
Annyival indultál a' temetődre közellbb.

Ezt a mottót követi az ugyancsak disztichonokban írt gyászvers:
Hát tsak ugyan nem szűnsz még-is keseríteni szívünk
Zordon Halál! nem szánsz új sebet ütni viszont?
Még most-is kesereg drágább Vezetője' el-esténn
Egy híres Tanulók' műhelye — ritka Pozsony!
Még most-is sokszor könnyel tele Castali forrás,
Szíve hasad, ha feléd vetni találja szemét;
Még tsak alig teheté szerit a' bölts Isten, Apolló,
Hogy im' ez el-múlttnak lépne helyébe egyéb.
Nagy tsorbát ejtél Parnasszust lakta' vidékén,
Látni! Minerva minő nagy panaszkokra fakadtt!

6 Szinnyei, Magyar írók, 1894, III, 991.

7 H. Heimler — Fr. Spiegel-Schmidt: Deutsches Luthertum in Ungarn. Düsseldorf 1955, 45–46.

8 A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. Pándi Pál. (A magyar irodalom története, III.) Budapest 1964, 295.

Véltük elégedtél illy férfi't hogy ki ragadtál,
 'S íme keserves gyászt hoz fejekre nyilad!
 Bé-szöktél Múzsánk' szentelte vitézi körébe,
 Vesszöd' súlya alatt nyögve sohajt serege.
 Nem vala még az elég olyannak ei-olt'ni világát,
 Kit Haza, kit könnyez szent tudományu Sereg!
 Nem; — mert, jaj Siralom! végére jut élete, kit nagy
 És széles tudomány többek' elejbe teve.
 Mint később ősszel dértől meg-vett fa levélnek
 Színe veszett; sárgúltt, fonnyada 's földre rogyott,
 Mint az el-aggott tölgy, mellynek termése nem újjul
 Meg-dül 's leg-kisebb szél ki-feszíti tövét:
 Roskada, el-húnyván, szív fájdalom! im el-enyészett
 Szent Tudomány' méltó érdeme sirba le-száll!
 El-tűnt hív Gamauf, fel-váltá földi lakását,
 'S testétől szabadúltt lelke Egekbe siet.
 Hát el-hagysz bennünk! ki valál több ízbe' segédünk?
 Nem felel; — ím'múlik, mennyei karba repül!
 Egy tsendes pihegést gyengébb szellőtske ugyan tsak
 Illy szomorú hanggal még füleimbe zeneg:
 „Mind végig hívenn munkálkodtam, mig utolsó
 „Óráim hina örök Böldogok' útja felé.
 „Még magamat bírtam, hirdettem Kristus' igéjét,
 „Pályám végezvén meg-lepe mérges Halál.
 „Isten hozzád, tsalfa Világ! én a' magas Égnek
 „Böldogjabb kapujit nyilni ma látni fogom.” —
 Igy rebegett és híg levegőbe emelve enyészett
 Lelkét, melly nem vész, angyali Kar fogadá.
 El-hagyatott Árvák, 's amaz idvességnek utára
 Kit vezetett az' nyáj, sirva kesergi helyét,
 Egy vesztette ezen jó 's drága személyben az Attyát,
 Más kárát vallá, a' ki barátja vala.
 Egyik Jól-tévőt, másik sírat könnyörülöt
 Benne; — mivel sok jó itt vere mély gyökeret.
 Sír, — jajgat minden, hullasztnak könnyek' özönjét,
 Vési szívére Nevét, 's írja szívére ki ki.
 Áldja porát Soprony, még élni fog áldja Nemes-tsó,
 Mert e' két Nyájnak lelki Vezére vala.
 Búba merültt seregek! Helikon hegy' drága virági!
 Könnyeknek szakadott záporit ontsa szemünk.
 Mint égből felhő szakadás ollyképpen omoljon
 Meg-repedett szívünk' tiszta folyamja alá.
 Jól-tévönk el-hunyt, kiki tudja baráti szívének
 Hozzánk illy tüzesen, mint vona hév ereje.
 Kedvet adott, és mint lehetett könnyitte ügyünkön,
 A' Tanulók' seregét tudta betsülni mig élt.
 Vígán, kész örömet mulatta magát ligetinkben,
 Hol ifjantz 'sereget Múzsza tejével itat.
 Jer! menjünk, gyászos sírjába le-tenni segítség,
 Végképp' földbe tegyük meg-merevedtt tagait.
 Nyúgodj, jó Gamauf! tetemidnek nyúgta legyen már,
 Mert fáradságod hidd meg-elégli az Ég.
 Nagy neved és Virtus 's példás tudományod eléggé
 Fenn-tartják nálunk tetteid érdemeit.
 Mind addig, még szív érezni tud emberi mejben (!!!),

Hál'adatos maradék áldani fogja Neved.
 Szenteltt Hamvaiddat mi-is égig emelni igyekszünk,
 Tiszteljük, Gamauf, 's mennybe követni fogunk.
 Már búsongó és epedő Felek! ontani könnyet
 Szünjünk, már az Egek' bértzeit érte Atyánk.
 Menjünk, el-lankadtt tetemít pihenésre botsátván,
 Nyugodjon, 's tsendes béke fedezze porát!!!

Sopron, Színház u. 5.

Szép dokumentuma ez az elégia a régi Sopron egyik jelentős alakjának, kifejezője a tanítványok és tisztelők hálájának, s bizonyítéka annak is, hogy Sikos István, a huszonegy éves fiatalember nem volt tehetségtelen költő. Ha nem is emelhetjük őt a nagyok közé, annyi bizonyos, hogy az elégia esztétikai értéke felülmúlja Moller lakodalmi köszöntőjének értékét. Ennek két oka is van: egyrészt Sikos anyanyelvén verselt, másrészt a deákiskola a maga antik formáival ekkor még eleven tényezője volt irodalmunknak, nem tiszteletre méltó hagyomány, mint Gyöngyösi barokkjá a 18. század első felében. Ha nem is a zseniális költők fokán, Sikos mégis figyelmet érdemlő tagja annak a fejlődési sornak, amely Baróti Szabótól és Virágtól Kisfaludy Károly Mohácsának disztichonjai-

hoz és Vörösmarty epikai hexameteréhez vezet.

Sikos később is szenvedélyesen művelte a versírást. 1786 augusztusában a jénai egyetemre iratkozott be, aztán Kővágó-örsön, majd 1810-ben Győrött lett evangélikus pap. Egyházi felettesei, dunántúli nemesurak, sőt Schwarzenberg Ernő herceg, győri katolikus püspök halálára is írt búcsúzó verseket, s művelte az ünnepi beszéd és az egyházi ének műfaját is. Pályája tragikus töréssel ért véget: 1828-ban „botrányos magaviselete” miatt felfüggesztették, mire ő lemondott állásáról és Páparára távozott.⁹ Feltehetőleg életét is itt fejezte be. Botlásai ellenére sem volt érdemtelen alakja a kései 18. és a korai 19. század nyugat-dunántúli irodalmi életének: rászolgál, hogy emlékezzünk rá.

Angyal Endre

⁹ Szinnyei, Magyar írók, 1908, XII, 1003–1005.

[Soproni adomány a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására

I.

A soproni evangélikus gyülekezet konventje 1814. december 1-én tartott ülésén *Gamauf Teofil* esperes-lelkész javaslatára elhatározta, hogy a bemutatott „*specificatio*”-n

A listán felsorolt kéziratokat a gyülekezet hamarosan el is küldötte József nádornak, hivatkozva a mellékelt levélben a nádornak ez iránti, a törvényhatóságokhoz intézett felhívására.² A küldeményt

Laitner Ferenc polgármester konventelnök
Ismeretlen festő képe a Liszt Ferenc
Múzeumban. Adorján A. felvétele

a részletes listán felsorolt, „mind régiégük, mind ritkaságuk tekintetében kiváló kéziratokat” („*manuscripta tam antiquitate, quam raritate sua commendantia*”), melyek a gyülekezeti könyvtár állományába tartoztak, odaajándékozza a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására.¹

a nádor „különleges tetszésének nyilvánítása mellett” Bécsben, 1815. február 8-án írt levelében köszönte meg, melyet *Laitner Ferenchez*, Sopron város polgármesteréhez intézett, aki akkor az evangélikus konvent elnöke is volt.³ A nádor a küldeményt továbbította a Nemzeti

1 Az evangélikus gyülekezet levéltárában az 1814. december 1-i jegyzőkönyv 138. sz. pontja.

2 Evang. gyülek. levéltár 2401. VI. 1. Fogalmazvány.

3 Evang. gyülek. levéltár 2418. VI. 116. Másolat.

Múzeum könyvtárába, ahol az elhelyezést nyert.⁴

II

A soproni evangélikus gyülekezet levéltárában megvan még a felajánlott kéziratok „specificatio”-ja, listája. Azonban a jegyzék csak nagyon általános kifejezésekkel jelöli meg és írja körül az egyes köteteket, úgyhogy a közölt leírás alapján nem könnyű azonosítani a felajánlott kéziratokat. Ezt nehezíti az a körülmény is, hogy a gyülekezet nem vezette be az egyes kötetekbe az ajándékozás tényét, — mint ahogyan ezt pl. a Besztercebánya részéről felajánlott kéziratoknál megtették.⁵ Ennek ellenére főként az egyes kéziratokban található bejegyzések, valamint a bennük még fellelhető régi gyülekezeti könyvtári pecsét alapján sikerült az odaajándékozott hét kézirat közül ötöt azonosítani.⁶

Nem sikerült azonosítani a „specificatio”-ban az 1. és 3. helyen felsorolt kéziratokat. Amaz egy *Vergilius-kódex* volt („Opera Vergilii, in Pergameno, cum Notis, in Folio” — mondja a specificatio), emez egy *arab kötet*, amely „dogmatikai és etikai tanulmányokat és hagyományokat” tartalmazott („Manuscriptum Arabicum... in Folio, continens Collectiones dogmaticarum et ethicarum Dissertationum et Traditionum, anno Hegirae 960 in urbe Cairo scriptam”).

Viszont sikerült megtalálni és azonosítani az Országos Széchényi Könyvtár állományában a következő öt kéziratot:

1. A lista második helyén egy „*nagyon régi naptár*” szerepel „*lectionarium*”-mal folio alakban („*Calendarium perantiquum, cum Lectionario, in Folio*”). Ez a nagyon általános és első olvasásra megdöbbentő körülírás az OSzK egyik értékes és Sopron szempontjából külön érdekű kéziratát, a „*Missale Soproniense (Stephani Golsonis de Sopronio)*” elnevezésű kódexet takarja.⁷ A kötet 2. lapján megtalálható a soproni gyülekezeti könyvtár régi jellegzetes pecsétje, amely az azonosítást lehetővé tette. Ez a valószínűleg Sopronban készült és 1364-ben befejezett kézirat az első egyházi naptárt, imádságokat és miseszövegeket tartalmaz.⁸ Szövegei különösen jelentősek, mert példalantást engednek a középkori magyar és ezen belül soproni istentiszteleti és kegyességi életbe. Erthető, hogy e kötetrel ismételtelen foglalkozott több kutató.¹⁰

2. Negyedik helyen a lista egy, a 15. századból (egyik helyen a kéziratban: 1467) való, 175 lapból álló, leginkább latin nyelvű „*alkimiai*” negyedréti kéziratot sorol fel („*Manuscriptum Alchymicum, ex Seculo XVto, in Quarto*”), melyet az OSzK jelenleg Cod. dat. med. aevi nr. 202 (617 Quart. Lat.) megjelölés alatt tart nyilván.¹¹ A kézirat alkimiai műveket

4 A soproni evangélikus gyülekezet adományát megemlíti Kollányi Ferenc is „*A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*” (Budapest, 1905) c. művében (335. lap). Szerinte a gyülekezet a kéziratokat „Miller buzgólkodásából” ajánlotta fel. Miller Ferdinánd Jakab (1749–1823) 1808-tól fogva a Nemzeti Múzeum igazgatója volt, v. ö. Szinyei: Magyar írók élete és művei, VIII, 1416–1423. lpk.

5 V. ö. a *Bartonek Emma* „*Codices manu scripti Latini, vol. I. Codices medii aevi*” (Budapest 1940) c. művében a 83.209. 250. stb. sz. kéziratoknál található bejegyzéseket.

6 A kérdéses kéziratok felkutatásánál és azonosításánál nagy készséggel volt segítségemre Csapodyné Gárdonyi Klára, az OSzK Kézirattárának osztályvezetője és Berlesz Jenő, az OSzK tudományos főmunkatársa. Nekik e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

7 „*Lectionarium*”-nak az olyan istentiszteleti célokra készült kéziratokat nevezzük, amelyek a vasárnapokra és ünnepekre kijelölt bibliai szakaszokat tartalmazzák.

8 Az OSzK-ban jelzete: Cod. Lat. med. aevi nr. 91 (1982. Fol. Lat.). — Részletes leírását I. *Bartonek* id. művében a 91. sz. a.

9 A „specificatio” olyan értelemben mondja „*lectionarium*”-nak a kötetet, hogy istentiszteleti használatra készült szövegeket tartalmaz.

10 A régebbi közleményektől eltekintve v. ö. kül. Radó Polykár: Sopron város kéziratos misekönyve. „*Magyar Könyvszemle*”, 1940, 226–235. lpk. — Házli Jenő: Sopron középkori egyháztörténete, 1939, 328–333. lpk. — Mollay Károly: Középkori soproni naptárak, SSz 1962, 215–226. lpk. Mollay már felismerte, hogy a kézirat a soproni evangélikus gyülekezeti könyvtárból származik.

11 Részletes leírását I. *Bartonek* id. művében, 202. sz. a.

tartalmaz, köztük többet a híres középkori katalán filozófustól és teológustól, *Raimundus Lullustól* (1235—1316).

A három másoló kézírását tanúsító kódexet *Russ János Kristóf*, a soproni evangélikus konvent tagja 1733. február 24-én ajándékozta a gyülekezeti könyvtárnak, amint arról a kódex első lapján található bejegyzés tanúskodik.

Az ajándékozó *Russ János Kristóf* — *Russ Mihály* evangélikus líceumi tanár fia — 1712. december 2-án lépett a soproni polgárok sorába. 1734-től fogva városi belső tanácsos, 1744—45-ben pedig polgármester volt. 1750-ben halt meg.¹² Első feleségét 1734-ben vesztette el, második felesége, *Lorsch Margit* azonban túlélte és 1754-ben halt meg. A családdal ki is halt, utódokról nem tudunk.

3. A listán az ötödik helyen egy nyolcadrétű török kódex szerepel, amely *A'hi* hírneves török költő „*Huszn u dil*” című „allegorikus regényét” tartalmazza („Manuscriptum Turcicum, in Octavo, continens Romanensem allegoricum Turcicum, Pœtæ Ahi”). Ezt a kéziratot az OSzK jelenleg 6. Oct. Turc. jelzet alatt tartja nyilván. A kéziratot a belső előzéklapon található bejegyzés szerint *Kehrn János* bécsi lakos ajándékozta 1736-ban a soproni gyülekezeti könyvtárnak.

A'hi, igazi nevén *Hasszán, I. Szelim* török szultán (1512—1520) idejében élt és a törökök egyik legkiválóbb költője. „*Huszn u dil*” (magyarul „Szépség és szív”) c. allegorikus regénye, melyet Fettahi perzsa költő nyomán írt, hosszadalmasan előadott szerelmi történetet tartalmaz.¹³

4. Hatodik helyen a lista egy „*teljes Bibliát*” tüntet fel, nyolcadrét alakban pergamenre „igen apró betűkkel” írva („*Biblia integra latina, in Charta pergamena, parvissimis litteris, in Octavo*”).

E leírás alapján a kézirat viszonylag könnyen azonosítható volt¹⁴: másolója valóban oly apró betűkkel írta le a Vulgata szövegét, hogy csodálni lehet, hogyan volt képes olyan apró betűk írására, melyeket ma pusztá szemmel bajosan, inkább csak nagyítóval lehet olvasni. A kézirat 334 + 1 lapon a teljesen latin Bibliát, a Vulgátát tartalmazza, helyenként némi hiányokkal.

A kódexet az elején található beírás szerint a „kegyes és irodalomkedvelő” („*Vir pietatis et literarum amantissimus*”) *Kleinrath János* ajándékozta a gyülekezeti könyvtárnak 1709. október 8-án. A ruszti születésű *Kleinrath János* 1693. április 15-én tett polgáresküt, a városnál egyik külvárosi képviselő („*gemeiner Vormund*”), a gyülekezethöz pedig templomgondnok („*Kirchenvater*”) tisztséget töltött be. Gyermeektelenül, 76 éves korában halt meg 1725-ben.

5. Az odaajándékozott kéziratok közt kitűnik az utolsó helyen említett arab és török nyelvű, tizenhatodrészt „*imádságos könyv*”, amely több „szurat”, azaz a Kóránból fejezeteket és különféle török imádságokat tartalmazott („*Liber precatorius, continens Suras plures Corani arabice et preces varias turcice scriptas, in Sedecimo*”).

Az OSzK-ban jelenleg 6 Duod. Arab. jelzet alatt nyilvántartott igen gondos kiállítású kötetnek az elején található bejegyzés tanúsága szerint érdekes története van. A kézirat első tulajdonosa egy Belgrádnál elesett török főtiszt („*magnus Vezirus*”) volt, aki azt nyakába akasztott aranyláncra függesztve szíve fölött — nyilván amuletként — viselte. Az elesett tisztnél megtalált kötet 1717-ben egy magasrangú császári tiszthez került, aki azt *Mittuch Adámnak* ajándékozta. Ez utóbbi ajánlotta fel „a nagy hírű soproni könyvtárnak” 1728-ban.¹⁵

¹² Ezeket, valamint alább a Kleinrath Jánosra vonatkozó adatokat *Házi Jenő* ny. városi főlevéltáros volt szíves rendelkezésemre bocsátani. E helyen is köszönetet mondok szívességéért.

¹³ V. ö. *Pröhle Vilmos*: A török irodalom története (*Heinrich G.*: Egyetemes irodalomtörténet, IV. k., 1911), 265. lap.

¹⁴ Az OSzK Cod. Iat. med. aevi. nr. 37 (234 Oct. Lat.) jelzettel tartja nyilván. Részletes leírását l. *Bartoniek* id. művében 37. sz. a.

¹⁵ „In decus augmentum nec non perennem mnemosynen Celeberrimae Bibliothecae Soproniensis iterato ac animitus obtulit.”

A Trencsén megyei Ozorban 1671-ben született *Mittuch Adám*.¹⁶ 1705-ben a kuruc háborúk idején Nagyszombatban volt evangélikus lelkész, de onnan elüzetve a Pozsony megyei Bazinban élt, ahol gyermekek tanításával kereste kenyerét. Az OSzK a kéziratárban Oct. Lat. 122. jelzett alatt őrzi *Mittuch* albumát,¹⁷ amelyet tanulmányai és vándorlásai alatt magánál hordott, és amelybe ismerősei, pártfogói emléksorokat írtak. Az album tanúsága szerint *Mittuch* ismételten járt Sopronban. Először 1692-ben kereste fel Sopront, nyilván amikor németországi tanulmányútra készült és itt pártfogókat, segítőtöket keresett. *LAKOR* egyebek közt felkereste *Dobner Ferdinánd* polgármestert, aki az evangélikus gyülekezet „aedis”-e volt, továbbá *Barth János Konrád*, *Gru-*

ber Ádám és *Meisner* evangélikus lelkészeket, *Fridelius János* iskolaigazgatót, *Wohlmuth János* karigazgatót, *Lőw András* orvost. Utóbbi 1711-ben és 1733-ban járt Sopronban. Talán a neki juttatott segítség és támogatás viszonzására ajánlotta fel a szóban forgó szép kiállítású kéziratot a gyülekezeti könyvtárnak. Hánytatott életét valószínűleg 1740 táján fejezte be.

Ha a „specificatio” egyes darabjain végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy *Gamauf Teofil* joggal mondhatta, hogy a gyülekezet a Nemzeti Múzeum könyvtárának „mind régiségük, mind ritkaságuk” tekintetében kiváló kéziratokat ajánlott fel.

Karner Károly

Fertőfőregyháza (Donnerskirchen)

¹⁶ V. ö. *Mittuchra* vonatkozólag: *Klein Joh. Samuel*: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in ... Ungarn, 1789. I. k. 227–232. lpk. *Szinyei*: Magyar írók IX, 49–50. lpk.

¹⁷ *Mittuch* albumára *Sólyom Jenő* ny. prof. hívta fel figyelmemet. Segítségéért neki is köszönetet mondok.

A Galilei Kör soproni tevékenységének kezdete (1913)

A Galilei Körnek a forradalmakat közvetlenül megelőző tevékenységéről korábbi cikkünkben (1969. 1. szám) már megemlékeztünk. Egyelőre e tevékenységnek más forrása nincs mint *Geleji Dezső*-nek a Sopronvármegye c. napilap 1948. január 22-i számában megjelent cikke: „Mit akart a Galilei-kör?” Újabb kutatások derítették fel, hogy e haladó szervezetnek jóval a forradalmak előtt is volt már tevékenysége. Ugyanis 1913 szeptemberében matinén mutatkoztak be városunkban.¹

A Sopron c. függetlenségi párti lap augusztus 24-i számában *Matiné* címmel hírt ad a Kör szeptemberben tartandó előadásáról, majd szeptember 4-én írja, hogy plakátok és előzetes híradások jelzik a galileisták matinéját. A Sopron közleményéből azonban arról is értesülünk, hogy a főiskolai hallgatók eme forradalmi gondolkodású köre elleni áramlatok is vannak Sopronban. Így festi az állapotokat: „Nálunk Sopronban többségben azok vannak, akik a reakciós birálat felé hajlanak és ezért nem fukarkodnak a legkérelmelhetlenebb kritikával, mikor a Galilei-kör ellen kigyót-békát kiáltanak.” Majd objektív álláspontot foglalva el így folytatja: „Mi nem tartozunk egyik táborhoz sem. Nem üünk föl sem az elfogult csepülésnek, sem a túlzó optimizmusának, mi magunk akarunk látni. Azt, hogy komoly ifjak munkája-e az, ami a Galilei-körben folyik. Meg kell őket hallgatnunk és leszűrünk a következtetést: közjűk küldjük-e fiainkat, vagy óva intsük őket a veszedelemtől. Hallgassuk meg az ifjúságot!”

Valószínűleg hatása volt erre az állásfoglalásra a lap egyik szerkesztőjének, *Geleji Frigyes* szabadelvű tanítónak, hisz *Dezső* fia is tagja volt a körnek és később egyik zászlóvivője Sopronban. *Geleji*

Frigyes később a Tanácsköztársaság idején a művelődési ügyeket intézte nagy körültekintéssel; több évi börtönbüntetést szenvedett.

Mind a kormánypárti Soproni Napló, mind a Sopron szeptember 7-én az aznapi matinét azonos szöveggel hirdeti meg, de a Soproni Napló a maga részéről nem foglalkozott többet a dologgal. A másik lap viszont e hó 11-én részletesen tudósította olvasóit. Eszerint vasárnap délelőtt a Pap réti (ma Ifjúság téri) tornacsarnokban zajlott le a bemutatkozás. Az elnökséget *Lessner Rudolf* soproni iskolaorvos vállalta, Sopron haladó szellemű életének egyik vezéralakja. Korábban Kismartonban volt orvos, majd átkerült Sopronba. Nagyszámú előadásban, cikkben tört utat a korszerű egészségügynek, a városi közgyűlésben a radikálisok között foglalt helyet, a szocializmust is felkarolta, és cikkeivel igyekezett az elvakult ellenzőket felvilágosítani. Megérte 1919-et és akkor *Kellner Sándor* egy alkalommal egyik színházi díszelőadáson bemutatta a közönségnek az aggastyánt, mint akinek a proletárruralom diadala itt Sopronban sokat köszönhet. *Lessner Rezső* a Tanácsköztársaság bukása után hamarosan meghalt.² Az előadók *Rubin László* és *Polányi Károly* voltak. *Rubin* egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, egyik alapítója a Galilei körnek, majd 1912-ben elnöke. A vallás keletkezése c. műve füzet alakjában jelent meg. *Polányi Károly* a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait, de az általa szervezett tüntetések miatt eltanácsolták, és *Kolozsvárt* doktorált, szintén egyike a Galilei kör alapítóinak. Az 1918-ban pörbe fogott kör egyik fővédője. Később az oxfordi, majd a columbiai egyetem tanára lett. A „Sopron” tudósítása nem sokat mond a matiné hatásáról: „Nagy-

¹ Csatkai Endre volt szíves felhívni a figyelmemet rá.

² *Tapolcán* született 1839-ben, a soproni liceumban érettségizett, mint orvos Kismartonban, Bécsben működött, 1891 óta Sopronban. Színnyel: Magyar írók lexikonja. VII. kötet. 1125. hasáb.

számú, intelligens közönség jelent meg." A kör valóban két kiválóságát küldte csatasorba. Rubin előadásának címe: „Magyarország kulturális térképe”, a latifundiumok káros hatásáról és a félféudális ország elmaradottságáról szólt. Együttal ismertette a Galilei kör célkitűzéseit is. Polányi németül beszélt: „A jelenkor eszmeáramlatairól” szólva részletesen fejtegette a radikalizmus lényegét és élesen bírálta a klerikalizmust. Mindkét előadás, írja a tudósítás, igen színes volt és az összehasonlító fejlődéstörténet racionalisztikus alapján állt.

Erdekes jelenségről számolt be azután pár nap múlva, 14-én a Sopron, mely szerint a közönség soraiban néhány falusi parasztot is lehetett látni. Ezekről szólt az interjú, a következő címmel: „A harkai monisták.” Négy harkai gazdapolgár jelent ugyanis meg a matinén; ott elmondották, hogy monista világnézetűek. Akkoriban Ostwald német tudós volt ennek a szellemi irányzatnak indítója,³ szívesen a világ egy elven épül fel ez az energia. Igen népszerűek voltak Ostwald írásai (Monistische Sonntagspredigten). A harkaiak közül egyikük-másikuk katonakorában ismerkedett meg a haladó világnézetekkel, valamelyik műveltebb társuk révén. Hazatérve ismereteiket állandóan bővítették, és mind több társra akadtak Harkán. Olvasták Haeckel, Darwin és főleg Ostwald írásait, járatták a frankfurti *Frei Wort* és a *Kosmos* folyóiratot. Most mintegy hatan vannak, naponta összejönnek beszámolni egymásnak

olvasmányaikról. Nem agítálnak a faluban; szabadgondolkodóvá nem lesz máról holnapra az ember, no meg a faluban nincs is módjában az embernek az önművelésre. Egyébként ennek a kis harkai körnek fő mozgatója ismeretes személyiség volt: Reiter Mihály gazda, műkedvelő régész. A harkai határban és a soproni erdőszéligben ismert minden régészeti nyomot; gyakori vendége volt a soproni múzeumnak és leleteit szorgalmasan közölte; így ismerte meg a tudományos világ a kányaszurdoki vaskencét is. Az 1930-as években azonban zavart eszmék rabja lett. Jóbarátja volt egy harkai vendéglős is, Csatkai Endre emlékezte szerint Payr volt a neve. Persze ma már egyike sem él a monistáknak. A *Szabadgondolat* című lapban közölték a Sopron cikkét, szerzője ezek szerint Geeji Frigyes. Volt az ott közölt cikknek egy frappáns befejezése. Ugyanis a cikkíró felkereste a harkai ev. papot, aki kijelentette, hogy mivel a monisták kiléptek az egyházból, közeli érintkezésben nincs velük, de azt mondhatja: „a község legjellemesebb emberei közé tartoznak.” A *Szabadgondolat* cikke a Sopron cikkével ellentétben így zárul: „Akkor valahol hiba van, Nagytiszteletű Uram.”

A Galilei kör 1913-as soproni szereplésének jelentőségét nem szabad túlbecsülni, de mégis ez volt az első alkalom, hogy a soproni értelmiség közvetlenül találkozhatott a kör képviselte radikális és progresszív eszmékkel.

Koch Ödön

³ Az irányzat térfoglalására jellemző, hogy a mai Berzsenyi Gimnáziumban, mely akkoriban felekezeti iskola volt, a Magyar Társaság nevű önképzőkörben egy Singer Jenő nevű 8. osztályos több délutánon magyarázta e világnézetet. Csatkai Endre szíves közlése.

Hol keletkezett az 1676-os óriási soproni tűzvész?

Az 1676-os óriási tűzvész teljesen megváltoztatta Sopron képét. Míg addig ellenkezés kísérte a barokk kezdő lépéseit, po. Vittyédy Istvánnak pört is akasztottak a nyakába a barokk házépítés miatt, ma romjaiban is egyik legszebb soproni ház a Káptalan, de minthogy kevés kivétellel a legtöbb középkori lakóház megsérült, már a barokk jegyében újult meg a város. Erről a nagy tűzről sajátos módon csak sommás leírásokat olvashatunk, a legmegbízhatóbbnak Csányi János kortársé látszik a Paúr Iván kiadta krónikában.

Ezek szerint a tűzvész a *Hosszú soron* támadt Warkoweil György házában és gyermekek okozták. Payr Sándor az Ev. egyházközség történetében (468. lap) Csányira és egy meg nem nevezett krónikára támaszkodva, mely utóbbira Gamauf kézíratai közt bukkant rá, azt írja, hogy november 26-án tört volna ki a tűz, Csányi szerint november 28-án szombati napon. Mint kortárs, bizonytalannal nem az ő részéről volt a tévedés. A tűz a Fövényverem utca elején az ő házában állott meg, eléggé emlékeztető nap volt a számára. Az ismeretlen krónika egypár érdekes adattal bővíti tudásunkat. Csányi ugyanis nem említi, hogy a gyűjtőgató gyerekek gesztenyét sütöttek, így támadt a tűz. Még 1944 előtt láttam a Tómalom utcában a Purcsy család krónikáját, amely egy szintén ismeretlen krónika újabbról másolata volt, ebben is akadt egy érdekes részlet, bár kissé regényes. Általában tüzesetkor azt, akinek házában tűz ütött ki, kártérítésre kötelezték. De mit használt volna ebben az esetben az ítélet, mikor a templomok beégtek, a harangok olvadtan zuhantak le a tornyokból? De a Warkoweil gyermekeket próbának vetették alá. Pénzt és almát tettek elébük választásra, és ime ők a maguk ártatlan együgyűségében az alma után nyúltak. Így a tüzet is akaratlanul idézték fel. Több korabeli könyv is megemlékezik a nagy tűzről. (Lásd SSz. 1956. 268. lap), ezek közül kettőben arról is olvashatunk, hogy két ferencen-

di szerzetes bennégett a kolostorban vagy a templomban, mentés közben.

Minden eddigi írás Csányi nyomán a Hosszú sort említi, mint ahonnan a szerencsétlenség a városra zúdult. Ma azonban már feledésbe ment, hogy a Hosszú sor név alatt nemcsak a mai Rákóczi utcát értették, amely 1907-ben váltotta fel az ősi elnevezést, hanem a Magyar kaputól az Ujteleki kapuig terjedő utcásort, mely így valóban megérdemelte a „hosszú” nevet. Sikertült legalább annyit meghatározni, hogy a tűz nem a Rákóczi utcában, hanem a *Széchenyi téren* keletkezett. 1686-tól fennmaradt a házak összeírása, ebben nem találjuk Warkoweil György nevét, ellenben megvan a hagyatéki leltára a *Protocollum iudiciarium* 1678-as év első felében a 176. lapon. Ezek szerint nem egész két évvel élte csak túl a nagy csapást. Földje, szőlője szépen volt, és úgy látszik, a gazdaságát hozta elsőnek rendbe, mert 4 ökör és 3 tehén állt az istállójában. Hanem a lakás berendezésében alapos kárt tehetett a tűz. A szobában volt a mennyezetes ágy felszerelve, de szekrény még nem, állt ott egy láda, de a leltározó megemlíti, hogy csak öreg rongyok feküdtek benne. Volt egy ládának is használható pad, de asztal és székek hiányoztak. A konyhában hasztalan kerestünk tányért, tálat, találtatott rostély, nyárs, 3 vágó kés, 3 vas villa, 3 tepszi, szűrő, vas fődő, egy sárgaréz lap, tűzkaparó villa, tűzkaparó (sirkakni), tűzszerszám. A présházban egy rossz prés, kosarak, kapák, lajt, üres hordó, egy kinyújtható ágy. A présház mellett volt egy boltozott kamra, volt benne öreg ágynemű, hár, szalonna és egy már újonnan vett puttony. A megboldogult ruhái közt is akadt már egy új öltözet. Ami a tűzből megmenekült, azt a lány örökölte.

A hagyatéki felvételben olvashatjuk, hogy Warkoweil háza a Hosszú soron, Kraxner Mátyás háza mellett állt. Szerencsére az 1686-os, valamint az 1713-as házösszeírásokban is Kraxner Mátyás ott

szerepel a negyedik negyed 4. osztályában, azaz összevetve az 1736-ban folyamatosan kezdődő telekkönyvvel, ez a mai Széchenyi térnek felel meg, mindenestre a postapalota és a domonkos templom közt valamelyik ház. Tőle az 5.

a Köztársaság utca felé a líceum. A tűzfészek tehát nem a Rákóczi utcában volt, hanem az említett Széchenyi térj házak egyikében.

Csatkai Endre

Vay Miklós útinaplójának soproni részlete

Vay Miklós (1802—1894) változatos sorsú alakja a reformkornak. 1844-ben fiatalon már koronaőr, a Bach-korszakban mégis börtönbüntetést szenvedett el. 1860-ban a dinasztia megbocsátott neki és kancellár lett. 1867 után magas korban a főrendiház elnöke. A korabeli mágnás-ifjak példájára ő is utazgatott, és 21 éves korában Nyugat-Magyarországon tett utazásáról naplót írt. Ezt 1899-ben Lévay József, a Mikes című híres vers (Egyedül hallgatom tenger mormolását...) szerzője adta ki.¹

Kőszegről 1823. október 17-én indult el Vay Miklós. „Nem nagy, de elővárosai meglehetősen kiterjedtek. Szőlőmivelése jelentékeny; a tájék szép. Délután Varasdorfon, az Esterházy herceg exotikus palotája mellett² és Sopronon át Eszterházára mentünk. Sopron előtt egy szép gyümölcsfa-sétány van. Mivel késő este volt, Eszterházán semmit sem láthattunk.

(X. 18.) Korán reggel néztük meg a her-

cegi palotát. Minden rendkívüli költséggel, királyilag van berendezve. Miután ezt megszemléltek, visszatértünk Sopronba s a Rózsa című kitűnő vendéglőbe szálltunk.³ Ez a szab. kir. város a hasonló nevű vármegye gyűléshelye. Egy tágas völgyben fekszik, szőlő- és gyümölcsstermesztéséről nevezetes. Az én szememben Pest, Buda és Pozsony után a legszebb városa hazánkknak. Ettől egy órányira fekszik a Fertő tava, mely öt mértföld hosszú, két mértföld széles. Körülötte a vidék gyönyörű, szebbnek tartom a Balaton mellékénél. Innen Gschiesbe⁴ utaztunk, innen rossz időben Paarendorfba, ahol az éjt töltöttük.

(X. 19.) Paarendorfról Köpcsényen át Pozsonyba utaztunk.”

Erdekes, hogy a Balaton és Fertő környékének egybevetése a mi tájképünk győzelmével végződték.

Cs. E.

1 Lévay: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Bp. 1899. Franklin. Az idézet a 114. lapról.

2 Varasdorf a későbbi Nagybarom, majd Szabadbáránd néven ismert postaállomás, ma Warasdorf Burgenlandban. Vajon miféle kastélyt látott Vay báró ott?

3 A Fehér róza szállót általában dicsérték, 1944-ben a háborús események folytán elpusztult, a Lenk-átjáró és a Hátsó kapu közt állott.

4 Gschies magyarul Sérc, ma Schützen am Gebirge néven burgenlandi község, ugyanúgy Parndorf is. Mindkét falu postaállomás volt a Pozsonyba vívó országút mentén. Köpcsény ma Kitzsee.

Megjegyzések Karcsay Lajos életrajzához

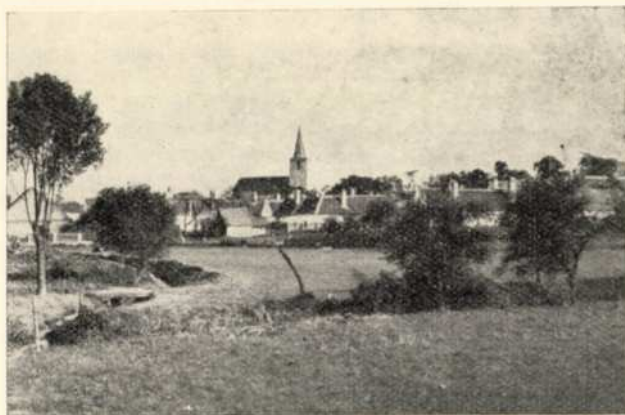
Csatkai Endre a SSz. 1967. évi első számában eleget tett a magyar művészet-történet régi kívánságának, feltárta Karcsay Lajos méltatlanul mellőzött, kiváló festőnk életét és művészetét. Kezdő éveire érdekes adalékokat találtam Farkas Zoltán Csók Istvánról szóló könyvében is (1957, Képzőművészeti Alap). Csóknak Rippl-Rónairól szóló kéziratában említi, hogy 1885-ben került ki Münchenbe a művész. Akkoriban a beérkezettek a Prost kávéházban tanyáztak. „Ellenlábunk — írja Csók — Hollósy Simon a köréje se-reglő fiatalokkal együtt többnyire az akadémia körüli kis kocsmákat kultiválta. Hollósy olyan lenézéssel beszélt Baditz, Kéméndy, Peske, Pataky, Eisenhut művészetéről, hogy minden hajunk szála ég-nek meredt tőle. Egyedül Karcsayt ismer-te el némileg.” Valóban az említettek a kép novellisztikus tárgyával bíbelődtek, Karcsayt, akár Hollósyt is, a tárgy festői felfogása érdekelte, ha néha tett is en-gedményt a beállítottság javára.

Valamivel Csatkai Endre cikke előtt már nagy dolog történt Karcsay elismer-tetésének érdekében. Az állam a győri ro-konságtól megvásárolta az Almaszüret című festményt a Nemzeti Galéria szá-mára; a cikkben közölt képaláírás tehát már nem helytálló. A családnál maradt Győrött és védettség alatt van egy finom olajfestésű kép, a művész anyja.

Karcsay ugyan nagyon visszavonult életet élt, de rokonsága irányában a le-hető legközvetlenebb és legszeretőbb családtagnak mutatkozott.

A két világháború közt itt-ott aukció-con megjelent a neve. De p. o. 1925-ben az Ernst múzeum 25/26. számú aukcióján a 327. szám alatt egy bajor asszonyt ábrázoló képnél a katalógus csak ennyit vet oda életrajzi adatképp: 19. század. A képet egyébként a művész unokaöccse, Simon Elemér vette meg, ma a festményt a soproni Liszt Ferenc Múzeum őrzi.

K. L.

Margitbánya (Sankt Margarethe) látképe

Kis adalékok a „Somogyi-ház” múltjához

Edlinger Vilmos borkereskedő a 18. század derekán nevezetes műpártoló volt Sopronban, háza a Móricz Zsigmond utca 2. szám alatt ma is még igen szép faragott kapujával, stukkós kapualjával és szobáival figyelmet kelt. De 1773-ban egy R. E. nevű gróf úgy is írja le, hogy olasz módra épült, szobros, vázás lépcsőházát és három más helyiségét a bécsi hírnevese Guglielmi festette ki; csak kár, hogy a keskeny utcában nem érvényesül az épület. A leírást a Korabinszky-lexikon is átvette 1786-ban. Akkor azonban Edlinger már két évtizede nem volt a ház birtokosa. Uzleti útjai során kétszer is elvetődött Moszkvába, kémgyanús lett, meg csempészetten is fogták, vagyona elkobzásra került; a szép házat is elárvereztette a város. Az 1767-es városi számadáskönyvben olvasható, hogy a Wienerisches Diarium c. bécsi újságnak a hirdetményért 1767 december 26-án utalt a ki a polgármester, egyúttal a város eladásra kerülő sörfőzőjéért is összesen 5 forintot és 66 kétharmad krajcárt (165. lap).

Természetesen nagy várákozással voltak a hirdetmény iránt, reméltük, hogy tán az azóta megváltozott belső rétegekről is kapunk leírást, 1766-ban a város lakóházait ugyan nagy vonalakban leírták, úgy túdtuk, hogy az Edlingerház már akkor is, akár ma, kétemeletes volt, azonban Magyarországon az újságnak ez az évfolyama nem található egy könyvtárban sem. Szerencsére tanítványom, Askerz Eva, több időt töltvén Bécsben, kéresemre szíves volt az említett közleményt a Nationalbibliothekben lemásolni. Sajnálatomra nem elégtett ki egyáltalában az ereddény, mert a néhány sor alig gazdagította tudásunkat a házra vonatkozóan:

„Von Seiten des Stadtmagistrats der könig. Freistadt Oedenburg in Niederrungarn wird hiemitt dem Publico kund und bekannt gemach, dass des Gottlieb Wilhelm Endlingers, gewest-burgerl. Weinhandlers allhier in der Vorstadt lie-

gendes, und auf Stock gebautes Haus, samt Stallung auf 10 Pferde, Stadel und daran stossenden Garten, wie dann auch verschiedene Grundstücke, als Weingarten, Acker und Wiesen, den 13. künftigen Monats Octob. zum erstenmal, und den 30. bemelten Monats Oct. zum anderten und letztenmal, an den Meistbietenden feil geboten und verkauft werden; wer also sothanes Haus mit oder ohne Grundstuecken kaeuflich an sich bringen wilens waere, kann sich in oberwehnten Tagsatzungen frühe um 9. Uhr in Anfangs bemelt Gottlieb Wilhelm Edlingerischen Haus einfinden” (Megjelent 1767. 79. szám).

A ház nem került idegen kézre, Brunanó Lénárt, soproni kereskedő vette meg. (Tjk. 1768. november 7.)

De Brunano sem soká élvezhette, hamarosan meghalt, özvegye pedig férjhez ment Froische Nep. János kereskedőhöz. De a házasság sem volt épp hosszantartó, Froischené 1775-ben meghalt, vagyonát árvái érdekében összeírták, elárverezték, és a befolyt 1178 ft. 92 x. összeget hét részre elosztották, ennyi árvája volt. Ezüst tárgy maradt utána kb. 700 ft. értékben, egy gyűrű is, amelyen arckép volt, továbbá az akkoriban még eléggé ritka 20 pár porcelán csésze 5 ft. értékben és 6 pár finom kávéscsésze 6 ft., továbbá két porcelán figura 1 ft. értékben.

Műtárgyak dolgában persze az Edlinger-kort nem érte el a készlet, de nem érdektelen a lajstrom, mit lehetett találni akkoriban egy gazdag soproni kereskedő lakásában e téren:

Az uralkodó és férje viaszdomborművű arcképe	50 krajcár
Arckép	50 krajcár
2 ráházott kép: Krisztus feszületének egy szöge és Szt. Anna keze. (Ez igen gyakori ábrázolás volt a 18/19. században, minden ujjnak megvolt a maga jelképes értelme, a hüvelyktől kezdve: Isten akarata, megismerése, megtörtség, gyónás megbánás)	1 ft.
két rézmetszet, üvegezve	50 krajcár

Szent család	1 ft. 50
Ecce homo Kesergő Mária	1 ft.
Ugyanaz kisebb méretben	50 krajcár
Szent Antal, üvegezve és aranyozott keretben	8 ft.
Az utolsó vacsora. Péter apostol	1 ft.
Krisztus és a szamaritánus nő. Szent Jób	2 ft.
A gyermek Jézus a kereszttel	50 krajcár
Szent Domonkos Jézuskával, üvegezve	50 krajcár
Brunano és nénye	8 ft.
II. Ferdinánd és a hozzá lehajló feszület	2 ft.
A három napkeleti böles. Kicsi, üvegezve	30 krajcár
3 női arckép	50 krajcár
3 keretes kép (tárgyát nem adták meg)	50 krajcár
2 gipszkép (szokásos volt a gipszfelületbe	

karcolt tájkép, mestere a kismartoni Köpp Wolfgang volt)	50 krajcár
22 kis képecske, imzámoly fölé szerelve	2 ft.
Seg. lő Mária kép	50 krajcár
2 tájkép	40 krajcár
Szentháromság, Szent Antal	50 krajcár
Feszület	20 krajcár

Az árak dolgában persze nem a mai értékű forintot értsük; akkoriban egy disznó ára 4 ft. körül járt, a jobb képek ára általában 4/4 ft. körül volt, magasabb áru darabok feltétlenül értékes műveknek számíthatnak. A katolikus lakásában a szentképek uralkodnak, bár akad arckép és tájkép is, az evangélikus családok képei bibliai jelenetek mellett tájképek, arcképek, sőt igen kis számmal már életképek is előfordulnak.

Csatkai Endre

Balfi fürdőlevelek 1915-ből

Csatkai Endre a Szépművészeti Múzeum Közleményei c. folyóirat 1967-i 30. számában cikket közöl *Kupelwieser Leopold* hírneves bécsi egyházi és arcképfestőről (1796—1862), akinek magyarországi vonatkozásait tárta fel a tanulmány. Olvasás közben jutott eszembe, hogy ugyan nem magától a festőtől, de egyik fiától került a kezembe egy köteg levél, amelyek Balfon keltek 1915 augusztusában. Mint soproni születésű, nagy szeretettel gyűjtök össze minden emléket, amely szülővárosomra és környékére vonatkozik; így tettem félre egy hagyaték rendezése közben a festő *Max* (Miksa) nevű fiának kb. egy tucat levelét, amelyet egy ismerős hölgyhöz intéztem, és amelyekben sok szó esik *Balf* fürdőjéről is.

A levélíró korábban is járt környékünkön, mire egyik levelében céloz is. A családnak a karintiai Wörthi tó partján volt kertes nyaralója, így aligha levegőváltás címén került Kupelwieser Miksa Balfra, valószínűleg a kénes fürdő vonzotta. 1915. augusztus elsején még Ausztriából értesíti a hölgyet, hogy másodikán megérkezik Balfra. A hely magyar nevének helyes kiejtését is megírja: „Das

Wort wird mit weichem B geschrieben”. Harmadikán már részletesebb leírását kapjuk a balfi fürdőviszonyoknak. „Balfi fürdő bizonyos tekintetben nagyon kezdetleges. Igyekezzünk Balf jó oldalait megkeresni. Egynémely dolog mégis érdekes itt. A tájék kedves, nagyon termékeny. A lakosság szívélyesnek tűnik, sváb vagy bádeni település. A külvilágtól elzárva van egy, a fürdőtelephez tartozó intézmény, epileptikus személyek számára. Kíváncsi vagyok, mit hoz itt számunkra az idő. Egyáltalában nem leszünk itt elkenyézettve”. Az említett epileptikus-intézet eredetileg fürdőház volt a Fertő partján, 1900 körül vitték át Balfra, kávéháznak rendezték be, majd átalakították a már említett célra. Ma már régen nincs meg.

Kupelwieser valami szórakozást kéréselt és ezért Krumpendorfba írt, hogy a hölgy küldje el vasúton a kerékpárját. Kupelwieser 8-án írja, hogy mennyire szeretne vele Sopronba menni, mert nagyon körülményes anélkül bejutnia, bár csak itt lenne a kerékpárja! 12-én végre részletes beszámolót ír a balfi fürdőéletéről. „Ami a fürdő használatát illeti, arról jobb most semmit sem írni, majd inkább

szóval elmondom. A fürdő mondhatatlanul kezdetleges, erről egyelőre legyen elég ennyi. Csak egészen kis ismeretségi körünk van: egy püspöki tisztartó özvegye, nagyon rendes nő, és egy nagyon rendes magyar pap. Délután egy keveset sétálgatunk. Az étkezés tulajdonképpen igen jó. A fürdő azonban oly lustává tesz, hogy semmihez sem jutunk. Reggeli után fürdünk, fürdő után lefekszünk az ágyba, akkor olvas az ember valamit, s így tölti el az időt ebédig. Azután visszavonul olyan fáradtan, hogy a szeme leragad, de a legyek miatt nem tud aludni. Olvassuk a közben megjött újságokat, uzsonázunk, sétálunk és visszatérünk az estebédhez. Így folyik ez napról napra. Nővérem úgy véli, hogy jót tesz neki a fürdő, én viszont, hogy sem jót sem rosszat". Most már nem kéri a kerékpárját sem. 23-i levelében írja, hogy körülnézett Sopronban kerékpárért, de nem kapott megfelelőt. „De ugys naponta esik az eső. A hold eddig még nem világított. Úgy látszik — tréfál Kupelwieser —, hogy nincs is hold errefelé.”

Mégis szerzett kerékpárt és kirándulgat rajta. 25-i levelében írja, hogy rosz-

szak az utak; ha társaságban kerekezhettek, jobban kedvére lenne. Nagyon vágyódik Krumpendorfbba, itt Balfon nagyon unalmas kezd lenni a tartózkodás. Bent járt Sopronban. Sokkal csinosabb lett, de nagyon megmagyarosodott. Az utolsó levél augusztus 29-én kelt és szeptember elsejére bejelenti magát Krumpendorfbba. Az egyhavi balfi tartózkodás mérlege: „Egészen jól ment itt a sorom, de vágyodom Krumpendorfbba. Hiszen itt idegen vagyok”. („Es ist mir hier ganz gut gegangen, aber ich habe das Verlangen nach Krumpendorf zu kommen. Hier bin ich doch fremd”).

A levelekből megértjük, miért vágyódott haza az író. Aprólékos gonddal ad utasításokat a kert és a gyümölcsfák gondozására: szívvel-lélekkel nyári otthonában van gondolataival és nem köti le jóformán semmi a kietlen, kezdetleges kis fürdőhelyen. Es ott settenkedik a háttérben az első világháború. A levelek négy napig jönnek-mennek Karintiából és a borítékon ott a pecsét: „K. u. k. Militärzensur Klagenfurt.”

Moess Jenő

Egy újabb paszkvil feltűnése

A névtelen paszkvilok divatja Sopronban több századra terjed. Ismeretes, hogy a 16. században is akad versfaragó, aki a soproni nőket figurázta ki, a 17. században a tulajdon ev. papját gúnyolta ki valamelyik hívője, a 18. században — többek között — a dóm templom orgonistájára írt egy patikus gúnyos verset és alája gregorián dallamokat alkalmazott (SSz 1967. 261. lap). 1847-ben a városi tanács ellen készült egy nagy bonyodalmat előidéző gúnyos versezet. (SSz 1957. 267. lap). E sorhoz toldhatunk egy 1785-ből való paszkvillust, amelynek szövege azonban nincs meg. Szerzője *Rarus János György* gombkötő. Történt ugyanis, hogy *Czákly* vönöcki születésű soproni lakatos és *Reschné* asszony, akinek özvegyi jogon volt lakatosműhelye a Várkerületen, a nagy bástya közelében, bepanaszolták a gombkötőt, hogy elősegítette *Mayr Károly Ernő* nevű lakatossegéd szökését, aki számos holmit lopott el.

Ezek árát s az üldöztetés költségét kívánták, hogy a városi bíróság vegye meg Raruson. A bíróság azonban úgy találta, nem lehet Rarust felelőssé tenni, viszont Czáklynak másik panasza már megértésre talált. Bemutatott ugyanis egy paszkvillust, amely erősen becsületét sértette, elhozott egy Rarustól származó írást, amely azonosnak látszott a gúnyirat kézírásával. Rarus maga sem ellenkezett, hogy a két írás hasonlatos, de váltig tagadta, hogy a paszkvillust ő írta volna. Úgy látszik, a szóban forgó írásműnek kapcsolata volt a segéd szökésével, mert a bíróság megállapította, hogy Rarusnak volt közeli ismeretsége Mayrral, az írás is azonos, Rarus gyanúsítható a szerzőséggel, épp ezért a városi fogdába vitték. Továbbiakról nincs szó. Nyilván kiegyeztek a verselő és a megverselt.

(Gerichts Prothokoll. 1785. 31. lap)

Cs. E.

Demian János soproni diák emlékkönyve 1737-ből

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeumból egy 18. századbéli emlékkönyvet kaptam feldolgozásra, mert benne számos soproni bejegyzést találtak. A szokásos alakú album bőrkötése már meglehetősen megkopott és a múlt század 30-as éveiben egy második tulajdonos is kezdte belé íratni ismerőseivel az emléksorokat, amelyek a legelső üres lapokat foglalták el. Ezek közül kettő a régi megyebéli Büdöskút (ma Steinbrunn) és Kishöflány (Klein-Höflein) falvakat idézi emlékeztünkbe, továbbá néhány selmecbányai bejegyzést, egy rajzot és egyetlen magyar bejegyzést találjuk benne.

A 18. századbéli bejegyzések száma 83. Az volt ugyanis a 17/18. századbéli diákszokás, hogy a középiskola elvégzése után a külföldi egyetemre való indulás előtt a fiatalember nyakába vette iskolavárosát, esetleg a környékbeli falvakat, városokat és adományokat gyűjtött tanulmányai folytatására; jótévi elé egy fehér papírossal telj könyvecskét tett és megkérte őket: írjanak emléksorokat. Sokszor csak idézet kerlüt ki a tudós tollakból, néha valódi szellemi szikra is, többnyire latin vagy görög életigazság. A fehér lapok folytán album volt a könyvecske neve, ebből készült az adománygyűjtésre az albizálás szó. Természetesen sokszor nem sokat mond a nevek gyűjteménye, néha viszont igazi nagy emberek sajátkezű aláírását, esetleg hosszabb bejegyzését is találhatjuk. A soproni diákok körében nagy gyakorlata volt az albumnak, szép számmal ismertek és a SSz is többet ismertett.¹

A tulajdonos az elején be szokta írni a nevét, vagy a bejegyzők találnak alkalmat rá, hogy megnevezzék. A kaposvári emlékkönyvnél majdnem az egészet végig kellett böngészni, míg végre a besztercebányai Glitz Miklós 1738-as bejegyzése megnevezte Demian Jánost, mint az al-

bum birtokosát. A név nem ismeretlen az irodalomban. Szinnyey Magyar írók életrajza második kötet 713. hasábján szerepel. Eszerint a Zólyom megyei Ponik (Poniky) község szülötte, 1738 májusában Wittenbergában kezdte meg teológiai tanulmányait, paposkodott 1745-től fogva Kiszellőn, Osztrólukán, majd 1749-től Selmezbányán, ahol 1764-ban a későbbi II. Józsefnek mint trónörökösnek tiszteletére verset vagy peszedet írt.

E sovány adatokat az emlékkönyv segítségével ki lehet bővíteni. Felvidéki ifjak szépszámmal tanultak Sopronban, alkalom nyílt a magyar és német szó elsajátítására. Így került Demian is városunkba. Szegény lehetett, mert az emlékkönyv tanúsága szerint a keresztnévvél bőségesen ellátott Preinberg Frigyes Boldizsár Zsigmonl mellett nevelősködött, ki is erő hálás szavakkal emlékezett meg. De kb. 20 belvárosi családfő írt az emlékkönyvbe 1737. augusztus 8-tól kezdve szeptember közepéig jellegüket, főleg latinul, csak az asszony népnek telt csupán németre a tudománya. Szinte házról házra kísérhetjük a Luther híveinél bekopogató ifjú embert. Elsőnek Mandsdorff báró nevét olvassuk, aki az ev. templomtoronynál, a maj Schreiner házat birtokolta, most Dobner János Teofil következik, a neves polgármester oldalági rokona, utánna Mente Jeromos szász-gótai tanácsos nevét olvashatjuk, amely persze nem magyar embert takar, egyébként a Templom utca 19-as számú háznak volt a gazdája. Most Liebezeit György Zsigmond orvos nevét olvashatjuk, ki a Fegyvertár utcának egy olyan házat bitokolta, amely már rég beleolvadt az iskola épületébe. A város életében vezető szerepet játszó Prisomann család sarja, Lajos Egyed sorakozik fel, több házuk is volt a belvárosban, követi Stockinger Mihály Gottfrid orvos, akinek a háza a volt zsidó iskola

¹ 12 albumot ismertet Csatkai Endre a Soproni Ev. Líceumi Diákszövetség emlékkönyvében. 1938. További idevágó ismertetések SSz. 1942. 37. lap. 1953. 3/4. szám. 167. lap.

helyén állott, Petritsch Ae. T. bejegyzését olvassuk. A mai Vojtkó ház, udvarán a római sírkövel, volt a családi háza. Gábrriel János Károly emléksora a Rusztról beszármazott nagyhírű familiát örökíti meg a könyvecskében. A Szt. György utca bombázásakor elpusztult ház tömbjében volt része. Artner Lipót a városháza mögött a szögletben a szögletben lakott, Winkel-Artnernek hívták ezért, jóllehet polgármester is volt; előkelően jó távol írta be nevét és jelmondatát. Ilőrendben elsőnek, de kb. a könyvecske közepén jelentkezik az iskola rektora, a tudós Deccard János Kristóf. Majd Neuhold János Jakab orvos, aki egy évvel előtte magyar nyelven „Fundamentomos oktatás” címmel könyvet írt a gyermekbetegségekről és a Templom utcában a szép, egyemeletes papházban lakott. Eitlhuber jurátus bejegyzése egy olyan házban esett meg, amely ma már nincs meg, a volt zsidó iskola áll a helyén. A bejegyző unokája volt Artner Mária Terézia, a 19. század első harmadában ismert írónő. Ernst Lipót szenátor csak később vonult be a belvárosba, addig a harmincadosház mellett volt a háza. A Dobner családból származó Kampelné mindkét nevét odabiggyeztetie

német bölcs mondása alá. Lakóházát a Szent György utca és Új utca torkolatában 1850 táján lebontották. Még egy Philipp vaskereskedőné is bejegyezte a nevét. Később 1741-ben soproni soproni diáktárs is akadt az egyetemen, Rothe Zsigmond Teofil, gyógyszerész lett és az Angyal patikát birtokolta.

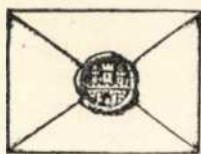
De Sopronon központtal egy pár kirándulásról is számot ad az album. Megfordult barátuk Bécsben, ahol a protestáns országok követségeiben gyűjtött, átment Rusztra, szeptemberben Nemescsóra és októerben Pozsonynak vette útját, megfordult Modorban, majd Selmechányán, Libetbányán. 1738 janurjában is még a hazai földön jár-ke, Ujzolyomon, Pónik mellett Besztercebányán írnak be jótévői emléksorokat. Wittenbergából 1739-ben kap bejegyzéseket.

A Sopronon kívül nyert kézvonások közül három jelentős. Elsősorban a pozsonyi kiváló tudós Bél Mátyásé 1737 októberében, héber és latin idézettel, ugyanott Beer Frigyes Vilmos rektoré és a besztercebányai Örtl János Gottfridé, a magyar rovásírás jó ismerőjéé, aki később soproni pap lett.

Csatkai Endre

² Feltehetően Jenában is egyetemre járt. Ti. neve nem szerepel Haan: Jena Hungarica, Gyula 1858 c. könyvben, sem a Történelmi tár 1861-ben közzétett névsorában (219–242). Pröhle Jenő szíves közlése.

SOPRONI LEVÉLTÁR

Sopron megyei kortársak levelei I. Rákóczy György támadásának megindulásakor

1630. november 26-án I. Rákóczy György minden ellenkezés nélkül Erdély fejedelmévé lett, minthogy előzőleg a fejedelemségre megválasztott Bethlen István visszalépett, mert nem akart polgárháború előidézőjévé válni. Párthívei azonban a parázs alatt még izzásban tartották a kedélyeket és várakozó álláspontra helyezkedtek. Esterházy Miklós — Magyarország nádora — ismervén az erdélyi viszonyokat, elérkezettnek látta Erdély különállásának megtörését és az anyaországhoz való visszacsatolását. Nem is késett Ferdinánd királynak tanácsolni, hogy intézne támadást Erdély ellen.

Esterházyt azonban a protestánsok nem szerették, a katolikusok pedig Pázmány Péter érsekhez húztak, aki Erdély önállóságának volt a híve. Mind a nádor, mind Pázmány szenvedélyes férfi volt, egyik sem akarta átengedni a másiknak a vezető szerepet. Pázmány érsek mérsékleltre intette az uralkodót, s így elmaradt az összeütközés, aminek később Ferdinánd nagy hasznát vette, mert midőn a hős Gusztáv Adolf fenyegette trónját, ha Erdély ekkor oldalról szintén támad, Bécs két tűz közé szorulhatott volna. Az óvatos Rákóczy azonban két ízben is békét kötött Ferdinánddal, melyben kötelezte magát, hogy a király ellenségeivel nem lép szövetségre.

Ferdinánd erőszakosságai az addig semleges szász választófejedelem seregét is Gusztáv Adolf táborába kergették s egye-

sülten legyőzték nagy csatában Lipcse mellett Ferdinánd seregét. A szász választófejedelem serege elárasztotta Csehországot, Gusztáv Adolf pedig Bajorországot is elfoglalta, miután a császári vezért: Tillyt a Lech-mezőn teljesen megverte, majd Lützen mellett a másik császári vezért: Wallenstein Albrechtet¹ is, jóllehet a csatában Gusztáv Adolf — a hős svéd király — elesett.

Az óvatos Rákóczy némi hajlamot kezdett érezni magában, hogy a harmincéves háborúban részt vegyen, egyrészt azért, mert eddigi birtokszerzéseivel és fukar gazdálkodásával szerencsésen feltölthette kincstárát, másrészt, mert Pázmány érseknek 1637-ben bekövetkezett halálával elvesztette azt az egyetlen emberét, aki a bécsi udvarnál törekvéseinek támasza volt. Így méltán aggodalmaskodhatott, hogy Erdély különállóságát Esterházy most már gátlástalanabban kezdheti nyesegetni. 1637 óta mind gyakrabban jártak francia és svéd megbízottak Erdélyben, viszont az erdélyiek ezeknél a hatalmaságoknál, de Rákóczy csak úgy volt hajlandó pénzét ebbe fektetni, ha valóságos eredményekre számíthat, ami a két ajánlkozónak féltékenysége miatt egyelőre halasztást szenvedett ugyan, ám a szövetekezés sikeresebben haladt előre 1642-ben, amikor a tehetséges svéd vezér: Torstenson Morvaországot választotta hadi működése alapjául.

¹ Wallenstein Albrecht csehországi főúr és híres hadvezér, kinek seregében magyarok és horvát karabélyosok is szolgáltak rövid ideig. (1583–1634.)

Ekkor írta Bécsből 1642. június 20-án Ferdinánd a magyar rendeknek: „*Tudjátok, hogy az ellenség Morvaországban szabadon pusztított és dúlja azt. Nem kételkedünk — amint már hírlik is —, hogy a Magyar Királyság területére is behatolt és ott különféle divergens gondolatokat ébreszt, de reméljük, hogy nem fog zavargásokra vezetni. Ezért elrendeltük a nádornak, hogy — saját érdekekben is — minél gyorsabban hasonló lovasokat gyülekeztessenek fel ellenük támadásra.*” (... pro parte quoque Vestra quatenus equis modis Equitum ad summendos celeriores progressus concurrere velit.)²

III. Ferdinánd udvarában régóta tudták, hogy Rákóczyt érzelmei a győztes protestáns seregvezérhez kapcsolják. Ezért is a császári követek egymás után látogatták meg az erdélyi udvart és igyekeztek a fejedelmet megerősíteni békés hajlamaiban, s egyben kikémlélni az erdélyi állapotokat. Rákóczy a szép szavakra nem sokat adott, mert gyanította a hízelgő szavak mögött rejlő ármányt és Esterháznak egyik levelére e szavakat jegyezte fel: „Törödbe s jármodba nem ejtesz.”³ Nem hatott a fejedelemre különösebben Esterháznak az a figyelmeztetése sem, hogy a „római birodalom ha hajol is, nehezen dől el”. Voltak Rákóczy-nak a személyét és feleségét ért sérelmei is, ezért az 1642. február 16-ára összehívott országgyűléssel — még életében — megválasztatta utódjává a fejedelemségben fiát: II. Rákóczy Györgyöt, akit e minőségben a török porta is elismert.

Ilyen előzmények lezajlása után kapta meg Esterházy lakompaki kastélyában III. Ferdinándnak fent közölt rendelkezését, melynek készségezen sietett is eleget tenni és már 1642. június 26-án kelt levelében utasította a magyar hatóságokat:

„Az eő felsége parancsolatjából bizonyos számú magyar vitézlő népet kellett mostan itt az országban fogadtatnunk, mind arra nézve, hogy szegény hazánk

csendes állapotját talánra nem hagyván, ha mi casus ingruálna (— ha valamiféle meglepetésszerű betörés lenne —) mint-hogy hadak vannak szomszédságunkban, oltalmazhassuk határinkat, mint pedig hogy O Felségének is mostani szükségében szolgálhassunk mi is valamit nemzetünk becsületin. Szeretettel kérünk azért Kegyelmeteket, hogy azokat, az kik vitézlő nép fogadásában fognak munkálkodni, ne csak ne tiltsa, vagy ellenezze, se valami akadékat ne tegyen nekik, de sőt ilyen szükségre és az mi Kegyelmes Urunk tekintetére nézve, legyen inkább minden jó akarattal és segítséggel, kibem nem is kételkedünk.

Annak felette méltónak ítéljük arról is moneálnunk (— figyelmeztetnünk —) kegyelmeiteket, hogy akármi ellenkező alkalmatlan híreknek az mi Kegyelmes Urunk dolga felől, könnyen heit ne adjon, fő képpen az mik az mi szegény hazánkat illetnék, mi tőlünk és ne mástól várjon azeránt intimatiokat (— bizalmas felvilágosítást —) O Felsége után, megnyugodván rajta kegyelmeitek, hogy jó igazsággal közölnék kegyelmeitekkel, ha mi oly félelmetes dolog volna; noha az O Felsége más országaiban levő akadékit is maguk akadékinak tarthatjuk, aki ennyi sok esztendőtol fogva való költséggel és fáradságával inkább mind minket takargat és oltalmaz s ugy vagyon, hogy Hada előtt generális miatt sok vétkek estenek és sok jó alkalmatosságokat elmulattának az idegen ellenség kiirtásában, de kiváltképpen mostan Frantz Albertnek az Silesiai Generálisnak vakmerősége miatt, az ki magát is akadékan ejté, nem kicsiny progressust (— előre haladást —) láttatott azon ellenség Silesiában és Morvában venni és jobb részint mint fő nélkül való nép elszéledésében kellett vala lenni az Eő Felsége Hada. Hanem uj Generálist küldene O Felsége közikbe, szépen mind egybe szedte őket s nemcsak ezeknek adott szinet a resisten-

² Sopron vm. lt. Acta juridica. Tom. I. fasc. 2. Nr. 25. Ez alatt a szám alatt csupán III. Ferdinánd császár említett rendelete és Esterházy nádornak e cikkben közölt levele található. Peres irat nincsen benne, ezért érthetetlen, hogy miért nyert a peres iratok között elhelyezést, de gyanítható, hogy a közönség elől így rejtették (talán az Esterházy családra való tekintettel) a peres iratokhoz a XVII. szd-ban.

³ Beke Antal: Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése. 89.

tiára (— lehetőséget az ellenállásra —), de másutt való haday is ide sietvén eő Felségének, nem valami idő halladékkal, hanem ma holnap — hogy ezt írjuk — commigrálják magokat (— egyesülnek —) és oly reménységgel vagyunk, hogy nemcsak repellálja (— vissza üzi —) ő Felsége innét a szomszédságból ezt a kóborló és desperátus (— reménytelen —) elleniséget, de sőt utolsó veszedelmekre meghrekeszti és le veri Isten segítségével, az mint immár is úgy látjuk, hogy megkezdett chökennyi, kiről Ő Felsége is kegyelmesen fog írni kegyelmekeknek.

Azonban nem árt azért mi nekünk is in omne eventum (— minden eshetőségre —) vigyázva és intetusoknak (— törekvőknek —) lennünk, hogy valamint az Török is alkalmatosságot vévén ezekből — az mint gyakorta szokott — ennek előtte cselekedni, holmi kapdozással ne distrahállion (— széthuzzon —) bennünket.

Isten Kegyelmekekkel!

Lakompak 1642 jun. 26.

Earundem D^o Vestrarum servitor
et Amicus paratissimus:
Comes Eszterházy.”⁴

A császárnak és a nádornak a fenti sorokban kinyilvánított balsejtelmei nem voltak alaptalanok, mert R. Gy. a szomszédcos Sziléziában és Morvaországban levő győztes protestáns vezérrel szövetséget kötött 1643 novemberében, minthogy György nevű fiát már előzőleg sikerült szerencsésen összeházasítania a dúsgazdag Báthory Zsófiával 1643. február 3-án, s így a felkeléshez szükséges költségek már a saját kincstárában is bőségesen rendelkezésre állottak anélkül, hogy Erdélyt kellett volna megterhelnie. Ehhez járult most a szövetségeseivel megkötött szerződés értelmében az általuk nyújtandó segély. Mindezek tudatában Rákóczy most végre rászánta magát a háborúra. 1644 újév napjaiban országgyűlést tartott, amelyen elrendelték a táborba szállást, de adót csak a régebbi, megszokott mérvben vetettek ki.

1644. február 2-án Rákóczy betört Magyarországra, ahol az ügynökei által már előre felajzott vidék — az egész tiszai vidék — lelkesen csatlakozott hozzá. Február 17-én már Nagy-Kállóból intézett kiáltványt az országhoz, melyben biztosítja a nemzetet, hogy a többször megsértett alkotmány és vallásszabadság védelmére fog fegyvert. Az ország mindezt örömmel üdvözölte és hamarjában az egész Felvidék meghódolt.

E rémitő hírek hatására már február 14-én a bécsi udvarban nagy megrökönyödöttséggel gyűltek össze mindazok a „nagyfejű” magyarok, akikről egy Sopron megyei szemtanú febr. 24-én kelt — alább szó szerint idézett — levelével értesítette sógorát: Bezerédj György későbbi Sopron megyei alispánt, gróf Nádasdy Ferencnek bizalmas főemberét:

„Generoso Domino Georgio Bezerédi Illustrissimi Domini Comitiss Francisci de Nádasd Familiariri Primario et Domino Affini observandissimo.

Szolgálók kegyelmednek, mint jóakaró sógor uramnak. Isten minden kívánta jókkal, jó egészséggel és hosszú élettel áldja meg kegyelmedet mind Hugom Asszonyommal egyetemben.

Az kegyelmed levelét megadták, az melybűll megh értetem, hogy kegyelmekek mind fejenként jó egészségben vagyon. Ezt igen akarám és eörülök is rajta. Hála Istennek mi is az urral eő Nagyságával mind fejenként jó egészségben vagyunk: eszünk-iszunk az Kegyelmekek egészségéért. Néha-néha vigan vagyunk, lakunk; vendégségébűll nincsen semmi szűkűnk. *Ez elmúlt pénteken mult egy hete, hogy uram eő Nagysága 18 Groff urat meghvendéghlet:* böcsülletesen, az mely vendéghség felől magok is azt mondották, hogy nemcsak uri módon vala, hanem ugyan fejedelmi módon. Az komornikságra is holnap lesz egy hete, hogy meg eskűdött. *Hireink bizony rosszak vannak, mert minden bizonyosan megindult Rákóczy, Kállóban Barkóczi László csak meg sem merthe várni, hanem kitakarodott belőle, az várat az fejedelem részére fog-*

⁴ Sopron vm. lt. Acta juridica. Tom. I. fasc. 2. Nr. 25. Ferdinánd rendelete latin nyelven, Esterházyé magyar nyelven íródott.

lalták és a benne való vitézeket oda esküttették.

Onodot is az maga számára foglalta, az benne való vitézeket megesküttette, az Hajduságot is mind maga számára esküttette az Hajdu városokban. Palatinus Uram Regécz várához tartozandó jószágot is mind Patakhhoz foglalták. Forgách Zsigmond uram Szent-Mártoni és Garami jószágát is mind elfoglalták, maga itt van, az felesége Szalánc várába szorult.

Homonnai Uram eő Nagysága is itt van, de holnap minden okvetetlen megindul Csejtere és ott leszen, az Asszony penigh Jeszenó-ban⁵ van. Palatinus Uram eő Nagha és Ersek uram, Cháky László uram csak ma mentek el haza felé. *Mindennap tanácsban voltak, de azt senki nem tudja, mit végeztenek, Bottyányi uramat Szerencsre — amint értettem — ha eleibe nem küldik egy néhány ezereid magával, Palatinus uram eő Nagha is elme-gyen.*

Uramnak eő Nagának is minden bizonyosan el kelletik haddal oda menni, *noha nem volna kedve reá, de már reá felelt és megh kell lenni.* Ez jövő kedden avagy szerdán minden bizonyosan Kismartonban megyen az Ur inneid s onnénd haza Kereszturra. Hagymási János uramnak ma atta megh eő Fölsége az veszprémi kapitányságot s megis érdemlí.

Az Fejedelem felöll minden bizonyosan beszéltem olly emberrel, az ki onnénd jött, hogy megindult és csak ágyu és Tarack az kit Fejérvárrul ki hozott — az kit szemével látott — több száználl, kurtancsok vannak vele több 12 ezernél,

muskatérossa is több két ezernél, azon kívül is ezer Török leszen mellette az magyar hadán kyvüll. Csak az Ur Isten tudgya, micsoda Idött érnk!

Asszonyom anyámnak⁶ Ked mondja sok szolgálatomat, adgya Isten, az mikor láthatom eő kegyelmét, látnassam jó egészségben, de nem remélem, hogy eő kegyelmét egy ideig láthassam. Atyám uramnak csak ma harmad napja, hogy levelet irtam. Adja Isten eő kegyelmét is láthassam — az mikor látom — jó egészségben. Hugom Asszonyomnak is ajánlom szolgálatomat. Kérem ne feledkezzék el érettem való italbul, mikor a kemence megett a Bugyogós korsót emelgeti. Az én jóakaró uramnak Prefektus uramnak ajánlom sok szolgálatomat; igen akarom a szőlőt tőle megvenni, mert bálnám, ha az kurtanch szedte volna meg.⁷ Lampert urammal is⁸ igen-igen sok szolgálatomat ajánlom nénémel együtt. Akartam hol valót vennem, de bizony — ami kevés pénzem van — *csak katona szerszámra fordítottam.*

Kérem Kdet, ha valami jó kétt Iffiu legént találna én számomra lovas legénynek, megfogadom eőket, csak legyenek jó legények és lovok jó, szerszámmal is hasonló képpen jók, minden fizetéseknek felét-felét mindjárt meg adom, csak ismerősek legyenek és nem szökevények. *Ha illyen idő lesz, talán hasznokat vehetem.*

Ha Eöcsém uram⁹ egy jó paripát hozott volna számomra igen atyafiságosan cselekedett volna velem, pakróczokra is kértem volt, nem tudom, ha hozott-e, vagy sem, Mondja Ked az Eöcsémnek sok

⁵ Ung megyében volt ez a Jeszeno.

⁶ A levélíró Körbey (Görbői) Györgynek Csaby Fruzsina volt az édesanyja, akinek férje 1644-ben még élt. A Sopron megyei Cirákon gazdálkodtak, de a Répce folyó gyakori áradásaitól sok kárt szenvedtek, minek folytán pl. 1646. okt. 15-én a levélíróknak marháit mind éhen vettek volna, ha Nádasdy nem engedte volna meg neki az iváni erdejében és rétjén a legeltetést. Csaby Fruzsina özvegyen még 1659-ben is élt.

⁷ A levélíró desperált célzása arra, hogy Rákóczynak fegyverei talán még a Sopron megyei szőlőket is veszélyeztetik.

⁸ Nádasdynak egyik gazdatisztje volt ez a Lamperth.

⁹ Körbey Adám volt levélírónk öcse, akit gr. Nádasdy Ferenc 1646. márc. 20-án Kereszturról szóbeli titkos üzenetével küldött gr. Homonnai János özvegyéhez: orbovai Jakussith Anna asszonyhoz, akitől ugyancsak szóbeli választ kért üzenetére. (Orsz. lt. Bezerédy cs. lt. B. II. oszt. Nr. 8).

szolgálatomat. Isten tartsa jó egészségben.”¹⁰

Datum Vienna Ausriacae 24 Febr, 1644.

Kegyelmednek jó akaró Sógora
szolgál:

Keörbey György. s. k.

E levél bőséges adatai — külön kommentár nélkül is — illusztrálják azt, hogy Rákóczy felkelése már csirájában is mi-

nő riadalmat keltett ellenségeiben. A későbbiekben mind jobban aggasztóvá vált a bécsi kormányra és szükséges volt mindenáron békét kötni. Rákóczy is hajlandó volt a békére, melyet Linzben meg is kötöttek 1645-ben. Ez a híres linzi békekötés, mely ismét megerősítette a magyar szabad vallásgyakorlatot, Rákóczynak pedig jelentékeny előnyöket biztosított.

Hetyéssy István

A GYSEV üzletigazgatóság a bombázások előtt

Forrásmunkák:

Hóman Bálint és Szeffü Gyula: Magyar Történet. IV. köt. Bpest, 1935.
Szalay-Baróti: A magyar nemzet története. Millenniumi kiad. Bpest.

¹⁰ Az itt szó szerint közölt levél az Orsz. lt. Bezerédj családi levéltárban található. E levél címzettje az a Bezerédj György, akit gróf Nádasdy Pál Hegykőn 1627. dec. 18-án kelt levelében megdicsért azon szándékáért, hogy az igaz hitre át akar térni, és egyben meghívta magához a karácsonyi ünnepekre, majd így folytatta levelét: „Fáradozz is és jól és jól megértésed Bertalan uramtul az mi igaz vallásunkat, hogy a hízelkedőktől megh ne csalatkozzál.” (Bezerédj cs. lt. B. VII. oszt. Nr. 8.) Tényleg áttért-e akkor, avagy sem, nem tudható, de az kétségtelen, hogy a Sopron megyei protestánsok alispánná történt megválasztását elleneztek, mert már a rekatolizált gr. Nádasdy Ferencnek volt előzőleg a bizalmas főembere.

MEGEMLEKEZÉSEK

Emlékezés Dr. Csörgey Tituszra

Dr. h. c. Csörgey Titusz ornitológus (1875—1961) élete és madártani munkássága ma is ismert, sőt elismert a madártan szakembereinek körében¹. Ugyanakkor Csörgeyt, a művészt a művészettörténeti szakirodalom csak lexikálisan tartja számon², művészi munkásságát nem foglalták még össze. Sopron és a Fertő indította szakmai és művészi pályáján, a Soproni Szemlében körvonalazzuk tehát művészi egyéniségének kialakulását és munkás életének ilyen vonatkozású eredményeit.

Csörgey Titusz Nezsideren született 1875. augusztus 12-én. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd a soproni bencéseknel folytatta és fejezte be. Soproni iskolai évei szabták meg életútját. Osztályfőnöke, Fászl István képzett ornitológus, kinek keze alól került ki korábban Chernel István, a magyar madártan egyik úttörő művelője.

Csörgey mint soproni diák szabadideje javát a Fertőn tölti, melynek sokrétű és gazdag természeti világába tanára vezetésével igyekezett behatolni. Fászl hatására fordult érdeklődési köre a madártan irányába és élete végéig szerelmese is maradt annak.

Fászl megbízásából madarakat gyűjt és preparál a gimnázium szertára számára. Ez a munka alapvető Csörgey művészi felfogásának alakulásában. „Az volt a módszer, hogy a frissen lőtt madárról azon melegében a helyszínen vázlatot készített a test természetesen hajlatairól, tollazat elrendeződéséről. E rajzok alapján készítette aztán élethűségükben tökéletes preparátumait. Elsősorban az élő madarakat rajzolta kirándulásain. Távcsovön figyeli a madarak mozgását, testtartását s az elkapott, jellemző mozdulatokat a mindig magával hordott vázlatkönyvében rögzíti” — mondja egyik életrajzírója³. A madárábrázolás ekkor segédeszköz még számára, a pontos természetmegfigyelés is csak a preparátori munka segítőtársa csupán.

Életének e korai szakaszából származó rajzait nem ismerjük még. Lehet, hogy maga sem tartotta lényegesnek ezeket, lehet, hogy alkotásai zömével együtt a második világháború vihara söpörte el ezeket is.⁴

Csörgey 1894-ben érettségizett a bencés gimnáziumban.⁵ Érettségi után a budapesti tudományegyetemre irattkozott be. Ebből az időből pár növénytanai mikroszkópi metsetrajzát ismerjük.⁶ E rajzok természetesen nem művészi igénnyel készültek, csupán a műszer segítségével látottakat kívánják pontosan rögzíteni. Meglepő azonban a ceruzarajzok tiszta vonalvezetése és a képek rendkívüli arányérzéke.

1 Petrik G., Magyar könyvészet 1901—1910 I, Bp. 1917, 177. — Gulyás P., Magyar írók élete és munkái IV, Bp. 1942, 1143—1145. — Vönöczky Schenk J., Ötven év. Aquila 50 (1943) 15—59. — Keve A., Csörgey Titus és Breuer György emlékezete. Állattani Közlemények 50 (1963) 1—5. — Vertse A., Dr. h. c. Csörgey Titusz. Aquila 69—70 (1962—63) 15—19.

2 Szendrei J., Szentiványi B., Magyar művészek lexikona I, Bp. 1915, 336—337. — Gutenberg nagy lexikon 8, Bp. 1935, 426. — Eber L., Művészeti lexikon I, Bp. 1935, 224. — Révai kétkötetes lexikona I, Bp. 1947, 290. — Magyar életrajzi lexikon I, Bp. 1967, 324.

3 Vertse A., i. h., 16.

4 Keve A., i. h., 3.

5 Érettségi csoportképe a Balatoni Múzeum tulajdonában.

Egyetemi tanulmányait a második év végén abbahagyja. 1895 novemberében Fászl István ajánlására a Magyar Ornitológiai Központban, Herman Ottó intézetében kap gyakornoki állást.⁷ Az Ornitológiai Központban nemcsak szakmai, művészi egyénisége is fejlődhetett. A madártannal való foglalkozás közben Dresser és Thornburn madárillusztrációi ragadták meg figyelmét, és ezek hatására ébred fel benne a művészi alkotás vágya.⁸ A központ kiadványait Nécsey István festőművész⁹ illusztrálta akkor. Nécseytől a képköltés mesterségbeli fogásai terén tanul.

1. kép. Csörgey: Fertői nádtanulmány

Első ismert alkotása egy 1896-ban festett fertői nádtanulmány¹⁰ (1. kép). Egy 1898-ban készült fonyódi akvarellje víz-szaggatta partszegélybe kapaszkodó, kimosott gyökerű fákat ábrázol, nádas háttérrel.¹¹ Előző képén csak évszám van, e képét már szig-

⁷ Herman O., Petényi J. Salamon és a magyar madárvilág. Természettudományi Közlöny 36 (1904) 133. — Vönöczky Schenk J., i. h., 23.

⁸ Herman O., i. h., 133. — Szendrei J., Szentiványi B., i. h., 337.

⁹ Zádor A., Genthon I., Művészeti lexikon III, Bp. 1967, 461.

¹⁰ Dr. Sági Károly tulajdonában.

¹¹ Balatoni Múzeum tulajdonában.

nálta: Cs. T. 1898, Fonyód. Több, e korból származó grafitrajzát is ismerjük,¹² melyek ágrészeket, madarakat ábrázolnak. A tiszta, biztos vonalvezetésre, helyes arányra, természetes tartásra törekvő gyakorlatok ezek. A képfelületek általában kidolgozatlanok, csak egyes részleteket old meg. Látszik, hogy ismerkedik a természet ábrázolásának lehetőségeivel, rajzeszközökkel. Még nem érzi elég erősnek magát, hogy a nyilvánosságra lépjen munkáival. Jellemző, hogy első madártani szakkikkeit, melyek e korban készültek, Nécsey István illusztrálta még.¹³

1899-ben jelent meg Chernel István híres madaras-könyve,¹⁴ melynek képanyagát zömmel Nécsey festette, az utolsó képek azonban már Hány Gyula festőművész¹⁵ kezéből kerültek ki. Nécsey művészi elképzeléseit nem tudta alárendelni Chernel ornitológiai kívánalmainak, elhidegülnek egymástól és szakít Herman Ottóval is.¹⁶ Az Ornitológiai Központnak új madárillusztrátort kellett keresnie. Az új művész már Csörgéy Titusz.

1901-ben jelent meg Herman Ottó népszerűsítő madártani munkája,¹⁷ melynek előszavában olvashatjuk: „A madárképeket egy derék magyar ifju, Csörgéy Titusz, mellettem készítette. Benne elevenen lüktet a természet iránti szeretet és ezt képeiben is ki tudta mondani.”

Igaza van Herman Ottónak! Csörgéy képein a madár él, érez, a néző a toll melegét, a természet közelségét is kapja velük. „Képeinek varázsa emelte Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról c. kis-madaras könyv hatását olyan magas fokra, amely a mai napig páratlan a magyar népszerűsítő tudományos könyvsikerek között. A nagy sikernek már csak betetőzése volt a német és angol nyelvű kiadás” — írja Vertse Albert.¹⁸ 84 fehér-fekete Csörgéy kép illusztrálja a kötetet. Csörgéy Cs és T összevonásból alkotott monogrammal szignálta ezt a sorozatot, melyből, sajnos, egy eredeti példányt sem ismerünk, így csupán Herman könyvének képei alapján állapíthatjuk meg, hogy a klisék tüccseltel festett akvarellek alapján készültek.

Csörgéy nevét országosan ismertté tette Herman könyve. „Ő azonban végtelenül szerény, soha sincs tudatában, hogy milyen mester és mindig másoknak tulajdonítja a tehetséget” — írja Keve András¹⁹ és hozzáteszi: „Csörgéynek elsődleges célja az volt, hogy a madarakat úgy ábrázolja, ahogy a természetben, elsősorban a Fertőn megleste mozgásukat. Ábrái tanító célzatúak.”

Csörgéy a madártan tudományának rendelte alá művészetét és alkotásait a szakszöveg kiegészítésének tekinti csupán. Képeinek művészi értéket nem tulajdonít, klisézés után az eredeti darabokat szívesen ajándékozza rokonoknak, barátoknak.²⁰ Szívesen látja azt is, ha képeit mások használják fel a madártani ismeretek terjesztéséhez. Herman könyvének eredeti képeit Kerekes Lajos kapta meg kertészeti szaklapjában megjelenő cikke illusztrálásához.²¹

Csörgéy Tituszt 1901-ben katonai szolgálatra hívták be Sopronba. A katonaságtól betegen szerelt le. Egészsége helyreállítása érdekében Herman Ottó kieszközli, hogy öt hónapot töltsön Spalatóban, a madárvonulást tanulmányozva.²² Az Aquilában megjelent cikkei bizonyítják,²³ hogy a dalmáciai tanulmányutat nem tekintette pihenés-

12 Balatoni Múzeum tulajdonában.

13 Csörgéy T., *Aquila* 3 (1896) 161–187.; 4 (1897) 105–139.; 5 (1898) 213–226.

14 Chernel I. Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre I–III, Bp. 1899.

15 Zádor A., Genthon I., i. h. II, 349.

16 Herman O., Nécsey István, *Aquila* 9 (1902) 245–254.

17 Herman O., *A madarak hasznáról és káráról*. Bp. 1901.

18 Vertse A., i. h., 15.

19 Keve A., i. h., 3.

20 Keve A., u. o.

21 Dr. Keve András szíves szóbeli közlése alapján.

22 Vertse A., i. h., 17.

23 Csörgéy T., *Sapalto téli madárvilága*. *Aquila* 9, 1902. 155–158.; *Öt hónap Sapaltóban*. *Aquila* 10, 1903. 66–103.

nek. Rajzolt és festett is ott. Egy grafit tájképet²⁴ és egy akvarelljét²⁵ (2. kép) ismerjük ebből az időszakból. Az akvarell a dalmát táj hangulatát, az Adria levegőjét is sugározza a pompásan megfigyelt kövirigó mellett. Több tehát, mint egyszerű madár-illusztráció.

1903-tól a Magyar Ornitológiai Központ tudományos folyóiratának, az Aquilának címlapját Csörgéy-akvarell díszíti. A fenyves háttérrel ábrázolt, sziklán ülő kőszálsas azóta szimbóluma e folyóiratnak. 1903-ban Herman cikkét illusztrálja, két tarvarjúról festett képpel.²⁶ A cikkben írja Herman: „A művész, Csörgéy Titusz”. Ismételtén írásban szögezte le tehát, hogy Csörgéy többnek tartotta, mint egyszerű madárillusztrátornak.

1904-ben jelent meg Csörgéy vaskos könyve: Madártani töredékek Petényi J. Salamon irataiból címmel. A könyv első, elkészült fejezetei korábban Nécsey illusztrációkkal jelentek meg az Aquilában. Az új kötetet Csörgéy képei díszítik már, 18 fehér-fekete és 4 színes nyomattal. A fehér-fekete illusztrációk közül a kékvércse pár²⁷ ismert eredetiben is. Ennek alapján látjuk, hogy a fehér-fekete nyomatok grafitvalóan előrajzolt képfelület akvarell megoldásából születtek meg. A sötétebb árnyaltú kontúrvonalakat, az minden részletet, szemet, tollat, pikkelyt borotvaéles, biztos vonalakkal húzott meg, a felületeket árnyékoltan töltötte aztán ki. A könyv színes ábráinak sorából a szakállas cinkék eredetije maradt ránk.²⁸ Csörgéy maga mondja erről a képről²⁹: „a hőlé-tócsából ivó cinegepár, 1900 telén látott jelenet emléke.”

Fertői emlék tehát, hisz képeivel együtt égtek el, így fertői emlékeit csak a megmenekült töredékek alapján idézheti³⁰: „1900. augusztus 10. Déli Fertőpart. Egyetlen napom, melyet rövid szünidőmből egy évi vágyakozásom kielégítésére, álmodozásom megvalósítására fordíthatok. Rövid délutáni kirándulás volt az egész, de elég arra, hogy feledhetetlen emlékekkel szolgáljon. Csaknem egy óra hosszat tartott a begázolás a kaszálókon, nádasokon, és mellig érő, széltől összekuszált sásmezően keresztül. Szinte tántorogtam, mire a domboldalból kinézett vízfoltra bejutottam. Pár perc alatt felismertem a madárjárás útját: két, sással tarkított víztükröz összekötő erét. Ide ültem, innét néztem az elem tárult, pártját ritkító jelenetet. A tükörsíman elterülő rónavíz fölött százával nyüzsgött a cankó, seregesen a sárszalonka, bibic és dankasirály és a sok panaszkodó, újongó, pörölő hangba a szélkiáltó flótázó szava is beleszólt.”

1906-ból ránkmaradt vázlatkönyvének³¹ a Fertő madáreléte az alapmotívuma. Mesterien kezelt ceruzavonásai nyomán az a kép tárul elénk, amit leír. Hasonló ehhez egy szignálatlan akvarell váziata is,³² melyen az őszi Fertő sárguló nádja és a tőkés-récék adják a témát.

Közben Csörgéy Titusz tudományos munkássága az Ornitológiai Központ átszervezésével a gyakorlati madárvédelem terére tolódik át. 1906-ban jelent meg Útmutató a mesterséges fészekedvák alkalmazásához című könyve, amiben 21 képet közöl. A könyv rövidesen új kiadást ért meg, majd 1910-ben németül jelent meg. 1913-ban Madárvédelem a kertben címmel folytatódik a könyv élete, tíz további kiadással.

1908-ban Csörgéy színes madárképeivel jelent meg Snouckaert van Schauburg könyve Hollandia madarairól.³³ Világosan bizonyítja ez, hogy a külföld is a legjobb illusztrátorok közé sorolja már Csörgéyét. A holland könyv illusztrációs anyagából a

24 Balatoni Múzeum tulajdonában.

25 Madártani Intézet tulajdonában.

26 Herman O., A tarvarjú emléke Magyarországon. Aquila 10, 1903, 47.

27 Balatoni Múzeum tulajdonában.

28 Dr. Zábrák Jenőné tulajdonában.

29 Csörgéy T., Szeljegyzetek Rudolf Zimmermann „Beiträge zur Kenntniss der Vogelwelt des Neusiedler Seegebietes” című művéhez. Aquila 55–58, 1948–51, 161.

30 Csörgéy T., i. h., 161.

31 Balatoni Múzeum tulajdonában.

32 Dr. Sági Károly tulajdonában.

33 Snouckaert van Schamburg, Avifauna Neerlandica. (Leendwarden, 1908.)

tőkésréce grafit megoldású alaprajzát³⁴ ismerjük. A kékvércse pár akvarell variációja maradt ránk.³⁵ Világosan mutatja ez a kép (3. kép), hogy a művész szigorú kritikusa önmagának és csak olyan képet adott ki kezéből, ami felfogásának megfelelt. A kritika alapja nem az esztétika, hanem a madártani ismeretanyag követelménye. A bemutatott variáció mint kép feltétlenül jobb, kompozíciója zártabb és kiegyensúlyozottabb, mint a Snouckaert van Schauburg könyvébe került illusztrációé.

Az Ornitológiai Központ 1911-ben, a madárvédelem népszerűsítése érdekében megkezdte Csörgey színes madárnépeinek levelezőlap alakjában történő terjesztését. 1912-ben újabb, 32 darabbal bővült ez a sorozat.³⁶

1912 egyébként művészi pályájának végét is jelenti. Ifjúkori vadászatai során gyakran áthűlt, egy szilveszteri vadászat alkalmával a Fertő jege is beszakadt alatta. Ujjait reumás betegség támadta meg és többé nem vehetett ceruzát, ecsetet kezébe.³⁷

2. kép. Csörgey: Kövi rigó

Utolsó rajzát tudásunk szerint 1912-ben készítette. E képen a kor szecessziós ízlésében megoldott, fiókáit etető sárgarigót látunk,³⁸ korábbi képeihez viszonyítva durvább vonalakkal megrajzolva.

Csörgey 1912-ben megjelent cikkét Vezényi Elemér illusztrálja már.³⁹ Vezényihez meleg barátság fűzi, tanítványának tekinti és művészi munkájának folytatóját látja benne.⁴⁰

34 Szőke József tulajdonában.

35 Madártani Intézet tulajdonában.

36 Aquila 19 1912/374.

37 Keve A., i. h., 3.

38 Dr. Sági Károly tulajdonában.

39 Csörgey T., Gyakorlati madárvédelmünk 1911–12-ben. Aquila 19, 1912, 373–398.

40 Vönöczky Schenk J., i. h., 23.

Csörgeyt ekkor világviszonylatban ismerték már mint tudóst és mint madárillusztrátort egyaránt. Chernel István is vele akarta illusztráltatni madaras-könyvének új kiadását, Csörgey azonban betegsége miatt nem kapcsolódhatott már be a munkába.⁴¹ 1923-ban a holland madárvédő egyesület évkönyve számára korábbi rajzait tudja csak adni, 1932-ben B. Duvalnak is régebbi rajzainak kliséit adja át.⁴² A Duvalnak küldött klisék közül a barátposzáta pár színes akvarell képe ismert.⁴³

Csörgey, a tudós minden elismerést megkap, amit megkaphat. 1922-ben, Chernel halála után igazgatónak nevezték ki, hazai és külföldi tudományos egyesületek tiszteletbeli tagja lett, majd 1934-ben a legmagasabb kitüntetés éri, a debreceni egyetem díszdoktora lesz.⁴⁴ 1935-ben mint kísérletügyi főigazgató ment nyugdíjba.

A Balaton mellé, Ábrahámhegyre költözik ekkor, honnét kis házának ablakából a Fertő nádrengetegéhez hasonló képet lát. Horgászat, figyeli a madarak életét és

3. kép. Csörgey: Kékvércse pár

néha még ír is.⁴⁵ 1961-ben, rövid betegség után halt meg a tapolcai kórházban. Az ottani temetőben temették el.

Ábrahámhegyi házában a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság halála után emlékmúzeumot rendezett be. A keszthelyi Balatoni Múzeum 1967 őszén, a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság hazánkban ülésező kongresszusa tiszteletére emlékkiállításban mutatta be Csörgey Titusz szakmai és művészi munkájának anyagát.

Sági Károly Jenő

41 Vertse A., i. h., 15.

42 Keve A., i. h., 2.

43 Dr. Zábrák Jenőné tulajdonában.

44 Keve A., i. h., 2. – Vertse A., i. h., 18.

45 Csörgey T., Vönöczky Schenk Jakab. Aquila 51–54, 1944–47, 42–44.; Der Falke 2 (Leipzig, 1955) 206–209.; Szeljegyzetek Rudoif Zimmermann stb. Aquila 53–58, 1948–51, 159–162.

Jelentés a Központi Bányászati Múzeum 1967—1968. évi munkájáról

Dr. Faller Jenő múzeumigazgató 1966. december 23-án tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála után a múzeum vezetését 1967. január 5-től Dr. Domonkos Ottó, a Sopron városi múzeum igazgatója látta el másodállásban. A közvetlen feladat a függőben lévő ügyek befejezése, a múzeum kiterjedt kapcsolatainak fenntartása és zavartalan üzemelésének biztosítása volt. A korábbi külföldi kapcsolatok a bochumi, freibergi és selmecbányai bányászati múzeumokkal levelezés, illetve személyes kapcsolat révén továbbra is fennállnak.

Az 1967-es esztendő fő feladata volt a múzeum épületének teljes felújítása, a KBM 10 éves jubileuma alkalmára. Ezzel kapcsolatban a múzeum összes helyiségeiben le kellett bontani a kiállításokat, hogy a parkettázásokat, szigetelési munkákat elvégezhessük. A felújítással egyidőben két raktárhelyiséget alakítottunk ki, a könyvtár és a múzeális anyag szakszerű elhelyezésére. A felújítási munkák idejére, április 16-tól október 1-ig a múzeum zárva volt.

1967. július elsejével a Bányászati Kutató Intézet a KBM vezetését Dr. Vendel Miklós akadémikusra, a BKI Petrográfiai Osztálya vezetőjére bízta, de a muzeológusi teendők ellátását továbbra is Dr. Domonkos Ottó végezte.

A KBM fennállásának 10. évfordulóját a BKI keretén belül 1967. október 20-án ünnepeltük meg a múzeum épületében. Ez alkalomból a Kutató Intézet igazgatója, Dr. Martos Ferenc szólt a múzeum létrejöttéről, feladatáról. Dr. Vendel Miklós tartott megemlékező beszédet, illetve előadást a múzeum munkájáról és méltatta Dr. Faller Jenő érdemeit a KBM létrehozása és fejlesztése terén. Ez, a múzeum történetét röviden összefoglaló előadás, a Bányászati Lapok hasábjain megjelent az ünnepségről adott tájékoztatóval együtt (101. évf. (1968). 58—63.).

A jubileum idejére újból visszaállítottuk a Múzeum állandó kiállítását, illetve az olajbányászat történetét bemutató két kisebb helyiség teljes felújítást nyert. A géptermekekben elhelyezett szerszámok és gépek, valamint az összes modellek tisztításra és javításra kerültek. A kialakított új raktárhelyiségekben csoportosítottuk a ki nem állított anyagot.

A múzeum anyagának gyarapodásában kiemelkedő értékű együttesként említjük Schmidt Lajos hagyatékát, melyet Pollner Jenő ny. bányamérnök ajándékozott a KBM-nek. Az iratanyag a MÁK bányáira vonatkozóan nyújt rendkívül értékes történeti anyagot. Ugyancsak ajándékozás révén jutottunk az egykori pécsi bányászati és mélyfúrás szakiskola teljes jegyzetanyagához, valamint 1968-ban a volt vágár, Kaszab Sándor személyes iratainak megszerzése tette teljessé ezt az együttest. Az ajándékozó ifj. Kaszab Sándor, oroszlanói bányász. Hoffmann Jenő volt erdélyi, il-

letve szerbiai bányatulajdonos iratai szintén jelentős történeti értéket képviselnek. Ugyancsak kiemelkedő értékű ajándéknak tartjuk az özv. Dr. Uthy Lászlónétól kapott díszalbumot, amely a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény Társaság bányáinak, üzemeinek fényképeit, személyzetének csoportképeit tartalmazza. A korábban már megszerzett Esztó Péter hagyatékot egészítette ki Esztó Miklós bányamérnök, aki édesatyjának iratait, magas állami kitüntetései adta át múzeumunknak. A Bányászati Kutató Intézet éremgyűjteményünket gyarapította a Bányászati és Kohászati Egyesület által kiadott emlékérmek megszerzésével. A régi főiskolás diákszakásoknak egy ma már igen ritka tárgyi dokumentumát sikerült megvásárolnunk: kohászgruben színes foltokkal, tréfás feliratokkal.

A muzeális anyagból teljes feldolgozásra került a fényképgyűjtemény, melynek során több mint 4100 db negatívot leltároztunk, kartonoztunk és készítettük el ezek földrajzi mutatózását.

A kiállításban történő kalauzolás 1967. október 1-től mérnök-teremőr látja el.

Az 1968-as évben a fő hangsúlyt gyűjteményeink gyarapítására, a belső munkára helyeztük. A gyarapodásból kiemelkedőnek tartjuk Papp Károly egyetemi tanár hagyatékából megszerzett 339 db, főleg bányászati vonatkozású térkép megvásárlását. Ez a gyűjtemény az egész történeti Magyarország területére vonatkozóan tartalmaz rendkívül értékes anyagot. — A bányászati felsőoktatásra vonatkozó írott és nyomtatott anyagból Kövesi Antal, Balázs István professzorok hagyatékából, illetve Kiss Ignác professzor személyes ajándékaként jutottunk fontos dokumentumokhoz. A bányászahagyományok becses darabjaként került gyűjteményünkbe a salgótarjáni bánya Szt. Borbálát ábrázoló olajfestménye, Miskey Kálmán ny. bányamérnök jóvoltából. Régi műszereink gyarapítását a Mecseki Szénbányászati Trösztől kapott 2 db és a Borsodi Szénbányáktól kapott 1 db teodolit ajándékként való megküldése tette lehetővé.

Az év során nyugdíjas munkatársként bekapcsolódott a KBM munkájába Székely Lajos bányamérnök, a BÁTI nyugalmazott igazgatója. Tevékenysége elsősorban a különféle bányászati intézmények, vállalatok megnyerésére irányult. Így sikerült kapcsolatot teremtenünk az Ásványkutató és Mélyfúró Vállalattal, a Bauxit Trösztel, a Bányászati Tervező Intézettel, a dorogi bányavidékkel stb.

A Budapesten élő régi szakemberekkel történt kapcsolatfelvétel révén sikerült megvásárolnunk Thorma Jánosnak „Aranybányászok motozása” c. olajfestményét, továbbá a bányászdiákok életére vonatkozó vízfestményeket, valamint kisebb szobrokat és plaketteket. Makettek és modellek formájában gyűjtöttük a bányabeli közlekedés, szállítás és biztosítás bemutatását szolgáló darabokat. Jelentős gyarapodásként számolhatunk be a magyar bányászat jelenlegi legnagyobb beruházásának, a gyöngyösvisontai külszíni fejtés makettjének elkészítéséről.

Az 1968-as évre tervezett teljes leltár-revizíót elvégeztük a muzeális anyagban. A könyvtár anyaga az egyetemes tizedes osztályozásnak megfelelően került feldolgozásra, szerző és szakkatalógus elkészítésével együtt. Egyidejűleg a selejtezést és a duplumanyag szétválasztását is elvégeztük. A kiállításban lévő modellek karbantartását az év folyamán rendszeresen mellékállású műszerésszel biztosítottuk.

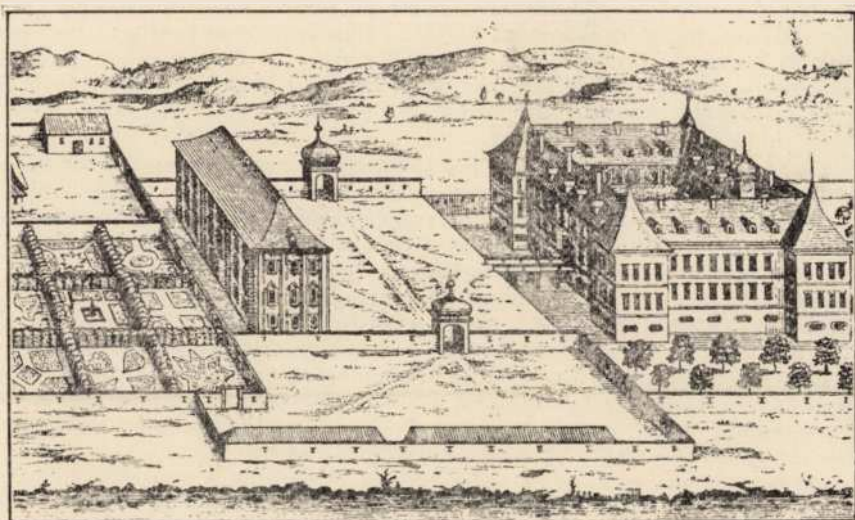
A múzeum kiállítása egész évben 9-től 13 óráig minden nap megtekinthető volt. Az előző évhez hasonlóan mérnökteremőr alkalmazásával a magyar és német nyelvű kalauzolás biztosított. A múzeumi propaganda fokozására magyar és német nyelvű könyvjelzőt készítettünk 5 000 példányban, a KBM tömör ismertetésével. Ezt szóróanyagként kezeltük. A múzeum katalógusából a Sopron város és a soproni járás minden általános- és középiskolájába ingyenesen juttattunk el egy-egy példányt, felhíva a figyelmet kiállításunknak az iskolai tananyaggal való összekapcsolására. Ennek hatása iskolai csoportok gyakori látogatásában jelentkezett. A soproni Ünnepi Hetek alatt múzeumunk a meghívóval érkezők számára ingyenesen volt látogatható. Az év során több mint 6 000 látogatója volt a múzeumnak, összesen 319 alkalommal tartottunk vezetést a kiállításokban. A múzeum kiállításairól 60 db színes diaposzítívet készítettünk, ismeretterjesztő előadás céljára.

Duplumpéldányként megkaptuk a Kutató Intézet könyvtárából Székely Lajos: Az Esztergom vidéki szénmedence bányászatának fejlődése c. könyvét, melyet a szénmedence munkájára és történetére vonatkozó, közel 500 db filmnegatív megszerzésével tett teljessé a mű szerzője.

Az őszi folyamán megbeszélést tartottunk Sopronban, az ajkai, salgótarjáni és rudabányai bányászati múzeumok vezetőivel. Itt a bányászati múzeumok kinyilvánították azt a szándékukat, hogy szervezetenként is a Központi Bányászati Múzeumhoz tartozzanak, illetve az innen kapott irányítás célkitűzéseivel egyetértettek. A szorosabb együttműködés érdekében a további intézkedések megtétele folyamatban van.

A Bányászati Kutató Intézet által biztosított évi költségvetés alapján a Központi Bányászati Múzeum zavartalanul teljesíthette vállalt feladatait, melynek végrehajtásában a múzeum minden dolgozója együttesen vett részt.

Vendel Miklós—Domonkos Ottó

Németkeresztur (Deutschkreuz) Nádasdy vár (17. század)

A soproni múzeum 1968. évi jelentése

A soproni múzeum 1968. évi fő feladata két új állandó kiállítás megrendezése, illetve egy harmadiknak a bővítése volt. A gyűjtőmunkát is e kiállítások határozták meg a néprajz és a helytörténet területén.

Patika Múzeum létesült a régi Angyal gyógyszerertár helyén, ahol a levéltári adatok bizottsága szerint már 1642-ben működött gyógyszerertár „Fekete elefánt” néven. Az épület műemléki helyreállítása során 15. századi ablaknyílások kerültek elő a déli oldalon. Az északi oldalon kibontásra kerültek a 16—17. század fordulóján épült árkádok, az egykori lábas-ház bizonyítékai. A helyreállítás után korszerű gyógyszerertár elhelyezésére már nem volt alkalmas az épület. Ekkor merült fel a gyógyszerészek részéről egy patika múzeum létesítésének óhaja. Múzeumunk készséggel kapcsolódott be a vállalkozásba, hiszen saját gyógyszerészeti gyűjteménye, valamint a soproni gyógyszerertárakban védett bútortzat, edények és egyéb felszerelési tárgyak kínálták az alkalmat egy önálló gyűjtemény létrehozására és állandó kiállításon való bemutatásra. A begyűlt anyag a múzeum leltári tulajdonába került, melyből a korábbi saját anyaggal kiegészítve készült a kiállítás. Az anyag zömét az Angyal, az Oroszlán, Magyar Király, Megváltó és Arany kereszt gyógyszerertárak adták, de néhány szép edényt a csórnai Kósas gyógyszerertárból is kaptunk. Külön meg kell említeni a Storno-gyűjteménytől kölcsönzött 18. századi anyagot, melynek többsége az egykori Oroszlán gyógyszerertár régi edényzetéből való. Az Angyal gyógyszerertár védett empire állványzatát az Országos Műemléki Felügyelőség segítségével restauráltattuk. Az interieur-szerűen berendezett Patika Múzeum kiállításába kerültek a soproni gyógyszerészet legkorábbi írásos dokumentumai, az egyes gyógyszerertárak folyamatosságát, helyváltoztatásait bemutató tablók, festmények, régi fényképek. Igen gazdag 16—17. századi orvosgyógyászati könyvanyagot mutathattunk be a Berzsényi Gimnázium könyvtárának kölcsönzése révén. A soproni orvoslás történetének legfontosabb emlékei is helyet kaptak a kiállításban. A megnyitásra 1968. június 11-én került sor, a Magyar Gyógyászati Egyesület Történelmi Szakosztálya Sopronban történt megalakulása alkalmából. A megnyitás idejére megjelent egy kis füzet, a múzeumigazgató szerkesztésében, melyben több szerző külön-külön fejezetben foglalta össze a soproni gyógyszerészet történetét a kezdetektől napjainkig. A füzet megjelenését a magyar gyógyszeripar anyagi támogatása tette lehetővé. Az ünnepélyes megnyitón, a hazai szakemberek és Sopron város vezetőin kívül részt vett a jénai, bécsi és pozsonyi gyógyszerészeti múzeum egy-egy tudományos munkatársa is. A kiállítás tetszést aratott. A Patika Múzeumot a Győr-Sopron megyei Gyógyszerertári Központ üzemelteti.

A *brennbergi Bányászati Múzeum* a soproni múzeum helytörténeti gyűjteményének része. A bányászletre, a bánya történetére, a helyi munkásmozgalom emlékeinek gyűjtésére 1963 óta fordít nagyobb gondot a múzeum, célul kitűzve egy teljes bemutatás lehetőségét is. A múzeum javaslatára az MSZMP városi bizottsága és a Városi Tanács határozatot hozott az Óbrennbergi út 14. számú, volt „Maschinhaus” épületének múzeumi célra történő átadásáról. A műemlékjellegű épület helyreállítását az OMF soproni építésvezetősége végezte el. Ebben az épületben működött a magyar szénbányászatban elsőként alkalmazott szállító és vízemelő munkát végző gözgépezet az 1840—1856 közötti időben. A kiállítást a KPM megalakulásának 50. évfordulója alkalmából nyitottuk meg nagyszámú közönség részvételével, ünnepélyes keretek között. A kiállítás technikai kivitele egyezik a múzeum nagy állandó kiállításaiéval. A közönség tetszését ez a gyűjteményünk is megnyerte. A megnyitás idejére Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története c. tanulmánya jelent meg a Soproni Szemle 1968. évi 3. számában. A Városi Tanács anyagi segítségével különlenyomat készült a cikkből, amit a Bányászati Múzeum bő katalógusaként árusítottunk a kiállításban.

A fertőrákosi kastélyban további bővítésre került sor. A 18—19. századi iparművészeti és képzőművészeti anyagunk mellé kiállítottuk a település és kastély történetét dokumentáló okleveleket. A falu népének építkezését, viseletét, szórakozását ezek változását fényképes tablókkal, vitrinekben elhelyezett viseleti darabokkal és egy parasztszoba berendezésével dokumentáltuk. Így a kastélynak már hat helyiségét mutathatjuk be a látogatóknak, a községben gyakran megforduló idegeneknek.

A három új kiállításnak legfontosabb és legjellemzőbb eredménye a gazdag anyaggyűjtés mellett, hogy mindegyik újabb tudományos eredményt, összefoglalást, értékelést hozott. Külön is meg kell még említeni, hogy a fertőrákosi parasztszoba, bútor, viselet és fénykép anyagát a falu lakói teljesen ingyen engedték át a múzeumnak. A múzeum anyagának gyarapodása a régészet terén 739 db, melynek szakzerű nyilvántartása, kartonozása is elkészült. Az OMF Előkapu és Városház utcai ásatásaiból bekerült nagy mennyiségű anyag restaurálás alatt van. A múzeum régésze leletmentést végzett Hegykő, Ágfalva, Sopron, Himod, Petőháza és Oslói helyiségekben. Részt vett a győri Széchenyi téri ásatásban, a népvándorlás-kori anyag feltárásában. Tápon későavar temető feltárását folytatta. Összesen 94 napi ásató munkát végzett.

A néprajzi gyűjtőnapok száma 26 volt. A már említett fertőrákosi gyűjtés mellett Ágfalván szereztünk hasonló jellegű anyagot, amit a korábbi években az iskola keretében mint helytörténeti gyűjteményt kezeltek. Az anyag restaurálása után, megfelelő hely biztosítása mellett, kiállítás-szerűen visszakerül a faluba. Újkér környékén néprajzi expedíció végzett tárgy- és folklóre-gyűjtést Német Imre vezetésével. A begyűlt tárgyak száma összesen kb. 300 db. A magyarországi kétképfestés történetével kapcsolatos kutatást végzett Drezda, Lipcse, Erfurt és Freiberg városok múzeumaiban és levéltáraiban Domonkos Ottó, a Textilipari Kutató Intézet költségén.

A helytörténeti gyűjtésnek 521 darab tárgy volt az eredménye, részben a gyógyszerészeti, munkásmozgalmi és társadalmi egyesületi emlékek köréből. E tárgyak nyilvántartásba vétele mellett 1100 db fényképnegatív is leltározásra került.

A művészettörténet, iparművészet területén — szakember hiánya miatt — rendszeres gyűjtés nem folyik, de így is 22 db volt a gyarapodás, részben OMF bontásokból, másrészt ajándékokból, kisebb vételekből.

A tudományos irodalmi munkásság terén a három szakembernek 7 cikke jelent meg folyóiratokban, évkönyvekben, újabb hat közlemény pedig elkészült az év során.

Restaurálás elsősorban az új kiállítások anyagában történt, illetve nagy mennyiségű régészeti anyag került mosásra, ragasztásra, kisebb számban kiegészítésre. A múzeum állandó és vándorkiállításainak fotóit a múzeum restaurátora készítette, ami a munka meggyorsítását és lényegesen kisebb költségből való előállítását tette lehetővé.

Időszaki kiállításokat is rendeztünk, így a soproni múzeum rajz-gyűjteményéből a győri múzeumban, valamint Sopronban, a győri múzeum Ausztriából visszakapott képeiből mutattunk be anyagot. A soproni járás számára vándorkiállítást készítettünk 15 tablón a KMP megalakulásáról.

Előadást összesen 29 alkalommal tartottunk a TIT, KISZ, iskolák kérésére. Részt vettünk az idegenvezetők továbbképzésében, ahol a múzeum újabb eredményeit, a múzeum kiemelkedő régészeti tárgyait, munkásmozgalmának dokumentumait ismertettük vetített képek kíséretében. A Múzeumi Hónap keretében 5 előadás hangzott el: avarkori temetkezési szokásokról, Sopron viselettörténetéről, az OMF ásatások, műemléki helyreállítások eredményeiről, valamint megemlékezés történt a polgári forradalom 50. évfordulójáról.

A múzeum kiállításainak látogatottsága 58 937 fő volt, 839 tárlatvezetést végeztek a teremőrök, tanárok, idegenvezetők múzeológusok.

A múzeum igazgatója másodállásban a Központi Bányászati Múzeum adminisztratív vezetését is ellátta.

A múzeum vezetősége

SOPRONI KÖNYVESPOLC

G. Soós Katalin: Magyar-bajor-osztrák titkos tárgyalások és együttműködés 1920—1921. (Szeged 1967, Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, tomus XXVII, 43 o.)

A szerző nem először publikál a burgenlandi kérdés történetéből. Egy Soproni Szemlében megjelent előtanulmány után önálló kiadványban is foglalkozott az idevágó eseményekkel az 1918/1919-es forradalmi időszakból. (Ismertettem a Soproni Szemle 1963/1. sz. 93—94. o.) Most majdnem teljesen ismeretlen részletkérdést dolgozott fel a szerző, amikor a bajor és osztrák jobboldali politikusokkal és szervezetekkel folytatott tárgyalásokat részletezi. Ezt részben úgy is tekinthetjük, mint az ismeretes nyugat-magyarországi bandaharcok diplomáciai előtörténetét. Ami Horthy kalandor külpolitikai terveit illeti, az ellenforradalom fővezérére nyilvánvalóan az ösztönözte, hogy mind a Károlyi-kormány, mind pedig a tanácskormány lényegében a területi kérdésbe bukott bele, tehát majdnem biztosra vehette, hogy egy magyar nacionalista kormánynak is végeredményben ez fogja okozni a bukását. A nyugat-magyarországi és baranyai kérdés még nem volt elintézve! Ez ösztönözte arra, hogy az osztrák, porosz és bajor szélsőjobboldali, illetve ellenforradalmi körökkel fölvegye a kapcsolatokat. Ennek kapcsán a Burgenland annexióját forszírozó osztrák kormány eltávolítását, illetve Bécs és Bécsújhely katonai megszállását is tervbe vették. Egy kommunista forradalom letörésének ürügye azonban csak szépségflastrom volt, mert amikor a lengyelek döntően megverték az orosz Vörös Hadsereget a varsói csatában, az osztrák proletártömegek átáramlása a III. internacionálé ausztriai szekciójába elmaradt. A lényeg az volt, hogy magyar részről a német és osztrák ellenforradalmi szervek felé elfogadhatóvá akarták tenni azon szándékukat, hogy egy Ausztriának ítélt németlakta területsávot megtarthassanak. A helyzet további fejlődését a húsvéti királypuccs komplikálta, amely alkalommal nyilvánvaló lett, hogy a kisantant Közép-Európa legagresszívebb katonai tényezője. A csehszlovák kormány diplomáciai ellenakcióiról Véra Olivová két ízben is publikált, sajnos, a cseh nyelvű tanulmányok magyar fordításban nem jelentek meg, különben a szerző ezek fölhasználásával a másik oldal tevékenységét is bemutathatta volna. (V. Olivová: Az 1921. évi csehszlovák-osztrák egyezmény történetéhez, Československý časopis historický 1961, 2. sz. 198—219. o., és „Az 1921. évi csehszlovák külpolitika és a Habsburgok restaurációs kísérlete”, uo. 1959, 4. sz. 675—698.) Ezekből látható, hogy Prága viszont az osztrák szociáldemokratákat támogatta, sőt Ausztria burgenlandi igényeinek támogatásával osztrák polgári politikusokat is megnyert a csehszlovák orientációnak. Ezen azért sem kell csodálkozni, mert pl. Karl Lueger pártjának magyar ellenes tradíciói is voltak. Jó lett volna, ha a tanulmány kéziratát hadtörténész lektorálta volna, hogy annak katona vonatkozásaira való tekintettel a kevésbé pontos szakkifejezéseket helyesbítse. (Pl. Hegedűs hadtestparancsnokság helyett Hegedűs körletparancsnokság, brigád helyett dandár lett volna írandó.) Hasznos lenne, ha a szerző folytatná kutatásait ezen a területen.

Fogarassy László

Az orvosi tudomány nagy léptékben halad előre, a soproni városi kórházban is rövid egy-két év alatt olyan hatalmas tömegű tapasztalat, a tudományos világ elé kíváncskozó kísérlet gyűlt össze, hogy az első évkönyvet hamarosan követhette a második. Tartalmát természetesen elsősorban a szaktudomány hivatott értékelni. Egymás után vonulnak fel a belgyógyászati, gyermekgyógyászati, nőgyógyászati, tüdőgyógyászati, sebészeti, bőrgyógyászati, szemészeti, gégészeti, ideg-elme, urológiai osztály közleményei, a véradó állomás, a Röntgen, a központi laboratórium, a prosektura, sőt a gyógyszer-tár értékes adatai. Jellemző, hogy egy-egy tanulmányt különböző osztályok orvosai írtak meg, összehangolva eredményeiket. A köztudomásúan nagy gyógyító munka mellett értékes tudományos munka is folyik. A kórház mai életének hatalmas arányai annál inkább kitűnnek, ha az orvosnak és laikusnak egyaránt szóló bevezető tanulmányt olvassuk, melynek keveset mondó címe: A következő ötven esztendő elé. Szerzői Gerencsér Nándor és Jancsó Miklós. Hatalmas adatgyűjtéssel feltárja a cikk az éppen idén 50 esztendőös kórház eddigi történetét. A proletárdiktatúra ajándéka volt Sopron dolgozói számára, értékét akkor értjük csak meg igazában, ha a megnyitás ideje körüli viszonyokat ismerjük. Kár, hogy hely szűke miatt ezeket csak érinti a tanulmány, ugyanúgy azokat az okokat is, amelyek a máig is sínylett elhelyezés körülményeit tárnák fel. De így is rendkívül gazdag adalékok merülnek fel a kórház kialakulásának idejéről, amely 29 évet ölel fel. Kórházunknak volt sok izgalmas korszaka, leghősiesebb mindenestre a felszabadulást követő pár nehéz év, amikor a romokból korszerű intézmény vált. És szinte napjainkig áthúzódik a kórház életető lelkének neve, a hajdani igazgatóé, Király Jenőé, akit épp a jubileumi év küszöbén vesztett el Sopron... A kötetet kitűnően szerkesztette Réthly Endre, Gerencsér Nándor és a kórház igazgatója Eper Tivadar, aki a bevezető sorokat is írta, és benne is megemlékezett Király Jenőről.

Cs. E.

Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest, 1969.8.º 453 lap.

E munka az 1527—1708 között megjelent magyar nyelvtanok szerepét, hatását vizsgálja az alakulóban lévő magyar köznyelvi norma szempontjából. A 10 nyelvtan-író közül öt (Sylvester, Geleji Katona, Misztótfalusi, Szőnyi Nagy, Tsétsi) az északkeleti magyar nyelvjárasterületről származott, amely a magyar irodalmi nyelv nyelv-járásai alapjául szolgált; Dévai Bírót, Szenci Molnárt és Komáromi Csipkés Györgyöt főiskolai tanulmányaik, hivatásuk kötötte huzamosabb ideig ehhez a vidékhez; Pereszlényi Pálnak az északnyugati nyelvjárasterülettel volt kapcsolata, mégis jezsuita létére az előbbi nyolc, nem katolikus nyelvtanírót követte a Káldi György és Pázmány Péter teremtette „katolikus norma” ellenére. Külön helyet foglal el a tizedik, Kövesdi Pál, az 1657-ben alakult soproni evangélikus gimnázium rektora, akinek halála (1682) után négy évvel, majd aztán többször megjelent „Elementa Linguae Hungaricae” (A magyar nyelv elemei) című munkája, továbbá — talán fiától, Kövesdi Jánostól származó — kézirat nyelvtantöredéke („Excerpta Linguae Hungaricae”) a nyugati, mondhatjuk rábaközi normából indul ki, majd mindjobban közeledik egyrészt az északkeleti, másrészt a katolikus normához.

Szathmári külön fejezetet (339—360) szentel Kövesdi Pál és János munkásságának. Elsősorban természetesen az említett két munkát elemzi, hiszen helytörténeti irodalmunk éppen a XVII. századra nézve igen kevés és még ellenőrizendő, kiegészítendő megállapítással, adattal támogathatta csak munkáját. Pedig a XVII. századból nagy számban maradtak fenn Sopronban írt magyar nyelvű szövegek, amelyek-

ből a XVII. században Sopronban beszélt és írt magyar nyelv állapotát meg lehetne rajzolni. Helytörténetírásunknak itt a magyar nyelv története, az iskolatörténet és általában a nyelvésztörténetünk szempontjából is igen hasznosítható kutatásokat kell elvégeznie, hiszen a XVI. századról e tekintetben máris többet tudunk (vö. E. Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században. Bp., 1965; SSz. 1964, 289—96; Mollay: SSz. 1967, 155—64). Kövesdi Pál nyelvtana ugyanis a magyarországi irodalomban az első, nyelvtant tárgyaló *tankönyvünk*. Módosításokkal ezért a katolikus iskolák is átvették s korszerűsítve szolgálta a magyar irodalmi nyelvi norma megszilárdítását.

Szathmári részletesen elemzi Kövesdi művének hangtani, helyesírási, alaktani és mondattani részét, elveinek és gyakorlatának egymáshoz, valamint forrásaihoz való viszonyát. Ezekre itt nem térünk ki, csupán megjegyezzük, hogy a XVII. századi Sopron magyar nyelvének vizsgálata során tanulságos lesz az itt írt szövegeknek, szórványemlékeknek összevetése Szathmári elemzésével.

Mollay Károly

Somogyi Vilmos—Molnár Imre: Báthy Anna. (Nagy magyar előadóművészek. VIII.)
Bp. 1969. Zeneműkiadó. 22.5 cm. 58 lap + XVI. tábla. Két hanglemez.

Nem is olyan régen még különösebb értelme nem lett volna olyan könyvnek, amely előadóművész működését örökíti meg. Mi haszna is lett volna! A kortársban, aki a művészt hallhatta, valóban, ha halványan is, tán felkeltődött a varázslatos hang ezernyi árnyalata; a közvetlen későbbi nemzedék még hallhatta a nevet tisztellel emlegetni, de azután feledésbe merült mindez: az egykori körülrajongott előadóművészről szóló dicsőhimnuszra ráillett a hamleti idézet: szó, szó, szó. De pár évtized óta változtak a viszonyok: a fonográf képes rá, hogy megörökítse a rég elhangzott emberi hangot és a technika haladása e téren is páratlan fejlődést biztosított. Valaha mély meghatottsággal hallgattuk a Nemzeti Múzeumban azt a hangert, amelyről valami alig érthető beszéd szólt meg, de ez Kossuth Lajos öregkori hangja volt; tudtuk élvezni a rekedt gajdolását, mert a világ legnagyobb énekesének, Carusónak hangját közvetítette. Ma úgy halljuk a lemezeket, mintha közvetlen mellettünk eleven ajakról szólna a fülünkbe. Épp ezért élményt jelentő az a sorozat, amelyet a Zeneműkiadó indított meg és a legkiválóbb magyar előadóművészeket, énekeseket és a hangszer művészeit, kelti újra életre, könyvalakban adva pályafutásukat és néhány hanglemezzel bemutatva művészetüket. E sorozat többek közt gondolt már Bartók Bélára és Bazilidesz Máriára, a nyolcadik kötet pedig a nemrég elhunyt Báthy Annának szentelt.

Ezt a könyvet majd minden lapján a Sopron szó lengi át. Valóban, ha nem is úgy van, hogy a művésznő városunk szülöttje volt, mégis így él ez a köztudatban. Liszt Ferenc sem itt látta meg a napvilágot, de ezernyi szál fűzi Sopronhoz, soproninak is tartják, így vagyunk Báthy Annával is. Nagyatya soproni ügyvéd volt, atyja, Stampf Gyula 1865-ben itt született, itt végezte a középiskolát. 1927-ben vizsgatért Sopronba mint a törvényszék elnöke; itt halt meg 1937-ben. Négy leánya közül Ilona és Mária Sopronban telepedtek meg. Ilona a zeneiskolában zongoraszakon tanárkodott, Mária pedig a munkásiskolának volt vezetője; mindketten hosszú és fájdalmas betegség után haltak meg; itt nyugszanak a soproni Szent Mihály temetőben. Anna, a legfiatalabb leány, akit mint mindenhol, Sopronban is Anett néven becéztek, Beregszászon született. Kb. épp akkor járta a budapesti zeneakadémiát, mikor szülei Sopronba költöztek és ott hamarosan belekerültek az élet forgatagába. Így tehát Anett első színpadi szereplésekor már számosan szorítottak, szurkoltak érte és örvendtek mindig jobban növekvő sikerein, amelyek nem feledtették el a hamarosan világhíres énekesnőnek, a kényes Bécs ünnepelt kedvencének foga-

dott szülővárosát, Sopront, szabad nyári heteit itt töltötte, mert a nagy idényben erre nem volt ideje: operaház, oratóriumesték, hangversenyek teljesen elfoglalták, hihetetlen szorgalommal tanult, és műsora csodálatosan sokoldalú és gazdag volt. Annál tiszteletre méltóbb volt, hogy ha Sopronba meghívták, habozás nélkül jött, természetesen jótékony célra mindig ingyen.

A soproni színpadon emlékezetem szerint csak egyszer lépett fel, Gounod Fausztjának Margit szerepében. Nem hagyhatom említetlenül azt a kis epizódot, hogy 1934-ben, az előadás idején még nem volt annyira jártas a színpadon, hogy tudta volna a különbséget az opera hatalmas nézőtere és a kis soproni közt: egy kissé több arcfestéket használt, és tulajdon anyja nem ismerte fel, amikor az első felvonásban némaképben, mint látomás jelent meg. A régi kaszinó nagytermében már ekkor többször szerepelt, és az átkeresztelt Magyar Művelődés Házának az avatását 1942-ben az ő közreműködése nélkül ahig lehetett volna elképzelni. Akkoriban aratott hatalmas sikert a Hunyadi László opera Szilágyi Erzsébet szerepével; mintegy részletetni akarta kedves soproni rajongóit ebben az élvezetben, a díszhangversenyen az opera nagy áriáját is elénekelt. Ez időtájt kezdte meg pályafutását, mint dalénekesnő. Nehéz volt eldönteni, az énekművészet melyik ágában volt kiválóbb... Schumann egyik dalciklusának csodálatos tolmácsolásával ragadta el egy soproni önálló esten a közönséget; ugyanakkor legnagyobb sikerével, a Fidelio nagy áriájával is megismerkedhetett a hallgatóság.

Gyönyörű műtárgyakkal ékes budai villájában sok kárt tett a főváros ostroma, a soproni otthon sértetlen maradt ugyan, de maga Sopron romokban hevert még, mikor Báthy Anna eljött, hogy az első kulturális megmozduláson, 1946-ban egy ünnepi héten emelje az élni akarás ünnepének fényét; akkor egy díszhangversenyen Beethoven Ah pefido c. hangversenyáriáját énekelte. Rozzant vasúti kocsiban jött, gyötrelmes órák árán. De Sopronról volt szó!

Emlékezetem szerint ez volt utolsó soproni szereplése, bár amíg édesanyja élt, nővéreihez el-eljött, szíves érdeklődéssel kísérte a soproni fiatal tehetségeket. 1962-ben villámcsapásként érte soproni hozzátartozóit és híveit a hír, hogy a művész nő férje, Szaszovszky Ottó elhunyt; néhány nappal később a művész nő haláláról értesült a világ. Mint a falevelek, mondja Dante: a kérlelhetetlen halál hamarosan sírba vitte a soproni nővéreket is. A Stampf-ház elárvult, idegen kézre került. Somogyi és Molnár Imre könyve emlékhelyé avatja. A művészi pálya vázolásakor át meg átszövik az életrajzot soproni vonatkozásokkal, miközben a korabeli zenei élet aprólékos rajzát is megkapjuk. Élvezetes és emlékeket idéző könyv, és hozzá a Fidelió meg az Otello nagy Báthy-áriáit is kapja lemezen az olvasó, megkönnyítve Molnár professzor mélyreható, finom elemzését Báthy Anna művészetéről; Somogyi a gyógyító művészpályát írta meg az adatok fényes ismeretével, csak két hibát szeretnénk, ha a második kiadásban, kiküszöbölne: a budai aréna nagyérdemű igazgatója Krecsányi Ignác volt és nem Kálmán, ezt a nevet egy magasrangú rendőr viselte, továbbá a Così fan tuttet nem 1926-ban játszották hazánkban először, hanem Győrött már az 1840-es években.

Csatkai Endre

Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kőtestáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája (Hebräische Kodexüberreste in ungarischen Einbandstafeln. Die Buchkultur der ungarischen Juden im Mittelalter). Budapest, 1969. 8.º 416 lap (33 szövegekői ábrával és 108 fakszimilével)

Scheiber Sándornak, a magyarországi zsidóság kiváló történetírójának, a Magyar-zsidó Oklevéltár szerkesztőjének „Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig” (Bp., 1960' című munkáját folyóiratunkban 1962-ben ismertettem (SSz. 1962,

90—2). Ismertetésemben a magyarországi összefüggéseken túl különösen a soproni leleteket és adatokat emeltem, ill. egészítettem ki. A zsinagógákra, temetőkre, ezek megmaradt sírköveire vonatkozó kutatásokat most megjelent könyve az azóta előkerült adatok, eredmények, különösen pedig a héber kódextöredékek elemzésével, leírásával egészíti ki, középkori zsidóságunk műveltségére vonatkozó eddigi ismereteinket egységes képbe foglalva össze.

A magyarországi héber könyvkultúra középkori centrumairól a könyv 33. számú térképe tájékoztat: a Felvidéken 8 (Bártfa, Kassa, Trencsén, Szokolca, Nagyszombat, Bazin, Galgóc, Pozsony), Dunántúl pedig 7 (Buda, Esztergom, Fehérvár, Győr, Kőszeg, Sopron, Vasvár) ilyen központ mutatható ki. Az ezekkel kapcsolatos kódextöredékek, hasonlóan a katolikusok latin nyelvű kódextöredékeihez, úgy maradtak meg, hogy a XVI—XVII. századi könyvkötők könyvtáblák vagy a fűzés megerősítésére használtak fel egyes leveleket vagy a felszeletelt levelek csíkjait. (Az 1480-ban megkezdett soproni tealkönyv könyvkötője például egy soproni adóslevél csíkjával erősítette meg a vaskos kötet fűzését). Ezek a körülmények a helyi könyvkötészet történetében még hasznosíthatók.

A könyv első része sorra veszi az említett centrumokat, összefoglalja egy-egy centrum zsidóságára vonatkozó újabb adatokat, a kódextöredékek történetét; a második rész tartalmazza a kódextöredékek kodikológiai leírását műfajuk szerint; három mutató tájékoztat a kódextöredékek lelőhelyéről, provenienciájáról, a bennük előforduló himnuszok (*pijjutim*) jegyzékéről. E himnuszok további vizsgálata nemcsak a magyarországi zsidó liturgia ismerete, hanem a magyarországi héber írásbeliség története szempontjából is tanulságos lehet, hiszen a „Magyar Zsidó Lexikon”-ban Fényes Mór 1929-ben még ezt írja: „A magyar zsidóság nem adott pijjutokat a héber irodalomnak” (677). Különösen becses 108 kódextöredék faksimiléja, amely írástörténeti kutatások ösztönzésére szolgálhat. A mintaszerűen, kitűnő papíron kiállított kötetet bibliográfia, német kivonat és névmutató egészíti ki.

A soproni kódextöredékekkel már Pollák Miksa (1868—1944), a soproni zsidók történetírója foglalkozott, Róth Ernő folyóiratunkban (SSz. 1956, 319—334), Scheiber Sándor másutt ismertette őket, első kodikológiai feldolgozásuk azonban Scheibernek itt ismertetett munkájában található, Róth feldolgozásának helyesbítéseivel együtt. Eszerint Sopronban 48 pergamenlevélen 15 héber kódexből származó 31 töredék került elő, köztük két unikum: az 1100 körül élt Jehuda ben Nátán talmudkommentárának 5 levele, a vezérszava után „Vehizhir” (‘s figyelmeztette’, ti. isten Izraelt) nevű homiletikai könyv két különböző kódexének két, ill. 1 levele. Az első unikum azért jelentős, mivel e munkát utoljára a XIII. században emlegetik, aztán nyoma vész, a kézirat tehát nyilván ebből az időből való; a második meg azért, mert két levéllel képviselt egyik kódexét Bécsben és Kremsben is ismerték, 1 levéllel képviselt kódexe pedig Mózes IV. könyvéhez kapcsolódó, eddig ismeretlen részleteket tartalmaz. A többi kódex a középkori zsidóság általánosan ismert könyvei közül való, helyi művelődéstörténeti jelentősége az írásbeliség története szempontjából azonban még tisztázásra vár.

A Sopronról szóló fejezet elején Scheiber megemlíti az Új utca 22—24. sz. házban felfedezett, feltárás alatt álló román stílusú zsinagógát, amely stíluskritikai jegyek alapján a XIII. század közepéről származhat. Ebben az esetben pedig egykorú a prágai legrégebb zsinagógával. A soproni vár szabad királyi várossá emelése (1277) előtti időből származó zsinagóga korának tisztázása a soproni vár építéstörténete szempontjából is, a soproni írásbeliség története szempontjából is fontos. Egyelőre nem tartom meggyőzőnek a szerzőnek azt az állítását, miszerint e román stílusú, időrendben tehát első soproni zsinagóga megszűnése, ill. átalakítása lakóházzá azzal függene össze, hogy a soproni zsidók „talán a tatárjárás hírére” elhagyták a várost. Korabeli források alapján már rámutattam arra (SSz. 1967, 210, 216), hogy a soproni vár az 1241/42. évi tatárjárás idején jól megerősített helynek számított, *ahová* s nem

ahonnan menekültek az emberek. Ha a XIII. század közepén a soproni várban zsinagóga van, akkor zsidóiskola is (bár első írásos említésük csak 1379-ből, ill. 1441-ből való); elképzelhetetlen viszont, hogy ugyanakkor a külvárosban székelő városplébános még nem tartotta volna fenn a latiniskolát (bár első írásos említése csak 1354-ből való). Nem lényegtelen ez abban az időpontban, amikor Rogérius soproni főesperes Sopronban írja „Carmen miserabile” című történeti művét a tatárjárásról. Templom, kápolna megszüntetésére Sopronban nem a román stílusú zsinagóga az egyetlen példa (a gótikusé a zsidók 1526. évi kiűzésével kapcsolatos). A város határában álló Szt. Margit kápolnát forrásaink az egész középkoron át emlegetik, bár legalább 1389-től kezdve már nem használják. A Szt. Dorottya kápolnát csak 1354-ben említik, aztán nyoma vész: feltevésünk szerint azonos a Fabricius-ház gótikus pincéjével (SSz. 1964, 97—102). Ezek az esetek persze külön-külön is vizsgálandók. E gondolatokkal kívántam érzékeltetni, hogy Scheiber Sándor könyve sajátos, kodikológiai értékein túl mennyivel járulhat hozzá a feldolgozott városok, köztük Sopron még kevésbé felderített XIII—XIV. századi történetének megismeréséhez is.

Mollay Károly

Az itt közölt rajzot (bécsi színes kőrajz) egyik olvasónk küldte. Elkésett illusztráció az 1969. második számban közölt, 1848/9-ről szóló cikkeinkhez: Jellasic martalócait ábrázolja

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Szabó, Eugen:* Erinnerung an Karl Heimler
Verbényi, Ladislaus: Meine letzte Begegnung mit Karl Heimler
Baraczka, Stefan: Einige Lehren aus dem städtischen Kammerrechnungsbuch der Stadt Ödenburg vom Jahre 1535/36
Csatkai, André: Skizze der Geschichte der Ödenburger Musikkultur
Vargha, I. und Kulcsár, P.: Anton Herrmann in Westungarn
Gábry, Georg: Neue Liszt-Dokumente
Kotsis, Theodor: Vom Schlamm des Neusiedler-Sees
Fried, Stefan: Daten zur Wirtschaftsgeschichte des alten Ödenburger Komitates
Angyal, Andreas: Aus dem ungarischen literarischen Leben Ödenburgs im 18. Jahrhundert
Karner, Karl: Ödenburger Spende für die Bibliothek des Nationalmuseums
Koch, Edmund: Der Anfang der Ödenburger Tätigkeit des Galilei-Vereines
Csatkai, André: Wo begann die riesige Ödenburger Feuerbrunst 1676.
Csatkai, André: Kleine Daten zur Vergangenheit des Somogyi Hauses
Sági, Karl Eugen: Erinnerung an Titus Csörgy

MUNKATÁRSAINKHOZ!

A kéziratokkal kapcsolatos kívánságaink:

1. Csak nyomdakész kéziratokat fogadunk el. (Szabványos ívpapíron, írógéppel, kettes sortávolsággal, 3 cm-es lapszélességgel. Az idézetek központozását, a korhű szövegek helyesírását pontosan jelölni kell. Csak egyszeres kiemeléseket alkalmazunk, a dőlt szedés egyszeri aláhúzásával. A kiadó a korrektúrában történt szerzői változtatások, pótlások költségeit a szerzőre hárítja.)

2. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják, a legszükségesebb könyvészeti adatok pontos megjelölésével. A rövid lapalji jegyzeteket zárójelbe téve a szövegbe dolgozzuk bele. (Pl.: SSz. VII, 39.)

3. Minden tanulmányhoz szíveskedjenek rövid német nyelvű összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszerű számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Ára: 16,—

INDEX: 25,915

SOPRONI SZEMLE

XXIII. ÉVFOLYAM

1969.

4. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS,
FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA
MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER
ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY
KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE,
SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIK-
LÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:
CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
Zsoldos Jenő: Ormódi Bertalan és a függetlenségi eszme	289
Varjú Sándor: Rétöntözés Nagycenken	297
Mikó Sándor: Adatok a Nagyverdő történetéhez	309
Lovas Gyula: Autóbuszok Sopron utcáin	323

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

Mollay Károly: Helyrajzi neveink védelmének „védelmére”	334
---	-----

Helytörténeti adattár

Szita Szabolcs: 25 éve halt mártírhálált Pataki Ferenc Sopronban	335
Csatkai Endre: Sopronban oltottak először Magyarországon himlő ellen	340
Sarkady Sándor: Az Ady-viták soproni visszhangja	343
Csatkai Endre: Új adatok a soproni magyar színészet múltjához	350
Hiller István: Soproni és megyei vonatkozások Pethe Ferenc gazdasági könyveiben	352
Kiss Jenő: Tallózás és Sopron megyei (mihályi) földrajzi nevek között	357
Tompos Ernő: Soproniak címerai egy régi német heraldikai könyvben	360
Keresztény József: Sopron és a tornasport kezdetei	363
Csatkai Endre: Hogyan folyt a disznókereskedelem a 18. század közepén?	368
Kovács József László: Esterházy Miklós intő levele Sopronhoz 1620-ból	373
László Ernő: Sopron leírása 1858-ból	376

Megemlékezések

Csapody István: Dr. Magyar Pál 1895—1989	380
--	-----

Sopron kulturális élete

Bauerné Barla Gabrielle: Gicz János festőművész kiállítása	383
--	-----

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 iv = 8 2/3 (A/5 iv) - 69.1 812 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXIII. ÉVFOLYAM

1969

4. SZÁM

Ormódi Bertalan és a függetlenségi eszme

Irta: Zsoldos Jenő

Ormódi Bertalan költői pályájának egy villanásnyi szakasza Sopron városához kötődik. Ide kapcsolja emlékét életének legmegrázóbb élménye. Innen a méltó ok, hogy folyóiratunk hasábjain felidézzük munkásságának politikai tartalmát halálának századik évfordulóján.¹

Magyarország kapitalista fejlődése során a múlt század közepén a hazai alapítású intézetek is megjelennek a magyar gazdasági életben. Nem egy költőnk, írónk, Ormódi kortársai közül Kecskeméthy Aurél, Pompéry János, Remellay Gusztáv, majd később Kiss József talált hosszabb-rövidebb ideig tartó kenyérkereseti lehetőséget ebben a munkakörben. Ormódi is vállalja a biztosítási tisztviselőiséget az idegennek érzett orvosi tanulmányok helyett. Ügynökként kerül Sopronba. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 1858-ban alakul meg. Főügynökséget létesít Sopronban, Szegeden, Pozsonyban. Ormódi testvéröccse, Vilmos, az intézet későbbi vezérigazgatója, már az alapító munkálatok kezdetén olyan szervező képességet árul el, hogy az üzletnyitás időpontjában titkári beosztást nyer a soproni főügynök, Lenck Sámuel mellett. Itt működik néhány éven át.² Ormódi Bertalant tehát testvéröccse fogadja Sopronban.

A fiatal költő mozgalmas vállalkozásokban szerzett irodalmi poggyással érkezik. Már két verskötete jelent meg: a Magyar romanzero 1859-ben s a Magyarhon ébredése 1860-ban. Magával viszi Sopronba a szerkesztői munka szenvedélyét. Huszonhat éves, de már múltja van e téren. Szerkesztette két kötetben a Magyar Akadémia Könyvét (1860.), rábízák a meg nem jelent Petőfi Emlékkönyv szerkesztését (1860.), a sajtóhatóság elkobozza Haynau Albumát (1861.), Országgyűlési Naptárt készül kiadni (1861.), és szerkeszti Tüz Lőrinc álnéven a satirikus Százestendő Naptárt (1861.). Elkíséri új állomáshelyére az a nyilvánosságszomjazó szándék, hogy önálló füzetben jelentessen meg egyetlenegy költeményt. A horvát testvérekhez, a Teleki László halálára írt Csak határozat!, a Búcsú az országgyűléstől című verse néhány oldalas kiadványként került az olvasók kezébe. Az országgyűlési nóták is csak négy költeményt tartalmazó füzetecske. Valamennyi 1861-ből. Mintha e gyakorlatban Lésznyai Kálmán kedvtelését követné. De vele megy Sopronba legértéke-

¹ Születésének centenáriumán Komlós Aladár méltatta mint Kiss József költőelődjét. IZR. Magyar Irodalmi Társulat Evkönyve 1936. 238-248.

² Első Magyar Általános Biztosító Társaság. Budapest, 1908. 48. 51. – Emlék az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak 1897. évi dec. 17- és 19-én lefolyt Ormódy-ünneplésére. Budapest, 1898. 5.

sebb irodalmi sikerének tudata, hogy Magyarhon ébredése című kötetét Arany János bírálatra méltatta. Arany kritikája szerint Ormódi verseiben vannak költői gondolatok, de azok csonkán és halványan jelentkeznek; nyelve eléggé magyar, de nincs benne energia és színesség. Együttesen fanyar ízt hagynak hátra. „Itt-ott megered a hang, de a teljes dallamból hiányzik valami, az accordba állhang is vegyül.” A végső következtetés azonban biztató: „Ormódi-ban van tehetség: nagyobb művészettel nagyobb mesterré fogna válni”³

Ormódi Sopronban sem hagy fel terveivel. Alig kezdi meg hivatali tevékenységét, máris megújítja irodalmi múltjának jelenségeit. De most más irányú ötlete támad. Folyóiratot fog szerkeszteni: „Ormódi Bertalan Sopronban egy új folyóiratot szándékozott jún. 1-én megindítani »Soproni Füzetek« cím alatt mely irodalmi, művészeti és társaséleti közleményeket hozand s egyszerűsmind az első magyar biztosító társaság életbiztosítási ágának is közlönye leend.”⁴ Erdei László sajnálatos tünetnek minősíti, hogy szépirodalmi írások csak biztosítási szakcikknek jóvoltából találják meg olvasóközönségüket.⁵ A kérdést ellenkező szemléleti irányból kell értékelnünk. Van erdészeti, borászati, vadászati, zenei stb. közlönyünk, de biztosítási szaklapunk nincs. Az új üzletág iránt általában nehéz felébreszteni a bizalmat. A parasztság körében meg éppen-séggel alig tud gyökeret verni a gondolat.⁶ Még évek múltán is reménytelen próbálkozásnak bizonyul egy biztosítási lap megindítása. Rózsai Antal nagy áldozattal jelenteti meg 1864 júniusától Biztosítási Közlönyét. A lap rövidesen Magyar Közgazdára változtatja nevét. De még így sem marad fenn egy évig. „Sajnálkozni lehet – szól megszüntekor a sajtókommentár –, hogy hazánkban a szaklapok csak rövid pályafutásra számíthatnak.”⁷ S mit akar Ormódi? Merész elhatározással a Pesten szép számban megjelenő irodalmi lapok, a Családi Kör, Divatcsarnok, Hölgyfutár, Napkelet, Nefelejts, Nővilág, Pesti Hölgydivatlap, Szépirodalmi Figyelő, Vasárnapi Újság mellé Sopronban megalapítani az egyetlen vidéki szépirodalmi közlönyt, hogy versek, tárcák, novellák fedezete mellett az életbiztosításnak is propaganda-területe legyen.

De e szerkesztői lelkesedés Ormódi nyughatatlan, tervezgető életformájának csak egyik megnyilvánulása. A szóló-vers közzétételének szándéka is megkísérti. Költeményt ír nem a nagyközönségnek, csak szűkebb baráti körének. Ő tudja, miért, óvatosan, kis példányszámban nyomatja ki; mégis rajta veszt. „Sopronból értesítenek bennünket tegnapi kelettel [június 2] – írja a Pesti Napló –, hogy a magyar biztosító társulat ügynöke, Ormódy Bertalan, ki csak néhány nap tartózkodik ott, május 30-kán elfogatott és szoros őrizet alatt tartatik a lovaskaszárnyában”.⁸ A költő öccse, főnöke, baráti köre, női társasága azonnal mentő mozgalmat indít: „Sopronból írják nekünk – szól a Magyarországi tudósítása –, hogy Ormódi Bertalan elfogását egy verse okozta. Szabadlábra helyeztetése eddig nem sikerült, bár egy polgár, Lenk Samu úr, a kezes-séget érette egész vagyonával följánlotta. Most Sopron hölgyei indítanak ez ügyben küldöttséget Minutillo tbk [tábornok] úrhoz.”⁹ A vers külső körülmé-

3 Szépirodalmi Figyelő 1861. 205. (A kiemelés Aranytól való.)

4 Családi Kör 1862. 333. (máj. 25.)

5 Sopron megye irodalma és egy ismeretlen költő a Bach-korszakban. Soproni Szemle. 1957. 128.

6 Vasárnapi Újság 1858. 128. 467.

7 Nefelejts 1863. 247.

8 Pesti Napló 1862. jún. 3. 2; Magyarország 1862. jún. 4. 3.; Vasárnapi Újság 1862. 275. (jún. 8.)

9 Magyarország 1862. jún. 8. 3.

nyeiről a Hölgyfutár tájékoztat: „Ormódy Bertalan fiatal költőt és biztosítási ügynököt mint Sopronból jelentik egy költemény miatt fogták el, melyet kéziratképen nyomtatott ki 50 példányban, hogy alföldi barátai és barátnői emlékkönyve számára megküldje. Mint egy lap [bizonyára a Magyarország] írja, a soproni hölgyek közül egy küldöttség készült sorsa enyhítése végett kérvényezni. A katonai törvényszék még e hét folytán fog ítéletet mondani ügyében.”¹⁰ A közbenjárás eredménytelen maradt. Az ítéletet újságjaink közül elsőnek a Pester Lloyd közli. Ormódit a bíróság heti két napi böjttel súlyosbított négy havi szigorú börtönbüntetéssel sújtotta.¹¹ A költő az ítélet ellen fellebbezett, de eredménytelenül. Pontosán letöltötte büntetése idejét: „Ormódy Bertalan fiatal költőnk m. hó [= október] 21-én szabadon bocsátatott soproni szigorú fogságából”.¹² Sorjáznak tehát előttünk Ormódi börtöntörténetének adatai, de nem ismerjük magát a verset, s alig van reményünk, hogy valaha is megismerhessük.¹³ Ezért a költő politikai érzülete és írói munkásságának motívumai alapján kell valószínűsíteni annak a költeménynek elemeit, amelyért 1862-ben a Schmerling-korszak katonabírái hónapokra elzártak a külvilágtól egy magyar költőt.

S itt vissza kell kanyarodnunk az Arany János megbírálta Ormódi-kötet-höz. Erdei László szerint a Magyarhon ébredése verseskönyv címén nemcsak Vajda János szeme akadt fenn, hanem a cenzuráé is: Vajda Ormódi előfizetési felhívását ezzel a megjegyzéssel kísérte: „Azt hisszük, a fellengős »Magyarrok [!] ébredése« helyett valamivel szerényebb cím jobban helyén lett volna”¹⁴, és a sajtóhatóság a műben fellelhető függetlenségi- és szabadság-gondolatok miatt lefoglalta a kötetet. A könyv címe azonban továbbra is nyugtalanította irodalmunkat, és mint esztétikai, érületi probléma kritikai észrevételekbe torkollt. Vajda János után Arany Jánost is foglalkoztatja Ormódi művének címe. Még mielőtt megírta részletes bírálatát a versekről, a puszta cím külön is elvi megállapításokra kötelezte: „Ormódi Bertalan is új versfüzettel kedveskedik: »Magyarhon ébredése«. . . A címet illetőleg általában megjegyezzük, hogy szeretnénk már egy versfüzért látni harsogó cím nélkül. Ne bántsd a magyart! Kárpáti Kürt. Nemzeti Koszorú, a Haza, Magyarhon ébredése stb. Vagy címben keressük a költői hatást? – Irjuk egyszerűen „Tóth Péter versei” s ha Tóth Péter valódi költő, úgy sem marad zsákban a szeg. Vagy elégedjünk meg tulipánnal, liliummal, ne hurcoljuk szüntelen a haza nevét. Petőfi legfeljebb »Cipruslombot«, »Felhőket«, »Szerelem gyöngyeit« írt; noha ő is szerette hazáját egyikéssé. Nemde . . .?”¹⁵ Arany a szolidabb kiadványcímek követelésével a látszat-hazafiság veszélyére figyelmeztet. Címhibáztatásának visszhangja azonban öncélú kifogássá törpül. Vadnai Károly a Magyar Akadémia Könyvével kapcsolatban így idézi a költőt: „Ormódi Bertalan. . . a könyvek és föllengző címek gyártási mániájában szenved.”¹⁶ Szabados János bírálatában

10 Hölgyfutár 1862. 556. (jún. 12.)

11 Pester Lloyd 1862. jun. 21. 3.; Magyarország 1862. jun. 22. 3.; Nefelejts 1862. 159. (jún. 29.); Családi Kör 1862. 414 (jún. 29.) stb.

12 Ország Tükre 1862. 356.

13 A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 783. sz., 1969. márc. 26-án kelt értesítése szerint a hadi levéltárban „a soproni katonai törvényszéknek az 1862-es évből nincsen iratanyaga”. – Az OSzK Kisnyomatványtárában sem akadtunk nyomára.

14 I. m. Soproni Szemle 1957. 128; Nővilág 1860. 348.

15 Szépirodalmi Figyelő 1861. 159. (jan. 9.)

16 Hölgyfutár 1861. 63. (jan. 17.)

kétségét hangoztatja, vajon Ormódit a Magyar romanzerot nyomon követő elismerés kapatta-e el. „E siker volt-e ösztönzője, hogy nyakrafordítva összeaggasson egy újabb füzetet s ilyen merész címmel »Magyarhon ébredése« kápráztassa el közönsége szemét?”¹⁷ Erdélyi János ismét lényegszinten, a könyvcím és a költői mondanivaló között fennálló összefüggés felől érinti a kérdést. Szerinte Zalár költeménykötetének címe, a „Borura derü” nem árulja el a hangulatváltás tárgyait. „Gondolhatni bár, hogy költemények fölé senki se fog írni oly címet, melynek azokra semmi vonatkozása: megengedhető mindamellett, hogy benne a költő alanyiséga nyer kifejezést, mint Ormódynál »Magyarhon ébredése«, Petőfinél a »Felhők«”.¹⁸ Ha helyesen értelmezzük Erdélyi gondolatát, a könyvcímekben szimbolikusan is jelen lehet a szubjektív magatartást kifejező tartalom. Ormódi esetében pedig jelképesen is, valóságosan is tükröződnek a Bach-korszak bukását, a „tizévi gyász”-t követő hónapok éledező reményei és a félreérthetetlen politikai célzásokon átsugárzó hazafias érzelmi hangok: „Ne aludjunk többé, mert a tavasz a tetteknek, a dalnak korszaka; a tetteknek és dalnak célja pedig: »Magyarhon ébredése!« — írja kötete előszavában.

Jóllehet e pillanatban a Bach-rendszer már a múlté (1859. aug. 21.) — önkényuralmi jellegét tekintve azonban csak névcsereére vár —, a tette serkentő hazafias tendencia még mindig cenzurái ellenállásba ütközik. Ormódi verseskötetét lefoglalják.¹⁹ Keserű hangulatában úgy érzi, a nemzeti felbuzdulást csirájában elfojtja az osztrák abszolutizmus. Előfizetőit a Magyar romanzero második kötetével akarja kárpótolni, s kiábrándultan az egyik versciklusnak ezt a címet adná: „Magyarhon ébredésének romjai.”²⁰ Csak az októberi diploma megjelenése után engedélyezik a könyv terjesztését: „Ormódi »Magyarhon ébredése« a sajtóhatósági zár alól fölszabadulván, az az előfizetőknek még ez évben szétküldetik.”²¹

E verskötet az a szilárd pont, amelyről széttekintve ráérezhetünk Ormódi soproni fogságának sejthető okára. A „Téged szeretlek én szent szabadság, Ifjúi lelkem égő szerelmével”²² verssorok vallomás-tartalma adja magyarságszeretetének valóságvetületét. A költő beleserdült a Bach-korszak szellemi-politikai légkörébe, s már ébredező tudatában azonosul a szabadság fogalma az osztrák elnyomástól való megszabadulás, a bécsi kormánytól való függetlenség vágyával. Szabadság, haza, zsarnok, szolganép, rabszolga: igen gyakran használt szavai. Minden lehetőséget megragad, hogy a szabadság-gondolatot ne csak eszmei elvontságában közelítse meg, hanem tárgyi elemekhez is kapcsolja. A cserkeszek függetlenség- és szabadságharca s benne Samil hősi küzdelme a krimi háborúban: versre ihleti. Ha Jókai, Bérczy Károly novella-háttérnek használja fel a kaukázusi hegyi népek harcát, ha P. Sztármáry Károly regénytárgyul választja Samil történetét és Zalár József költeményt ír Samil hazájáról, Ormódi a fogságban sínylődő szabadsághóstit idézi, hogy sorsában a szabadság Ahasvér-bujdosásának szimbólumát lássa.²³ Czartoryski Ádám halálakor a lengyel nemesi menekültek vezérének jelszavában („hon és szabadság

17 Uo. 1862. 883. (szept. 16.). A cikk aláírása: Keresztély. L. Gulyás: Magyar Irói Alnév-Lexikon 249; Szinnyei: Magyar Irók XIII. 156.

18 Ország 1863. ápr. 12. 2.

19 Nővilág 1860. 573 (szept. 2.); Nefejejts 1860. 288. (szept. 9.)

20 Családi Kör 1860. 13. (okt. 14.); Nefejejt 1860. 351 (okt. 14.)

21 Divatcsarnok 1860. 375. (nov. 20.)

22 Magyarhon ébredése. Pest, 1860. 109.

23 Uo. 88. 144.

mindenek felett”) találja meg a magyar viszonyokra is megnyugtató gondolatot. Természetesen Ormódi nem látja a népi mozgalmaktól idegenkedő és az emigráció demokratikus irányával szembenálló Czartoryski szerezését, csak a leigázott lengyel népre s reszkető zsarnokára veti figyelő szemét. Versének hőse ugyan nem érthette meg az új hajnal hasadását — itt a merev osztrák abszolútizmusnak átmenetileg engedékenyebb pillanataira kell gondolnunk —, de előkészítette eljövételét: „Te a nép félelmes nagy háboruját: A passzív ellenállást rendezéd.”²⁴ Mintha a reformáció kora magyar-zsidó sorspárhuzama örökségének változatát élné át, a római elnyomók ellen feltámadó zsidó hősök szabadságharci mozdulataiban a maga magyar várakozásának előképét érzékeli. A zsarnokság ellen buzdító zsidó—szamaritanus szózatban osztrákellenes meggyőződése jut hanghoz: „Az elnyomott és minden jogaiktól Megfosztott népek! Nem mondanak még le boldogabb jövőről, Szívökben bosszúterveket forralnak. A népjog durva elnyomója ellen. Szomszédaink s Európa népei, Athene, Sparta, a hős gallusok, Csak jeladásra várnak új csatára. Legyünk hát mi a bátor jeladók! Legyünk az elsők, kik zászlaira Ráírják e szent szót: világszabadság! Ujjongva fognak üdvözölni minket Minden világrész nemzetségei.”²⁵ Ezt az aktuálizált szubjektív zöngét veri vissza a római hatalom ellen szervezkedő szabadságmozgalom vezérének, Bar Kochbának harci felkiáltása is: „Jaj néktek, jaj, ti büszke elnyomók!”²⁶

Ormódi költészetében a közvetlenül szemlélhető magyar sorsképlet Széchenyi, Petőfi, Teleki László, mindenekfölött Kossuth eszméivel érintkezik. A Magyarhon ébredését Széchenyi szellemének ajánlja. E szellem még a sírból is testvérisülést hirdet. Az ország függetlenségének kivívását Teleki politikai koncepciójától várja. Esküjét a „martirvezér” örökség-gondolatának hatására forgalmazza meg: „A szabadság és jog nem alkuszik — Nem kell simulás — csak határozat!”²⁷ E kitételek után ellentmondásnak tűnik fel, hogy Ormódi Búcsú az országgyűléstől című költeményét Deák Ferencnek ajánlja. De ha arra gondolunk, hogy Czartoryski érdemét a passzív ellenállásban jelöli meg, s a vers megjelenése után rövidesen feloszlott országgyűlés (1861. aug. 22.) munkája Deák ellenállási programjában tetőzött, akkor természetesnek tarthatjuk, hogy ez időben még bizalommal tekint e politikai magatartásra. Más-különbén nem iktatná az országgyűlés elszánt küzdelmét magasztaló versébe e sorokat: „Lelkünk mélyéből merítéd a jelszót: Legyen Magyarhon független s szabad.”²⁸ A költő Teleki-verse mottójául Petőfi-idézetet választ (A magyarok istenére esküszünk...). Szellemi otthona Petőfi világa; közelségét nemegyszer utánérzés és kölcsönmotívumok jelzik. A vátesz-költőt ünnepli benne, aki az „Itt az idő, most vagy soha” szózatával a nemzet szent hitét fejezte ki. Ezért a szent hitért kellett elvéreznie a költőnek s vele együtt a magyarság vértanúinak.²⁹

Ormódi szellemi arculata Kossuth-rajongása nyomán még élesebb profilt kap. S itt, ezen a ponton rá kell mutatnunk Erdélyi János Ormódi-bírálatára. A számba vett költői állomány a hazafias elemeken, szerelmi vallomásokon, szülőföldi tájszereteten túl néhány kiütőköző vonást is mutat. A költő lázadozik

24 Családi Kör 1861. 501. (aug. 11.)

25 Ormódi Bertalan Újabb költeményei. Pest, 1866. 119.

26 Magyar Izraelita. 1864. 29.

27 Csak határozat! Pest, 1861. 7.

28 Búcsú az országgyűléstől. Pest, 1861. 3.

29 Újabb költeményei 309.

a szívtelen gazdagok ellen: ők a „föld mételeye”, Szodoma sorsát,³⁰ Sziszüphosz végzetét³¹ juttatná nekik. Merésznek tetszik profán gesztusa, amikor Bacchus és Venus-imádattal idézi a „jámbor öreg isten”-t,³² Százesztendős naptára előnyösen hitelesíti gúnyra és szatírára való hajlamát. E mozzanatok irányából közelebb kerülünk Erdélyi kritikájának mondanivalójához: „Ormódy bizonyosan nem az aesthesis, hanem az ethica költője, mint ilyen lehet eléggé, sőt elegendően túl prózai, de miután van ily neve a költészetnek, mely szatírai hangot szeret, ő, ha nem csalódom, emez erkölcs-gunyori oldalon foghat mint költő méltányoltatni. Az ily talentumok rendesen igen hamar vettetnek át a feddőző komolyságra, mi nem annyira érzelmesség, mint inkább értelmesség” – rögzíti többek közt esztétikai ítéletét Erdélyi. Ormódi későbbi munkássága utólagosan is bizonyítja kritikusa észrevételeinek igazságát. „Erkölcsei-gunyori” erejét és „feddőző komolyságát” az élclap és a pamflet stílusmodorában oldja fel.

Fenntartás nélkül vállalja Kossuth politikáját: „Megveri az élő Isten, Aki Téged megtagad.”³³ A marxista történelemszemlélet a kiegyezést az adott időpont viszonyában reális kompromisszumnak tekinti; Ormódi következetesen a 48-as eszmék és a Kossuth-hűség iránytűje mellett tájékozódik, s függetlenségi alapállásból Deák-ellenes érzülettel támadja a kiegyezést. A „Húsvéti cikk” időtájkán kerül szembe Deák 48-tól elhajló politikájával. A szélsőbal szellemében Pecsovics címmel rövid életű élclapot szerkeszt.³⁴ Írásai benne csupa mulatságos ötlet és találó fricska. Ezer év múlva a nyelvtudósok a kövület-könyvek szavait (közös ügy, Deák, pecsovics) meg sem tudják fejteni, a krónikák is csak Kossuth meg Petőfi nevére emlékeznek meg.³⁵ Nevetségessé tesz, gúnyol politikust, író, közéleti személyt, ha közösséget vállalt a megalakuló irányzattal. Így Kecskeméthy Aurélt, Ludassy Mórt, Ágai Adolfot, akinek anyagi érdek szülte elve, hogy „Nem szabad kimélni senkit, aki független és szabadelvű – még Kossuth Lajost sem.”³⁶ Kemény Zsigmondról szatirikus „jellemrajz”-ot ír. Szavai mögött az a gondolat húzódik meg, hogy Kemény megtagadta Kossuth függetlenségi politikáját és torz magyarjellel-konstrukciójával kodifikálta a függetlenségről való lemondását. Tehát – következtet csípősen Ormódi – „ha valaki, úgy csak a »Forradalom után« írója mentheti meg e szegény népet a végveszélytől.”³⁷

Ormódi történeti rajznak jelzett röpiratában³⁸ vádiratot szerkeszt Deák politikája ellen: A kiegyezés szállásainálói „Kossuthot és a nép ügyét rágalmak által igyekeztek elhomályosítani, Görgeit, ennek szellemrokonait és önmagukat állítván oda a hazafiság példája gyanánt.” Pedig „a forradalomban csak Kossuth, a honvédség és még egy-két vezér és kormánybiztos: mint Bem, Guyon, Damjanich, Irányi, Ujházy, Csányi állottak feladatuk magaslatán”. A nép hatalmát a Deák-pártiak átjátszották Ausztriára, Deák húsvéti cikkében kimutatta „történeti tényeken alapuló adatokkal hogy azon nyomorgatásokért, puszt-

30 Magyar romanzero. Pest, 1859. 16.

31 Magyarhon ébredése 62.

32 Magyar romanzero 36.

33 Kossuth Album. Szerkeszti Aldor Imre és Ormódi Bertalan. Pest, 1868. 5.

34 Családi Kör 1867. 1220. Csak három számát ismerjük. Egyébként megjelenésének időtartama: 1867. dec. 15. – 1868. okt. 30. (Szinnyei: Magyar írók IX. 1377). 1868. július 12-én új fejjel új mutatószám jelenik meg belőle.

35 Pecsovics. Mutatószám. 1867. dec. 15. 2.

36 Uo. 1868. jún. 3. 2.

37 Pecsovics Naptár 1868-ra. Pest, 1867. 93.

38 Pecsovics-világ Magyarországon. Történeti rajz a jelenkorból. Pest, 1868.

tításokért, zsarolásokért, kínzásokért, akasztásokért, melyek Magyarországon háromszáz év óta s különösen az utolsó két évtized alatt végrehajtottak, — Ausztriát nem terhel semminemű felelősség... És ezen léha szellemet terjesztették mesterségesen, beleoltották az ifjúságba, rádísputálták a félműveltek és könnyen hívők sokaságára, míg végre elmondhatták: nézzétek a nép szenved, a nép éheznek, ez állapot végképp tönkre juttatja; tehát engednünk kell a nép szavának, ki kell egyezkednünk minden áron!” Magyarország Ausztria gyarmata lett és ezt a „lealázó és megbecstelenítő szerepet, az uszályhordozó és bérszolga szerepét már háromszáz év óta viszi ugyanazon nagy és hatalmas nemzet, mely 1849-ben fél Európa s az összes reakció hatalmát letiporta.” A Deák-párt a „nekünk nem kell a bosszú politikája” frázissal reakciós céljait palástolta; „a szabadság, az előhaladás, a népboldogság eszméi előtte agyrémekek” voltak. Pedig a kormánynak a nép sorsa javítására kell fordítani „a nép által rendelkezésére bízott temérdek eszközök”-et, nem azért vannak a népek, hogy „legyen a kormányoknak kit kifosztani, adóztatni, butítani, kizsákmányolni, emberi méltóságából kivetkőztetni, hanem ellenkezőleg a kormány arra való, hogy a nép valódi érdekeit előmozdítsa”. Ormódi úgy látja, hogy a nép nem találta meg édekeinek igazi képviselőjét. Hírlapirodalmunknál nincs „szolgaibb és szabadságellenesebb” sajtó. A közvélemény nem egyéb, mint „egy-két kormánylap denunciació”-a. Irodalmunk munkásai között ritkán adódnak olyan egyének, „kik a szabadság, a haladás s a nép valódi szent érdekeiért lelkesülve ezen dicső eszméknek szentelik tollukat, tehetségüket, minden erejüket”. A küzdelem mindaddig céltalan, amíg „a nép erejének s mindenhatóságának öntudatára nem ébred s hűtlen hivatalnokai, az őt elnyomó kormányoktól visszaköveteli elorzott jogait és hatalmát”. Vigasztalást csak abban talál, hogy „jövendő idő s talán nincs már távol, midőn a magyar embert nem lehetend sértőbb gúnynévvvel illetni, mintha azt mondják reá, hogy: deákpárti!”

Ormódi röpirata nem érdektelen dokumentum egyénisége megismerésének szempontjából. Írásában uralkodnak a politikai gondolatok, amelyek között van sok időálló felismerés s nem egy, csak az ellenzéki szemlélet felől érthető kitétel, mégis lappang mögöttük társadalmi vonatkozás és szociális probléma is. Pusztán a függetlenség eszméje nem magyarázná meg „a nép kizsákmányolását”-t, „az öntudatra ébredő nép erejét”-t emlegető költő követelményeit. Ha a nép fogalma még differenciátlan kategória is nála, szándékai demokratikus belső tartásból fakadnak. Irodalmi célzásai pedig Vajda János ismeretét sejtetik. A hírlapirodalomról szóló véleményben mintha Vajda sajtóbírálatának visszhangját hallanók.³⁹ Jogosan: Ormódi híve, elvi rokona, „fiatal költőbarátja” volt Vajdának.⁴⁰

Ormódi élete végső szakaszában a nép fogalmához való viszonyával harmonikusan a népművelés programja mellé szegődik. Mint „mozgó ügynök” más-más állomáshelyen bukkan fel.⁴¹ Sopron után Eszékről érkezik hír róla.⁴² A következő évben Pozsonyban tűnik fel. Ittlétére irodalmi tudósítás utal: A Szarvas Gábor által tervezett folyóirat (Pozsonyi Értesítő) munkatársai közé

39 Irodalmi viszonyok. Magyar Sajtó 1863. márc. 22. 1.

40 Komlós Aladár: Vajda János. Budapest, 1954. 135.

41 A munkakörnek ez a megjelölése az egykorú nyelvhasználatban fordul elő. Magyarország 1862. jún. 13. 3.

42 Családi Kör 1863. 95. (febr. 22.)

tartoznék.⁴³ Pozsonyban már a Hungária biztosító tisztviselője.⁴⁴ Nyomasztónak érzi beosztását, és boldogan ragadja meg azt a pillanatot, amikor maga mögött hagyhatja ügynöki életformáját: „hálát adok az égnek, hogy menekülhettem a Hugáriától... Kilátásaim az irodalomban nagyon kedvezők... Januártól kezdve nemzetgazdasági, főleg biztosítási lapot fogok szerkeszteni” – írja pozsonyi szállásadójának Pestről.⁴⁵ Újra felvetődik életében a régi, soproni elgondolás, de más lapot, más könyvet szerkeszt, míg végül vezető állásban talál rá a gazdasági pálya és az irodalmi világ kapcsolatára. A Corvina könyvkiadó vállalat igazgatója lesz.⁴⁶ S itt hajlik el a költő polgári sorsa a népművelés területére. A nép számára irodalmi színvonalon álló műveket, történeti rajzokat, kisebb regényeket, találmány-ismertetéseket kíván kiadni népszerű nyelven. Szeretne megjelentetni értekezéseket, amelyek „az elterjedt babonákat cáfolnák, a ferde nevelés következményeit tompítanák, a józan munkás élet fényoldalait tüntetnék fel, az egyes iparágakról tájékoztatnának, a békés házi élet és takarékoság megkedvelését szolgálják.”⁴⁷

E program hozzásimul időpontja társadalmi-gazdasági céljaihoz. A tőkés termelés érdeke megkívánta, hogy a dolgozók műveltség szintje emelkedjék, de egyben úgy, hogy meg is békéltesse őket osztályhelyzetükkel. Ormódi irodalmi szándékának eszköze azonban nem bizonyult tetszetősnek külső formájában, gondolata nem megnyerőnek írói körökben. Kezdetleges kiállítású füzetek kerültek olcsó áron forgalomba, valójában írómunkatársak nélkül. A sorozatos kiadványból a költő életében csak tizenkét füzet jelent meg. Akad köztük naptár, verses krónika, történeti elbeszélés, népbank-ismertetés, novellagyűjtemény, versantológia. A dalok könyvében klasszikusaink verseivel, az elbeszéléskötetben Jókai ismert írásaival szembesíthette magát az olvasó. A dolgozótársak közül csak Győry Vilmos és György deák⁴⁸ nevére hivatkozhatunk.

Ormódi 1869. karácsony másodnapjára virradóra halt meg, 33 éves korában. Van valami szimbolikus véletlen abban, hogy életének utolsó mozzanataként Vajda Jánosnak az előző évben lapfolytatásokban megjelent visszaemlékezését, az Egy hónapv naplójából című művét adta ki a Corvina-sorozat 12. füzetében. Még egyszer találkozhatott Kossuth alakjával, Petőfi nagyságával, a 48-i forradalom és szabadságharc emlékeivel. Mert a költőnek ebből a forrásból táplálkozó gondolatviága válaszol magyarázó sejtéssel a feltett kérdésre, miért kellett négy hónapig raboskodnia. Radikális meggyőződéssel szegődött a függetlenségi eszme szolgálatába. Nem ismert megalkuvást. Már 1860-ban rögzíti álláspontját: az apagyilkos még remélhet, a hazagyilkost örök átok sújtja.⁴⁹ Jogosan feltehető, hogy következetes osztrákgyűlöletének parancsára a provizórium idején felújuló önkény keserű tiltakozást, megvető hangot válthatott ki belőle, s ez juttatta Sopron katonai börtönébe.

43 Látcső 1864. aug. 31. 2.

44 A Hungaria biztosító intézet 1864. júl. 1-én kezdte meg működését (Biztosítási Közlöny 1864. 7.).

45 A levél kelte: 1865. nov. 11. OSzK. Kézirattár. Jelzet nélkül.

46 A részvénytársaság 1869-ben alakult s 1873-ban már felszámolás alatt állott (A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának jelentése... az 1873-ik évben. Budapest, 1875. 31.).

47 Abonyi Lajoshoz írt levele, amelyben közreműködésre kéri fel az író. A levél kelte: 1869. ápr. 19. OSzK. Kézirattár. Fond. I/118.

48 Illésy György hírlapíró, ismertebb álnéve: Kunsági (Színyei: Magyar Írók V. 34.).

49 Magyarhon ébredése 11.

Rétöntözés Nagycenken

Írta: Varjú Sándor

Győr-Sopron megyében — akárcsak az egész Dunántúlon — évszázadokra visszatekintő hagyományai vannak az állattenyésztésnek. A XIX. század közepéig kialakult nagyfokú belterjes szarvasmarhatenyésztés és hizlalás, mely itt a rideg állattartást korán felváltotta, sok, jó takarmányt igényelt. Annál inkább, mert viszonylag kevés volt a megfelelő legelő. Egyes vidékeken inkább a tenyésztéssel foglalkoztak, pl. a Rábaközben, máshol inkább hizlaltak, így számos Sopron környékén fekvő faluban. A tenyésztők eladták fiatal marháikat a hizlalóknak, akik gyakran messze vidékekre eljártak hizómarháért.

Nagycenk egyike volt a hizlaló községeknek. Kevés legelőjük maradt, igen megbecsülték a réteket, ahol szénatermelésre rendezkedtek be. Erre a határ egy részét fekvése, különösen a víz jelenléte igen alkalmassá tette. A község határán átfolyó két patak: az Ikva — Sopron felől — és az Aranypatak — Sopronkeresztúr felől (ma Ausztria) — szabályozását még a XVIII. század végén (1797 körül) elvégezték, így lehetővé vált a nem nagy kiterjedésű parcellázott rétek öntözése.

Az öntözés kezdeteit — a történeti források szerint — Széchenyi Ferenc vetette meg a patakszabályozás megterveztetésével és részben elvégeztetésével. A cenki határ e része enyhén lejtős, jól öntözhető, különösen a *soproni* Ikva vizéből.¹ A patak mentén a szabályozáskor duzzasztó árkot készítettek, mely a kópházi határtól a rétek nyugati szélén a Soproni utca kertjei alatt húzódik, a gyümölcsöskertben ér össze az Aranypatakkal. Ez az árok volt az első öntöző csatorna, nyomaiban még látható, belőle öntözték a Széchenyi uradalom rétcit. A *soproni* Ikva mentén a rétek a *Czepléri rétek*, az *Alsó és Felső rétek* nevű dűlőkben terülnek el, továbbá az említett *Kertek aljai rétek*. Ezek a területek a község határának mélyen fekvő részei. A régi szabályozatlan Ikva vízfolyása itt kanyargott.²

Az öntözés megvalósulásához hozzájárult a XIX. század első felében Széchenyi István munkálkodása, amit a vízszabályozás érdekében országosan tett. Széchenyiről tudjuk, hogy kicsiben sok mindent megpróbált saját birtokán, hogy aztán országosan megvalósítsa, vagy legalább példát adjon. Az öntözés

1 A nép ajkán mindkét patak neve: Ikva. Az egyik csak egyszerűen Ikva, vagy *soproni* Ikva, mert onnan folyik. A másik *keresztúri*, vagy *nyéki* Ikva.

2 Az öntözés nyomai a cenki határban már századokkal előbb kimutathatók. 1588. január 15-én Madarász Miklós a sárvári felsőkerület tiszttartója kéri a soproni tanácsot, hogy a balfiak által elvett barmokat a dávidcenkieknek adassák vissza, mit igyekezni fog megszoigálni. Balf akkor Sopronhoz tartozott. Dávidcenk Kiscenk egyik régi neve. L. Hází Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron. 1928. 161–162. Mint a 137. levél írja: „... az dauid chenkek *chinalthanak Valamy tölthesth* es hog arra walo haras3thoth waganak mel töltes k(egyelme)-teknekis nag' haznalattara wagyon, menthenek balf fele az haras3thra, oth wagthanak waiamy kevs3 haras3thoth. Barmokat elfogtak a balfjak ...” — és nem akarták visszaadni. Feltehető, hogy az Ikva partján végzett földmunka az öntözéssel volt kapcsolatos.

is ilyen lehetett, akárcsak a Fertő tói fürdő, vagy a gázfejlesztés.³ Az öntözés tehát a múlt század első felében ezekben a dűlőkben kezdődött, első használói a Széchenyi *urodalmi réteket* öntözték, majd később a parasztság az 1848-as földosztás szerint saját rétjeit kezdte öntözni. Amikor az 1885: XXIII. tc. alapján a vízjogot országosan rendezték, a víz további használati engedélyének elnyerése céljából igazolni kellett a szerzett jogot. A jegyzetben közölt két okmány mutatja, milyen helyzet alakult ki a községben a század közepétől.⁴ Az elsőnek idézett okmány *a polgársággal közös csatornáról* szól, és a földbirtokos érdeke mellett *mások jogosult érdekeit* említi. A másik pedig a cukorgyár 1855 óta tartó vízhasználatáról, anélkül, hogy *bárki is hátrány vagy kárt szenvedett volna, vagy szenvedne*. Bizonyos tehát, hogy ez időben a *cenki* parasztság is öntözte rétjeit. Az urodalom vízgazdálkodásának a hatására, részben talán mintájára alakult ki aztán a század végére a községben a közbirtokosság körében a rétöntözésnek az a rendszere, mely több mint félévszázadon át folyt.

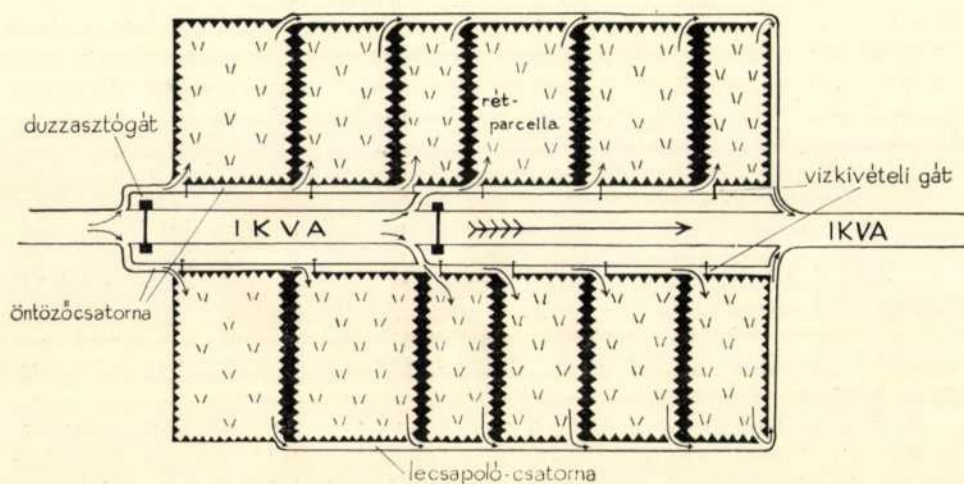
Az öntözési rendszert és használatának népi együttjáróit az a hivatalos intézkedés alapozta meg, mely az öntözést a község rétjein hatósági úton szabályozta. A rétöntözés gyakorlata ezen a rendelkezésen alakult ki, mely mint alispáni rendelet 1905-ben jelent meg.⁵ Ennek értelmében szervezte meg a község *parasztpolgársága* az öntözést, *ez a nagycenki rétöntözés alapokmánya*. Benne lényegében a nép közösségi munkájának olyan szép példáját láthatjuk, mely a gazdaságtörténet és a gazdasági néprajz szempontjából még ma is figyelemre méltó.

3 Lásd erről legutóbb Csenár János: Széchenyi cenki kastélyának gázvilágítása. SSz. 1968. 174–176. Egyáltalán érdemes azt a kérdést vizsgálni, hogy minek a hatása nagyobb: Széchenyinek a helyi öntözési viszonyokra, vagy a helyi kezdeményezéseknek az ő országos terveire. Bizonyos, hogy a kettő közt összefüggés van. Itt köszönöm meg lektoromnak, Csenár János nagycenki lakosnak szíves további kiegészítő adatokat közlő megjegyzéseit.

4 A Soproni Állami Levéltárban (SÁL) fennmaradt két okmány, melynek szövege a következő: – Községi bizonyítvány. – (az 1885: XXIII. t. cz. 189. §-a alapján bélyegmentesen.) Nagycenk község előljárósága részéről igazoltatik, hogy N. Czenk községben az Ikva folyó méltós. gróf Széchenyi Béla úrnak van egy négy kerekű malma, egy vízleeresztő zuggó mellécsatornával, lejjebb a grófi kastély kertben szinte az Ikva folyón egy kisebb zuggó és egy nagyobb a csatornán – a vízáradások szabályozása végett ez utóbbi. – Az úgynevezett „Spiegelbach”-nak van egy mellék csatornája, mely az uradalomnak (gr. Széchenyi Béla) kizárólagos tulajdona, míg a „Spiegelbach”-nak folytatása a széles csatorna a polgársággal közös. – Az Ikva folyón gr. Széchenyi Béla évenként kétszer, azaz ápril 7-től 11-ig s augusztus 11-től 17-ig, az úgynevezett „Spiegelbach”-on szinte évenként kétszer azaz széna és sarjura öntözési határidőhöz kötés nélkül öntözési joggal bír, mely jogokat, valamint az első pontban érintett vízműveket nevezett nagybirtokos úr már emberemlékezet tehát több mint húsz év óta gyakorolta illetve használta a nélkül, hogy mások jogosult érdekeit sértette, s mint ilyenek, az illetékes hatóság által károsaknak találtattak volna. – N. Czenken 1886. december hó 29-én. Kántor Aladár s. k. kjz. PH. Magyar József bíró. Lex István öreg eskütt. – Rétöntözési iratok. Itt a grófi urodalmi rétek zslilpjéről van szó, mely a *Czeplér dűlőn* volt. És ugyanott: – Községi bizonyítvány (bélyegmentes). – N. Czenk község előljárósága részéről igazoltatik, hogy a N. Czenki cukorgyár az úgynevezett „Ikva” patak vizét a gyár fennállása óta – vagyis tudomásunk szerint 1855-ik évtől fogva használja mostig, a nélkül, hogy ez által nálunk bárki is hátrány vagy kárt szenvedett volna vagy szenvedne. – N. Czenken 1886. december hó. Kántor Aladár s. k. kjz. PH. Magyar József bíró. – Itt nem tűnik ki, hogy melyik patakról van szó, de valószínűleg a keresztúri Ikva. Vízét a cukorgyár répamosásra használta.

5 Sopron vármegye alispánja 18,418/1905. sz. alatt véghatározatot hozott az ún. víztörvény alapján (1885: XXIII. t. c.) a nagycenki rétbirtokosság rétöntözési vízhasználat joggyakorlatának szabályozása tárgyában. A véghatározatot minden réttulajdonos nyomtatásban megkapta, néhány példánya fennmaradt a volt egyéni réttulajdonosok utódainál. A SÁL anyagában ez idő szerint nem található, viszont a határozat mellékletei megvannak. A községben a családoknál itt-ott még olvasható.

Az említett alaprendelkezés kiadása előtt a parasztság próbálkozása a ré-öntözéssel szervezetlen volt, emiatt gyakran több kárát, mint hasznát vallotta. Erre mutat a községi képviselőtestület gyűlésének jegyzőkönyve 1900-ból, mely arról panaszkodik, hogy a réöntözés károsodása a réttulajdonosoknak. A jegyzőkönyv leírja, hogy a helytelen öntözés miatt a réten nem rétifű, hanem kóró és gaz nőtt, úgyhogy a termelt széna pozdorja-számba megy.⁶ Ezért a képviselőtestület megbízta az elöljáróságot, hogy a rétek öntözése után a padlókat — tk. pallók — azonnal hozassa haza és csak akkor adja ki, ha az öntözés szükséges. Az öntözési terv kidolgozásának a gondolata néhány évvel előbb már szerepel a jegyzőkönyvben. Megbízatik azzal is az elöljárósággal, hogy az érdekeltekkel dolgozzon ki egy öntözési javaslatot, s erről tegyen is jelentést, hogy ehhez alkalmazkodhassék a rétbirtokosság.⁷ A közgyűlési jegyzőkönyv nem részletezi a

Az öntözési rendszer vázlatja. Lovas Gyula rajza

helytelen öntözés mibenlétét, de ez a tapasztalat bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy a falu vezetői — már az alispáni rendelkezést megelőzően — gondoltak a műszaki rendezésre.

Az 1905-ös alapokmányból részletesen ismerjük az öntözési rendszer műszaki leírását. (Lásd az öntözés vázlatos rajzát!) Eszerint az öntözési vízművek duzzasztó zsilipekből (gátakból) és a hozzájuk tartozó mederszakaszokból, vízkivételi zsilipekből, öntözőcsatornákból (folatóárkokból) és lecsapoló csatornákból állanak. Mindegyik külön szerepe a névből világos. A duzzasztó zsilipek felemelik a patak szintjét. A vízkivételi gátak a vízfolyás irányában a duzzasztó

6 SAL. Községi képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1900. július 15.

7 SAL. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1897. június 13. „Sopron vármegye alispánjának 7,508/897. sz. határozatában utasította a rétbirtokosságot, hogy a réöntözési vízművek műszaki felvételét mérnökkel készíttessék el. A képviselőtestület Hanák Iván mérnököt bízta meg a munkával. A réöntözés műszaki anyaga a SAL-ban olvasható, a vízmű műszaki leírása, helyszínrajz, hossz- és keresztmetszvény, továbbá a duzzasztózsilip tervei és leírása. Címe: A nagycenki község réöntözésének terve 143. csomagban. XXXI/16. vízikönyvben feljegyezve.

zsilipek előtt fekszenek néhány méterrel. Ezekből kerül a víz az öntözőcsatornába, melyek a patakpart két oldalán húzódnak, kb. három méterre a medertől. A lecsapoló csatornák pedig a rétparcellák alsó végében összeszedik az addig lefolyt felesleges vizet, majd bizonyos távolság után visszavezetik a patak medrébe. Nagyobb szerepük vízbőség idején volt, a túlaradó vizek elvezetésére. A mellékelt öntözési vázlat szabályosan mutatja a természetben nem ennyire szabályos elrendezést, és elősegíti a megértést. Az alapokmány az egész rendszert mérnöki pontossággal és részletezéssel írja le. A két duzzasztó zsilip egymástól száz méter távolságra épült. A kettő szintje közt 4,261 méter különbség van.

A zsilipek műszaki berendezését a századforduló technikai színvonalának megfelelően készítették el. Anyagukat keményfa-deszkákból, sőt gerendákból állították össze. A gerendákat vaskapcsokkal (*krampli*-val) erősítették egymáshoz. Nagyobb áradáskor elvitte a gerendákat a vízár, csakúgy, mint olykor a lekaszált szénát. A gerendákat pótolni kellett. A mérnöki tervek alapján ezeket a faluban szép számmal élő paraszterzemesterek készítették el, később javították. *Többször fel kellett újítani.* Erre legutóbb a harmincas évek közepén került sor, amikor az állatkivitel miatt a szénatermelés emelésének jelentősége az olasz-abesszin háború alatt növekedett. Néhány évvel előbb a kiscenkiek zsilipjét építették újjá (1931). Ekkor a fagerendákat cementlapokkal *cserelték ki.* A zsilip szerkezetének változását így mondják el: „Régen részletben voltak a padlók (pallók) benne. Négy padló volt beletéve, azokat egyenként lehetett kiszedni és berakni, de most betonból van és olyan felhúzos. A zsilip fontos része a *sas*, szög, mely a zsiliptáblát tartotta. Ezt a szöget gyakran leverték, ezért később lakattal biztosították, de azt is leverték. Így lehetett a zsilipet felhúzni, vagyis a vizet továbbengedni.” (Szommer Pál, Magyar János és mások.) Magyarán az öntözés szabályait kijátszani. Ez okozott Nagycenk és Kópháza rétgazdái között ismételt viszályt. (Lásd alább.)

A duzzasztó zsilipeket a nép *zúgó* (*úgó*) néven említi, mert rajta a víz állandóan zúg. Magát az öntözést pedig *folatás*-nak. Ez tulajdonképpen árasztásos öntözés. Az alispáni véghatározat szerint a víziogból a Széchenyi-urodalom, a nagycenki rétbirtokosság. beleértve a kiscenkiet is,⁸ továbbá Kópháza lakossága részesült, melynek területe az Ikva folyásán fentebb — Sopron felé — fekszik. Így szabályozni kellett az öntözés időtartamát. Legtovább a grófi réteket öntözheték, majd a nagycenkiekét. A szabályozás így szól:

„Az egész terület egyszeri megöntözésére 8 napig használható fel az Ikva vize...”

A nyolcnapos öntözés a következő időszakokban eszközölhető: március hó utolsó nyolc napján, április hó első nyolc napján (vasárnapokat nem számítva), május hó első nyolc napján (vasárnap nélkül), június hó utolsó nyolc napján (vasárnap nélkül), július hó első nyolc napján (vasárnap nélkül), augusztus első nyolc napján (vasárnap nélkül), szeptember utolsó nyolc napján. — A kópháziaiak csak vasárnaponként, pontosabban szombaton este hat órától hétfőn reggel hat óráig, tehát 36 órát öntözhettek. Ez az időbeosztás később — mint látni fogjuk — vitákat okozott. Duzzasztó zsilip a használatnak megfelelően épült. Az urodalom zsilipje a Czeglér dűlön volt, ez a Győr—Sopron közötti műút építése során

⁸ A mai Nagycenk eredetileg két községből, éspedig Nagycenk (régbben Czenk) és Kiscenk községből állt. A két községet közigazgatásilag 1893 október 1-én egyesítették. A folatás szokásjoga előbb kialakult.

megszűnt, mert útban feküdt (1939). Kópháza és a kiscenkiek is építettek zsilipet. Mint mondják, a kiscenki úgón alul elterülő nagycenki tulajdonban volt rétek birtokosai az 1931-es újjáépítéshez nem akartak hozzájárulni. A kiscenkiek egyedül építették meg a zsilipet, de csak az ő oldalukon öntözhettek. Máig emlegetik ezt a cenkiek. A nagycenkiek ezeket a réteket a felső zsilipről próbálták öntözni, de a száraz föld sok vizet nyelt. Ekkor határozták el, hogy az öntözést ott kell a legközelebbi időszakban folytatni, ahol abbahagyták. Így minden rétdarabra sor került. Ez esős időszakban nem okozott nehézséget [Sobor Ferenc, Horváth (Andor) Lajos.]

A nagycenki parasztpolgárság a *folatás jogát* félholdnyi-egyholdnyi saját rétején gyakorolta. A rétek az említett dülőkben a *soproni* Ikva mentén terülnek el, mindkét oldalon, egy összefüggő területen. Fentebb a nagycenki részen lakók, majd a vízfolyás mentén lejjebb az urodalom réteji, végül a kiscenki részen lakóké. A két világháború között az *uraság* bérbé adta a rétejt, ezért nem építette újra a megszűnt *czepléri* zsilipet, nem volt érdeke. A saját rétejt a parasztpolgárság olyan sorrendben — mint mondják: *sorré*-ban — birtokolja, ahogyan azt 1848-ban a régieknek kiosztották. Mégpedig ahogyan a faluban, legfőképpen a Gyár utcában és a Kiscenki utcában (ez az utca volt tk. a régi Kiscenk) a törzsökös parasztság lakik, ugyanúgy a családok (házak) sorrendjében mindenkinek megvolt a maga rétparcellája. Pl. a Szommer család a Gyár utca első házában lakott, máig az első darab rétparcellával rendelkezik. Aztán a Szenczey, Sipos stb. család réteje. A házsomszédok tehát a réten is szomszédok voltak. Ez a rend a legutóbbi időkig általában megmaradt. Némi változás öröklés vagy eladás útján utóbb következett be. Az alapokmány felsorolja a réttulajdonosokat a rétek nagyságával. Nagycenken a legkisebb rét 764 □-öl területű, a többi nagysága 1—2 khold között mozog. A kiscenki részen a rétek kisebbek, a legkisebb 313 □-öl. Az okmány 163 réttulajdonost sorol fel, néhánynak 2—3 réteje, néha ennél több volt. A rétek területe összesen 125 khold, 1,424 □-öl. A terület idők folyamán alig változott. Így az öntözés gyakorlata 120—130 családot érintett, mely szám megegyezik azoknak a családoknak a számával, akik marhahízalással foglalkoztak. Az öreg parasztpolgárok elmondják, hogy ezenkívül más rétejük is volt.

„Régebben minden félhelesnek két réteje volt, egy nagyobb hely — *szeszsiós* rét — és mellette egy erdei vagy kistrét. Az első volt az öntözött rét. Ezek gyenge másfélholdasok voltak” (Sobor Ferenc). Szeszsiós rét a *keresztúri* Ikva mentén is volt, de ott nem öntöztek. Ott a rétek egy része a dombháton — ahol a *Déli Vasút* átmetszi a dombot — *sülevényes*, az alsó rész pedig sásos. Így azok részére, akik valamikor ezt kapták, némi *kárpótlást* — *bonifikáció*-t — adtak, mégpedig a Kópháza felé eső *Szessziós rétekből*. A fogalom még él az idősebbek tudatában, de hogy a réteken ez hogyan történt, arra már nem emlékeznek. (A *bonifikáció* a közbirtokossági erdőgazdálkodásban használatos, ott közismert fogalom.)

Az öntözőcsatornák mentén mindkét oldalon, a rétparcellák felső sarkában egy — vagy a szélesebb parcellákon közepén is még egy — *vízkiviteli zsilipet* létesítettek. Nevezték még *torlasztónak*, vagy *leeresztő zsilipnek*. A víz ezeken át árasztotta el a parcellákat. A parcellákat kis *folyamatos földgátakkal* választották el egymástól. Ezeket a réttulajdonosok készítették, majd tartották rendben. Magasságuk a szükségletehöz igazodott, ahogyan a föld fekvése megkívánta, a legtöbb 30—40 cm magas, de egy méter magas is volt.

— Fel voltak *kúpozva*, és ez felfogta a vizet (Lex Mihály). Nevezték *tömé-*

sek, sőt *bakháta*k néven. Így a víz nem folyt át a másik rétvjére. A szélesebb parcellákon — ahol két torlasztó volt, két kúpot raktak. Csak így öntözhetette meg teljesen a víz. A kivitelnél nem kellett a vizet olyan magasra emelni. Ügyeltek arra, hogy a víz a kúpon ne jusson túl, mert az pazarlásnak számított. A nép azt tartja, hogy ez a víz már nem olyan hasznos, mert az *leszűrt víz*.

— Mikor a víz áll, mindig leszűrődik, ami felül folyik le, az le van szűrve. — A parasztpolgár tudja, hogy a vízben lévő anyagok mennyire hasznosak. Ezekben az Ikva különösen tavasszal gazdag. A tél végén a hólé a földeket *megiszapulta*, sok korhadt levél, hulladék lefolyt az Ikván, lemosta a soproni kanálisok tartalmát, mindenféle szemetet. Ez a *trágyás víz* igen használt a rétnak, ezt mindenki tudja. Ha a tél utoljára a víz elöntötte a réteket, utána jó szénát kaszáltak.

— Mert az *hizlalla* a réteket (Szommer Pál) — hízlalja.

Nemcsak a zsilipeket, hanem az egész öntözési rendszert is gondozni kellett. A rendbehozás időszaka a tavasz. Ahogyan a hó elolvadt, kihirdették a lakosságnak, hogy *mikor lesznek a folatok tisztítva*, akkor minden háztól kimentek, a csatornákat egyszerre tisztították. Minden család rendbe hozta a saját rétvjét, megjavították a téli beomlásokat, megigazították a földkúpokat. Ki-ki *ismét megkomputta a parcelláját*, hogy azon a víz *rendben terjedjen*. Az árkokat megtisztították a téli hordaléktól. Ilyenkor *nyüzsgöttek a réten*. A munkát gyorsan végezték el, néhány nap alatt, mert fontos volt, hogy a hóolvadás vize már öntözze a rétet. Olyan gyorsan dolgoztak, hogy *közben nem jutott idő beszélgetésre*.

— Három nap alatt tiszta lett az egész határ (Magyar János). Aki netán nem végezte vagy végeztette el a tisztítást, a bíró napszámosokat fogadott, azok munkabérét adó formájában behajtotta.

Nyáron kikaszálták az árkokat, mert a dús növényzet akadályozta a vízfolyást. Ha tavasszal *tisztességesen* megrakták a partokat, akkor *egész nyáron megállt a rendszer*.

— Nyáron, mikor folattunk, letiportam a füvet, hogy mielőbb a rétre jusson a víz, *huzattya* legyen (Sobor Ferenc).

Évtizedek során kialakult a *folatás* célszerű népi eljárása. Ha a nagycenkiek részére megkezdődött a folatás, akkor az folyamatosan végigment minden parcellán. Egy-egy rétet — a víz bőségétől függően — néhány óra alatt öntöztek meg. Amikor az egyik gazda a zúgókhöz indult, beszólt a második szomszédjának, hogy készülhet, *hogy mikor én végzek, akkor kigyüssz, és te követhesel*. Ha tehát az ő öntöző szomszédja hazament, akkor indult annak a második szomszédja. Tehát — mint mondják — *a folatás sorréba ment, mikor én végeztem, akkor a szomszédom már ott volt*. Előfordult, hogy a sorrét megpróbálták megváltoztatni.

— Ez mindig virtusságból ment. Egyik-másik hanyag volt, elaludt, elmaradt, és később akart öntözni, de a többiek nem engedték (Horváth Gyula). Még per is támadt a harmincas években ilyen esetből. egvesek ezzel a hanggal 1945 után is megpróbálkoztak. Hamarosan be kellett látniok, hogy mindenkinek érdeke a megállapodások megtartása. Arra is ügyeltek, hogy a rét sok vizet ne kapjon. Ha sok csapadék hullott, ilyenkor hamar továbbengedték a vizet, kevesebbet öntöztek. Néha viszont a *folató elaludt. vagy mulatott*,

— oda sem nézett, a víz pedig folyt-folyt. Mintha csak ismétlődne az 1900. évi helyzet, bizony sok kóró és gaz a réteken (lásd előbb).

Az öntöző rendszer felújítása a háború után nehezen ment. A réttulajdo-

nosok nem tartották érdemesnek, hogy a költséget viseljék. Így az egész meg-
lehetősen elhanyagolódott. A termelőszövetkezet a réteket, a berendezést (1959)
igen mostoha állapotban kapta meg. Azóta az öntözést felújították, de a teljes
helyreállítás nagyobb munkát igényelne. A duzzasztó zsilipek valahogyan még
működnek, de a vízkiviteli gátak és a csatornák gondozatlanok. A kiviteli gáta-
kat itt-ott deszkával, ólajtókkal pótolták a *parcellák fejen*, a csatorna partját
csupaszon, földből alakították a víz levezetésére. A vízkivitelnek ezt a módját
már az alapító határozat tiltja, mert a partokat rongálja. A termelőszövetkezet
emberei a hatvanas évek elején két-két naponta kijártak — ezt maga a szerző
látta — szabályozták a folatást. Persze a víz újabb soproni gyári szennyeződése
kérdéssé teszi, hogy egyáltalán alkalmas-e még öntözésre. Ez meghatározza
a rendszer további sorsát. (Ezek a sorok a hatvanas évek közepére vonatkoz-
nak.)

A negyvenes évek végén a rétek egy részét a kertek alján felszántották. Az
első években nagyszerű termést hozott,

— ötkilós répák termettek ott (Magyar János).

Az utóbbi években pedig csalamádét termelt a termelőszövetkezet, silónak.
Nagyon jól fizetett. A vezetőség abból indult ki, hogy a mélyfekvésű területe-
ken a nedvesség megrontja a növényzetet, mielőtt beérne. A marha nem eszi,
tehát célszerűbb, ha felszántják.

A vízzel való gazdálkodás szárazság idején volt különösen fontos. Ilyen
időszakban keletkezett a perlekedés — az öregek szerint — egyrészt a nagy-
cenkiek és kópházaiak, másrészt egymás között. Szerencsére kora nyáron és nyár
derekán bővízü az Ikva, ilyenkor legszükségesebb az öntözés. De a második
világháború után a folatás időtartama is vitát okozott.

A vízfolyáson felül lévő kópházaiaknak ugyanis módjukban volt a vizet
Nagycenkől elvenni, elzárni. Az alapokmány szerint az öntözés ügyét a nagy-
cenkiek nevében a zsilipkezelő intézte. Ezt a tisztséget hosszú huszonöt évig
Szommer Pál látta el. Elődje, Bene Antal szintén sokáig volt zsilipkezelő. Ők
ellenőrizték a zsilipek állapotát, intézkedtek a javítások ügyében, örködtek,
hogy

— a folatás ideje szabályosan menjen.

Öregségükre elkedvetlenedtek. Egy ilyen alkalommal mondott le — Szom-
mer Pál elmondása szerint — Bene Antal,

— mert leütötték a lakatot a sasról. — Szommer Pál szintén lemondott.

— A háború után már minden áta-botában ment. Mindenki akkor öntözött
és úgy, amikor akart és tudott (Szommer Pál). Utóda Magyar János aztán át-
ment Kópházára, vitte az írásbeli megállapodást — ez akkor még minden nagy-
cenki réttulajdonosnak megvolt — mutatta a kópházi gyűlésen, mert nem en-
gedték a vizet.

— Vittem a papírt, nézzétek, itt a jog, akkor engedték már a vizet. Amikor
aztán eljött tőlük, akkor ismét elzárták a vizet. Hosszasan folytak még a viták.
Ujjá akarták szervezni az öntözést, rendezni a vízjogot. Mert eddig Kópháza
csak vasárnapokon öntözhetett. Az 1945-ös földosztás után a két falu rétjeinek
a nagysága csaknem azonos lett, megszűnt a grófi urodalom, az öntözési időt
tehát a két falu között egyformán oszthatták meg. Meg kellett értetni mindkét
falu embereivel, hogy közös érdekből rendre van szükség.

— Gróf most nincs, tehát a jogot kétfelé vágjuk, osztozunk, fele ide, fele
oda — (Magyar János).

Végül közös gazdaggyűlésen beszéltek meg a kérdést, azután a folatás a két

falu népe között békességben történt. A kérdést mindkét község igen fontosnak tartotta, hogy sok, jó szénához jussanak. Tehát ügyeltek, hogy a megállapodást tiszteletben tartsák.

De viták a cenkiek között is akadtak. Ha kevés volt a víz, akkor éjjel-nappal ment a folatás. Ilyenkor a nagycenkiek ugyanazt tették egymással, mint a kópháziak velük. Egymás elől húzták fel a parcellák öntöző zsilipjeit, hogy a víz továbbfolyjon. Mondják is:

— A réten sem sógor, sem koma nincs. Mert az egyik a másikat becsapta, ha sógora, ha komája, akkor is. Még az édes testvérét is — (Lex Mihály).

— Vertük egymást lapáttal (Szenecey József).

Ha van is ebben némi túlzás, bizonyos, hogy nagyon örködtek az öntözésen. Volt ugyan, akit nem lehetett becsapni.

— A kiscenki Sobor mellett volt a rétünk, de ezeket nem lehetett becsapni, mert képes volt két-három napig is ott feküdni (Fekete Péter). (Valóban a kiscenki Soborokat ma is észér embereknek tartják.) Bár a fentebb lévőket nehezebben csaphatták be, de a nagycenkiek dicsekedtek, ha lehetett, a kópháziak zúgóját is felhúzták.

— Ilyenkor aztán futottak, mert ha elfogták, megverték őket.

Az Ikván, Kiscenk alatt, Peresztég felé is épült zsilip, a *malomcsatornán*, mely az első világháború után szűnt meg. Amit a nagycenkiek kaptak fentebb, ugyanazt tették a kiscenkiek olykor a peresztégi molnárral. Elzárták a vizet öntözésre, így a molnár vízimalma nem örölt. Olykor látni lehetett, amint felfelé jön, fehér molnárruhában, ellenőrzi, hogy *a zsilip fel van-e húzva*. Ha a kiscenkiek meglátták, elfutottak. A molnár csak kiabált, feljelentést tehetett a főbírónál, de ezt meggondolta, nem állt érdekében a feljelentés, így inkább futni engedte a parasztot.

— *A molnárnak többször egész a kópházi zsilipig fel kellett menni*, az úgókon mindenütt felhúzni a zsilipet. Akkor még nem voltak motorok, hogy hajtsák a malmot, csak a víz hajtotta a húszas évek előtt (Sobor Ferenc).

— Utána motorral kezdték hajtani a malmot, többé nem volt szükség a vízre. Így megszűnt *a molnár szaladozása* is.

A rétet nyaranta kétszer kaszálták. Az első kaszálás május végétől június közepéig tartott, Arital napig (június 13). A másodikkal a sarjút — *sargyú* — aratták, augusztus végétől szeptember közepéig. Ilyenkor gyakran esős idő járt, a széna, vagy sarjút nem száradhatott ki, *kintrómlott*. Egyszer-másszor az is előfordult, hogy kaszálni sem tudtak. Legtöbbször azonban jó minőségű szénát kaptak. Többen *résziben* vállalták a kaszálást, akiknek nem volt saját rétyjük, így tartották el néhány állatjukat. Általában mindenki a sajátját kaszálta, — *kinek mikor ideje volt*. Egyesek azzal dicsekedtek, hogy nekik *a sargyú is jól hozott*, mert trágyalevet hordtak rá. Pl. Sobor Ferenc. Háromszor ő sem kaszálhatott, — *annak nincs értelme*. Többen megpróbálkoztak a harmadszori kaszálással, kevés sikerrel, mert a következő tavasszal a szénatermés megszűnt.

— Egyszer igen szűk esztendőnk volt, tavasszal kaszálni kezdtük a réteket. Lucerna még nem volt, hamarabb kellett a fű. *Lekaszáltam a réteget időnek előtte*. Sem a második, de még az első sargyú sem ért semmit. De amit rendes időben kaszáltunk, olyan szép sargyú lett, hogy alig birtunk vele. Olyan különbség volt. Még a másik esztendőben is éreztük. Apám mindig mondta: — Te meg ne próbáld! Én megpróbáltam, de hiába! (Sobor Ferenc). Így aztán harma-

dik kaszálás helyett legeltettek. A sarjúkaszálás után kihajtották az állatokat, késő őszig legeltettek.

A kaszálás 2–3, sőt 5 napig is eltartott. Reggeltől estig kaszáltak, az enni-valót a családtagok vitték ki nekik, *kettős fazik*-ban (Lásd A magyarság néprajza, 2. kiadás. I. 96. ikres edény). Sok szénára volt szükségük. A réten nagyon jól fizetett, mint mondták:

— Egy kholdról 30–40 mázsa jó száraz széna *legyün*, sarjúból 15 mázsa. Ha a szénát lekaszálták, akkor *renden* maradt, úgy száradt a földön. Néhány nap múlva favillával megforgatták. Úgy is száradt néhány napig, az időjárástól függően. Utána — ha még szükségesnek látták, ismét meglazították favillával, hogy jól kiszáradjon. Ez volt a *börzögetés*.

— Ha vastag volt a rend, a villa hegyével megbörzögettük (Fekete Ernő). Majd *boglák*-ba (*boglya*) összegyűjtötték, valameddig így állt, de néhány nap múlva igyekeztek haza szállítani, hogy meg ne ázzon. *Hosszi szeker*-re rakták. Így szállították be. (Lásd a képet!) Mint mondják:

Hosszú szekér. Németh János felvétele 1965

— Szénát, meg *gabna-félét* (*gobona*) hoztak, *takarútk* be rajta. — Innen a *takarúlszekér* (többen mondták). — Vagyis a hosszú szekéren csak szénát és szálasgabonát szállítottak. Leszorítására *nyomórúd* szolgált. Ez hosszú farúd, melyet a széna fölött középen, hosszában helyeznek el. Elöl láncsal erősítik a szekérolalakhoz, hátul pedig kötéllal. Így hordják rajta a takarmányt. Használják a faluban rövid szekeret is, ezzel répát, trágyát szállítanak. A rövid és hosszú szekérdereket ugyanarra a két pár kerékre szerelhetik. A parasztpolgárnak megvolt a kétféle szekere.

Otthon a szénát a *pajtába* rakták, ha gyorsan akarták *feletetni*. Ha viszont telire szánták, akkor a *szeker* a *herkelik*, hílík alá állt (*hí* = padlás, *hílík* = az udvarra szabadon néző padlásajtó nyílása, lásd a fényképet). Ezen át feldobálták a szénát a padlásra. Ezt a műveletet általában három ember végezte. Egyikük kocsiról villával dobta a herke-likba, a másik fenn, az ajtó előtt beljebb továbbította, végül a harmadik teljesen a helyére igazította. Az egész munkát egy ember is elvégezhette, de úgy tartják, hogy a rendes munkához hárman szükségesek. A szénát a padlásról akkor etették, ha a zöldtakarmány elfogyott.

A cenki polgár jól ismerte a szénát. Tudta, hogy melyik határrészen milyen terem. Hogy a *fertei* — Fertő tó melléki — nem tartozik a jó szénák közé. Attól a marha nem fejlődik jól, savanyú, nem eszi jóízűen. A Hanságban termett savanyú szénát szintén csak szükségből vette meg, ámbár régebben a *fertei pórok* hordták a *hanyi szénát*.

— Az ócska széna. Nekünk egy mázsa szénánk többet ér, mint ott tíz mázsa (Fekete Péter).

Ennek ellenére — száraz időjárás esetén — néha a cenki parasztpolgár maga ment Osliba, a *széna fővárosá*-ba. Köztudott, hogy ott voltak a nagy *hanyi szénavásárok*. Oslai a XIX. században a *hansági szénakereskedelem központja* volt.⁹

A nagycenki határban, a *Keresztúr felé eső Szessziós réteken* savanyú széna terem. — *Mert ott a víz mindig rajta van* (Nagy Sándor). Valóban ez a terület *mélyen fekvő, vízárastásos*. Ilyen helyen a széna — *sásos, csollános, vadmajorannás, lapus, bürök, vadkömény* van közte — (Trencsér László).

— Jól terem itt a *pörgye*, kártevő növény, mert a hasznos fűvet lenyomja, összehúzza. Mikor kaszálják, az ember ki sem tudja húzni belőle a kaszát. Fehér gyökereivel összehúzza a földet. Ezért mondják — *ragadvám* —. A marha nem eszi meg, bekerül az alom közé. Ezt a *szemét gatz* kell időnként letakarítani a folytatás útjából. Azt tartják, hogy a víz hozza magával.

— *Egyik évben van, a másikban nincs* (Horváth Gyula).

— *Ha belevágott az ember a kaszával, akkor mozgott a hegy oldala, mert úgy össze volt fűződve*. Alomnak jó, szalma helyett az állatok alá (Magyar János).

A másik, a *soproni Ikva* mentén viszont, ahol öntöznek, a *Szessziós réteken*, jó széna terem.

— *Mert sűrű, első kaszálás előtt kivirágzik, jó illatos, nem sásos, nem csollános, jó vitamin van benne, édeses* (Trencsér László).

A hivatalos minősítés szerint I. osztályú, míg a másik III–IV. osztályú. Ez a terület tehát érdemes az öntözésre. Így érthető, hogy a marhahízlalásban erre az öntözéssel nyert szénára számítottak. Amikor egy időben, az első világháború után az uraság a rétteit bérbé adta, a parasztság szívesen fizetett érte, főleg a *zsöllérség* bérelte, hogy néhány marháját meghízalhatta.¹⁰

Ha végigmegyünk a réteken, és áttekintjük az öntözési rendszert, még mindig lenyűgöző hatású az itt kialakult nagyszerű, részben közösségi népi munka nyoma, mely évtizedeken, sőt évszázadon át oly eredményesen szolgálta a nagycenki parasztpolgárság hízlaló tevékenységét. A Fertőboz és Nagycenk között épített iparvasúti vonal fölött — a cukorgyárhoz, melynek hídja alatt átfolyik — kb. négy km hosszúságú szakaszon a nyílegyenesre szabályozott Ikva partján — ritkán néhány fűzfa. A fertőbozi GySEV állomáson a cukorgyártól betorkolló iparvasúti töltés hídjai utat engednek a patak medrének, a lefolyó csatornáknak. A vasút építői — igaz, per útján — tiszteletben tartották a kialakult rendszert, kikerülték. Kár, hogy a közút építésben — mint említettük — erre nem gondoltak, csupán a közúti hidat építették meg az Ikva medrének. A per és a rétöntözést szabályozó törekvések nyomai megtalálhatók a községi képviselő-

⁹ Kóvér Fidéi József: A Hanság földrajza. Szeged. 1930. Részletesen ír a hansági széna kérdéséről, pl. a kaszálásról és értékesítéséről. 50–51.

¹⁰ Karantunias Anasztáz állatorvos: Veszprém, Sopron, Vas és Komárom vármegyék szénáinak összetétele. Budapest. 1935. Eredménye a széna minőségéről ugyanaz, mint az itteni parasztság véleménye.

testületi jegyzőkönyvekben.¹¹ Előbb a perhez, majd a szabályozás megtárgyalására küldte ki a község a képviselőit, olyan parasztpolgárokat, akik az öntözésben érdekeltek voltak. Bár további részleteket nem ismerünk — legalább is a szerző —, bizonyos, hogy az öntözés biztosításában ezeknek a képviselőtestületi tagoknak a munkája is szerepet játszott. A kérdést ismerő öreg cenki parasztemberek még ma is nagy lelkesedéssel beszélnek a *folatás* részleteiről, mutatják az írásos anyagokat. Sajátjuknak tekintették a munkát.

Ezeket az öntözési hagyományokat hasznos tanulmányoznunk, mert népünk közelmúlt életének egy-egy darabja. Még akkor is, ha az adatközlők lelkes közlései alapján egy kicsit a *valóság égi mása* bontakozik ki, egy-egy adatuk nehezen hihető vagy ellenőrizhető.¹²

Herke-lik létrával. Németh János felvétele

Másrészt az öntözést korszerű formában — ha lehet — fel kellene újítani. Az öntözés — mint a magasabb színvonalú mezőgazdasági termelés megteremtésének egyik előfeltétele — napjainkban vált végleg el nem odázható kérdéssé. A Széchenyiek és — többek között — a nagycenki parasztság vízgazdálkodási

11 SAL. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1901. október 19. — utalás a perre. U. az 1903. június 14. — utalás a szabályozásra.

12 Pl. állítólag a határban dolgozó, az öntöző csatornákat helyreállító, vagy kaszáló embereket a *fertőbozi és kópházi* asszonyok meglátogatták, *putlikosárral* a hátukon, abban bort vittek. Így a munka befejeztével olykor *dáridót* esaptak a határban. A cenkieknek maguknak is volt boruk, de — úgy látszik — tavaszra, vagy nyárra elfogyott. Mások szerint az ilyen borivás adott olykor *kurázsit* a zsilipek elzárásához, illetve felemeléséhez.

programját és hagyományát most fejleszthetik igazán korszerűvé. Erősen sürgeti ezt pl. az 1968. évi nyári aszály.¹³

Úgy hisszük, az ismertetett öntözési rendszer *a népi erő olyan megnyilatkozása volt*, hogy az e téren kialakult gyakorlat és annak a hagyománya *értékes eleme a nyugati végek paraszti életének*.

Adatközlők:

Bene Mihály, 1909. Gyár utca 18. Tsz. fejő, parasztember, régi állathízlaló családból.

Fekete Ernő, 1921. Gyár utca 53. Tsz. tag, parasztember.

Fekete Péter, 1903. Gyár utca 75. Tsz. állatgondozó.

Horváth Gyula (Andor), 1923. Gyár utca 21. Tsz. állattenyésztő brigád vezetője.

Horváth Gyula (Titusz), 1900. Soproni utca 110. Tsz. tag, volt urod. eseléd.

Horváth Lajos (Andor), 1894. Kiscenki utca 15. Parasztember, volt egyéni gazda.

Lex Mihály, 1890. Gyár utca 17. Nyug. tsz. tag, volt erdőbirtokossági elnök.

Magyar János, 1902. Iskola utca 15. Volt tsz. tag, utolsó vízügyi elnök, zsillipezező.

Nagy Sándor, 1908. Tsz. tag, volt urod. juhász.

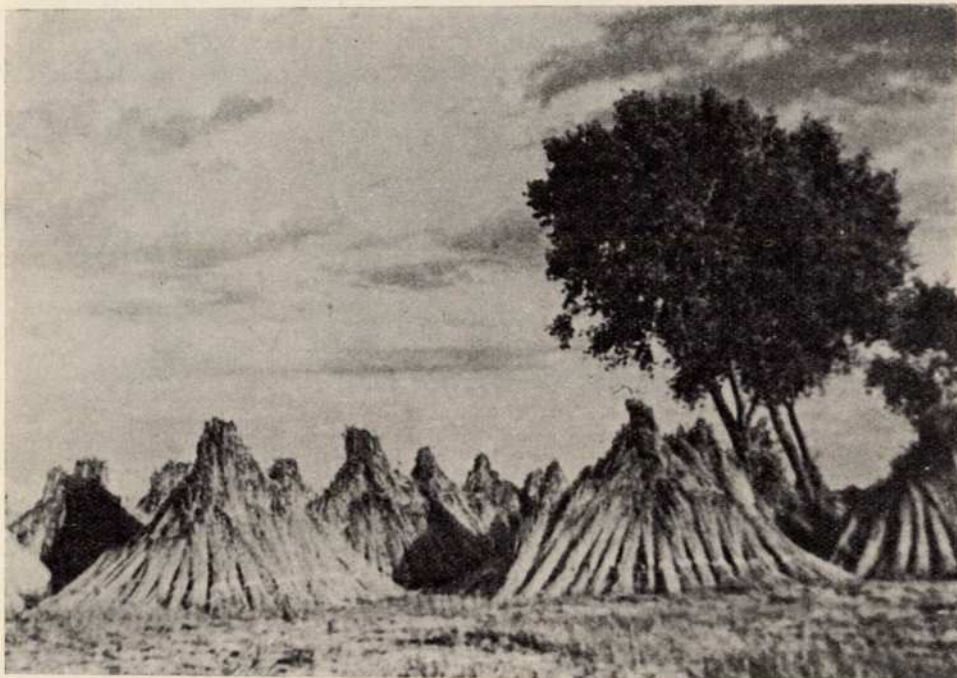
id. Sobor Ferenc, 1897. Kiscenki utca 32. Volt parasztember.

Szeneczey József, 1894. Gyár utca 10. Tsz. tag, parasztember.

Szommer Pál, 1889. Gyár utca 8. Egyéni parasztember.

Trencsér László, 1908. Hidegségi utca 5. Gyógynövénygyűjtő.

Ezenkívül – más néprajzi anyag gyűjtése közben – a kérdésről többen nyilatkoztak, adtak egy-egy adatot.

Nádrakások a Fertő déli partján. Fénykép

¹³ L. MSzMP VIII. Kongresszusa anyagát. 1962. november 20–24. A Hazafias Népfront győr-megyei tanácskozása – 1962 decemberben – hangsította mind az árasztásos, mind az egyéb öntözés jelentőségét a megyében.

Adatok a Nagyerdő történetéhez

Írta: Mikó Sándor

1. Megállapított tény, hogy hazai erdészettörténeti irodalmunk szegény és hiányos. Ennek hatására merült fel bennem az a gondolat, hogy az Országos és Soproni Levéltárakban végzett kutatásaim során a Sopron megyei Nagyerdővel kapcsolatban összegyűjtött, eddig még nagyobb részt feltáratlan anyagot közlésre bocsássam, és a már nyomtatásban megjelent dolgokat eredeti idézetekkel is alátámasszam, amelyek néprajzi és nyelvészeti szempontból is sok újat adnak. Nem összefüggő történetet kívánok nyújtani, hanem csak adatokat szolgáltatni ehhez. Pár helyen hivatkozom olyan megállapításokra is, amelyek már ismeretesek, és minden bizonnyal elkerülték a Nagyerdő történetével foglalkozók figyelmét.

2. A Nagyerdő területén fekvő Szolgagyőr a XVII. és XVIII. században a Széchényi család birtoka volt. Erre vonatkozólag már a XIII. századból van oklevelünk, amely egyúttal meg is dönti Csapody István állítását, hogy „a hatalmas, összefüggő erdőség először 1416-ban Lósy Jakab fia, Beled és Ebergőczy Tamás fia, János közt végbement „osztály”-nál szerepel.¹ Ugyanezt Bártfai Szabó László 1410-re datálja.² 1275-ben IV. Béla Magyarország királya Bertrand ispánnak, aki főleg a Frigyes osztrák herceg ellen viselt hadjárat idején a soproni határvidék őrzésében dicséretesen és bátran helytállt, privilégiumot adott azokra a várföldekre, amelyek Szolgagyőr várához tartoztak és együttes néven Családnak nevezték őket. Ugyanekkor részt kapott a Kis-Rába folyóban is, ahol e várföldeket érintette.³

1328-ban a Vághy család tagjai, akiknek ősei Rába-menti erdőőrök voltak, a Vágon lévő erdeiket, mégpedig a Mogyorós berket, a Farkas erdőt és Magada erdőt, amelyet a nép „Ketske élés”-nek hívott, felosztották egymás között.⁴ A falu történetírója, Németh Imre úgy véli, hogy az erdők, cserjések a Rába mentén déli-nyugati irányban feküdtek, amit az Erdei tag elnevezés is megerősít. Még a múlt század 90-es éveiben a Sugó felé vezető tagúton állott két öreg szilfa, amelyek ekkor néhány százévesek lehettek.⁵ A röjtöki erdőt a két Vághy fivér, Benedek és Miklós 1328-ban szintén felosztotta. A keleti rész Benedeknek és utódainak, a nyugati rész pedig Miklósnak és örököseinek jutott.⁶ 1405-ben Vághy János és György Röjtököt az erdővel együtt elzalogosí-

1 Csapody István: A Sopron megyei „Nagyerdő” története. Soproni Szemle, 1963. 218. lap.

2 Bártfai Szabó László: A sv. gróf Széchényi család története. I. 1252–1732. Budapest 1911. 467. lap.

3 Széchényi család levéltára. Országos Levéltár. (Továbbiakban OL.) P. 623. II. k. 28. sz.–I. cs. 1. A. „... Bertrandus ad nostram accedendo presentiam postulavit, ut terras trium villarum in confinio Suprueniensi existentes, ad castrum Zulgaguriense pertinentes, que uno nomine Chalad nuncupantur, quas quidem paulo antea sibi contuleramus, nostro dignemur privilegio confirmare...” V. ö. Szentpéteri Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest 1923. I. 359. lap. Eredetije: OL. DL. 459.

4 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–II. cs. 2. G. „Sylvae mogyoros berek vocatae,” „Sylva Farkas erdeje vocata,” „Sylvae Kecse élés vulgariter vocatae.”

5 Németh Imre: Vág, Sopronvármegyei Község története. Rákospalota 1931. 40. lap.

6 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–II. cs. 2. G. „... terrae arabiles cum foento, et Sylvis in eadem Possessione Röjtök.”

tották 13 márkáért a Czirákiaknak, amiből hosszadalmas per származott, mert a család egyik része szerette volna visszaváltani.⁷ A XV. század végén a Kanizsaiak „nemcsak ezen Erdőt, hanem más helységeknek Erdejeket erőszakkal, sok számú fegyveres hajdukkal el foglalták és a Lővei N. Erdőhöz kapcsolták.” A Kanizsaiaktól pedig a Nádasdyak örökölték. A Vághy család követelte vissza e tulajdonát és a kérés jogosságának tisztázására Mikó Domonkos, Sopron vármegye szolgabírája több tanút idézett meg a muzsai tárgyalásra. A kihallgatott emberek, 75–85 évesek, édesapjuktól és más öregektől hallották, „hogy a röjtöknek volt erdeje és a Vági familia birta.” Vallomásukból kitűnik, hogy a muzsai lakosok a Vághyknak minden szekér fáért „15. pénzt”, egy-egy marha egész nyáron történő legeltetéséért pedig „5. pénzt” fizettek. A Kanizsaiak és a Nádasdyak idejében ez az összeg három, ill. négyszeresére emelkedett.⁸

A lozsi erdő szintén a Kanizsaiak és a Nádasdyak tulajdonába került. II. Ulászló király 1501-ben Viczay János lozsi földesurat bízta meg e vakmerőség kivizsgálására.⁹ Erről Bártfai Szabó is ír,¹⁰ de az eredményről nem tájékoztat. Viczay özvegye, Hédervári Kata 1671-ben a Királyi Kamara előtt bizonyította, „hogy az Loosi határ mellett lévő Nagy Erdőnk bizonyos része Looshoz való lévén.” Ezt az állítását tanúkkal is megerősítette. Varga Márton ebergőczi ember szerint, aki vallomásában az öregek elbeszélésére hivatkozik, a „Nagy Völgy lett volna rigenten az Losi határ, és ot az ut mellett hallotta, hogy két tó vagyon, az edgyikét kerék tónak híják, az másikat Nyaras tónak híják, ugyan azon ut és Völgy mellett Vagyon egy domb az két ember ölisnek neveznek, az melly tókat, és dombot maga is tud az fatens, és ezeket hallotta, hogy hasittanak az Losi határt az Nagy Erdőről”. Borics János pedig úgy nyilatkozott, hogy „Szolga Győr névő mezzőig tartana az Losi határ.”¹¹ A későbbiekben kitűnik, hogy az úrnő panaszának a kamara nem adott helyet, mert 1733-ban Viczay Jób a vármegyén ismertette sérelmeit. „Loosi Helysigemnek Határi réghi eleimnek ideiben el Szenvedhetetlenül megh csorbittattak, in Specie pedig bizonyos ezen Lóósy határban lévő erdő (mellynek mostanságh Méltóságos Fölső Vidéki Groff Szécsenyi Sigmond Uram eő Ngha vagyon birassában) avellaltotott nekem igen nagy karomra.”¹² Az ügy kivizsgálására 1734-ben Röjtökön került sor,¹³ de ez sem hozhatott kielégítő eredményt, mert Viczay Mihály 1785-ben a Széchenyi uraságot kérte, „hogy azon Nagy Erdőnek egyéb részeiben is, mellyben egyéb éránt nékem Groff Viczainak már most semmi jussom nintsen, ótt tudni illik, á hol á Contractualisták Marhái járnak, az én Loósi, és Ebörgőczi Marháim is legeltethessenek.”¹⁴

Nádasdy Ferenc pedig a szemerei nemességet fosztotta meg erdőrésztől. „Török Háborúkor, midőn a Szemeréy Nemesség 1666. Esztendő előtt Hartzban volt, az othon maradt tehetetlen népet Kevés Censusra kinszerítette. De ez ellyen á mi Eleink 1666. azonnal contradicáltak; á Contradictio, és Revocatio

7 Németh Imre: i. m. 17. lap.

8 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–II. cs. 5. G

9 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–I. cs. 2. A

10 Bártfai Szabó László: i. m. 467. lap.

11 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–III. cs. 16. H

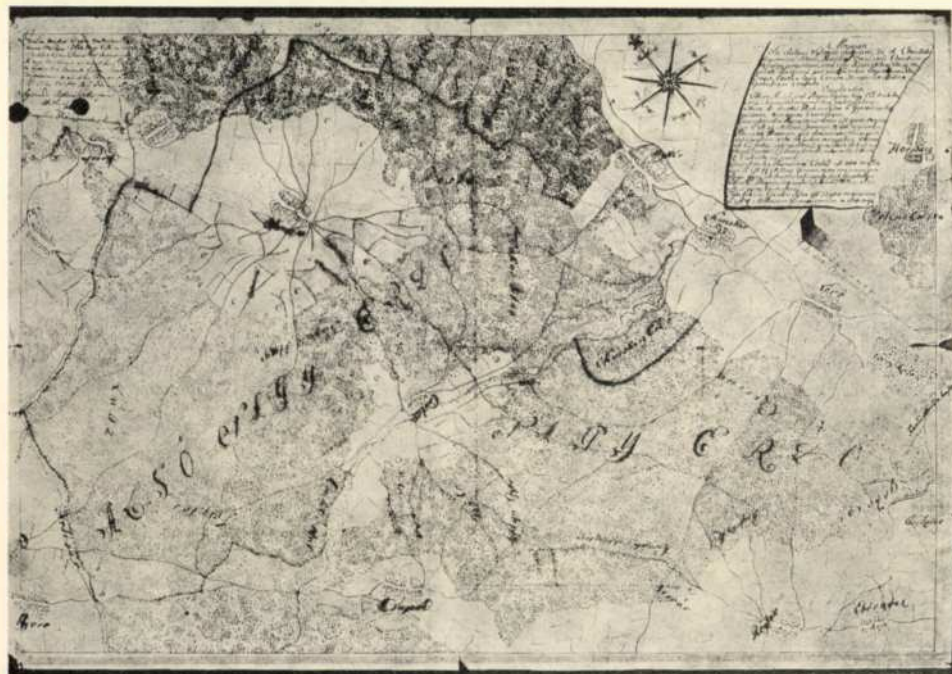
12 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–III. cs. 99. H *avellál* 'erőszakosan leválaszt'

13 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–III. cs. 114. H

14 OL. P. 623. II. k. 28. sz.–III. cs. 319. H. a lozsiak és Széchenyi György között 1692-ben jött létre a szerződés.

in origine exstal. Ekkor vesztették el tehát Szemerey Compossessorok közül Sokan az Erdejeket, melly most az Alsó Nagy Erdőhöz kaptsolva vagyon.”¹⁵

1795-ben a Széchényi család per útján próbálta meg újabb terület szerzését a Nagyerdőn. Ezen célja elérése érdekében pesti ügyvédet (Tihanyi Dániel) fogadott, aki munkájának megkezdése előtt levélben kérte ügyfelét, hogy „legelőször is Szükséges lenne, hogy Exellentiad ha vagyon a Metalis Privilegialis Levelet méltoztatna ide hozatni.” Majd azt a kívánságát tolmácsolta, hogy a helyszínen szeretne meggyőződni arról, „merre Száll a Metalis.”¹⁶ Széchényi Ferenc 1784-ben bérbe vette gróf Schmeidegh László peresztegi földesúr erdejét,

Iván és környéke a Nagyerdő 1704. évi térképén

amely „egy Quartalitásbul allo örökös Jussa” volt, nyolc esztendőre 1800 forintért. Az árendát két részletben fizette. Egyik felét Szent György napkor, a másikat pedig Szent Mihály napkor.¹⁷

3. A Nagyerdő kiterjedéséről már 1764-ből van adatunk és ezt a dolgozatban közölt első térkép szolgáltatja. A térképet, amely Ivánt és környékét ábrázolja, Kneidinger András Lipót, a magy. kir. udvari kamara mérnöke készítette.

15 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 41. A *compossessor* 'birtokostárs'; *contradico* 'ellenéz' *revocatio* 'visszakövetelés'

16 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 50. A, *meta* 'határ'

17 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 104. A, *quartalís* 'negyedhely (fertály)'

Ezen a Nagyerdő még összefüggő terület és kerülete 37 900 öl, azaz 8 germán mérföld és 900 öl. (A további adatokat lásd a jegyzetben.)¹⁸

1788-ban Hegedüs Nep. János a vármegye geometrája pedig a következő számításokat rögzítette a Nagyerdőről:¹⁹

Extensio, et Capacitas Sylvae Orgiae	Jugera ab	$\frac{1}{64}$					
Nagy-Erdő	Quadratae orgys 1600 computa		Remanentes Orgiarum Quadratarum	Divisa per Annos 60 obveniunt pro Anno Uno orgiae Jugera			Orgiae Lignorum post Jugerum Unum 20. computatae
				Quadratae			
1°Felső Nagy Erdő Supra rivulum Nemeskér	9683780	6052	$\frac{23}{64}$	5	161396	100	2000
2°Felső Nagy Erdő infra rivulum facit	6484318	4052	$\frac{44}{64}$	18			
Huius $\frac{1}{6}$ per Iványienses extirpata	1080719	675	$\frac{28}{64}$	19			
detracta hac $\frac{1}{6}$ -tate ma- nent adreptiendae	5403599	3377	$\frac{15}{64}$	24	90060	$56\frac{1}{4}$	1125
3°Alsó Nagy Erdő facit	10632214	6645	$\frac{8}{64}$	14	177203	$100\frac{3}{4}$	2215
Summa Totius Sylvae constituit	25719593	16074	$\frac{43}{64}$	18	428659	267	5340

18 OL. P. 623. S. szekció 83. Jelzet 44. Az „A” betű jelöli a Nagyerdőnek azt a területét, amelyet a nemesládonyiak irtottak ki. „B” betű mutatja a győriak által kiirtott részt, amelyet szántóterületnek használnak. Iván kerülete 9200 öl, azaz $2\frac{1}{4}$ germán mérföld és 200 öl. Ezt az egész területet az iványiak irtották ki folyamatosan és ugyanők el is foglalták. Utolsó irtásaikat, amelyeket még a mindig ott lévő kiirtott farakások is mutatnak, és a közben fekvő elválasztott földeket „C” betűvel jelölik. Család kerülete 7100 öl, azaz $1\frac{3}{4}$ germán mérföld és 100 öl, amely területet a lakosok irtottak ki, „D” betűvel jelöli. A terület, amelyen az irtott fák még láthatók, szántó.

19. OL.P. 623. II. k. 28. sz.–I. cs. 127. A *extensio et capacitas* 'kiterjedés és kitermelés'; *orgiae quadratae* 'négyzetöl'; *iugera ab orgys 1600 computata* 'hold 1600 öllel számolva'; *remanentes orgiarum quadratarum* 'visszamaradandó erdőterület négyzetölből'; *divisa per annos 60 obveniunt pro anno uno* '60 évre elosztva egy esztendőre jut'; *orgiae lignorum post jugerum unum 20. computatae* 'ölfá mennyiség, egy hold után 20 ölfát számolva'; *extirpata* 'kiirtott'; *detracta hac 1/6 tate manent adreptiendae* '1/6 részt leszámítva marad felosztásra'; orgia: öl. Térfogatmérték széna, kő, fa stb. mérésére. 1 öl fa 2.2.1 méteres térfogatu volt.

1802-ben Bárány Péter, a Széchenyi uraság iváni uradalmának gazdasági ülnöke így „vélekedik a Nagy Erdő Cultivációjárul: Az egész Nagy Erdő a fára nézve két féle. Egyik része desolált státusban van a másik oly karban vagyon, hogy az, most is esztendőről esztendőre vágni lehet. Az illetén cultivált része az Erdőnek az Ugy nevezett Görbe tilos, Gőbötse, és Czerina,” amelyek össze-

A Horpácsi Uradalomban tartott Nagy erdő mérnöki kiszámítása

Nevészet storiás	nagyerdő		nagyerdő		erdőben	
	stet	oppokón	stet	oppokón	stet	oppokón
1. Erdő- legelő						
2. Kész kőr vici	1168279	15558129	24	39		
3. Tavak	1161	7111				
4. Utak	19688	16938				
Horpácsi nagy erdő összesen					1916019	1596869

Az 1846 dől évben meghatalosított Főherceg kerins kiállítására
 1847 dől évi febr hónapban kőrdőgyan
 Botkafalvay Erő mérnök

Gen Mérnöki számítások az 1846² évben meghatalosított Főherceg kerins
 legyvel egybe hangzóknak, is meggyőzően a tapasztalásainál.
 László költésítőknek Horpácsián Martius 15- 1847.

Hagy Péter Magyar nyelv tanárja i.
 Szabó István Magyar nyelv tanárja.
 Vagner Mihály F. Horpácsi kerins.
 Főherceg kerins.

A horpácsi uradalom erdejének részletes mérnöki kiszámítása

sen 2918 196 négyszöglet tesznek ki. A „desolált” erdő rész pedig 14 742 516 négyszögöl.²⁰ A horpácsi uradalomhoz 1846-ban a Nagyerdőből 1 916 019 négyszögöl terület tartozott.²¹

20 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 181. A. cultivált 'gondozott'; desolált 'elhanyagolt'
 21 OL. P. 623. III. k. 28. sz.-I. cs. 194. A

4. A régebbi századokban az erdőt mindenki szabadon használhatta, és ennek következtében épségben tartására kevés gondot fordítottak. Ezért a földesurak kezdték szabályozni a „faizási” jogokat.²² Az 1504. évi vadászati és madarászati tilalom ugyan próbálta csökkenteni a károkat és lehetetlenné tette a telkes jobbágyok számára, hogy földjeiket a vadak kártevésétől megóvják. Mollay Károly szerint a jobbágyok ezt figyelmen kívül hagyták és tovább is vadásztak, madarásztak, ahogy az ugyancsak tilos halászatot is folytatták.²³ Nádasdy Tamás már a XVI. század derekán csak fűtés és házépítés céljaira engedte meg a korlátlan fahasználatot. Az iványi erdő után tizedet szedett, a hidasziak pedig 1528-ban 53 dénár erdőbért fizettek.²⁴ 1597-ben a szentmiklósi erdőn a tűzifáért a sarródiak 20, a muzsaiak 9, a röjtökiek 8, a szécsényiek 16, a csernelháziak pedig 1 forint 20 dénárt róttak le. A széplakiak fejenként 1 forintra adóztak a Nádasdyak pénztárába. Ugyanekkor a kapuvári erdőn „egy ökörtül den. 2, egy lothul den. 27” volt a tarifa.²⁵

A szabad használati jogok korlátozása, majd a tilalmak felállításával bomlasztotta a földesurak szomszédi vagy családi kapcsolatait is. 1439-ben a csornai konvent tiltakozott a röjtöki földesúrnál, mert disznócsordáját a röjtöki erdőről, amelyet éppen ott makkoltatott, Szentmiklósrá terelték és ebből egyet levágtak.²⁶ Festetich Pál 1694-ben Széchényi Györgynek írt levelet, amelyben felpanaszolta, hogy szolgálai megakadályozták sertéseinek makkoltatását a Nagyerdőn.²⁷ Viczay Jób sörtvélyes marháit 1732-ben Széchényi Zsigmond emberei hajtották be a Nagyerdő Göböcse nevű helyéről a röjtöki majorba és a „bé hajtót marhák közül” egyet le is öltek.²⁸ 1748-ban Viczaynének (Ebergényi Eszter) négy darabból álló „Sörtvélyes Marhait” az újkéri erdőőr „bé hajtván minden tartás nélkül eötöd napigh rekeszben sanyargatta őket.”²⁹

Esterházy uraságnak pedig a petőházi Zeke József Provinciális Commissariusal gyűlt meg a baja, mert az juhait, gulyáját, és sertéseit, „mellyek nem kevés Számuak esztendő által makkoltattya a Csapodi erdőben,” faszükségletét pedig a vitnyédi erdőben szerzi. Itt is túllépte az engedély határát, mert „nem csak á dült fat, hanem akármely mak termő, s épületre valo fát ott vághták, és Petőházi Hazához hordották, Télen, nyáron egyaránt.”³⁰ Huzamosabb ideig állt perben Esterházy Miklós és Széchényi Zsigmond a hegykői Ereszvény erdő miatt. Széchényi nem jó szemmel nézte, hogy a hercegi ház szarvasmarháit, birkáit szabadon legeltek az említett erdőben, ezért 1754-ben „egyedül az Juhok eránt olyas engedelmet adott, hogy némelly Szeles fürgeteges és hidegh essős údőkben arnyékban lételekre nézvést csupán az Erdő mellé hajthassanak.” Ennek túllépése esetén a juhászok zálogot tartoztak fizetni.³¹

1735-ben a soproni jezsuiták bőii ispánja, Grubanicz Ferenc 12 paraszt szekér-

22 Faizási jog: a lakosság épület és tűzifa szükségletét az erdőről szabadon szerezhetette be.

23 Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története; Megjelent Csatkai Endre-Dercsényi Dezso, Sopron és környéke műemlékei c. kötetben. II. kiad. Budapest, 1956. 62. lap.

24 Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932. 109. lap.

25 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. OL. P. 108. Rep. 65. No 57.

26 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-II. cs. 35. G

27 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-III. cs. 1. L

28 Soproni Állami Levéltár. (Továbbiakban SÁL) Acta iuridica magnatum Viczay. Tom. 3. Fasc. 1. No 6.

29 SÁL. Acta iuridica... Tom. 3. Fasc. 2. No 35.

30 OL. P. 108. Rep. 14. Fasc. Q. No 465.

31 OL. P. 623. IX. k. 42. cs. 4.

rel ment Széchényi Zsigmond Nagyerdejébe és „otton a Baglok uttyának mondatott diverticulomon” embereivel száraz és nyers fát vágatott ki, amit a rendház számára el is szállítottatott. Széchényi ezen „hatalmasságh” kivizsgálására a soproni bíróságot kérte fel, ahol a collégium rektora ímígyen cáfolta az ellenük emelt vádat: „... hatalmasságot cselekedni Se magok, Se embereik által nem akarnak, ezen fa hordás is bizonyos Taxának (mellyet az előbbenyi erdő Ispán Uraink te tettek) megh fizetisével, és így nem hatalmasul történt.”³² Széchényi Antal nemtetszését váltotta ki, „hogy az N. Vármegye is Esztendónként á Nagy Erdőrül Számtalan Sok fát hordat, ugy hogy reá megy minden Esztendőben 500. Szekérre.”³³ Sok fát szállítottatott el a Viczay familia is a Nagyerdőről minden ellenszolgáltatás nélkül. A Széchényiek 1773-ban ebből is bírósági ügyet csináltak. A kihallgatott tanúk elmondották, hogy uruk az épületfát a vicai malom és kocsmaház építéséhez használta fel. Továbbá vallották, hogy az erdőőrzők majdnem minden alkalommal meglátogatták őket munka közben, de ezek „Soha Sem elleneztek annyival inkább nem háborgattak, ha nem békével nyilván és Szabadon vágták és Hordották.”³⁴

Családon belül is akadtak ellentétek. Az 1750-es évek elején Széchényi László Lövé és Nemeskér között irtatni kezdte a Nagyerdőt, ezért sógora, gróf Schmidegh Friderik a „Feő Szolga Biró” által figyelmeztette, „hogy az el rontatott, és le vágottatott fákért” kártérítést fizessen neki.³⁵

A tilalmi rendelet, mint fentebb láttuk, nem érte el célját, mert a jobbágy-ság ezután is megsértette a tulajdonjogot. A kapuvári uradalom 1633. december 12-én keltezett utasításában olvassuk a következő sorokat, amelyek Madarász Marconak szólnak: „Mivel minden erdeink elpusztoltanak, szorgalmatos gondja legyen az erdőkre, nyers fát se az magunk jószágbelieknek se az szomszédságnak szabad ne legyen hordani sub poena in urbaria specificata.” Továbbá a jobbágy-ságnak az „erdőre fájészni ne legyen szabad menni, ha penig rajta tapasztalja; avagy végére mehet is eo facto, in florenis 12 convincáltasék.”³⁶ Ugyanilyen erélyesen lépett fel Széchényi György 1677-ben, amikor parancsban adta ki az újkéri katonáinak, hogy az „erdeinkben Kár tévő Embereket megh fogni és arestomban hozni” kell.³⁷ 1725-ben a Széchényi család egyik tagja így fenyegette meg falvaiban lakozó jobbágyokat: „El nem Halgathatom Sok Szori Bosszuságomra el követett Hatalmaskodastokat... ti nektek anni közöttök nincsen, Hogy csak Egi talpamra is bé mehessetek vagy Marhatokat bé ereszhessétek az én örökös Nagy Erdő nevü Jozzagomban Hírem nélkül, S-census nélkül. Mert mind az Fa, mindaz Fű, S- annak Gyümölcse és Földé az én Territoriumon S- magános Penzen vett Jozzágon fekszik.” Végül figyelmeztette őket, ha továbbra is „az Nem Igaz uton” járnak, akkor „Bizonyosan verembe estek, az honnad nehezén Szabadultok karozás nélkül.”³⁸ Hasonló okokból írt levelet 1749-ben Esterházy Antal a kapuvári uradalom tisztartójának, Hochszinger Mihálynak.

„Mivel tudunkra vagyon, hogy noha Sok rendbéli parancsolatok már ekkoráig az Feő Tiszteink által ki adattattak, hogy az Kapuvári és Lettingi Erdőben rendet-

32 OL. P. 623. II. k. 28. sz.—I. cs. 27. A, *diverticulum* 'mellékut'

33 OL. P. 623. II. k. 28. sz.—I. cs. 54. A

34 Khuen Héderváry család levéltára. OL. P. 427. II. 51.

35 OL. P. 623. II. k. 28. sz.—I. cs. 39. A

36 A kapuvári uradalom utasítása 1633-ból. Magyar Gazd. tört. Szemle 1905. 281–286.

37 OL. P. 623. II. k. 25. sz.—I. cs. 1. B, *arestum* 'fogság'

38 OL. P. 623. II. k. 28. sz.—I. cs. 19. A, *territorium* 'határ'

lenül, és engedelem nélkül Szokot fa vágás, és annak ki hordatása iránt Szükséges vigyázást a mi Tisztartunk az arra való rendelt Ispányunk, és Erdő vigyázok által tartson, és az illetin illetlen excessusokat ne Engedgyen; mégh is azonban hallanunk köll, hogy nem csak Zeke Joseph Uram, hanem más Idegenek is Szabadon azon emlétt Erdőkben fa vágásra az Embereiket bé küldeni, és aztot ki hordatni Szoktanak. Azért ez által az Kapuváry Tisztartunkk Hochszinger Mihálnak parancsolunk, hogy se Emlétt Zeke Joseph Uramnak, se más Idegenekk ezen fa vágást és ki hordatást addig ne Engedgyen, valamedig az iránt más parancsolatot túlünk, vagy Feő Tiszteink által nem veszen. És mint hogy az Petőházybéli Lakosok is ekkoráig valami arenda Pénzért az Szükséges Tüzre való fát azon nevezett Erdőkbul ki hordatták, eztet is főnt Emlétt mod Szerint meg tiltyuk, és jövendőben se Arenda Pénzt főll ne vegyen, se fát vágatni, avagy ki hordani tovább való más érkezendő parancsolatig ne Engedgyen. Hogy pedig ezen Erdőkben oly Szabadon mindütt Szekerrel bé Gyárás, és bé menetel legyen, akarjuuk, és parancsolunk, hogy Tisztartoink ezen főnt nevezett Erdők körül Arokat főll hányattassan, mely iránt tovább való, és Szükséges rendelést Consiliarius Wachtel Ur ki fog adni mely Szerint azon arokat köll főll hányatatni, a mint is arra való ki teendő költséget Számtartunk, Számadásiban pro justa erogatione be teheté. Azért az ott lévő Tisztartunk Hochszinger Mihálnak meghagyunk, és parancsolunk, hogy eztet véghben végyen, S egyszer S mint reménlünk, hogy az ekkoráig főnt Emlétt Erdőkben történt Excessusok el távaztatására jo rendeléseket, és vigyázást fogh tartani:

Dat. Bécsben die 17 Maji 1749

Herczegh Eszterhazy Antal³⁹⁾

A Nagyerdőn végbemenő jogsértések sokféleségét tükrözik a következő adatok:

1678-ban a hegykői jobbágyok kerültek az úriszék elé, mert az ott lévő „Tilos erdőkben (Ereszvény és Ujtilos) bele menvén magok cselekedetekkel az Uraságnak el Szenvedhetetlen Kárával számos fákat vághatnak le az Uraságh, s- Tisztek hire nélkül. „A tárgyalási jegyzőkönyv huszonhét jobbágy nevét tartalmazza, akik közül négyet alapos indok alapján felmentettek, a többire pedig személyenként 12 forint büntetést szabtak ki.⁴⁰ Győri lakosok 1732-ben az uraság bosszantására kivágták a Rudas tó és a Köves ér között vadászás céljára „főll alétot jél fákat.”⁴¹ 1753-ban „az Nagy Horpácsi és Kövesdi erdőkben” 23 alkalommal történt szabálysértés, amit Galavics János erdőispán jelentéséből ismerünk és ezek közül a legérdekesebbek:

- 1° Iványi Kovács Mihály Istók fia vittek fa hegyett Nagy Geresdre, Takácsnak, az baglas felől való erdőbül, á hol- is megh zálogoltak Cséri Erdő Őrzők őket, de többen érkezvén, és erőszakkal vissza vették tőlök az zálogakat, és ugyan veréssel fengettük eőket, á mint ha vissza nem engettük volna, megh is történt volna. Mivel már lármassan, Vass vellakkal futottak az Iványiak és edgyik á többi közül, tsak azt kiáltotta, hogy vergyük agyon eőket.
- 2° Az Lövei Erdő őrzők egy Csapodi juhásztúl ellvették az őregh Szúrét; azért hogy az Nagy erdőn páscuáltó az Juhait; Az másik Juhász pedig fejszével reájak támadott, és nem engette magát, más az S. V. Sörtvélesseik is mind bé járnak az erdőre; holott Semmitsem fizetnek; Se Juháitul, se Sörtvélesseiktül, azt feleli, hogy mindenkor Szabadon páscuáltak...
- 5° Ebörgőczy, és Rőjtői erdő őrzők Pereszteghi Székel ur Jobbágyátul vettek ell egy fejszét, és egy hosszú Lánczat, azért hogy az Gőbölesen épületre le vágot fának hegyét ellvítették...

39 OL. P. 108. Rep. 14. Fasc. Q. No 459. *consiliarius* 'tanácsadó'; *excessus* 'kihágás'

40 OL. P. 623. IX. k. 42. cs. 4.

41 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 24. A.

- 10° Cséri erdő őrzők Iványi Takács Gyurka névű embert találtak fa hegy vágásán, de Sokan öszvő futottak, és Semmi képpen nem engették megh zálogolni, vagy bé hajtani. Iten ugyan Iványi Óri Mihály uý irtást tészen, és többen irtanak...
- 13° Festetics Uram családi Gazdája, Jobbággyakkal edgyütt ell jöttek, az Uykéri csonkásban vesszöt vágni, de vissza üzettem, jól lehet hogy Szoval reájak is támattak az erdő őrzőkre, de ugyan tsak békével ell mentek.
- 14° Lövej erdő őrző vett ell Széplaki Pintér Szolgáittul egy fejszét, azért hogy az Lósi uton túll lévő Tilosban fa hegyet vághtak.
- 15° Csapodiakk egy Seregh S. V. Sörtvéles marháikat bé hajtattam az Nagy erdőről, Lövej Majorban tartattam harmad napigh. Biro kézben assignáltam, az megh erga cautionen ki atta...
- 13° Cséry erdő Őrzők egy Iványi embertül vettek ell két fejszét, azért hogý fa hegy vesszöt vágott; Item Iványi Buntics János bé Szántatt, az Zöld fák allá eöttven lépésnyire.
- 19° Csapodi Plebánus uram Juhászátül vettek ell az láz Szélben egy öregh Szürt, és egy fejszét, azért hogy egy fát le vághot, és Juhait is ott legeltette. Item más két Csapodi Juhásztül vettek ell két fejszét, azért hogy azok is ott őrizték Juhaikat. Item ugyan azon helyen Csapodi Biro Juhászó harmad magával hatalmassan el lenek támodott, az erdő őrzők, és Gyilkosságat akartak ell követtni, ha az erdő őrzők nem engették volna...
- 21° Családiak ujra öttven Szál fákatt megh keréttettek, és egy darabját föl is szántatták, az Uykéri erdő Szélben. Item ismit az ell mult héten uýra Családon alol az Iványi uton tul egy Nagy Darabon megh kerítettik az fákot, melnek is Szélessige nyolcszáz lépésnyi, az hoszaságo hétszáz.
- 22° Vize Ispán Uram az családi Svajviezer marháit az ell mult hetfün az Lázro hajtatta pascuatora, és ugyan otton téjvermet is csináltotott, hogy otton fejetteti eöket.
- 23° Itélő Mester Nagy Páll Uram nem akar mak bírt füzetni azt felelte hogy vagyon Jussa az Nagy erdőben, azért nem is füzet.¹²⁷

A csapodiak ellen a későbbiekben is sok panasz merült fel. Nemcsak a tilalmakat szegték meg, hanem az uraság embereivel szemben is támadólag léptek fel. Erről tesz bizonyyságot Tóth Pál levele, amelyet az Esterházyak inspectorának írt 1785-ben:

„A Csapodiak Méltóságos Gróf Széchenyi Uraságnak Nagy Erdejébe el szenvedhetetlen károkat tesznek... Fog az Ur Inspector Uram reá emlékezni, hogy az eránt ellenék már több izben is panaszkodtam és Satisfactiót is kértem, de Eő Herczegsége részérül abban mind ez ideig is, hogy afféle hatalmasságokat ne tselekednének, Remedium nem tétetett. A tavali Esztendőben őszve verekedvén azon Csapodiak többed magokkal, hogy az Erdő őrzők vélek ne bírhasanak, mentek erőszakkal a Nagy Erdőre, és onnand őt különös izben Számos darab fákát hatalmassan le vagdaltanak és Csapodra az Erdő őrzők láttára el vitték, mellyrül más bizonyyságok is vagynak és azt kész Inquisitio által is meg bizonyíthatjuk. Kérem azért az Urat, méltóztassék ezen dologban már egyszer a meg irt hatalmaskodó Csapodiak ellen a kívánt Satisfactiót Szépségesen meg tenni, Méltóságos Gróf Széchenyi Uraságnak okozott kárát bonificáltatni, a helytelen és vakmerő Cselekedetekért pedig azon Csapodiakat, érdemesen meg büntetni. En azon volnék, hogy ez állapot csendesebb móddal effectuáltatnék, Ugyan azért kérésemet tovább is reiterálok. Egyéb eránt kintelen lennék Eő Excelltiájának Mtgos Gróf Szécsényinek a végre tudtára adni, hogy az illyes Injuriáját Eő Herczegségének panaszkodná meg, reménylem mindazon által, hogy ezen dolgot, ha az Urak akarják, magunk között is el végezhetjük.¹²⁸”

42 OL. P. 623. II. k. 28. sz.—I. cs. 36. A, *pasco* 'legeltet'; *assigno* 'rábiz, juttat';

43 OL. P. 108. Rep. 14. Fasc. Q. No 481. *satisfactio* 'elégítétel', *remedium* 'orvosság, orvoslás'; *inquisitio* 'kivizsgálás'; *bonificatió* 'jóvátész' *effectuál* 'végrehajt'; *reitero* 'ismétel'

A gyakran előforduló szabálytalanságok a laza ellenőrzés következményei is voltak. A már említett Galavics Jánosról írta 1760-ban Széchenyi Antal testvérenek, Széchenyi Zsigmondnak: „...S az mint hallom á Galavics is nem igen gondól az erdővel, és vigyázatlansága miatt újabb invasiók is történtek.”⁴⁴

5. Indokolt esetekben a tulajdonosok mind a fa beszerzésre, mind az állatok legeltetésére, makkoltatására adtak ki engedélyeket. Sőt a XVIII. század végén és XIX. század első felében a Széchenyiek már erdőterületeket is engedtek át jobbágyaiknak. Nádasdy Pál 1625 körül a Mankó Büki Horváth családnak „az egész kapuvári Dominiumhoz tartozandó Erdőkben mindenféle marháinak Szabad Pascuatiot engedett és adott,” amely még a XVIII. század végén is érvényben volt.⁴⁵ 1735-ben „Réteinket, Mezzeinket, ell öntven a viz, majd mind marháim veszedelembé esnek,” írta Kisfaludi László, a laki major ura és a Széchenyi családot kéri, hogy „méltoztatnék Kevés Marháimnak pascuatiot engedni vagy Kis Aszszony napig, tudván ugy is, hogy az Nagy Erdőn, és tájijkán lévő fűvekre Semmi Szüksége nem légyen, S mind kára nélkül engedelmet adhatt Ngod.” A kérelem meghallgatást nyert és legeltethette állatjait ott, ahol a cirákiak, szemereiek és dénesfaiak őrizték csordáikat.⁴⁶ A pórládonyiak 1735-ben a Nagyerdőn szerezték be azt a famennyiséget, amelyből új hidat építettek.⁴⁷ Ugyanilyen célra kapott fát Sennyei Anna Mária özvegyasszony Vág ura is.⁴⁸ 1763-ban a vadosfai katolikusok új templomuk tetőzetéhez szükséges épületfát szintén a Nagyerdőn termelték ki.⁴⁹ A völceseji nemesség nevében Donghó János Széchenyi Ferencnek írt, hogy „ennihány Szekér fenyő tuskét miltóztassék resolvélni, mert sok helyen é nélkül maid Semmire nem mehetünk, aholy az uczánk nedves idővel kátyós, és forrásos Szokott lenni.” A kérés teljesítését sürgősnek tartotta, mert „most jó Kedve van az itt való népnek, mellyet nem lehet mindenkor egy illyesben nálak találni, talán most alkalmas munkát tetethetek vélek.”⁵⁰ 1778-ban a csornai prépostság kapott fát a Nagyerdőről, de Németh Mihály inspector „azon esedezett uránál, hogy többre Resolutiot ne nyerjen, mert valóban el pusztulnak az erdők.”⁵¹ Egyes helységek jobbágyaival a Széchenyiek szerződéses viszonyban voltak. A petőháziak 1736-ban 17 öregdisznó, 26 süldő és 11 malac után 18 ft. 95 den.-t fizettek. Ugyanebben az évben a szécsényiek erdőbére 12 rh. forint, 10 napi napszám és 8 db. kappan volt.⁵² A ságiak a nagyerdei András-tóban itatták marháikat. Ezért 1807-ben 60 állat itatásáért „alku Szerént” 9 rh. forintot adtak az iváni kasszába.⁵³

A szerződések nem voltak örökérvényűek, ugyanis a földesúr gyakran módosította őket, aminek a jobbágy vallotta kárát. 1779-ben a kövesdi, nagy- és kiscsenki, továbbá a hidegségi parasztok Barkóczy Zsuzsanna grófné kegyelmes asszony segítő és megértő készségéért esedeztek, hogy „méltoztassék minket érdemetlen Jobbágy Szolgáit kegyes protekciója alá fogadni, és ennek utánna is az előbbenyi mod Szerintvalo faizásunkban, és pascuationkban meg oltal-

44 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 56. A

45 OL. P. 108. Rep. 14. Fasc. Q. No 463. *dominium 'uraság'*

46 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 25. A

47 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 43. A

48 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 62. A

49 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 69. A

50 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 101. A

51 OL. P. 153. R. Csomó 1280. 1778. No 3. *resolutio 'feloldás'*

52 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-II. cs. 19. G

53 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-III. cs. 49. L

mazni.⁵⁴ A nyomorúság hangja csendül ki a pinnyeiek leveléből, amelyet 1786-ban juttattak el Széchényi Ferenchez.

„Nagy Méltoságu Groff!

Mint hogy mi Pinnyi Helységbeliek mind ekkoráigh Méltóságodnak Nagy Erdeiről fáisztunk, ebben az Esztendőben pedig tellyességgel bé nem akarunk botsájtotni, hanem Sub Conditione: hogy ha mi magunk ől Számra vágjuk, és ugy pizünkért hordhatunk. az pedig hogy túlünk ki telhessék Lehetetlen Légyen mert más-ként is igen mészsi vagyunk az Erdőtől. Azért nagy alázatossággal Instályunk Méltóságodnál, ne terheltsék mi hozzánk Szegény Helységbeliekhez Annyi Kegyes-séggel Lenni, hogy Leg alább az előbbeni mód Szerént (jo Lehet az is igen terhes) méltosztassék meg engedni annál is inkább mivel hogy á mult Esztendőben is a rajtunk Uralkodo szerentsétlen Marha dögő miatt tovább fél esztendeigh nem fáiszhatunk és most is ezentül egy fertály Esztendő el telyik. Mely velünk tejendő Kegyes-ségiért Méltóságodnak mi is méglen elünk az Istent imadni meg nem Szünyünk

Pinnyi Helységbeliek.”

Hasonló panasszal éltek a szécsényiek is. „...de mivel mostanában a fái-zásunk állapotja megh változott, és másképp rendeltetett, úgy hogy, a kinek tűzre valo fa kivántatik egy ölért fizessen két forintokat, és addig a fát Szabad nem lészen el vinni, míg az árrát le nem teendi.”⁵⁵ A nagy- és kissági gazdák „Contractus váltság”-díja is tetemesen megnagyobbodott. A pénzdőn kívül az erdőöröknek adtak még családonként egy-egy kenyeret és egy-egy garast.⁵⁶

Az engedélyezett legeltetés és fairtás egyes helyeken visszaéléseket szűlt. Széchényi Antal levélben tolmácsolta testvérének, Zsigmondnak, hogy „Iván körül eppen Senkinek Sem lehet még csak Szároz fával is kedveskednünk, mert annyival inkább az Iványiak tovább mennének irtani, és Nagyobb romlást tennének á Nagy Erdőben.” Példának hozta fel, hogy „Iványi Varga Jánosnak tizenkét holdbu álló fölgyő valóságosan az Nagy Erdőből irtatott.”⁵⁷

A tilalmak felállítás és felszabadítása az erdőispán hatáskörébe tartozott. Makkterméskor, Galavics János ispánsága idején, aki 14 évig állt a Széchényi uradalmak szolgálatában, először a Nagyerdőnek az a része vált szabaddá, amely „iványon belül Napkeletnek a Kölesérig megy, hosszában pedig fel ugyan az Iványi Falu végén a Szén igetőnek, á Családi Templom felé egyenes-sen vezető utig.” Amikor itt elfogyott a makk, akkor pedig a felső Nagyerdő szabadult fel, amely „á Nemes Ládonyi határtul á Káli, Sághy, és Ujkéri határok mellett föl a Göböcség” húzódott.⁵⁸

1797-ben az újkériekkel együtt a kövesdi, lövői és iváni jobbágyok is erdő-tulajdonosok lettek, amelyről a „Nemes Vármegye által adatott bizonyság Le-vél, — írják egy későbbi folyamodványukban — hogy t. i. azok mindenkor, és örökre a miénk fognak maradni, és az mellyet a Ki vágás után mi fogunk ne-velni, abban az Makk, és Gubats is hasonlóképpen miénk fog lenni.”⁵⁹ A hegy-kői, homoki, hidegségi és kiscenki helyes gazdák erdejének adatai 1834-ben:⁶⁰

54 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 82. A

55 CL. P. 623. II. k. 28. sz.-II. cs. 16. G

56 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-III. cs. 35. L

57 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 76. A

58 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-I. cs. 77. A

59 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-II. cs. 1. D

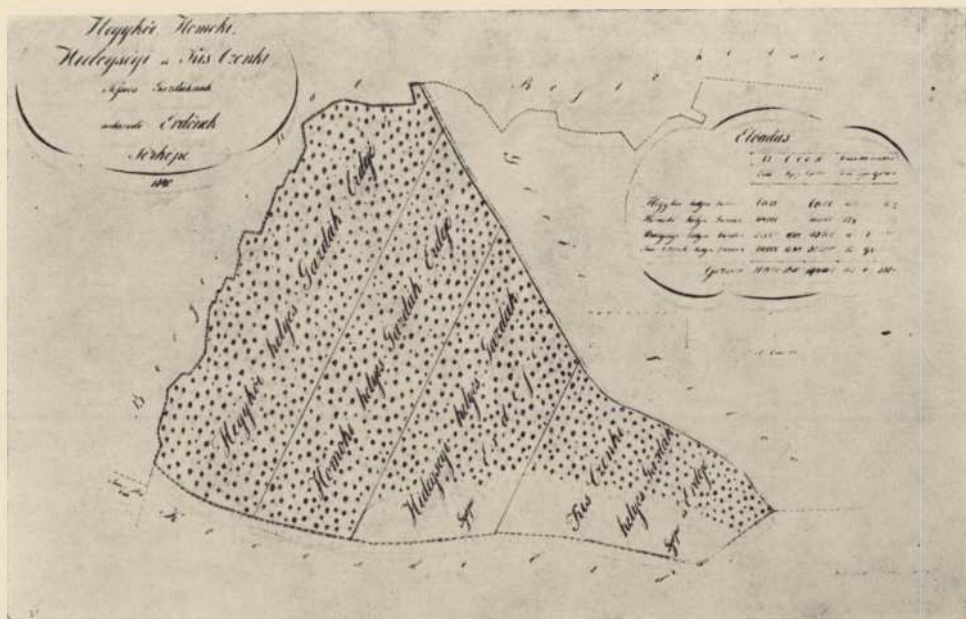
60 OL. P. 623. II. k. 28. sz.-II. cs. 23. D

Section No. 30, Volume No. VIII

B IX 0 330

	Erdőt kap	abbul esztendőnként vágásra $\frac{1}{20}$ rész	Böcsü szerint ád fát
	1200 négyszögöl holdja		ő1
Hegykő	$57\frac{4}{8}$	$2\frac{7}{8}$	$89\frac{3}{8}$
Homok	$42\frac{4}{8}$	$2\frac{1}{8}$	$65\frac{7}{8}$
Hidegség	36	$1\frac{6}{8}$	$54\frac{2}{8}$
Kis Czenk	25	$1\frac{2}{8}$	$37\frac{4}{8}$
Erdőőrző	1		
	162	8	247

Hegykői, homoki, hidegségi és kiscenki helyes gazdák erdejének térképe 1840.
Turcsányi A. mérnök munkája. OL P 623. II. kötet 28. sz. II. cs. 27 D

A dolgozat aránylag a Nagyerdő tulajdonjogi és erdőhasználati (fa, fű, makk stb.) viszonyainak történetéhez nyújt eléggé bőséges anyagot. Viszont új adatokat tartalmaz kiterjedésére és földrajzi helyneveire (út, mesgye, tavak stb.) vonatkozólag is. A tények közlése főleg levéltári dokumentumok alapján történik, amelyek a XIX. századdal zárulnak. A terjedelmes idézetek nemcsak a Nagyerdőről adnak hiteles képet, hanem megelevenítik előttünk jobbagysá-gunk küzdelmes életét, harcát a földesurakkal és beosztottjaival, a régi család-neveket, szokásokat, egyes helységek problémáit, építkezéseit és nem utolsó sorban az uraságok kapzsiságát. Ezeken kívül a nyelvészeknek is forrásanyagul szolgálnak.

Autóbuszok Sopron utcáin

I.

*Sopron autóbuszközlekedésének története
az első autóbuszok megjelenésétől a felszabadulásig*

Írta: **Lovas Gyula**

Amikor a soproni villamos vasút kocsijai mögött 1923. június 31-én bezá-
rultak a Vitztnyédi utcában lévő kocsiszín ajtajai, ezek a becsukódó kapuk
hosszú harc befejeződését is jelentették. A kisember olcsó közlekedési eszköze-
nek további forgalmaért küzdök és csakis a városi költségvetés gazdaságos-
ságáért aggódók csapták össze a felszínen; az események mögött pedig tőkés
bankvállalkozások meg egyéni pénzkapcsolatok és érdekek harca folyt.

A villamos vasút üzemének megszűntével a város belső közlekedésében
nagy hiány jelentkezett. Nem állt rendelkezésre ekkor még más, a vasutat
helyettesíteni tudó tömegszállító eszköz, mert az autóbusz, amire azok alapoz-
tak, akik megszavazták a villamos megszüntetését, csak jóval később jelenhe-
tett meg a soproni utcákon.

Persze az automobil már a villamosvasút megépítése idején sem volt is-
meretlen a soproniak előtt. Hiszen a szomszédságban, Szombathelyen már
1901-ben autót épített a Mayer gépgyár (Sopron, 1901. III. 9.), 1902-ben pe-
dig már felvetődött annak a terve is, hogy Kismarton és Szárazvám között
automobilközlekedést szervezzenek, hogy így kössék össze a GySEV fővonalát
a járási székhellyel. Úgy látszik, kényelmetlennek találták azt a vasúti össze-
kötést, amely a Sopron-Pozsonyi HÉV vonalán Vulkapordányon keresztül
teremtett utazási lehetőséget, akár Bécs felé átszállva a GySEV vonatjára, akár
pedig átszállás nélkül Sopronba. Ekkor már közlekedett Kismarton és Száraz-
vám között az a lófogató omnibusz, amely a vulkapordányi átszállás kényel-
metlenségeitől mentette meg a kismartoni utasokat. Ez a jármű azonban igen
kényelmetlen lehetett, mert a kismartoniak korszerűbb közlekedési eszközt
kerestek. Az egyre hódító motoros közlekedés fellelkesítette a kismartoniakat.
Laschober Mátyás kismartoni ügyvéd részvénytársaságot készült szervezni,
mely két, egyenként 20 ülő és 20 állóhellyel bíró autóbuszt vásárolna. Ezeket
azonban nem közúton tervezte közlekedtetni. Az volt az elképzelése, hogy
azokat a meglévő vasúti pályán közlekedtetné, s hogy méginkább az utazókő-
zönség kényelmét szolgálja, azt tervezte, hogy a vasúti vágányokat egészen a
kismartoni Fő utcáig meghosszabbítja, s ezen a módon minden igényt kielégítő
kapcsolatot teremtené a város és a vasúti fővonal között.

Hogy Laschober miért szándékozott, látszólag értelmetlenül, a közút helyett
a vasúti vágányokon közlekedni, azt a *Sopron* című napilap 1902. szeptember
27-i számának egy „A megyei utak...” címmel megjelent cikke magyarázza meg:

„Míg Ebenfurth felől kitűnően gondozott, sima uton közlekedik az ember
a magyar rész felé, Lajtaújfalun túl valóságos barbár, vad rendetlenség fo-
gadja az embert. A spanyol kinzókamra minden borzalma szakad az emberre
es fokozódik kilométerről kilométerre befelé az országba. A kismarton-száraz-
vámi utvonal kigúnyol minden lehetőséget és ha az alispán egyszer minden
szépítés nélkül, tehát nagyon is kézzelfoghatóan akarja demonstrálni a köz-
i-

gazgatást, hát invitálja meg a főispánt egy kis sétakocsikázásra ezen a hirhede vált útvonalon, melyen a szegény omnibusz utasok naponként végig gyötrődnek.”

Sopronban ekkor még nem hiányzott a belső forgalmat lebonyolító közlekedési eszköz; a villamos közmegelegedéssel szolgálta a város polgárait. Ezért ekkor még csak a környék vasút által egyáltalán nem érintett, vagy nem kielégítően kiszolgált környék közlekedésének lebonyolítására merültek fel tervezetések. Ekkor már közlekedtek különböző magánvállalkozásokból olyan omnibuszjáratok, amelyek ekkor is valahogy csak megoldották a személynaszállítást az ilyen helyeken is. Ezeket a korszerűtlenné vált járműveket kellett volna felváltania az autóbuszoknak. A már említett szárazvámi járaton kívül ilyen társaskocsi közlekedtek Sopron és Kismarton, Sopron és Ruszt, valamint Sopron és Lakompak között is.

Az 1902-ben szervezkedő soproni automobil vállalat is elsősorban ezekre a vonalakra tervezte járatait. Ekkor már évek óta húzódott a sopron–kőszegi vasútvonal építése is minden biztató eredmény nélkül, ezért elsősorban a Sopron–Kőszeg közötti „púpos világ” közlekedési problémáinak megoldására gondoltak a tervezők. Ezért a Sopron-Harka-Németkeresztúr, Sopron-Harka-Nyék-Haracsony-Szabadbáránd-Felsőpulya, Sopron Harka-Nyék-Haracsony-Lakompak és Veperd-Kabold járatokat tervezték ezen a vidéken, a Fertő partján pedig a Szentmargitbánya-Ruszt, valamint a Rákos-Meggyes vonalaknak Sopronnal történő összekapcsolását. A korábbi omnibuszok postaszállítást is végeztek, érthetően most ezeket a feladatokat is az autóbusz látta volna el. Bizonyára örömmel várták az autóbuszvállalat létrehozását a Lövér-lakók is, ugyanis a *Sopron* 1902. július 11-i számában arról tudósította olvasóit, hogy a szervezők arra is gondolnak, hogy ha tető alá hozzák a vállalatot, megindítják a lövéri meg a balfi járatokat is, hiszen a már oly sokat emlegetett villamosvasúti összeköttetés megfelelő tőke és elegendő forgalom kilátása híján ezekre a helyekre nem valósul meg.

Már odáig jutottak a soproniak, hogy egy népes küldöttséget indítottak a Baden melletti leesdorfi autógyárba, hogy megismerkedjenek a gyár különböző típusú kocsijaival, és hogy a megfelelőt majd ki is válasszák vállalkozásukhoz. A küldöttségben a megye és a város vezetőin kívül a posta képviselői is helyet kaptak. hiszen ők is érdekelték voltak az új típusú közlekedési eszköz forgalmában.

A badeni állomáson várta a küldöttséget a gyár automobilja. Az újságíró – lelkes riportter – így mutatta be lapjában olvasóinak a kocsit:

„A csöndesen dübörgő jármű már első pillanatra megnyerte tetszésünket. Képzelnék el egy elegáns nyári társaskocsit 12 személyre, melybe a gépvezető is bele van foglalva, könnyű tetőzettel, vászon függönyökkel az eső, nap és a szél ellen.”

A kocsit óránként 18 kilométeres sebességgel vitte a küldöttséget a gyárba, ahol a gyárudvaron alapos műszaki bemutatót tartottak nekik. A bizottság az öt idehozó kocsit alapos műszaki és üzemi vizsgálatnak vetette alá, de megalapították, hogy ez nem felel meg a soproni igényeknek. Még a műhelyben állt az a zárt szekrényű társaskocsi, amelyik a célnak megfelelt, azt éppen akkor szerelték: ellátva a postaszállítmányokhoz szánt zárt szekrényvel, poggyásznak rendelt hellyel és az utazóközönségnek is kényelmes ülésekkel.

Augusztusban a Daimler cég egy autóját tekintették meg a megbízottak. Lajtszentmiklóstól Bécsújhelyig 31 perc alatt vitte az utasokat a próbakocsi, amelyik a jobb osztrák utakon 24 km/ó. sebességet is elért! A Daimler gép-

kocsi 1902. szeptember 20-án Sopronban is bemutatkozott. Ez a bemutatkozás egyben a vállalkozók részvényjegyzési propagandája is volt, hiszen a polgárok most saját szemükkel láthatták, hogy mire jegyzik koronáikat. 25-én Lakompakra indult a kocsi, 28-án egy soproni társaság Pozsonyba kirándult az új járművel, a városatyákat pedig Brennbérgbe vitte kirándulni. A nagyközönség és a számottevő pénzes emberek meggyőzését ügyesen készítették elő a szervezők. A részvénytársaság megalakításához 100 darab, egyenként 100 koronás részvényt terveztek kibocsátani.

A *Sopron* c. napilap szeptember 20-án arról számolt be, hogy a részvényjegyzés *biztatóan* halad. Az újságíró szerint — aki egyébként jól látta a város jövő fejlődését — az új közlekedési eszköz Sopronban leginkább a lővér-lakók számára lesz hasznos:

„Lassanként egész kis város keletkeznek a kertek, s erdők között... A várost körül övező s legforgalmasabb, terjeszkedő részét *megakasztó* kettős vaspántot: a győri és a déli vasút vonalait bármi módon, de ártalmatlanná kell tenni magunkra nézve” — írta a gépkocsipárti újságíró, aki úgy tudta, hogy a vasutak miatt nem tudták kivezetni a villamost a Lővérekbe, s most arról tartott, hogy majd ezek a sín párok az autóbuszoknak megálljt parancsolnak.

November 2-án a Pannoniába gyűlt össze az autóbuszvállalkozásban érdekeltek csoportja, amelyre meghívták a környék minden érdekelt községét is. Ügyeik intézésére a Színház tér (ma Petőfi tér) 5. számú házban irodát is nyitottak, de a vállalkozás mégsem járt sikerrel, a biztató kezdeti sikerek ellenére nem történt meg a kellő részvényjegyzés. De ekkor még az utak állapota se ígért sok jót a kocsiknak.

Ennek ellenére a környéken már volt néhány magánszemélynek gépkocsija. Nagy szenzációt keltett a városban Széchenyi Dénes gróf, követségi tanácsos „legújabb divatú alkalmatossága,” ahogy az újságíró nevezte a gépkocsit, melyvel Münchenből Horpácsig hajtott, igaz, hogy közben Ischlben javíttatnia kellett a kocsit. Egy *évvel* később, 1903-ban egy francia teljesítményéről adott hírt, aki Párizsból jött gépkocsijával Balfra fürdeni. 1903 októberében a kapuvári Berg Miksa bárót autójával baleset érte, összeütközött egy lovaskocsival. Szóval lassan megszokták a gépkocsikat környékünk útjain, ha még nem is járt rajtuk a rendszeres társasgépkocsi.

Apró kísérletezéseket kivéve ekkor az itthon közlekedő automobilon mind külföldi gyártmányok voltak, legalább is azok motorjai. A *Sopron* c. lap ugyan 1904. január 17-én arról tájékoztatót, hogy hamarosan lesz magyar gyártmányú automobil is, ugyanis akadt egy budapesti cég, amely megvásárolta egy megbukott külföldi automobilgyár felszerelését, s azt behozva hozzánk, „úgy magyar automobil fogja rövid idő múlva... az orrunkat csavarítani pokol benzín bűzével.”

Az évek során a gépkocsikat az ipar egyre tökéletesítette, s azok sebessége is egyre nőtt. Egy újsághír szerint egy nagykanizsai gyáros „oly veszettül hajtott, hogy a 60 km-t meghaladó utat nem egészen 1 óra alatt tette meg.” Azonban a gyorshajítás következtében a gyárost baleset érte, mert „a kormányzó készülék felmondta a szolgálatot.”

Azonban még sokáig sem Sopronban, sem a környéken nem került sor közforgalmú gépkocsiüzem létesítésére. A gyárak gépkocsitermelését a soproni utcákon csak a magánautók, néhány katonai autó meg a posta szolgálati gépkocsijai képviselték még hosszú évekig. A posta két gépkocsit tartott üzemben, a 101. és a 102. számú kocsikat. Ezekkel a vasúti járatokat bonyolította le.

1912-ben már gázolt is az egyik kocsit, a GySEV állomására hajtván az Erzsébet utcában elütött egy vidéki hentesmestert.

Mivel Sopronban már a postának jártak autói, 1911-ben amikor a kereskedelmi miniszter a soproni-rusztit vasút tervét végleg elutasította, mozgalom indult, hogy a posta indítson autóbusszjáratokat. Azonban – bár a miniszterhez felirat is készült – a posta a nem túl gazdaságosnak ítélt üzemet nem vállalta. Néhány hónappal később híre járt, hogy egy angol cég vállalkozik a Sopron-Ruszt közötti autóbusszforgalom megindítására, de ez a terv is megbukott.

Mindenesetre az egyre növekvő gépkocsiverseny a vasutakat is arra készítette, hogy a motorüzem *gazdasági* előnyeiket a síneken is hasznosítsák. A győri vagongyár, a Ganz- és a Weitzer-féle gyárak már 1904-ben elkészítették első motorkocsijaikat, hogy elsősorban a helyi érdekű vasutakon olcsóbbá tegyék a személyszállítást.

E rövid áttekintés után látjuk, hogy bizony Sopronban elhibáztak valamit az akkori városatyák. Előbb megszüntették a villamos vasutat, mint helyette valami jobbról gondoskodtak volna. A villamos-párti *Sopronvármegye* c. napilap, élesen támadta az annak megszüntetésében lehangosabbakat: „Bermann postafőigazgató félrevezette a városatyákat.” „A villamosvasút lomtárba lökésének történelmi ténye Schindler András dr. műve.”

Ezzel azonban még nem teremtettek olcsó tömegszállító eszközt a villamosforgalom megszüntetése után jelentkező hiány pótlására. Csak a bérkocsisok örültek Sopronban igazán annak, hogy rázárták a villamoskocsikra a *remiz* vasajtáját, mert most ismét felderült a fiakkeresek világa. Igaz, hogy örömeik nem voltak zavartalan. Áraikat a város bérkocsis-tarifája erősen rögzítette azoknál meg állandóan kísértett is az autóbusszüzem megjelenésének gondolata fölöttük. A polgármesternek egy, a *Sopronvármegyének* adott nyilatkozata szerint 1924-ben is több vállalkozó komolyan érdeklődött a soproni autóbusszüzem lehetőségei iránt. De mégsem sikerült egyikkel sem tető alá hozni az üzemet. A Sopronvármegye 1924. augusztus 15-én javaslatot tett:

„... A város bevonásával egy részvénytársaság lenne alakítandó, amely egyelőre talán négy autóbusszal bonyolítaná le az állomások közötti forgalmat a mai villanyosvasút vonalán... a város részesedés fejében átengedi a mai villanyosvasúti kocsiszínt, mely megfelelően átalakítva lenne...” Sopronban nem alakult ilyen részvénytársaság.

A bérkocsisoknak azonban autóbussz nélkül is komoly versenytársuk akadt. Megjelentek a bérautók, s ekkor a fiakkereseket elparancsolták a Pannónia bejárata elől, helyükbe a bérautókat engedték, amelyek mégis csak tisztábbak voltak, mint a lovak. A fiakkeresek erre küldöttséget indítottak a polgármesterhez, elpanaszolva, hogy az aki a Pannónia ajtaján kilép, az inkább a közvetlenül az ajtónál lévő bérautóba ül, s nem megy odébb a fiakkeresekhez, hogy velük vitesse el magát céljához. Azonban ebbe már mégis bele kellett nyugodniuk. Hiszen az autó mindenütt teret nyert. 1924. december 21-én a *Sopronvármegyében* megjelent Fodor Béla autóvállalkozó újsághirdetése bel- és külföldre egyaránt ajánlva személy- és teherautóját. A Manninger úton lévő Kunz cég berendezte a város első benzinállomását. 1925. augusztusában „Száz autómobil száguld Sopron utcáin” – írta a *Sopronvármegye*: 68 magánautó, 8 autóbussz, 21 tehergépkocsi és 36 motorkerékpár volt ekkor Sopronban, s a lap megjegyezte, hogy már olcsóbb a taxi, mint a fiakker. Röviddel később a város autófecske- és betegszállító autót rendelt, s hamarosan a város egyik

téglagyára is hatalmas, láncsal meghajtott teherautót állított forgalomba a gyár és a vasútállomás között. A motoros járművek diadalát még az is alig kibővítette, hogy 1925. október 1-én baleset érte a Győről csak néhány héttel korábban megérkezett autófecskendőt: „próba közben a Magyar utcában egyik tengelye eltört, s így onnan lovakkal vontatták vissza a tűzoltólakta-nyába.” De ezért a balesetért talán a még ma is az úttestben lévő macskakövek a felelősek inkább...

1925 nyara valamivel közelebb hozta Sopront a rendszeres autóbuszüzem-hez. Május 17-én megindult „Breuer és Németh személyfuvarozási vállalat” cégnévvel az első soproni autóbuszüzem, amely azonban még csak igen óvatos lépéseket tett. Vasár- és ünnepnapokon Sopron és környékének kirándulóhe-lyeire, hétköznapokon pedig a déli és a győri pályaudvarokra indította járatait. A cég elsőként egy 12, és egy 6 üléses társaskocsit állított üzembe. A kocsikat elsősorban a Tómalomra indított járatokhoz használták fel. Eleinte óránként indultak a fürdőhöz, majd az utaslétszám növekedésével félóránként. A soproni közönség hamarosan megkedvelte az alumínium szekrényborítással épült kocsikat. A népnyelv ezeket „ezüstbárká-”nak keresztelte el. A Pozsonyi úton az egyik ház udvarán garazsíroztak a kocsik. Onnan indultak szolgálatba a soproni lejtős-emelkedős utakra. Hiszen a lejtőkön csak boldogultak a kocsik, hanem az emelkedőkön sokszor elakadtak. Ismételten előfordult, hogy a tó-almi úton fölfelé tolni kellett az ezüstbárkát.

Csakhamar kiderült, hogy az üzem igen gazdaságos. Így érthető, hogy már a posta is érdeklődött, hogyan indíthatna járatokat Sopronban. Bermann postafőigazgatónak régi adóssága volt az ügy, hiszen a villamos megszünteté-sében az ő műszaki véleményének is döntő része volt. A postát azonban első-sorban ekkor nem a helyi, a városi járatok érdekelték, hanem a tóalmi meg-a balfi, mert mindkettő a fürdőszézonban biztos jövedelmet ígért. Igaz, hogy a tóalmi járat nem kis megerőltetéssel juthatott csak be a strandfürdőhöz. A régi út ugyanis Sopronkőhidán keresztül vitt oda, s ez igen rossz állapotban volt. Jellemzőül a *Sopronvármegye* 1925. augusztus 4-i számából idézem:

„Szombaton este például az autóbusz a feneketlen sárban úgy benne re-kegt, hogy a soffőr az éjszakát kénytelen volt a Tómalmon tölteni és csak reg-gel lovakkal bírták az autót nagy nehezen kivonszolni.”

A gépkocsi megjelenése nem csupán közlekedési, hanem már nevetséges-nek tűnő iparjogi problémát is felvetett. A már korábban említett két alumí-nium szekrényű autó karosszériáját két soproni asztalosmester készítette. Ter-mészetesen a kocsi üléseit is. A két asztalosmestert azonban a bogárok ismét-elten kontárkodással vádolták, s vádjuknak az Ipartestület is igazat adva, fel-jelentette a két iparost, és a soproni rendőri büntetőbíró elé került az ügy. A bíró az asztalosmestereket egyenként 200 ezer korona pénzbírságra ítélte, azzal az indoklással, hogy a járműkészítés nem az asztalos, hanem a bogárnemesterség körébe tartozik.

Nem tudtam kideríteni, hogy mi lett a szokatlan jogesetnek a vége, pedig ér-dekes lett volna, hogyan is vélekedtek erről a felsőbb fórumok. Az asztalos-mesterek ugyanis erősen fogadkoztak, hogy felmennek a miniszterig is felleb-bezésükkel, ugyanis jogtalannak tartották az asztalosmesterség ilyen korlátozá-sát.

Sajnos, nem maradt fenn fénykép ezekről a bárkákról. Azonban valaki leírta őket a *Sopronvármegyében*:

„Ott állt rendületlenül, ott terpeszkedett a Déli vasúti indóház előtt. Olyan

nagy, szögletes alkotmány, ablakkal, négy keréssel, mint egy nagy kismirgizett fényes pléhskatulya. Ez az autóbusz.”

Bárhogy is írták le ezeket a járműveket, bármilyenek is voltak, ezzel a haladás nem volt megállítható. Tréfálkozott az egykori újságíró, amikor egy cikkének ilyen címet adott:

„Letette a sofförvizsgát az első poncihter”, s a cikk tréfás szövegében jószolgatott: „ha így haladunk, unokáink talán megérthetik, hogy Sopronból eltűnnek az ökrösfogatok és a jó poncihterek istálló helyett garázst építenek.”

A tréfának szánt jóslat korábban bevált, mint gondolta, mert nem az unokák, de már fiai idejében bekövetkezett ez.

Az alumíniumbárkák azonban nem a város belforgalmára szolgáltak, arra alkalmatlanok lettek volna. Nagyobb vállalat kellett volna egy ilyen üzemhez, mely nagyobb kocsiparkot tud kiállítani. 1926 januárjában úgy tűnt, hogy végre sikerül ilyen vállalatot is találni. Sopronban járt a Fiat gyárnak az egyik képviselője, hogy tanulmányozza egy Sopronban létesíthető olasz autóbuszvállalkozás dolgát. Emeletes autóbuszok a város és a pályaudvarok közötti forgalomban, 12 kistaxi az egyéni utazások céljaira, járatok az Erzsébet kórházhoz, a Lövérekre, Brennbérgbe: ezek szerepeltek a csakhamar elaludt tervben. Szinte lehetetlennek tűnik ekkor már a soproni autóbuszüzem létrehozása, hiszen sorra buktak meg a tervek. A Fiat cég is inkább csak eladni akarta a kocsikat, a nagy tervek pedig csak az érdeklődést akarták felfokozni.

A magántulajdonban lévő gépjárművek száma viszont egyre növekedett. 1927 tavaszára már 120 motorkerékpár, és 130 autó közlekedett a városban és verte fel az utcák porát. „Nálunk még a téglá, és gabonaszállítást végző otromba teherautók is nagyzási hőbortban szenvednek. Karcsú, simán sikló versenykocsiknak képzelik magukat, s oly sebes száguldással rohannak végig a városon, hogy megremeg alattuk a föld, ...pedig a városba vezető utcákon s a város forgalmasabb útvonalain mindenfelé táblák hirdetik öles betűkkel: AUTOK 10 KM.” — írja a *Sopronvármegye* 1926. november 6-án.

A sok motoros és autós 1927 tavaszán megalakította Sopronban a vidék első Touring Clubját. — Ugyanekkor ismét úgy tűnt, hogy végre megoldódik a soproni autóbuszüzem dolga is. A soproni Idegenforgalmi Rt. és a mödlingi Perl és Löbeck cég tárgyalt a várossal. Az üzemengedélyt az Idegenforgalmi Rt. kapná meg, az autóbuszokat pedig az osztrák cég biztosítaná. Ez a megoldás látszott a város számára a más jelentkezők által benyújtott javaslatok közül a legmegfelelőbbnek. A városi szakbizottság határozatában az engedély kiadását is javasolta. Bermann Géza postafőigazgató azonban megvétózta a határozatot, hiszen az autóbuszüzemi engedélyek kiadását kizárólag magyar gyártmányú autóbuszok üzembeállításához kötötte egy kereskedelmi miniszteri rendelet. Bár a város a számára igen előnyös javaslat elfogadása érdekében memorandumot intézett a kereskedelmi miniszterhez, elutasították és így a ez a terv is megbukott. A minisztérium az idegen gyártmányú kocsik használatát nem engedélyezte. Az Idegenforgalmi Rt. kapott ugyan ajánlatokat a Magyar Állami Gépgyártól, azonban a Gépgyár által ajánlott kocsik drágábbak voltak, s a Rt. ilyen körülmények között felhagyott üzemszervezési kísérleteivel. 1927 nyarán egy budapesti cég is tárgyalta a várossal, de ismét eredménytelenül. Mintha az autóbuszkérdés Sopronban meg lett volna babonázva. Nem csoda, ha Hermann kereskedelmi miniszter, mikor az év októberében Sopronban járt, már bosszúsán mondta a tőle interjút kérő újságírónak:

„Ha akárkivel beszélek Sopronban, az az ominózus autóbuszügy mindig szóba kerül.” (*Sopronvármegye*, 1927. okt. 1.)

Ugyanakkor a vidék autóbuszjáratai sorra megindultak. 1927. október 22-én a kapuvári Schwab Richárd egy 45 lóerős Rába kocsival megindította a Kapuvár-Beled közötti járatot. Csepregben az egyik vendéglős, Wagner Sándor egy Fiat alvázat vásárolt, s erre Budapesten karosszériát építtetett. Ezzel Csepreg és Bük között végzett rendszeres személyszállítást. Csornán a Kereskedelmi és közgazdasági Rt. öt irányba kért 1927 nyarán járatot engedélyt. Novemberre pedig Kismarton is megelőzte Sopront, mert arra már utcáin helyi autóbuszjáratok bonyolították le a forgalmat.

Annai eredménytelen kísérlet után végre valami eredmény: a Sopronvármegye 1928. január 1-i számában közölte a postaigazgató újévi tájékoztatóját, mely szerint Sopronban a postakincstár autóbuszai fogják lebonyolítani a for-

Star autóbusz társaskirándulás alkalmával Máriacellben

galmat. Majd elárult valamit az eddigi sikertelenségek magyarázatául is: mindeddig azért igyekeztek akadályozni az autóbuzskérdés megoldását, mert mindvégig azt a postának akarták megszerezni, ám arra csak most kerülhet sor.

Azonban hamarosan kiderült, hogy a nyilatkozat még csak afféle újeszten-dei „jóígéret”, s még igen jelentős kérdések tisztázása maradt hátra. A posta ugyanis nem a városi helyi járatokat akarta megszervezni, hanem most a jövedelmezőbbnek tartott Sopron-Sárvár és Beled-Csepreg vonalakon akarta for-galomba állítani autóbuszait. A vármegye azonban kijelentette, hogy csak az a vállalkozó kapja meg az említett vonalak koncesszióját, aki egyidejűleg a soproni helyi közlekedés lebonyolítását is vállalja. A postakincstár azonban ettől vonakodott. Így a város egy újabb vállalkozóval kényszerült tárgyalni: megjelent a Magyar Államvasutak Autóközlekedési Vállalata Rt., mely haj-

landó lett volna vállalni a megyei járatokat, a városnak pedig szerződésileg rendelkezésére bocsátani a városi közlekedéshez szükséges autóbuszokat. A város azonban nem vállalta a bérelt buszokkal való gondot. Végül mégis a postakincstár vállalkozott a helyi járatokra, ezzel megkapta az engedélyt a megyei járatokra is.

1928. március 27-én a Szt. Háromság téren népes csoportot örökített meg a fényképész: jókora autóbuszok előtt civil és egyenruhás férfiak, a műtanrendőri bejárás résztvevői. A Rába gyárban készült szürke autóbuszok egyelőre a postapalota kicsiszinjében kaptak helyet, de csakhamar megkezdték az egykori villamos kocsiszin átalakítását autóbuszgarázs céljaira. Az idevezényelt postai gépkocsiszemélyzetnek is a város biztosított lakást.

A műtanrendőri bejáráskor Hollán Péter postafőigazgató ismertette a posta terveit, melyek szerint a város belső forgalmának lebonyolítására két kocsit tervez, egy harmadik kocsit pedig tartaléknak hagy. Az állandóan ide állomá-sított kocsik az általánosan használt módon hátsó ajtóval lesznek ellátva, hogy az utasok le- és felszállását meggyorsítsák. A városon kívüli forgalomra pedig újabb kocsikat vezényelnek Sopronba, úgyhogy az összes vonaljárat megindulásától 12 autóbusz lesz a városban.

A postai autóbuszjáratok szervezői azonban lényegében semmi újat sem hoztak az egykori villamossal szemben, legfeljebb azt, hogy az autóbuszok nem síneken közlekedtek, azonban annak útvonalán. Először sűrű járatokat terveztek, majd már április elsején, az első üzemi napon kiderült, hogy ezek mind nem tarthatók fenn, hiszen a kocsik az eredeti menetrend szerint 20 per-cenként indultak, ezekhez pedig elegendő utas nem jelentkezett. Hollán főigaz-gató egyik ismertetése szerint egy autóbusz önköltsége 14 utas menetdíjából térül meg. Azonban akik a az autóbuszmenetrend összeállításakor azt vették figyelembe, hogy a soproni GySEV állomásra 26 személyvonat érkezik és in-dul, Sopron Déli pályaudvarán napi 25 személyvonat forgalma bonyolódik le, azok a várható utasforgalmat rosszul számították. Ugyanis a soproniak zsebé-ből nem mindig tellett a 40 filléres vonal- és a 20 filléres szakaszjegyre sem. Így bizony nem sokan álltak a kitűzött megállóhelyeken, hogy kézfenntartás-sal jelezzék az autóbusz-személyzetnek, hogy felszállni kívánnak. A két állo-más közötti vonalon az Ikvahíd volt a szakaszhatár.

Így hamarosan nyilvánvaló lett tehát, hogy túl sok járatot terveztek. A soproni Kereskedő Egyesület azt ajánlotta a postának, hogy kalauz nélkül indítsa kocsijait, és akkor önköltsége máris jelentősen csökken. Ajánlotta azt is, hogy olcsóbb menetjegyfűzeteket rendszeresítsenek, javasolta, hogy ne me-netrend szerint, hanem akkor indítsák a kocsikat, mikor azok a végállomáso-kon megtelnek. A részben valóban megszívlelendő, részben hozzá nem értést elá-ruló javaslatból akadt elég, csak utas nem. A város népe humorral kísérte most a próbálkozást, az örök tréfacsináló főiskolások pedig szokásos ballagásukkor egy rossz autóalvázra papírszekrényű autóbuzst építettek, amit egy lóval von-tattak végig a városon, kifigurázva a soproni postaautóbuzst.

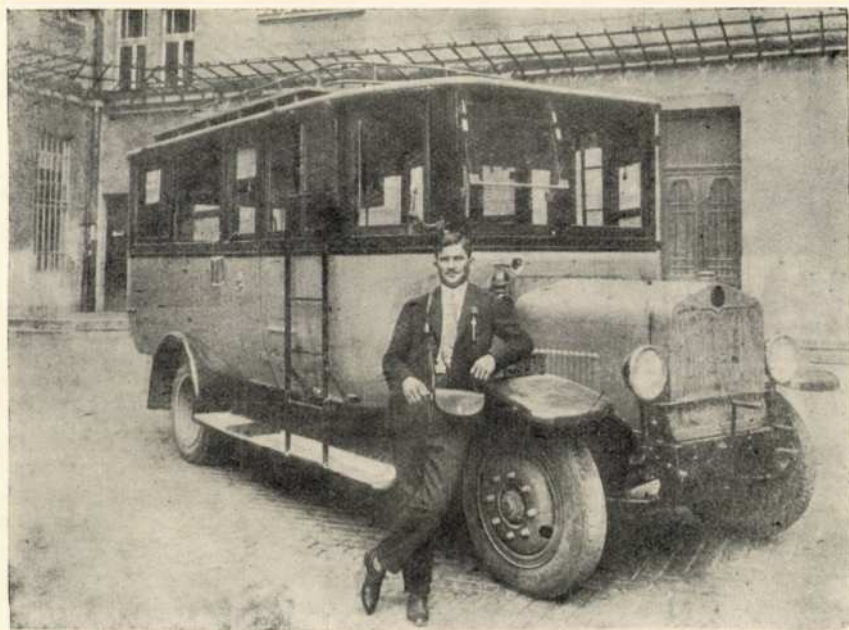
A posta azonban amit egyszer megkezdett, azt abba nem hagyhatta egy-könnyen, hiszen a város közgyűlése 34 ezer pengőt szavazott meg az autóbuzs-garázs költségeire, a villamos kocsiszin átalakítására.

Közben megtörténtek az előkészületek a vidéki járatokhoz is. A próba és a műtanrendőri bejárás során vidéken élénk feltűnést keltett a posta autóbu-sza. A *Vasvármegye* így számolt be az eseményről:

„A napokban egy gyönyörű alkotmány gördült be Sárvárra, amely méltó-

ságteljes lendületével és zajtalan járásával nagy feltűnést keltett. Ez a remek magyar gyártmányú autóbusz fog legközelebb Sárvár és Sopron között közlekedni”.

1928. április 15-én csakugyan megindultak a postautóbuszok a megyei útvonalakon is. Azonban a siker itt sem volt semmivel sem nagyobb, mint a városban. Az első öt napon csaknem mindig üresen futottak a kocsik. Érthetően, hiszem például Nagycenk-Sopron között a vasúti viteldíj akkor oda-vissza 1 pengő volt, autóbuszon pedig csak az egyik irányban volt a viteldíj 1 pengő 40 fillér. A rendkívül kicsiny érdeklődés a posta vezetőit már arra a következtetésre juttatta, hogy beszünteti a megyei járatokat, s a felszabaduló

Postautóbusz a soproni postaigazgatóság udvarán

kocsikat is Sopronban járattja. A kocsik üzemeltetése ugyanis napi 100 pengőt tett ki, ugyanakkor átlagos napi bevételük csak 20 pengő volt.

A posta ekkor igen ügyes vállalkozásba fogott. Sopron kirándulóhelyei eddig csak bérkocsival voltak megközelíthetők, bár ekkor már annyi taxi is volt, hogy közülük négy bérautótulajdonos már éjszakai ügyeletre is vállalkozott. A taxi viteldíja azonban még kevésbé volt megfizethető, mint az autóbusz. Így a soproni postautóbuszokat a nyári idényben naponta elindították Balfra, vasárnaponként pedig kellő számú jelentkező esetén a Hubertuszhoz, a Tómalomra, esetleg Fertőrákosra is, de a lövéri járatra nem vállalkoztak. Pedig végül is csökkenteni kellett a sárvári vonalon közlekedtetett járatok számát, de az itt felszabadult kocsikkal inkább a süttöri vonalon próbált szerencsét a posta. Azonban a reményeket itt sem váltotta be az üzem forgalma. December

20-án indították el ezen a vonalon az első járatot, de azt még az első pénteki napon sem vette igénybe annyi utas, mint amennyire egy közönséges, nem he-tivásáros napon számítottak. A posta ennek a járatnak a megindításakor első-sorban Hegykő parasztasszonyaira számított, akik már ekkor is Sopron zöld-ség-szükségletének a javát biztosították, s itt még az is biztató volt, hogy a falu meglehetősen messze fekszik az állomástól. Eddig Rózsás hegykői vendéglős autójával jártak be a soproni piacra az asszonyok, amelyre külön poggyászdíj nélkül bármekkora batyuval felszállhattak. Egy utazás ezen az autón 70 fillérbe került, a posta pedig, igaz, hogy kényelmes, de drága autóbuszain 1 pengő 80 fillér vteldíjat szedett egy útra; ráadásul minden 5 kilónál súlyosabb poggyászdarabért külön 40 fillért számított fel. Így hiába tiltották meg a hatóságok a vendéglősnek, hogy autóján szállítsa a piacra igyekvőket, azok a postautóbuszok helyett inkább vasúton utaztak, vagy közösen fuvarost béreltek, aki a zöldséget is meg az asszonyokat is behozta Sopronba. Karácsony előtt a posta számot vetett üzemének addigi deficitjével: félév alatt a városban és a megyében összesen mintegy 40 ezer pengőt fizetett rá a postautóüzem, amiből csaknem 17 ezer pengő a városi üzem deficitje volt.

A postaigazgatóság illetékese nyilatkozott a deficittel kapcsolatosan az újságírónak, azonban sehogy sem akarta beismerni az egyre szorítóbbá vált gazdasági nehézségeket, a deficitért a közönséget okolta, amely „nem akarta” használni az autóbuszokat. Azt vizsgálta, hogy az ausztriai autóbuszjáratok kocsijai mind zsúfoltan közlekedtek ekkor, pedig azok viteldíja sem volt alacsonyabb:

„Ha ennek okát kutatjuk, talán nem járunk messze az igazságtól, ha ezt a „haj ráérünk arra még” ősi jelszóban véljük megtalálni, mert nálunk sajnos az idő még mindig nem pénz.”

Persze a nyilatkozó nem járt kinn falun, ahol a városba igyekvő ember ekkor a falu szélén levetette csizmáját, s a harmadik faluból is gyalog jött be Sopronba, a lófuttatónál felhúзва ismét a lábbelijét.

Nem segített, nem növelte érezhetően az utaslétszámot az sem, hogy a vonaljegy árát Sopronban 40 fillérről 30 fillérre szállították le, hiszen a munkásságnak ekkor még élelemre is szűkösen jutott. A Sopronvármegye 1929. január 9-én a menetdíjmérsékléssel egy oldalon arról is beszámolt, hogy Sopronban „tömegével eszi a szegény nép a varjakat”.

Az autóbusz-ügy a vármegye közigazgatási bizottsága elé került. Ott Bán Jenő idézte a hegykői asszonyokat, akik szerint az állam a legnagyobb árdrágító, mert a vasút 70 fillérért, a teherautó — amíg meg nem tiltották — 80 fillérért fuvarozta a kofákat Sopronba, az autóbusz pedig 1 pengő 80 fillérért tenné ugyanezt. Bánnal szemben a főispán a posta védelmére kelt, hangsúlyozta azt, hogy nem lehet összehasonlítani a teherautót a mennyei kényelemmel berendezett autóbusszal, hozzátéve, hogy a járatokat a nép érdekében indították meg, csak a nép még nem szokott hozzá az autóbuszhoz. A közigazgatási bizottságban úgy tárgyaltak az autóbusz ügyről, mintha a tagok nem is itt éltek volna. A népet okolták azért, mert nem használta a drága közlekedési eszközt, miközben nem akartak tudomást venni arról a mérhetetlen nyomorról, amely ekkor uralkodott. Csak néhány mondat a *Sopronvármegye* lapjairól az 1929-es tél állapotjainak bemutatására:

„Sopronban is rendezzenek az iskolák melé cipőjavító műhelyeket, mint Csornán, Mosonmagyaróváron. A gyerekek utalványt hoznak a község-házáról, s a tanítás alatt kijavítják a cipőket.” (1929. jan. 15.) „A Hangya barakkban

Sopronban egy gyereknek lefagyott a lába." (1929. febr. 16.) „Elképzелhetetlen a szegénység a sopronmegyei falvakban." (1929. jan. 9.)

A posta vezetői végül is belátták, hogy ilyen körülmények között semmi kilátás sincs arra, hogy a vidéki járatok gazdaságosak legyenek, és a Sopron-sárvári meg a Beled-csepregi járatokat megszüntették, Sopronban pedig díj-szabási kedvezményekkel, bérletjegyekkel igyekeztek a minimális utaslétszámot biztosítani, hogy legalább a városi járatok megmaradjanak.

(Folytatjuk)

Fertőrákos. Galériás torony. Diebold K. felvétele

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

Helyrajzi neveink védelmének „védelmére”

„Helyrajzi neveink védelme” címmel két évvel ezelőtt folyóiratunkban cikkem jelent meg (SSz. 1967, 334—40). Kéziratom egy esztendő után megjelent, nemcsak anyagtorlódás, hanem inkább egyes, állítólag „kényes” részletei miatt. Több hivatalos lektor véleményezése után jelent meg, a lektorok közül azonban csak a folyóirat szerkesztője, Csatkai Endre szólott hozzá nyomtatásban is, a többi hozzászóló (Kovács L. Ferencné, László Ernő, Öreg soproni, Verbényi László) már megjelent cikkem alapján a SSz. 1968. és 1969. évfolyamában. Cikkem vitaindítónak készült, ezért csak a lényegre szorítkozott elvi kérdésekben, ugyanakkor példákkal illusztrálta az elmúlt száz év egyes helyrajzi elnevezéseinek indítékait, majd javaslatot tett a népi eredetű személyi elnevezések védelmére, ill. visszaállítására. E rövid cikkben az elvi kérdések, az illusztratív példák: az ezek figyelembe vételével összeállított javaslat szorosan összefüggenek egymással. Kár, hogy a hozzászólók nem az egészhez, hanem inkább egyes részletekhez szóltak hozzá.

Véleményem szerint az itt eldöntendő elvi kérdés a következő: ha van építészeti, ipari, természeti stb. műemlékvédelem, jogos-e a nyelvi műemlékvédelem is. A közölt illusztratív példák a következő, ugyancsak elvi kérdést sugallják: ha még a közelmúltban is születtek ideológiai szempontból helytelen döntések (pl. a német nevű *Thirring Gusztáv* utcanév eltörlése, nem is beszélve a tévesen németnek vélt magyar *Harka* eltörléséről), nem kellene-e a helytelen döntéseket felülvizsgálni, kijavítani? Javaslatom egy gyakorlati kérdést vetett fel: az illetékesek a helyrajzi elnevezéseket, azok felülvizsgálatát ne tekintsék csupán közigazgatási feladatnak. Gyakorlatuk ezekre a kérdésekre fog válaszolni.

Mollay Károly

Kishöflány. (Kleinhöflein). Mayr Mihály vízfestménye
1825 körül. Kismarton, Múzeum

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

25 éve halt mártírhalált Pataki Ferenc Sopronban

Katonák és munkások, parasztok és értelmiségiek, sok nép fiai ontották véruket a faszizmus elleni harcban, a magyar nép felszabadulásáért. A magyar társadalom legöntudatosabbjai mellett a más országokban élő hazánk fiai is fegyvert fogtak szabadságunkért. Sokan vallották Dolores Ibarruri szavait: „Inkább állva meghalni, mint térdelve élni.” Őrülták, vagy legalább is érezték, hogy népünk sorsa összefügg minden ország proletariátusának sorsával.

Sírjaik itt vannak a hazában és szerte a világon. S hányan kerültek tömegsírba névtelenül, s hánynak nem jutott sírhalom sem, akiknek felkutatása, a végső tiszteletadás a mi feladatunk. A fasiszta járom alóli felszabadulásunk 25. évfordulója is kötelez bennünket, hogy felszabadulási harcunk kiemelkedő harcosainak és egyszerű közkatonaínak nevét, emlékét mentsük meg a feledéstől. Őrizzük meg az utókornak az önfeláldozás, a hazáért való odaadás, a proletár internacionalizmus olyan példáját, mint Pataki Ferenc élete, munkássága.

Pataki Ferenc Herkulesfürdőn született 1892-ben. Korán árvaságra jutott, 3 éves korában meghalt apja, a kis fürdőhely ezermestere. Rövidesen elvesztette édesanyját is, így a temesvári árvaházba került. 14 éves korában a tanítóképzőben tanult tovább. Az éleseszű ifjút ateista nézetei miatt kizárják a képzőből. Csak

a város haladó szellemű értelmiségének közbelépésére vizsgázhatott később, így szerezte meg tanítói oklevelét. Budapesten tanítóskodik, majd 1913-ban tartalékos tiszti tanfolyamra küldik. A világháború kitörése után rövidesen a frontra kerül. A 8. honvéd gyalogezred zászlósként éli át Przemysl ostromát, elestét.

1915 márciusában hadifogságba esik, áprilisban Szimbirszkbe, majd Krasznajarszkba kerül. A tisztek a fogolytáborban semmittevással töltik napjaikat, Pataki viszont az orosz nyelvet tanulja. Önképzése eredményeként Marx műveivel már orosz nyelven ismerkedik meg.

1917 októberének napjai, ahogyan John Reed találóan mondotta, „megrengették a világot”, megdőlt a cári elnyomás. A lágeréletben is forradalmi változások történtek, az addig embertelen körülmények közt élő foglyok az orosz munkásokkal azonos jogokat kaptak. Egyre nagyobb lesz érdeklődése a kommunista eszmék iránt, Pataki a „királyhű” tisztek fenyegetésével nem törődik, előadó és vitavezető. 1918 márciusában Münnich Ferenc agitátor körútja során meglátogatja a krasznajarki tábor, a 2000 táborlakó között Pataki is értesül a hadifogoly szervezkedés eredményeiről. Áprilisban belép az OK(b)P-ba.¹ Rövid időn belül a külföldi szocialisták, internacionalisták helyi vezetője.

A Vörös Gárdában elvtársakra talál:

¹ Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt.

Pável György budapesti vasmunkás, Papp János nemesfémész, Méhes Aladár tanító munkásmozgalmi tapasztalataikkal segítenek. Kiépítik a kapcsolatot a helyi és a szibériai bolsevikokkal is. A tömegek tájékoztatására a Külföldi Munkások Kommunista (Szociáldemokrata) szervezete Pataki Ferenc szerkesztésében kiadja az Előre c. lapot. Nem félemlítik meg a hazainduló tisztek feljelentéssel való fenyegetőzéseit, 1918 júniustól a Fák-

a riadóztatott munkások és az internacionalista csapatok kísérelték meg az ellenállást. Pataki elvtárs részt vesz Krasznajarszk védelmében, a város eleste után a fehérek börtönbe vetik. A megtorlásnak tömegesen esnek áldozatul az internacionalisták, Patakit 1919 végén a kolcsakisták a „halálvonaton” keletre indítják. Cseremhovo forradalmár bányászai szabadítják ki a foglyokat. Pataki rövidesen a cseremhovo-i szénmedence partizán

Pataki Ferenc

lya c. lapot adja szombatonként a hadifogoly katonák kezébe.

A breszt-litovszki békediktátum a fiatal szovjet hatalomnak csak lélegzetvételyi szünetet biztosított. Az antant nem nyugodott bele a kudarcba, ez bátorította az ellenforradalmi erőket is. 1918 május végén a kulcsfontosságú transzszibériai vasúton kirobbant a csehszlovák hadtest lázadása. A cseh légionistákkal szemben a helyi vörösgárdista alakulatok,

mozgalmának tekintélyes vezetője, a Cseremhovo-i Forradalmi Bizottság elnöke lesz. A Szovjetunió Állami Forradalmi Múzeuma több dokumentumot őriz odaadó partizán tevékenységéről: nagy szerepet játszik Kolcsak elfogásában és a köztársaság aranykészletének visszavételében.

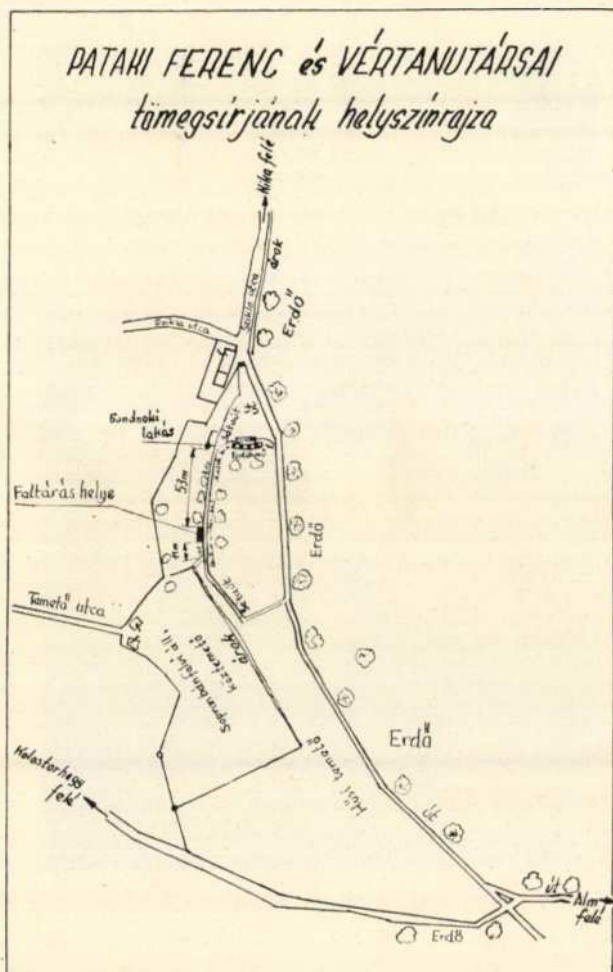
A harcban támogatják más magyar kommunista partizánok is, többek között Radó Ödön. Az internacionalisták az o-

rosz vörösgárdistákkal, munkásokkal együtt harcoltak a szovjet hatalomért, majd segítettek helyreállítani az ellenforradalom okozta károkat, megindítani a bányákat és vasutakat, a békés életet. A szovjethatalom helyi szervei Pataki elvtárs irányításával, átgondolt intézke-

filmiparban dolgozik. 1936. szeptember 23-tól november 5-ig a Komintern V. B. apparátusban tevékenykedik vezető beosztásban.

Magánéletéről kevés ismeretes. Megnősült, két lánya és egy fia volt.

1938-ban a személyi kultusz idején

dései nyomán jöttek létre a szénmedencében. A polgárháború után 1920 tavaszától a Szovjetunió belügyi szerveinél vezető tisztségeket tölt be. Majd gazdasági feladatokat kap: a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Ellenőrző Bizottsága elnöke, ezt követően a textiliparban és a

megalapozatlanul kizárták a pártból. A német orvtámadásról Taskentben értesül, azonnal kérte, hogy „minél hamarabb küldjék önkéntesként a frontra.” Többszöri kérvényezés után, 1942-ben megbízatást, fegyvert kap.

1943. augusztus 18-án a bikovói repü-

lőtérrel 7 tagú partizáncsoport indult, Pataki elvtárs parancsnoksága alatt Kárpát-Ukrajnában értek földet. Feladatuk a lakosság előkészítése, kapcsolatok kiépítése a kommunistákkal. A helyi lakosokban a csoport hamarosan segítőtársakra lel, létszámuk 190 főre nőtt, adatgyűjtő munkájuk mind eredménye-

útján a csendőrség a huszti partizán gyülekezéskor rajtaütött, a tűzharcban többen elesetek, az életben maradt hazafiak a csendőrök fogságába kerültek. Végtelen kihallgatások, kínzások. Az együttműködő lakosság megfélemlítésére tömeges terrort alkalmaztak: 21 partizánt — 4 faluban — nyilvánosan agyonlőttek. A

Sopronbánfalvi részlet

sebb. Pataki Ferenc Gyakun Mihállyal 1943 októberében hamis igazolványokkal Budapestre utazott. A Klin-(ék) csoport híreit Budapestről rádióon továbbították. Munkájukat, többek között, a fővárosban tanuló kárpátukrajnai diákok illegális csoportja is segítette. Patakiék Kárpát-Ukrajnában maradt csoportját csendőrök és kémelhárítók hada kereste. Besúgás

pesti csoport illegális lakásokon rejtőzött, nagy értékű információkat továbbítottak. Sorsukat szerencsétlen véletlen döntötte el: a rádió-adó költöztetése közben egyik társuk lebukott.

Ezután sorra fogták el az elvtársakat, 1944. március 22-én. A Hadik laktanyába kerültek, majd a Margit körúti fogházba. A vallatások alatt Pataki bátran

helytállt, ügyét elkülönítették. Később Beregszászra, majd az ungvári börtönbe került. Itt tartották a tárgyalást, ahol a magyar nép árulói vádolták hűtlenséggel a magyar nép érdekeinek igazi képviselőit, Patakit 1944. augusztus 30-án a hadbíróság halálra ítélte. Fennmaradt két leveléből kiviláglik életének értelmébe vett hite, emberi nagysága.

Családjának írja: „nagyon fogom sajnálni, ha már nem láthatlak benneteket többé. Ebben az esetben éljetekek helyettem is, tegyetek meg mindent úgy, ahogyan én tettem volna, amikor az élet megköveteli az embertől, a teljes szívet, a tisztá és bátor lelket.”

Az ítélet végrehajtására egyelőre nem került sor, lehetséges, hogy a partizánok túszként is számításba jöttek. A győzelmesen közeledő Vörös Hadsereg elől Sopronba, a 48-as laktanyába hurcolják a hazafiakat. Október 15-e után a Szálasi-puccsal a vérgőzös téboly napjai következtek. November 4-én hadbíró-százados érkezett Sopronba Budapestről. E napon felsorakozik a kivégző osztag a laktanyaudvaron. Patakinak végig kellett

néznie társai életének kioltását. Nem engedte bekötni a szemét, bátran ment a halálba.

A kivégzettekét parasztszekéren szállították a fegyverekkel körülvett bánfalvi temetőbe. Az ún. hősi temető és a köztemető között ástak a munkaszolgálatosok tömesírt, ide kerültek a kivégzett partizánok. Sajnos Patakin kívül névszerint csak négyet ismerünk a tíz vértanú közül, ezek: Kis Benjámin, Szoták Mihály, Bráz Lajos és Csizmazia Gyula.

A partizán hősokeket 1969-ben exhumálták. Kivégzésük helyén a határórség 1969. november 3-án emléktáblát leplezett le. November 4-én a Rozália és Híd utca keresztezésénél a partizánok hamvait Sopron város sírmlékben helyezte el. A város dolgozóinak végső tiszteletadásán részt vettek a partizánok hozzátartozói, harcostársai is.

Ma már két tanintézet viseli Pataki Ferenc partizánparancsnok, egykori tanító nevét, Moszkva egyik iskolája és 1969. november 4 óta a soproni Rozália úti általános iskola.

Szita Szabolcs

Felhasznált irodalom:

1. I. Matvejev: Az örök barátság forrásánál. Kossuth Kiadó. 1961. 142–154 oldal.
2. A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentum gyűjtemény. Kossuth Könyvkiadó. 1967. I. kötet 39., 349., 351. I. II. kötet: 588., 691., 698. 1.
3. Párttörténeti Közlemények. Milei György.

Sopronban oltottak először Magyarországon himlő ellen

Régekte a járványokat öldöklő angyalnak nevezték. De az orvosi tudomány is résen volt; persze hajdanában évszázadok is elmúltak míg meg tudták törni egy-egy járvány erejét. Addig ezrek és ezrek pusztultak el. A pestis po. még a 17. század folyamán több hullámban Sopron szinte egész lakosságát kipusztította. 1644/45-ben ugyanis 6000 lakosból elragadott 3000-et, azaz mintegy a felét. 1656-ban 1700-an haltak meg pestisben, 1679-ben 2516 ember pusztult el. Majd a kuruc háborúk befejeztével, 1713-ban következett igen erős pestis-járvány. Ezt azután felváltotta 1724 körül egy addig nálunk nem ismert betegség. Széchenyi György írja vejének, Ebergényi Lászlónak Fertőszéplakról 1724. február 7-én: „Itten pedig olyan mérges himlő jár most a faluban, hogy két héttől fogva majd 20 apró gyermeket temettek el a nyavalyában, egy nap 3-mat is közülük; mondta a plébános, hogy 70-nél az aprókban most is több van ezen nyavalyában, ki fekszik a faluban.” (Széchenyi Gy. levelei Ebergényi Lászlóhoz. II. kötet. 1148. lap.) A himlő pedig, ha életben hagyott valakit, örökre megjelölte, annak az arca ragyás lett. Hiszen még Mária Teréziát sem kímélte meg. Próbálkoztak ellene mindenféle oltással, de csak 1796-ban sikerült Jenner angol orvosnak a ma is használt oltószert feltalálnia, amely azután aránylag elég hamar tért hódított a magyar gyógyászatban is.

1798 őszén még a szomszédságból, Győről ezt jelenthették a Magyar Kurirnak: „Itt mintegy két vagy három hónap óta igen nagy kegyetlenséggel pusztít a himlő, csak nem mindennap három s négy halott a különbféle vallású lakosok közt, s majd fele ezeknek himlőben hal el. Ugyan nagy szükség volna ezen városnak valamint az egész emberi Nemnek is azon projectumoknak, mellyek Németországban ezen ragadó nyavalyának kiirtására tételnek, végrehajtására, vagy ha ez még elhaladna, leg-alább a szerentsés beoltásra, a melly itt egészen szokatlan dolog.” (1798. II. kötet. 761. lap.)

Magyary Kossa Gyula, a magyar orvostörténet tudósa azonban azt írja Magyar orvosi emlékek c. könyvében, hogy 1799-ben már Sopronban Hell Nep. János és Riegler Békés megyei főorvos használta a Jenner oltást. (I. 170. lap.) Persze érdekes volna eldönteni, az elsőbbség kié. Az alábbiakban kiténik, hogy a legnagyobb valószínűség szerint Sopronban oltott először Hell János.

Az egészségügy e nagyjáról keveset tudhatunk meg a megyei levéltár anyagából. 1790-ben már a megye szolgálatában álló orvos, 1811-ben pedig első megyei orvosnak választották meg. Mint ilyen halt meg 1828. január 21-én és két nappal később a régi Szt. Mihály temetőben kapta végső nyugalóhelyét; felesége, Brigelli Philippina már korábban meghalt. 1815-től halála napjáig a Szent György utca 8. számú házban lakott,¹ saját háza nem volt.

A járványok ügye erősen foglalkoztatta. A megyegyűlés 1801-es jegyzőkönyve írja, hogy már az év legelején beadta az „1800. eszt. uralkodó nyavalyáknak tudósítottát.” De ha a megye közönsége előtt nem is adott számot oltásairól, országvilág megtudhatta a Magyar Kurir jelentéseiből. Így 1802-ben olvashatjuk a második kötet 616. lapján: „A mult 1801-ik esztendőben, Április 14-dikén, és így egész hazánkban legelsőb, és legkorábban, ugyan nálunk, egyik nagyérdemű kedves orvosunk, Titt. Hell Nepomok János Úr tette meg a dologban az első próbát, nemcsak, hanem azolta is, mind maga a megnevezett Úr személyesen mint pedig az alatta lévő Vármegye Chirurgusai által több száz nevédekbe, szerentsés előmenetellel beléjük avatta ezen meg bethűhetetlen találmányt, a Tehénhimlőt.”

Ezt a jelentést jóval megelőzte 1801-ben egy másik jelentés: 1801. július 20-ról. „Néhány hónapoktól fogva már mi nálunk is sok gyermekbe béoltatott a tehén himlő, két idevaló Orvos Doctorok, ugymint ezen N. Vármegye rendes Physicussa Hell Nepomok János. és Doct.

1 A házat megkímélte a bombázás, szépen helyre is állították, egyes középkori részek tűntek akkor elő. Képét lásd a SSz. 1960. 19. lap.

Pellegrini József Urak által igen szerentésen." A közlés további része szerint Hell köriratot intézett a járásbeli seb-orvosokhoz, ebben írja nekik, hogy három esztendeje olt sikerrel. Pelleriniről sajnos még nem tudjuk, ki volt.² A Magyar Kurir 1802 koraőszén (III. kötet 27. lap) megismétli a korábbi jelentést azzal:

Ami Rieglert illeti, a Magyar Kurir 1802 tavaszán közli (II. kötet 79. lap), hogy március 15-én utazott Pestre tehénhimlőért, mert valóságos oltóanyag „ezen vidéken nem találtatott.” Ennyiben Hellenek könnyebb dolga volt Bécs közelében.

A pozsonyi német³ újság is közli 1802-ben, hogy Hell április közepén újra meg-

Empir-sírkő a
fertőszentmiklósi temetőben

„vélekedésünk szerint drága Magyar Hazánkban is leg először szerentsés jó folyamattal Hell oltott Sopronban.”

kezdte az oltást, így tehát ő első az országban. („der Erste im Königreich Ungarn.”)

² Pellegrini előkelő származású katonarvos lehetett, leánya fuvolajátékával közreműködött egy olyan műkedvelő előadáson, amelyet a soproni mágnásvilág és katonatisztek rendeztek. Pressburger Zeitung. 1801.995. 1.

³ Pressburger Zeitung. 1802. 417. lap.

⁴ Nem a mai borbélyokat-fodrászokat kell rajtuk érteni, hanem seborvosokat. Közgyűlési jegyzőkönyv. 1801. I. 13-ról.

Ismeretes lévén Hell lakóháza, ahol meg is halt, érdemes volna emléktáblával megjelölni, egyúttal a soproni egészségügy történetének ezt a nevezetes fejezetét megörökíteni.

Hell példája hamarosan buzgó követőkre talált. A megye már 1801-ben megrendelt Bene Ferenc A Himlő veszedelmi ellen való oktatás c. könyvéből 20 példányt a megye „Borbélyai” számára. A Magyar Kurir jelenti 1810-ben, hogy Széchényi Lajosné, a legnagyobb Magyar sógornője „a mult egész nyáron minden vasárnap Sopron vármegyei uradalmokban lévő helységeiket bé járta, a szüléket a tehén himlőnek gyermekeiknek való béoltására mind édesgető szavaival, mind ajándékkal serkengette, s annál fogva minden vasárnap 25, 30 sőt több gyermekbe is bé oltatta azon megbetsülhetetlen megtartó eszközt.” (III. kötet lap 197.)

Ami Hellt illeti, alig küzdötte le a himlőt, máris új járvány ütötte fel fejét Sopronban és a környékén: az 1805/6-os francia háború folytán a katonák az ismeretlen tífuszt, magyarul hasihagymázt hurcolták be. Új söprű jól söpör. Az 1806-

os esztendő ismét nagy rendeket vágott a lakosság soraiban, sőt Schraud Ferencet, Magyarország tiszti főorvosát is elragadta Kismartonban, ahová az új ragályos betegség vizsgálatára érkezett. Esterházy Miklós herceg uradalmaiban erősen dühöngött a járvány, ezért az orvosok vezetésére megbízta Österreicher Józsefet, aki mint Balatonfüred egykori kitűnő fürdőorvosa felvirágoztatta a kies telepet és ekkoriban már Bécsben élt, majd a soproni üveghutában működött. Melléje éppen Hell Jánost rendelték. Ez a járvány 1806-ban megszűnt. Hellnek több más nevezetes működéséről hallhatunk ezután: 1818-ban egy füstölő gyógyszerkrényt vizsgál meg két másik soproni orvossal és véleményüket ki is nyomtatják. Pecsényéd mellett a század első éveiben gyógyforrást fedeztek fel, ekörül keletkezett a mai Savanyúút fürdőhely. A víz első elemzését Jaquin neves egyetemi tanár társaságban is Hell végezte el. Sokoldalú tevékenysége miatt bizonyára megérdemli emlékezetének felújítását és megörökítését.

Csatkai Endre

Ruszt 1820 körül. Mayr Mihály vízfestménye a kismartoni múzeumban

Az Ady-viták soproni visszhangja

Azon a térképen, amely Ady költői forradalmának országos fogadtatását hivatott szemléltetni, maig is fehér foltnak számít a vidék egykorú állásfoglalása. Zilah, Debrecen, Nagyvárad kivételével alig van forrásanyagra támaszkodó, biztosan körvonalazható képünk arról, hogyan kísérte figyelemmel a vidék magyarsága Ady költői pályafutását, hogyan foglalt állást az élete és művészetének körül forrongó vitákban. A kutatás e régi adósságára már Földessy Gyula felhívta a figyelmet az 1915-ös Rákosi-vita hézagosan feltárt anyagával kapcsolatban.¹

Ady és táborának körül — a költő életében — kétszer kerekedett országos méreteket öltő polémia. Az első 1908-9-ben zajlott, a második 1915-16-ban. Az első „irodalmi kalamajka” (amely a Holnap I. kötete ürügyén robbant ki), mint azt már maga Ady mélyre látóan megállapította, tulajdonképpen „a szociális háború gyermeke” volt.² A konzervatívok és a modernnek irodalmi harcában végsősoron a társadalom reakciós és progresszív erői ütköztek meg egymással.

A második vita (ha hangvétele miatt egyáltalán még vitáról lehet szó) a végzős magyar sovinizmus rágalomhadjárata volt. Ady és mindazok ellen, akik „távol a csatatérről” az Ember posztján akartak örködni az embertelenségben. A támadások vezéralakja, szellemi irányítója — 1908-ban csakúgy, mint a világháborús hajszá idején — Rákosi Jenő volt.

A soproni sajtó mindkét alkalommal hallatta hangját a vitákban; részt kért az országszerte folyó küzdelmekből. Az egykorú helyi állásfoglalások ismertetésével a bekezdőben említett Adyterkép színebbé tételéhez szeretnénk hozzájárulni, eltüntetve róla egy — a Sopronra eső — fehér foltot.

A *Nemzetőr* 1910. febr. 23-i száma rövid hírben tudatja: „A Szabadliceum holnapi előadásán Mérey Kálmán bencés tanár olvas fel *Az újabb szépirodalom ismertetése* címen.”³

Másnap, március 24-én, majd egy napos kihagyással 26-án el is hangzik a két részes előadás. Az irodalmi estről mind a *Nemzetőr*, mind a *Soproni Napló* beszámol febr. 25-i, illetve márc. 1-i számában.

Noha az előadás szövegét nem ismerjük, tartalma, eszmeisége a hírlapi tudósításokból és a három hetes huzavona után közzé tett „felelet”-ből pontosan körvonalazható.

A tárgyilagosság mezében föllépő Mérey⁴ alapján véve elfogult, nacionalista és konzervatív-klerikális szellemű vádbeszédet tartott Sopronban „Ady Endre és hívei” fölött. Előadása első részének vezérgondolatai az alábbiak voltak:

Az irodalom berkeibe „nagy lármával, síppal-dobbal berohanó modernnek „szérénység és tehetség nélkül való” fiatal emberek. Magának Adynak sincs tehetsége, „mert a lírába új tárgyakat nem volt képes belevinni.” Adyék szemérmetlenül ócsárolnak mindent, ami magyar. Költészetüket a kozmopolitizmus, a cinizmus, a magyar nemzeti érzés hiánya, a nemzeti múlt és a nemzeti törekvések iránti érzéktelenség jellemzi.

Szerelmi lírájukból minden ideális érzés kiveszett; kórház-szagú költészetükben eluralkodott a satnya érzékiség és a perdita-kultusz.

Mérey, előadásának második részében, a modern líra „tartalmi elemzéséről” át tér az új költészet formai-stilisztikai jegyeinek ismertetésére. Az előadó bekezdőben meghatározza a szimbolizmus fogalmát, „lévén a szimbolizmus Ady költészetének alapja.”

1 V. ö. Földessy Gyula: *Ady minden titkai*, Bp. 1949. 231–232 l. A vita törzsanyagát Kardos László gyűjtötte össze *Az Ady-Rákosi-vita* címen. Debrecen, 1940.

2 *Irodalmi háborgás és szocializmus*. Ady Endre az irodalomról, Bp. 1961. 243–244 l.

3 Az 1910-es soproni Ady-vitára Csatai Endre hívta fel a figyelmemet. Útbaigazításait ezúton is köszönöm.

4 Dr. Mérey Kálmán: 1862–1938. szept. 29. A bencés gimnázium tanára, később igazgatója. Az 1909/10-es iskolai évben — az I. osztályon kívül, melynek osztályfőnöke volt — a VII.-ban is ő oktatja a magyar irodalmat. (V. ö. A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Soproni Katolikus Főgimnáziumának értesítője az 1909/10. és az 1938/39. iskolai évről).

Az első előadást jellemző egyértelmű negatív állásfoglalás a második alkalommal bizonyos fokig módosul; az előadó mintha „megértőbb” hangot ütne meg Ady Endrével szemben. Ám Méreynek még a „megenyhülése” is felemás.

Elismeréssel szól Ady magyar nyelvezetéről, versei dallamosságáról, ugyanakkor fenntartja a versek érthetőségével kapcsolatos kifogásait: „Ady szimbolizmusra gyakran meglepő szépségű, de még gyakrabban homályos és nehezen vagy éppen nem érthető.”

Mérey előadása mondandóját abban summázza, hogy a hagyományos költészet tárgya és iránya nemzetibb, hazafiasabb, művészete pedig fejlettebb és értékesebb, mint az újé. A modern lírának meg kell tisztulnia a ma még hozzá tapadó „salaktól”, ha egészséges ágat akar oltani „a magyar költészet erős fájába”.

Az előadás kivonata arról vall, hogy Mérey a konzervatív kritika helyi szócsövénél szerepére vállalkozott; kifogásai — a hazafiatlanság, az erkölcstelenség és az érthetlenség — az irodalmi reakció há-

Major H.

Major Henrik kevésbé ismert
karikatúrája Adyról
1910. Repr. Adorján A.

A továbbiakban egy kalap alá véve az Ady-epigonokat a Holnap erős, önálló tehetségeivel. Mérey olcsó eszközökkel igyekszik éket verni a tábor és a vezér közé: „Az új irány költői nyelvét illetően is csak az Adyé szép”, a többieké „kertesett.” Ady követői „tehetségtelen utánzók”, egyetlen érdemük, hogy lármájukkal „felkeltették az irodalom iránt az érdeklődést”.

rom közkeletű vádját visszhangozzák. Az előadás stíluslemző — értőbb és hangfogóztabb — második része mintha már Horváth János akkoriban megjelent könyvének⁵ ismeretéről is árulkolna, a tartalmi kifogásokat hangoztató első előadás azonban sokkal inkább a maga „múltjában és mániájában” élő Rákosi Jenő⁶ és a klerikális-prűd Görcsöni Dénes szemforgató nézeteivel rokon.⁷

5 Horváth János: Ady s a legújabb magyar líra. Bp. 1910.

6 Rákosi Jenő: Versek, Budapesti Hírlap 1909. évf. 118. sz.

7 Görcsöni Dénes: A Holnap új versei, Alkotmány, 1909. évf. 112. sz.

Ami Ady és az „adyendréskedők” kapcsolatának negédesen célzatos beállítottsát illeti, az előadó Horkainé-Herczeg nyomdokain halad.⁸

A konzervatív, de jó felkészültségű bencés tanár előadására nagyon sokan voltak kíváncsiak Sopronban. A *Nemzetőr* tudósítása szerint a rendkívüli érdeklődésre való tekintettel „a karzatokat is meg kellett nyitni” a Kaszinóban, s a közönség „meleg ovációban” részesítette a „szigorú, de igazságos” ítéletet osztó Méreyt.

Veszedelemesen hasonlít ez a helyzetkép Ady hazai, szilágysági fogadtatására. „A Szilágyságban, közös hazánkban — írja Bölöni György — alkalmam van látni, hogy a magyar vidék, a magyar irodalmat olvasók, még semmiképp sem

Ady közönsége. Volt tanárai kis körén kívül verseit errefelé befogadni senki nem akarja. . . Hiába jön az országos hírnév, különnek tartják, nem értik, ki-nevetik”.⁹

A Szilágysághoz hasonlóan azonban, úgy látszik, Sopronban is van legalább egy kis kör, amely értően fordul Ady Endre költészetére felé.¹⁰

A *Soproni Napló* már az előadást követő napon, márc. 2-án — nem minden célzat nélkül — Gyóni Géza „Ady Endrének” c. versét közli, s három héttel az események után Gyóni egyik költőbarátja, Nagy Lajos¹¹ is bejelenti a vétőt Mérey előadására: „... Sopron városában is akadnak olyanok, akik Ady Endréért kétszáz a porondra kiállni”.¹²

A bátor hangú, radikális szellemű cikk

⁸ V. ö. Horkainé-rovat, *Uj Idők*, 1908. évf. okt. 25. sz.

⁹ Bölöni György: *Az igazi Ady*, Bp. 1965. 164. l.

¹⁰ A soproni értelmiség java és a város lelkes diáksága nem állt értetlenül Ady költészetével szemben. Erre több adat is utal. Csatka Endre jelezte, hogy Földes Dezső színész már 1908-ban Ady verseket ad elő városunkban. Az eseményre nem sokkal a Holnap I. kötetének megjelenése után kerül sor a Pannónia szálló üvegtermében, a soproni izraelita jótékony nőegylet rendezésében. V. ö. *Soproni Napló és Nemzetőr*, 1908. dec. 20. sz.) Ugyancsak Csatka Endre közli, hogy a Soproni Líceum „Magyar Társaság”-ban, 1910-ben, Szücs Lajos VII-es diák a *Proletár fiú versé*-t szavalja forró sikerrel. Itt kell megemlítenünk, hogy a soproni sajtó már az induló Ady Endrét is őt írásával mutatja be 1899–1900-ban. 1910-ben pedig — átvéve a Nyugatból — a *Soproni Napló* az *Elni, míg élünk* c. Ady verset közli. (V. ö. Zakar János: *Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai*, SSz. XIV, 152–154 l.)

¹¹ Nagy Lajos; szül. Szák (Komárom m.), 1883. máj. 11. Teológiát tanul Pozsonyban, Eperjesen, majd Sopronban. Az utolsó két évet városunkban végzi el 1908–10-ben. A szegénysorú, tehetséges diákok a teológiai akadémia felkarója. (Tápiintézeti kedvezményes, Deáksegélyező és Torkos Mária ösztöndíjas, Radó Lajcsi díjas). IV. éves korában önképzőköri titkár. Kötönyi jó szónoki és szavalói képességével (*Szechenyi Istvánról*, halála 50. évfordulóján), s nem utolsósorban költői tehetségével. Sopronban jövetelének évében elnyeri a „Teológiai Önképzőkör” félévszázados fennállása alkalmából kítűzött verspályázat első díját (*Elmélkedés az 50. év végén*). Költeményeit a *Nemzetőr* és a *Soproni Napló* is rendszeresen közli. 1910 őszén teológiai szakvizsgát és lelkészi vizsgát tesz. Sopronból Budapestre kerül; a farsori evangélikus templom lelkésze lesz (1910–12). Ady és Gyóni lelkes híve. Gyónihoz még Pozsonyból szoros barátság fűzi; a hányatott sorsú költőt — Richly Rezsőn keresztül — ő ajánlja be a *Soproni Napló*-hoz (1910. szept.). 1912–53 között Gyúron (Fejér m.) lelképásztor. 1915-ben Ady oldalán harcol a Világ hasábjain. Baloldali magatartásáért ismételtelen (1919, 1922) bíróság előtt áll. Mikor az egyházi törvényszék is fellép ellene, a szolidáris gyúrói gyülekezet testületileg akar kilépni az evangélikus egyház kötelékéből. 1925-től faluja nevét előnévként használja (*Gyúrói Nagy*). 1953 óta a fővárosban nyugdíjas. Verseskötetei: *Egyedül* (1905), *Bábel vizeinél* (1917), *Egy prédikátor dalaiból* (1924), *Magyar zsoltárok* (1924). Fontosabb cikkei, tanulmányai: *Isten és a háború* (1915), *Háborús karácsony, jekete karácsony* (1916), *Ady Endre és Gyóni Géza* (Világ, 1915. nov. 11. sz.), *Jelek és próféciák* (1917), *Egy magyar bárd sorsa* (1917), *Gyóni Géza igazi arcképe* (Elet és Irodalom, 1957. jul. 19. sz.) Az adatokat v. ö. A Tiszai Ág. Hívt. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának értesítője az 1906/7. iskolai évről, A Soproni Ág. Hívt. Ev. Egyetemes Teológiai Akadémia értesítője az 1908/9., 1909/10., illetve az 1910/11. iskolai évekről, valamint Magyar Irodalmi Lexikon II. köt. Bp. 1965. 329. l.

¹² Nagy Lajos vitacikke a *Soproni Napló* 1910. márc. 20-, 24-, 25- és 27-i számaiban jelent meg; *Széljegyzetek* — Dr. Mérey Kálmánnak „A legújabb magyar irodalomról” c. szabadlyceumi felolvasásához. A folytatásokban közölt cikk befejező része Sopronban hozzáférhetetlen, mivel a *Soproni Napló* 1910-es évfolyamának egyetlen levéltári példánya több helyen hiányos.

fölényes logikával és tüzes temperamen-
tummal veszi sorra és cáfolja meg Mérey
vádjait. Bekezdőben elmarasztalja az elő-
adó kicsinyes, szűklátókörű kérdésfel-
vetését: „Ma, amikor Ady dicséretéhez már
nem kell különösebb bátorság, ma ami-
kor már támadói is elismerik tehetségét,
Mérey még azt sem akarja megadni
Adynak, amit még a Budapesti Szemle

szükség van megint.” Ady nem gyalázko-
dik; Berzsenyi, Széchenyi, Petőfi, Vajda
„szent fájdalma” háborog a szívében.
Nem bűn, ha valaki „a magyar ködből
nyugati verőfényre vágyik”.

Nagy Lajosban már fölsejlik, hogy a
konzervatívok nem a költészet holnap-
ját, hanem a régi társadalmi rend jövő-
jét féltik Ady Endre új dalaitól. Jellem-

Nagy Lajos. Ágoston Ernő rajza
(1910. Repr. Adorján A.)

is elismer; tehetség, akivel számolni
kell”.

A hazafiatlanság és a nemzet ócsárlá-
sának vádjával kapcsolatban leszögezi:
„Szilaj lelki ostorcsapások csattogására

zō cikkírónkra, a későbbi forradalmárra,¹³
hogy már ekkor a „Fölszállott a páva”
soraival érvel:

Kényes, büszke pávák, Nap-szédítő tol-
lak,

¹³ Nagy Lajos 1918-ban aktívan részt vesz a polgári demokratikus forradalomban. Haladó, világi szemlélete már a saproni években is megmutatkozott s ezt külsőségekkel is hangsúlyozni igyekezett. Csatka Endre közlése szerint „teológus létére írói felszereléssel járt, csokornyak-
kendővel, nagy kalappal...”

Hírrel hírdessétek: másképpen lesz holnap.

Akár teszik, akár nem, az emberi fejlődés újabb határkövéhez érkezünk: „Talán még sohasem volt akkora ellentét az uralmon lévő idősebb generáció és az előre törő fiatal generáció érzése, gondolkodása, egész belső élete, s belső életének mindennemű megnyilatkozása között, mint ma. S ez jelzi éppen, hogy az emberi fejlődés egy újabb határkövéhez értünk el, amely a régibb nemzedéknek botránykő, az újabb nemzedék számára pedig világítóoszlop, amelynek fénye más vágyakat, más eszményeket olt a tülekedő fiatalság szívébe, S eme új világ fényénél mást gondolunk: Istenről, hazáról, erkölsről és mást szociális életünknek minden legkisebb tényezőjéről.”

A továbbiakban Nagy Lajos a „kórház-költészet” és a „satnya érzékiség” vádját veri vissza. Okos sorokat ró a halálfélelem és az életvágy dialektikájáról, az Élet és a Halál egymásra utaltságáról; arról a szilajságba átcsapó szorongásról, ami az „élet vizére úzi” Ady Endrét. Az Ady-líra nem kórház-, hanem élet-szagú; „... élet költészettel úgy még egybe nem folyt, mint Ady Endrénél”. Nagy Lajos új erkölcsi és esztétikai mérce szükségességét hangsúlyozza: Ady „érzéseit nem szabad a hétköznapi fölfogás korlátai közé szorítani s a régi lomtár reteszeibe elreteszelné; de ha mégis raktározni akarjuk, akkor a megnyilvánult új érzéseknek alkossunk merész vonatú, új reteszeket.”

Az érthetlenség vádjával kapcsolatban a cikk írója Ady önéletírásából idéz: *Mindent el akartam mondani, ami ma*

elő magyar emberben támadhat s ami ma élő embert hajt, mint szij a gépkereket. „Akit megcsapott az új időknek a szele — fűzi hozzá Ady soraihoz Nagy Lajos — s akiben van csak egy kicsiny is az új magyarnak törekvéseiből, aki szereti azokat, akik sírva, zokogva önnön lelküket viszik máglyára, s véres dalokat írnak ahelyett, hogy az árral úszva örülnének...” azok megértik Adyt; „s aki megérti verseit, az meg is szereti örök szerelemmel”.

A „régí érzések régi emberei” hiába fújnak tüzet; „vannak még a magyar tájon poéták és poétákat megértő lelkek, akik Adyt a maga értéke szerint értékelik”.

Az 1910 tavaszán lezajlott soproni Ady-vita — az érvek és ellenérvek tartalmi jegyei után ítélve — a *Holnap* körül támadt vihar vidéki hullámverésnek tekinthető.

Mindenesetre büszkén gondolhatunk Nagy Lajosra, az egykori soproni diákra, aki a konzervatív részről megtámadott Ady mellett oly bátran és okosan állt ki a porondra.¹⁴

Az első országos vita hullámai jóformán még el sem ültek, mikor 1913 végén Rákosi Jenő — Dunántúli álnéven — újra megindította Ady-ellenes hadjáratát.

Ady ekkor még fölényesen veri vissza „az álnevű szolga”, a „kibérelt életű és lelkiismeretű ember” támadását; „... éljen Rákosi harminc esztendeig még, éljen engem jóval túl, hiszen elég bűnhődés az neki, hogy testében élvén, éreznie kell már régi halottságát”.¹⁵

Az idők azonban nem Ady Endrének kedveznek. A forradalmak késnek; a

¹⁴ Nagy Lajosnak, a IV. éves teológus diáknak kétségkívül bátorságra, sőt kockázatvállalásra volt szüksége mikor vitacikkével fellépett a tekintélyes bencés tanárral szemben. Az első közleményhez fűzött lapalji jegyzet (*Btanyos, rajtam kívül álló okok miatt kések e sorok...*) arra enged következtetni, hogy konzervatív részről történhetiek is lépések a cikk megjelenése ellen. Ez lehetett az oka a válasz közzététele körül folyó három hetes huzavonának. Nem érdektelen megjegyezni, hogy aki mindenkit megelőzve — szándékán kívül is — megfelel Méreynek; maga Ady Endre. Véletlenül és mégis törvényszerűen — Petőfi válogatott verselhez írott előszavában — ezt veti papírra Párizsban, s éppen 1910. márc. 1-én!, „a koraöreg s még ma is buta mágánások, papok, és táblabírák” okulására: Petőfi „... ma már gyermekesen nacionalista verseit mellőztem. Nem azért mert a hazátlan bitangság kenyerem volna, de mert ami anno Petőfi szabadságharc volt, ma nyomorult szájhősök kenyérszerző mesterkedése. Mi szívesen, sőt szívből hazafiak vagyunk, de a mai Magyarországon nem engedélyeztetik a hazafiság, csupán csak a nagy földesuraknak s a kis kasznároknak.” *Piros és fekete* Ady Endre az irodalomról, Bp. 1961. 277–278. 1.)

¹⁵ *Harc és gyűlölet*. Ady Endre az irodalomról, Bp. 1961. 366. 1.

szarajevói pisztolylövések az első világháború nyitányát jelzik. „A reakció számára most érkezett el a pillanat, amikor rácsaphat Adyra, kijátszva francia dekadensnek, hazafiatlannak, sőt ha kell, hazaárulónak. A háborúban száz alkalom kínálkozik, hogy nyakára szoríthassák a forradalmi nyakkendőt”.¹⁶

Köztudott, hogy a fegyvereiben nem válogatós, gyilkos gyűlölettől fűtött Rákosi Jenő a hadifogoly Gyóni Géza nevét és költészetét használta fel ütőkártyául Ady és a Nyugat ellen. Gyóni egyik versének rosszindulatú kiforgatásával s Ady egyik magánlevelének jogtalan publikálásával¹⁷ „Dunántúli” az erkölcsi orlövések színvonalára süllyedt ebben a vitának már nehezen nevezhető hajtóvadásztban.

A *Budapesti Hírlap* és a *Világ* hasábjain zajló második Ady-Rákosi vita — csakúgy, mint az első — visszhangot ver a korabeli soproni sajtóban is. Földessy Gyula jegyzi meg, hogy 1915 végén a kis vidéki napi- és hetilapok is országszerte hajszát indítottak Ady Endre ellen.¹⁸

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy városunkban — bár a *Soproni Napló* 1915 utolsó negyedében négy ízben is közöl hozzászólást a vitához — senki sem csatlakozik Rákosi Jenő uszító kampányához. Igaz, az állásfoglalások sem olyan egyértelműen tiszták már, mint Nagy Lajosé volt 1910-ben.

Az első reflexió október végén jelenik meg Gál Andor tollából.¹⁹ A rövid glossza undorral utasítja el a privát levél vitafegyverként való ízléstelen felhasználását. „Nem hiszem — hangoztatja Gál —, hogy akár Adynak, akár a modern iránynak valami sokat árthatna ez a kiförmedés”. Végül erkölcsileg is megleckézteti az álarc mögé búvó, gyáva Dunántúlit: „... miért dugja ez az úr köpönyege alá a nevét, mikor valakit támad?”

A *Soproni Napló* 1915. okt. 27-i száma

16 Bölöni: i. m. 289. l.

17 Gyóni Géza „Levél Nyugatra” c. verséről s Ady — diákoknak küldött, Gyónival kapcsolatos — privát leveléről van szó.

18 Földessy Gyula: i. m. 232. l.

19 Gál Andor: *Egy hírlapi vitához*, Soproni Napló, 1915. okt. 24. sz.

20 „Gyóni (Áchim) Géza sohase volt költő s nem is lesz. Ezt még egy világháború sem tudta megcsinálni”. (Részlet Ady jogtalanul közzé tett magánleveléből. V. ö. Ady Endre az irodalomról, Bp. 1961. 420 l.)

21 Megjelent a Soproni Napló 1915. dec. 12-i számában.

Richly Rezső „A lavina” c. írását közli. „Ady Endre és Gyóni Géza feje fölött idéetlen vihar dühöng” — állapítja meg a cikkíró.

A soproni értelmiség jogtalannak és méltatlannak érzi a két költő szembeállítását; ha valahol, úgy ebben a városban jól emlékeznek a helyi sajtóban — akkor még alig öt éve — megjelent, az „üstökös”-nek üzenő, „Ady Endrének” c. Gyóni-versre.

Richly elsősorban a mindenben ártatlan Gyónit védelmezi, s nem utolsósorban éppen Ady jól ismert kemény kifakadásával szemben.²⁰

Richly azonban Ady szigorú szavait is szívesebben megbocsátja, mint Rákosiék álszent magasztalását: „Nála (ti. Adynál) feledjük a kellemetlen tulajdonságokat, mert egy ragyogó pálya ragyogó eredményeit dobhatja a serpenyőbe. De mit akarnak a többi marakodók?”

„A laviná”-hoz képest elhibázott Richly következő, „Mucsai harc Budapesten” c. írása.²¹ Richly Rezső ezúttal az apolitikus intellektüel, az elfogulatlan bíró szerepében lép fel. Az elefántcsonttorony ablakából kihajolva csóváltatja fejét a művészekhez méltatlan, gyermekes csetepatén. Eppen hibái miatt érdemes hosszabban idézni ebből írásból:

„Soha még elemi iskolák keresztény és óhitű zsidó kölykei ilyen komolytalan, személyes és nevetséges háborúságban nem éltek egymással — ironizál Richly — mint ma a magyar irodalom fő és mellékképviselői.”

„Mi itt vidéken vidékiek vagyunk és ezt paraszti módon, a mellünket verve mondjuk — folytatja gögös szerénységgel —, de az ostoba, korlátolt, kicsinyes Mucsya a mai magyar írók művésztelen meggyőződése folytán Budapestre költözött”.

A megállapítás inkább a cikkíró korlátait árulja el. Richly számára Rákosi Jenő és Ady Endre művésztelen (értsd:

politikai) meggyőződése egyformán osto-
ba. Lemosolyogja a sovinizmus katedrá-
ján önképzőköri érvekkel ágáló Rákosit,
de nincs jobb véleménnyel azokról sem,
akik Ady Endre oldalán a jövő Magyar-
országot féltik: „Ady mellől, a jövő
Magyarországot emlegetve, tüzes öklök
emelkednek a magasba, „Dunántúli” önké-
pzőköri ambícióival hasábokon át óvo-
dás diákokkal vitatkozik és irodalom he-
lyett állandóan pedagógiát emleget, —
— Nevetjük őket. Mikor értik majd meg
ezek az országos nevű, széptehetségű
urak, hogy az irodalomban csupán a mű-
vészi szempont fontos?”

A tiszta művészet kétes fegyverével
Ady Endrét nem lehet megvédeni. A
cikkíró akarva, akaratlan olyan szavakat
ír le, amelyek Kosztolányi 1929-es rossz
emlékü pamfletjében is „méltán” ott ék-
telenkedhetnének: „... Ady Endre köl-
tészében nem a néhány száz hevenyész-
szett, hanem az egy száz tökéletes poéma
a lényeg.”

Richly befejező sorait olvasva, aligha
maradhat kételyünk, melyik lehet az a
néhány száz hevenyészett Ady-vers,
amely az ő véleménye szerint nem tar-
tozik az életmű lényegéhez: „Nem indu-
lunk rikító tábori zászlók után, hanem a
magunk egyénisége és ízlése szerint kivá-
lasztjuk Ady és Gyóni, minden magyar
és nem magyar művész munkáiból, ami
szép”.

Egészen más jellegű hangot, a konser-
vatív nacionalizmus hangját üti meg —
emberileg jó szándékkal — Halmi Bódog,
„Levél Dunántúlihoz” c. írásában.²²

A sárvári literátus járásbíró egy
nem létező nemzetj egység illúzióját félti
a vizálykodástól:

„... a mi polgári társadalmunk szétta-
golttsága és pártszelleme még most sem
bír a megértés, a szeretet és az egymást
megbecsülés harmóniájába olvadni ösz-
sze, mikor a világháború drámája, kínja,
szenvedés folytonos erőt és anyagot kér,
a nemzet testéből értékeket merít és a
legteljesebb érzelmi egységet követeli
meg a nemzetétől.”

A cikkíró a polgárságnak azt a részét

képviseli, amely — Bölöni szavaival —
„ha nem is kívánt háborút, de ha már
háborút csinált, győzni akart ...”²³.

Ezért hangoztatja Halmi Bódog: „Még
Dunántúlinak sincs ezekben az időkben
joga, a magyar vér- és pénzáldozás eme
hőskorában, kétségbevonni egész ember-
csoportok és osztályok hafiságát”; ezért
szólítja fel béketörsre, ezért inti aggódó
hangon az ősz mestert: „Dunántúli, ősz
mester, aki mögött félszázad nemes al-
kotó munkája és dicsősége ragyog, meg-
rikult sorú magyarok, ne bántsuk egy-
mást!”

Halmi ugyan vizet akar tűzzel békíteni,
de így is javára írandó, hogy nem haj-
lanló átvenni Rákosi uszító szólamait, s
megértő, emberi szava van a meghajszolt
Ady számára is: „Igen sok nevet jegyez-
tem már könnyes szemekkel az én vesz-
teségajstromomba, akik ott pihennek a
kárpati bérceken apró sírokban és akik,
míg éltek, a Paul Verlaine és Baudelaire
lyráját szerették, sőt költőnek mondták
Ady Endrét is.”

Az 1915-ös soproni sajtó-visszhang két-
ségkívül a mi, háborúban elbizonytala-
nodott „embriópolgárságunk” megnyilat-
kozása, de még így, kissé komikus koz-
mopolitizmusával és „szelid nacionaliz-
musával” is tiszteletreméltóan elűt a
„hazafivá” vedlett polgárnak attól a ma-
gatartásától, amely — Ady fájdalmas-
felháborodott szavaival — oly „állatian
ordítja a vért”²⁴.

Végü pedig említsük meg, hogy az az
egykori soproni diák, aki 1910-ben példa-
mutató bátorsággal állt ki Méreyvel szem-
ben az új irodalom mellett, 1915-ben is
ott van — mégpedig az ütközet első vo-
nalában — Ady Endre zászlaja alatt.
Nagy Lajos a Világ hasábjain a legjob-
bak — Jászi, Móricz, Kaffka, Hatvany—
oldalán harcol Rákosi Jenővel szemben,
Ady Endréért. Mint Gyóni régi barátja
és Ady hithű katonája, magához és az
ügyhöz méltóan szerepelt ekkor is.²⁵

A hűséges fegyvertársat Ady Endre is
sokra becsülte; „A gyúrói pap” c. írásá-
ban testvéri szóval üdvözölte Nagy Lajos

22 Megjelent a Soproni Napló 1915. dec. 8-i számában.

23 Bölöni: i. m. 295. l.

24 *Levél Hatvanyhoz*, 1914 őszéről. Ady Endre válogatott levelei, Bp. 1956. 505. l.

25 Nagy Lajos: *Ady Endre és Gyóni Géza*. Világ, 1913. nov. 11. sz.

„Isten és a háború” c. antimilitarista röpiratát.

Az 1910-es és az 1915-ös soproni Ady-vita új adalékot jelent a költő egykorú országos fogadtatásához. Anyagukat ezért részletesebben ismertettük. Nagy Lajos

1915-ös szereplését azonban csupán megemlítettük, mert ezt a adatot — jogos büszkeségünkre — már irodalomtörténet-írásunk is számon tartja.²⁶

Sarkady Sándor

Új adatok a soproni magyar színészet múltjához

Sajnálatos, hogy a soproni magyar színészet hőskoráról aránylag igen keveset tudunk. Ezen azt az időszakot értjük, amikor támogatás nélkül igyekeztek egyes társulatok hosszabb-rövidebb ideig kivívni az akkor még kisszámú magyar közönség szeretetét, főleg 1867-től 1873-ig, amely időszakra alig ismerjük az adatokat. Ugyanis magyar újság Sopronban csak 1871 óta van, a német újság viszont a magyar előadásokról ritkán emlékezett meg, legfeljebb a szintársulat megjelenéséről ad számot. A tanácsjegyzőkönyveiből is kiszedtünk néhány használható adatot, így a kérdéses időszakra mégis vetődik valamelyes fény.

1866-ban, annak jeléül, hogy a hatvanas években eléggé megerősödött a magyar színészet, két társulat is versenyzett egymással a soproni színházért, a pécsi Szigeti Imre, aki egy pár éven át már játszott Sopronban és Nagykanizsáról Bényey. A tanács úgy gondolta, hogy az utóbbi jobban megfelel a német lakoságnak is, mert műsorán sok operett szerepelt, Bényey április 9-től kezdve 30 előadást tartott. Azután Balatonfüredre vonult és bízva sikeres soproni heteiben, két díszletet kért kölcsön, de nem kapott. (Tanácsjegyzőkönyv 1966. 723. 836. 951. és 1390. sz. végzések.)

1867-ben a német évad befejeztével a gázvilágítást vezették be a színházba. A munkálatok közben a Nemzeti Színház tagjaiból alakult társulat játszott egy hétig, de mert a korszerű világítás még nem készült el egészen, a régi olajlámpákat vették elő. Más társulat nem is játszott őszig, mikor is a német idény kezdődött.

(Tanácsjegyzőkönyv. 1867. 2482. sz. végzés.)

1868-ban Szatmáry Károly korán jelentkezett, hogy nyárra operett- és drámai előadásokkal jönne. A tanács azonban nem ismervén sem társulatát, sem műsorát, nem bocsátkozott vele tárgyalásba. (Tjk. 1868. 425. sz. végzés.) Pedig vérbeli színházi ember volt, szülei is színészek voltak, maga többször színigazgató és megfordult a Nemzeti Színházban is. Ebben az évben Latabár Endre társulattal ismerkedett meg városunk. Utána júniusban Hoffman Pál „Dante isteni komédiáját előtűntető képleteinek mutatóására a helybeli színházat kéri neki néhány napra átengedtetni.” Megtörtént. (Tjk. 1j68. 1731. sz. végzés.)

1869-re ismét Latabár, a mai híres Latabárok nagyatyja kérte a színházat hűvétől fogva, azonban a német igazgató május elsejéig kívánt játszani, így a magyarok csak május 20-án vették át a színházat és június 21-ig 35 előadást tartottak. (Tjk. 1869. 126. és 1264. sz. végzések.) Június 13-án nevezetes előadás zajlott le, még a német újság is írt róla. Ugyanis Balsac Szamárbőr c. regényének dramatizált alakját adták elő, a ruhákat és táncosnőket a pozsonyi német színház adta kölcsön. (Ödenburger Nachrichten, 1869. 43. szám.)

Győrött ekkor Kocsisovszky Jusztin volt az igazgató. Onnan hivatalosan is ajánlották a soproni tanácsnak, hogy adják át neki tavaszra a színházat. Április 16-án meg is kezdte előadásait és 22 estére 21 forint bért fizetett. (Tjk. 906. és 1468. sz. végzések.)

²⁶ V. ö. Nyugat, XII. évf. 4-5. sz. 300. l., továbbá A Magyar Irodalom története, V. köt. Bp. 1965. 510. l. és Vezér Erzsébet: Ady Endre, Bp. 1969. 412. l.)

Kocsisovszky Justztinról a korabeli hírek igen kedvezően szólnak, igen sokat adott az egybevágó előadásokra és főképpen operettek dolgában nyújtott sok em-

a másik Sopronba. Ide nemcsak Borecsa jött, hanem férje, Molnár György is. A magyar színháztörténetnek értékes alakja. Mint színész is jónévű volt, főleg

Kútszobor a fertői kastély udvarán

lékezetes jó előadást. Sikereinek egyik fő tényezője Borecsa leánya volt, főleg naiva szerepekben. 1870-ben a tásulat-két részre oszlott, egyik csoport Pápára igyekezett,

Shakespeare darabjaiban tűnt ki, de mint rendező merész és állandó újításokon törte a fejét. Budán színházat alapított, ott adott elő Bem apóról egy látványos-

ságot, amelyben több száz statisztát is szerepeltetett. A színház, nem az ő hibájából, tönkrement, a kiváló színész vidékre szorult. Pannonhalmán volt az esküvője és így maradt apósa társulatánál, akinek törekvéseit az operett terén kitűnően kiegészítette a prózai darabok de-rekas előkészítésével.

Sopron magyar színészetének javára a Molnár házaspár is ideérkezett, és a Fővárosi Lapok a 383. lapon ezzel az örövendetes mondattal kezdte tudósítását: „Gyökeret vert a magyar színház”. Az első két előadást ugyan gyenge ház nézte végig, de ebben is nagy sikert aratott Borcsa asszony, adván a Tücsök c. vígjáték főszerepét Birch-Pfeiffer asszonytól, ez a darab ugyanis próbaköve volt a naiváknak, Molnár pedig a Moliere című darab címszerepében mutatkozott be. Attól fogva mindig telt házról számolhat be a tudósítás. Egy nagyhatású Francia színmű, Frou-Frou annyira felkelte az érdeklődést, hogy a nézők „szorongtak” (A darabot még 1925 körül is felújították Pesten Darvas Lillivel és Pécsi Blankával). Berczik Árpád, évtizedekig divatos író: „Fertálmágnások” c. vígjátékára, szinte példátlan eset, előre elkel minden jegy. A Széchenyi és Pejácsevics család példájára a gazdag kereselő-világ is szorgalmasan bérelt. A jövőt illető jó reménység fejében ment a társulat; tovább május 9-én Szombathelyre, mert a híradás szerint „már színi bizottmány alakul, hogy koronként Sopronynak is legyen magyar színészete.”

A Széchenyi Könyvtár színlapgyűjteményében erről az évadról található négy darab, mégpedig május 5-ről: Egy je-

szuita páter, 7-ről II. Rákóczi Ferenc fog-sága, amelyet ugyan Szigligeti 1848-ra írt, de Sopronban csak 1861-ban adták először, és akkor is a betiltások zátonyain bukdácsolva haladt a végső siker felé. Május 8-án a magyar színpad egyik legnagyobb sikere, a Peleskei nótárius került színre; ezt már gyakrabban adták Sopronban, és végül megvan az utolsó előadás színlapja is május 9-ről: Sullivan és az angol nyárspolgárok.

A szép reménységek azonban szertefoszottak: két éven át nem volt magyar színház Sopronban. Egyes színháztörténeti munkák ugyan azt állítják, hogy Kocsisovszky, majd Lászy Vilmos játszott nálunk, de ez nem igaz. 1871 elején gázömlés miatt a karzaton tűzilárma keletkezett, lehet, hogy emiatt volt szükség átalakításokra, mihelyt a német színészek távoztak. A munkálatokra hivatkozott a város, amikor Bokody Antal jónévű igazgatót, sőt a bevált Kocsisovszkyt is elutasította kérésükkel. 1873-ban a nyár folyamán még folytak a munkálatok, hiszen a nézőtér mennyezetéről is leszedték a freskót, így 1872-ben Lászy Vilmos, a győri rendező kétszer is kért engedélyt, mindannyiszor elutasították. (Tjk. 1871. 173. 1410. 2617. sz. valamint 1872. 23. és 428. sz. végzések.)

1873-ban tavasszal Aradi Gerő kapta meg a színházat. A kétévi kiesés ellenére is elérte a Kocsisovszky-társulat, hogy hiányolták a soproniak a magyar színészetet, az új évad kezdetét így jelentette be a Sopron c. újság: „Évek óta először szólalt meg a színművészet muzsája hazánk édes nyelvén városunkban.”

Csatkai Endre

Soproni és megyei vonatkozások Pethe Ferenc gazdasági könyveiben

Több szempontból is érdekes könyv első része jelent meg Sopronban 1805-ben. A könyv szerzője, kisszántói Pethe Ferenc — a magyar mezőgazdasági irodalom egyik első nagy úttörője, de más tudományágak jeles művelője is — Sopronnal — mint az akkori Magyarország egyik szellemi központjával — rendszeres kapcsolatot tartott. Ez természetes-

nek is tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy Pethe Ferenc (1762—1832) az Eszterházy birtok hercegi főtisztje volt ebben az időszokban. (E kapcsolatokkal részletesebben foglalkozik Csatkai Endre: Egy soproni matematikai-könyv 1810-ből című cikke. Lásd: Soproni Szemle 1961. XV. évf. 2. szám 174—176. p.)

Most tárgyalásra kerülő könyvének cí-

me: „Pallérozott mezei gazdaság mely-lyet a magyar mezei gazdaság tökéle-
sebbítésére a haza természetéhez s a
nemzet állapotjához szabva theoretice és
practice kidolgozott, kisszántói Pethe Fe-
rentz. Elébb Mathesis, s ehhez tartozó
Mesterségeket tanító professor; utóbb
Hertzegi kir. Uradalmak Fő-Tisztjei, s
több más Uradalmak Fő-Igazgatója; a

kik a soproni helytörténetet kutatják, de
azok számára sem, akik csak érdeklőd-
nek iránta.

Ezt a részt abban a kötetben találjuk,
melynek címe: „Pallérozott Mezei Gazda-
ság a plantákról. II. darab. A Mezei Gaz-
dasághoz tartozó olyan plántákról mely-
lyeknek mivelések nem annyira eke-, s
borona, mint kapa-, ásó-, s e féle szer-

Régi pitvaros ház a Balfi utcában
(Csatkai E. felvétele)

Ts. K. Mezeigazdaságbeli Bétsi Társaság
valóságos Tagja.”

Könyvének csak a részével kívá-
nunk foglalkozni, amely soproni vonat-
kozásokat tárgyal. Ezek a vonatkozások
elsősorban erdészeti tárgyúak, de néha
más utalásokat is találunk benne, ame-
lyek nem érdektelenek azok számára, a-

számokkal szokott folytatni, Neveze-
tesen a kertekről általljában a gyümölcs-
fák tenyésztéséről a szőlő-, s erdőmive-
lésről.”

A soproni vonatkozások — mint már
említettük — leginkább erdészetiiek, de
helyet kap a szőlőművelés is — mint a
város egyik legszámottevőbb gazdasági

ága —, sőt rendkívül érdekes módon a szőlőművelés kapcsolódik és együtt jelentkezik az erdőszettel, illetve az akkori faiparral.

Nagyon érdekes szakmai következtetések vonhatók le a szerzőnek abból az állításából — ezt most itt nem tesszük, mert csupán helytörténeti vonatkozásokat vizsgálunk —, hogy a tölgyfát, cserfát és más fanemeket is 30—36 éves korukig legkifizetőbb tűzifának használni. Ipari felhasználásra e fák legcélszerűbben 120—150 éves korokban használhatók a szerző véleménye szerint. Megállapításait összeköti a soproni szőlősgazda dicséretével. Jól ismerte a soproni erdőszeti, mezőgazdasági, illetve szőlőművelési viszonyokat. Könyvének XIV. szakaszát az erdőművelésnek szenteli. A 662. oldalon olvashatjuk a következőket: „A tölgy- és tserfa s több más fanem is, 30—36 esztendejéig való életével fizet tüzre leghasznosabban. — Ma — lombállványnak, sajtónak, s más e félének való 120 150 s több esztendő s fáról gondolkozzon az, a' kinek az ilyenre szüksége van. Illyen tzéllal nem szükség különszakaszokat szabni ki; a maglófákból nem lehet a szépit 5—6 kerülőre is hagyni; ilyen tőkefa kevés kell: tsak Sopron környéke az, a hol tsaknem minden szőlősgazdának szőlősaajtója van; melynél okosabb szokást tsak gondolni sem tud az, a ki a szüretelés jó módját úgy érti mint a Sopronyi ember.” Megerősítését látjuk tehát itt annak, hogy Sopronban a szüretelés a 18. század végén és a 19. század elején is ugyanúgy folyt, mint ahogy az egyéni kistermelőknél ma is folyik, talán csak a szőlőprések cserélődtek ki azóta és valamit korszerűsödtek. A régi nagy soproni faprészekből már mutatóba is alig maradt, habár még a felszabadulás utáni időkben is működött sok a gazdapolgár-házakban.

A fejezet egy másik helyén ugyancsak a szőlőműveléssel, illetve a borral kapcsolatos, egyáltalán nem jelentős, de talán mégis érdekes kis megjegyzést találunk: „Az én Sidóm 1806-ban 64 forinton adta el a 12 forintos közönséges bornak malósás (mazzolás) akóját a Lákenbachi Sidóknak mint kósert. A malósának másája akkor időben még tsak 30 forint volt; most más világ van.” (544. p.)

Igen fontosnak és rendkívül jelentősnek tartjuk a könyvet, illetve az erdőműveléssel foglalkozó szakaszt elsősorban a magyar erdőszettörténet szempontjából. A magyar erdőszet két kiválósága, Wagner Károly és Divald Adolf ugyanis e magyar nyelvű szakkönyv megjelenése után csak mintegy hat évtizeddel később kezdték meg — a külföldi erdőszetek által kilátástalannak ítélt — harcukat a magyar erdőszeti szaknyelv és szakirodalom megteremtéséért. Akkor is még olyan akadályokba ütközött törekvésük, hogy azoknak legyűrése emberfeletti munkát igényelt. Néhány példával szeretnénk ezt megvilágítani. Európa-szerzte tekintélyes német erdőszeti szaklapokban 1862-ben feltűnő helyeken ilyen mondatokat lehetett olvasni: „A magyarizmus — mint ahogy ettől már régóta tartottunk — az erdőszetben is kísértetni kezd. Nem akarjuk a magyarizmus mértéktartó jogosultságát semmiképpen sem vitatni; ellenkezőleg teljes szívből kívánjuk, hogy az a nemzet, amely oly lovagias szellemű, férfiasan állhatatos, haza- és szabadságszerető, mint a magyar, teljes erőben fennmaradjon, virágozzék és gyarapodjék. De csak eddig és nem tovább”¹ Egy másik hasonló hangnemben megírt cikkben azt írja a szerző, hogy Wagner és Divald törekvéseitől nem kell nagyon félni, mert az erdőszetek körében nagyon kevés követőre fognak találni. Rejtély, hogy hogyan fognak erdőszeti témáról magyarul beszélni és írni, hiszen a magyar nyelvben még nem alakult ki az erdőszeti terminológia, a sajátos erdőszeti műkifejezések lefordítása pedig csaknem lehetetlen.²

Ezek ismeretében — és a következőkben soproni példák felsorolásával bizonyíthatóan — világossá válik, hogy Pethe Ferenc könyve, mint az egyik legelső részletes magyar nyelvű erdőszeti irodalmi mű történeti értékeink közé tartozik.

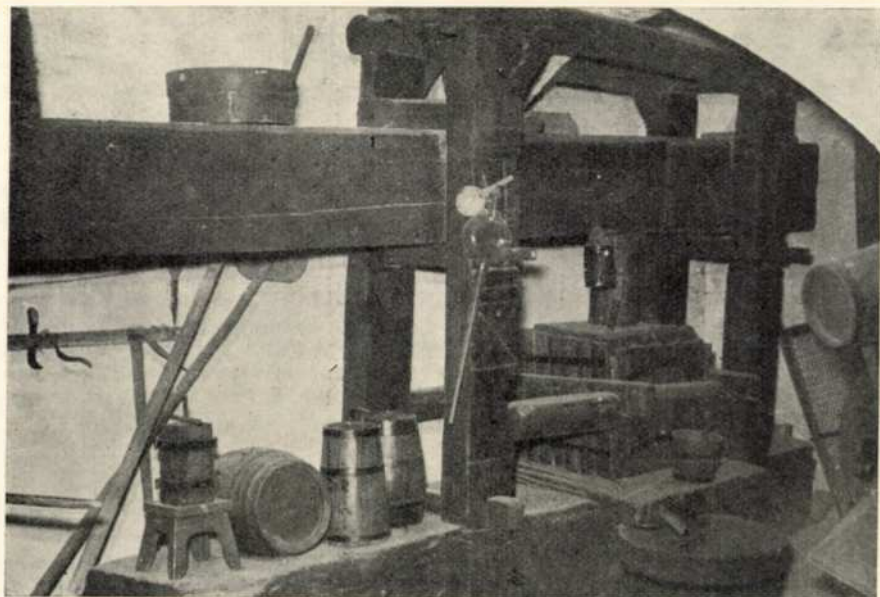
A tölgy- és cserfaerdőt 30—40 éves vágásfordulóban ajánlatos kezelni — írja Pethe Ferenc. Példaként a soproni, debreceni és az Esterházy hercegi uradalomhoz tartozó tölgyerdőket említi, melyeket már 1805-ben így kezeltek. Egy másik helyen a szerző az akkoriban ismert 12 akác faj közül a „fehér akácszót” ismerteti és a következőket írja: „...még

ekkoráig a Hazában ilyen fákból álló, vagy azokkal egyveleges (elegyes állományú!) önként termett vad erdő nem volt; hanem mesterséggel készültek (telepített erdők!) kezdenek már lenni, melyre igen szép és követésre méltó példát találni Sopron vármegyében, Kis-Tzenk mellett — mondhatom a legsóványabb földben”.³

Nagyon olvasmányosan, érdekesen és színesen ír szakkérdésekről. A hársfát és az akácot ajánlja a vadgesztenye helyett.

zia a Magyaroknak minden szerelmes fáért egy garast, s a Frantzia felesleg vesztett”.

A tölgyfát a legjobb fának tartja és főleg a soproni határban lévőket tartja példásnak. Azt írja, hogy a tölgyfa erejére és tartósságára nézve sok épületre és számtalan eszköz készítésére alkalmas. Levegőn, vízen és földön egyaránt igen tartós. Felhasználható „szárazon való épületnek”, hajónak, présnek és más erőt kívánó súlyos eszköznek, nélkülöz-

Részlet a Liszt Ferenc Múzeum borászati gyűjteményéből

Kismarton és Wimpassing között az úton nyilván ezeket lehetett találni 1800 körül, mert a fejezet 614. oldalán ezt olvashatjuk: „A lassan nevedő Hárs, s az igen hirtelen kapaszkodó Akászfa — mindenik előbbvaló, sétálóknak, mintsem a gesztenyefa: (vadgesztenyéről van szó!) melyről nem régiben egy Magyar és egy Frantzia ilyen fogadást tettek Kismartonban, — hogy a Magyar ad a Frantziának minden olyan vad gesztenyefáért, melynek a dereka, a Kismartontól fogva Wimpassingig menő postaút mellékin, minden legkisebb sérelem nélkül talál-
tatik, egyegy aranyat: ellenben, a Frant-

zetlen az asztalosnak, bodnárnak, kerékgyártónak. Minden tűzifánál jobb, makkja kitűnő a disznóhízaláshoz, „a hajának” a vargák s timárok veszik hasznát, zsinelynek és szőlőkarónak is kiváló. Fejtegetését a következő mondat-
tal és soproni példával zárja: „Hasznos a többek közt arra nézve is, mert tőben annak idejében levágot fa, kisarjadzik, egy szál helyett hármát, négyet s többet is nevel, s e szerént, szüntelen való hasz-
not hajt a Birtokosnak 30—40 esztendőre kiszabott pagonyként; mint némely helyett már a Hazában, Debretzen határá-
ban, a Hertzeg Esterházy Jószágaiban, s

másutt is, de kivált a Sopronyi határban követésre méltó példákkal is lehet találni”.

A jegyenyár bemutatására is soproni példát hoz. Azt írja, hogy a folyóvizek szélei, vízárkok, lapályos vizenyős helyek, ha egyébként a föld jó és szelid, igen jó tanyája ennek a nyárfafajtának. Jó példa erre a kiscenki kert, Sopronhoz közel. (Lásd idézett szakasz 573. p.)

Ezt a gondolatot folytatva azt is megjegyzi, hogy ennek a fajtának több alfaja is van, amelyek még gyorsabb növekedésűek, de mégsem érdemlik a jegyenyé nevet, mert ezer között sincs egy tökéletes egyenes. Parasztpételek építésénél ajánlja abban az esetben, ha jobb fa semmiképpen sem áll rendelkezésre. A Rába mentén és a Rábaközben sokat lehet találni. (Részletesen lásd az idézett szakasz 573. oldalát!)

Fejtegetéséből megtudjuk, hogy az 1800-as évek elején a Sopron-Kőszeg közötti postaúton (tehát nyilván azon az úton, amelyik ma Burgenlandon keresztül vezet) szép és kosárfonásra igen alkalmas fűzfák díszlettek. Ugyancsak ilyenekről tesz említést a Sopron-Kópháza között húzódó úton. „A sárga vesszős fűzfa (Salix vitellina — Die gelbe Bandweide) — írja — sok szívos, finom hozsuzú gajjat szokott nevelni, mely mindenféle kosaras munkához igen alkalmas és szép. A gajjazást legkönnyebben szenvedí. A Sopron Vármegyei postauton, Kőszegig eleget lehet látni, szintűgy mint Soprony és Kópháza között az országúton”. (Idézett szakasz 578. p.)

Kisszántói Pethe Ferenc könyvéből kiderül, hogy nemcsak a mezőgazdaságban és más tudományágakban, hanem az erdészeten is nagyon otthonosan mozgott, ismerte az erdészetet, sőt az abból kinövő faipart is. Hely- és környezetismerete meglepően alapos, nyelvezete könnyed, élvezetes és közérthető. Magyar erdészeti terminológiát teremtett, még akkor is, ha ez a terminológia még nagyon szűk skálán mozgott.

Hatvan esztendővel később az egyik magyar erdészeti nyelvújítót támadó német szakcikk szerzője bizonyára nem ismerte Pethe Ferenc ilyen irányú munkásságát, egyenesen tagadta, hogy a magyar nyelv alkalmas az erdészeti szaktudomány művelésére. Sőt a magyar erdőgazdaságot is képtelenségnek tartotta, amely önállóan nem tud megállni. A magyar erdőgazdaság éppen olyan képtelenség, mint a magyar természet — hangoztatták a német nyelvű erdészeti szaklapok. A fák, a talaj, a klíma, az anyagi munka nem ismer nemzetiséget, ezek nem kérdezik az érzéseket, amelyek az embereket uralkják, akiket szolgálnak, sem a nyelv után nem érdeklődnek, melyeket az emberek beszélnek. Az embereknek bajusszal, atillával, sarkantyúval lehet magyaros külsőt adni és generációk egymás mellett élése által magát az érzést, a gondolkodásmódot és a szokásokat is a magyarokéhoz hasonlóvá lehet tenni, de az erdőknél és a velük való foglalkozásnál ezek a törekvések hiú tévhitiek. Divald úr javaslatai valószínűleg nagyon jószándékúak, nyilvánvalóan azonban az ultramagyarizmus torzszüleményei és fiatalságának reményes üdve, amely túlbecsüli az alkotások nehézségeit, amelyet oly forrón kíván.⁴

Az 1862. évi súlyos szócstaták, a magyar nemzeti nyelv felülkerekedéséért és a magyar erdészeti szaknyelv megteremtéséért folytatott kíméletlenül erős harc árnyékában meghúzódott szerényen kiszántói Pethe Ferenc „erdészeti szakönyve”, amelyet senki nem vett figyelembe ítéletének és jóslatainak meghozatalánál. Illő és szükséges, hogy legalább könyvének megjelenése után 160 évvel, és főleg itt, Sopronban ismerjük és értékeljük Pethe Ferenc munkásságát, ahol legmagasabb fokon tudományosan és magyarul oktatják az erdészet és faipar szerteágazó és sokoldalú ismeretanyagát.

Hiller István

Tallózás Sopron megyei (mihályi) földrajzi nevek között

1. A földrajzi nevek földolgozása szervesen illeszkedik bele abba a nagy tudományos munkába, amelyet általában a múlt megismerésének szentelünk. A *földrajzi nevek* (hegységek, vizek, dűlők, hegyek, utak, utcák stb. összefoglaló neve) ugyanis éppen olyan beszédes emlékei múltunknak, mint akár az írott források vagy a tárgyi emlékek, csak megfelelő módon kell tudnunk értelmezni őket. A földrajzi nevekben benne van egy-egy táj anyagi műveltségének és társadalmi alakulásának úgyszólván egész története. A földrajzi nevek keletkezésének két feltétele van: az ember mint elnevező és a táj mint az elnevezés tárgya. Ebből természetesen következik, hogy minden egyes földrajzi név sokat mond elnevezőjéről, tehát az emberről és az elnevezettől, azaz a tájról is. Hogy egészen egyszerű példát említsék: magyar nyelvű lakosság nem ad német földrajzi nevet, illetőleg dimbes-dombos földrész nem kap *Lap*, *Lapos* megjelölést. Ha valahol egy földterületet *Nyíres*-nek hívnak, bizonyosak lehetünk abban — függetlenül attól, hogy ma mi van ott —, hogy valamikor nyírfás terület volt; ha valahol egy dombot *Úrgehegy*-nek mondanak, bizton állíthatjuk, hogy a sok úrgéről neveztek el annak; az *Agyagos* dűlőnév egyértelműen utal a talaj minőségére; az *Irtás* a tájváltoztatás leggyakoribb formájának, az erdőirtásnak az emlékét őrzi; a *Németi* földrajzi név a birtokosra utal; a *Gyilkosdomb* egykor volt szerencsétlenségek emlékét őrzi; a *Strázsahegy* az illető tájon lefolyt hadi eseményre utal stb. Ahhoz azonban, hogy egy-egy táj történetét az illető táj földrajzi neveinek tanúvallomása alapján hozzávetőlegesen is megrajzolhassuk, illetőleg a történettudomány megállapításait kiegészíthessük, a teljes földrajzinév-anyag összegyűjtésére van szükség. Ezért üdvözlünk nagy örömmel azt a mozgalmat, amely immár országos méretekben halad előre: minden megye elhatározta földrajzi neveinek összegyűjtését és kiadását, és ezzel sok-sok lappangó „műemlék”-nek a tudományos élet vérkeringésébe juttatását. Zala megyéé az úttörés dicső érdeme (vö. SSz. 1966. 280), mert elsőnek értette

meg a földrajzi nevek gyűjtésének nagy tudományos jelentőségét és az egész országban elsőnek végeztette el páratlan áldozatkészséggel ezt a munkát. Külön örömmel üdvözljük, hogy a földrajzi nevek gyűjtése megyénkben is folyik, és hogy jelenleg — országos viszonylatban — az elsők között vagyunk. A Győr-Sopron megyei földrajzinév-gyűjtés jelenlegi állásáról Timaffy László és Németh Imre tollából olvashatunk részletes híradást (Magyar Nyelvőr XIIC 1968. 90—102).

Az alábbiakban — csepp a tengerből — Sopron megye egyik faluja: *Mihályi* néhány földrajzi nevének elemzésével kívánom bemutatni, pontosabban: érzékeltetni, hogy milyen hathatós, sok esetben perdöntő tanúvallomású lehet egy-egy jelentéktelennek látszó földrajzi név valamely település történetének, egy-egy tájegység földfelszínének vizsgálatában. Egyszermind arra szeretném föl hívni megyénk helytörténészeinek a figyelmét, hogy kutatásaik során se feledkezzenek meg általában a nyelv, különösen pedig a tulajdonnevek: a helynevek, földrajzi nevek tanúvallomásának számbavételéről.

2. **Árkusföld** (*Árkusfüöd*) Dűlőnév. Kis darab földekből áll. Eredetere két magyarázati lehetőség kínálkozik. Az egyik: az illető földterület dimbes-dombos, mélyedésekkel, árkokkal keresztülszabdalt dűlő volt eredetileg (ez ma már természetesen nem állapítható meg), ezért *árkos* földnek nevezték el s ebből lett később *árkus föld*. Ez a föltevés tárgytörténetileg lehetséges, nyelvészetileg azonban — a mihályi nyelvjárás ismeretében bizton állíthatom — teljesen valószínűtlen. Következésképpen ez a magyarázat elfogadhatatlan. A másik: a dűlőnév a latin eredetű, „boltív; ívpapír; körív” jelentésű *árkus* szóval azonos (a szó eredetére. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára B. 1967; rövidítve: TESz.) 2., „ívpapír:” jelentésében a szónak eredetileg mértékjelölő funkciója volt („akkora papírlap, amekkorát egy füzetté összehajtogatunk”) és ez alapján — tehát hasonlóságon alapuló névátvitellel — jelölhették az illető földeket *árkusföldek*-nek. Ezt a magyarázatot két körülmény is támogatja: az *árkus* szó ma is él Mi-

hályiban, eredeti mértékjelölő funkciójában csupán, de önállóan nem fordul elő, csak összetételben: *árkuspapír* „egy ív papír”. Dülönévként ugyancsak összetételben ismeretes s ez egyértelműen arra mutat, hogy az *árkus* szót korábban jelzőként használták— megjegyezzük: mértékjelölő szavaknak jelzőként való használata a magyarban egészen közönséges —, s ezek a jelzős szerkezetek (*árkus papír*, *árkus föld*) szilárdultak idővel összetételekké (*árkuspapír*, *árkusföld*).

Kártelek Dülönév. Rossz földjéről kapta nevét. Hitvány földje, rossz termései miatt sok bosszúságot okozott művelőinek, akik sokszor sajnálhatták a föld megmunkálására fordított időt, pénzt, s gyakran mondhatták, hogy több kár van belőle, mint haszon, s idővel már csak *Kártelek*-nek emlegették. Ez a dülönév— és általában a föld minőségére utaló dülönévek — hasznos tanácsul szolgálhatnak a föld mai művelőinek: arra figyelmeztetnek ugyanis, akármit nem szabad az ilyen és hasonló „nevű” földekbe vetni. A földrajzi nevek alapján meglevenedik a tervező mezőgazdasági mérnök előtt a táj korábbi arculata és az egykori természeti földrajzi viszonyok figyelembe vételével, az egykori növénytakaró és állatvilág alapján, a talajminőségre következtetve készítheti el egy-egy terület mezőgazdasági termelési tervét (I. Papp László, Szótártani tanulmányok. Bp., 1966.61).

Korona utca (*Korona ucca*) Történelmi esemény emlékét őrzi ez az utcanév (nem hivatalos név): amikor ellopták a koronát (kik? mikor? miért? — a színhagyomány erre már nem tud válaszolni, egyesek Kottáner Ilonát emlegetik), útban Bécs felé egy éjszaka Mihályiban rejtették el, abban a kis szűk utcában a Közön, amelyet a nem mindennapi esemény emlékére a nép később *Korona uccá*-nak nevezett el.

Nyilas Ez a dülönév a megművelendő földek elosztásának emlékét őrzi: a földeket eredetileg ugyanis sorshúzással, nyilvetéssel sorsolták ki. Ez a fajta földosztási mód országszerte ismeretes volt, ezt bizonyítják — többek között— a Soprontól Székelyföldre mindenütt előforduló *Nyil*, *Nyilas* földrajzi nevek.

Proletár földek (*polétár füödek*) Egy történelmi esemény emlékét őrzi ez a

A sopronhórpácsi templom szentélye a restaurálás után
Soproni József felvétele

dülönév. Az I. világháborút és a Tanácsköztársaság leverését követően a faluban azok között a katonaviselt emberek között, akiknek nem volt földjük, földet osztottak szét: iparosoknak 800, földművelőknek 1200—1600 ölet. A *proletár* szó az I. világháború végén és főleg a Tanácsköztársaság idején vált ismertté a faluban „szegény, nincstelen” jelentésben. A *Proletár földek* tehát a szegény=földnélküli emberek kis parcelláinak a megnevezésére szolgált eredetileg.

Rózsadomb (*Ruózsadomb*) Lokálpatriotizmusnak köszönheti létét. Mihályi legújabb, körülbelül 15 éves, Vadosfa felé épülő részét nevezik így. A névadók az új falurész első lakói voltak: a budapesti Rózsadomb mintájára nevezték el így szűkebb pátriájukat.

Tevelin Dülönév. Honnan jött ez a szó? Ma sem közsóként, sem tulajdonnévként nem ismerik. Dunántúlon néhány *Tevel* helynév van, Sopron megyében azonban — tudomásom szerint — a múltban sem

volt és manapság sincs. Kapcsolatban van-e a mihályi dülönév a veszprémi, tolnai *Tevel* helynevekkel és ha igen, hogyan?

Közismert tény, hogy a magyar helynevek egy része tulajdonnévi eredetű: törzsnevekből és személynvevekből alakult. Törzsnévre mennek vissza például a következő helynevek: *Gyula*, *Nyék* (Sopron megyének ez a falva *Nyék* törzsünkről kapta nevét. A *Nyék* határvédő törzs volt, a nyugati végek védelme volt a feladata. Vö. még a nyugati határvédővonal egyéb állomásait: *Kapuvár*, *Sárvár*, *Ikervár*, *Győrvár*, *Egervár*), *Megyer*, *Gyarmat*, *Tarján*, *Jenő*, *Keszi* stb. Személynévi eredetű a *Sopron* (a *Sopronius* személynévből), *Csorna* (fekete jelentésű szláv személynévből, amely a latin *Cyriacus*-ra megy vissza) (l. Kálmán Béla, A nevek világa. Bp., 1967. 173-4), *Mihályi* (egykori birtokosáról, *Kisfaludi Mihály*-ról kapta nevét), *Dénesfa* (ugyancsak birtokosáról, *Kisfaludi Dénes*-ről neveztek el) stb. — Magyarországon ma három *Tevel* helynév van:

Tevel Tolnában, *Adásztevel* és *Nagytevel* Veszprém megyében (Hnt. 1962). Ezen helynevek is személynévi eredetűek; az egyik Árpád-házi herceg, *Tevel* nevére mennek vissza (l. Bérczi Géza: Magyar Nyelv L. 1954:375).

Visszatérve immár a mihályi *Tevelin* dülönévre: ez a kihalóban levő földrajzi név a fenti helynevekkel azonos, tehát a *Tevel* személynévből alakult, mégpedig *n* kicsinyítő képzővel (vö. *kicsi*: *kicsin* ~ *kicsiny*).

Tölös Dülönév. A Mihályi és Vadosfa között elterülő, nagyon jó termőföldek egy részének a neve. Mit jelent a *Tölös*? Köszsóként nem él, a régi magyar nyelvben azonban megvolt és annyit jelentett: „tölgyes”. A *töltös* a régi, „tölgy” jelentésű *töl* szó s melléknévképzős származéka, mint például a *nyír* > *nyíres*, *ihar* > *iharos*, *fűz* > *fűzes* stb. (A Rábaközben az öregek néhol még ma is *tölfá-nak* — *tőfa tőőfa* — mondják a *tölgyfá-t*.) A *Tölös* dülönév tehát arra utal, hogy egykor a ma termékeny szántóföld helyén tölgyerdő volt. — A tölösi erdő egykori meglétéről írásos bizonyítékunk is van. Szalay József nyugalmazott tanító, aki gyermekkorát Vadosfán töltötte, 1902-ben barátjához, a vadosfai lelkészhez intézett

levelében a következőket írja: „gyermekkoromban is még Vadosfai határ szelétől a Mihályi kertek aljáig és nyugatnak egész a Kis Rába partjáig — az egész mostani mezőség — egy rengeteg nagy erdő volt.” (Vadosfai Evang. Lelkészi Hivatal Levéltára). — Az egykori erdő megvételéről a szájhagyomány is tud. Apámtól hallottam, neki az öreg Major Ferenc bácsi mesélte, aki még a szabadságharc idején járt iskolába Vadosfára (mert Mihályiban akkor még nem volt evangélikus iskola), hogy többször is megtörtént, elindultak az iskolába, de félúton bementek az erdőbe s ott játszottak a tanítási idő leteltéig. — A *Vadosfa* helynév is azt bizonyítja, hogy ezen a tájon egykor hatalmas erdőségek voltak. Az a szájhagyományban élő magyarázat, amely szerint Vadosfa nevét onnan kapta, hogy Mátyás király egyszer itt vadászván a lelőtt vadakat az egyik (nyilván a legnagyobb, de legalábbis föltűnő) fára akasztatta és e köré települt később a falu, nem fogadható ugyan el, az azonban bizonyos, hogy a *Vadosfa* helynév a korábbi *Vadasfalva* névből rövidült (régi pecséteken, okmányokon, leveleken *Vadasfalva* olvasható (l. a Vadosfai Evang. Lelkészi Hivatal Kézirattárát; vö. még Kázmér Miklós: Nyelvtudományi Értekezések 40. sz. 176. Bp., 1963.), továbbá, hogy a *Vadasfalva* korábban *vadas falva* volt, tehát jelzős szerkezetből rövidült, amely annyit jelentett mai nyelven: 'erdős, vadonos falu'.

Tripolisz A Kisfalud felé vezető utca, illetőleg falurész népi neve (hivatalosan *Kisfaludy Károly utca*, de így senki sem használja). Merőben egyéni kezdeményezés, ötlet szülötte. A húszas évek elején, amikor a ma *Tripolisz*-nak nevezett terület még beépítetlen terület, sőt szántóföld volt, Mihályi Kisfalud felé terjeszkedett: az új házak, kertek egyre szaporodtak Kisfalud irányában, s az egyik újsori lakó, Olaszországot megjárt, katonaviselt ember — nevezzük meg, mert megérdemli: Babos József — ajánlotta: ahogy az olaszok egyik tartományukat *Tripolisz*-nak hívják, legyen Mihályi „tartományának” is *Tripolisz* a neve. Az új név gyakori használatával természetesen maga a szerző járt az élen, s hogy milyen eredménnyel, azt az bizonyítja leginkább, hogy e sajátos csengésű név szinte egyik napról a másikra végérvé-

nyesen belopakodott a mihályiak szívébe, ill. szókészletébe.

3. Földrajzi neveink összegyűjtését nemcsak a lokálpatriotizmus sugallja, hanem — egyre inkább — az idő sűrűségét figyelmeztetése is. A földrajzi nevek ugyanis az utóbbi két évtized történelmi-politikai fejlődése következtében, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás és az iparosítás hatására a táj arculatával együtt megváltoznak, sőt eltűnnek, és velük feledésbe merül a múlt és a történelem megannyi emléke is. Nem túlzás te-

hát azt mondanunk, hogy e vállalkozás értékét és nagyszerűségét az is növeli, hogy a 24. órában, az utolsó lehetőség megragadásával végzi el sok áldozatkészséget kívánó munkáját. Megyénk földrajzinév-gyűjteményének megjelenésével nagybecsű segédeszközt kapunk majd kézhez, amely a történettudomány és a nyelvészet, valamint a helytörténet számára egyaránt fontos értékeket ment meg a feledéstől.

Kiss Jenő

Soproniak címerei egy régi német heraldikai könyvben

Amikor nálunk még a törökkel viaskodtak, a harmincéves háború után magára találó Németországban megindult az irodalmi és tudományos élet. Így Nürnbergben már 1655 és 1657 között egy hat kötetes heraldikai munkát adtak ki. A mű rövidített címe: Das Erneuerte und vermehrte Teutsche Wappenbuch. Tulajdonképpen a Siebmacher-féle címerkönyvnek császári privilégium alapján történt bővített újryomásával állunk szemben, mert az eredeti részlemezeit is felhasználták. Szerzőt sehol nem neveznek meg. A rézkarcok készítői: az első kötet címlapján Aubry Ábrahám, a másodikét Troschel P. készítette. A harmadik kötetnél csak P. T. monogram jelzi a művészt, de a hasonló téma (lovagi tornára hívó heroldok) és a kivitelezés megegyező vonásai arra mutatnak, hogy ezt is P. Troschel készíthette. A címlapok és a többi rézkarcok nincsenek szignálva. A soproni Berzsényi Dániel Gimnázium példányában az első tulajdonosok egyike: PB. C. 1663.-at írta be tintával. Ő vagy egy későbbi tulajdonos minden kötetbe egy exlibrist helyettesítő fekete bélyegzőt ütött be. Ez — a bélyegző homályos és elmosódott volta miatt — kivehetetlen pajzsot ábrázol, amelyen három sisak van. A heraldikai jobboldalon levő két, tollakkal díszített szarv között egy növekvő zerge

látható, valószínűleg zerge van a címer első és negyedik mezéjében is. A többi sisakdísz kivehetetlen. Címertartók: egy-egy zászlót tartó oroszlán. Valószínű, hogy egy külföldi grófi család címere.

A munka közli néhány magyar főúri család címerét, ezek: Alapy, Blagay, Csáky, Dóczy, Draskovich, Esterházy, Forgách, Kanizsai, Nádasdy, Pálffy, Thököly, Zrínyi és a köpcsényi Liszti. E címerek a magyar heraldikusok között közismertek, csupán az utolsó érdekes annyiból, hogy nagy zenészünk, Liszt Ferenc, amikor mint a Vaskoronarend III. osztályának lovagja osztrák lovagi rangra és címerre tarthatott igényt, ennek a rég kihalt családnak a címeréhez hasonló címet kért és kapott (1859. okt. 30-án). Különös, hogy a címerszerző zenei téren elért eredményeire semmi sem utal a címerében. Pest vármegye közönsége különben már a nagy pesti árvíz után javasolta, hogy Liszt Ferencnek azért a nagylelkű segítségért, amit az árvizkárosultaknak nyújtott, adományozzon V. Ferdinánd király nemességet, de ezt a kérést 1840. jún. 20-án elutasították.¹

Érdekesek számunkra a Sopronban — főként az ellenreformáció idején — ideiglenesen megtelepedett külföldi családok címerei is. Ezek közül az Eggenberg grófi, később hercegi családot kívánom kiemelni, mert az ún. „Eggenberg”-há-

¹ Karl Semmelweis, Eisenstadt: Das Adelswappen Franz Liszts. Erschienen: „Burgeländische Heimatblätter” 31. Jg. Heft 1. Eisenstadt. 1969. Seite: 43–45.

zon levő címerek könnyen megtéveszthetik az idegeneket. Az Eggenberg-címer fehér mezejében három fekete sas tart egy arany koronát (1. ábra).

A magyar kismességet már jóval mostohábban kezelték a könyvek szerkesztői. Mindössze „Megeri” néven szerepel a vasmegyeri Megyery család címere. Annál feltűnőbb, hogy a soproni — részben már megnemesített — polgárca-

zolni.² Most kiegészítem: süvegezett pajzs két felső, piros mezejében 1-1 szembenéző arany oroszlánfej, nagy aranykarikával az orrában, (mintha csak egy ajtóköpogtató lenne), az alsó kék mezőben zöld talajon álló, egyik lábával zöld koszorút tartó fehér kócsag. Sisakdísz: a kócsag. Sisaktakarók: piros-ezüst és kék-arany. Emeli a címer érdekességét, hogy Stockinger Mátyás volt az Arany Oroszlán

2. Az V. kötet 33. oldala több soproni címerrel

ládok milyen nagy számban szerepelnek. Az Artner, a Cramer, Dobner, Poch, Wittnyédy és Zuana családoknak a könyvben közölt címere megegyezik azokkal a címerekkel, amelyeket más forrásokból, pl. pecsét, sírkő stb. ismerünk. A Stockinger család címerét a pecsétlenyomat hibája és elmosódott volta miatt, annak idején csak hiányosan tudtam kö-

gyógyszertár tulajdonosa³, ami megmagyarázná a címerben szereplő oroszlánfejeket (vagy éppen ezért kapta nevét a gyógyszertár? A soproni múzeum gyógyszerészeti gyűjteményében reánk maradt üveg-, fa- és porcelán edényzetén újból és újból láthatjuk az arany oroszlánfejet.)

A fentiekén kívül, részben az előbbi-

² Tompos Ernő: Címeres pecsétek, különös tekintettel a polgári címerekre. Soproni Szemle VI. évf. 271. old. Sopron. 1942.

³ Csatai Endre: A soproni gyógyszertárak múltja a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig. Megjelent: A soproni múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye. 19. old. Sopron 1968.

ekkel együtt, több olyan német nyelvű család címerét is megtalálhatjuk a könyvben, amilyen családok a XVII. századbeli Sopronban is előfordulnak. Pl.: Stainer, Reichenhaller stb. De megfelelő genealógiai adatok és heraldikai összehasonlító anyag hiányában egyelőre nem lehet őket azonosítani.

Természetes, hogy ez a sorozatos előfordulás nem lehetett véletlen. Bizonyosra vehetjük, hogy azok a soproni és Sopron környéki diákok, akik a Nürnberg-től 22 kilométernyire levő Altorf egyetemén tanultak, szolgálatathatták hozzá az adatokat. Azt, hogy az alább felsoroltak közül ki lehetett az informátor, ma — háromszáz év elmúltával — nem dönthetni el, de a ritkított betűvel szedett családok címerai szerepelnek a könyvben, tehát valószínű, hogy közülük került ki. Pröhle Jenő közlése szerint — akinek a segítségéért e helyen is köszönetet mondok — a könyv megjelenésének időpontjái a következő soproniak jártak Altorfban:

- 1643. Poch György, Stockinger György, Pflugg Eitelius Gallus.
- 1645. Zuana Menyhért.
- 1649. Polány György és Rauch Mátyás.
- 1651. Pamer István.
- 1654. Ambrózy János Kőszegről, Fögglér János és Reisinger Pál Jakab.
- 1655. Wittnyédy János (Wittnyédy István, a híres prókátor fia, őt azonban 1657. május 15-én Jénában találjuk) és „udvarmestere” Lósi János.

Az Eggenberg család címere

Heraldikánk szempontjából nagy kár, hogy az akkori Magyarország többi vidékéről nem jártak ennyien az altorfi egyetemre, mert akkor legalább ez az idegen nyelvű könyv megőrizte volna az ottani családok címerét és ezzel egy darab magyar történelmet.

Tompos Ernő

Wappen von Soproner Bürgern in einem alten deutschen Wappenbuch

Es ist eine Neuauflage — in 6 Bänden — des bekannten Siebmacherschen allg. Wappenbuches, erschienen in Nürnberg 1655–57. Für uns sind ausser der Serie der Wappen der ung. Magnaten Familien, besonders der des Grafen v. Liszt (in dem Buche Listhius geschrieben) interessant, da Franz Liszt, als er in den Ritterstand erhoben wurde, eine Nachbildung dieses Wappens bekam.

Während der XVI, — XVII. Jahrhunderte kamen viele deutsche und österreichische Familien nach Sopron. Ihre Wappen sind besonders an den schönen barocken Grabdenkmälern, die jetzt im Garten des Museums aufgestellt sind, erhalten. Wir sehen sie im Wappenbuch wieder und können daraus die in den Jahrhunderten entstandenen Schäden ausbessern. So z. B. die Wappen der gräflichen Familien: Stahremberg, Sinzendorf, Zinsendorf, Dohna, Eggenberg usw.

Am interessantesten sind aber jene der bürgerlichen Familien. Es ist sehr wahrscheinlich, dass die auf der Universität Altorf studierenden Soproner die nicht weit wohnenden Nürnberger informiert haben und so wurden uns diese Wappen erhalten.

Sopron és a tornasport kezdetei

A hazai sportélet kibontakozásának idején — kiváltképpen vidéken — a tornászok és a tűzoltók közös egyesületekbe tömörültek. Ennek okát elsősorban abban látjuk, hogy a szabadságharc leverése utáni időkben az önálló sportegyesületek alakulásának a bécsi udvarban gyanús csengése volt, a tűzoltást ugyanakkor hatósági feladatnak tekintették. A torna- és tűzoltó egyesületek alapítói ezért is hangsúlyozták inkább azt, hogy jó tűzoltó csak jó tornász lehet. A helytartótanács így előbb-utóbb kénytelen volt jóváhagyni az eléje terjesztett „közös célu” egyleti alapszabályokat.

Sopron városának sok mindenben kezdeményező tornász múltját az 1866-ban megalakult Soproni Torna- és Tűzoltó Egyesület kapcsán őrzi a sporttörténelem. Megalakulásának körülményeiről és a tornasport felvirágoztatása érdekében kifejtett tevékenységéről ezúttal előremutató példaként idézünk.¹ Azt reméljük ugyanis, hogy az eddiginél gyakrabban jelennek meg a város elismerésre méltó testi kultúráját bemutató, tanulságos összefoglalások.²

Az első próbálkozások

1863 elején a tornasport fővárosi elindítóját az tartotta izgalomban, hogy vajon a helytartótanács engedélyezi-e a Pesti Torna Egyesület megalakulását. Az elutasítást azzal indokolták, hogy a városban már működik egy nemzeti testgyakorló iskola — az ún. Clair-intézet —, és az sem örvend a legkedvezőbb anyagi helyzetnek. A válaszból tehát kicsendült, hogy a hatóság a nehezebben ellenőrizhető egyesületi működést ellenzi. Ezzel magyarázható tehát, hogy a soproni „Magyar Király szálloda” kertjében, a

tulajdonosok jóvoltából 1863 májusában Rösch Frigyes neve és szakszerű vezetése alatt — egy később megalakítandó egyesület céljára beszerzett szerekkel — megindulhatott a tornagyakorlatok végzése.³

1864 januárjában az ún. Rösch-intézet „átköltözött” a zeneegyesület termébe, majd a tornászok ismét a „Magyar Király szálloda” kertjében folytatták működésüket. Nomád életük abban is kifejezésre jutott, hogy csakhamar az evangélikus templom tornyának építésénél felállított sátor — Bauhütte — nyújtott számukra menedéket. Ebben az ideiglenes „tornateremben” egyre jobban megélnék az élet.

Ekkoriban Rösch Frigyes kezdeményezésére a soproniak is felvetették egy torna- és tűzoltó egyesület létrehozásának a gondolatát. Az előkészítő munkálatokban többen — Fink János, Gallus Sándor, Hiernschrodt Károly, Ihász Rezső, dr. Kánya József, Klauzer Károly, Kugler György, Lähne Frigyes, Pfendesack M. Lajos, Proszwimmer Lajos, Storno Ferenc, Schuster Károly, Seltenhoffer Frigyes és Speisz Antal — vettek részt. Fáradozásaikat azonban nem kísérte szerencse, hiába terjesztették fel az egyesületi alapszabályt jóváhagyásra. A helytartótanácstól az a válasz érkezett, hogy a tornaoktatás az iskolának, a tűzvédelem pedig a hatóságnak a feladata, ezért az egyesület működését nem engedélyezik.

Az egyre terebélyesedő tornászélet azonban arra készítette Sopron sportszerető polgárait, hogy 1866-ban újból előterjessék kérésüket. A másodszori próbálkozás már sikerrel járt: a királyi helytartótanács 1866. április 26-án 28057 számú határozatával megerősítette a

1 A történeti összefoglaló alapjául a következő művek szolgáltak: A soproni Torna és Tűzoltó-Egyesület 40 éves története. Sopron. Romwalter ny. 1906. 57 lap; Schneider Vilmos: A soproni Önkéntes Tűzoltó Egyesület 60 éves története 186–1926. Sopron, Rábaközi ny. 1926. 68 lap; Siklóssy László: A magyar sport ezer éve. II. Budapest, Stephaneum ny. 1928. 526–528. lap, III. uo. 1929. 290–292. lap.

2 Ilyen például a Ssz. 1959. 175–182. lapján Schneider Lípót: „A soproni úszósport története” című összefoglalása.

3 Ssz. 1967. 151–157. lap. Csatka Endre: Az évszázados soproni tűzoltás.

Soproni Torna- és Tűzoltó Egylet alapsabályát.⁴

A rendszeres testgyakorlatok végzése — a magyar és német nyelvű alapsabályokban — a tűzvédelem kiképzési feltételeként szerepelt.⁵ Így aztán természetes volt, hogy az egylet 1866. június 17-i és 18-i ünnepségén jól sikerült tűzoltógyakorlatokat és díztornát tartottak. Az egylet júliusi közgyűlésén ezért is határozták el, hogy két: tűzoltó és torna bizottság keretében folytatják a munkát. Az a kérdés maradt hátra, hogy hol gyakoroljanak a tornászok. A hidegebb időjárás ugyanis nem engedte meg a „sátorterem” használatát, és még a tél beállta előtt alkalmas helyet igyekeztek biztosítani.

A sétatéren levő Lenk-ház egyik termét bérelték ki, ahol október 9-én olyan nagy számban folytatták már a tornaszást, hogy egyszeriben felmerült egy nagyobb, állandóbb tornacsarnok építésének az igénye. De hogyan fogjanak hozzá?

Az első tornacsarnok Magyarországon

Rösch Frigyes a tornacsarnok építése terén is igen jó szervezőnek bizonyult. Alig fél esztendő múlva, 1867. március 31-én az egylet vezetősége — Rösch előterjesztése alapján — már tárgyalhatta a tornacsarnok építési tervét és meghatározta a költségek fedezésének a módját

is. Úgyes ötletnek bizonyult a 6 % -kal kamatozó, sorshúzással törlesztendő 25 Ft-os kötvények kibocsátása. A városi képviselő-testület is támogatta a tornászok terveit. Egy hónap múlva, április 27-én ugyanis évi 1 Ft-os jelképes bér ellenében ezer négyszögölnyi területet engedett át. Ez annyira megnövelte az ügy iránti bizalmat, hogy a — Mechle építőmester által megszabott 9768,54 Ft-os — költség alig két hónap alatt összegyűlt. Az építkezést május 27-én kezdték meg és az ünnepélyes alapkövetélt június 23-án tartották.

„1867 szeptember 22-én pedig, — az építés sikeres befejezése után — már a felavatási ünnepélyt tartották meg, hazánk első tornacsarnokának emlékezetes ily fajta ünnepélyét.”⁷

A felavatási ünnepély valóságos nemzetközi sporttalálkozó volt: Pest, Debrecen, Nagykanizsa, Szombathely, Bécs, Baden, Florisdorf, Mödling, Neunkirchen, Wiener-Neustadt, Sechshaus, Loebersdorf és Vöslau tornászai és tűzoltói vettek részt a különböző rendezvényeken.

Az első magyar tornacsarnok bemutatása után nagyszabású tornaverseny következett, ennek versenybírói tisztét a vendégegyletek képviselői — közöttük Pest képviseletében Matolay Elek — töltötték be. Volt csapatornaszás húsz csapattal, magasugrás, kőhajtás 25 fontos kővel.

⁴ SSz. 1943. 68. lap. Storno Miksa a soproni Önkéntes Tűzoltó Egyesület működésével kapcsolatban arról ír, hogy „a városi tanácsnak 5600 ex 1859. sz. határozata azt bizonyítja, ez az egyesület már hét évvel előbb, vagyis 1859. július 17-én alakult meg.”

⁵ Győr-Sopron Megyei Levéltár 1866. Fasc. V. No. 1646. A Soproni Torna és Tűzoltó Egylet első alapsabálya szerint az egylet célja „a rendes testgyakorlatokat életbe hozni, serkenteni, ahhoz alkalmas oktatást nyújtani, egyúttal a tűzoltáshoz a helybeli hatóság vezénylete alatt tettelesen és szervezett segéllyel közreműködni. A hatóság vezénylete alatt értendő — miként a hatóság által kinevezett biztos, az általában szükséges szabályokra vonatkozó parancsait csupán is a parancsnok vagy ennek helyettesének, adja — ezen parancsok végrehajtásával azonban, minden zavar elkerülése tekintetéből, a tűzoltó legénység csak is parancsnokuknak kötelesek engedelmessékedni.”

⁶ Siklóssy adatai szerint az egylet előjáróságában 1867. március 31-én a következők voltak: Ihász Rudolft tiszteletbeli elnök; dr. Kánya József köz- és váltóügyvéd, elnök; Schuster Károly üvegkereskedő, alelnök; Fehér Sámuel tanár, jegyző; Graf Gyula kereskedő, pénztáros; Poszvek Gusztáv tanár, a tornabizottság elnöke; Rösch Frigyes tanár, tornaművezető és tűzoltóparancsnok; Herbst Károly üvegkereskedő, szertáros; Hiernschrodt József vörösrézkovács, kellékes; Ritter Gyula könyvelő, a tornabizottság jegyzője; Stoye Antal lakatosmester, tűzoltó-csapatvezető; Dörfler György lakatosmester; Hasenauer Agost városi mérnök; Hiernschrodt Károly vörösrézkovács; Purt Sándor kereskedő; Russ K. János kereskedő; Seltenhoffer Frigyes fecskendőgyáros; Széchenyi László földbirtokos és Tiefbrunner Sándor fényképész.

⁷ Schneider V.: i. m. 5. lap.

Október 6-án tartották a díszturnát, majd a birkózóversenyt bonyolították le.⁸

A tornászok száma ezt követően tovább nőtt. A soproni iskolák is örömmel vették igénybe tanulóik számára a szép és tágas új tornacsarnokot.⁹ Rösch Frigyes tanár, tornaművezető és tűzoltóparancsnok éjt nappallá téve dolgozott, ezért is határozta el, hogy Göhring Teofil és Kálmán Sándor tanítóképző intézeti növendékeket kiegészítő tornatanítóként alkalmazza melléje.

A tanárképzés ebben az időben még gyerekcipőben járt.¹⁰ A testnevelő tanárok képzése meg különösen, hiszen Pesten is csak 1868 novemberében kezdődött meg az első tornatanár képző tanfolyam a Nemzeti Torna- és Tűzoltó Egylet keretében. Ez ösztönözte a soproniakat is arra, hogy a tanítóképző intézeti növendékeknek — szám szerint 127-nek — ugyancsak egyleti keretek között a testgyakorlás elméletéből és embertanból kurzust tartsanak.¹¹

1869-ben az evangélikus főgimnázium valamennyi osztályában kötelezővé tették a testgyakorlást, ami azt jelentette, hogy 1100—1200 tornász fordult meg az egyleti tornacsarnokban. Rösch Frigyes csak a városi főreáliskola növendékeinek és 32 leánynövendéknek tornaoktatását és az egész tornaügy feletti felügyeletet tartotta fenn magának. Korábbi feladatainak ellátására az egylet Langer Gyulát hívta meg, akinek néhány éven át Óbudán volt saját tornaintézete.

Tornász-központ Sopronban

A Soproni Torna- és Tűzoltó Egylet első figyelemre méltó tornász-sikerét Csá-

ky Manó érte el, aki az 1868-ban Szombathelyen rendezett tornaünnepélyen első díjat nyert.

1870 nyarán a Nagykanizsai Torna Egylet meghívására 13 hazai egylet — közöttük a soproniak — legjobb tornászaik találkoztak Nagykanizsán. A versenybíróóságban Rösch Frigyes is helyet kapott. A soproniak közül ezúttal Holndonner József szerepelt jól, a korlátton második lett és egy aranyat kapott. Az ünnepély után a tornászok és pártfogóik baráti beszélgetésre gyűltek egybe. Megállapodtak abban, hogy statisztikai adataikat megküldik a soproni egyletnek és Sopronban — környékük torna központjában — a lehetőség szerint még az év folyamán tornászgyűlést tartanak. Felmerült egy torna- és tűzoltóegyleti lap indításának a gondolata is.

A tornászgyűlést október 31-re tervezték, a hónap elején azonban Follmann Alajos tűzoltóparancsnok és Krause Waldemár tornász-tűzoltó azzal a kéréssel kereste fel a soproniakat, hogy az országos torna- és tűzoltó szövetség alakuló ülését a fővárosban tartsák.

A pestiek képviselői eredménnyel jártak, ugyanis az Országos Tornász Szövetség alakuló közgyűlését 1870. december 4-én a pesti Szentkirályi utcai tornacsarnokban nyitották meg. Ezen a Soproni Torna- és Tűzoltó Egylet is képviseltette magát. Másnap a Pannónia szállóban folytatták a tárgyalásokat. Matolay Elek, a Nemzeti Torna- és Tűzoltó Egylet elnöke kiemelte a tűzoltásnak a tornától eltérő voltát és azt javasolta, hogy a korábbi „szövetséget” hagyják ki az alapszabályból. Az elutasító magatartás a budapesti tornászok és tűzoltók ellentéteivel füg-

⁸ Siklóssy a birkózóverseny győzteseiről — egy nehezen olvasható jelentés alapján — azt írja, hogy „több, mint egy órai küzdelem után, melyben előbb Róth Gyula s a már egyszer győztes Scholz Vilmos, majd Róth Gyula és Berecz Abel mérköztek, az utóbbi lett a győztes.”

⁹ Vö. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, Röttig-Romwalter ny. 1936. 61. lap. A tornaterem 29.60 m × 13 m, azaz 384.80 m²-es volt és ehhez tartozott 1 öltöző, 2 mosdó és 2 zuhanyozó.

¹⁰ Vö. Bély Miklós: A gimnáziumi testnevelés múltja. Bp., Stephaneum ny. 1940. 191. lap. A szerző kifejti, hogy ebben az időben „az elméleti szakos tanárok képesítése, képzése, társadalmi és jogi helyzete sem volt biztosítva, mert a tulajdonképpeni középiskolai tanárképzés csak a 70-es években vette kezdetét. Addig sok iskolának meg kellett elégednie félbenmaradt egzisztenciákkal, kiugrott papokkal, abbamaradt technikusokkal, jogászokkal, kilépett katonákkal nevelő munkásságával is, mert se tradíció, se törvény, se jogszokás ebben az időben nem körvonalazta a tanári rend jövőjét.”

¹¹ A soproniak e jelentős kezdeményezéséről Bély Miklós nem tesz említést összefoglaló munkájában.

gött össze, amelynek gyökerei pénzügyi vitákra vezethetők vissza.¹²

Sopronban — a dunántúliak tornász központjában — az élet a korábbi szervezeti keretek között folyt tovább. 1871-ben az egyesület igen figyelemre méltó kezdeményezést tett. A választmány szabályszerű tornakurzust kívánt meghirdetni és ehhez állami támogatást kért. Ezzel egyidejűen az illetékes tanügyi hatóságok ugyancsak felvetették a tornakurzus gondolatát. Így aztán nem volt akadály annak, hogy a nyolc hetes tornatanítói képzés meginduljon. A tantervet Ballagi Károly tanfelügyelő állította össze.¹³ Rösch Frigyes fáradhatatlanul dolgozott tovább annak érdekében, hogy az ilyen tanfolyamok a fővárosban és a vidéken egyaránt rendszeresekké váljanak.

1871-ben az egyesületi vezetésben változás állt be: Rösch Frigyes lett — Poszvek Vilmos helyett — a tornabizottság elnöke, a torna oktatását pedig Göhring Teofil vette át Langer Gyulától.

Az egyesület tornászai ebben az esztendőben részt vettek a Szombathelyen rendezett díszturnán, amelyen különösen a botgyakorlatokkal arattak szép sikert. Az egyéni versenyben Holndonner Adolf a második lett.

1872-ben az egyesület tornász-énekkart is szervezett. Ugyanebben az esztendőben felhívást intéztek a társaságokhoz, hogy a torna vezényszavait egységesen állapítsák meg. Ez a kezdeményezés azonban nem talált kellő visszhangra. Annál inkább a leányok részvételét szor-

galmazó röpirat, amelyet a soproniak 1873-ban adtak ki.

Két ellentétes jubileum

Az országos tűzoltó szövetség gondolata Sopronból indult el: Rösch Frigyes vetette fel. Bizonyára ennek volt köszönhető, hogy 1874. szeptember 5—8. között 60 hazai és 10 osztrák egyesülettel, összesen 715 tűzoltóval Sopronban tartották a második országos tűzoltónapot.

1876-ban ünnepelte a Soproni Torna- és Tűzoltó Egyesület tíz éves fennállását. Az elismerés Rösch Frigyesnek ugyancsak kijutott és ezzel a tornabizottság munkája is az érdeklődés középpontjába került.¹⁴ Ez tette aztán lehetővé, hogy 1878-ban — Jahn Frigyesnek, a torna atyjának emlékét is megünnepeljék. A tornasport ilyen propagandájára azért is szükség volt, mert ebben az időben alakult meg Sopronban az Atlétaklub, amely nem egy tornászt magához vonzott.

Az atléták ugyancsak a tornacsarnokban végezték gyakorlataikat, és itt adott órákat Bruzatti vívómester is. A különféle sportágak jól megfértek egymás mellett, sőt az egyesület kellő gondot fordított a tűzoltók munkájának támogatására is.

A soproni tornászok példamutató magatartására országszerte, sőt a határokon túl is felfigyeltek. Schneider Frigyes ekkoriban vett részt egy Frankfurtban rendezett tornaünnepélyen, amelyről gazdag tapasztalatokkal tért haza. Majd pedig a tornászok Bécsújhelyre és Leobenbe kaptak meghívást.¹⁵

12 Siklóssy részletesen kifejti, hogy a Budapesti Önkéntes Tűzoltó Egyesület és a Pesti Torna Egyesület egyesüléséből létrejött Nemzeti Torna- és Tűzoltó Egyesületben a pénzt egészen más célra szánta a tűzoltó, mint a tornász. Arról is említést tesz, hogy a tornászok 2000 Ft-tal adósak maradtak a tűzoltóknak, ami az ellentéteket tovább mélyítette.

13 A tornászás történetét 12, az antropológiát 12, a tornászás elméletét 15 órában adták elő, és hetenként egy-egy nap egy gyakorló órát is tartottak. Az antropológiát dr. Bergmann Keresztély, a többi tárgyat Rösch Frigyes adta elő.

14 1877-ben a tornabizottság tagjai: Rösch Frigyes előadó, Bakó Sámuel tornatáros, Göhring Teofil jegyző, Schneider Frigyes szertáros, ifj. Bergmann Lajos, Fehér Sámuel gimnáziumi tanár, Felkl Gyula gyorsíró, Hauer Gyula, Petz Gusztáv patvarista, Schricker János pékmester, Tiefbrunner Tivadár kereskedő és azoknak a tanítványoknak a vezetői, amelyeknek növények részt vesznek a tornatanításban.

15 Az egyesület ezekben az években a „versenyturnászot” is gyakorolta, melynek eredményeiről Siklóssy a jelentésekből szó szerint számol be. Mint írja, az elért rekordok megállapíthatók ugyan, de nagy egyéni önzetlenséggel legfeljebb csak sejtetik, kik azok mesterei. Szertornázásban Schneider Frigyes vált ki, Holndonner Adolf nyújtógyakorlatait kap koszorút (valóságban), ugyanezt kapja Felkl Gyula gyorsíró, amiért a 16 kg-os követ 5,1 m-re hajította, Dux N. első lesz 5 m-es ugrásával. További díjnyertesek Bergmann Ágost szertornász, Schebeszta Sándor nyújtótornász, Kiss Sándor kőhajító, Hiernschrodt Sándor távolugró és Németh Győző nyújtótornász.

A 80-as években Schneider Frigyes már a tornászok művezetőjeként tevékenykedett, a torna oktatását Kárpáti Károlyra, Göhring Teofilre és Józsa Menyhértra bízta. Egyébként 1884-ben négy soproni középiskola rendelkezett önálló tornateremmel, ami az iskolai testnevelés szempontjából is nagy jelentőségű volt.

1884. szeptember 24-én igen jól sikerült

Egy esztendővel később, 1885. június 28-án Sopron város tornasportjának képviselői meghívást kaptak a Magyarországi Torna Egyletek Országos Szövetségének alakuló közgyűlésére. Ezt az első napon az első országos tornaünnepély vezette be, melyen a 20 soproni tornász az egyleti zászló alatt vonult fel. Másnap mondták ki a MOTESz megalakulását,

Tűzifecskenő kipróbálása. 1863. Metszet
Hauser K. festménye után. (SSz 1966. 155. lap)

tornaünnepélyt és versenyt rendeztek Sopronban. A bécsújhelyiek 10, a neunkircheniek 8 résztvevővel képviseltették magukat. A versenyek során a soproniak közül Lehner János a magasugrásban (160 cm) és a kőhajításban (5,4 m) ért el figyelemre méltó eredményt.

amelynek tisztikarában — a vidéki 6 bizottsági tag között — Rösch Frigyes is helyet kapott, a soproni Berecz Ábelt póttagnak választották.

1885-ben a tornászás addigi keretei bővültek egy esti kurzussal, amelyen mintegy 30 latájner vett részt. Az egylet meg-

tartotta szokásos díszturnáit és ugyancsak rendszeresen vettek részt a tornászok a bécsújhelyi, kőszegi és szombathelyi ünnepélyeken. A téli idő beálltával a tornászok kezdeményezésére megnyílt a tornacsarnok mögötti tornatéren a jégpálya is. Így következett el 1891-ben az egyesület fennállásának negyedszázados ünneplése.

A jubiláló Sopron Torna- és Tűzoltó Egyesület számottevő tornász-múltjáról ezúttal már sokkal kevesebb szó esett. Amíg az országos tűzoltó választmány a tizenöt éves szolgálatokért kitüntetések is osztogatott, addig Rösch Frigyes, dr. Bergmann Keresztély, Hiernschrodt József, Fehér Sámuel és Purt Sándor hervadhatatlan érdemeiről szinte megfelleltek. A tornasportot legfeljebb úgy emlegették, hogy baj éppen nincsen vele, de az ifjak nehezen szánják magukat a tornára. A jubileumról szóló jelentésben a többi között ezeket olvashatjuk:

„Nagyon meglepő e körülmény, mert míg a női világ rokonszenvvel viseltetik tornászaink iránt és örömmel látogatta mindaddig nyilvános fellépésüket, addig a férfivilág nem nagy lelkesedést tanú-

sít a tesztgyakorlás iránt, ami csak a maga kára.”¹⁶

A tornacsarnok védelmében

Az első hazai tornacsarnokhoz stilszerűen ma is a Torna utcán keresztül juthatunk. Az Ifjúság tér (hosszú időn át Paprét) évszázados platánjai övezik ezt az ódon, öreg épületet. A facsemetéket még felavatása idején ültették. Derékvastagságúvá nőtt ágaikat a viharok megviselték, ezért is határozták el a 100 éves platánok védelmét és pótlását. A tornacsarnok falait is meg kellett támasztani, hiszen az épület száz esztedeje alig került renoválásra. Sopronnak e kedves színteréről azonban úgy döntöttek, hogy „a régi tornacsarnok elbontandó.”¹⁷

Sopron — és vele együtt tornacsarnoka — a hazai tornasport kialakulásában igen jelentős szerepet töltött be. Éppen ezért összefoglalónkat védőiratnak is szánjuk: állítsák helyre az ország első tornacsarnokát és rendezzék be itt az ország első önnálló tornászmuzeumát!

Keresztény József

Hogyan folyt a disznókereskedelem a 18. század közepén?

Korabinszky Mátyás 1786-ban kiadott híres és megbízható lexikona a soproni disznókereskedelemtől ezt írja: „Minden pénteken tartják az állatvásárt, amelyen szarvasmarhát évente 40.000-en felül, disznót pedig 150.000 darabot is vásárolnak, részben Ausztriába, részben Morva- és Csehországba viszik. Pozsonyban is tartózkodnak állandóan soproni kereskedők, akik disznóval kereskednek.”

Ismeretes, hogy a soproni állatvásárok az 1880-as években elvesztették jelentőségüket, amely a 18. század közepén főleg a macedón (görög, rác) kereskedők révén emelkedett nagyhírűvé; a 19. század elején azonban már helybeliek is bekapáltak a nagy jövedelemmel kecsegtető üzletágba, főleg a Bauer-család lett dús-

gazdag. Csordáik az akkor még nagy megyei erdőségeken kívül a Bakonyban makkoltak. Nagyjából ennyi ismeretes a köztudatban a hajdani disznókereskedelemtől. Hogy miképpen folyt az üzletmenet valójában, arról kevés szó esett. Egy pör tanúkihallgatásai révén az 1755-ös évből, eléggé megvilágítja a kérdést.

A tanács ugyanis a kívánt tanúkat kihallgatta és a felvett vallomásokat a maga jegyzőkönyvébe felvette, egyúttal másolatban kiadta a pörös feleknek. Így tehát az ítélet maga vagy a pör lefolyása nem foglaltatik a jegyzőkönyvben. A mi esetünkben 1756 első napjaiban Pulivizza Pál Konstantin és Theodorovics János macedón disznókereskedők kérésére történt kilenc tanú kihallgatása. Szó volt

16 Vö. Siklóssy L. i. m. II. 527–528. lap.

17 Sopron városképi- és műemléki vizsgálata. (Kézirat gyanánt.) Bp., Népműv. Min. Múz. Főszt. 1953. II. 43. lap.

A soproni disznóhajcsárok útja a 18. század derekán.
(Környei A. és Sterbencz K. rajza).

1010 darab disznóról, amelyeket Edlinger soproni borkereskedő vásárolt tőlük és szállított a sziléziai Neisse (ma Niza lengyelországi) városba. A baj az lehetett, hogy útközben nagyszámú disznó megsántult, és a két rác azt kívánta bizonyítani, hogy ők egészségesen adták át Edlingernek az állatokat.

Az első érdekesség a kihallgatásokon, hogy a vásárt nem magában Sopronban bonyolították le, hanem Kismartonon is túl Sécen, a mai burgenlandi Schützen am Gebirge nevű faluban. Ennek oka az lehetett, hogy a rácok meg akarták kerülni a várost, ahol bizony vámot és mér-

mellett ezúttal működött első ízben. Egy éve foglalkozása ez az egybeli Krausz Jánosnak is. Javorka Márton az Újvár megyei Újvárból (Érsekújvár?), 28 éves, öt éve hajcsár, már Sopronban csatlakozott a menethez. Kalabus Fábián 28 éves, brünni hajcsár. Solczey János 18 éves, brünni mészáros, egy éve hajcsár. Sams-tag János pozsonyi hajcsár, 24 éves, két éve hajcsár. Végül Lidwan Mátyás 36 éves cseh születésű pozsonyi hajcsár. Tehát általában fiatalabb nemzedék. Nem szerepel a tanúk közt egy macedón, aki Pohr kasznár jobbkeze lehetett, mert a vallomások szerint ő eszközölte a fizeté-

Séc (Schützen am Gebirge)

legpénzt kellett fizetni. A vallomások szerint Edlinger Sécen nézte át a csordát és választotta ki a 1010 darabot, azután átadta a kasznárjának, Pohr Lipótnak, egyúttal a hajcsároknak tudomására hozta: e megbízottjának minden rendelkezését teljesítsék.

Kikből kerültek ki a hajcsárok? A hivatalos kikérdezéskor megmondták nevüket, születési helyüket, korukat és hogy mióta foglalkoznak hajcsársággal. Egyetlen kivétellel mind úgy vallott, hogy nincs más mesterségük vagy annakelőtte sem volt. A 33 éves Blasek János a Nyitra megyei Egybeli (ma Gbeli nagyközség Csehszlovákiában) falut mondja lakóhelyének, kilenc éve hajcsár. Ugyanoda való Blasek József, 24 éves férfi, aki három éve hajcsár. Földijük Krenka János, 30 éves, csak egy éve hajcsár, de disznók

seket. Jobban meg tudván értetni magát csehül, mint Pohr. A vallomásokban hol „kis rác” hol egyszerűen „rác” néven emlegetik, egyszer Jancsinak.

Az útvonalat Sécről Neisse-ig többen máskor is a szóban forgó menettel azonos módon járták meg. Egyébként mind a kilencen egybehangzóan adják elő, egyik-másik bővebben.

Sécrről Feketevárosig haladtak, onnan a pozsonyi Pálffy-majorig. Valószínűleg Pozsony városát is érintették, mert négy hajcsárt ott vett fel Pohr, aki lóháton kísérte a csordát. Pozsony után Malacka az első állomás, majd Brotzka (Závod?), a rákövetkező állomás pedig Szokolca. Idáig minden állapot egészséges volt. Itt azonban április ellenére éjjel jeges eső esett, fagyott, így az ún. Császárszék út, amelyet kavicsoltak, járhatatlan lett. Dé-

lig vártak, amíg felengedett, akkor indultak Strassnitzre, amely csak egy mérföld, de a kavicson megsántult egy nagy sereg disznó. Így lassított menetben indultak tovább; egy nap egy-két mérföldet jártak meg, kivárva mindig hogy ha éjjel fagyott, mire enged, Kunawetz, Brerau, Bisztricz, Kybau következett megállóhelyképpen, az utóbbi helyen ismét megsántult 38 darab. Mint Strassnitzben, itt is a betegeket otthagyták a

akkor bizony a havas rögök alól kellett kikaparniok a napi táplálékukat, Pohr kasznár mindenhol fizette az állatok táplálékát és az emberek ételmét: naponként 3—4 garast kaptak erre, azonkívül is persze napibért.

Neisse hasonló nevű folyó mellett jelentős város volt Sziléziában, körülbelül mint Sopron. Megérkezve ide Pohr kasznár kifizette a hajcsárokát, azok többnyire haza is gyalogoltak. Blasek János

Jómódú soproni házaspár ruhaviselete a 18. század közepén. Fogadalmi kép marhavész eimúltával a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. Adorján A. felvétele

kocsmában, meg a bírónál, egy hajcsár mellettük maradt. Még Hoff, Benz, Jaegerndorf szerepelt megállóképpen, onnan három nap alatt tették meg Neusseig a hat mérföldes utat. Sértől az egész út 17 napig tartott.

A vallomás szerint az állatokat jól gondozták. 105 és néha több mérő árpával etették őket, csak egyszer nem volt rá mód, hogy ezt adjanak nekik enni,

azonban az útközben hátrahagyott disznókért ment, kiválasztott százat, amelyek meggyógyultak, azokat elterelte Neissebe, azután ő is hazatért. Akik ottmaradtak a csordánál, azt vallották, hogy Pohr rendelkezésére jól tartották az állatokat, sem kevesebbet nem kaptak, mint amennyi kellett.

Ez az eset 1755 áprilisában játszódott le.¹

A nagy pörből, úgy lászik, nem lett

¹ Tanácsjegyzőkönyv. 1756. 3. lap.

semmi baj, mert épp egy évvel később, áprilisban újabb karaván indult el Sopronból Neisse felé. Ebben a hónapban kezdődött nyilván a nagyméretű hajtás, hogy elmúlt vagy elmúlóban volt a tél. De ennek az expedíciónak is tanúkihallgatás lett a vége. Ismét Pulivizza kérésére történt. Elsőnek Schedl Menyhért került sorra; Edlinger gazdatisztje volt, 42 éves. Edlinger 735 disznót vett az említett macedontól közösen egy Hillinger nevű mézárossal. A szerződés úgy szólt, hogy a macedon kereskedő elszállítja az állatokat Szokolcáig. Schedl ellenőrzőképp haladt a szállítmánnyal, de még Szokolcán túl is ment Strassnitzig. A főkérdés az volt, hogy rendesen etetik-e a megvett állatokat. Fizetést Edlingertől kapott. Hillinger mézárós az alkuról vallott. 720 darabért járt csak pénz, még pedig a disznók párját 19 ft-ért vették, a 35 darabot pedig ráadta a macedon. Az alku magyar nyelven folyhatott, mert Hillinger „Readás”-nak nevezi a 35 darabot.²

Soproni kereskedőnek ekkoriban legalább három nyelven kellett tudnia, magyarul, németül és egy szláv nyelven. A macedon kereskedők viszont nyilván magyarul tudtak, hisz fiaikat is a soproni magyar líceumba járatták.

A második vándorlás az elsőhöz hasonlóan ismét tehát pörlekedéssel járt. 1757 első napjaiban újból tanukat hallgattak ki. A 735 disznót ugyan Neissebe hajtották, de a magyarországi hajcsárok csak Pozsonyig mentek. Négyen cinfalvi zsellérek voltak: Rauch Péter 45 éves,

Maglischitz Tamás 28 éves, Kovácsics Jakab 30 éves, Milletics Mátyás 36 éves, továbbá Strammer György Klimpáról (Kelénpatak, ma Klingenberg), korát nem említik. A macedon vette fel őket, de Schedl gazdatiszt rendelkezett. Reggel nyolckor indultak Sopronból és estére Sásonyba (Winden a Fertő mellett) érkeztek éjjeli szállásra; másnap Pándorffaluban (Pandorf) etettek és estére beértek Pozsonyba; itt más hajcsárok vették át a csordát. Csúnya veszekedés támadt a rác és a soproni közt, a szenvedélyes macedon majdnem kardot rántott és dühöngve kiabálta: „a disznók még az enyémekek” (Die Schweine sind noch mein). Nem tetszett neki Schedl jelenléte, de a soproni nem sokat törődött vele. Egyébként az állatokat nem hajszolták, bár az első alkalommal ugyanezt az utat három nap alatt tették meg. A pándorffalusi etetéskor három darab eltűnt.³

Hanem már ekkor kitört a hétéves háború Mária Terézia és Nagy Frigyes közt, abbamaradt a kereskedelem Szilézia és Sopron közt, egyébként is Edlinger nemsokára csempészés és oroszországi útja miatt kémkedés gyanújába esett, be is zárták, vagyona lelohadt.⁴

A soproni marhavásárok még 1914-ig eléggé élénkek maradtak,⁵ és a környéken számos marhahajcsár élt, aki a Sopronban vett marhát Bécsújhelybe kísérte gyalog.⁶ Szülőfalumban, Darufalván számosan voltak ezek az ún. Treibe-
rek; pénteken a heti vásárról estig elhajtották az állatokat Sopronkertes, Da-

² Tanácsjegyzőkönyv. 1756. 150. lap.

³ Tanácsjegyzőkönyv. 1757. 7. lap.

⁴ SSz. 1962. 61. lap. Tardy: Egy soproni borkereskedő és Bentusov Rjumin kancellár.

⁵ A soproni állatvásárokat akkor érte az első csapás, amikor Sopronban vesztégzárát létesítettek. Az 1881-es polgármesteri jelentés így adja elő a disznóvásárok sorvadását: „A sertés-
piacot a bécsújhelyiek kívánták, hogy városukba kerüljön. Panaszuk nem volt minden alap nélkül. Mikor Sopron hajlandó volt az orvoslásra, egy szó volt a válasz: késő. Hiába épült a sertésrakodó a délin, hiába szállították le a helypénzt. 1881-ben utoljára jöttek Sopronba a bécsújhelyiek. 500 ft. bündiját kötöttek ki minden itt vett sertés után” (7. lap).

⁶ Nagyobb távolságon persze a vasutat vették igénybe marhaszállításkor. Ez első ízben 1840-ben történt környékünkön, miről a pozsonyi Hírnök tudósít ez év július 27-i számában. Az osztrák északi vasút Bécsből Brunnbe vitt; erről van szó: „A Ferdinánd éjszakai ösvényen néhány nap előtt tétett át az első ökörszállítmány Lundenburgból Bécsbe. A négylábu utazók, szám szerint kétszázan, egész illedelemmel viselték magukat, nem bögték és nem öklekedtek, egészen kedvük szerintnek látszott utazni, s mindnyájan ép állapotban érkeztek meg.” A híradás megemlíti, hogy így 30%-kal olcsóbb a szállítás és nincs semmiféle súlyvesztés, ami a gyaloghajtásnál igen tekintélyes volt.

rufalva, Zemenye, Kisboldogasszony, Tormafalu és Pecsényéd érintésével Bécs-újhelyre. De mivel minden faluban jó kocsmák is voltak, menet is, de főleg hazajövet bőséges pihenőket tartottak, és a szép kerestet el is itták. Falumban a treiberek híres borisszák voltak. Hatalmas furkósbotokkal irányították a menetet, néha oly sikerrel, hogy a nyitva

felejtett kapukon a megzavarodott ökrök bevágtattak az udvarokra, csak ügyel-bajjal lehetett őket kiverni.

Az első világháború, majd a két szomszéd ország között felállított vámsorompó véget vetett a soproni marhavásároknak is.

Csatkai Endre

Esterházy Miklós intő levele Sopronhoz 1620-ból

Irodalomtörténeti kézikönyvünk második kötete Esterházy Miklóssal, az íróval is foglalkozik. Többek között megállapítja, hogy íróként Esterházy legmaradandóbb hatású leveleivel tette korára és az utókorra. A megállapítás helyességét az alább közlendő levél is segíti igazolni. Fried István A lakompaki csata című tanulmányában említi e levelet (Soproni Szemle, 1966, 219) melynek írója inti a várost, hogy bánjanak jól elfogott párthívével, Cziráky Mózes-sel. A levél írójának valóban egyik célja ennek elérése, tollát azonban írói indulatok is vezetik. A Bethlen Gábor hűségén levő 1620-as Sopront igyekszik Esterházy rávenni arra, hogy maradjon II. Ferdinánd híve. Ennek érdekében jeles írói vénával vázolja fel azok sorsát, akik a török patriciuma alá adták magukat. A törökös urak választását kereszténység elleni vétkeknek festi, rettent János királynak és fiának példájával, tudatosítani szeretné, hogy Bocskay idejében az eszékí hídon nyolcvanháromezer lelket „Vittenek által”, ezért török rabsággal rémíti az erdélyi fejedelemhez húzó soproniakat is. Valóban szót emel Cziráky Mózes érdekében, aki a levél tanúsága szerint több egyszerű párthívénél, Cziráky valójában Ferdinánd-párti középirtokos, aki a Habsburg királyság érdekében akart hangulatot kelteni. Cziráky védelme mellett Esterházy arra is sort kerít, hogy maró gúnnyal ábrázoljon egy Szabó nevű tisztet a fejedelem hadából, és a névvel mint mester-séggel játszva mutatja be Szabót szabóként, „Kj megh unta máár a gywszöt s-ep, tsinalt s-praedalt köntösökkel ke-

reskődik” Mindezt Sopronnak írja ugyan, de oly céllal, hogy panaszát adják Sennyey István tudtára, aki már második levelét hagyja válasz nélkül. Sok jót a soproniakról sem remél, ezt kétszer is leírja: „heaban verem az eghet, kegyelmeteknek taland maas az szaya izi”, és írását is azért végzi”, mjvel tudom, hogy souany az en beszedom kegyelmeteknel”.

Esterházy Miklós szava ekkor valóban sovány beszéd volt Sopronban, hiszen a város humanista polgármestere, az emblemikus, manierista író, Lackner Kristóf részt vesz a besztercebányai országgyűlésen is, igaz, a mérsékelt szárnyon foglal állást. Ennek alapján nem szakítja meg a jó kapcsolatot Esterházyval sem, később is számos levelet váltanak, így folytatva azt az ismeretséget, melynek alapján Lackner a kor nagy bűne, a részegesség ellen alapít mértékletességi egyesületet Esterházyval 1619-ben. Lackner 1631-es végrendeletében is megemlékezik a nádorról, aranyozott trébelt kannát, valószínűleg saját ötvösmunkát hagyott rá.

Esterházy Sopronhoz írt intő levele a szakirodalomban nem egészen ismeretlen, szövege a Magyar Történelmi Társulat soproni emlékkönyvében bújik meg (Budapest, 1883, 86–87. l.) kiadója, Sopron megye egykori tudós levéltárosa Nagy Imre Esterházy levelét a kor szellemében egyszerűsítette, a levél eredeti helyesírását elhagyta, valahogy az egész írást a századvég népszerűsítő szellemében tompította, úgyhogy abból ebben a közlésben az eredetiség minden íze, zamatja hiányzik. Közlését ez is indokolja így betűi levélközlésünk akár nyelv-

szeti megfigyelésre is alkalmas lesz, az újraközléssel egyben felhívjuk a figyelmet Sopron egyik hősi korszakára is, amikor a bécsi ágyúktól nem messze fekvő város azonosult az ország függetlenségi harcával.

A levél eredeti szövege:

„Lad VI et F., Fasc VI. Num 300

1620. 7a 7 briss

Missiles Nicolai Eszterházy, Incaptivatiorem Czirákyanam improbantes.

Prudentibus ac Circumspectis Viris. N. Consuli, Judici caeterisque iuratis Ciuibus Liberae Regiaeque Ciuitatis Soproniensis Amicis et Vicinis obseuandissimis

(Cimzés, Esterházy jó állapotú fekete viaszos pecsétje a 2 v-n, feljegyzés: praesertatum 8. Septembris. 620.; régi, Oertl előtti jelzett: N 151. 1620.)

Prudentes ac Circumspecti Viri etc

Amici et Vicipi obseruandissimi.

Seruitiorum meorum paratissima commendatione praemissa. Istentül kiuanok kegyelmeiteknek minden iot. Valahany nyughatatlan ember miat, mire juta szegeny hazanknak es Nemzetünknek igye, nylyuan Vagyon kegyelmeiteknel: holott Valakinek meltosaghr_a Valo Vagyolkodasaert edes Hazankat es Nemzetünket, mint Baranyt Farkas kezeben természet szerent Valo ellensegünknek, az Töröknek, utolso veszelemünkkel Patrocini-umja ala attuk: SZabad Vala3tasunkat, szep szabadsagunkat s-Törüenyünket, az kiert az mi eleink bü Vereket ontottak, lab ala tapottuk; minden irlgalma3agh nelkül dullyuk, fo3tyuk es fogyattyuk, rongyos ell pu3tult keues OrsZagunknak hatra marado3 re3et: Azzal sem elegedük, Isten s-az Természet törüenyé ellen, ölylük vagiuk, fोगiuk egy mast: magunk Nemzete ellen szabad nyereséget kialtunk, hogy az mitt természet szerent Valo ellensegünk ell nem fogyaszthatt, azt mi fogyaszuk ell; Rettenetes es rutt gyalazatos dologh ez, s-mindenestül ellenkőzik az kőrősztienséggel. De megh lattyuk rőuid nap gyalazatos Veszedelmünkkel gyümlcet nyughatatlansagunknak: Voltes Vagyon Feiedelmünk, s-nem kől vala ezert magunk Nemzeteből allo bekesege3 Feiedelemseghet föl haborittanunk, es magunkal eggiüt annalis inkab az mint voltanak az Török jarmaban fognunk. Szantalan sok peld_a leuen előt-

tünk, mint iartanak azok, az kik ű vele Zimbortalanak: Niuyt_a ugy ugy vagyon segetseget magunk fogyatasara; s mikor osztan eszeben.

Veszi, hogy megh erőtelenettünk es Enerualtattunk, előszer minket nyomoret bizony megh; ugy fogh osztan magha ahoz, az kitt ellensegül Vettünk, es im mayd magunk altal kezdi azt Veghöz uinny, az kit ketszaz esztendőtül fogu-ast ereieuel ueghöz nem Vihetet: de ez mindennel nagyobb dologh, hogy ezt az nylyuan Valo Veszedelmet Varjuk, szomjuhozok, Vgy ditsekődünk vele mint Valamj nagy io dologgal, hogy megh vetettük az kőrősztyen Monarchat, es az Isten parantsolatlya, hitünk, s-tisztesse- günk köteleessghe ellen az Török Patroci- niumja ala attuk magunkat; kinek bi- zony Patrociniumjat megh erezzük rőuid nap. Patrocinala Janos Kiralynek es Fia- nakis ugyan Janosnak, de rettenetes Or- szagunknak rutt Veszedelmeuel, es mayd közel szaz negyuen ezer kőrősztyen le- leknek Pogany kezben valo eseseuel: kik közzül sok ezeren, nem sok időekkel, fegy- verrel iüttek artzul Nemzetekre, haza- tokra es szüleikre. Arra valoKeppen az mi időnkben föl ueue az Erdely Feiedell- meknekis Tutorsagat; mely Tutorsagh alatt, kj nem merem mondany, tsak az mi időnkben az menny Ezer lölköt kj hozot belöle: s- tsak Botskay Istuan ideiebenn az Eszeky Hidon, ugy ertet- tem bizonyos emberektül, hogy nyolzuhan harom ezer kőrősztyen leleknél többet Vittenek altal; Be adgyuk, ell hiheti minden, m3s az adott, iü3ön ell tsak az az örömmel varot segetsegh. *(Az 1. v. vége)* De ezzel, ugy veszem eszembe, heaban verem az eghet, kegyelmeiteknek taland maas az szaj_a izi, s-minket tartt szaj_a Vesztettnek, megh mutattya az idő ueg- het mind ezeknek. Az mastany Dunan innend Valo Veszekődestis, ugy erthem, mi reank vety kegyelmeitek, es mintha Cziraky Uram Izzgatasabol lett volna, azzal vadoltatik ű kegyelmeis, kj külömben vagyon: mert a mitt tselekedtünk, Urunk parancsolattyabol es Vaarmegyék fevezesebül tselekedtük; s- ha ezek nem voltak volna, meltan megh tselekedhet- tük volna: mert magunk jobbagit, szol- gait Disznopasztorinkat, Juhaszinkat ta- mosztottak es lazzosztottak reank, sza- bad nyereségül es predaiul az mi szemé-

liünket, morhainkat es Jozzaginkat mutatuan nekik, kire

meltan foghattunk fegyuert s-nem az a kj törtent raytok, de ha tiz anny eset volnais raytok megh erdemlettek volna, mind azokkal edgyút, az kik föl lazasztottak úket, es mostis Patrocinalnak nekik. Illy illeten es mood nélkül valo dolgot nemis tselekettenek az mieink, azok az kegyelmetek föl lazzat nepey, mert noha mÿs sokaknak föl verhettték volna hazait, es mostis föl verhetneijük s-le foszthatnank az Aszony Embereknek ruhait s- sok szoknyat vethetnnek kotyaueyere mint az kegyelmetek Szaboja tselekedik, kj megh unta máár a gyűszót s-epp, tsinalt s-praedalt köntösökkel kereskődik, azokat kotyaueytesztety nagy örömmel, mint ha az Czaszar uttyan nyerte Volna az rosz ember Senniey Vramnak es kegyelmeteknek szeme lattara: maga tudta kegyelmetek azt ioll, hogy Cziraky Uram Czaszar es királyunk ú Fölsege köüte Volt az ide ualo Vaarmegyekhoz, mely Váarmegyekben kegyelmetekis egyyk Taghnak tartya magat, nem megh fogatny auagy fogny; hanem méégh az Poganyoknak Törüenyé szerentis megh halgatny s-Contra jura gentium az kik arra mentenek, nem iouallany, hanem bünetny köllöt Volna tselekedeteket; de az mint latom kegyelmetek mind Isten, mind természet es hazaiá törüenyet külömben erty.

En mindazon által kiuanom kegyelmetek iouat es megh maradasat, s-tsak erőuel rea ne ketelenetsen es ú Fölseget Czaszar es Kiraly Urunkat iobban magara ne geriesze; mint ez ideigh, ez uthannis az en baratsagos szomszedsagomban kegyelmetek megh nem fogyatkozik. Ha máár á dologh erre ment, hogy Cziraky Uram az kegyelmetek Varasabban rab, az en teczesem es tanatsom az, hogy úgy bótsüllió es tartsa az kj io legyen; es ugyis örözö magha Varasaban, hogy kj ne vitettesek onnet, mert ha külömben

történyk az dologh, nyluan merem mondaný hogy Veszedelmes káár fogia kegyelmeteket köuetny. Ertem aztis hogy Senniey Vram az en szegeny Czindarffy Jobbagimat; es az Zalogosokatis Rarbaket es Pangortot ighen hodoltattya; oly kegyetlen es kemelletlen hodoltatással pedig, hogy ha Törökök vol nanakis, megh ennek uele; s-embersegh hitómre mondom, hogy a' Canisay Bassa, ki alat Vadnak hodolt Jobbagim, nagyobb kemelue banik (*Az 1.^v vége*) az szegenysegen nalanal: Kinek ha ugyan igy köl lenny, megh lattya kegyelmetek, hogy semmi io bizony nem köuetkőzik belöle; es ha tsak hodoltatny köl, es az szegeny nyomorolt kösseget köl fogyatnunk, iobban rea érkezünk Senniey Uramnal, Irnék maganakis, de maar kett leuelem Vagyon oda, kire meegh valasztom nintsen; ottan ha az magha keueseuel nem gondol (az kiert örömöst latom kj ad mast) gondoluan megh, hogy kegyelmeteknekis Vagyon Jozsaga, es nem tsak az ielen Valot, hanem iouendötis köl gondolnunk; nem az Duna Vize bizony es az ú kegyelme allapatya, hogy mindenkoron ezen a nyomon folyon: nem hagyok ighen sok idött nekj, megh lattya: hogy megh fordul az allapat: ha hadat fogadoz az jambor, fordetsa az erszeny száyat s-fizessen nekj, ne nyomorgassa az szegeny nyomorolt kösseget, mert ugy adgyon Isten iott, hogy ha ell nem szünik rollok, kötsönt varion mind maganak s-mind kegyelmeteknek karaual. Vegezem irasomat mjuel tudom hogy souany az en beszedem kegyelmeteknel, kinek ha nem most, de iouendöben megh fogia igassagat tapasztalny. Tartsa meg Isten kegyelmeteket. Datum in Castello nostro Lakompak.

8 7bris. Anno D. 1620.

Gratum ac Circumspectarum Dominationum vestrarum

Amicus et Vicinus paratus

Nicolaus Ezerhasi de Galanta'

Kovács József László

Sopron leírása 1858-ból

1858-ban harmadik évfolyamát érte meg a Család könyve című folyóirat, amelyből a SSz. XIX. évfolyamának második száma hozta Fertőd, az akkori Eszterháza kastélyának leírását. A lap szerkesztői: Greguss Ágost, jeles esztétikus és Hunfalvy János földrajztudós voltak. Úgyszintén az 1858-as évfolyam hozta Sopron leírását is. Hunfalvy János nevét olvassuk a cikk szerzőjeképp; a szöveg szerint személyes élmények alapján írta, bár itt-ott rajta lehet kapni, hogy valamiféle hibás útikalauzt használt, valószínűleg az 1853-ban megjelent Hellbachot, amely viszont az 1831-ben megjelent Krickel útleírásra támaszkodott. A látogatás és leírás mintegy előjátéka annak a terjedelmes cikknek, amelyet Hunfalvy hamarosan közzétett a Magyarország és Erdély című hatalmas, három kötetes díszműben, magyarul és németül, főleg Rohbock metszeteivel. Darmstadtban adták ki (1860) és röviden Hunfalvy-Rohbock néven emlegetik.

A Család könyvében olvasható cikk így hangzik:

„E helyen csak egyszerű uti vázlatot akarunk adni.

Soprony északnyugat felé táguló lapos völgynek déli felén épült; a völgyet a Spittel¹ patak nedvesíti s nyugatdél és nyugatról a Brenner² és Rozália hegységek, éjszaka és keletről alacsonyabb hegyhátak határolják. A Rozália hegység előtt külön hegyfokon Fraknó vára látszik, mögötte a Hóhegy magas fala emelkedik, melyhez délről a Szemmering, éjszakeről más kéklő hegyek csatla-

koznak. A Spittel völgyében termékeny szántóföldek és rétek, a partokon és hegyeken erdők, szőlők s gyümölcsösök terülnek el.

Most lépünk be a városba. Mindjárt a vasúti pályaudvar felé³ csinos és nagy magánházakat látunk, tovább haladva a jobbra nyíló utcán több czimeres házra akadunk, melyekben hivatalok vannak⁴, nemsokára igen szép házat látunk, melyben a főtörvényszék van s mely előtt többnyire plátán fákkal beültetett kis sétatér terül.⁵ Valamivel odább a csinosan épült színházat látjuk, melynek előcsarnoka négy dórfejú oszlopon nyugszik, homlokzatát pedig három képszóbor ékesíti. A színházról jobbra a szép takarékpénztári épület van, melyhez a kaszinóépület csatlakozik.⁶ Ebben most katonák laknak s külseje elég elhagyott és ronda. Ez épület mögött még a régi bástyafal romjai láthatók. Az utca másik oldalán kéttornyú templomot s hozzácsatlakozó zárdát látunk.⁷ E templomot és zárdát a dömések birják, homlokzatát képszóbrok ékesítik, de más nevezetességet se külseje, se belseje nem mutat. A templom mellett elhaladván, a tágas utca fölfelé kanyarodik s itt több csinos vendéglőt találunk. Csak most vesszük észre, hogy ez utca hosszukás kört képez s a belső város körül végig fut. Azon utcával a belső város utcái többnyire egyenközűleg futnak, átszegve más keresztülmenő utcákat. Ekkép bizonyos utcátömkeleg támad melyben az idegen első pillanatra el sem tud igazodni. A belső város felső végén boithajtásos kapu fölött a sugár és szép építésű városi torony emelkedik,

1 Az Ikva német neve.

2 Valószínűleg a Brennbergi hegyvonalat érti alatta.

3 A mai MÁV állomás; 1847-ben nyílt meg az első dunántúli vonal Bécsújhely és Sopron között. Egy kis túlzás, hogy az állomásnál már kezdődik a nagyobb házak sora, a mai Kossuth utca akkor még csak egypár kis házból állott.

4 A Rákóczi utcát járja.

5 A Széchenyi tér, akkor még név nélkül.

6 A Petőfi tér 2-es számú, ma Márkus néven ismert kétemeletes házban nem volt a takaréki, csak annak tulajdonában volt. A mellette levő általános iskola akkor ugyan kaszárnyaképpen került felhasználására, de 1855-ig kaszinó volt bátermekkel.

7 A mai Művelődési Ház helyén 1869-ben bontották le a romos nagybástyát. A tér másik végén a domonkosok temploma és kolostora állt.

mellyet a vidék legmagasabb tornyának tartanak. A torony sok kis ablakot mutat, derekát oszlopos kőkarzat futja körül, tetete rézzel van fedve. E kapun átmenve a fő piacra⁸ jutunk. Balra a városi tanácsháza van, ószerű, de nem díszes egyemeletű épület, odább a benczék gótmodoru egyháza, átellenben a katonai főórhely⁹, a másik oldalon a vármegyeháza. A benczék egyháza nem nagy, belül három hajója van, falai festetlenek. Az oldali hajókat a közép hajótól két-két vastag kerek oszlop választja el ez oszlopok felső részén duzzadnak ki a boltozat hevederei és keresztbordái, melyek a szentélyben alább nyulnak és sűrűbbek. Különben az egyház falai és oszlopainak nincsenek azon építészeti díszítvényeik, melyek a gót mórban épített templomokat díszíteni szokták. A bal hajó oldalfalán Szécsényi (!) Antal szépen faragott márvány síremléke van, a másik oldalon Zekei György.¹⁰ Az egyház tornya nem magas, de faragott kőből és csinosan épült. Mondják, hogy az egyház török hadi pénztár pénzén rakatott, melyet a városon kívüli dombon elástak vala s melylyet a kecskek kapargatása által figyelmessé lett pásztor meglelt.

A vármegyeház kétemeletű; homlokzatát háromivű csarnok s négyoszlopu erkély ékesíti.

A belső városban van még a sz. lélek (!) egyháza, mely kívül ékesség nélküli, belül azonban egészen ki van festve s igen czifra, de szépnek csak a szószéket lehet mondani.¹¹

A város déli részében van az evangé-

likusok egyháza, mely udvarban épült. Kívül dísztelen, de nagy hosszukás négy-szegű épület. Belseje nyolc, hatalmas oszlop által három hajóra osztatik. Oltára és szószéke igazán szép. Ugyanazon udvaron vannak az evang. iskolaépületek.¹²

A János egyháza a bécsi kapunál, az orsolyaszűzek egyháza és a székesegyház¹³ alig mutathatnak föl valami nevezetességet. Mindezeknél nagyobb és nevezetesebb egyház a Fertő külvárosában épült sz. Mihály egyháza. Ez szabadon áll s dombra épült. Egészben véve gótmodoru, de se külseje, se belseje nem mutatja a szokásos díszítvényeket. Keresztbe van építve, a két kőraccsal környezett torony, s az egyház szegoszlopai és ablakszélei faragott kőből vannak. A egyház belül három hajóra osztatik s a mellékhajókat hat-hat kerek oszlop választja el. Ez oszlopok felső részén kezdődnek a középhajó boltozatának bordái, melyek alul emberfejbe vagy más díszítménybe végződnek.

Az oldalfalakon kisebb kerek oszlopok vannak, s ezekből duzzadnak ki a mellékajtók boltozatának bordái. Egyébiránt a falak fehérre meszelvék s az oldaltári képek közül csak a főoltáré vonja magára a figyelmet.¹⁴ Az egyház külső fala rakva van síremlékekkel, mögötte a sirkert terület, melyben sok szép sírkövet és sírboltot találunk.¹⁵

Soprony most nemcsak a róla elnevezett vármegyének, hanem egész kormányzósági kerület fővárosa, tehát sok hivatalnak székhelye. Egészben véve legszébb s legjobban kiépített városainkhoz tartozik, s jóllehet, mint mondják, keres-

8 Ma Beloiannisz tér.

9 A Tábornokház.

10 Helyesebben Zeke.

11 Hunfalvy valószínűleg egy Krickel nevű utazó kiadott útinaplójával *Wanderungen zu den Umgebungen des Neusiedlersees* 1831-ben támogatta meg jegyzeteit, mert ez a könyvecske írja tévesen, hogy a Szentlélek templom a belvárosban van. Nyilván a német Gaiskirche és Heligengeistkirche elnevezéseket tévesztette össze. A Szentlélek templom szószéke nem érdemel említést, viszont a bencés (népiesen Kecse) templomáé igen szép mű.

12 Hajdan az ev. templom tornya helyén a papház állott és az utca zártan haladt. A paplak udvarán épült fel a kétemeletes iskola 1825 körül.

13 Ismét tévedés, mert tudvalevőleg az orsolyiták zárdája és temploma a belvárosban volt, mindenesetre nem az 1864-ben nyert alakjával. Székesegyháznak csak püspöki templomot neveznek.

14 A főoltárkép, Altomonte Bertalan jeles műve 1739-ből jelenleg a templom baloldali hajófalán függ.

15 A sírkövekkel hamarosan a nagy restaurálás során a templom külső falait fedték be lent. Ma a Liszt Ferenc Múzeum alagsorában állnak.

kedése azóta, hogy Béccsel vasút által van összekötve, tetemesen csökkent, mégis hanyatlásnak jelét még nem látni rajta, sőt folyton folyvást nagyobbodik és szépül. Házainak számát 2100-ra, lakosait 15.000-re teszik. Ezek nagyrészt németajkuak.

Sopronyi vidékét igazán szépek mondhatjuk, s az utas számos érdekes kirándulást tehet. Mindjárt a város északnyugati végén, a pályaudvartól balra, nem nagy, de csinos ültetvényű kert és sétahely, az ugynevezett Ujudvar van.¹⁶ Ettől balra, tehát nyugat felé, szép fekvésű szőlőhegyek terülnek, melyek mögött a Brennhegy erdős nyulványai húzódnak el. Ha a szőlők között felvonuló ösvényt követjük, nemsokára magasabb helyre jutunk, honnan nemcsak az egész várost, mellynek déli oldalán levő magaslaton nagy szélmalom¹⁷ s több melléképület emelkedik, hanem rajta s az erdős és gyümölcsös dombháton túl a Fertő tavát is meglátjuk. E partot, mellynek lejtőjén a szőlők vannak, Léver vagy Lébernek nevezik. Tovább menve csakhamar tölgyerdőbe, s kis félóra mulva Undrovácra (Wandorf) értünk.¹⁸ A falut három oldalról hegyek környezik. A falu felett magaslaton régi egyház és zárda áll, melyet a pálosok birtak. Most a zárda katonai kórház; ezzel átellenben serfőzház van. A soproniak kivált egyháznapiján szoktak Undrovácra vagyis Bánfalvára kirándulni.¹⁹ Az oda vezető kocsiut megkerüli a hegyet s a Spittelvölgyébe húzódik el. A hegynek azon oldalán nagy kőbánya van. Bánfalváról másfél óra alatt szép erdőségeken keresztülmenve Brennberg faluba jutunk, mellynek közelében gazdag kőszénbányák vannak.

Még érdekesebb kirándulást tehetünk a Fertő partjaira. Az ut keletdéli irányban visz, s nemsokára erdőkkel és gyümölcsösökkel borított dombhátra vezet föl. E dombhát keleti alján kis völgynyílásban Balf (Wolfs) helység van, mellynek melegfürdőjét különösen vasárnapon

s ünnepen szokták meglátogatni. A főrdőház szebb is lehetne. Innen a Fertő déli partján tovább haladván nemsokára Boz (Holling) faluba érkezünk. E helység mögött nem magas, fővénytorlatu dombhát emelkedik, mellynek tetjén kerek, kápolnaforma épület van.

Ezt Széchenyi gróf József nádor tiszteletére rakatta. Innen igazán fölséges kilátás esik a Fertőre. A tó mint valami tenger egész hosszában és szélességében terül el szemünk előtt, éjszakai partjait, mellyek Boztól mintegy 5 mföldnyire vannak, tisztán ki nem vehetjük, de túl rajtok látjuk nyugat felé a Lajta hegységet, odább keletre a pozsonyi hegyeket kékleni. A tó nyugat partján szőlős és erdős hegyek húzódnak el, alattok szántóföldek és rétek, keletre pedig a végtelen síkság az ég boltozatával olvad össze. Mind nyugat, mind kelet felől számos helységnek tornya fehérlik felénk; mindjárt balra Balf látszik, odább éjszak felé a barnáló dombláncolat alján Rákos. (Krosibach), azután Medgyes (Merwisch), feljebb kinyuló földnyelven Ruszt városka, azután Fehéregyháza (Donnerskirchen), Feketeváros (Purbach), Széleskut (Breitenbrunn), Winden, Nyulas (Goys) homálylanak; a tó keleti partján: Nézider, Védény, Pátfalva, Ilmicz, Bánfalva (Appellen,) Pomogy, Sarród, Eszterháza, végre Széplak kéttornyu templomával, Hegykő, Homok s Hidegség (Klein André) látszanak, Közvetlenül előttünk a mocsár közepett csinos fürdőépület áll a fürdővendégek számára, mellyet azonban ezek nem igen használnak.

Szép csendes idő volt, midőn a Boz feletti dombról a Fertő tükrét láttam, a víz mégis apró fürtekben göndörödék. Mondják, mikor szél fu, kivált e déli partján erősen hullámzik a tó, mellynek mélysége csak 4—13 lábnyi. Regényesnek ugyan nem mondhatni a Fertő környezetét, sőt keleti partja lapos és mocsáros, de azért mégis kedves vízmedence, csak az a kár, hogy ide oda uszkáló sajkák

16 Csak a jelenlegi század fordulóján kapta az Erzsébet-kert nevet, addig a Neuhoft elnevezést fordították Ujkert-tel.

17 A Kurucdombon állt szélmalom; 1847-ben kezdte üzemét, hamarosan megszűnt.

18 Undrovác és Wandorf Bánfalva horvát, illetőleg német elnevezése.

19 Húsvét második napja volt szokásban, úgy hívták a kirándulást: Emmaus.

néki nagyobb elevenséget nem kölcsönöznek.

Sopronynak éjszakkéleti oldalán agyagdomb emelkedik, mellyen téglavető hely van. Ha e dombra fölme gyünk, igen szépen látjuk nyugat felé Fraknóvárát s a mögötte elhuzódó Rozália hegységet, mellynek gerinczén kápolna áll.

Fraknó nyugatra esik Soplonytól, de éjszakra is tehetünk érdekes kirándulást(A városbul kiérve, terjedelmes s részint szép erdővel borított partra viszen utunk; balra a Rozália hegység alján s a térségben számos helységet látunk, mint az erdők közé szorult Undrováczt (Wandorf), Agendorf, Schadendorf, Baumgarten stb. helységeket, tulajtuk Fraknót s a mögötte levő hegy-

láncot. Nemsokára feljutunk a lankás hegyhátra s azonal más völgy tárul fel előttünk. Ez ellenkezőleg az egészben véve éjszakké déli irányban terjedő Sopronyi völgygyel keletnyugati irányban huzódik el. Éjszokról a Lajta hegység, nyugatról a Rozáliahegység s a mögötte mögötte emelkedő Hóhegy s egyéb kisebb hegylánczok, délre a Dulleredő²⁰ s némi más magaslatok rekesztik be. E völgyben is számos helységet látunk, de legfestőbb alakban mutatkozik a Lajtahegy alján hosszan elnyuló Kismarton, K limpa és Czinfalva helységeket s a részvényes társulat czukorgyárát elhagyván, nemsokára ott vagyunk.”

László Ernő

Sopronhorpács. Román oszlopfők a templomban

MEGEMLEKEZÉSEK

Dr. Magyar Pál
1895—1969

1969. április 18-án, egy verőfényes tavaszi délután rövid szenvedés után örökre lehunyta szemét dr. Magyar Pál, az alföld-fásításnak már életében klasszikussá vált mestere, az erdészbotanika nesztora.

Magasan ívelő pályája Ceglédről, nyolcgyermekes, vagyontalan földműves családból indult el 1895. március 27-én, s már személyisége kibontakozásának első pillanatától az Alföld rónáinak szeretete ivódott lelkébe. Nem tudhatjuk, hogy a Petőfi által megénekelt „királydinnyés homok” és az Arany János-i „kopár szik” mikor ihlette életprogramot jelentő elhatározásra, az Alföld fásítására, szűkebb szülőföldjének sírig tartó szerelme azonban — amely bensőséges vallomásokra készítette, ha ünnepi órákban felsendült ajkáról a Duna-Tisza közti népdalok sora, s amely ott élt gazdag könyvtárának dédelgetett Kiskunsági Krónikájában, Móricz, Móra, Tömörkény, Tersánszky és Nagy Lajos kötetekben — kétségtelenül döntő szerepet játszhatott akkor, amikor középiskolai tanulmányainak végeztével 1913-ban beiratkozott Selmecbányán

a Bányászati és Erdészeti Főiskolára. Nagy lelkesedéssel és szorgalommal megkezdett tanulmányait, sajnos, megszakította az első világháború: 1915-ben a fronton találjuk, és 1916 júniusában orosz fogságba esett. Csak 1918 júniusában került haza és főiskolai tanulmányait Selmecebányán, majd Sopronban folytatva, 1920. május 5-én Sopronban tett államvizsgát. Okleveles erdőmérnökként először az Országos Faértékesítő Hivatalhoz osztották be. Ezt a beosztást mindenki, de leginkább saját maga csak átmenetinek tekintette, mert ha korábban nem, akkor Trianon után minden kétséget kizáróan felismerte, hogy képességét és erejét az erdőben-fában megfoglyakozott ország nagyarányú fásítására, elsősorban az Alföld erdősítésére kell fordítania. Ezen maga elé tűzött magasrendű tudományos és gyakorlati feladat megoldására a rá mindig jellemző alaposággal készült fel: 1920 ősztől kezdve már a neves Treitz Péter mellett találjuk a Földtani Intézetben, 1921 ősztől kezdve pedig a Pázmány Péter Tudományegyetem Növényrendszertani és Növényföldrajzi Intézetében folytat tanulmányokat. 1922 júniusától—mint a budapesti erdőfelügyelőséghez beosztott segéderdőmérnök — 2 évet hallgat a Tudományegyetem bölcsészeti karán. Ezek az évek döntőek további tudományos pályáját illetően: ekkor ismerkedik meg a növénytársulástan eredményeivel és módszereivel, s ekkor köt életre szóló barátságot hallgatótársával, a növényföldrajzi iskola későbbi hazai vezéregyéniségével, Soó Rezsővel.

Amikor az alföldfásítási törvény alapján a kormányzat életre hívja a tiszántúli Püspökladány szikkísérleti telepét, az események már nem érik váratlanul: erdészeti, talajtani és növénytani ismeretekkel nagyszerűen felvértezve, keresve sem lehetne nála alkalmasabb szakembert találni a telep berendezésére és megszervezésére. Csak azok, akik ismerik e táj mostoha adottságait és az úttörő fásítás itteni buktatóit, tudják elképzelni, hogy Magyar Pál milyen hősi munkával valósította meg 1924-től elgondolásait, s teremtette meg szinte 3 év alatt a szikkfásítás tudományos alapjait. Püspökladány ettől kezdve közel 20 éven át működésének egyik fő területe, amelyet más beosztásból is állandóan irányítva, idehaza és külföldön egyaránt a szikkfásítók Mekkájává avat.

A szikések talaj- és növénytipusainak a fásítással való összefüggéseit természetesen nemcsak Püspökladány térségében vizsgálja, hanem kiterjeszti az alföldi szikéseknek 1926-ban meginduló országos felvételezésére is. Ez időtájt jelenik meg első, terjedelmesebb tanulmánya is a csemetekerti és szikes talajok gyökérvizsgálatairól, amely egyszerre ismertté teszi nevét. A Hortobágy szikes pusztáinak növény-társulástani feldolgozásával ehhez az első sikerhez szerzi meg hivatalos elismerésként 1930-ban a bölcsészdoktori címet Debrecenben, s elkészíti a hazai növénytakarót ábrázoló részlettérképek egyik legkorábbi darabját. A „Szikes talajok növény-szövetkezetei, különös tekintettel fásításukra” c. tárgykörből nyeri el 1935-ben a Múgyetem Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Karán az egyetemi magántanári képesítést is.

Ebben az időben a szikések mellett foglalkoztatja őt már a homokterületek növényzete és fásítása is. A homokok termőhelyi viszonyait 7 növénytársulással jellemezve, kitűnő gyakorlati kulcsot ad a homokfásító erdészek kezébe. A homokfásítás végigkíséri további életútján: 1954-ben például átfogó képet fest a homokfásítás akkori helyzetéről és további feladatairól.

Az út azonban eddig még hosszú: vissza kell térnünk 1927-re, amikor Püspökladányból a mai Erdészeti Tudományos Intézet (ERTI) elődjéhez, az Erdészeti Kutatóintézethez kerül Sopronba. Ennek először kutatója, majd 1941-től vezetője lesz. Erdéklődésének homlokterébe pedig, korábban választott témái mellé, az erdővel borított hegyek erdei növényzettípusainak kutatása kerül. Hazánkban Magyar Pál az első, aki felismeri az erdőtípusok gyakorlati jelentőségét, és elsőnek ír le erdőtípusokat a Börzsönyből és a Bükk hegységből, megvetvén ezzel a magyar erdőtipológia alapját. Tipológiai munkássága elsősorban a természetes újulat és az aljnövényzet, továbbá az erdőtípusok és a fatömeg közötti összefüggések megállapítására irányul. Eredményeiről 1936-tól kezdve folyamatosan számol be, látókörét pedig külföldi tanulmányutakkal bővíti. Így 1933 júliusában Jugoszláviában, 1935/36-ban

2 szemeszter időtartamára a Freiburg in Breisgau-i egyetemen jár, 1937-ben Besancon-ban, a francia erdészeti közgyűlésen képviseli a magyar színeket, 1938-tól bejárja Csehország, Ausztria és Németország erdőségeit, az utóbbi helyen a magyar erdészet hivatalos kiküldötteként évekig képviselte hazáját.

A 30-as és 40-es években egymás után megjelenő, terjedelmes dolgozatai a II. világháború éveit alatt hirtelen elapadnak. Ez eleinte csak nagyszerű feleségének, az 1927-től 42 éven át jó- és balsorsban odaadóan mellette álló Földváry Idának tűnik fel, majd később másoknak is. Csak utóbb válik nyilvánvalóvá, hogy ez a fél szemvilágát kioltó, előrehaladt agydagának következménye, amelytől utolsó pillanatban menti meg idegenben a világhírű sebész gyógyító kése.

Azután a világháború és az agyműtét rossz álma szertefoszlik, s elkezdődik dr. Magyar Pál életének második korszaka. 1946-ban ugyanis helyettes tanári megbízást, 1947-ben pedig egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezést kap az Erdőmérnöki Kar Erdőműveléstani Tanszékére, majd 1951 októberében az Erdészeti Tudományos Intézethez osztják be, és 1952-ben az újjászülető Magyar Tudományos Akadémia megítéli számára a „biológiai tudományok doktora” címet. Elismerése és időszakos mellőzéseit töretlenül hagyják munkakedvét: számos új témához, így a rontott erdők átalakításához és a kisalföldi cseri-talajok erdősítésének kérdéséhez nyúl, 1960-61-ben pedig megjelenik életműve, a kétkötetes „Alföldfásítás”. Ez a könyv — írja róla egyik ismertetője — erdészeti könyvkiadásunknak a felszabadulás utáni idők legkiemelkedőbb alkotása s egyben a hazai erdészeti kutatás hősi korszakának egyik legszebb emléke. A monumentális mű újabb elismeréseket hoz: 1964-ben a Munka Érdemrend ezüst fokozatát kapja, két évvel nyugalomba vonulása után pedig neki ítélik a Bedő Albertről elnevezett legmagasabb erdészeti kitüntetést. Szülővárosának díszpolgársága éppen születőben van, amikor teljes és befejezett élete 74 éves korában kialszik.

A tudós Magyar Pál életútjának fordulóin élénk tűnő emberi vonásai egy igaz ember maradandó képmását sugározzák. Itthon és külföldön sokan ismerték, sokan szerették és még többen tisztelték. Harcolt meggyőződéséért, és az őt ért személyes bántalmakat fölényes kézlegyintéssel intézte el. A pusztai ősök nyíltsága lakott benne, s nemcsak az élet napsütötte oldalán, de élete hullámvölgyeiben is becsülettel állt helyt. Alapossága és tudása példaképpé nőtt, széleskörű műveltsége és tréfalkozó, derűs egyéniségének varázsa mindenkit meghódított. Emlékét haló porában is övezze olyan tisztelet, amely csak kevesek osztályrésze a földön!

Csapody István

Giczey János festőművész kiállítása. Budapest, Fényes Adolf Terem, 1969. augusztus 30. — szeptember 21.

A természet nyugalma és ereje, az öregség szomorkás bölcsessége, a falu szépsége jelenik meg *Giczey János* soproni festőművész tömör, meghatóan szép képein, a budapesti Fényes Adolf teremben rendezett önálló kiállításán.

A falu eltűnőben levő puritán, kemény világát végtelen líraisággal teszi vonzóvá. Nem idillt fest, hanem hideg szelektől karcos tavaszt, a közeli elmúlást hordozó öregek portréit, bánfalvi őszöket, templomokat, erdőbe rejtett öreg temetőket. Képeit mégsem érezzük tragikusnak. Arképei a tevékeny paraszti munkában eltöltött életről vallanak, A gondoskodó, a mindenre vigyázó, öregségükben is az életet őriző emberek termékeny világát idézik *Giczey János* alkotásai. A Bánfalvi táj terméshozója, a Madárfészek, a Tavasz este, mind az emberi munka beteljesülésének ígértét hordozza. A Hetven esztendő öregasszony portréját vagy a Fehér udvaron settenkedő fekete macskát, *Giczey János* világában nem a végső magány hordozójának érezzük, hanem a törődést követelő élet jelképének. Azért nyílik a leander is, azért került „Édesanyám” feje fölé a galamb.

Giczey János ért ahhoz, hogy életteli világot teremtsen akkor is, amikor képein nincs jelen az ember. Egy létra a kerti házhoz támasztva, az őszi virágok sokasága, a „Bánfalvi csend” templomának és köveinek harmóniája vagy a Kerék és talicska, egyaránt a mesterségét értő, s a munkában örömet lelő embert idézi.

Festőiségében nem vonzza a szokatlan. Képei mégis erőteljesek, akár a népdal. S ahogy az ember mindig meglepődik az egyszerű szépségén, úgy válnak meglepetéssé *Giczey János* képei is. Egyénisége, festői szuggesztivitása a legtökéletesebben talán a Pásztor c. olajtemperán bontakozott ki. Kompozíciós megoldásai leginkább Nagy István festészetével rokoníthatók, így a Fák alkonyatkor vagy a Tájkép tehennel. A színei lényegükben expresszívok, s az, ami a festés folyamán áttételessé válik benne, az sem spekulatív eredmény, hanem a téma, a tárgy reális létének rendszerező megfigyelésén alapul. E tekintetben *Giczey* kékjei, sárgái és zöldje, a párizsi André Derain korai képeinek színhatását idézik. Nem valamiféle epigon hatásra kell itt gondolnunk, hanem arra, hogy ez a fiatal soproni festő első kiállításán fel tudja villantani azt, ami művészetében a magyar hagyományokhoz köti, de megérezheti az európai festészethez való kapcsolódását is.

Sok szó esik manapság arról, hogy vannak szentendrei festők, vásárhelyiek... Nos, *Giczey János* Sopron festője is. Megyénkben született. Képeinek témái és légköre többnyire szülőfalujának öröksége. Ezt a világot gazdagítják és kiteljesítik a bánfalvi, fertőrákosi motívumokból komponált művei. Sopronban járt iskolába, tanárai — Ágoston Ernő, Merész Károly, Tolcsvai Géza, Horváth József — itt fedezték fel tehetségét. Budapesti és egeri tanulmányai után, városunkba tért vissza, itt dolgozik

ma is. Festői felfogásában nem kötődik a soproni képzőművészeti hagyományokhoz, de képeinek sajátos, egyéni mondanivalójával, intellektuális festői látásmódjával gazdagodását jelenti a nagy hagyományú soproni festészetnek és újat tud adni — az országos tárlatok tanúsága szerint — a mai magyar festészetben is.

A budapesti kiállítást Takáts Imre költő nyitotta meg. A katalógus előszavában Dávid Ferenc művészettörténész szép és meggyőző tanulmányban méltatja Giczzy János konstruktív, önálló művészi világát.

Az 1966-os soproni kiállítás ígérését teljesítette a fiatal művész a budapesti Fényes Adolf teremben kiállított 36 képével. Ezekkel az alkotásokkal Giczzy János már nemcsak ígérte, hanem a mai fiatal festőnemzedék rangos képviselője.

Bauerné Barla Gabriella

Giczzy János: Pásztor. Olajtempera. Willingstorffer Lajos felvétele

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Zsoldos, Eugen:* Bartholommäus Ormódy und der Gedanke der ungarischen Unabhängigkeit
Varju, Alexander: Wiesenbewässerung in Nagycenk.
Mikó, Alexander: Beiträge zur Geschichte des Waldes Nagyerdő
Mollay, Karl: Zum Schutz der topographischen Namen
Szita, Szabolcs: Der Märtyrertod von Franz Pataki
Csatkai, André: Die erste Pockenimpfung in Ungarn (Ödenburg, 1800)
Sarkady, Alexander: Polemik um den Dichter Ady in Ödenburg
Hiller, Stefan: Daten über Stadt und Komitat Ödenburg in den ökonomischen Büchern von Franz Pethe
Tompos, Ernst: Wappen von Soproner Bürgern in einem alten deutschen Wappenbuch
Keresztény, Josef: Die Anfänge des Turnsportes in Ödenburg
Csatkai, André: Der ödenburger Schweinehandel um die Mitte des 18. Jahrhunderts
Kovács, Josef Ladislaus: Der Mahnbrief des Grafen Nikolaus Esterházy an die Stadt Ödenburg
László, Ernst: Beschreibung Ödenburgs vom 1858
Csapódy, Stefan: Dr. Paul Magyar 1895—1969
Gabriele Bauer-Barla: Die Ausstellung des Malers János, Gicz

MUNKATÁRSAINKHOZ!

A kéziratokkal kapcsolatos kívánságaink:

1. Csak nyomdakész kéziratokat fogadunk el. (Szabványos ívpapíron, írógéppel, kettes sortávolsággal, 3 cm-es lapszéllal. Az idézetek központozását, a korhű szövegek helyesírását pontosan jelölni kell. Csak egyszeres kiemeléseket alkalmazunk, a dőlt szedés egyszeri aláhúzásával. A kiadó a korrektúrában történt szerzői változtatások, pótlások költségeit a szerzőre hárítja.)

2. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják, a legszükségesebb könyvészeti adatok pontos megjelölésével. A rövid lapalji jegyzeteket zárójelbe téve a szövegbe dolgozzuk bele. (Pl.: SSz. VII, 39.)

3. Minden tanulmányhoz szíveskedjenek rövid német nyelvű összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61 280, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Árs: 16,—

INDEX: 25.915